॥ ঊষা ॥

শ্রী সত্যব্রত সামশ্রমীণ

বৈদিকপত্রিকা।

प्रवधर्म्मरीतिनीतिविज्ञतादिकाशिनी, लुप्तकल्पसाङ्गवेददर्शन दिजीविनी।
प्रवकधर्मनन्दिनी च यागधर्म्मसाधिनी, सत्यभा उषेय मेतु सुप्रभातभाविनी॥

अथ द्वितीय-भागीयः
यं षष्ठः खण्डः।
…१८१४फाल्गुनः।

"यद् भद्रं तन्न आ सुव"

प्रतिवादयख्यानां
प्रेरणव्ययम…
नूतन…

॥ सत्यसाम ॥

सत्य ऋषिः, गायत्रीछन्दः, परमात्मा देवता।

२ १ २ ३ १ २क ३ १ २र
तस्मे दाधार भाव्यम् पश्यन् धर्म्माणि सूरः।

३ २उ १ ३ २ १ २
ऋतं नि घ्नन् प्र मा मृड॥

१ र र र र १
ॐ तस्मेदाधारभावियोम्। प्र। ओम्पाश्यन्धर्म्माणि

र — २ १ २ १ २ —
सूरा२ः। ऋतन्निघ्नन्प्रमा१२१२। उ। हुम्। मा२।

१ २ १ १ १
ति। मार्डी। व। मा३४५। नि॥ १॥

सत्यं निहत्य सुखं किं करो। चरसि निर्भयम्॥
तदि… … सर्वं प्रभुः॥ १॥

ত্রয়ীসংগ্রহঃ।

১। এই শিরোনামে ঋক্ (পদ্য), যজু (গদ্য) ও সাম (গীতি), এই ত্রিবিধরচনাময়ী চতুঃসংহিতা হইতে এবং সেই সেই ব্রাহ্মণ হইতে, তথা আরণ্যক হইতে কতকগুলি শ্রুতি সঙ্কলিত করা হইতেছে। ইহা এরূপ ভাবে সঙ্কলন করা হইতেছে, যাহাতে এই সংগ্রহমাত্রের আলোচনা করিলেই সংহিতা, ব্রাহ্মণ ও আরণ্যক নামে সুপ্রসিদ্ধ বৈদিকগ্রন্থসমূহের একরূপ সাধারণ পরিচয় পাওআ যাইবে অর্থাৎ সংহিতাসমূহের মধ্যে কোন্ বেদের সংহিতায় কিরূপ বিষয় সমধিক বর্ণিত রহিয়াছে এবং কোন্ সংহিতার রচনাপ্রণালী কিরূপ ইত্যাদি জ্ঞান জন্মিতে পারিবে। এইরূপ প্রত্যেক ব্রাহ্মণ-গ্রন্থের ও প্রত্যেক আরণ্যক গ্রন্থেরও বিষয় ও রচনা সম্বন্ধে পরিচয় পাওআ যাইবে। বিশেষত সামসমূহের সাধারণ শ্রেণীবিভাগাদিও অনবগত থাকিবে না।

২। এই সংগ্রহের ভূমিকা বা পরিচায়িকা বিজ্ঞপ্তিখানিও কিঞ্চিৎ বিস্তৃতভাবে লিখিতে ইচ্ছা করিয়াছি; এমন কি, তাহার সহিত এই সংগ্রহটুকু বিশেষ মনোনিবেশ সহ অধ্যয়ন করিলে চারিবেদের সকল শাখার সর্ব্ববিধগ্রন্থেরই স্থূল স্থূল বিষয় ও রচনাদি সম্বন্ধে একরূপ আভাস অবগত হইতে পারিবে।

৩। ইহা অংশদ্বয়ে বিভক্ত করা হইতেছে; প্রথম অংশে মূল ও ভাষ্য এবং অপর অংশে টীপ্পনী ও বঙ্গানুবাদ থাকিবে। টীপ্পনীর মধ্যে ব্যাখ্যান্তর, ভাষ্যে প্রকাশিত শ্রুত্যাদির স্থান-নির্দ্দেশাদি ও সম্পাদকীয় মন্তব্য প্রভৃতি প্রকাশিত হইবে এবং বঙ্গানুবাদ, প্রথমে কেবল শব্দগুলির অর্থানুসারে থাকিবে, তৎপরে অতি সরলভাষায় তাহাই সুবিস্তৃত করাও যাইবে।

৪। যদি ইহা অভিপ্রায়ানুরূপ সম্পন্ন হইয়া উঠে, এবং আমার ও উষার জীবন, আরও কিছুদিন অব্যাহত থাকে, তবে "উপনিষৎসংগ্রহঃ" এবং "দর্শনসংগ্রহঃ" ও এইভাবে প্রকাশ করিবার ইচ্ছা আছে॥

॥ त्रयीसंग्रहसूचना ॥

अथात्र ऋग्यजुस्सामेतित्रयीरचितसंहिताचतुष्टयात्, तद्ब्राह्मणचतुष्टयाच, तदीयारण्यकचतुष्टयादपि, निदर्शनीभूतमन्त्रादीनि सभाष्याण्येव संगृह्य प्रकाश्यन्ते । यथा चैतत्संग्रहपाठादनधीतवेदविद्याना मपि गुरूपदेश मन्तरैव भवेद् वेदपदार्थबोधः, तथैव यतितव्य मिति धियाय मारम्भः। अतोऽस्य व्याख्यान्तरादिज्ञापिकां टीप्पनीम्, सुगमानुवादम्, किञ्चित्परिचायिका मुपक्रमणिकाञ्च प्रणीय कामितु मपीहेच्छा विद्यते ॥

॥ शरीरमनसोः स्वास्थ्ये जलञ्च हेतुः ॥

नैतदधुनैव विज्ञातम्,— स्नानीयपानीयोदकदोषादपि शारीरमानसरोगाः सञ्जायन्त इति ; पुराप्यासीदेवैतन्निर्णीतम् । अतएवैवं श्रूयेते सामवेदीयसमावर्त्तनसंस्काराङ्गस्नापनमन्त्रेष्विमावपि (१, ७, १ ; २)—

"ये अप्स्वन्तरग्नयः प्रविष्टा गोह्य उपगोह्यो मरूको मनोहाः ।
खलो विरुजस्तनूदूषिरिन्द्रियहा अति तान्सृजामि ॥ १ ॥
यदपां घोरं यदपां क्रूरं यदपा मशान्त मति तत्सृजामि ॥ २ ॥"

अत्र प्रथममन्त्रे येऽष्टावग्नयो दोषकारिण उक्ताः, ते प्राय स्तथाविधा एव पारस्करगृह्ये च स्मृताः ; अथर्वसंहिताया मपि श्रुतास्तदभिप्रायमोषकास्तद्विधाः शब्दाः । द्वितीयमन्त्रे च यानि जलदूषणान्युक्तानि, तान्यप्याथर्वणिकाः समामनन्ति ; तत्रायन्तु यथायथम्, द्वितीयतृतीये नामतः परिवर्तयन्तीति विशेषः । परं मन्त्रो एषा मर्था न क्वापुरपदिष्टा दृश्यन्ते ! तदद्य निरुक्तादिसाहाय्यतो यावद्वगम्यते तावदेवेह वर्णयामः ।—

मन्त्रस्थपदानि	अर्थाः	शारीरदोषाः	मानसदोषाः
१ गोह्यः	संवरणयोग्यः ;	उच्चैर्वाक्प्रयोग,	क्रोधश्च ।
२ उपगोह्यः	आलिङ्गनयोग्यः ;	रथक्षोभः,	मोहश्च ।
३ मयूकः	मृगभावः ;	अतिचङ्क्रमणम्,	मदश्च ।
४ मनोहाः	मनःक्षोभकम् ;	अत्यशनम्,	लोभश्च ।
५ खलः	पक्वापक्वयोर्विवादमूलम्;	अजीर्णम्,	मात्सर्यञ्च ।
६ विरजः	विशेषरोगकृत् ;	अहितभोजनम्,	अतिचिन्ता च ।
७ तनूदूषिः	धातुदूषणम्	दिवास्वप्नः,	कुचिन्ता च ।
८ इन्द्रियहाः	इन्द्रियाणामसामर्थ्यहेतुः;	अतिमैथुनम्,	कामश्च ।
९ घोरम्	प्रवृद्धः कफः ;	हीनयोगः,	अप्रवृत्तिश्च ।
१० क्रूरम्	पित्ताश्रय-कफः ;	मिथ्यायोगः,	दुष्टप्रवृत्तिश्च ।
११ अशान्तम्	वाताश्रय-कफः ;	अतियोगः,	अतिप्रवृत्तिश्च ।

प्रसिद्धं चैतत् देशभेदादेव नराणां शारीरबलाबलभेदो मानसप्रकृतिभेदश्चोपजायेते; नूनं तत्र जलवायुप्रकृतिभेद एव निदानम्। शरीरेषु श्लेष्मस्वरूपेणावतिष्ठते जलम्, पित्तस्वरूपेणाग्निः, वातस्वरूपेण वायुः ; तत्र कफाश्रितावेव पित्तवाताविति चार्यचिकित्साशास्त्राणां सिद्धान्तः प्रतीयते ; "अतोऽवलम्बकः श्लेष्मा (वाग० १, १२)"—इत्येवमादिवचनात् ।

अतः समावर्तनादिस्नानाय गोह्यादिदोषशून्य मेव जल मानेयम्, मन्त्रप्रभावतः संशोधैरव तथाविधं करणीयं वेति समाम्नातौ मन्त्रौ 'ये अपसन्तः'-इति, 'यदपां घोरम्' —इति च ।

गोह्याद्यष्टानां पदाना मग्निवाचकत्वं तत्तज्जनकरूपलक्ष्यार्थलक्षकत्वं चेहावगन्तव्यम् ; तथैव तात्पर्योपपत्तेः; तात्पर्यानुपपत्तिप्रतिसन्धान मेव हि लक्षणाबीज मिति सिद्धान्तः। तदेवं 'गोह्यः' =गोह्यजनकः='अग्निः' =जलीयवाष्पविशेषः, योऽस्ति

पां मध्ये, न मतिसृजामि परित्यजामि ; मन्त्रप्रभावतः दूरं यामि ; अथवा तादृशस्याग्नेर्ग्रहणं यथा न स्यात् तथैव चेष्टे ; ादृशस्याग्नेर्दूरीभाव मेवेश्वरं प्रार्थये वेत्यर्थः फलितः । था द्वितीयमन्त्रीयघोरादिपदानां च तत्तद्भावेष्वेव लक्षणा ीकार्या, जन्यजनकभावश्चेह षष्ठ्यर्थः । तथा चाब्जन्यो यो रभावः, अब्जन्यो यः क्रूरभावः, अब्जन्यो यश्चाशान्तभावः, षां त्रिविधाना मपि दोषभावाना मस्य स्नानार्थं मुपस्थितस्य रीरेऽनाविर्भावः प्रार्थ्यतेऽनेन मन्त्रपाठेन । तदेवं 'घोरम्' अब्-न्यो यो घोरभावः प्रवृद्धैकफलस्वरूपतया घातुकभावः, यतश्च नसोऽप्रवृत्तिः, तथा इन्द्रियाणां च विषयेषु हीनयोगः अयोगो यते, तादृशभावस्य निराकरणप्रार्थनं सम्पद्यते । एव मेवे-त्तरत्रापि ज्ञेय मित्यलं धीमत्सु दिग्दर्शनायेति शम् ॥

সামবিদ্যার্থিগণের পাঠ্য ।

যাঁহারা সামবেদে বিশেষ অভিজ্ঞতা লাভ করিতে ইচ্ছা করেন; শেষত যাঁহারা আমার বৈদিকবিদ্যালয়ে সামবেদ অধ্যয়ন করিতে-ন. তাঁহাদের পঞ্চবর্ষমাত্রেই ইষ্টসিদ্ধির জন্য নিম্নলিখিত গ্রন্থগুলি ঠ্য নির্ণয় করা হইয়াছে।

প্রথম বর্ষের পাঠ্য ।

কৌথুমাহ্নিকপদ্ধতিঃ (সন্ধ্যাসূত্রাদি-অনুসারে সংগৃহীত) ।

কৌথুমস্নানপদ্ধতিঃ (স্নানসূত্রানুসারে সংগৃহীত) ।

সূক্ত-চতুষ্টয়ম্ (বিষ্ণুসূক্ত, পুরুষসূক্ত, শ্রীসূক্ত ও দেবীসূক্ত) ।

সামসংগ্রহঃ (যে সামগুলি সামবেদীর অবশ্য জ্ঞাতব্য) ।

দ্বিতীয় বর্ষের পাঠ্য ।

শান্তিপাঠঃ (পূর্ব্বাচার্য্য-সংগৃহীত ও প্রচলিত) ।

গোভিলগৃহ্যসূত্রম্ (বিবাহসংস্কারাদি-বিধায়ক) ।

॥ বৈদিকপত্রিকা ॥

৭। (গৃহ্য)- মন্ত্রব্রাহ্মণম্ (ছান্দোগ্য ব্রাহ্মণের অধ্যায়দ্বয়মাত্র)

৮। (শ্রৌত)- মন্ত্রব্রাহ্মণম্ (প্রৌঢ়ব্রাহ্মণের অধ্যায়ৈকমাত্র)।

তৃতীয় বর্ষের পাঠ্য।

৯। শিক্ষাচতুষ্টয়ম্ (নারদীয়া, লোমশী, গৌতমী ও মাণ্ডুকী)।

১০। ব্যাকরণম্ (পাণিনির বৈদিকপ্রক্রিয়া, মৎকৃত বৃত্তির সহিত

১১। নিরুক্তদ্বয়ম (মৎকৃত টীপ্পনীসহ, সটীক নিঘণ্টু ও যাস্কীয়)

চতুর্থ বর্ষের পাঠ্য।

১২। ছান্দোগ্যারণ্যকম্ (ভাষ্য ও বঙ্গানুবাদদ্বয় সহ মুদ্রিত)।

১৩। ছান্দোগ্যোপনিষৎ (ভাষ্যাদি ও গুরূপদিষ্টগূঢ়োপদেশ সহ)

পঞ্চম বর্ষের পাঠ্য।

১৪। প্রাতিশাখ্যম্।
১৫। ঋক্‌তন্ত্রম্।
১৬। সামতন্ত্রম্।
১৭। অক্ষরতন্ত্রম্।
১৮। পঞ্চবিধসূত্রম্।
১৯। সামান্যসূত্রম্।
২০। নিদানসূত্রম্।
২১। অনুপদসূত্রম্।
২২। ঔক্ষাত্রপ্রয়োগঃ।

সামবেদে বিজ্ঞতা লাভ করিতে হই- এ গ্রন্থগুলিরও অধ্যয়ন নিতান্ত আবশ্- কিন্তু গ্রন্থগুলি নিতান্ত ক্ষুদ্র ও সুগম ন- সুতরাং সকলগুলির সম্পূর্ণাধ্যয়ন ছাত্রা- বস্থায় স্বল্পকালের মধ্যে হইবেই না পরং- বর্ষৈকের মধ্যে দিক্‌প্রদর্শনস্বরূপে কোন কোন অংশ অধীত হইতে পারিবে এবং অর্থবোধের সঙ্কেত অবগত হইলে পরে গুরূপদেশের আর অপেক্ষাও থাকিবে না।

শিক্ষিতসমাজে, বলা বাহুল্য বেদের সহিত দর্শনশাস্ত্রাধ্যয়ন- প্রয়োজনীয়। অতএব যাঁহারা বেদাধ্যয়নের সহিত দর্শনশাস্ত্রাধ্যয়নে- সমর্থ, তাঁহারা প্রথমাব্দে ন্যায় বা সাংখ্য, দ্বিতীয়ে বৈশেষিক বা পাতঞ্জল, তৃতীয়ে ও চতুর্থে বেদান্ত এবং পঞ্চম বর্ষে মীমাংসা অধ্যয়নও করিতে পারেন।

সকল বেদই ভাগদ্বয়ে বিভক্ত; মন্ত্র ও ব্রাহ্মণ। সামবেদের মন্ত্রভাগও ভাগদ্বয়ে বিভক্ত; ছন্দঃ ও গান। ছন্দো নামে তিনখানি গ্রন্থ অধীত হইয়া থাকে। একমাত্র ঐ গ্রন্থত্রয় পদপাঠাদির সহিত

॥ अथ गृह्यासंग्रहः ॥

(गोभिलीयगृह्यपरिशिष्टविशेषः)

॥ भगवता गोभिलाचार्यपुत्रेण प्रणीतः ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्म्मणा प्रकाशितः ॥

CALCUTTA.

Printed by Mohendra Nath Sircar.

16—1, GHOSHE'S LANE, SATYA PRESS.

1891.

॥ संक्षिप्तविज्ञापनम् ॥

—०—

अथ वाक्यार्थज्ञानं सुगमयितुम्, छन्दोदोषं निवारयितुं, ग्रन्थान्तरविरोध मपगमयितुं वा पाठाः संशोधनीया इति धिया नात्र क्वापि कतमोऽप्यंशः परिवर्त्तितः; प्रकृतपाठानां प्रकटनायैव मन्मित्रवरसम्पादितस्याप्यस्य पुनरापादनारम्भात्। "संवत् १५९७ वर्षीयचैत्रपौर्णमास्यां भृगुदिने लिखितं" गुरुपरम्परया पठित मेव पुस्तक मस्य प्रधानादर्शीकृतञ्चेति शम् ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्म्मा ॥

॥ कलिकाता। संवत् १९४

॥ अथ गृह्यासंग्रहः ॥

॥ अथ प्रथमप्रपाठकः ॥

॥ ॐ नमः सामवेदाय ॥

ॐ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं पद्मयोनिना ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय संस्कारार्थं तु भाषितम् । १
लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकीर्तितः ।
अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते । २
पुंसवने चान्द्रमसः शुङ्गाकर्मणि शोभनः ।
सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि । ३
नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने च शुचिस्तथा ।
सभ्यनामाथ चूडे तु व्रतादेशे समुद्भवः । ४
गोदाने सूर्यनामा तु केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ।
वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । ५
चतुर्थ्यान्तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरे ।
आवसथ्ये भवो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु पावकः । ६
ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्यादीश्वरो दक्षिणे तथा ।
विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः । ७

लक्षहोमे वह्निर्नाम कोटिहोमे हुताशनः ।
प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । ८
देवानाꣳ हव्यवाहस्तु पितृणां कव्यवाहनः ।
पूर्णाहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । ९
पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारके ।
वश्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु दूतकः । १०
कोष्ठे तु जठरो नाम क्रव्यादो मृतभक्षणे
समुद्रे वाड़वो ज्ञेयः क्षये संवर्त्तको भवेत् । ११
एतेऽग्नयः समाख्याताः श्रावयेद् ब्राह्मणः सदा ।
सप्तचित्ꣳशतिर्विख्याता ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु । १२
सप्त जिह्वाः स्फुरन्त्येता हुताशनमुखे स्थिताः ।
याभिर्हव्यꣳसमश्नन्ति हुतꣳसम्यग् द्विजोत्तमैः । १३
काली कराली च मनोजवा च
सुलोहिता चैव सुधूम्रवर्णा ।
स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्मिता च
लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः । १४
द्वे शान्तिके द्विगुणा पौष्टिके च ।
तिस्रोऽभिचारिण्यस्ते विप्रख्याः । १५
एतास्त्रोक्ता विशेषेण ज्ञातव्यास्तु द्विजेन वै ।
ध्यात्वैव तु होतव्यं यो यत्र विहितो विधिः । १६

अविदित्वा तु यो ह्यग्निं होमयेदविचक्षणः ।
न हुतं न च संस्कारो न च कर्म्मफलं भवेत् । १७
ज्ञात्वा स्वरूप माग्नेयं योऽग्नेराराधनं चरेत् ।
ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारथिस्तस्य पावकः । १८
निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रशिष्यहितैषिणा ।
गोभिलाचार्यपुत्रेण कृतं शास्त्रं सुनिश्चितम् । १९
सप्तज्वाल मुखं वक्ष्ये यदुक्तं पद्मयोनिना ।
सप्तजिह्वाप्रमाणन्तु प्रादेशं परिकीर्त्तितम् । २०
प्रमाणं चतुरस्रञ्च वर्तुलं मुखमण्डलम् ।
यदर्थं हूयते वह्नौ तां जिह्वां परिकल्पयेत् । २१
कराली धूमिनी श्वेता लोहिता चातिलोहिता ।
सुपर्णी पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्त्तिताः । २२
करालीं राक्षसाश्नन्ति धूमिनीं मनुसत्तथा ।
श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचा लोहितां तथा ।
महालोहितां गन्धर्वाः सुपर्णीञ्च यमस्तथा । २३
पद्मरागी च विख्याता दिव्या जिह्वा हुताशने ।
तस्यान्तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । २४
विधूमे लेलिहाने च होतव्यं तन्त्रसिद्धये ।
न धूमो न तथा ज्वाला विशुद्धोऽप्यविचक्षुषा । २५
प्रभया भाति यत्रैव भगवांस्तत्र तिष्ठति ।

तत्र पूर्णाहुतिं दद्यात्सर्वकामप्रसिद्धये । २६

मारणी राक्षसी रौद्री क्रव्यादी ब्रह्मराक्षसी ।

स्थूलजङ्घा कराली च वज्रहस्ता तथैव च ।

यमदूती च विज्ञेया इत्येताः समिधो नव । २७

त्रिशीर्षा विदला ह्रस्वा वक्रा स्थूला [illegible]धा ।

कृमिदष्टा च दीर्घा च वर्जनीयाः प्र[illegible] ।

विशीर्षाऽऽयुःक्षयं कुर्याद् विदला व्या[illegible]

ह्रस्वा मृत्युकरी रौद्री दुर्भगत्वन्तु व[illegible]या ।

विघ्नानि कुरुते स्थूला कृशा च रिपुव[illegible]नी ।

द्विधा नाशयते ह्यर्थं भार्यां च प्रियबान्धवान् । ३[illegible]

कीटदष्टातिभयदा दीर्घा चैव सुतान् हरेत् ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्जनीयाश्च वर्जयेत् । ३१

अकृशा चैव न स्थूला अशाखा चापलाशिनी ।

अघोरा नाधिका न्यूनाः समिधः सर्वकामदाः । ३२

गृह्याकर्मसु सर्वेषु होत्रे प्रतिविधिं ध्रुवम् ।

क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि यो यत्र विहितो विधिः । ३३

अनुद्भिन्नपदार्थानि गृह्यावाक्यानि यानि तु ।

तेषां वक्ष्यामि सिध्यर्थं श्लोकैः संग्रहसंज्ञकैः । ३४

पत्नाः पुत्राश्च कन्याश्च जनिष्याश्चापरे सुताः ।

गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः । ३५

तेषाꣳ संस्कारयोगेन शान्तिकर्म्म क्रियासु च ।
आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद् गृह्या इति स्थितिः ।३६
भूमेः समूहनं कृत्वा गोमयेनोपलिप्य च ।
द्रव्याण्युत्तरतः स्थाप्य दर्भौ कुर्यादुदङ्मुखोम् । ३७
गोचर्ममात्रं कुर्वीत चतुरस्र मनूषरे ।
सर्वतोऽरत्निमात्रꣳ स्यात् सायं प्रातस्तु होमयोः । ३८
[illegible] यत्र गवां तिष्ठति संवृतम् ।
बालवत्सप्रसूतानां गोचर्म इति तं विदुः । ३९
षट् पञ्च चतुरो वापि त्रयो द्वौ वा शफौ स्मृतौ ।
गोचर्म इति शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ४०
प्राग्ग्रीवं ब्रह्मवर्चस्य मुदग्ग्रीवं यशोत्तमम् ।
पित्र्यं दक्षिणतो नीचं प्रतिष्ठालम्भकꣳ समम् । ४१
वरं गान्तु विजानीयाच्चतुर्वर्षा मिति स्थितिः ।
दक्षिणानां विशिष्टं वै वरं त मपरं विदुः । ४२
चतुर्मुष्टिर्भवेत् किञ्चित् पुष्कलं च चतुर्गुणम् ।
पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं विधीयते । ४३
यत्र द्रव्यसमाहारे भोजनाचमने तथा ।
जपे वा होमकाले वा दक्षिणं बाहु मुद्धरेत् । ४४
होमः प्रतिग्रहो दानं भोजनाचमनानि च ।
अवहिर्जानु कर्माणि साङ्गुष्ठान्येव माचरेत् । ४५

आरम्भः सर्वहोमाना माहुर्यज्ञविदो जनाः।
लक्षणं तत्प्रवक्ष्यामि प्रमाणं दैवतं च यत्। ४६
न नखेन न काष्ठेन नाश्मना मृण्मयेन वा।
प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु यो भवेत्। ४७
नखेन कुनखी चैव काष्ठेन व्याधि मिच्छति।
अश्मना धननाशः स्यान् मृन्मयेन कलिर्ध्रुवम्। ४८
फलेन फलिनी चैव पुष्पेण श्रिय मिच्छति।
पर्णेन धनलाभः स्याद्दीर्घ मायुः कुशेन तु। ४९
तस्मात् फलेन पुष्पेण पर्णेनाथ कुशेन वा।
प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु कर्मसु। ५०
सव्यं भूमौ प्रतिष्ठाप्य प्रोल्लिखेद्दक्षिणेन तु।
तावन्नोत्थापयेत्पाणिं यावदग्निं निधापयेत्। ५१
प्रागग्रा पार्थिवी लेखा आग्नेयी चाप्युदक् स्मृता।
प्राजापत्या च ऐन्द्री च सौमी च प्राक्कृता स्मृता। ५२
उत्करं गृह्य रेखाभ्योऽरत्निमात्रे निधापयेत्।
द्वार मेवन्तु द्रव्याणां प्रागुदीच्यां दिशि स्मृतम्। ५३
पार्थिवी चैव सौमी च लेखे द्वे द्वादशाङ्गुले।
एकविंशतिराग्नेयी प्रादेशिन्ये उभे स्मृते। ५४
षडङ्गुलान्तराः कार्या आग्नेयी संहितास्तु याः।
पार्थिवायास्तु लेखायास्तिस्रस्ता उत्तरोत्तराः। ५५

शुक्लवर्णा पार्थिवी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत् ।
प्राजापत्या भवेत् कृष्णा नीला मैन्द्रीं विनिर्दिशेत् ।
पीतवर्णा च सौमी स्याल्लेखानां वर्णलक्षणम् । ५६
एष लेखविधिः प्रोक्तो गृह्यकर्मसु सर्वसु ।
सूक्ष्मास्ता ऋजवः कार्या लेखास्ताः सुसमाहिताः ।५७
एतानि तत्त्वतो ज्ञात्वा गृह्यकर्मणि कारयेत् । ५८
विष्णुपादपरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ।
शुचिर्मेध्या च पूता च किमर्थमुपलिख्यते । ५९
इन्द्रेण वज्राभिहतः पुरा वृत्रो महासुरः ।
मेदसा तस्य संक्लिन्ना तदर्थमुपलिख्यते । ६०
मेदं मुह्रियमाणस्य शेषं यत्किञ्च तिष्ठति ।
अन्तर्धानं मृदा चैव दीयते वेदनिश्चयः । ६१
द्यूते च व्यवहारे च प्रवृत्ते यज्ञकर्मणि ।
यानि पश्यत्युदासीनः कर्ता तानि न पश्यति । ६२
एकः कर्मनियुक्तः स्याद् द्वितीयस्तन्त्रधारकः ।
तृतीयः प्रश्नं प्रब्रूयात्ततः कर्म समाचरेत् । ६३
कपालैर्भिन्नपात्रैर्वा न त्वामैर्गोमयेन च ।
अग्निप्रणयनं कार्यं यजमानभयावहम् । ६४
अल्पः प्रणीतो विच्छिन्नोऽसमिद्धश्चापरिश्रुतः ।
त्वरया पुनरानीतो यजमानभयावहः । ६५

तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नाकृशं बहु ।
अग्निप्रणयनं कुर्यात् यजमानसुखावहम् । ६६
शुभं पात्रं तु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहम् । ६७
शुभं पात्रं तु कांस्यस्थात्तेनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।
तस्याभावे शरावेण नवेनाभिमुखश्च तम् । ६८
सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।
विश्वरूपो महानग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसु । ६९
(प्राक्चणाभ्यारचणाभ्याञ्च लक्षणोल्लिखननेन वा ।
प्रणीताग्निः प्रकर्त्तव्यो विधिवद्याज्ञिको भवेत् ।)
न वस्त्रेण धमेदग्निं न शूर्पेण न पाणिना ।
मुखेनोपधमेदग्निं मुखाद्ध्येषोऽध्यजायत । ७०
वस्त्रेण तु भवेद् व्याधिः शूर्पेण धननाशनम् ।
पाणिना मृत्युमाप्नोति मुखेन सिद्धिभाग्भवेत् । ७१
उदितेऽनुदितेचैव समयाध्युषिते तथा ।
सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः । ७२
रात्रेः षोड़शमे भागे ग्रहनक्षत्रभूषिते ।
अनुदयं विजानीयाद्धोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३
ततः प्रभातसमये नष्टे नक्षत्रमण्डले ।
रविविम्बं न दृश्येत समयाध्युषितं स्मृतम् । ७४
रेखामात्रन्तु दृश्येत रश्मिभिश्च समन्वितम् ।

अन्त्या समिद्विवाहस्य विभागः परमेष्ठिनः । ७६
परमेष्ठी विभक्तश्च जुहुयादक्षतान् सकृत् ।
प्रातस्तूष्णीं घृतं वापि प्रातराहुत्युपक्रमः । ७७
आश्वत्थीन्तु शमीगर्भा मरणिं कुर्व्वीत सोत्तराम् ।
उरोदीर्घां रत्निदीर्घां चतुर्विंशाङ्गुलां तथा ।
चतुरङ्गुलोच्छ्रितां कुर्य्यात् पृथुत्वे न षड़ङ्गुलाम् ।७८
अष्टाङ्गुलः प्रमन्थः स्याच्चात्वं स्यात् द्वादशाङ्गुलम् ।
ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्थनयन्त्रकम् । ७९
मूलादष्टाङ्गुल मुत्सृज्य त्रीणि त्रीणि च पार्श्वयोः ।
देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८०
मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्रात्तु द्वादशाङ्गुलम् ।
देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८१
खादिरोऽरत्निदीर्घः स्यात् स्रुवोऽङ्गुष्ठपर्वखः ।
पाणी स्रुचं बाहुमात्रीं पाणितलाकारपुष्कराम् ।८२
त्वग्विलां त्वग्रे कुर्वीत मेचणं स्रुवाकुवादिवत् ।
शङ्कुश्चैवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुल मुच्यते । ८३
नवैः शोभनैरगर्भैः पवित्रन्तु कुशाग्रजम् ।
ललाटाच्चिबुकं प्राहुर्बाहुमात्राः परिधयः । ८४
दीप्ताग्नौ विस्फुलिङ्गे वने दग्धेषु दारुषु ।
न च संस्कारदोषोऽस्ति तथा चरुकपालयोः । ८५

लेखनाभ्युक्षणे कृत्वा निहितेऽग्नौ समिद्धयेत् ।
ततो भूमिग्रहं कृत्वा कुर्य्यात् परिसमूहनम् । ८६
ब्रह्माण मुपसङ्कल्प्य चरुश्रपण मारभेत् ।
ब्रह्मणः स्तरणं कुर्याच्चरुर्यत्र न कल्पितः । ८७
ब्रह्मविष्टरयोश्चापि सन्देहे समुपस्थिते ।
ऊर्द्ध्वकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टरः । ८८
कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा कतिभिर्विष्टरः स्मृतः ।
पञ्चाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तदर्द्धेन तु विष्टरः । ८९
उदगधारा मविच्छिन्ना मग्नि मारभ्य दक्षिणम् ।
दद्याद्ब्रह्मासनस्थाने सर्वकर्म्मसु नित्यशः । ९०
एकाग्नौ पितृयज्ञे च ब्रह्माणं नोपकल्पयेत् ।
सायं प्रातश्च होमेषु तथैव बलिकर्म्मसु । ९१
यवव्रीह्यादिकं ज्ञेयं तण्डुलादि कृताकृतम् ।
योऽदनन्तु कृतं विद्यात् न तस्य करणं पुनः । ९२
सीमन्ते दर्भपिञ्जूल्यस्तिस्रस्ताभिस्त्रिरुन्नयेत् ।
त्रिभिः श्वेतैश्च शललैः प्रोक्तो वीरतरः शरः । ९३
दिशाश्च विदिशाश्चैव यत्र नोक्ता विचारणा ।
"सर्वतः" तत्र शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ९४
विहितप्रतिषिद्धास्तु प्रणीतां नोपकल्पयेत् ।
वैरूपाक्षं जपेन्मन्त्रं प्रपदञ्चैव यज्ञवित् । ९५

परिधीꣳस्तु न कुर्वीत गृह्याकर्मसु याज्ञिकः ।
उदकाञ्जलयस्तिस्रस्ते वै परिधयः स्मृताः । ९६
सर्वेषा मेव होमानाꣳ समिदादौ विधीयते ।
कर्म्मान्ते चैव मेव स्यात् स्वाहां तत्र न कारयेत् ।९७
इध्म मष्टादश दारु प्रवदन्ति विचक्षणाः ।
दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः । ९८
प्रादेशमात्रं कुर्वीत मेक्षणꣳ समिधस्तथा ।
इध्मः समानवृक्षाणां द्विप्रादेशप्रमाणतः । ९९
प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्ये ष्वपाटिताः ।
शान्त्यर्थेषु सशक्ताऽर्द्रा विपरीता जिघांसति । १००
इध्मः सन्नहनादानं चरुश्रपण मेव च ।
तूष्णी मेतानि कुर्वीत समस्त्ञ्च धा मन्त्रवेद् । १०१
आचार्य्यानुमतं वाक्य मेकीयं गृह्यते क्वचित् ।
शेषाण्येकीयवाक्यानि आचार्य्यो न प्रशंसति । १०२
द्रव्याणा मुपक्लृप्तानाꣳ होमीयानां यथाविधि ।
प्रसिञ्चेन्मेक्षणं कुर्य्यादद्भिरभ्युक्षण मेव च । १०३
पवित्र मन्तरे कृत्वा स्थाल्या माज्यꣳ समावपेत् ।
एतत् सम्पूयनं नाम पश्चादुत्पवनं स्मृतम् । १०४
अग्निना चैव मन्त्रेण पवित्रेण च चक्षुषा ।
चतुर्भिरेव यत् पूतं तदाज्य मितरद्धृतम् । १०५

घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम्।
आज्यस्थाने नियुक्तानामाज्यशब्दो विधीयते। १०६
आज्यानां सर्पिरादीनां संस्कारे विधिचोदिते।
अनधिश्रयणं दध्नः शेषाणां श्रयणं स्मृतम्। १०७
यथा सीमन्तिका नारी पूर्वगर्भेण संस्कृता।
एवमाज्यस्य संस्कारः संस्कारे विधिनोदिते। १०८
आज्यस्य हविषां चैव आज्ये पूर्वक्रियाविधिः।
तस्य सम्प्लवनं पूर्वं चरोः पर्य्युक्षणं परम्। १०९
पाणिना मेक्षणेनाथ स्रुवेणैव तु यद्धविः।
हूयते चानुपस्तीर्य्य उपघातः स उच्यते। ११०
यदुपघातं जुहुयाच्चरावाज्यं समावपेत्।
मेक्षणेन तु होतव्यं नाज्यभागौ न स्विष्टकृत्। १११
हुत्वाज्यं परिशेषं यद् द्रव्यमुपकल्पितम्।
स्रुवेणैव तु तत् स्पृष्टं सम्पातं चैव तं विदुः। ११२
स्थालीपाकावृतान्यत्तु यत्र संज्ञा निपात्यते।
तत्राज्यभागौ हुत्वैव स्रुच मास्तीर्य्यावद्यति। ११३।

इति गोभिलाचार्य्यपुत्रप्रणीते गृह्यासङ्ग्रहे
प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अथ द्वितीयप्रपाठकः ॥

स्नुतेभ्यो न प्रचिन्वीयात् यातयामं स्नुतं स्नुतम् ।
स्नुतशेषात्ततो गृह्य यज्ञवास्तुक्रिया तथा । १
यज्ञवास्तुक्रियां कृत्वा विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
आज्यधारामविच्छिन्नां जुहुयात् सार्वकामिकीम् । २
सायंप्रातर्वैश्वदेवे पितृयज्ञे तथैव च ।
कम्बूके गोमये नित्यं व्रतानां समिधासु च । ३
चैत्ये यूपे व्रीहियवे भूमावप्सु च याज्ञिकैः ।
व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या यज्ञवास्तुक्रिया तथा । ४
चरवे यो विधिः प्रोक्तः स एवेति विनिश्चयः ।
बलिं तेभ्यो न कुर्वीतापसिद्धार्थमेतान् हरेत । ५
यत्र मन्त्रा न विद्यन्ते व्याहृतीस्तत्र योजयेत् ।
त्वागा मेव चादेशे मन्त्रात् कर्म समाचरेत । ६
भूरादया व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृताः पुरा ।
महत्त्वं व्याहृतित्वञ्च प्राप्ताः स्वेनैव कर्मणा । ७
ॐकारजननात्तासां महत्वं परिभाष्यते ।
व्याहृत्या व्याहृतित्वञ्च तेन त्रैविद्यतां ययुः । ८
ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।

कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तेनैतौ मङ्गलावुभौ । ९
अथैताः स्वयाहृतयोग्यवीयस्यः पराः स्मृताः ।
ऐरावतः प्रतिचैत्र्े वेदान्तेष्वाश्रिताश्च याः । १०
मध्ये स्थण्डिल मन्त्रे च वारिणा परिसंवृतम् ।
पवित्रासिनव्र इदं विद्यात्तादृशं कर्मणा विदुः । ११
यत् विद्या च वित्तञ्च सत्यं धर्मः शमो दमः ।
अभिरूपः स विज्ञेयः स्वाश्रमे यो व्यवस्थितः । १२
लौकिके लोकसामान्ये क्रव्यादाग्नौ वृथा हुतम् ।
याज्ञिकं पुण्य मायुष्यं कर्मणा नोपपद्यते । १३
वैदिके लौकिके वाऽपि यज्ञ होति प्रयत्नतः ।
वैदिके ब्रह्मलोकः स्यात् लौकिके पापनाशनम् । १४
स्ववर्णाभिरनिन्द्याभिरद्भिरक्षतमिश्रितैः ।
स्नानं चतुर्भिः कलशैः स्त्रीभिः स्त्रीं यत्र प्लावनम् । १५
गौड़ी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुरा ।
पाणिकर्मणि गौड़ी स्यात्तथा माध्व्युधमा सुरा । १६
नग्निकान्तु वदेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत् ।
ऋतुमती त्वनग्निका तां प्रयच्छेत्त्वनग्निकाम् । १७
अप्राप्ता रजसो गौरी प्राप्ते रजसि रोहिणी ।
अव्यञ्जिता भवेत् कन्या कुचहीना तु नग्निका । १८
व्यञ्जनैस्तु समुत्पन्नैः सोमो भुञ्जीत कन्यकाम् ।

पयोधरैस्तु गन्धर्व्वा रजसाग्निः प्रकीर्त्तितः । १९
अमादव्यञ्जनोपेता मरजा मपयोधराम् ।
अभुक्ताञ्चैव सोमाद्यैः कन्यकान्न प्रशस्यते । २०
वेदिपिण्डात् क्रियावती सीतायाः फलते कृषिः ।
सर्व्वाभ्या च ह्रदे श्रेया गोष्ठे भवति गोमती । २१
चतुष्पथे प्रकीर्णा स्यात् द्यूतस्थाने कलिप्रिया ।
श्मशाने म्रियते भर्त्ता वन्ध्या भवति चोषरे । २२
नवमे सर्व एवैते कन्यायाः परिगृह्यन्ते ।
पाणिग्रहणमन्त्रास्तु नियतं दारलक्षणम् । २३
विवाहे यो विधिः प्रोक्तो मन्त्रा दाम्पत्यवाचकाः ।
वरस्तु तान् जपेत् सर्वान् क्षत्रियाजन्यवैश्ययोः । २४
महानदीषु या आपः कौप्यान्योदहृदेषु च ।
गन्धवर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः । २५
गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य सकुम्भो वाग्यतः शुचिः ।
धारयेत् विषु वर्णेषु प्रावृतांसो द्विजोत्तमः । २६
यदा निष्क्रामयेत्कन्यां वरः पाणिं जिघृक्षयन् ।
अग्निप्रदक्षिणं कृत्वा कटस्तीर्णं पदं व्रजेत् । २७
पदा प्रपद्य पन्थानं पतियानं सज्ञपेद्वधूः ।
वरो वाऽत्र जपेन्मन्त्र माकटान्तादिति स्थितिः । २८
लाजानाज्यएव ध्रुवं कुम्भं प्राजनाश्मान मेव च ।

प्रदक्षिणानि कुर्वीत दम्पती तु विना ग्रही । २९
प्राजग्राह मुदग्राहं ब्रह्माण मृत्विजं तथा ।
एतानि वाह्यतः कृत्वा शेषाणान्तु प्रदक्षिणम् । ३०
दक्षिणां दिश मास्थाय यमो मृतुश्च तिष्ठतः ।
तयोस्तु रक्षणार्थाय तस्माद् ब्रह्मा वहिर्भवेत । ३१
सोमः प्रकृतिरेखा हि लाजानाश्रित्य तिष्ठति ।
विरुद्ध माज्यं सोमेन नाभिघारण मर्हति । ३२
शमीपलाशमिश्राणां लाजाना मभिघारणम् ।
पूर्वाणां घृतमिश्राणा माचार्यैः कल्पितं यथा । ३३
तथा लाजाञ्जलिर्बध्वा हूयतेऽङ्गुलिपर्वभिः ।
एवं लाजहविःशेषं होतव्यं शूर्पजिह्वया । ३४
अवसिक्तान्तु विधिना पाणिग्राहन्तु प्राजनी ।
पूर्व मनुगच्छेत्तु समाहं चाह मेव वा । ३५
ब्राह्मस्यार्षस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य याज्ञिकैः ।
पूर्वं होमविधिः प्रोक्तः पश्चात् परिणयः स्मृतः । ३६
गान्धर्वासुरपैशाचा विवाहा राक्षसाश्च ये ।
तेषां परिणयः पूर्वं पश्चाद्धोमो विधीयते । ३७
उद्वर्त्तनं नखच्छेदो रोमच्छेदन मेव च ।
स्रंसनं मेखलायाश्च स्रासनानि विदुर्बुधाः । ३८
चूड़ाकर्मणि सीमन्ते यस्य पाकः सदा गृहे ।

विवाहे चैव लाजानां नोक्तो निर्वपणे विधिः।३९
दक्षिणाकपर्द्दा वासिष्ठा आत्रेयास्त्रिकपर्द्दिनः।
आङ्गिरसः पञ्चचूड़ा मुण्डा भृगवः शिखिनोऽन्ये। ४०
सर्वयज्ञेषु विप्राणा मद्भिः पूर्वं प्रवर्त्तते।
तस्मात् सुरोत्तमा आपोऽङ्गिरेवाभिषिचयेत्। ४१
ब्रह्मचारी व्रतादेशे व्रतनाम प्रवाचयेत्।
चरिष्ये यावदन्ताय सावित्रे चान्तकोर्त्तनम्। ४२
समा मासा महोरात्रास्तुल्या ब्राह्मणचोदिताः।
सावित्र मष्टभिर्वर्षैः कार्य्यं मासैर्दिनैश्च वा। ४३
सावित्रं यावदन्ताय धार्य्यं सर्वाश्रमस्थितैः।
चूड़ाकरणधर्मेण गोदाने चास्य वापनम्। ४४
विप्राणा मग्निराचार्य्य इन्द्रस्त्राता व्रते व्रते।
तस्मात् सर्वव्रतान्तेषु चरुरैन्द्रो विधीयते। ४५
अजिनं सर्वदैवत्य मैन्द्रो दण्ड इति स्मृतः।
सावित्रीं मेखला माहुस्तस्मात् सर्व्वाणि धारयेत्।४६
मेखला मजिनं दण्ड मुपवीतं कमण्डलुम्।
अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रतः।४७
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतान्तवम्।
देवतास्तत्र वक्ष्यामि आनुपूर्व्येण याः स्मृताः। ४८
ॐकारः प्रथमस्तन्तुर्द्वितीयश्चाग्निदैवतः।

तृतीयो नागदैवत्यश्चतुर्थः सोमदैवतः । ४९
पञ्चमः पितृदैवत्यः षष्ठश्चैव प्रजापतिः ।
सप्तमो वासुदैवत्योऽष्टमो यमदैवतः । ५०
नवमः सर्वदैवत्य इत्येते नव तन्तवः ।
द्विगुणं त्रिगुणं वापि एकग्रन्थिकृतं विदुः । ५१
केनैवोत्पादितं सूत्रम् केन वा त्रिगुणीकृतम् ।
केन वास्य कृतो ग्रन्थिः केन मन्त्रेण मन्त्रितम् । ५२
ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतम् ।
रुद्रेण तु कृतो ग्रन्थिः सावित्र्या चाभिमन्त्रितम् । ५३
स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न कर्त्तव्यं कथञ्चन ।
स्तनादूर्ध्वं श्रियं हन्ति नाभ्यधस्तात्तपःक्षयः । ५४
गोभिर्वालपवित्रेण धार्य्यमाणेन नित्यशः ।
न स्पृशन्तीह पापानि श्रियं गात्रेषु तिष्ठति । ५५
गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु सन्ध्या मुपासते ।
गोधर्मेष्वेव वर्त्तन्ते न स पापेन लिप्यते । ५६
गोभिर्वालपवित्रेण यस्त्वग्नि मुपासते ।
पञ्चाग्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः । ५७
आचार्य्येणाभ्यनुज्ञात आचार्य्याग्नौ विधिर्यथा ।
प्रणीतेऽग्नौ समिद्दद्यादहन्या सा ब्रह्मचारिणाम् । ५८
दधि सर्पिश्च संयुक्तः प्रोक्तो ह्येष पृषातकः ।

होमकाले तु तस्याग्नेः स्थान मुत्तरपूर्वतः । ५९
कामग्रा प्रिया च हव्या च इडा रम्या सरस्वती ।
मही विश्रुता चाघ्न्या च गोनामानि विदुर्बुधाः । ६०
मधुपर्कं पिबेन्मन्थ मन्त्रतो हृदयं स्पृशेत् ।
अपूपानां चरोश्चापि सर्वस्थानां व्यनक्ति च । ६१
दध्यक्षतसुमनस आपश्चेति चतुष्टयम् ।
अर्घ्य एत्र प्रदातव्यो गृह्ये ये अर्घ्यार्हाः स्मृताः । ६२
दध्यक्षतसुमनसो घृतं सिद्धार्थका यवाः ।
पानीयश्चैव दर्भाश्च अष्टाङ्गो ह्यर्घ्य उच्यते । ६३
सर्पिषा मधुना दध्ना अर्च्चयेदर्हयन् सदा ।
ऋषिप्रोक्तेन विधिना मधुपर्केण आग्निकः । ६४
कंसे त्रितय मासिच्य कंसेन परिसंवृतम् ।
परिश्रितेषु देयः स्यान्मधुपर्कु इति ध्रुवम् । ६५
मधुपर्के तथा सोमे अप्सु प्राणाहुतीषु च ।
अनुच्छिष्टो भवेद्विप्रो यथा वेदविदो विदुः । ६६
प्राणाहुतिषु सोमेषु मधुपर्के तथैव च ।
आस्यहोमेषु सर्वेषु नोच्छिष्टो भवति द्विजः । ६७

दधनि पयसि वा कृतान्नं
मधु दद्यान्मधुपर्क मेव माहुः ।
दधिमधूदके वापि सक्ता-
वितोद्गते विहितास्त्रयस्तु मन्त्याः । ६८

पवित्रान्तर्हितं कृत्वा चरुं प्राज्ञोभिघारयेत् ।
उद्वास्य चैवं विधिना एवं तन्त्रं न लुप्यते । ६९
चतुर्मुष्टिश्चरुः कार्य्यश्चतुर्णा मुत्तरोऽपि वा ।
कपालस्य प्रमाणेन अपूपानष्टकाविधौ । ७०
चतुर्भागं पाणितलात् कपालं याज्ञिका विदुः ।
पृथक्कपालान् कुर्वीत अपूपानष्टकाविधौ । ७१
वपाहोमे मुखे चैव होमे स्विष्टकृते तथा ।
व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या मुखे नाप्सु च लक्षणम् । ७२
सन्ततः प्रणवः कार्य्यः पितृयज्ञेषु ब्राह्मणैः ।
उपांशुकरणश्चापि सह कर्त्रा समस्वरैः । ७३
कालातीतेषु होमेषु उत्तरेष्वागतेषु च ।
कालातीतानि हुत्वैव उत्तराणि समारभेत् । ७४
यान्यतीतान्यतिक्रम्य उत्तराणि समारभेत् ।
न देवाः पितरस्तस्य प्रतिगृह्णन्ति तद्धविः । ७५
प्रक्रमणे तथोद्वाहे होमे स्विष्टकृते तथा ।
यस्यां दिशि विधिं प्राहुस्ता माहुरपराजिताम् । ७६
अयुक्त मन्त्रलवणैरपर्य्युषित मेव च ।
हविष्य मेतदन्नाद्य मसुरैश्चाप्यसंयुतम् । ७७
द्रुत्त्वः सर्वखल्वास्य कोद्रवा वरटैः सह ।
अकृताग्रयणे भक्ष्या येषां नोक्ता हविर्गुणाः । ७८

नवयज्ञेऽधिकारस्थाः श्यामाका व्रीहयो यवाः ।
नाश्नीयान्न च हुत्वैव मन्येष्वनियमः स्मृतः । ७९
श्राद्धे ब्राह्मण एकश्चेत् स्वल्पञ्च प्रकृतं यदि ।
वैश्वदेवं कथं तत्र इति मे संशयो महान् । ८०
प्रणीतान्नाय मुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
ब्राह्मणाय प्रदातव्य मेवं भवति सम्पदे । ८१
यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे छन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
ऋचो यजूंषि सामानि त्रैविद्यं तत्र तिष्ठति । ८२
ऋग्भिस्तु पितरः प्रीता यजुर्भिस्तु पितामहाः ।
सामभिः प्रपितामहास्तस्मात्तं तत्र भोजयेत । ८३
अटंत पृथिवीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ।
लभेत यदि पित्रर्थे साम्ना म न्त्रचिन्तकाम् । ८४
दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोज्यास्तु पुनः पुनः । ८५
दर्भाः पिण्डेषु निर्माल्या विप्राः प्रेतान्नभोजने ।
मन्त्राः शूद्रेषु निर्माल्यानिर्म्माल्याश्चितिपावकाः । ८६
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणान्तु कृतन्तु यैः ।
धृतैः कृते च विण्मुत्रे त्यागस्तेषां विधीयते । ८७
उरसि पितरो भुङ्क्ते वामपार्श्वे पितामहाः ।
प्रपितामहा दक्षिणतः पृष्ठतः पिण्डतर्षुकाः । ८८

२०, १८१

क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् । ८९
मरुतः सोम इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ तथैव च ।
एते सर्वे च विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे । ९०
आत्मतन्त्रेषु यन्नोक्तं तत् कुर्य्यात् पारतन्त्रिकम् ।
विशेषाः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः । ९१
ऊनो वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखोक्त माचरेत् ।
तेन सन्तनुयाद् यज्ञं न कुर्य्यात् पारतन्त्रिकम् । ९२
यः स्वशाखोक्त मुत्सृज्य परशाखोक्त माचरेत् ।
अप्रमाण मृषिं कृत्वा सोऽन्धे तमसि मज्जति । ९३
पुनरुक्त मतिक्रान्तं यच्च सिंहावलोकितम् ।
गोभिले येन गृह्णन्ति न ते ज्ञास्यन्ति गोभिलम् । ९४
गोभिलाचार्य्यपुत्रस्य योऽधीते संग्रहं पुमान् ।
सर्व्वकर्म्मस्वसंमूढः परां सिद्धि मवाप्नुयात् । ९५ ।

इति श्रीगोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यासङ्ग्रहे
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तश्चायं गृह्यासंग्रहः ॥

॥ अथ आग्नेयसामानि ॥

॥ सब्राह्मणानि ॥

१
॥ ओ३म् ॥

॥ गायत्रम् । चतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथक् । ब्रा० ८,१० ॥

१ २ १ २ २ २ —
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गोदेवस्यधीमाहो२ ।
१२ २ २ १ — १
धियोयोनःप्र । चो५१२१५२ । हुम् । आ२ । दायो ।
२ १ १ १ १
आ३४५ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकामायोक्थानि प्रणयेयुर्गायत्रां ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषा गायत्री सम्पद्यते तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे ॥ १ ॥

॥ यशस्सामनिधनम् । आर० २,२,१२ । ब्रा० ५,६ ॥

१२ २ २ २ २ १२ २ १ २
आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्वमायुरश्नी महिप्रजान्त्वष्टरधि
१ २ २ १२२ १ १ २२ १ २२ १ ३ १ १ १ १
निधेह्यस्मेशतञ्जीवेमशरदोवयन्ते २३४५ ॥

शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्य्यस्त मुल्लिखेत् प्राणाय त्वा ऽपानाय त्वा व्यानाय त्वेति प्राणापानव्यानानेव तदात्मन्नवरुन्धते ॥ २ ॥

॥ आश्वम् । ज० १,२,११ । आ० ११,२ ॥

१ २ — १ २ १२ २ —१
अभिद्रोणा२निबभ्रवाः । शुक्राऋतस्यधारा२या ।
२२ १ २ २ १ २ऽ २ ३ १ १ १ १
वाजङ्गोमा२३न्ताम् । आचा३उवा३ । रा२३४५न् ॥

आश्वं भवत्यश्वो वै भूत्वा प्रजापतिः प्रजा असृजत स प्राजायत बहुरभवत् प्रजायते बहुर्भवत्याश्वेन तुष्टुवानः ॥ ३ ॥

॥ सोमसाम । ज० १, ,१२ । आ० ११,३ ॥

१ २ २ ३ २ १ २ २
सुताइन्द्रा । यवायवायि । वारुणाया३मा३ ।
२ ३ २ १ २ ५ ४
रुज्ञियाः१ सोमाआर्षा३४ । हाउ । तुवापूयिष्णा
५ ४
वायि । होऽ५इ । डा ॥

सोमसाम भवति यथा वा इमा अन्या ओषधय एवꣳ सोम आसीत् स तपोऽतप्यत स एतत्सोम-

सामापश्यत् तेन राज्य माधिपत्य मगच्छद्यशोऽभव-
द्राज्य माधिपत्यं गच्छति यशो भवति सोमसाम्ना
तुष्टुवानः ॥ ४ ॥

॥ श्यैतम् । गे० ६,१,३२ । ब्रा० ११,८ ॥

४ ३ ४ ५र ३ २ ३र४र ५ १ २
अभिप्रवःसुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च्च ।
१ ७ ५ ५ १र २ १ २ १
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । योजरितृभ्यः । माघा
२ १ ॒ ३ ५ २ १ र २ २
२३वा । पुरू२ । वा२३४सुः । सहस्रेणायिवा३शा ।
१ २ १ ॒ ३ ५र र ३ ५
ऊम्मायेइ । चा२ता२३४औहोवा । वा२३४सू ॥

श्यैतं भवति साम्नोर्विवाहो यज्ञस्य सन्तत्यै ॥५॥

॥ श्यैतनौधसम् । ज० २२,१,११,१ । ब्रा० ७,१० ॥

४ ३ ४ ५र ३ २ ३र४र५ १ २
अभिप्रवःसुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च्च।
२ १ ७ ५ ५ १ २ १ २
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । यो२३जा । रीतृभ्यः ।
१ २ १ २ ॒ ३ ५ १ २ १ र २ १
मघ । वा । पुरूवा२३४सूः । सा२३हा । स्रेणेवशो
५ ३ ५
२३४वा । चा२३४तो ॥

इमौ वै लोकौ सहास्तां तौ वियन्ता वब्रूतां विवाहं विवहावहै सह ना वस्त्विति तयो रय ममुष्मै श्यैतं प्रायच्छन्नौधस मसा वस्मै तत एनयोर्न्निधने विपर्यक्रामतां देवविवाहो वै श्यैतनौधसे प्रवसीयाᳬसं विवाह माप्नोति य एवं वेद ॥ ६ ॥

॥ वैराजम् । ऊह्य० १,१,१०,३ । ग्रा० १२,१० ॥

२र र र र र २र ३ १
होयिया । होइया । होइया३४३बोध । सुमायि ।
२ १ २ १ र २र १ र २र १ र २र
मघवन्वा । चमेमाम् । चमेमाम् । चमेमाम् ।
२र १र २ १ २ १ र २र २र १र
बोधासुमायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । बोधासु
२ १ २ १ र २र २र १र २र १
मायि । मघवन्वा । चमेमाम् ।३। यान्तेवसायि । श्ठोश्चर्च
२ १ २ १ २ १ २
तायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।
२र १र २ १ २ १ २ १ २
यान्तेवसायि । श्ठोश्चर्चतायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।
१ २ २र १र २ १ २ १
प्रशस्तिम् । यान्तेवसायि । श्ठोश्चर्चतायि । प्रश
२ २ १र २ १ र २ १ २
स्तिम् । ३ । इमाब्रह्मा । सधमादायि । जुषस्व । ३ ।
१ २र २ १ र २ १ २ ११र
इमाब्रह्मा । सधमादायिजु । षस्व । ३ । इमाब्रह्मा ।

२ १ र २ १ २ १ २ १
सधमादायि । जुषस्व । ३ । इयाहाउ । २ । इय
र ५ २ ३ १ १ १ १
बोधमत्स्वा३ । हाउवा३ । इ२३४५ ॥

वैराजं साम भवति विराट्सु स्तुवन्ति वैराजा विष्टम्भाः समीचोर्विराजो दधात्यन्नाद्यायानुतुन्नं गायति रेतोधेयायानुतुन्नाद्धि रेतो धीयते दक्षिण ऊरा वुन्नातुरग्निं मन्थन्ति दक्षिणतो हि रेतः सिच्यत उपाकृतेऽहिङ्कृते मन्थन्ति जात मभि हिङ्करोति तस्माज्जातं पुत्रं पशवोऽभि हिंकुर्वन्ति तस्मै जातायासोमाःसन्त गार्हपत्ये प्रहरामा३ आग्नीध्रा३ आहवनीया३ इत्याहवनीये प्रहरन्त्येतदायतनो वै यजमानो यदाहवनीयः स्व मेव तदायतनं ज्योतिष्मत्करोति ज्योतिष्मान् ब्रह्मवर्च्चसी भवति य एवं वेदाभिजुहोति शान्त्या आज्येनाभिजुहोति तेजो वा आत्मन्तेज एव तदात्मन् धत्ते ॥ ७ ॥

७

॥ आयन्तीयम् । ऊ० ५,२,८,३ । ब्रा० १५,४ ॥

२ र २ १ — १ — १ —
भद्राइन्द्रस्यरा१तायाः । भद्रा२इन्द्रा२ । स्यरा२

१ १ २ र १ २ १ २ —
ताया: । योअस्यकामंविधत: । नरोषाऽ१ता२यि ।
१ २र १र र २ र १ १ २ १र २ ३
मनोदानायचोदयन् । मा२३ना: । दानाया३चो ।
१ ३ २ १ ५ ३ १ १ १ १
हुम् । दया३ । ओ२३४वा । हे२३४५ ॥

आयन्तीयं भवति श्रीर्वै आयन्तीयं श्रीर्न्नवम मह: श्रिय मेव तच्छ्रियां प्रतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

॥ यद्वाहिष्ठीयम् । ऊ० ५,२,२०,३ । ब्रा० १५,५ ॥

१ र २र १र २र र १ २ १र
इन्द्रायसोमपातवे । इन्द्रायसोवा । मपातवायि ।
२ १ १ र २
वृत्रघ्ना२३यिपा । रिषिच्यसायि । नरेचा२३दा ।
१र २ र २ १र २
क्षिणावतायि । वीरायी२३सा । दनासा२२दा३४३
१
यि । ओ२३४३ । डा ॥

यद्वाहिष्ठीयं भवति ब्रह्मयशसं वा एतानि सामान्यचा आचीर्याणि ब्रह्मयशसी भवति यद्वाहिष्ठीयेन तुष्टुवान: ॥ ९ ॥

॥ कवतीषु रथन्तरम् । ऊह्य० १.७,८,३ । ब्रा० १५,१० ॥

१ १ २ र र र १
स्तोवा । भीषुणास्सखीनामविताज । रितृ२३
२ १ २ १ ४ १ र र
णाम् । शातम्भवा२३४सौ३ । ऊता२३४या । ओ
५ ५
वा६ । हाउवा ॥

वामदेव्यस्यर्च्चु रथन्तरं पृष्ठं भवति गायत्री वै रथन्तरस्य योनिः स्वाया मेव तद्योनौ रथन्तरं प्रतिष्ठापयति तेजो वै गायत्री छन्दसां तेजो रथन्तरꣳ साम्नां तेजश्चतुर्विꣳशस्तोमानां तेज एव तत्सम्यक् सन्दधात्यपि ह पुत्रस्य पुत्रस्तेजस्वी भवति ॥ १० ॥

॥ अग्निष्टोमसामनिधनम् । आर० ६,२,६ । ब्रा० १६,७ ।

२ १ र र र २ र ३ १ १ १ १
ए३ । सर्वान्कामानश्नीमही२३४५ ॥

पञ्चविꣳशोऽग्निष्टोमः सर्वजिता वै देवाः सर्वमजयन् सर्वस्याप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्व मेवैतेनाप्नोति सर्वं जयति ॥ ११ ॥

॥ आत्रेयम् । ऊ० १६,१,१०,३ । ब्रा० २१,८ ॥

२ र १ २ १ २र १र २
तुवन्द्याऽग्ना । मंहिवा२३ता । पार्थिवीऽग्ना । ति
१ २ १ र १ ७ —
जभी२३षायि । प्रतिद्रापिम् । आमुऽग्नाथा२: ।
१र ३ २ ४ ५ ४ ५
पवामा३ना३ । महोवा । त्वा५नो६हायि ॥

अत्रिरकामयत चत्वारो मे वीरा आजायेरन्निति स एत मपश्यत्तस्य चत्वारो वीरा आजायन्तास्य चत्वारो वीरा जायन्ते य एवं वेद ॥ १२ ॥

॥ पित्र्यम् । आर० ६,२,१७ । ब्रा० २४,१० ॥

१ २र १ २र १र २र १र २र १ २ १र २ १ २ १
वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रꣳशर्मव
र १र २ १र
र्मभूतिप्रतिष्ठा ॥

एता एव समहाव्रताः सर्वा वा एता विराजो दशिनी प्रथमा विꣳशिनी द्वितीया त्रिꣳशिनी तृतीयैषा वै परमा विराड् यच्चत्वारिꣳशद्रात्रयः पङ्क्तिर्वै परमा विराट् परमाया मेव विराजि प्रतितिष्ठन्ति ॥ १३ ॥

॥ त्वाष्ट्रीसाम । गे० १६,१,१६ । ब्रा० १२,५ ॥

५ र र २ २ १र २ २
सुतासोमा। धुमा३त्तमाः । सोमाइन्द्रा३यमा३।
२ २ ३ २ १ २ २ २ २ ३ २
ए३ । दिनआ । पवाइववा३न्तो३ । ए३ । चरन्ना ।
१ २ २ २ २ ३र २
दाइवान्गच्छा३न्तुवा३ः । ए३ । मदाआ ॥

त्वाष्ट्री साम भवति इन्द्रं वा अच्यामयिणं भूतानि नास्वापयꣳस्त मेतेन त्वाष्ट्रोऽस्वापꣳस्तदाव तास्तर्ह्यि- कामयंत कामसनि साम त्वाष्ट्रीसाम काम मेवैतेना- वरुन्धे ॥ १४ ॥

॥ सोमव्रतम् । आर० ४,१,१० । सा० ब्रा० २,८ ॥

१ र र २र र १ २र १ २ १र २
त्वमिमाओषधीःसोमविश्वाः । त्वमपोअजनय-
१ र १ र १र १ २ १ र २र
स्त्वङ्गाः । त्वमातनोरुर्वन्तरिचम् । त्वञ्ज्योतिषा
१ र २
वितमोववर्थ ॥

कृष्णपञ्चम्या मुदिते सोमे त्वमिमा ओषधीरि- त्येतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्वः शतावर मेतेनैवाभिगो- योङ्कृत्य सभार्यः प्राश्नीयात् सुरूपान् दीर्घायुषः पुत्रां- ल्लभते ॥ १५ ॥

॥ प्रासाहम् । गे० २,२,१७ । ब्रा० ३,७ ॥

५ २ र २ ३र ५र ३ ४ ३र
अरण्योः । निहितोजा३४३ । तवेदाः । गर्भइवे
४ ५र ३ ५ २ १र र र ७
त्सुभृतोग । भिणा२३४यिभीः । दिवेदिवईडाजाग्ट
२ ३ ५ ३ ५ ५ ४र
वा२३ङ्गीः । हा२३४वी । ष्मा२३४ङ्गीः । मनुष्येभ्
४ ५र ५ ५
भिरग्निः । एहिया६हा । हो५इ । डा ॥

अथ यद्गर्भिण्यो वाग्वै धेनुर्मन्त्रो गर्भो वाच्येवास्य मन्त्रं दधात्यामन्त्रणीयो भवत्यथ यद्वेनुभव्या द्वादश पयाꣳसि तान्येवास्मिन् दधाति तस्मादाहुः पयस्वी राजा पुण्य इति ॥ १६ ॥

॥ जराबोधीयम् । ऊ० १६,१,१६,३ । ब्रा० १४,५ ॥

२र १र १ २ १र २ १ २ १ २
मानोअग्नोवा । महाधनायि । परावा२३र्ग्भा ।
१ १ २ ४ ५ ३ २
रभृद्यथा । संवागा१ꣳसा२३ꣳरा । यिम् । जयो३
४५इ । डा ॥

जराबोधीयं भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्या अन्नं वै जराबोधीयं मुखं गायत्री मुख एव तदन्नं धत्तेऽन्न मत्त्वान्नादो भवति य एवं वेद ॥ १७ ॥

॥ बार्हदुक्थम् । ऊ० ४,२,१३ । ब्रा० १४,९ ॥

१ २र १ २ — १ १ र २ १
प्रहिन्वानक्ष्ट । ता२म्बृहात् । प्रहिन्वानक्ष्टतम्बृ-
२ १ ७ — १ ७ — १
२३हात् । नृभिर्यॅमा२ । गोहर्यतो२ । विचक्षणाः ।
र र २ १ २ १
राजादायिवाः । समुद्राया२३या३४५ः । ओ२३४५
ई । डा ॥

बार्हदुक्थं भवति बृहदुक्थो वा एतेन वाम्नेयो-
ऽन्नस्य पुरोधा मगच्छदन्नं वै ब्रह्मणः पुरोधान्नाद्यस्या-
वरुध्यै ॥ १८ ॥

॥ भरद्वाजस्यलोम । ऊ० ३,२,११,३ । ब्रा० १३,११ ॥

१ २ १र र २ १ —१ —
यास्या । वार्यमणाभा२३गाः । आये२नामी२ ।
२र र २१र २ १ —१ — र
तावरुणाकरामा२३हायि । आये२नामी२ । मा
र १र २ १ २ १ २र १
वरुणाकरामा२३हायि । आ२३यिन्द्राम् । अवसेमा
५ ५
२३४हो६हायि ॥

भरद्वाजस्य लोम भवति पशवो वै लोम पशूना मव-
रुध्यै तदु दीर्घमित्याहुरायुर्वै दीर्घमायुषोऽवरुध्यै ॥ १९ ॥

॥ मधुश्चुग्निधनम् । ज० ३,२,१४,३ । ब्रा० १३,११ ॥

२र र र २ २ र र र १
सुष्वाणासोवियद्रिभा३यिरे । चितानागो३रा

२ २ २ ५ २ २ १ २—
धिलचा३ । हा३हा । औ३हो३वा । आयिही२ ।

२ १ २ २ २ ५ २ २
इषमस्मा३भ्यामभिता३ः । हा३हायि । औ३हो३वा ।

१ — १ २ २ २ ५ २ २
आयिही२ । सामस्वरा३न् । हा३हा । औ३हो३वा ।

१ — २१ ३ ५र र २ १
आयीही२ । वसु । वा२यिदा२३४औहोवा । मधुश्चु

३ १११ १
ता२३४५ः ॥

मधुश्चुग्निधनं भवति परमस्यान्नाद्यस्यावरुध्यै परमं वा एतदन्नाद्यं यन्मधु प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ यद् घृतश्चुग्निधनं च मधुश्चुग्निधनं च यज्ञो वै प्रजापतिस्तमेताभ्यां दुग्धे यं कामं कामयते तं दुग्धे ॥ २० ॥

॥ गौतमस्यभद्रम् । अध्य० १,१,२० । ब्रा० १३,१२ ॥

२र १र २ १ २र १ २ १ २र१
आदित्यैरिन्द्रःसगणोमरुद्भी३ः । इहा । अस्मभ्यं

२र १र २ १ ३ २१
भेषजाकरा३त् । इहा । ए३ । भद्रम् ॥

गोतमस्य भद्रं भवत्याशिष मेवास्मा एतेनाशास्ते साम हि सत्याशीरेतेन वै गोतमो जेमानं महिमान मगच्छत् तस्माद्ये च पराञ्चो गोतमाद्ये चार्वाञ्चस्त उभये गोतम ऋषयो ब्रूवते ॥ २१ ॥

॥ मार्गीयवम् । गे० ३,२,१ । ब्रा० १४,९ ॥

५ र ४ ५ १ ३ २ ३ ५ १
तद्वौहोवा । गाया२ । सुतायिसा२३४चा । पुरु
२र र १ २ — १ १ २
हुता । यसात्वा१ना२यि । शंयत् । हा । औ३
२ ३ ५ १ ३ ५र २
होयि । गा२३४वायि । ना२शा२३४औहोवा । ए३ ।
१ १११
किने२३४५ ॥

मार्गीवयं भवति देवं वा एतं मृगयुरिति वदन्त्ये- तेन वै स उभयेषां पशूना माधिपत्यं माश्नुतोभयेषां पशूना माधिपत्य मश्नुते मार्गीयवेणा तुष्टुवानः ॥ २२ ॥

॥ वास्तुसाम (कावषम्) । गे० ७,२,२० । सा० ब्रा० ३,३ ॥

५र र २ १ १ २ ३ ५
वास्तोष्पतायि । ध्रुवा । स्थूणा । ओ१३४वा ।
१ २ र १र र १ र र र
अꣳसत्रꣳसोम्याना२म् । द्रप्सःपुराम्भेत्ताशश्वता२३

२र ३ ५ १ र २
डूनाम्। आ२३४इन्द्राः। मुनौ२। ना३१उवा२३।
३ ५
सा२३४खा ॥

बहुपशुधनधान्यहिरण्यमायुष्मत्पुरुषं वीरसूः सुभगा अविधवस्त्रीकꣳ शिवं पुण्यं वास्तु भवति ॥२३

॥ यशस्साम। आर० २.२,१२। ब्रा० ५,६ ॥

२र २ र र २ र र
हाउ।३। यशोहाउ।३। वर्चोहाउ।३।
१ २ १ १ २ — १र
आस्मिन्हायि।२। आस्मीन्हा३१उ। वा२। तवेदि
२र १ २ १ २ १ २१र २ १
न्द्रावमंवसु। त्वम्पुष्यसिमध्यमम्। सत्राविश्वस्यपरमस्य
२र १ २र १र २ र २र २र
राजसि। नकिष्ट्वागोषुवृण्वते। हाउ।३। यशो
र १ र र १ २ १
हाउ।३। वर्चोहाउ।३। आस्मिन्हायि।२।
१ २ — १र र
आस्मिन्हा३१उ। वा२। आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्व
र २ र १र २१२ १ र २ २र २ १ र २र १२र
मायुरशीमहिप्रजान्त्वष्टरधिनिधेह्यस्मे शतञ्जीवेमशरदो
१ ३ १ १ १ १
वयन्ते२३४५ ॥

भवति यशो यशसा ॥ २४ ॥

॥ धर्मसामनिधनम् । गे० ११,२,२० । ब्रा० १४,११ ॥

२ १ ११११
ए३ । धर्म्मा२३४५ ॥

धर्म भवति धर्मस्य धृत्यै ॥ २५ ॥

॥ बार्हद्गिरम् । आर० ३,१,२६ । सा० ब्रा० २,१ ॥

१ २र १र २ १ २र १ र २१र २ १र
पिबासोममिन्द्रमन्दतुत्वा । यन्ते सुषावहर्यश्वाँद्रिः ।
२र १ २र १ १र १ २र १र र
सोतुर्बाहुभ्याꣳसुयतोनार्वा ॥

त्रीन्वोदकाञ्जलीन् सदाचामेत्पिबासोममिन्द्र-
मन्दतुत्वेत्येताभ्यां दीर्घायुर्भवति ॥ २६ ॥

॥ यज्ञायज्ञीयम् । ज० १,१,१४ । ब्रा० ११,५ ॥

१ २ १ २ १ २ २ १
दाशे । माहा । व्या३दाता३यायि । भुव-
र —१ र २ १ २ २
द्वाजे१ष्ववि । ताभू१३वात् । हुम्मायि । वा३ईयि ।
१ र र ३ २ ११११
जतन्नाताततनू२नाउ । वा३४५ ॥

यज्ञायज्ञीयं भवति वाग्यज्ञायज्ञीयं वाचि यज्ञः प्रतिष्ठितो वाच्येव तद्यज्ञ मन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ॥२७

॥ प्लवः । गे० १४,१,३४ । ब्रा० ५,८; १४,५ ॥

हा । वो३हा । वो३हा३ । हा । ओ२३४वा । हायि । पूनाना२३४:सो । माधारा२३४या । आपो वा२३४सा । नोअर्षा२३४सी । आरत्ना२३४धाः । योनीमा२३४र्त्ता । स्यासीदा२३४सी । उत्सोदा२३४यिवो । हायिरण्या२३४याः । हा । वो३हा । वो३हा३ । ओ२३४वा । हा३४ । औहोवा । ए३ । अतिविश्वानिदुरितातरेमा२३४५ ॥

प्लवोऽन्वह भवति समुद्रं वा एते प्रस्नान्ति ये संवत्सर मुपयन्ति यो वा अप्लवः समुद्रं प्रस्नाति न स तत उदेति यत् प्लवो भवति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दुष्कृतं दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति ॥ २८ ॥

॥ औशनम् । ऊ० १,१,४,३ । ब्रा० ७५ ॥

१ २ १ १२ २ १
आर्षी: । विप्रा:पुरएता । जना३नाम् । ऋभू

२र १ २ १ २र २ ३ ४ ५ १ र
र्धीरा: । उशना । काविियेना । सचिद्विवेदनिहिताम् ।

१ २ १ २ १ २ १ २
यदा२३साम् । अपायिचियाम् । गुहियम् । ना३४३ ।

२ ४
मा३गोपूना६५६म् ॥

अथ वायु रौशनं प्रावृहत तद्वै स प्राणवीर्य्यं प्रावृहत प्राणा वा औशनꣳ सर्व मायुरेति य एवं वेद वायुर्वा उशꣳस्तस्यैतदौशन मुशना वै काव्यो ऽसुराणां पुरोहित आसीत्तं देवा: कामदुघाभिरुपामन्त्रयन्त तस्मा एतान्यौशनानि प्रायच्छन् कामदुघा वा औशनानि कामदुघा एन मुपतिष्ठन्ते । य एवं वेद ॥ २९ ॥

॥ वरुणसाम । ऊ० ३,२,४,२ । ब्रा० १३,९ ॥

२ र १ २ १ २ १ र २
वृषाअचिक्रदद्वनोवा । ओवा । वार्षोअचि ।

१ २ १ २ १ २ १ २र
क्रदाहा१नार्यि दा२३ यिवा । ना२३ꣳसो । मपत्रमा ।

[illegible] गो२३भाचि: । [illegible] । औ३ । हो३१२३४ । वा ।

षा५ सोई२हायि ॥

वरुणसाम भवत्येतेन वै वरुणो राज्य माधिपत्य मगच्छद्राज्य माधिपत्यं गच्छति वरुणसाम्ना तुष्टुवानः ॥ ३० ॥

॥ शुद्धाशुद्धीयम् । गे० ६,२,७ । ब्रा० १४,११ ॥

४र ५र ४ ५ ४ ५र ५ २ १ र २ १ २ २ १र
एतोन्विन्द्रꣳस्तवामा । शुद्धꣳशुद्धेनसा२३म्ना । शुद्धै
र र २ १ २ १र २ १
रुक्थैर्वावृधा२३ꣳसाम् । शुद्धै रा२३शी३ । र्वा२न् ।
३ २ ५र र ३ १ १ १ १
ममा३४औहोवा । तू२३४५ ॥

१
शुद्धाशुद्धीयं भवतीन्द्रो यतीन्त्सालावृकेयेभ्यः प्रायच्छत्त मश्लीला वागभ्यवदत्तस्सोऽशुद्धोऽमन्यत स एतच्छुद्धाशुद्धीय मपश्यत्तेनाशुध्यच्छुध्यति शुद्धाशुद्धीयेन तुष्टुवानः ॥ ३१ ॥

विशोविशीयम् । ज० ५,१,१०,३ । ब्रा० १४,११ ॥

२र र र १२ २ १२
आपाहूम् । ओ३मा । ना३सुष्टू३तीम् । इष्टि
र १ २ १ २ २ १
दे । वायिभा२३याः । हुम्मायि । दू३वा३ः । आ२
२५ १ ३ २ ३ ५
३४यिषेहायि । ओ । हुवायि । पा२३४वा ।
१ २ २ १ ५र ५
हुम्मां । स्वा३सा३म् । या२३४ताम् । एहिया६हा ।
४
होभ्५ । डा ॥

विशोविशीयं भवत्यग्निरकामयत विशोविशो ऽतिथिः स्यां विशोविश आतिथ्य मश्नुवीयेति स तपोऽतप्यत स एतद्विशोविशीय मपश्यत्तेन विशोविशो ऽतिथि रभवद्विशोविश आतिथ्य माश्नुत विशोविशो ऽतिथि र्भवति विशोविश आतिथ्य मश्नुते विशोविशीयेन तुष्टुवानः ॥ ३२ ॥

॥ पर्कपुष्पम् । गे० १६,२,३४ । ब्रा० १५,३ ॥

२ १ २र १ २ १ २ १ १
पवित्रन्तेविततंब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ ।ऽ२ । हो
२ २ २ १ र २र १ २ १
वा३हा३ । ध्वरि । प्रभुर्गात्राणिपर्येषिविश्वता२३ः ।

१ २ २

होवा३हा३ । हो[illegible]

[illegible]न३ । हुवे२३ । २ । [illegible]२हा३ । [illegible]

२ १र [illegible] १ [illegible] १

श्रृतासइन्द्रहन्तःसन्तदा२शत । हुवे२३ । २ । होवा३

३ २ ५र र २ १र र र र ऽ १र र ऽ

हा३ । हा२३औहोवा । अर्कोदेवाना२म्परमेतियो२

३ १ १ १ १

मा२३४५न् ॥

अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस मस्य पुष्प मिति स रस मेवान्नाद्य मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः ॥ ३३ ॥

॥ देवस्थानम् । आर० १,१,१५ । बा० १५,२ ॥

२र र २ १ २ १

हाउपिबासुता । स्यरसिना३ः । होयि । ३ ।

२ऽ १ र १ र २ १र

हाउहाउहाउवा । महोनरः । मरुत्वानइन्द्रगोम

२ १ २ ऽ २ १ र

ता३ः । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा । सत्यमोजः ।

२र १ र २र १ २ १ २ ऽ

आपिन्नोंबोधिसधमा३ । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा ।

१ र २ २ १ २ १ २ ऽ

स्वर्ज्योतिः । द्वियेवृधे३ । होयि । ३ हाउ । ३ । वा ।

२ १र २ र १ २ १

एस्यादिदेव ।३। अस्माꣳ[illegible]हायि ।२।

२र २ १ २र

[illegible]ꣳ ।ꣳ। वाम्योरक्रान्भूमिरततनत्समुद्रꣳसमचूकुपत् ।

१ १ १ १

इट्[illegible] २३४५ ॥

देवस्थानं भवति प्रतिष्ठायै सङ्कृति भवति सꣳस्कृत्या अङ्गवा एतद्बलीयत तद्देवा देवस्थाने तिष्ठन्तः सङ्कृतिना समस्कुर्वꣳस्तत्सङ्कृतेः सङ्कृतित्वं देवस्थानेन वै देवाः स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन्त्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठामेत्येतद्वरुणाय देवता राज्याय नातिष्ठन्त स एतद् देवस्थान मपश्यत्ततो वै तास्तस्मै राज्यायातिष्ठन्त तिष्ठन्त्यस्मै समानाः श्रैष्ठ्याय चक्षुस्येवास्य प्रकाशो भवति प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ३४ ॥

॥ आकूपारम् । गे० ५,१,१८ । ब्रा० १५,५ ॥

४र र ५ ४ ५ ५ २ १ र

आतूनइ । द्रचुमाद्त्ताम् । चित्रङ्गाभꣳसङ्

— १ २ १ र १ २ २

भा२या । चित्रङ्गाभꣳसम् । गृ । औ३हायि ।

३ ५ ३र १ र र १ २र १

भा२३४या । एहोयि । महाहस्तीदचा२३होयि । औहो ।

२र ५ ४ ५ ५ ७

वाहो२३४था । आपूयिता॒होयि ॥

यातून इन्द्रह्मुमन्त मित्याकूपार [illegible] सौ[illegible] [illegible] तेन [illegible] च समक[illegible] [illegible] [illegible] ग्रामाकुर्वते स [illegible] सम्पृच्छते ॥ ३५ ॥

॥ त्रिणिधनमाग्नेयम् । ऊ० ३,१,८,३ । ब्रा० १२,२ ॥

२र र   ४ ३ ५   २र १र
सोमोदुग्धा । भायिरा२३४चाः । सोमोदुग्धा

२   ३ ५   २ ३ ५
भिरा३१उवा२३ । आ२३४चाः । सामूद्रा२३४न्ना ।

२ १ र   ३ ५   १ ३
संवरणानिया३१उवा२३ । आ२३४ग्मान् । मान्दीमा

५ २ १   ३ ५
२३४दा । यतो३आउवा२३ । शा२३४ते ॥

त्रिणिधमाग्नेयं भवति प्रतिष्ठाया अग्निः सृष्टो नोददीप्यत तं प्रजापति रेतेन साम्नोपाधमत्स उद्दीप्यत दीप्तिश्च वा एतत् साम ब्रह्मवर्चसञ्च दीप्तिञ्चैवैतेन ब्रह्मवर्चसञ्चावरुन्धे ॥ ३६ ॥

॥ दूषोडधीयम् । ऊ० ३,१,१८,२ । ब्रा० १३,९ ॥

२ र   र १   २ १
रसन्तेमायि । चोअर्यमा । दिवंभूवा२ । रुणः

१ २ १ — १ १ २ ५
कावायि । प[illegible] । रू२ता२३४ औहोवा ।
२ १र २
ड्डषो६ २ ॥

३४।

द्धषोवृधीयं भवति पशवो वा द्धषोवृधीयं पशूना मवरुध्या द्धषे वै पश्वम मद्दर्वृधे षष्ठ मवद्धन्त प्र्योतर्हि यजमान मेवैतेन वर्द्धयन्ति ॥ ३७ ॥

॥ द्रविणसाम । गे० २,१,२४ । ब्रा० ६,२ ॥

५र ४ २ ४ ५र २र १र २ र १ २
देवो३वो३द्रविणोदाः । पूर्णांविवष्ट्वासिचम् ।
१ २ — १ २र १ ० —
उद्वा१सिञ्चा२ । ध्वमुपवापृणाध्वम् । आदिद्वोदे२ ।
१ र २र १ २ १
वओहते । इडा२३भा३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥

यो वा अधिपतिं वेदाधिपतिर्भवति चर्यस्मिंश्शो वै स्तोमाना मधिपतिः पुरुषः पशूनां तस्माद्यन्नो ऽन्ये पशवोऽदन्त्यूर्द्धः पुरुषोऽधिपतिर्हि सोऽधिपतिः समानानां भवति य एवं वेद ॥ ३८ ॥

॥ आग्ने[redacted]नि ॥

[redacted]म (दिग्रांवतम् ' । आर० ५,? [redacted]

हाउ । [redacted]

ए । अहं॑सु[redacted] ॥

पूर्व मु चैव तद्रूप मंपरेण रूपेणानुवदति य[redacted]

पूर्वं॑ रूप मपरेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्व मनु-
रूप एनं पुत्रो जायते य एवं वेद ॥ ३९ ॥

॥ आयुःसाम (प्राणः) । आर० २,२,१ । ब्रा० ५,४ ॥

२र १र १र २ १
हाउ । ३ । आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । इन्द्र-
२ १ २र ३ ४ ५ २ १र २ १
न्नरो । ने३मधि । ताहवन्ताइ । यत्पारिया: । युनज ।
२ ३ ४ ५ २र १र २ १ २ ३ ४र ५
ताइधियस्ताः । शूरोन्नृषा । ता३श्रव । सश्वकामाइ ।
२र १र २ १र २र ३ ४ ५ २र
आगोमताइ । व्रजेभ । जातुवन्ना: । हाउ३ ।
१र र ३ २ ५र र
आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । सत्या३४ । औहोवा ।
३ १ १ १११
ई२३४५ ॥

प्राण मेव तज्जयन्ति ॥ ४० ॥

॥ वार्त्रघ्नीयम् । ज० १४,१,७,३ । ब्रा० २०,३ ॥

२ र र २र १ २ ३ ५
विष्णोःकर्म्माऔहोहायि । णाय्यिपश्या२३४ता ।
२ १ ५ १र २ ३र ४र ५ १ २
यतोव्रा२३हा । तानिपस्पा३४ । औहोवा । ईहा२
५ २ ३ ५ २ १ २ १ ७ २
३४हायि । उहुवा२३४हायि । इन्द्रस्य । यूजियस्या
३र ४र ५ १ ३ ५ ३र २
३४ । औहोवा । ईहा२३४हायि । औहो३१२३४ ।
५र ४ ४
वाऽ । एहियाइहा । होपूई । डा ॥

एतेन वै देवा जेत्वानि जित्वा यं यं काम मका-
मयन्त तं त मापुवन् यं कामं कामयते त मेते-
नाप्नोति ॥ ४१ ॥

॥ ...वनिधनम् । आर० २,१,८ । ब्रा० १८,१ ॥
२र १र २ र १र १ र ३ १ १ १ १
ए । राज...मेमस्वराजङ्गमेमा२३४५ ॥

यो राज्य आशꣳसमानो राज्यं न प्राप्नुयात् स
एतेन यजेत राजैवैनꣳ राजानं करोति ॥ ४२ ॥

॥ सौमित्रम् । ज० १,१,१७,१ । ब्रा० १३,६ ॥
२र र २ ४ २
सौमित्रम् । औहोहोयि । औ३हो३यि । ओ३
१ — १र २र ३ १ १ १ १ १
२३४५वा६५६ । इन्द्रा२यसामगायता२३४५ । वि
— १र २ २ १ — १ १ १ १ १ २
प्रा२यबृहतेबृहा१त् । ब्रह्मकृते२विपश्चिते२३४५ । ए३ ।
२ १ १ १ १ १
पनस्यवे२३४५ ॥

कामसनि॰साम सौमित्रं काम मेवैतेनावरुन्धे ॥ ४३

॥ महावैश्वामित्रम् । ग्री० ८,१,२२ । ब्रा० १२,६ ॥

२ १ २ २ १ २ १ १ १ १ २

हयायेऽ३ । हयायेऽ३ । हया२३४५ । हउ२३ ।

१ ३ ४२ ५ २ ३ २ ० १

आ२३४यि । द्रविश्वाअवी । वृधा३न् । सा२३४ ।

३ ४ ५ ३ २ १ ३२ ४ ५ २

मुद्रव्यचसम् । गिरा३ः । रा२३४ । धोतमउरथी ।

२ १ २ २ ३ ४ ५ ३ २

ना३म् । वा२३४ । जानाउसत्पतिम् । पता३यिम् ।

२ १ २ २ १ २ १ १ १ १ ३ १ १ १ १

हयायेऽ३ । हयायेऽ३ । हया२३४५ । हउ२३४५ ।

२ ५ २ ५ २

होऽ४इडा । होऽ४इडा । हो२३४५इ । डा ॥

महावैश्वामित्रं भवति पाप्मानं वा यदमही-यन्त तन्महावैश्वामित्रस्य महावैश्वामित्रत्वम् ॥४४॥

॥ महादिवाकोर्त्यम् । आर० ६,१,१७ । ब्रा० १,२ ; ६,६ ॥

१ऽ ५ १ २ १२

द्यौः । ३ । अन्तरिक्षम् । ३ । भूमिः । २ ।

३२ २ ५२ २ २ १२ ३ ऽऽऽऽ

भूमा३४ । औहोवा । ए३ । आयुषे२३४५ ॥

आयुषे मे पवस्व वर्चसे मे पवस्व विदः पृथिव्या दिवो जनित्राच्छृण्वन्त्वापोधः चरन्तीः सोमेहोद्गाय ममायुषे मम ब्रह्मवर्च्चसाय यजमानस्यर्द्ध्या अमुष्य राज्याय ॥ ४५ ॥

॥ सूर्य्यसाम । ऊह्य० २,१,१४ । ना० १५,११ ॥

१ २ १र २ र १ र २ १र २
बण्महाँ३असिसूर्य्य । बडादित्यमहाँ३असि ।
१ र २ १र २ १र २ १र र २ १र २
महस्तेसतोमहिमापनिष्टम । मह्नादेवमहाँ३असि ।
१र र २ १र ३ १र र २ १र २
मह्नादेवमहाँ३असि । मह्नादेवमहाँ३असि । बट्-
१र २ १ २र १र २ १र र २ १र २ १र
सूर्य्यश्रवसामहाँ३असि । सत्रादेवमहाँ३असि । सत्रा
र २ १र २ १र र २ १र २ १र २र १र
देवमहाँ३असि । सत्रादेवमहाँ३असि । मह्नादेवा
र २ १ २१र २ १ र २१र २
नामसूर्य्यःपुरोहितः । विभुज्योतिरदाभ्यम् ॥

सूर्यवतीषु स्तुवन्त्यतो वै सूरोऽन्त एतद्दशम मह्ना मन्त एव तदन्तेन स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ ४६ ॥

॥ सद्भुतसाम । ऊ० ५,१,२८ । सा० ब्रा० २,८ ॥

४ ५ १ ० २ ३ ५ ५ २
सादा । सस्पतायिमद्भुता । ओ२३४वा । प्राया
३ ५ १ १ २ ३ ५
ओ२३४वा । आइन्द्रा । स्योकामा२३४याई५ईम् ।
२ १ र १र २र ३ १ १ १ १
सनिम्मे२धामयासिषा२३४५म् ॥

मासꣳ सोमभक्ष्यः स्यात् सदसस्पति मद्भुत मित्येतेन श्रुतनिगादी भवति सदा वैतम् प्रयुञ्जीत श्रुतनिगादी भवति ॥ ४७ ॥

॥ सत्रस्यर्द्धिं । आर० ४,१,४ । ब्रा० ५,४ ॥

२र र र र र र र र २ १ २ १र २
औहोवाऔहोवाऔहो३वा । अगन्मज्योतिः ।
१ २ १र २ १ र २र २ १ र
२ । अगन्मज्योतिः । अमृताअभूम । २ । अमृता
२ र र १ २ १र र २र १ २
अभूमा । तरिक्षंपृथिव्याअध्यारुहामा । २ । तरिक्षं
१र र २र १ २ १ २र १ २ २र
पृथिव्याअध्यारुहाम । दिवमन्तरिक्षादध्यारुहाम ।३।
१ २र र र १ २र१र १ २र
अविदामदेवान् । ३ । समुदेवैरगन्महि । ३ । औ
र र र र र र २ १ र ३ १११
होवाऔहोवाऔहो३वा । सुवर्ज्योती२[redacted]॥

सत्रस्यद्ध्याग्नीध्र मुप्[redacted]
ष्ठन्ति चतुरक्षरणिधनं भव[redacted]-
ष्वेव प्रतितिष्ठन्त्यातमितोनि[redacted] सर्व
मापुवन्ति ॥ ४८ ॥

साममीतिलब्धमर्यादोपनाम-क्षेतवेदत्रयानुवाद-सामगा-
ऽऽवरथश्रीसत्यव्रतशर्मं सङ्कलितनाम-संहिता-ब्राह्मण-
स्थाननिर्देशसहितानि,
कौथुमानां जातकर्मादिषु व्यवहार्याणि,
सब्राह्मणानि आशीस्सामानीति ॥

॥ अथ रहस्योत्तमसामानि ॥

॥ महाशान्तिकर्मणि विनियोज्यानि ॥

ब्राह्मणम्—पञ्च पविमन्ति महासामानि सर्वस्य प्रथमोत्तमे रुद्रस्य वीण्यथापर मग्नेर्हरसी हे सुरस्य हरसी हे मृत्योहर: पञ्चमꣳ सामानी वा त्रिकार्ये लोकानाꣳ शान्तिरुत्तमम्''—इति ३।१३॥

॥ ओ३म् ॥

१ ०२ ३१ २र३ २ ३ २३१२ ३ १२ ३ २
आक्रन्दयकुरुघोषम्महान्तꣳहरीइन्द्रस्याभियोजयाशू।
३ १२ ३२ ३२ ३ १ २ ३२ ३१ १ २
मर्म्माविधन्ददतामन्योअन्यꣳशल्यात्मापततुश्लोकमच्छ।
२उ ३१ २र ३१२ ३१२
प्रयच्चक्रमरावणोसमन्ताभ्यवर्त्तयत्।
२उ ३१२ ३१२३१२३ १२
ज्योगिन्तिसमोहातैशयातैगवच्छिर:॥(छन्द:)

२ ३ ३२१ १२र ३१२
आ। क्रन्दय। कुरु। घोषम्। महान्तम्।
२३१२ १२र ३२ ३ ३१ २
हरीइति। इन्द्रस्य। अभि। योजय। आशूइति।
३ १२ ३ १२ ३ ३२
मर्म्माविधम्। मर्म्म। विधम्। ददताम्। अन्य:।
३ २ ३ ३ २ ३१२
अन्। य:। अन्यम्। अन्। यम्। शल्यात्मा।

३ २ ३ ३ १ २र १ २र
शल्य। आत्मा। पततु। श्लोकम्। अच्छ। प्र।
२ २ १ २र २ ३ १ २
यत्। चक्रम्। अरावणे। अ। रावणे। सनतै।

३ १ २ ३ १ २र
अभ्यवर्त्तयत्। अभि। अवर्त्तयत्। ज्योक्। द्रूत्।
३ २ ३ १ २र १ २र १ २र
तिस्रः। ओहातै। शयातै। केशवत्। शिरः॥ (पदं)

२र १ २ १ र — १ — १र
आक्रन्दयोवा। कुरुघोषम्महा२आन्ता२म्। हरी
र र — १ — र १ र
इन्द्रस्याभियोजया२। आशू२। मर्माविधन्ददता
— — २ १र र र
मन्यो२। आन्या२म्। शल्यात्मापततुश्लोकमा२३।
१ ३ ५र र १
आ२। च्छा२३४। औहोवा। अस्॥ १

२र १ १ १
हाउ। ३। अस्। ३। फट्। ३। मृस्। ३।
१ १र ऽ १ ऽ १र र १र र
हस्। ३। प्राय२त्। चक्र२म्। आरा२। आव्
ऽ १र ऽ १र ऽ १र ऽ १र रऽ
णा२इ। सान२। ताअ२। भ्याव२। ताय२त्।
१ र ऽ १ ऽ १र र ऽ १र र ऽ १र र ऽ
जीयो२क्। इत्ती२। स्राओ२। हातै२। शाया२।
१र र ऽ १र ऽ १र ऽ २र १
तैके२। शाव२त्। शाइर२ः। हाउ। ३। अस्३।
१ १ १ ३ ५र
फट्। ३। मृस्। ३। हस्। २। हा२३४। औ

२ २र १ २र १ २र १ २र १
होवा। ए अस्। ए फट्। ए सृस्। ए हस्।
३ १ १ १ १
डू२३४५ ॥ २

२ १ २ १र ऽ १ ऽ १र र ऽ
अभ्याभुः। ३। प्रायश्तू। चक्र२म्। आरा२।
१र र ऽ १र ऽ १र ऽ १र ऽ
आवृणा२ड्र। ३। सान२। ताअ२। भ्याव२।
१र ऽ १र र ऽ२ १र ऽ १र र ऽ
ताय२त्। ३। जौयो२क्। डूत्तौ२। स्वाओ२।
१र र ऽ १र र ऽ १र र ऽ १र ऽ १र ऽ
ह्याते२। ३। शाया२। तैके२। शाव२त्। शाडू२२ः।
२ १ १ २ १ २ ५र
३। अभ्याभुः। २। अ। भ्या२। भू२३४। औ
र २ र २ १ ३ १ १ १ १ १
होवा। हस् हस् ए३ चचू२३४५ः ॥ ३

२र २ र र र २ १ २
हाउ। ३। जुरोहरोहरोहरः। ३। वृश्वप्रवृश्च
१ २ २ऽ १ १ १ २ १ र २र
प्रक्किन्धी। ३। हाउ। ३। वा। प्रयच्चक्रमरावृणो।
२ १ २र १ २ १र १ र २र र १ र २र
सनताअभ्यवर्त्तयत्। ज्योगिक्तिस्रओहातै। गयातै
१र २ १ २र १र र र
केशवक्किरः। हाउ। ३। जुरोहरोहरोहरः। ३।
२ १ २ १ २ २ ऽ ऽ ऽ २र
वृश्वप्रवृश्चप्रक्किन्धी। ३। हाउहाउहाउवा। ए।

१ २१ २ २र १ २ १ ३
वृश्चप्रवृश्चप्रक्छिन्धी । ३ । ए । वृश्चप्रवृश्चप्रक्छिन्धौ
१११ १
२३४५ ॥ ४

२र १ र २ १ २ १ २ १ २ १र २ १र २ १
हाउ । ३ । वयोबृहद्दतꣳहविर्भद्राꣳस्वधाꣳस्वयꣳ
२ १ २ १र २ १ १
स्कृणवद्वृषमूर्जꣳरजःसुवः । हुम् । ३ । हे । ३ । हꣳ
३ ५र र २ १ र २र १ र
। २ । हꣳ२३४ । औहोवा । अभित्वाशूरनोनुमो-
१ २र र १ र र र २ १ २
हम् । अदुग्धाइवधेनवोहम् । ईशानमस्यजगतः स्व
१ र र २
र्दृशꣳहम् । ईशानमिन्द्रतस्थुषो [illegible] । [illegible] ।
१ र २ १ २ १ २ १ २ १र १र
वयोबृहद्दतꣳहविर्भद्राꣳस्वधाꣳस्वयꣳ [illegible]
१ १
जस्सुवः । हुम् । ३ । हो । [illegible]ꣳ२३४ ।
५र र २र १र २
औहोवा । ए । वाक् । ए । इडा । ए । सुवः । ए ।
१ २र १र २र १ २ र र १ २ १
बृहत् । ए । भाः । ए । अर्कमर्च्चतदेवावृधꣳहम् ॥ ५ ॥

श्रीसामगाचार्यावसथश्रीसत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्येण सामादिरहस्यतच्छन्दःपदपाठसहितानि यथावदुद्धृतानि पञ्च पविमन्ति महासामानि रहस्योत्तमसामानि वेति ॥

॥ अथाग्निष्टोमसामानि ॥

(गानग्रन्थेष्वनधीतान्येवेह सङ्गृह्यन्ते ; नान्यानि)

॥ ओ३म् ॥

॥ अथ सुब्रह्मण्यसाम ॥

आदित्य ऋषिः, सामसम्याच्छन्दः, इन्द्रो देवता। "ब्रह्म च वा इद मग्रे सुब्रह्म चास्ताम्"-इति विधायकं ब्राह्मणम् (ष० १,१) ॥

२ १
सुब्रह्मण्यो३म् (त्रिः) ॥

१ र २ १ २ १र २ १र र २ र र १ २
इन्द्रागच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेर्मेष वृषणश्वस्य

र र १र र २ १ २र र र १र २ र
मेने। गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार कौशिकब्राह्मण

१र २ र २ र १र र २ १र २र
गौतमब्रुवाण। अह्रे सुत्या मागच्छ मघवन् देवा

१ २र १र २ १र २ १र २
ब्रह्माण आगच्छतागच्छतागच्छत ॥ १ ॥ १.

वस्तुतः 'सुब्रह्मण्या'-नामनिगदोऽयं यजुर्विशेष एव, सामः कल्पेषु लाट्यायनके (१,३) प्रपञ्च्य विहितः, परं विधायक-ब्राह्मणे षड्विंशे (१,२) सामेति च निर्दिष्टः ; सामगेगीय-मानत्वात्। तत्रैवाचरणो व्याख्यातश्च (१,१)। शतपथब्राह्म-णेऽपि (३,३४,२८) प्रपञ्च्य सामान्यतो व्याख्यातः। तैत्तिरीया-रण्यके (१,१२, ३ ; ४) ऽधीयते तु सुब्रह्मण्येत्यन्तः। श्रौताश्वलायन-

सूत्रेऽपि (१२, १४) स्मृतः। मीमांसायाः सूत्रभाष्यन्यायमाला-ग्रन्थेष्वेतत्प्रकृतार्थोऽपि निरूपितः। "इदानीं चाहे सुत्या मिति वचन मुत्तरेष्वहस्सु द्वाहेष्वोऽयेति"—इति चात्र कल्पव्याख्या।

———

॥ अथ वासवरौद्रादित्यवैश्वदेवसामानि चत्वारि ॥

पुष्कल ऋषिः, द्विपदा गायत्रीच्छन्दः;

प्रातस्सवने वसवो देवताः, माध्यन्दिनसवने रुद्रो देवता, तृतीयसवने आदित्याः विश्वेदेवाश्च देवताः। 'पुरा'-इत्यादीनि त्रीणि विधायकानि ब्राह्मणानि (छा० ४, २४, ३; ७; ११) ॥

लोकद्वारमपावार्णू३। पश्येमत्वावयꣳरा१२१२।
हुम्। आ२। ज्यायो। आ३४५॥ १॥ २.

लोक०—०वैरा१२१२। हुम्। इत्यादि॥ २॥ ३.

लोक०—०स्वारा१२१२। हुम्। इत्यादि॥ ३॥ ४.

लोक०—०साम्रा१२१२। हुम्। इत्यादि॥ ४॥ ५.

———

॥ अथ विश्वरूपसामानि सप्त ॥

पुष्कल ऋषिः, पङ्क्तिश्छन्दः, विश्वरूपदेवता।

(उ० आ० ८, २, ७, २; ३)

युञ्जे वाचꣳ शतपदीं गाये सहस्रवर्त्तनि।

३ १र २र३ १२ १२ ३२ ३ १२
गायत्रं त्रैष्टुभं जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृता ।
२ १र २र ३२
देवा ओकांᳲसि चक्रिरे ॥

आर्च्चिकग्रन्थे तु "गायत्रं त्रैष्टुभं जगत्"—इति द्विः श्रूयते, तथाच चरणत्रिकयोर्गायत्रीच्छन्दस्क मृग्द्वयं स्फुटम्; पर-मीह्रातग्रन्थे एकैवेय मृक्, पंक्तिच्छन्दस्का गीयते गायत्रस्वरेण। तथाहि धानञ्जय्यः—"एकस्यां पंक्तौ त्रिर्गायत्रं गायेत्"—इत्यादि। पंक्तिश्च पञ्चपदा भवति; "पंक्तिः पञ्चिनी पञ्चपदा"—इति दैवत-ब्राह्मणादिग्रासनात् (दै०ब्रा० ३,१३। निरु० ७,३,८)।

१र र १ १ र
युञ्जेवाचᳲशतपदोम् । प्र । ॐगायेसहस्रवर्त्तनि
र र र रर र — २र१र र र
गायत्रंत्रैष्टुभञ्जगद्विश्वारूपाणिसम्भार्त्ता२ । देवाओकाᳲ
२ १ — १
सिचा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति । क्रायिरो ।
२ १११
प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥ ६.

धानञ्जय्यमते इद मेवैकं विश्वरूपसाम त्रिर्गेयम् ॥

१र र १र
युञ्जेवाचᳲशतपदोम् । प्र । ॐगायेसहस्रवर्त्ता३
— २र१ र २ १ —
नी२ । गायत्रंत्रैष्टुभा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।
१ २ १११
जागो । प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥ ७.

१र १ र
गायेसहस्रहस्रवर्त्तनोम् । प्र । ॐगायत्रंत्रैष्टुभं

र — २ २र र र २ १
जागा२त् । विश्वारूपाणिसा१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । ति । भार्त्तो । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ८.

१र र १ र र र
गायचं त्रैष्टुभंजगोम् । प्र । ॐवायिश्वारूपाणिस
— २र १र र र २ १
म्भार्त्ता२ । देवाओका ः सिचा१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । क्रायि२ । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ ९.

गौतममते त्रिमानि त्रीणि विश्वरूपसामानि ; "त्रिषु पादेषु गायेत्"—इति तद्वचनात् । तथा चाद्येषु त्रिषु पादेषु गीत माद्यं गायत्रम्, द्वितीयादिषु त्रिषु द्वितीयम्, तृतीयादिषु त्रिषु च तृतीयम् ।

प्रौढब्राह्मणमते तु द्वयोर्ऋचोरेकः प्रगाथः सम्पद्यते, तत्रैवं त्रीणि सामानि भवन्ति—

१ र र
युञ्जे वाचꣳ इत्यादि गौतमीयाद्यानुरूपम् ॥ १ ॥ १०.

१र र १ र र —
गायचं त्रैष्टुभंजगोम् । प्र । ॐगायचं त्रैष्टुभंजागा२त् ।
२ १र र र २ र १ —
विश्वारूपाणिसा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।
१ २ १ १ १
भार्त्तो । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ११.

१ र र र १ र र र
विश्वारूपाणिसम्भृतोम् । प्र । ॐवायिश्वारूपाणि

— २र१र र र २ १
सम्भ्रात्तौ२। देवाओकाꣳसिचा१२१२। उ। हुम्।
— १ २१११
आ२। ति। क्रायिरो। प। आ३४५। नि॥ ३॥ १२

———

॥ अथ ज्योतिःसामानि त्रीणि ॥

पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, अग्नीन्द्रसूर्या देवताः।

(उ० आ० ८, ३, ८, १)

३ २उ ३ १ २३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २
अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रोज्योतिर्ज्योतिरिन्द्रः।
२३ २ ३ २ ३ १ २
सूर्योज्योतिर्ज्योतिःसूर्यः॥

अत्रैकैकस्मिन् पादे एकैकं गायत्रं साम गातव्यं भवति। तद्यथा—

१ र र र र
अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नोम्। ॐआग्निर्ज्योति
र — २ १ र र २ १
र्ज्योतिराग्नौ२ः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योता१२१२यिः। हुम्।
— १ २१११ १र र
आ२। आग्नो। आ३४५॥ १॥ इन्द्रोज्योति
र १ र र र
र्ज्योतिरिन्द्रोम्। ॐआयिन्द्रोज्योतिर्ज्योतिरायिन्द्रा
— २१र र र २ १ —
२ः। इन्द्रोज्योतिर्ज्योता१२१२यिः। हुम्। आ२।
१ २१११ १र र र र
आयिन्द्रो। आ३४५॥ २॥ सूर्योज्योतिर्ज्योतिः

१ २ २ २ २ — २२ १२
सूर्यौम्। ॐसूर्योज्योतिर्ज्योतिःसूरायाः२ः। सूर्यो
२ २ २ १ — १
ज्योतिर्ज्योता१२१२यिः। हुम्। आ२। सूर्यो।
२ १११
आ३४५ ॥ ३ ॥ १३,१४,१५.

॥ अथ बहिष्पवमानस्तोत्रसामानि नव ॥

तत्र,

षट् धूर्गानानि, श्वर्ती गायत्राणि त्रीणि; "गीतिविकारो गायत्रस्य धुरः स्तोत्रियानुरूपयोर्ज्योतिष्टोमस्य"-इति ला० सू० ७,१२।

बहिष्पवमानस्तोत्रस्यर्चां पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, सोमो देवता। ओङ्कारस्य परमेष्ठी ऋषिः, दैवी गायत्रीच्छन्दः, परमात्मा देवता। हिङ्कारस्य वसिष्ठ ऋषिः, दैवी गायत्रीच्छन्दः, प्रजापतिर्देवता। "प्रजापतिरकामयत"-इति (ष० ब्रा० २, १—३) धूर्विधायकम्। "इमे वै लोका गायत्रं त्रिवृद् गेयम्"-इति ब्राह्मणम् (७,१)। "स तु वै यज्ञेन यजेत"-इति बहिष्पवमानस्य ब्राह्मणम् (६,८)। "मनो हिङ्कारः"—इति रहस्यम् (४,११)।

(उ० आ० १प्र० १अ० १—३सू० १—९ऋक्षु)

१ २ २ २ २ १ — — १२ २
उपास्मैगायताधरोम्। प्र। ओम्पा२वा२माना
२ — १ २ २ २ १ —
येन्दावा२ अभिदेवाइया१२१२। उ। (हुम्। आ२।
१ २ १११
ति।) यातो। प। सा३४५त्। नि। १। १६.

रेतस्यायामहिङ्कारः; "अहिङ्कृता प्रथमा रेतस्या"-इति यज्ञतन्त्रे।

१ २ २ १ — २ २
अभितेमधुनापयोम्। प्र। ओमा२थर्वाणाअशि
— १ २ २ १ १ —
श्रादे२ युर्वन्देवायदा१२१२। उ। हुम्। आ२।
१ २ १ १ १
ति। वायो। प। सा३४५म्। नि। २। १७.

"द्वे अक्षरे समयनी व्यतिषजति"–इति ष० २,१। ला० ७,१२।

१ १ — — —
सनःपवस्वशङ्गवोम्। प्र। ओंशा२ञ्जा२ना२य
१ २ १ २ — १ २
शमर्वा३ता३यि श२राइजा१नो२ षा३धा१२१२। उ।
१ — १ २ १ १ १
हुम्। आ२। ति। भायो। प। स्वा३४५ः।
नि। ३। १८.

"तां बलवद्विवोरसेव गायति"—इति ष० २,१। ला० ७,१२।

१ २ १ २ — १
दविद्युततियारुचोम्। प्र। ओम्पारिष्टोभा२न्ता
२ — १२ —१ २ १
याकृपा२ सोमाःशुक्रा२गावा१२१२। उ। हुम्।
— १ २ १ १ १
आ२। ति। शायिरो। प। इडा३४५। नि। ४। १९.

"चत्वारिचत्वार्यक्षराणि निक्रीडन्निव गायति"–इति ष०,ला० ७,१२।

१ २ २ २ १ २ २
हिन्वानोहेटभिर्हितोम्। प्र। ओमा३वाजंवाज्य

क्रमीऽत् सीदन्तोवा१२१२नुषा१२१२। उ। हुम्। आ२। ति। याथो। प। वा३४५क्। नि। ५। २०.

'निरुक्तां चानिरुक्तां च गायतीति"-इति ष० २,१। ला० ७,१२।

ऋधक्सोम:सुवस्तयोम्। प्र। ओंसञ्जा३१ग्मानो दा३यिवा३का३वा३य पवस्वसूरिया१२१२। उ। हुम्। आ२। ति। दृशो। प। आ३४५। नि। ६। २१.

एतस्या द्वितीयपादगानेऽस्ति मतान्तरता। सामसूत्रं ७,१२ द्र०।

"अतःपरासु धूर्गानाभावात् 'तत्सवि'-गायत्रान्न विशेषः"-इति कल्पव्याख्यायां रथन्तरपृष्ठे ज्योतिष्टोमे वरदराजः।

पवमानस्यतेकवोम्। प्र। ओंवाजिंत्सर्गाअसृक्षता२। अर्वन्तोनश्रवा१२१२। उ। हुम्। आ२। ति। स्यावो। प। आ३४५। नि। ७। २२.

अच्छाकोशम्मधुश्चुतोम्। प्र। ओमासृग्रंवारेअव्या या२यि। अवावशन्तधा१२१२। उ। हुम्। आ२। ति। तायो। प। आ३४५। नि। ८। २३.

१ २   १   २ २ २ २
अच्छासमुद्रमिन्दवोम् । प्र । अोमास्तङ्गावोनधे
—   १   २   १   —
नावा२: । अगमन्नृतस्ययो१२१२ । उ । हुम् । आ२ ।
१   २ १ १ १
ति । नायिमो । प । आ३४५ । नि । ९ । २४.

वहिष्पवमाननामस्तोत्रं सूक्तत्रयमूलकं भवति । तत्रैकैकस्मिन् सूक्ते तिस्रस्तिस्रः ऋचः श्रूयन्ते तस्तेषां त्रिकमिति च समाख्या । तत्तृचत्रयगताश्च नव ऋचः स्तोत्रस्याश्रिभूता इति ताः स्तोत्रीया इत्याख्यायन्ते । तासा माद्या 'रेतस्या'—इति च परिभाष्यते । तासु नवस्वेवर्क्षु वहिष्पवमानस्तोत्रसम्पादनाय नव गायत्राणि गातव्यानि भवन्ति । तथाच नवैव गायत्रसामानि सम्पद्यन्ते । तत्र चाद्यानि षडेव धूर्गानानीत्यप्युच्यन्ते; तेषां विशेषतो धूस्व-विधानात् । अपिच तत्र प्रथमतृचगतानां गायत्रत्रयाणां समुदितानां साधारणं नाम स्तोत्रीयसामेति, तथा द्वितीयतृचगतानां गायत्रत्रयाणां समुदितानामनुरूपसामेति, तृतीयतृचगतानां गायत्रत्रयाणां समुदितानां पर्याससामेति च । तदेवं नवगायत्रा-त्मकम्, स्तोत्रीयानुरूपपर्यासेतिनामभेदात् सामत्रयोपेतं यदेकं स्तोत्रं भवति वहिष्पवमानम्, तद् रथन्तरपृष्ठे ज्योतिष्टोमे "उपास्मै"-इत्यादिषु नवसु स्तोत्रीयासृक्षु समुत्पद्यते ; बृहत्पृष्ठे तु "पवस्व वाचो अग्रियः"-इत्यादिष्विति विशेषः । इह तु प्राथम्याद्दिक्प्रदर्शनाय रथन्तरपृष्ठगतान्येव सामानि प्रदर्श्यन्ते; नान्यानि । अथैतासामेव वहिष्पवमानस्तोत्राश्रिरूपाणां स्तोत्रीयाणां नवानामृचां तिसृभिः विष्टुतिभिस्त्रिवृदाख्यः

स्तोमश्च सम्पद्यते। तत्र प्रथमा विष्टुतिः 'उद्यती', द्वितीया 'परिवर्त्तिनी', अन्या तु 'कुलायिनी' नामेति दिक्॥

अथाज्यस्तोत्राणि चत्वारि। तेषु गायत्रसामानि द्वादश। तानि च धूर्गानान्येव; "आज्येषु च"-इतिकल्पसूत्रात् (७, १२)। सर्वेषा मेवाज्यस्तोत्राणां "प्रजापतिर्देवेभ्य आत्मानम्"-इति विधायकं ब्राह्मणम् (७,२)।-"यस्य वा एता वहिष्पवमाने विगीयान्तराज्येषु सङ्गायन्ति"-इति रहस्यब्राह्मणम् (४,११)। अत्र पञ्चदशस्तोमः। "पञ्चभ्यो हिंकरोति स तिसृभिः"-इति तत्स्तोमविधायकं ब्राह्मणम् (२, ४; ५; ६)। स्तोमस्यैतस्य 'पञ्चपञ्चिनी', 'उद्यती', 'अभिक्रामन्ती'—इति तिस्रो विष्टुतयः।

तत्र,

॥ प्रथमाज्यस्तोत्रस्याङ्गसामानि त्रीणि॥

प्रथमाज्यस्तोत्रर्चां पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, अग्निर्देवता। दिवं श्रोत्रे च ध्यायन् गायेत्।

(उ० आ० १प्र० १अ० ४सू० १—३ ऋचः)

१ र र र १ र र र
अग्नआयाहिवीतयोम्। प्र। ओङ्गाणानोहव्यदाता
— २ १र र २ १ —
या२यि। निहोतासत्सिवा१२१२। उ। हुम्। आ२।
१ २ १ १ १ १ र
ति। हायिषो। प। आ३४५। नि॥१॥ तन्त्वासमि
१ र र — २ १ र र
द्भिरङ्गिरोम्। ओङ्घात्तेनवर्द्धयामासी२। बृहच्छोचा
२ १ — १
यवा१२१२। उ। हुम्। आ२। ति। ष्ठायो। प।

आ३४५ । नि ॥ २ ॥ सनःपृथःश्रवायियोम् । प्र । ओमाच्छादेवविवासासी२ । बृहदग्नेसुवा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति । रायो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ । २५,२६,२७.

॥ द्वितीयाज्यस्तोत्रस्याङ्गसामानि त्रीणि ॥

द्वितीयाज्यस्तोत्रर्चां पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, मित्रावरुणौ देवते। पृथिवीं प्राणापानौ चाध्यायन् गायेत् ।

(उ० आ० १प्र० १अ० ५सू० १—३ ऋचः)

आनोमित्रावरुणोम् । प्र । ओघ्राक्तैर्गव्यूतिमुक्षता२म् । मध्वारजाꣳसिसू१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति । क्रातो । प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥ उरुशꣳसानमोवृधोम् । प्र । ओमाह्नादक्षस्यराजाथा२ः । द्राघिष्ठाभिःशुचा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति । व्रातो । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ गृणानाजमदग्निनोम् । प्र । ओंयोनावृतस्यसीदाता२म् । पातꣳसोममृता१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति । वाधो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ २८,२९,३०.

॥ तृतीयाज्यस्तोत्रस्याङ्गसामानि त्रीणि ॥

तृतीयाज्यस्तोत्रर्चां पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, इन्द्रो देवता। अन्तरिक्षं चक्षुषी च ध्यायन् गायेत।

(उ० आ० १प्र० १अ० ६सू० १—३ ऋक्षु)

आयाहिसुषुमाहितोम्। प्र। ओमायिन्द्रसोम म्पिबाआयिमा२म्। एदम्बर्हिःसादा१२१२। उ। हुम्। आ२। ति। मामे। प। आ३४५। नि॥ १॥ आत्वाब्रह्मयुजाहरोम्। प्र। ओंवा हृतामिन्द्रकेशायिना२ः। उपब्रह्माणिना१२१२। उ। हुम्। आ२। ति। शाणी। प। आ३४५। नि॥ २॥ ब्रह्माणस्त्वायुजावयोम्। प्र। ओंसोमपा मिन्द्रसोमायिना२ः। सुतावन्तोहवा१२१२। उ। हुम्। आ२। ति। माहो। प। आ३४५। नि। ३॥ ३१,३२,३३.

॥ चतुर्थाज्यस्तोत्रस्यांगसामानि त्रीणि ॥

चतुर्थाज्यस्तोत्रर्चां पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, इन्द्राग्नीदेवते। सर्वं वाचं च ध्यायन् गायेत्।

(उ० आ० १प्र० १अ० ७सू० १—३ ऋक्षु)

इन्द्राग्नीआगतꣳसुतोम्। ओङ्गायिर्भिर्नभो

२ — २ १ २ २ १
वरेणियार२म् । अस्यपातश्चिया१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । ति । पायितो । प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥
१ २ २ १ २ २
इन्द्राग्नीजरितुःसचोम् । प्र । ओंयाज्ञोजिगाति
२ — २ १२ २ २ १ —
चेतना२ । अयापातमिमा१२१२ । उ । हुम् । आ२ ।
१ २ १ १ १ १
ति । सुतो । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ इन्द्रमग्नि.
१ २ २ —
कविच्छदोम् । प्र । ओंगाज्ञस्यजूतियावार्णा२यि ।
२२ १२ २ २ १ —
तासोमस्येहता१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।
१ २ १ १ १
पातो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ ३४,३५,३६.

आजगस्तोत्रीयाणा माद्यासु चतसृषु ऋक्षु अन्यास्वप्यान्यपि चत्वारि स्तोत्रीयांगगायत्रसामानि गीयन्ते ; जगत्यादिविकारतः ।

अथात्रापरम् ।—प्रथमाज्यस्तोत्रस्य अग्नआयाहीति योन्यृक् ; योनिग्रन्थे (१, १, १, १) समाम्नानात् । तत्वासमिदिति, सनःपृथुरिति चैते उत्तराग्रन्थे तस्या एव अग्नआयाहीतीरतस्या ऋच उत्तरे (१,१,४,२ ; ३) ऽधीयेते इति उत्तरे । यदा अग्न-आयाहीत्यस्यां गायत्रं गीतं भवति, तदा तदुत्तरयोरपि गायत्रे गातव्ये भवतः ; 'यद् योन्यां तदुत्तरयोर्गायति'-इतिशासनात् । यद्यप्येव मस्मिन् त्वचे सूक्ते त्रीणि गायत्रसामानि सम्पद्यन्ते, तथापि स्तोत्रीयतयैकत्व मेव ; 'एकं साम त्वचे गी"/स्तोत्रीयम्'-इतिश्रवणात् । एव मेव सर्वत्र स्तोत्रीयसामसु धेयमिति दिक् ॥

१ २ २ २ १ २
वरिवोधातमोभुवोम् । प्र । ॐमा३हिष्ठोवृत्रहन्त
—२ १ २ २ २ १ —
मा२ःपर्षिराधोमा१२१२ । उ । हुम् । आ२ ।
१ २ १ १ १
ति । घोनो । प० । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ ४२.

ज्योतिष्टोमस्य सप्त संस्था भवन्ति — १अग्निष्टोमः, २अत्यग्निष्टोमः ३उक्थः, ४षोड़शी, ५वाजपेयः, ६अतिरात्रः, ७आप्तोर्यामश्चेति। तत्राद्योऽग्निष्टोम एव सर्वासा मन्यासां संस्थानां प्रकृतिभूतोऽन्ये विकृतयः। स च द्विविधः रथन्तरपृष्ठो बृहत्पृष्ठश्चेति-पृष्ठस्तोत्रभेदात्। तत्र रथन्तरपृष्ठस्यैव प्राथम्यम्—"प्रथमे ज्योतिष्टोमप्रयोगे रथन्तर मेव पृष्ठम्"—इत्यादिकल्पव्याख्यानादितः। तत्रैव रथन्तरपृष्ठेऽग्निष्टोमे यानि सामानि ब्राह्मणग्रन्थादिप्रासनानुसारत एव गीतानि भवन्ति; न तु क्वचिदपि गानग्रन्थे श्रुतानि, तन्मात्राण्येवेह संगृह्य प्रदर्शितानीति शम् ॥

॥ इत्यग्निष्टोमसामानि ॥

सामश्रमीत्युपनामावसथश्रीसत्यव्रतभट्टाचार्यकृतं
स्वग्रथिताग्निष्टोमसामविवरणं च समाप्तम् ॥

॥ अथ सप्तदश महासामानि ॥

॥ ब्रह्मसाम ॥ १ ॥

१
ओ३म् ॥ १ ॥

"ओ मित्येतदक्षर मुद्गीथ मुपासीत। ओ मिति ह्युद्गायति तस्योपव्याख्यानम्। एषां भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपो रसः। अपा मोषधयो रस ओषधीनां पुरुषो रसः पुरुषस्य वाग्रसः वाच ऋग्रस ऋचः साम रसः साम्न उद्गीथो रसः॥"—इति छा॰ ब्रा॰ ३।१ ॥ १॥

॥ सत्यसाम ॥ २ ॥

२उ ३क २र
भूर्भुवस्वः ॥ २ ॥

"सत्यꣳसाम स्वर्गस्य वा लोकस्य द्वारविवरणं देवानां वौकस्त्रयस्य वा वेदस्याप्यायन मयातयामाचरस्यम्"—इति सा॰ ब्रा॰ १।१ ॥२॥

॥ व्याहृतिसाम ॥ ३ ॥

(नैतत्साम क्वचिदपि गानग्रन्थे श्रुतम् ; गीयते तु बहुत्र)

५ १र र र २
भूः । भूः । होइ । भूः । होइ । भूः । हा ३१
— २र १ र २ ११११ ५ १
उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ भुवाः । भुवः ।
२ — २र
होइ । भुवः । होइ । भुवः । हा३१उवा२ । ए ।
१ र ३ ११११ ५ १
सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ सुवाः । सुवः । होयि । सुवः ।
२ — २र १ र ३ ११११
होयि । सुवः । हा३१उवा२ । ए । सुवर्ज्योती२३४५ः ॥
५ १ २
महाः । महः । होयि । महः । होयि । महः । हा३१
— २र १ र ३ ११११ ५ १
उवा२ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ जनाः । जनः ।
२ — २र
होयि । जनः । होयि । जनः । हा३१उवा२ । ए ।
१ र ३ ११११ ५ १
सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ तपाः । तपः । होयि । तपः ।
२ — २र १ र ३ ११११
होयि । तपः । हा३१उवा२ । ए । सुवर्ज्योती२३४५ः ॥
५ १
सत्याम् । सत्यम् । होयि । सत्यम् । होयि । सत्यम् ।
२ — २र १ र ३ ११११ ५
हा३१उवा२ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ पुरुषाः ।
१ २
पुरुषः । होयि । पुरुषः । होयि । पुरुषः । हा३१
— २र १ र ३ ११११
उवा२ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ३ ॥

———

॥ गायत्रसाम ॥ ४ ॥

(इद मपि न गानग्रन्थेषु श्रुतम् ; गीयते तु सर्वत्र)

छ० ६प्र० ३अ० १० सू० १ऋचि, एकं साम ।

१२ ३१ २र ३ १ २ ३१ २

तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गोदेवस्य धीमहि ।

२३ १ २ ३१ २

धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ४

१ र र र र

तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गो देवस्य धीमा ह्रो

— १र र २ १ —

२ । धि यो योनःप्र । चो ऽ१ऽ२ऽ१ । हुम् । आ२ ।

१ २ १११

दायो । आ३४५ ॥ ४ ॥

"प्राणो वै गायत्रं प्राणः स्वरः प्राण मेव तन्मध्यत आत्मन् दधाति स सर्व मायुरेतीडां पशुकामाय निधनं कुर्यात् स्वः स्वर्गकामाय यशो ब्रह्मवर्च्चस-कामायायुरामयाविने हुंसीत्यभिचरत एते वै गायत्रस्य दोहा ब्रह्मवर्च्चसी पशुमान् भवति य एवं वेद"—

इति ब्रा० ७ । १ ।

"तेजो वै गायत्री च्छन्दसां तेजो रथन्तरं साम्नां तेजश्चतु-र्विंश स्तोमानां तेज एव तत्सम्यक् सन्दधात्यपि ह पुत्रस्य पुत्र-स्तेजस्वी भवति"—इति च ब्राह्मणम् १५ । १० । ४ ।

———

५ बृहत्साम ॥ ५ ॥

छ० ३प्र० १अ० ५द० २ऋचि, आ० १प्र० १अ० २७साम ।

१ २र ३ १ २र ३ १ २
त्वा मिद्धि हवामहे सातौ वाजस्य कारवः ।
२ ३१ २ ३ १ २ ३ २३ १उ ३ १ २
त्वां वृत्रेष्विन्द्र सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ ५

२र र र र २ र १र र
औहोई त्वामिद्धि हवामहा३ए । सातौ वाजा
२ ३ ५ १ २ २र ४र ५ २ १
स्याकारा २३४ वाः । तुवा ३४ । औहोवा । वृत्र
१ २ २ २ ५ १र
इषुवाई । द्रासा३१त् । पतिं ना२३४राः । त्व
२ २ २र ४र ५ — १ ५ ५
काष्ठा३४ । औहोवा । सु२ अर्वा२३४ । ताः । उहु
५ १
वा६हाउ । वा । इस् ॥ ५ ॥

"इसिति बृहत् प्राण मुदजयत्"—इति ब्रा० ७ । ६ ॥
"प्रजापतिरकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स तूष्णीं मनसा ध्यायत् तस्य यन्मनस्यासोत्तद् बृहत् समभवत् स आदधीत गर्भो वै मेऽय मन्तर्हितस्तं वाचा प्रजनयाइति"—इति च ब्रा० ७ । ६ ॥ ५ ॥

॥ रथन्तरम् ॥ ६ ॥

छ० ३प्र० १अ० ५द० १ऋचि, पा० २प्र० १अ० २१साम ।

३ १ २ १ २ ३ १२
अभि त्वा शूर नोनुमो ऽदुग्धा इव धेनवः ।
१ २ ३ २ ३र ३ २३ १ २ ३ १२
ईशान मस्य जगतः स्वर्दृश मीशान मिन्द्र तस्थुषः ॥ ६

२ऽ र र र १ ऽ १ २र र
आभित्वा शूरनोनुमो वा । आदुग्धा इव धेनव
र र १ २ १
ईशान मस्य जगतः । सुवा २३ र्दृ शाम् । आइ
र २ १ ४ ३ र र ५
शानमा २३ इद्रा ३ । तास्थु २३४ षा । ओ वा ६ ।
५ १
हाउवा । अस् ॥ ६ ॥

"असिति रथन्तर मपान मभिसमवेष्टत"—इति ब्रा० ७ । ६ ।
"स वाचं व्यसृजत सा वाग्रथन्तर मन्वपद्यत रथघर्ष्याः
चेक्षातारोदिति तद्रथन्तरस्य रथन्तरत्वम्"—
इति च ब्रा० ७ । ६ ॥ ६ ॥

———

"प्राणापानौ वै बृहद्रथन्तरे ज्योगामयाविन उभे कुर्यादप-क्रान्तौ वा एतस्य प्राणापानौ यस्य ज्योगामयति प्राणापानावेवास्मिन् दधाति"—इति च ब्राह्मणान्तरम् ७ । ६ ॥ ५,६ ॥

———

॥ महावामदेव्यसाम ॥ ७ ॥

उ० १प्र० १अ० १२सू० १—३ ऋचः, ऊ० १प्र० १अ० ५साम ।

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३
कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा । कया
१ २ ३ २ १ २ ३ १ २र ३ १ ३
शचिष्ठया वृता ॥ कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो
३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १उ ३
मत्सदन्धसः । दृढाचिदारुजे वसु ॥ अभी षु नः
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
सखीना मविता जरितॄणाम् । शतम्भवास्यूतये ॥ ७

३ र ४ २ ४र ५ १ र
काऽ५या । नश्चा३इत्रा३आभुवात् । ऊ । तो
२ १र २ १ २ र २ १
सदावृ धः स । खा । औ३हो हाइ । कया २३
२ ३ र २ १ — १
शचाइ । ष्ठयौ हो ३ । हुम्मा २ । वाऽ२त्तौ ३ऽ५
२ ३ र ४ २ ४ ५ १
हाइ ॥ काऽ५स्त्वा । सत्यो ३ मा३ दानम् । मा ।
२र १ २ १ २ र २ १
हिष्ठो मा त्सादन्ध । सा । औ ३ हो हाइ । दृढा २३
२ १र २ १ — १
चिदा । रुजौ हो ३ । हुम्मा २ । वाऽ२ सो३ऽ५
२ ३ र ४ २ ४ ५ १
हायि ॥ आऽ५भी । षुणा३ः सा ३ खीनाम् । आ ।
२र १ २र १ २ र २ १
विता जरायि तॄ । णाम् । औ३हो हायि । शता
२ ३ र २ १ — १
२३म्भवा । सियौहो३ । हुम्मा २ । ताऽ२यो ३ऽ५
२
हायि ॥ ७ ॥

"एते वै पूर्णात् पूर्णमभ्युत्तिष्ठन्ति ये वामदेव्येन स्तुवन्त्य-न्तरिक्षं वामदेव्य मन्तरिक्षेणेद१ सर्वं पूर्णम्" —
इति ब्रा० १५ । १२ ॥ ७ ॥

———

" इयं वै रथन्तर मन्तरिक्षं वामदेव्यं द्यौर्बृहदिमे लोका-स्त्रिरात्रो यदेतानि सामानि सम्प्रत्यञ्चि करोतीमानेव तल्लोकान् सन्दधाति तेन त्रिरात्र माप्नोति"—इति ब्रा० १६।११ ॥ ५—७ ॥

———

॥ यज्ञायज्ञीयसाम ॥ ८ ॥

छ० १प्र० १अ० ४द० १ऋचि, गे० १प्र० २अ० २५साम ।

३ १ २ ३ १२ ३ १ २ २ १२
यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे ।
१ २ ३२३ १२ ३ १ २ ३२ ३ १ २र
प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियम्मित्रन्न शᳩसिषम् ॥८

४ ३ ४ २ ४ ५ १ र
यज्ञाऽ५ य । ज्ञा ३ वो ३ ग्नायाइ । गाइरा
२ १ २ २ १ ऽर १
गिरा । चा ३ दाक्षा ३ साइ । प्र प्रा २ वयमममृतम् ।
र २ १ २ २ १
जाता २३ वा । हुम्माइ । दा ३ साम् । प्रायम्मित्र
१ ३ २ ३११११
न्नशा२ᳩसिषाउ । वा२३४५ ॥ ८ ॥

"ब्रह्मणो वा एष रसो यद् यज्ञायज्ञीयं यद् यज्ञायज्ञीयेन स्तुवन्ति ब्रह्मण एव रसे यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति"—इति ब्रा० ८ । ६ ॥ ८ ॥

———

"एतद्वै प्रत्यक्षं महाव्रतं तस्य गायत्रं शिरो बृहद्रथन्तरे पक्षौ वामदेव्य मात्मा यज्ञायज्ञियं पुच्छं दक्षिणा एवार्क्य मेष वाव प्रत्यक्षं महाव्रतेन स्तुते य एतेन यजते"–इति ब्रा० १६।११ ॥ ४–७ ॥

॥ इन्द्राणीसाम ॥ ८ ॥

छ० ३प्र० १भ० १द० १०ऋचि, गे० १५प्र० २भ० ११साम ।

१ २ ३ १ २र ३ १ २र
न कि इन्द्र त्वदुत्तरं न ज्यायो अस्ति वृत्रहन् ।
२ ३ २र १ २
न क्येवं यथा त्वम् ॥ ८ ॥

४ ५ १ २ १र र
न । क्येना को । आयिन्द्रत्वदुत्तराम् । न ज्यायोऽ
१ २ १ २ ३ ५
२ । अस्ता२३इ त्र । हुं ऽ३ हुम् । त्रा २३४ हान् ।
१ २र १ २ १ २ २
नक्ये । वं या २३था । हुं ऽ३ हु३४३म । तू ३४५वो ६
५
हाइ ॥ ८ ॥

"आस्यदघ्न उदके तिष्ठन् नक्येनाको इत्येतत् त्रिःसप्तकृत्वो गायेदेतत्सर्ववाप्योगतसम्मित मेतेन वा सर्वान् कामा-मवाप्नोति य एवं वेद य एवं वेद ॥"
—इति सा० ब्रा० १ । ४ ॥ ८ ॥

॥ भर्गयशसी सामनी ॥ १०,११ ॥

छ० ३प्र० २अ० २द० ६ऋचि, आर० २प्र० २अ० ११साम भर्गम्।

२ १ २र ३ १ २ ३ १ २
बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहन्तमम्।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १२ ३ २ ३ २ २ १ २
येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥१०

२र र र र र १र २ र र
हाउधामयत्। हाहाउधामधामायत्। हाहाउ
र १ २ र १ ३ ५
बृहद्धामधामायत्। बृहदिन्द्रा। यगा२या२३४ता।
२ र १ ३ ५ २र र
मरुतोवृ। त्रहा२न्ता२३४माम्। येनज्योतिरजनयन्।
१ ३ ५ २र र र १ ३ ५ १र
ऋता२वा२३४र्द्धाः। देवन्देवा। यजा२गृ२३४वी। हाउ
र २र र १र २ र र र १र
धामयत्। हाहाउधामधामायत्। हाहाउबृहद्धामधा।
३ ५र र २ १ १ १ १ १
मा२या२३४। औहोवा। ए३। भर्गा२३४५ः॥ १० ॥

आ० १प्र० ३द० १०ऋचि, आर० ४प्र० २अ० १२साम यशः।

(यशःसाम्न ऋक् खलु अविकृतैव श्रूयते)

२ऽ १ र २र १र र २ १र २ऽ
हाउ। ३। वा। यशोमाद्यावापृथिवी। हाउ।
१ र २र १र २ऽ ७ १ र
३। वा। यशोमेन्द्रबृहस्पती। हाउ। ३। वा। यशो
ऽ १ र २ऽ १ २ र
भगस्यविन्दतु। हाउ। ३। वा। यशोमाप्रतिमुच्यताम्।
ऽ २ १ र २ ७ २ऽ
हाउ। ३। वा। यशस्वियस्याः सꣳसदः। हाउ। ३। वा।

२ १ २ १र र २ऽ १ २
अहं प्रवदितास्याम् । हाउ । ३ । वा । अश्वमिष्टये ३
५
हस् ॥ ११ ॥

"भर्ग एव भर्गेण तुष्टुवानो भवति यशो यशसा"—इति, "भर्गयशसी भवतो भर्गेणैवास्मै भर्गो दधाति यशसा यशः"— इति च ब्रा० १५ । ३ ; १९ । ८ ॥ १०,११ ॥

॥ परमेष्ठिप्राजापत्यव्रतम् ॥ १२ ॥

आ० १प्र० ३द० १ऋचि, आर० ४प्र० १ख० ७साम ।

२ ३ २ ३ २ ३ १ र २र ३ २ ३ १र २र
मयि वर्चो अथो यशोऽथो यज्ञस्य यत् पयः ।
१ २ ३ १ २ ३ १र २
परमेष्ठी प्रजापतिर्दिवि द्या मिव दृꣳहतु ॥ १२
२९ १ — १ १ —
हाउ । ३ । आनो २ ब्रुवाइ । २ । आनो २
१ ५ ३ ५र र १ २र र ३ १ १ १ १
ब्रुवा२ या२३४ । औहोवा । रक्षतनोरक्षितारा२३४५: ।
२र १ — २र र १ २र र
हाउ । ३ । आनो २ ब्रु० पूर्वपाठः । गोपायतगोपा
र ३ १ १ १ १ २र १ — १ २ १ २
यितारा२३४५: । हाउ । ३ । आनो २ ० । मयिवर्चः
१ ३ — १ २र १ १ २ —
अथोया १ शा २: । अथोयज्ञ । स्ययात्या १ या २: ।
२ र १र १ ६ ४ — २ १ र १ २
परमेष्ठी । प्रजा या १ तो २: । दिविद्यामि । वहꣳहा१
२र १ — १ २र र
तू २३ हाउ । ३ । आनो २ ० । रक्षतनोरक्षिता

३ १११११ २र १ — २रर १ २र
रा २३४५: । हाउ । ३ । आनो २ ० । गोपायतगो
र र ३ ११११ २र १ — २र
पायितारा २३४५: । हाउ । ३ । आनो २ ० । ए ।
१ २र र र र र १ २रर र २र
रक्षतनोरक्षितारोगोपायतगोपायितार: । २ । ए ।
१ २र र र र र १ २र र र ११११
रक्षतनोरक्षितारोगोपायतगोपायितारा २३४५: ॥१२॥

"रोहिण्यां वा रोहिण्या गो: सरूपवत्साया पयसि रक्तशालीनाᳫं स्थालीपाकᳫं श्रपयित्वा परमेष्ठिन: प्राजापत्यस्यव्रतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्व: शतावर मेतेनैवाभिगीयोद्धृत्य सभार्य: प्राश्नीयात् सुरूपान् दीर्घायुष: पुत्रान् लभते" सा॰ ब्रा॰ २।८ ॥१२॥

॥ अर्कपुष्पसाम ॥ १३ ॥

छ॰ ६प्र॰ २अ॰ २द॰ ११ऋचि, गे॰ १६प्र॰ २अ॰ ३४साम ।

२ १२ ३ १२ ३१ २र ३ १२
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि
३ १२ १२ ३२उ ३ १ २ ३२ ३
विश्वत: । अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते शृतास
१ २र ३ १ २र
इद्वहन्त: सं तदाशत ॥ १३ ॥

२ १ २र १ २१ २ १ २
पवित्रन्तेविततंब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ । २ । हो
२ २ २ १र २र १
वा३ हा३ । हाइ । प्रभुर्गात्राणिपर्येषिविश्वता२३: ।
र १२ २ २ १२र१
हुवे२३ । २ । होवा३ हा३ । हाइ । अतप्ततनून

५र १र ३ ३ १२ २ २
तहा२ मोअम्नु ते ३। हुवे २३। २। होवा३हा३हाइ

१र २ १ २ १ ५र १ १ २
मृतासइद्वहन्त:सन्तदा२शत। हुवे२३। २। होवा३

२ २ ५र र २ १र र'र र १र
हा३। हा३४। औहोवा। अर्क्कोदेवाना५२म्परमेवि

र ३ ।।।।
यो५२मा२३४५न्॥ १३॥

"अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस मस्य पुष्प मिति स रस मेवाबाद्य मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः" — इति ब्रा० १५। ३॥ १३॥

॥ सेतुषाम ॥ १४ ॥

आ० १प्र० १द० ८ऋचि, आर० २प्र० १अ० ३४साम।

३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाम।

३ १२ ३ २उ ३ १ २ ३ २उ १ २ १ २ ३ १ २
यो मा ददाति स इदेव मावदह मन्न मन्न मदन्त मद्मि॥

२र १र र २ २ १ १र
हाउ। २। सेतूᳬस्तर। ३। दुस्त। रान्। १। दा

२र १र र २ २र र १
नेनादानम्। ३। हाउ। ३। अहमस्मि प्रथमजाऋता

२ १ १ १ १ २र १र र २ १
२३स्या२३४५। हाउ। ३। सेतूᳬस्तर। ३। दुस्त।

र ६ २र १र २ १ र २र १र
रान्। ३। अक्रोधेन क्रोधम्। २। अक्रोधेनक्रोधम्।

२र र र र र १ २ १ १ १ १
हाउ। ३। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना २३मा२३४५

२र १र२ २ २१ २१र
हाउ । ३ । सेतूꣳस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ । अह्वया
२र १र २र र र र१ २
अद्याम् ।३। हाउ । ३ । योमाददाति स इदेवमा२३वा
१११ २र १र र र २ १
२३४५त् । हाउ । ३ । सेतूꣳस्तर । ३ । दुस्त । रान् ।
२१र र १ २र १ २
सत्येनानृतम् । हाउ । ३ । अहमन्नमन्नमदन्तमा२३ औ
१११ २ऽ ऽ ऽ २र१र ५ २र१२
३४५ । हाउ हाउ हाउवा । एषा गतिः । ३ । एतद-
१२ १र २ १र र २र
मृतम् । ३। स्वर्गच्छ । ३ । ज्योतिर्गच्छ । ३ । सेतूꣳस्ती
१र २१ ११११
र्त्वाचतुरा ३२४५ः ॥ १४ ॥

"भ्राजाभ्राजि शुक्रचन्द्रे राजनरौहिणके शुक्रियाद्ये हाउस्त्वर-
तादीनि चत्वारि सेतुषाम चैषः पवित्रवर्गं एतेषा मेक
मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुञ्जानः पूतो भवति"
—इति सा० ब्रा० २ । १ ॥ १४ ॥

॥ तवश्यावीयं साम ॥ १५ ॥

॥ एतच्च साम गेयादिचतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगेवाधीयते ॥

॥ मूलच्छन्दस्य गायत्री, व्याहृतयः, स्तोभाश्च ॥

१ ११११ १र १ २१ २
ॐहꣳ२३४५ । ॐभूः । ॐभूमिर्दिवमन्तरिक्षम् ।
१ र र र र २ १ र र
ॐभुवः । ॐऋचोयजूꣳषिसामानि । ॐभार्गोदेवस्य
र ११११ १ र र र र र
धीमाह्नी २३४५ । ॐस्वः । ॐप्राणोपानोव्यानः

र २र १ १ २१र र २ ११११ १
समानउदानः। ॐधियोयोनःप्रचो २३४५। ॐ

महः। ॐजनः। ॐतपः। ॐसत्यम्। ॐपुरुषाः।

र र २१ १ ११११
ॐपरोरजोऽमृतोम्। ॐहं२३४५। हुम्।

— १ २ ११११ १ र र
आ२। दायो। आ २३४५। ॐभूमिरन्तरिक्षन्द्यौः।

र १ र
ॐतत्सवितुर्वरेण्ययोम्। ॐऊऽ२र्क। हाउ३। हो३

२ १२१र र २र१ १ २
वाक्। ॐबह्वोऽयजोऽमृतोम्। ॐऊऽ२र्क। हाउ३।

२ १ररर र र र २र१
हो३वाक्। ॐप्राणोपानोव्यानोसमानउदानः। धि-

र र २ ११११ १ र २
योयोनःप्रचो२३४५। ॐऊऽ२र्क। हाउ३। हो३वाक्।

१ऽर १ १२ १२ २१र२
३। धर्मो२धर्मः। धर्मविधर्म। ३। सत्यञ्चाय। ३।

२१ २ १ ऽ १ ऽ १
ऋतंवद। ३। हंवंव२ंवंव२ंवम्॥ १५॥

"तवस्यावेयं प्रयुञ्जानः शुचिः पूतो ब्रह्मलोक मभिसम्पद्यते न च पुनरावर्त्तते न च पुनरावर्त्तते" इति सा० ब्रा० २।१॥ १५॥

॥ भारुण्डसाम॥ १६॥

॥ एतदपि साम गेयादिचतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगेवाधीयते॥

॥ मूलञ्चास्य उ[illegible]थमितमन्त्रः, छ १।२।२।४, स्तोभाश्च॥

३ २उ ३ १ २ ३ १२ ३ १२ ३ १ २
इमं स्तोमं मर्हते जातवेदसे रथमिव सम्महेमा

३ १२ ३२उ ३ १ २ ३ १ २र ३ १
मनीषया। भद्रा हि नः प्रमतिरस्य सꣳसद्यग्ने सख्ये
२र ३ १ २र
मा रिषाम वयं तव ॥ १६ ॥

५ २ १ — १र
उद्वयाम्। तमसस्पारी२। ज्योतिःपश्यन्तउत्त-
— १ — र १र ३
रा२म्। स्वःपश्यन्तउत्तरा२म्। देवन्देवत्रा२सू२३४
५ १ २ १र २ ३ २ र र र
रीम्। अगन्मज्योतिरुत्तमा१म्। स्वसारआतोतुन-
र र २ ३र ४र ५ — १र र र
आतोतू३४। औहोवा। ऊ२वातः। ३। वातो
२र १र र २ १र २ २ १ २
वातः। २। वातोन्तम्णानिपुरा३याः। यमोहाउ। ३।
१ २ १र २र र ३ २ ३
पितरोहाउ। ३। भारण्डोहाउ। ३। इमाꣳस्तो
५ २ ३ ५ १२र१२ १
२३४माम्। अर्हते२३४जा। तावेदसे३। होइ।
२र ३र ४ ५ — १र १र
होइये३। ३। होइये। ३। उ२वातः। ३। वातो
र २र १र र २ १र २ २ १ २
वातः। २। वातोन्तम्णानिपुरा३याः। यमोहाउ।
१ २ २र २र र ३ २
३। पितरोहाउ। ३। भारण्डोहाउ। ३। रथा२
३ ५ २ ३ ५ १२र १२ १
मौ३४वा। सम्महे२३४मा। मानी। षया३। होइ।
२र ३र ४ ५ — १र १र र
होइये३। ३। होयिये। ३। उ२वातः। ३। वातो
२र १र र २ २र २ २ १ २
वातः। २। वातोन्तम्णानिपुरा३याः। यमोहाउ। ३।
१ १ १र २र र ३ २ ३ ५
पितरोहाउ। ३। भारण्डोहाउ। ३। भद्राही२३४नाः।

प्रमातौ२३४रा । स्यासऽसदे३ । होइ । होयिये३ । ३ । होइये । ३ । ऊ२वातः । ३ । वातोवातः । २ । वातोन्नृम्णानिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ । ३। भारण्डोहाउ ।२। अग्नाइसा२३४ख्याइ । माराइषा २३४मा । वायन्तवा३ । होइ । होइये३ । ३ । होइये । ३ । ऊ२वातः । ३ । वातोवातः । २ । वातोन्नृम्णानिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ । ३ । भारण्डोहाउ । ३ । भारण्डा२४औहोवा । ए । वातोन्नृम्णानिपुरयद्‌यमःपितरोभारण्डः । २ । वातोन्नृम्णानिपुरयद्‌यमःपितरोभर्मे । ३ । सत्यज्ञाय । ३ ।

॥ महा० वं२ वं२ ॥ १ । १५ ॥

एतत्तु अमृतसंहितायां प० … द्रष्टव्यम् … मभिसम्पद्यते "सप्तदश आत्मा भवति प्रजापतिर्वै सप्तद… २।१ ॥ १५ ॥ मेवाप्नोति" —इति, "सप्तदशो वै प्रजापति… भवति प्रजापति मेवाप्नोति" —इति च ब्रा० २२।५ ॥१—१७ ॥

इति सामश्रमीत्युपनामावसथश्रीसत्यव्रतशर्मणा सङ्कलितान्यृग्ब्राह्मणसहितानि सप्तदश महासामानि ॥

———

॥ अथ संहितासप्तकम् ॥

१ ॥ अमृतसंहिता ॥

"प्रथमस्त्रिवर्गः सावित्र्यां गायत्रं महानाम्नीष्वेषामृता नाम सꣳहितैतया वै देवा अमृतत्व मेति य एवं वेद"—इति सा० ब्रा० १ । ४ । २३–२५ ॥ १ ॥

छं०—१प्र० १अ० १द० १ऋचि,
गे०—१प० १प्र० १अ० १–३ त्रीणि सामानि ।

४ २र र १ २ — १
२३४माम् । अह । । आयाही ३ वोइतो या २ इ । तोया
२र ३र ४ ५ — १ —
होइये३ । ३ । होइये । ३ या २ इ । तो या २ इ ।
र २र १ १र २ ३ ५र र
वात: । २ । ०२३ । त्वाइ इ । वा २३४ औहोवा ।
१
३ । पितरे ॥ १ ॥
३ ५ २
०५ मरू र ४ १ र र र
अग्न आयाहि वी । तयार गृणानो हव्यदाता
२ १र र र २ १ ५ १ ३
२३ याइ । निहोतासत्सिबर्हो २१ इषि । बर्हो २ यिषा
५र र २ २ १ १ १ १
२३४औहोवा । बर्हो ३ षी २३४५ ॥ २ ॥

४ ५ ४र ५र ४ ५ १ र र २
अग्न आयाहि । वा ५ यितयाइ । गृणानोहव्यदा
२ २ १ ३ ५ १ २
१ ता ३ ये । निहोता २३४ सा । त्सा २३४ यि बा३ ।
१ ५ ५
हा २३४ यिषो ६ हाइ ॥ ३ ॥

उ० — ६प्र० ३अ० १०सू० १ऋचि, एकं साम ।

१ र र र र —
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गो देवस्य धीमाही २ ।
२ १र र २ १ —
धियोयोनः प्र । चो ऽ१२१ऽ२ । हुम् । आ२ ।
१ २ १११
दायो । आ३४५ ॥ ४ ॥

महानाम्न्यार्चिके सोपसर्गत्वचत्रिके एकं साम ।

१ — २ १र २ १ २र १
ए२ । विदामघवन्विदाः । गातुमनुशंसिषः ।
१ २ २ २ १ — १ र
दाइशा ३१ उवा २३ । ई३४डा । ए २ । शिक्षा
२ र र १ २र र १र — १ २
शचीनाम्पताइ । पूर्वीणाम्पुरू२ । वसा ३१ उवा २३ ।
२ ५ २र १ — १ २
ई३४डा । आभिष्टभभा २ ह्र । ष्टिभिरा ३१ उवा
२ ५ १र ऽ २
२३ । ई३४डा । स्वर्णांशूरः । हा ३१ उवा २३ ।

ई ३४ डा । प्रा । चेतन प्रचेतया । इन्द्रा । द्युम्ना-
यना २ इषाई । इडा । इन्द्रा । द्युम्नायना २ इषाइ ।
अथा । इन्द्रा । द्युम्नायना २ इषाई । इडा । एवा
हि शक्रो राये वाजाय वा १ ज्रो३वाः । शविष्ठ
वज्रिन्ना३ । जा साइ । मꣳहिष्ठ वज्रिन्ना२३ हो ।
जासा ३१ उवा २३ । इट् इडा २३४५ । आया ।
हि पिब मा २ त्स्वा । इडा २३४५ । (१) । ए २ ।
विदारायेसुवीरियाम् । भुवो वाजानाम्पतिर्वशाꣳ२ ।
अनुआ ३१ उवा २३ । ई३४डा । ए २ । मꣳहिष्ठ
वज्रिन्नृञ्जसाइ । यः शविष्ठः शूरा २ । णा ३१ उवा
२३ । ई ३४डा । यो मꣳहिष्ठो मघो ऽ२ । ना ३१
उवा २३ । ई ३४ डा । अꣳग्निर्न्न शोचा २इः । हा
३१ उवा २३ । ई ३४ डा । ऋई । कित्वो अभिनो

१ २ २ २ — १ १ १ २र
नया । इन्द्रो । विदेतमू २ स्तु हाइ । इडा । इन्द्रो ।
१र — १ १ १ २ १र —
विदेत मूरस्तुहाइ । अथा । इन्द्रो । विदेत मू २ स्तु
१ १ २र र र २ २
हाइ । इडा । ईशेहिशक्रस्त मूतयेहवा १ मा३
२ २र १र २ ४ ५ १
हाइ । जेतारमपरा ३ । जाइताम् । सनः स्वर्षदता
र २ १
२३ होइ । हाइषा ३१ उवा २३ । इट् इडा
१ १ १ १ १ २र १ — १
२३४५ । क्रातुः । छन्दऋता २ न्बृहात् । इडा
१ १ १ १ १ — १ २ र १
२३४५ । (२) । ए२ । ईन्द्रन्धनस्य सा तयाइ ।
१ र र र र — १ २
हवामहे जेतारमपरा २ । जितमा ३१ उवा २३ ।
२ ५ १ — १ २ १ ऽ
ई ३४ डा । ए २ । सनः स्वर्षदतिद्विषाः । सानः
— १ २ २ ५
स्वर्षदता २ इ । द्विष आ३१ उवा २३ । ई३४ डा ।
१ र — १ २ २ ५
पूर्वस्ययत्तआ२ । द्विव आ३१ उवा २३ । ई३४डा ।
२ १ र ऽ २ ५
अ(ँ)शुर्मदाया ३ । हा३१ उवा २३ । इ३४ डा ।
१ २ र र १ २ १ —
सू म्न आधेहिनोवसाउ । पूर्त्तीः । शविष्ठ शा२स्य

१ १ २ २ १ १ २
ताई । इडा । पूर्त्तीः । शवि० । अथा । पूर्त्ताः ।
२ १ १ १ र र र २ २
शवि० । इडा । वशीहि शक्रो नूनन्तन्नव्यꣳ सा१न्या
२ २ १र २ ४ ५ १ र
३ साइ । प्रभोजनस्य वा ३ । वाहान् । समर्येषु
१ २ १
ब्रवा २३ होइ । वाहा ३१ उवा २३ । इट् इडा
ऽऽऽऽ १र रर १र — २ १ १
२३४५ । शुरो । योगोषुगा २ च्छताइ । इडा ।
२ १र — १ ११११ १ १ २
साखा । सुशेवो२ दुयूः । इडा २३४५ ।(२)। आइवा ।
र १ ऽऽऽऽ १ १ २र
हियेवा २३४५ । होइ । हो । वाहा२१ उवा २३ ।
२र ५ १ र १ ऽऽऽऽ १
ई२४ डा । आइवा । हियग्ना २३४५ । होइ । हो ।
२र २ ५ १ २ १
वाहा २१ उवा२३ । ई ३४ डा । आइवा । हिइन्द्रा
११११ १ १ २ र१ ऽऽऽऽ
२३४५ । होइ० । आइवा । हिपूषा २३४५ न् ।
१ १ २र र ११११ १
होइ० । आइवा । हिदेवा २३४५ः । होइ । हो ।
२र २
वाहा २१ उवा २३ । ई ३४ डा ॥ ५ ॥

२ ॥ माधुच्छन्दसी संहिता ॥

"इदꣳह्यन्वोजसेति प्रथमोत्तमे त्वामिद्धा ह्योनरः स पूर्व्यो महोनां पुराम्भिन्दुर्युवा कवि रुपप्रक्ते मधुमति क्षियन्तः पवस्व सोम मधुमाꣳ ऋतावा सुरूपकृ राहसं माधुच्छन्दस मेषा माधुच्छन्दसी नाम सꣳहितैतया वै देवाः स्वर्गंल्लोक मायन् स्वर्गंल्लोक मेति य एवं वेद" – इति सा० ब्रा० १ । ४ । २६–२८ ॥ २ ॥

छ०—२प्र० २प्र० ३द० १ऋचि,

गे०—२प० ५प्र० १अ० १०,१२ द्वे सामनि ।

५ ५ २ १ २ — १ २
इदाꣳइ मे । हियाꣳनू ओ १ जासा २ । सुतꣳ

१ २ १ २ — १र ०
राधा । नाम्या१ता२इ । पिबातुवस्या गिर्वाणा२३४ः ।

३ २ ३ २ १ ३ ५र र २
पिबा ३४ तुवा ३ । स्या२गा२३४ औहोवा । वा२

५
३४णाः ॥ १ ॥

५ १ ५र २ १ २ १ २र
इदꣳह्यनूꣳइ ओजसा । सुतꣳ राधा । नाम्यातौ ।

र २ १ २ १ २र र
हो वा३ हाइ । पिबातुव । स्यगाइर्वाणौ । होवा३

२ १ २र र २ १ २
हाइ । पिबातुवौ । हो वा३ हा । स्यगाये ३ः ।

१ ३ ५र र २ १ २ १ १ १ १
वा२ना२३४ औहोवा । घृतश्चुता २३४५ः ॥ २ ॥

छ० ४प्र० १अ० १द० १०ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० २३साम।

३र ४ ५र २‸ ३ ४र ५ ५ २ १ २
त्वामिदा। होइ। हियो नरा ६ ए। अपाइप्य
१ २‸ ३ ५ १ २ १र २र
न्वा। ज्वा इन्भूर्णा २३४ याः। स इन्द्रस्तोम वाहसः।
१ २‸ ३र २ ३र २ १ २‸
इहाश्रुधा। औहो ३४ वा हाइ। उपास्वासा।
३र २ ३र २ १र २ १
औ हो ३४वाहा। रमागा२३ हा ३४३ इ। ओ
२३४५ इ। डा ॥ ३ ॥

छ० ४प्र० २अ० २द० ४ऋचि, गे० २प० ८प्र० २अ० १७साम।

५र र र ५ २र १ र
सपूर्व्योमहोना६ मे। वेनः क्रतू३ भाइ रान
र २ २ ऽ २ २ १ —
जे३। हा ३ हा। औ३हो३वा। आयिही २। यस्य
र ऽर १ २ २ २ ऽ २ २
द्वा रा३मानुः पिता ३। हा३हा। औ३हो३वा।
१ — १ र २ २ २ ऽ
आयिही २। दायि वेषुधा३। हा३हाइ। औ३
२ २ १ — १ २ ‸ ३
हो३वा। आयिही२। य आ२३। ना २ जा २३४
५र र २ १ ३ १ १ १ १
औहोवा। मधुश्रुता २३४५ः ॥ ४ ॥

छ० ४प्र० २अ० २द० ८ऋचि, गे० २प० ८प्र० २अ० २१ साम ।

५र ३ २३४र ५ १ र र २ १र
पुराञ्भिन्दुर्युवाकविः । अमितौजा अजाया २३
२ १ र २ १ २३ ५
ता । आइन्द्रो विश्वा ३ । स्याकर्मा २३४ णाः ।
१ २‸ ३ ५ ४ ४
धर्त्ता । वाज्रीवा ओ २३४ वा । पुरुपूष्टुताः । हो ५
इ । डा ॥ ५ ॥

छ० ५ प्र० २अ० १द० ८ऋचि, गे० २प० १२प्र० १अ० ७साम ।

४ ४ ५ र ५ ४ ५ ४ १
ओवा । उपप्रक्षेमधुमतिक्षियन्तः । ओवा । ओयि ।
१र र र२ १ २ १ १
पुष्येमरयिन्धामहेत आ २३ यिन्द्रा । ओ । वा ।
२ २र २ ५
ओवा । ओ । वाहा ३१ उवा २३ । ऊ३४ पा ॥ ६ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० १०ऋचि, गे० ३प० १५प्र० २अ० १५साम ।

२‸ ३ ५ ३ २ २ १ २
हाओ २३४ हा इ । इहा ३१ । पवस्वसो । मा ३
१ २ ३ ४ ५ २ १र २ १
मधु । माऊ ऋ ता वा । अपोवसा । नो ३ अधि ।
२ ३र ४ ५ २ १ र २ १ २ ३ ४ ५
सानो अव्याइ । अवद्रोणा । नी ३ घृत । वन्तिरोहा ।
३ ५ २ २ १ २ १
ओ २३४ हाइ । इहा २१ । मदिन्तमो । म त्सरः ।
२ ४
। द्रा० ३ पा ५ ना ६५६ः ॥ ७ ॥

छ० २प्र० २भ० २द० ६ऋचि, आ० २प० ३प्र० २भ० ४ साम।

२ र   १ २र १ २र   १ २र १   १   —   १ २
सुरूपकृत्नुमूतये। सुदुघामा। वगो२। दुहया३

२   ५   ३   ५   २ १र   २
१उवा२३। इ२३४डा। सू२३४वा:। जुहूमा२३सी

१   २   ३   २
द्यविद्यविया३१उवा२३। ज्यो२३४ती:॥ ८॥

---

३ ॥ रुद्रसंहिता ॥

"आवोराजा तद्दोवर्गं भ्रात्र्यदोहानि देवव्रतानि चैषा रौद्री नाम सꣳहितैतां प्रयुञ्जन् रुद्रं प्रीणाति"—इति सा० ब्रा० १।४।२८,३०॥

छ० १प्र० २भ० २द० ७ऋचि, ग्रा० १प० २प्र० २भ० ३ साम।

४र ५र र ४   ३ २३ २ ३ ४५   १   २र १
आवोराजा। नमध्वरस्यरुद्राम्। हो। ता। राम्।

२   ३   २ ३ ४ ५   २ १
स। त्ययजा३म्। रोदसीयो:। अग्निम्पु। रा।

२ ३   २ ३ ४ ५   १ २   १   २ १
तनयि। त्नोरचित्तात्। हिरण्य। रू। पा३मव।

२   २ ४
सा३४३। यि। का३र्णुर्पूध्वा३४५३म्॥ १॥

छ० २प्र० १अ० ३द० १ऋचि, गे० २प० ३प्र० २अ० १-४चत्वारि।

५ र ४ ५   १   २ २   २   ५   १
तद्वौहोवा । मायार॒ । सुताइसा२३४चा । पुरु-
२र र   १ २   —   १   १   २ २
हूता । यसात्वा१ना२इ । शंयत् । हा । औ३होइ ।
२   ५   २ २   ४र र   २   १
गा२३४वाइ । ना२शा२३४औहोवा । ए३ । किने
१११
२३४५ ॥ २ ॥

५र र   २   १   र २
तद्वोगाया । सुताइसचा३ । पूरु२३हूता२३४ ।
२र २र   १ २ २   ५   २ १   २   —
हाहो३ । यासत्वा२३४नाइ । शंयज्ञा२३वे । नयौर ।
—   १   ५   ४   ५
हौ२ । हुवो२३४ । वा । का५इनो६हायि ॥ ३ ॥

५ र र   र   ५   २ र १र   २र   १
तद्वोगायसुतेसचा६ए । पूरुहूतायसत्वने । पुरु-
२र र   १ ७   २   ५   २   २
हूता । यासत्वा२३ना२३४इ३ शंयत् । गौवाओ२३४
५   १   ४   २   ५
वा । ना२३या३ । का२४५इनो६हाइ ॥ ४ ॥

५र र   र   ५   २ र १र
तद्वोगायसुतेसचा६ए । पुरुहूतायसत्वनायि ।
१   २   —   १   २   २१   १
शंयज्ञा२३वे । ऐ२होश्आ२३इही । नया२३ । का२
२   ५र र   २१११
इना२३४औहोवा । ई२३४५ ॥ ५ ॥

छ० १प्र० २अ० २द० ५ऋचि, आर० १प० १प्र० २अ० १६-१८मीणि।

२र २र ३ ४र५ २र१र
हाउ। ३। आज्यदोहम्। ३। मूर्द्धानन्दाइ।
२ १ २ २ ४ ५ २र१र २१२
वा३अर। तिम्पृथिव्याः। वैश्वानराम्। ऋतआ।
२र३र४ ५ २ १ २ १ २ ३ ४र
जातमग्नीम्। कविंसम्रा। जा३मति। थिञ्जना-
५ २र१ २ १ २ ३ ४र५ २र
नाम्। आसन्नःपा। त्रा३अन। यन्तदेवाः। हाउ३।
२र ३ ४र५ २र ३ ४ २र
आज्यदोहम्। २। आज्यदो५हाउ। वा। ए।
२र १ ३ २र र १ ३ १ १ १ १
आज्यदोहम्। २। ए आज्यदोहा२३४५म्॥ ६ ॥

२र र १ २ १ २
हाउ। ३। हूम्। चिदोहम्। चिदोहम्। २।
र१र २ १ २ ३ ४ ५ २र१र
मूर्द्धानन्दाइ। वा३अर। तिम्पृथिव्याः। वैश्वानराम्।
२ १ र २र३४५ २ १ २ १
ऋतआ। जातमग्नीम्। कविंसम्रा। जा३मति।
२ ३ ४र५ २र१ २ १ २ ३ ४र१
थिञ्जनानाम्। आसन्नःपा। त्रा३अन। यन्तदेवाः।
२र ३ १ २ १ २ ऽ
हाउ। ३। हूम्। चिदोहम्। चिदोहम्। चिदो३
२ ३ १ १ १ १
हाउ। वा३। ई२३४५॥ ७ ॥

२र १ २ र १र २
हाउ । ३ । च्योहम् । ३ । मूर्द्धानन्दाइ । वा३
१ २ ३ ४५ २र १र २ १ र २र ३र
ग्नर । तिम्पृथिव्याः । वैश्वानराम् । ऋतग्मा । जात-
४५ २ १ २ १ २ ३ ४र ५
मग्नीम् । कविꣳसम्म्रा । जा३मति । थिन्ननानाम् ।
२र १ २ १ २ ३ ४र १ २र १ २
आसन्नःपा । चा३चन । यन्तदेवाः । हाउ३ । च्योहम् ।
५ २ २ ४ ४ २ १
२ । च्यो३हाउ । वा३ । ए३ । ऋतम् ॥ ८ ॥

स्तो० २प्र० ५खण्डे, आर० ३प० ५प्र० १अ० ६–दशैवैष सामानि ।

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । ताइ । भिवप । ताइ । प्रचप । ताइ ।
२ १ २ — —१ २ १ र १ १र
स्वःपताइ । धनपता२इ । ना१माः । मन्युनावृत्रहा-
र र २ १र २ १र २ १ २र १ २र १र २ १र र २र १
सूर्य्येणस्वराड्यज्ञेनमघवादक्षिणास्यप्रियातनूराज्ञावि
२र र २ १ र २ १र २ र १ २ १ र २ १ २
ष्णुन्दाधार । वृषभस्त्वष्टावृत्रेणशचीपतिरन्नेनगयःपृथि-
१र २९र र २र १ १ २ र र १ र र
व्यास्हणिकोग्निनाविश्वंभूतम । भ्यभवोवायुनाविश्वाः
२ १र २ र र १र र २ १र र र २ २ १र
प्रजाअभ्यपश्यत्निषट्कारेणार्द्धभाक्सोमेनसोमपाःसमि
२र र १र र र २र र र २ १ २ १ र र २र र र
न्नापरमेष्ठी । येदेवाद्देवाः । दिविषदः । स्यतिभ्योवोदेवा-

२ १र २र १ २ १र र २ १ २ १ र १र र
देवेभ्योनमः । येदे० । अन्तरिक्षसदः । स्यते० । येदे० ।
२ र १ २ १ र १र र २ १२ १ र
पृथिवीषदः । स्यते० । येदे० । अप्सुषदः । स्यते० ।
१र र २ १ २ १ र १र र २र र १ २
येदे० । दिक्षुसदः । स्यते० । येदे० । आशासदः ।
१ र १ २ १र २ १ २र १ र २ १ २र १ र २
स्यते० । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसिमृडतान्न
१ २ १ २ १ २ १ र २
इहअस्मभ्यम् । इडा२३भा । यइदंविश्वंभूतम् । यूयो३ ।
१ १ ३ ५
आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ ९ ॥

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । ताइ । मित्रप । ताइ । क्षत्रप । ताइ ।
१ २ १ १ २ — — १ १ २ १
स्वःपताइ । धनपता२इ । ना२माः । नमउत्तमेभ्य-
२र र १र २ १ र २र १ २र र १ २ १ र
श्चोत्तन्वानेभ्यश्चनमोनोध्रांश्चेभ्यश्चोपवीतिभ्यश्चनमोस्य-
२ १र २र १ २ १ २ र १ २
द्भ्यश्च । तिरधानेभ्यश्चनमःप्रविध्यद्भ्यश्चप्रव्याधिभ्यश्च
१२ १ २ र १ २ १ २ १र २ २ १ २
नमः स्वरद्भ्यश्चत्सारिभ्यश्चनमः श्रि । तेभ्यश्चायिभ्यश्च
१२ १ २ ३ १ २ १ २ १र २ १र २ १ २ १र २
नमस्तिष्ठद्भ्यश्चोपतिष्ठद्भ्यश्चनमोयतेचवियतेचनमःपथेच-
१ २र १ २ १र २ १ १ र २ १ २र
विपथायच । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसि

१ र २ १ २ १ र १ २ १
मृडतान्नइहअस्मभ्यम् । इडा२३भा । यदृदंविश्व-
र २ १ १ २ ५
म्भूतम् । युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४मा: ॥१०॥
१ २ १ २ १ २ १
अधिप । ताइ । मित्रप । ताइ । चत्रप । ताइ ।
२ १ २ — —१ १ र र २ १
स्व:पताइ । धनपता२इ । ना२मा: । नमोन्नायन-
र २ र र १र २र र १र २ १ २र १ २ १र
मोन्नपतयएकाच्चायचावपन्नादायचनमोनम: । रुद्राय
२र १ २र १ २ १र २ १ २ र १ २ १ २ र १
तौरसदेनमस्थिरायस्थिरधन्वनेनम:प्रतिपदायचपटरि-
र २ १ २ १ २ र १ र २ १ २र र १र २
णोचनमस्त्रियम्बकायचक । परिमेचनमआग्रायेभ्यश्च
र र १र २ १ २ १र २ १र २ १ २ १ र २
प्रत्याग्रायेभ्यश्चनम:क्रव्येभ्यश्चविरिम्फिभाश्चनम:संवृतेच-
१ २र १ २ १र २ १ २र १ र २ १ २र १
विवृतेच । अवज्यामित्रधन्वनेवितेमन्युन्नयामसिमृड
र २ १ २ १ २ १ २ १
तान्नइहअस्मभ्यम् । इडा२३भा । यदृदंविश्वम्भू-
२ १ १ ३ ५
तम् । युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४मा: ॥११॥

— —

४ ॥ विष्णुसंहिता ॥

"इदंविष्णुः प्रत्नस्यवृष्णः प्रकाव्यमुशनेवब्रुवाण-इति वाराह मन्त्यं पुरुषव्रते चैषा वैष्णवी नाम सर्ंहितैतां प्रयुञ्जन् विष्णुं प्रीणाति"-इति सा॰ ब्रा॰ १। ४। ३१,३२ ॥

छ॰ ३प्र॰ १अ॰ ३द॰ ८ऋचि, गे॰ २प॰ ६प्र॰ २अ॰ १४ साम।

५ ५ १ ३ २ ३ ५ १
इदा६मे। विष्णूर:। विचक्रा२३४माइ। त्रेधाइ-
र २ १ २ — १ — १ २
धानि। दधाइपा१दा२म्। समू२ढो१। ढा२३मा३।
१ ३ ५र र २ २
स्या२पा२३४औहोवा। ए३। सुले१ ॥ १ ॥

आ॰ १प्र॰ ३द॰ ८ऋचि, आर॰ ३प॰ ४प्र॰ २अ॰ ७ साम।

२र — १ १ २ १ २ १
हाउ।३। ऊ२।२। ऊऽ२। वा३। हाउवा३। हस्हस्।
२ १ र र २ १ र २ १र
अर्चिःशोचिस्तपोहरः। प्रत्नस्यवृष्णो अरुषस्यनूमा२३
१ र र र र २ १र २ र र
हाः। प्रनोवचोविदथाजातवेदा२३साइ। वैश्वा-
१र २ १र र १र र र २ १
नरायमतिर्न्नव्यसीशू२३चौः। सोमइवपवतेचारुरग्ना-
२ २र — १ २
२३याइइ। हाउ। ३। ऊ२। २। ऊऽ२। वा३।
२ ३ १ १ १ १
हाउवा३। ई२३४५ ॥ २ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० २ऋचि, गे० ३प० १५प्र० १अ० ३६साम।

५र र १ २१र २१र २३
हाउहाउ। हुप्। प्रकाविया॒म्। उशने। वब्रु-
४ ५ २र१र र २ १ २र ३ ४ ५ २ १
वाणाः। देवोदेवा। नाऽञ्जनि। माविवक्ती। महि-
१ २ २ ३ ४ ५ ५र र १
व्रताः। शुचिबा३। धुःपवाकाः। हाउहाउ। हुप्।
२ १र २ १ २ २ ४
पदावरा। हो३अभि। आ३४३यि। तो३रापू॒
भाई५॒६न्॥ ३॥

आ० ४द० ३-७ ऋचु, आर० ५प्र० १अ० १३—१७ पञ्चसामानि।

२ १ २ १ र र २
०उहुवाहाउ। ३। सहस्रशीर्षाःपुरु२३षाः। सह-
र १ २ १ २ १र २१र २
स्राक्षःसहस्रा२३पात्। ऽभूमिꣳसर्वतोवा२३त्वा।
१ २ १र २ १ २ १ऽ
अत्यतिष्ठद्दशाङ्गु२३लाम्। उहुवाहाउ।२। उहुवा३
२ १ १ १११
हाउ। वा३। इट्इडा२३४५॥ ४॥
२ १र र — १र र र २
उहुवोहोवा२। ३। त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरु२३षाः।
१र र र र २ १ २ १र २ १ २
पादोस्येहाभवत्पू२३नाः। तथाविष्वङ्वियक्रा२३मात्।

र १र २ १र र — १ र
अशनानशनेआ२३भी । उहुवौहोवा२ । २ । उहुवौ ।
१ ३ ५र र ३ ५ २ १ र र —
होर । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । उहुवौहोवा२
१ र १ ३ ५र र ३
। २ । उहुवौ । होर । वा२३४ । औहोवा । सु२३४
५ २ १ र र — १ र १ ३
वाः । उहुवौहोवा२ । २ । उहुवौ । होर । वा२३४ ।
५र र ३ १ १ १ १
औहोवा । ऊ२३४५ ॥ ५ ॥

१र र — १ र र २
इयौहोवा२ । ३ । पुरुषएवेद‌ꣳसा२३र्वाम् ।
१ र २ १र २ १र र र र २
यद्भूतंयच्चभावा२३याम् । पादोस्यसर्वाभूता२३नी ।
१र र २ १ २ १र र — र
त्रिपादस्यामृतन्दा२३इवौ । इयौहोवा२ । २ । इयौ ।
१ ३ ५र र ३ ५ १ र र —
होर । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । इयौहोवा२ ।
१र १ ३ ५र र ३ ५
२ । इयौ । होर । वा२३४ । औहोवा । ज्यो२३४तीः ।
१ र र — १ र १ ३ ५र र
इयौहोवा२ । २ । इयौ । होर । वा२३४ । औहोवा ।
३ १ १ १ १
ई२३४५ ॥ ६ ॥

२र १र र २ १ २ २र
हाउ ।३। तावानस्य । महा२३इमा३ । हाउ ।३।

१र र र २१र २ २र १र र
ततोज्यायाᳪंश्चपूरू२३षा३: । हाउ ।३। उतामृतत्वस्ये

२ २र १ र र २१र २
शा२३ना३: । हाउ । ३ । यदन्नेनातिरोहा२३ती३ ।

२ऽ २ १ ११११
हाऽउ । ३ । वा३ । ईट्इडा२३४५ ॥ ७ ॥

२ऽ १ र २१र २र २ऽ
हाऽउ३वा । ततोविराडजायत । हाऽ३उवा ।

१र २र १ २१र २ २ऽ १ २र१र २
विराजोअधिपूरुष: । हाऽउ३वा । सजातोअत्यरि

२ऽ १र र २ १ र २१ १ऽ २
च्यत । हाऽउ३वा । पश्चाद्भूमिमथोपुर: । हाउवा३ ।

३ ११११
इ२३४५ ॥ ८ ॥

छ० २प्र० २ष० ३द० ५ऋषि, पार० ३प० ५प्र० १भ० १८ साम ।

२र १ २ १ २ १ २ १ २
हाउ । ३ । भस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णाइन्नृम्णाम् ।

१ २ २र १ २ —
३ । निधाइमाहे । ३ । कयानश्चित्रा३आभू१वा२त् ।

२रर र १ २ — २र १ २
ऊतीसदावृ३धा:सा१खा२ । कयाशचिष्ठा३यावा१र्त्ता

२र १ २ १ २ १ २
२३ । हाउ । ३ । भस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णायि

१ २ १ २ १ १
न्रुणाम् । ३ । निधाइमाहे२ । निधा२३इ । मा२ ।
३ ५र र १ र ३ ११११
हा२३४ । औहोवा । सुवर्ज्योती२३४५: ॥ ९ ॥

———

५ ॥ विनायकसंहिता ॥

"अदर्दः सुब्धाणास आतून इति वर्गो मृज्यमानःसुहस्त्येति प्रथम-षष्ठे सैषा वैनायकी नाम सᳫंहितैतां प्रयुञ्जन् विनायकं प्रीणाति"–इति सा० ब्रा० १ । ४ । २२,२४ ।

छ० ४प्र० १अ० ३द० ३ऋचि, गी० २प० ८प्र० १अ० ३,४ द्वे सामनी

४ ५ ४ २ र १ २ १ २ ५
अदर्दृत् । समसृजोविखानित्वमर्णा२३४वान् ।
२ र र १ २ १र ५ २
बद्बधानाᳫंअरम्णाः । महान्ता२३४मौम् । द्रपर्वतं
१ २ १ ५ १२।२र १
वियाद्दः । सृजाद्धा२३४राः । पवयद्दान । वा२३
२ १
हा२३४म् । ओ२३४५ई । डा ॥ १ ॥
४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ १र र
अदर्दृत्समसृजाः । विखानि । त्वमर्णवान्बद्ब
र र २ १ २ १र २ १ २
धानाᳫंअरा२३मृणाः । महान्तामिन्द्रमर्वतंविया२३द्दाः ।

१ २र — १र ऽ १२र १ ३
स्त्रजाह्वाराः२: । अवा२यद्वान् । वा२। या२३४

५र र ३ १ १ १ १
औहोवा । हा२३४५म् ॥ २ ॥

छ० ४प्र० १अ० ३द० ४ऋचि, गी० २प० ८प्र० १अ० ५, ६ हे ।

४ ५ ४ ५ ३ २ ३ २ ४ ५ ४ ३ ४
सूष्वाणासः । इन्द्रस्तु । मसित्वा । सनिष्यन्त

५ ३ ५ र ३ २ ३
श्चित्तुविन्त । मघवा२३४जाम् । आनः । भराओ२

५ ४ ५ र ४ ५ ४ ५
३४वा । सुवितंयस्यको । ना । तानात्माना ।

२ र १ २ ४
सह्यिया । मा३४३ । तू३वोपूता६५६ः ॥ ३ ॥

२ २ २ ३ ५ १र ३ २ ३
औ३हो३होइ । सू२३४ष्वा । णासः । इन्द्रस्तु ।

२ ४ ५ २ ३ ५ १ २ १
मसित्वा । औ० । सा२३४नी । ष्यन्तः । चौ३त्तुवि ।

२ ३ ४ ५ २ २ २ ३ ५ १
न्तमघवाजाम् । औ२हो२होइ । आ२३४नाः । भरा ।

२ २ ३ ४ ५ २ ३ ५ १
सुविता२म् । यस्यकोना । औ० । ता२३४ना । त्मना ।

२ १र २ २ ४
सह्यिया । मा२४२ । तू३वोपूता६५६ः ॥ ४ ॥

छ० २प्र० २अ० ३द० ३ऋचि, गी० २प० ५प्र० १अ० १६–१८सा०।

५र र २ १ २ १ २र १
आतूनआ। इन्द्रक्षुमा२३न्ताम्। चाइचंग्राभा२३ꣳ
२ १ —१ २र ३ ५ १ —
हाइ। संगृ२भाया। महाहस्तो२३४हाइ। दक्षा२
१ १ ३ ४र र
यिणाइना। महा२३। हा२स्ता२३४औहोवा।
१ २ १ १ १ १ १
दक्षिणे३ना२३४५ ॥ ५ ॥

५र र ४ ५ १ ३ ५
आतूनइन्द्रक्षुमान्ताम्। चित्रा२ङ्ग्रा२३४भाम्।
२ ३ ५ २ऽ २ १ ३ ५र र
संग्रभा२३४या। मा२हा३। हा२स्ता२३४औहोवा।
१ २र ३ १ १ १ १
दक्षिणेना२३४५ ॥ ६ ॥

५र र५४ ५ ५ २ १ र —
आतूनइ। इन्द्रक्षुमा६न्ताम्। चित्रंग्राभꣳसंग्रभा२
२ १र १ २ २ ३ ५
या। चित्रंग्राभꣳसम्। गृ। भौ३होइ। भा२३४या।
२र १ र र १ २र १ ३र
ऐहोइ। महाहस्तीदक्षा२३होइ। औहो। वाहो२३४
५ ४ ५ ५
वा। णापूयिनो६हाइ ॥ ७ ॥

५र र ५ २ १ र र
आतूनइन्द्रक्षुमाङ्गताम्। चित्रंग्राभꣳसंगृभाया।
२ १ र १ २ ५ ३ ५
चित्रंग्राभꣳसम्। गृ२३। इ३४५ हा। भा२३४या।
२र १ र र १ २र १ ३र
ऐहोइ। महाहस्तीदक्षा२३होइ। औहो। वाहो२३४
५ ४ ५ ५
वा। षा५इनोऽहाई ॥ ८ ॥

छ० ६प्र० १भ० ३द० ७ऋचि, गे० ३प० १५प्र० १भ० ६,११ दे।

५ र २ १ २ ३ ५
मृज्यमानाः। सुहस्तिया३। सामु३द्राइवा।
२ १ २ ४ ५ २ १ ५
चमिन्वसा३इ। रायीश्म्पाइशा। गंबहुला३म्। पुरू२
३ ५ १ २र १ २ २ १ २
स्पृ२३४हाम्। पवमाना। औ३हो। भियो२३४वा।
४ ५
षा५सोऽहाइ ॥ ९ ॥
४ ५ ४ १ —१ — १ —
मृज्यमाना५:सुहस्तिया। समु३द्राइवा२। चमा२
१ — १ २ २
यिन्वासो२। रयिम्पिशङ्गम्बहुलम्पुरुस्पृहा। औ३हो।
१ २ २१ ५ ४ ५
पवमा२३ना३। भियो१२३४वा। षा५सोऽहाइ ॥ १० ॥

६ ॥ स्कन्दसंहिता ॥

आमन्द्रैरिन्द्रहरिभिरामोविश्वासुहव्यमसेनानीरिति वर्गाः पवित्रम्त इति ह एषा स्कन्दस्य सᳲहितैतां प्रयुञ्जन् स्कन्दं प्रीणाति''-इति सा॰ ब्रा॰ ४ । १ । २५, २६ ॥

छ॰ ३प्र॰ २अ॰ १द॰ ४ऋचि, गे॰ २प॰ ६प्र॰ २अ॰ २७-२८सा॰ ।

५र र १ र र १ २
आमन्द्रैरा। इहरिभाइर्याहिमयूरा२रोमाभा३इः।
४ ५ ४ ५ २ ३ ५ २र १
मालाकाइचीत्। नियेमू२३४रीत्। नपाशिनाः।
२ १ — १ १ ३ ५र र
अतिधान्वे२। वताᳲ२३। आ२इहा२३४औहोवा।
३ ५
वा३३४याः ॥ १ ॥

४र ५ ४र ५ ४ ॥ २र १ २१र
आमन्द्रैरिन्द्र। हा५रिभायिः। याहिमयूᳲररोम
१र र २ १ र २
भाइः। माल्वाका२३इचीत्। नाइयेमुरित्।
१र २ १ २ १
नपाशा२३इनाः। अताइधा२३न्वे। वताᳲ२३।
१ ३ ५र र २ १ १ १ १ १
आ२इहा२३४औहोवा। वयो३भी२३४५ः ॥ २ ॥

४र ५ ४र ५ ४ ४ २र १ २ १र
आमन्द्रैरिन्द्र । हापूरिभीः । याहिमयूऽररोम

— १ — १र र २ १र
भाउ । वा२ । मात्वा३ । केचिन्नियेमुरिन्नपाशिनाउ ।

— १ — १ र २ ३
वा२ । आती२ । धन्वेवता३१उवा२३ । ई२३४

५
हो ॥ ३ ॥

छ० ३प्र० २अ० ३द० ७ऋचि, गे० २प० ७प्र० २अ० ७-८सामानि ।

४र ए ४ ए २ १ — १ २
आनः । एविश्वा । सुहाव्या२म् । आइन्द्रꣳसम ।

१ २ १ ३ ए २ २ १ २र
त्सुभू१षाता । ऊ२३४पा । हा३हाइ । ब्रह्माणि

१ २र ३ २ १ २ १ २ १ २ २
सवना । निवृत्रहान् । परमा२३ज्याः । आर्चा३हाइ ।

१ २ ४ ए ४
षमा । औ३होवा । होपूइ । डा ॥ ४ ॥

एर र र ४ ए १ र र
आनोविश्वासुहाहाव्याम् । इन्द्रꣳसमत्सुभूषतो ।

२ १ २ १ २ १
पब्रा२३ह्मा । णिसवना । निवृत्रहान् । परमा२

२ १ २ २ १ २ ४ ए ४
३ज्याः । आर्चा३हाइ । षमा । औ३होवा । होपूइ ।

डा ॥ ५ ॥

५र र र ४ ५ २ २ र
आनोविश्ववासुहाव्याम् । इन्द्राम् । समत्सुभू
१ २ — २ र १ २
षत । उपाब्रा१ह्मा२ । णिसवनानिवृत्रहन् । परामा
— १र २ १
१ज्या२: । ऋचीषा२३मा२४३ । ओ२३४५इ ।
डा ॥ ६ ॥

छ० ६प्र० १अ० ५द० १ऋचि, गे० ३प० १५प्र० २अ० १६-१८।

२ ५ २ र ४ ५ २ १र २र १ १र र
होऽवा । उहुवा३ । होवा । प्रसेनानाइ: । शूरो
२ २ ३ ४ ५ २ १२र १ २
आ३ । अग्रेरथानाम् । गव्यन्नेताइ । हर्षता३इ ।
२ ३ ४ ५ ३ १र २ १ २ २ ३ ४
अस्यसेना । भद्रान्सखवान् । इन्द्रहा३ । वांत्सखि
५ २र १र २र १ २ १ २ ३ ४ ५
भ्या: । आसोमोवा । स्वा३रभ । सान्दित्ताइ ।
२ ५ २ २ २ ५ ५
होऽवा । उहुवा३ । होवा६ । हाउवा ॥ ७ ॥

५र ४ २ १ १ १ २ १र ५ ५र ४ २ १ १ १
औहो३वा३४५ । प्रसे०—०भ्या: । औहो३वा३४५ ।
२र १र २र १ २ १ २ २ ४
आसोमोवा । स्वा३रभ । सा३४३ । नी३दा५त्ता६ ५६यि ॥८

५र ४ २ १ १ १ १ र २र १ १र र २
औहो३वा३४५। प्रसेनानाइ:। शूरोआ३।
२ ३ ४ ५ २ २र १ १ २ २ ३ ४ ५
यायिरथानाम्। गव्यन्नेताइ। हर्षता३यि। अस्यसेना।
३ र २ १ १ २ २ ३ ४ ५ ५र ४
भद्रान्क्रखान्। इन्द्रहा३। वांत्सखिभ्याः। औहो३
२ १ १ १ ३र र २र १ २ १ २ २
वा३४५। आसोमोवा। स्वा३रभ। सा३४३। नी३
४ ३ १ १ १ १ १
दा५। ता२३४५इ॥ ९॥

छ० ६प्र० २अ० २द० १२ऋषि, गी० ३प० १६प्र० २अ० ३४, ३५।

२ १ २र १ २ १ २ १
पवित्रन्तेविततम्ब्रह्मणस्पते३। हुवे२३। २।
१ २ २ २ १र २र १ २र १
होवा३हा३। हाइ। प्रभुर्गात्राणिपरियेषिविश्वता२३:।
१ २ र१ र ५ १र २ १ २१र
हुवे०। अतप्ततनूर्न्नतदा२मोअश्नुते३। हुवे०। शृता
२१ ५ १ रऽ १ १ २
सइद्वहन्तःसन्तदा२शत। हुवे२३। २। होवा३
२ २ ५र र २ १र र र र ऽ १र
हा३। हा३(। औहोवा। अर्कोदेवाना२म्परमे
रऽ ३ १ १ १ १
वियो२मा२३४५न्॥ १०॥

२ १ २र १ २ १ २ १ २र १
पविचन्तेविततंब्रह्मणस्पते३ । हुवाइ । औहो
— १ १ १ २ १ १र २
वा२ । प्रभु० । हु० । अतप्त० । हु० । शृतास० ।
१ २र १ ३ ५र र २ १ २
हुवायि । औ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । अर्कास्य
२१र २ १र ऽ ३ १ १ १ १
देवा:परमेवियो२मा२३४५न् ॥ ११ ॥

---

७ ॥ पितृसंहिता ॥

"यद्वाउविश्पतिः सनाद्ग्नेःचममीमदन्त्याभिविषृठ मर्त्या-समुद्रः कनिक्रन्तीति ह एषा पित्र्या नाम सण्हितेतां प्रयुञ्जन् पितॄन् प्रीणाति"—इति सा० ब्रा० १ । ४ । २७,२८ ॥

छ० २प्र० १अ० २द० ८ऋचि, गे० १प० ३प्र० १अ० २८ साम ।

२ १र ४ ५ १ र २र १ २र १र
यद्वाउ२३विश्पति:शिता: । सुप्रीतोमनुषोविशे ।
१ २ १ २ १२र ३ र २ १ २ ४ ५
वेश्वाइदा२३ग्नो: । प्रतिरचा । सिसेधता । औ३होवा ।
४
हो५इ । डा ॥ १ ॥

छ० १प्र० २अ० ३द० ८ऋचि, गी० १प० ३प्र० १अ० १८साम।

३ २ २ २ १र
अहा। वो३हा। वो३हा। सनादग्नाइ।
२ १ २ ३ ४ ५ २ २र २ १
मृणासि। यातुधानान्। नत्वारक्षा। सी३पृत।
१ ३ ४ ५ २ १ २ १ र २ ३ ४ ५
नासृजिग्यूः। अनुदहा। सहमू। रान्कयादाः।
३ २ २ २ र १ २र १ २ १
अहा। वो३हा। वो३हा। मातादूहेत्याः। मुच्चत।
२ २ ४
दा३४३इ। वी३या५या६५६ः॥ २॥

छ० ५प्र० १अ० ३द० ७ऋचि, गी० २प० ११प्र० १अ० २९साम।

३ ४ ३ ४र ५ ३ २ १ २ ५ ४र ५ र
अत्तन्नमीमद। तही३। आ२३४। वप्रियाअधू।
४ ५ १ २र १ २ १र २ १ र
षता। अस्तोषतस्वभानवः। विप्राना२३वी। छाया
२ र २र २ २ १ ३ ५र र
मती। योजानू३वा३इ। द्रा२ता२३४ओहोवा।
३ ५
हा२३४री॥ ३॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ६ऋचि, गी० ३प० १५प्र० २अ० १०साम।

२ १ ऽ २ ३र २ २ — ऽ
ओ३हाइ।० ओ३हा। ओहा। इया२। ओ३

१ २ १ २ १ २३४ ५
हा३ए। अभित्रिपा। ष्ठा३०ष्ठष। गांवयोधाम्।
१ १र २ १र २ ३ ४ ५ १ २र
अङ्गोषिणाम्। अवाव। शन्तवाणीः। वनावसा।
२ १ २ ३ ४ ५ २ १ ऽ २
मो३वरु। णानसिन्धुः। ओ३हाइ। ओ३हा।
३र २ १ — ऽ २ २ १ २ १ र
ओहा। इया२। ओ३हा३ए। विरत्नधाः। दयते।
२ २ ४
वा३४३। री३या५णा६५६यि ॥ ४ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ७ऋचि, गी० ३प० १५प्र० २अ० ११साम।

१ १ २र १ २ १र २ १
हो। होइ। अक्रांत्समुद्रःप्रथमेविध। मान्।
२ १ २ १र २ र १
हो। होइ। जनयन्प्रजाभुवनस्यगो। पाः। हो।
२र १ २र १ २ १र र ऽ १
होइ। वृषापवित्रेअधिसानो२अ। व्याइ। हो। हो।
२ १ र रऽ र र र २र २ र र
बृहत्सोमो२वावृधे। स्वानोअ। द्रा। औ३होवा
२ २ २र १र १ १ १ १
हाउवा३। ए३। स्वानोअ। द्री२३४५ः ॥ ५ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ८ऋचि, गी० ३प० १५प्र० २अ० १२, १३ द्वे।

४ ५ १ —१ — र १
कानी। क्रान्ती२क्रान्तीर। हरिरासृज्यमा२३

२ ४ ५ १ —१ — र १
ना३: । साइदान् । वाना२वाना२ । स्वजठरेपुना२३
२ ४ ५ १ —१ — र १
ना३: । नृभी: । याता२याता२: । कृणुतेनिर्णिजा२३
२ ४ ५ १ —१ — १
ङ्गा३म् । आता: । माता२म्माता२म् । जनयता२३ ।
१ ३ ५र र ३ १११
स्वा२धा२३४औहोवा । भी२३४५: ॥ ६ ॥

३ ४ ५ र २ ३२र३५ २
कनिक्रन्तिहा । होइ । हरिरासृज्य । मा२३४
२र १ र र२१ २ र १
ना: । हाहोइ । सीदन्वनस्यजठरेपुना२३ना: । हाहोइ ।
२र र २१ २ र २ र
न्नृभिर्यत:कृणुतेनिर्णिजा२३ङ्गाम् । हाहोइ । अतो
७ १ ३ ५र र
मताइम् । जनयता२३ । स्वा२धा२३४औहोवा ।
३ १११
भी२३४५: ॥ ७ ॥

सामश्रमीत्युपनामावसथश्रीसत्यव्रतशर्म्मसङ्कलितं
संहितासप्तकं समाप्तम् ॥

—— ——

।भाष्यकृतोभूमिका।

———०———

वागीशाद्याः सुमनसः सर्व्वार्थाना मुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्यु स्तं नमामि गजाननम् ॥१
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्म्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २
तत्कटाक्षेण तद्रूपं दधद्बुक्क महीपतिः ।
आदिशत्सायणाचार्य्यं वेदार्थस्य प्रकाशने ॥ ३
ये पूर्वोत्तरमीमांसे व्याख्यायातिसङ्ग्रहात् ।
कृपालुः सायणाचार्य्यो वेदार्थं वक्तु मुद्यतः ॥ ४
व्याख्यातावृग्यजुर्वेदौ सामवेदेऽपि संहिता ।
व्याख्याता, ब्राह्मणानान्तु व्याख्यानं सं प्रवर्त्तते ॥ ५
अष्टौ हि ब्राह्मणग्रन्थाः प्रौढं ब्राह्मण मादिमम् ।
षड् विंशाख्यं द्वितीयं स्यात् ततः सामविधिर्भवेत् ॥ ६
आर्षेयं देवताध्यायो भवेदुपनिषत्ततः ।
संहितोपनिषद्वंशो ग्रन्था अष्टावुदीरिताः ॥ ७
तत्राद्या ब्राह्मणग्रन्थाश्चत्वारो व्याकृताः पुरा ।
देवताध्यायसञ्ज्ञस्तु ग्रन्थो व्याक्रियतेऽधुना ॥ ८
साम्नान्निधनभेदेन देवताध्ययनादयम् ।
ग्रन्थोऽपि नामतोऽन्वर्थो देवताध्यायउच्यते ॥ ९
तत्राद्ये बहुधा साम्नां देवताः प्रीतिकीर्त्तिनाम् ।
द्वितीये छन्दसां वर्णास्तेषा मेव च देवताः ॥ १०
तृतीये तन्निरुक्तिश्चेत्येवं खण्डार्थसङ्ग्रहः ॥ ११ ॥

॥ श्रीलश्रीसामगाचार्य्यचक्रचूड़ामणिगुञ्जरत्रिवेदिमन्दरामभट्टगुरुचरणारविन्देभ्योनमोनमः ॥

। दैवतब्राह्मणम् ।

॥ हरिः ॐ ॥

तत्रादौ साम्नां निधनभेदेन देवताभिधानाय ता एवानुक्रमते—

१। अग्निरिन्द्रः प्रजापतिः सोमोवरुणस्त्वष्टाङ्गिरसः पूषा सरस्वतीन्द्राग्नी:।

एताः सामदेवताः इति शेषः।

तत्रादावग्निदेवत्यानि सामान्याह—

२। इड़ानिधनानि पदनिधनानीकारणिधनानीत्याग्नेयानीति।

निधनं नाम पञ्चभक्तिकस्य सप्तभक्तिकस्य साम्नोऽन्त्यो भागः। सर्वत्र सामतश्चतुर्विधः स्वरोनिधन (१) मिड़ावागिति। स एवान्तर्णिधनं वहिर्णिधनमिति द्विधा। तत्र निधनादित्रितयव्यतिरिक्तस्य स्वर इति रूढा नामधेयम्। इड़ानिधनानीति—कालेयरौरवादीनि (२)। वाह्याचरनैरपेक्षेण ऋगन्त्यपदान्येव यत्र निधनस्थानीयानि तानि पदनिधनानि यौधा-

১। অগ্নি, ইন্দ্র, প্রজাপতি, সোম, বরুণ, ত্বষ্টা, অঙ্গিরা বা আঙ্গিরস, পূষা, সরস্বতী ও ইন্দ্রাগ্নী = এই সপ্তটির অন্যতমই সামের দেবতা হইয়া থাকেন।

(१) केवलनिधनपदेन स्वर-वाग्-इडेति त्रितयातिरिक्तमीकारादिनिधनं ग्राह्यम्।

(२) ऊहगानस्य प्रथमप्रपाठकीयं द्वितीयं साम रौरवं नाम, अष्टमं कालेयमिति।

২। (যাগকার্য্যে ১৬ জনা ঋত্বিক্ বৃত হইয়া থাকেন। যজুর্ব্বেদীয় কার্য্য সমস্তের নির্ব্বাহার্থ "অধ্বর্য্যু,, তৎসহকারী প্রতিপ্রস্তোতা, নেষ্টা ও উন্নেতা নামক আরও তিন জনা; ঋগ্বেদীয় কার্য্যসমূহ নির্ব্বাহ করণার্থ "হোতা,, ও তৎসহকারী মৈত্রাবরুণ,অচ্ছাবাক ও গ্রাবস্তুৎ নামে আরও ব্যক্তিত্রয়; সামবেদীয় কার্য্যকলাপ নির্ব্বাহ করিতে "উদ্গাতা,,ও তৎসহকারী প্রস্তোতা, অগ্নীধ্র ও পোতা পদে অপর তিন জনা; আর এক ব্যক্তি, বেদত্রয়ে উপযুক্ত, যিনি অধ্বর্য্যু প্রভৃতি সমস্ত ঋত্বিকের দোষাদোষের প্রতি লক্ষ্য করিতে পারেন, তাঁহাকেই 'ব্রহ্মা' বলা যায়, তাঁহারই সহকারী ব্রাহ্মণাচ্ছংসী, প্রতিহর্ত্তা ও সুব্রহ্মণ্য এই ষোড়শ ঋত্বিক্ অর্থাৎ ইঁহারাই যাগ-কার্য্য-সম্পাদক।—প্রতি সামেরই ৫ টি করিয়া ভাগ স্বীকৃত হইয়া থাকে। প্রথমভাগ প্রস্তোতৃ-কর্ত্তৃক গীত হইয়াথাকে, ঐ ভাগকে প্রস্তাব বলা যায়; অনন্তর দ্বিতীয়ভাগ উদ্গাতৃ-কর্ত্তৃক গাত হইয়াথাকে, ঐ ভাগকে উদ্গীথ বলা যায়; অনন্তর তৃতীয়ভাগ প্রতিহর্ত্তৃ-কর্ত্তৃক গীত হইয়াথাকে, ঐ ভাগকে প্রতিহার বলা যায়, অনন্তর চতুর্থ ভাগটি উদ্গাতৃ-কর্ত্তৃকই গীত হইয়া থাকে, ঐ ভাগকে উপদ্রব বলা যায়; অনন্তর, সকলে মিলিত হইয়া পঞ্চমভাগটি গান করিতে হয়, ঐ ভাগকেই নিধন বলা যায়। এইরূপে সামসকল পঞ্চ পঞ্চ ভাগ ক্রমে যাগ কার্য্যে ব্যবহৃত হইয়া থাকে এই জন্য সামগুলিকে 'পঞ্চভক্তিক' অর্থাৎ পঞ্চাংশ বলা যায়। কোন কোন আচার্য্যের মতে সামসকল 'সপ্তভক্তিক' অর্থাৎ সপ্তাংশ; তাঁহারা, গানারম্ভকালে সকলে মিলিত হইয়া এক বাক্যে 'হুম্.—এই হিঙ্কার ব্যবহার করা

জয়-সংহিতাদীনি (৩)। ঈকারনিধনানি বৈরাজাদীনি (৪)। ত্রয়া-ত্রিবিধনিধনানি যানি সামানি তান্যাগ্নেয়ানি অগ্নিদৈবতাকানি।

হইয়া থাকে এবং গানারম্ভ হইতে গান-শেষ পর্য্যন্ত যজমানকে 'ওঁ, এই প্রণব ব্যবহার করিতে হয়—এই দুইটিও সামেরই ভাগ বলিয়া স্বীকার করেন। যাহাহউক আমরা ইহা বলিতে পারি! যে গানমাত্রের যে অন্তিম ভাগ, তাহাকেই নিধন বলা যায়)

যে সকল সামের নিধন ভাগে 'ইড়া, শব্দ অথবা হস্ ফট্ প্রভৃতি কোনরূপ পদ (স্তোভ) কিংবা 'ঈ,কার মাত্র ব্যবহৃত হইতেছে, তৎসমস্তকে আগ্নেয় অর্থাৎ সেই সেই সামকর্তৃক উপাস্য দেবতা অগ্নি, জানিতে হইবে। (ইড়া-নিধনের উদাহরণ—কালেয়, রৌরব প্রভৃতি নামে প্রসিদ্ধ। পদ-নিধ-

(৩) গেয়গানস্য চতুর্দশপ্রপাঠকীয়-প্রথমার্দ্ধান্তিমং সামৈ যৌধাজয়ম্। রৌরব যৌধাজয়ে 'উভে এব সামনী পুনান ইতি ছন্দোগ্রন্থীয়-ষষ্ঠ-তৃতীয়-প্রথমঙ্ মূলকে, তত্রাস্তু ঋচীন্ত্যং পদং "হিরণ্ময়ঃ,,—ইতি; তদিদং রৌরবগানে ইডেতিনিধন-পদান্তরসমাগমেনৈব সম্বর্দ্ধ্য গীতম্--"হিরা ২ ৩ হাই। ঔহো ২৩ বা। ণ্ময়া। ঔ২ হোবা। হো৫ ই। ডা"—ইতি; যৌধাজয়ে তু ন তথা, "হিরা ২ ৪৫ ণ্ম্যা ২ ৩ ৪ য়াঃ" ইত্যেব দর্শনাৎ।— গেয়গানস্য ত্রয়োদশপ্রপাঠকীয় দ্বিতীয়ার্দ্ধৈনবিংশতিতমং সাম সংহিত মুচ্যতে। ছন্দোগ্রন্থীয় পঞ্চম-দ্বিতীয়-চতুর্থৈকর্চি (গেয়ে) নব সামানি, তত্র- ষষ্ঠ সামনি "পাতবে সুতঃ,, ইতি, ঋগন্ত্যপদদ্বয়স্যৈব নিধনত্বদর্শনম্ নিধনত্বপপদান্তরাগমাদর্শনঞ্চ, তদ্যথা– "পা৬। হাউ। তবা ৫ ই সুতাউ। বা"—ইতি।

গেয়গানস্য দ্বিতীয়প্রপাঠকীয়-দ্বিতীয়-নবমদশমে উভে এব বৈরাজে। অনয়োর্বীজম্ ছন্দোগ্রন্থীয়-প্রথম-দ্বিতীয়-দশমী ঋক্। তদীয়ান্তিমং পদম্ 'অথ ব্যুম্,—ইত্যেব, তত্র "অথব্যুম্। হাউ। ২। বা ই ২.৩ ৪ ৫"—ইতি, "অথ ব্যম্। ব্যূ ম্। হাউ।৩। বা। ই ২৩৪৫"—"ইতি দ্বৈতি গান-দ্বৈবিধ্যম্।

अथैन्द्रदैवत्यान्याह—

३। सर्वाणि निधनवन्त्यैन्द्राण्यन्यान्यादिष्टेभ्यः।

आदिष्टेभ्यः इडानिधनाद्युक्तेभ्यः वक्ष्यमाणेभ्यो व्यतिरिक्तानि यानि निधनवन्ति सन्ति तानि सर्वाण्यैन्द्राणीति जानीयात् (५)।

अथ प्रजापतिदैवताकान्याह—

४। सर्वाणि स्वराणि प्राजापत्यानि—

स्वर्य्यमाणम् उक्तलक्षणं ऋगन्त्याक्षरं हाइ*कारश्च स्वरनिधनं तद्वन्ति प्राजापत्यानीति।

साम स्वयमेवोदाहरति—

५। यथा वामदेव्यम्।

নের উদাহরণ—যৌধাজয়,' সংহিত প্রভৃতি নামে প্রসিদ্ধ। ঈ-নিধনের উদাহরণ—বৈরাজ-নামক সামাদি)

৩। এই প্রকরণে বিশেষরূপে বর্ণ্যমান নিধনাতিরিক্ত যে কোন প্রকার নিধন বিশিষ্ট সাম আছে, তৎসমুদায়ই ঐন্দ্র অর্থাৎ ইন্দ্রদেবতার উপাসনায় প্রয়োজ্য। (ঐন্দ্রপর্ব্ব প্রভৃতি গ্রন্থ দেখিলে অন্বেষণের প্রয়োজন থাকে না)

৪। যে সকল সামের নিধনভাগে 'হায়ি' প্রভৃতি বিদ্যমান রহিয়াছে, তৎসমস্তকে প্রাজাপত্য অর্থাৎ প্রজাপতি দেবতার উপাসনায় প্রয়োজ্য বলিয়া জানিতে হইবে।

৫। তাহারই উদাহরণ দেখাইতেছেন—যেমন বাম-

(৫) ঐন্দ্রপর্ব্বাদৌ দ্রষ্টব্যানি।

---

* "হায়ি,,—ইতি চ পাঠঃ সর্ব্ব বৈদিকপ্রসিদ্ধঃ।

दैवतब्राह्मणे—

एतद्धायिकारयुक्तस्योदाहरणम् (६) ।

अथ सोमदैवत्यान्याह—

६। ऋक्सामानि सौमानि—

দেব্য। (ছন্দোগ্রন্থীয় দ্বিতীয় প্রপাঠকের দ্বিতীয়ার্দ্ধে তৃতীয় দশতের পঞ্চম ঋক্ 'কয়ানশ্চিত্র'—এই ঋকের উপরি অর্থাৎ এই ঋঙ্‌মূলক তিনটি সাম গেয়গানের দ্বিতীয় প্রপাঠকীয় প্রথমার্দ্ধের ত্রয়োবিংশতি, চতুর্বিংশতি ও পঞ্চবিংশতি সংখ্যায় শ্রুত হইয়া থাকে, তন্মধ্যে তৃতীয়টি অর্থাৎ পঞ্চবিংশতি সংখ্যকটিকে বামদেব্য বলা যায়। ঐ ঋকের অন্তিমপদ 'বৃতঃ' এইটিই ঐ সামের নিধন ভাগে 'বা ২ র্তো ৩ ৫ হায়ি' এইরূপে গীত হইয়াছে)

৬। (সামসকল উভয় প্রকার শ্রুত হইয়াথাকে। কতকগুলি স্তোভযুক্ত, অপর কতকগুলি কেবল মূল ঋঙ্‌মাত্র অবলম্বন করিয়া। স্তোভও ত্রিবিধ—সামের মধ্যে ই উ প্রভৃতি বর্ণের আগমকে বর্ণস্তোভ বলা যায়, ইহার লক্ষণ মীমাংসার নবমাধ্যায়ের দ্বিতীয়পাদে বিশেষরূপে বর্ণিত হইয়াছে; হাউ হাই প্রভৃতি পদের আগমকে পদস্তোভ বলা যায় তাহা তত্তদ্গানদর্শনেই স্পষ্ট প্রতিভাত হইয়া থাকে; আশাস্তি, স্তুতি, সংখ্যান, প্রলয়, পরিদেবন, প্রৈষ, অন্বেষণ, সৃষ্টি ও

· गेयगानस्य द्वितीयप्रपाठकीय-पञ्चविंशतितमं साम । छन्दोग्रन्थीय-द्वितीय-द्वितीय तृतीय-पञ्चमी कयानश्चित्रेति ऋक्, तत्र त्रीणि सामानि, तेषु अन्तिममिदम् । अत्र ऋक्-स्थ वृतइत्यन्तिमं हि पदमेव गीयते—"वा २ र्तो ३ ५ हायि" इति; तदित्थमस्य हायिकारयुक्तत्वेन प्रजापतिदैवतत्व-परिचयः ।

यानि ऋगक्षराणि स्तोभादिरहितानि (৩) केवलतान-मात्रयुक्तानि तान्येव ऋक्सामानि।

स्वयमेव तान्युदाहरति—.

৩। यद्यौशनकावे (৮)।

আখ্যান এই নববিধ বাক্যস্তোভ আছে, স্তোভনামক গ্রন্থে এই গুলির বিশেষ পরিচয় দ্রষ্টব্য এবং অরণ্যগানেই ইহার বিস্তর উদাহরণ রহিয়াছে। অতঃপর বোধ হয় পাঠকগণের বুঝিতে কষ্ট হইবে না—ঋঙ্‌মাত্র অবলম্বন করিয়া গীত অর্থাৎ স্তোভাদির সংসর্গ-রহিত যে সকল সাম তাহাদিগকেই ঋক্‌সাম বলা যায় ঋক্‌সাম সকলের দেবতা সোম।

(৩) मीमांसा-न्यायमालाया नवमाध्याय-द्वितीयैकपादैकादशाधिकरणे "अधिकत्वे सत्यृगविलक्षणं स्तोभः"—इति कृतं स्तोभलक्षणम्। तदेतल्लक्षणं वर्णस्तोभमात्र-स्याभिप्रेतम्, तेन आशस्त्यादि-नवविध-वाक्यस्तोभे, हाउकारादि-पञ्चदश पदस्तोभेषु च नाव्याप्तिः। तदुक्तम्—"आशास्तिः स्तुतिः सङ्ख्यानं प्रलयः परिदेवनं प्रैष मन्वे षणञ्चैव सृष्टि राख्यान मेव च"—इति वाक्यस्तोभभेदाः। तत्र "अगन्मज्योतिरमृता अभूम"—इति, "नमोन्नाय नमोन्नपतये"—इत्यादिः, "ये देवा देवाः दिविषदः अन्तरिक्षसदः पृथिवीषदः"—इत्यादिः, "एतत् सङ्ख्यानं रिशासदिन्द्रः"—इति, "यदिन्द्राहं यथा त्वम्"—इति, "समञ्चिणं दह"—इति, "विश्वेषां देवानां समिदजस्रं ज्योतिराततनम्"—इति, "प्रजाभूतमजीजने" इति, "द्यौरक्रान् भूमि राततनत् समुद्रं समचुकुपत"—इति—इत्येवमादयः क्रमेणोदाहार्य्याः। पदस्तोभ-विवरणन्तु मन्त्रब्राह्मण-तृतीय-प्रपाठक-त्रयोदशखण्डे; तदुदाहरणानि तु स्तोभ-ग्रन्थेऽन्वेषण मन्तरापि प्राप्यन्यानि बहूनि। इमे नव वाक्यस्तोभाः पञ्चदशं पदस्तोभाश्च गानग्रन्थेषु श्रुताः सामसु, तत्राप्यरण्ये बहु।

(৮) गेयगानस्य प्रथमैकादशमौशनम् प्रथमस्य द्वितीयार्द्धीयसप्तदशन्तु काावम्; नानयोर्गाने क्वचित् स्तोभादयः श्रूयन्ते, श्रूयते च साममामनिदानं तानादिक-मेवेति पर्य्यालोचनया बोध्यं स्फुटम्।

দৈবতমাম্নাণে—

অথ বরুণদৈবত্যান্যাহ—

৮। বাঙ্‌ নিধনানি বারুণানি—

বাঙ্‌নিধনবন্তি বাঙ্‌নিধনানি।

তল্লক্ষণং সাম উদাহরতি—

৯। যথা যজ্ঞাযজ্ঞীয়ম্‌ (৮)।

৭। উদাহরণ—ঔশন নামক সামসকল এবং কাব নামক সামসকল। (প্রথম 'ঔশন' সামটি গেয়গানের প্রথম প্রপাঠকের একাদশ; প্রথম "কাব" সামটি প্রথম প্রপাঠকীয় দ্বিতীয়ার্দ্ধের সপ্তদশ।)

৮। যে সকল সামের নিধনভাগে বাক্‌ শব্দ শ্রুত হইয়া থাকে, সেই বাঙ্‌নিধন সামগুলির দেবতা বরুণ।

৯। উদাহরণ—যজ্ঞাযজ্ঞীয় নামক সাম সকল। (যদ্যপি যজ্ঞাযজ্ঞীয় নামক সামের নিধনে 'বা ৩৪৫' এই মাত্র শ্রুত হইয়া থাকে গানানুরোধে ক-শব্দের শ্রুতি হয় না তথাপি উহাই বাঙ্‌নিধন। এই যজ্ঞাযজ্ঞীয় সামটি প্রথমত গেয়গানের প্রথম প্রপাঠকের প্রথমার্দ্ধে পঞ্চবিংশতি সংখ্যক রূপে গীত হইয়াছে।)

(৮) গেয়-প্রথম-দ্বিতীয়-পঞ্চবিংশতিতমং যজ্ঞাযজ্ঞীয়ম্; তন্নিধনং যথা—"বা ৩ ৪ ৫"—ইতি ক-শব্দস্তত্র গানস্বভাবানুমত্বান্ন শ্রূয়তে; ঊহগানস্য তৃতীয়-দ্বিতীয়স্য ষোড়শং ক্রৌঞ্চং সাম তথাপ্যেবমেব। নিধনান্তিমাক্ষরং ন শ্রূয়তে যথা—"বসূ ৫ বিদাও। বা"—ইতি; পরমেতদ্বারুণদৈবতম্।

अथ त्वष्टृदेवत्यान्याह—

१०। अक्षरानुस्वाराणि त्वाष्ट्राणि—

अक्षरमनुस्वर्य्यते येषु तानि तथोक्तानि।

तान्युदाहरति—

११। यथा वारवन्तीयञ्चाभिवर्त्तञ्च (१०)।

১০। যে সকল সামের প্রতি অক্ষর ক্রুষ্টাদিস্বরে গীত হইয়া থাকে তাহাদিগকে অনুস্বার সাম বলা যায়, সেই অনুস্বার সামসকলকে ত্বাষ্ট্র অর্থাৎ ত্বষ্টৃদেবতার উপাসনায় বিনিযোজ্য বলিয়া জানিতে হইবে। ক্রুষ্ট, প্রথম, দ্বিতীয়, তৃতীয়, চতুর্থ, পঞ্চম ও অন্তিম এই সপ্ত নামে সপ্তস্বর ক্রুষ্টাদি ॥

১১। উদাহরণ—বারবন্তীয় নামক সামসকল ও অভীবর্ত্ত নামক সামসকল। ছন্দোগ্রন্থের প্রথম প্রপাঠকীয় দ্বিতীয়ার্দ্ধের সপ্তম 'অশ্বমশ্বা' ঋকেই প্রথমত ত্রিবিধ বারবন্তীয় গীত হইয়াছে। ঐ তিনটি গেয়গানের প্রথম প্রপাঠকের অষ্টাদশ প্রভৃতি। ঐ অশ্বমশ্বা ঋক্‌টি প্রতি অক্ষরেই স্বরযুক্ত "অ। ২৩৪৫ শ্বা" ইত্যাদি ক্রমে গীত হইবায় তন্মূলক ঐ ঐ সাম

(१०) छन्दःप्रथमद्वितीयसप्तमी ऋक् अश्वमश्वेति; तत्र गीतानि गेय-प्रथमेऽष्टादश-प्रभृतित्रिषु तानि त्रीणि वारवन्तीयानि; गेय-पञ्चम चतुस्त्रिंशदादीनि त्रीणि तु अभीवर्त्त-नामकानि। अनयोः प्रायः प्रत्यक्षरं स्वरविकृतिः श्रूयते, यथा — अश्वमश्वा-इति-मुख्या — "आ २३४५ श्वा"—इत्यादिः।

अथाङ्गिरोदैवतानां लक्षणमाह—

१२। स्वःपृष्ठान्याङ्गिरसानि।

अभिसोमासआयवइत्यादिषु गातव्यानि स्वःपृष्ठानि आङ्गि-रसानि (११)।

অনুস্বার সংজ্ঞায় ব্যবহৃত হইয়া থাকে, এইরূপ অনুস্বার সামমাত্রই স্বাষ্ট্র। দ্বিতীয় উদাহরণ—অভীবর্ত্ত, প্রথমত এই নামে গেয়গানের ষষ্ঠ প্রপাঠকে চতুস্ত্রিংশ প্রভৃতি তিনটি সাম শ্রুত হইয়া থাকে। এইরূপ অন্যান্য অনুস্বার সামসকলও ইহারই উদাহরণ॥

১২। স্বঃপৃষ্ঠনামক সামগুলিই আঙ্গিরস অর্থাৎ আর্ষেয় ব্রাহ্মণে যে সকল সামের 'স্বঃপৃষ্ঠ' নামকরণ হইয়াছে সেই সকল সামের দেবতা অঙ্গিরা। উদাহরণ—ছন্দোগ্রন্থের প্রথমপ্রপাঠকীয় তৃতীয়দশতের অষ্টমী ঋক্ 'অভিসোমাস আয়ব'—গেয়গান গ্রন্থের পঞ্চদশপ্রপাঠকের ত্রয়োদশসামের পরেই ইহা অষ্টপ্রকারে গীত হইয়াছে, তন্মধ্যে চতুর্থটির নাম স্বঃপৃষ্ঠ সুতরাং উহাই আঙ্গিরস অর্থাৎ অঙ্গিরো দেবতার উপাসনায় প্রয়োজ্য।

(११) स्वःपृष्ठानि स्वःपृष्ठ-नामकानि, यानि सामानि, तानि अङ्गिरोदैवताकानि द्रष्टव्यानि, तदुदाहरणन्तु अभिसोमेति। तथाहि—अस्ति ऋक् अभिसोमासआयवइति छन्दः-ग्रन्थ-प्रथम-तृतीयाष्टमी; गेय पञ्चदशे चतुर्दशादीन्यष्टौ सामानि तत्र श्रूयन्ते, तेषु यच्चतुर्थं तत् स्वःपृष्ठ-नामकमित्यार्षेयब्राह्मणसमाख्यानादवगम्यते ततश्चेदमङ्गिरोदैवताकमिति लक्षण-सङ्गतिः। एवमिन्द्रायपवतेमदइति-मूलर्क्षे गेये तथैवाये गीतं चतुर्विंशतितमं बोध्यम्।

অথ পুষদেবত্যানাং লক্ষণমাহ—

১৩। স্বর্ণিধনানি পৌষ্ণাণি।

কাশীতদৈবোদাসপ্রভৃতীনি (১২) স্বর্ণিধনানি ॥

অথ সরস্বতীদেবত্যান্যাহ—

১৪। কয়ানশ্চিত্রআভুবদাপবস্বসহস্রিণমিতি
বাঙ্‌নিধনে (১৩) সারস্বতে।

১৩। যে সকল সামের নিধনে ইড়া, বাক্, হায়ি নাই সেই সমস্ত সাম স্বর্ণিধন। বিশেষ বিধান-শূন্য স্বর্ণিধন সাম-মাত্রেরই দেবতা পূষা। উদাহরণ—কাশীত, দৈবোদাস প্রভৃতি। প্রথমত, গেয়গানের প্রথম প্রপাঠকীয় অষ্টাদশ ও ঊনবিংশ এই উভয়ই কাশীত এবং দ্বিতীয় প্রপাঠকীয় অষ্টাদশ সামটি দৈবোদাস।

১৪। ‘কয়া নশ্চিত্র আ ভুবৎ’ এবং ‘আ পবস্ব সহস্রিণম্’—এই ঋগ্‌দ্বয়ে যাবৎ সাম শ্রুত হইয়াছে, তন্মধ্যে যেগুলির নিধন ভাগে বাক্ শব্দ আছে সেই গুলির দেবতা—সরস্বতী, সেই বাঙ্‌নিধন সামগুলিকে সারস্বত বলা যায়।

(১২)—গেয়ে প্রথমস্য দ্বিতীয়াষ্টাদশীনবিংশে কাশীতে স্তঃ, দ্বিতীয়প্রপাঠকীয়াষ্টাদশঞ্চ দৈবোদাসম্। তেষু ন হি নিধনাদিবিষয়ং দৃশ্যতে, অতস্তেষাং স্বর্ণিধনত্বম্ (প্রথমবাক্যীয়-ভাষ্যং দ্রষ্টব্যম্, ২ পৃ০)।

(১৩)—গেয়-পঞ্চমস্য ত্রয়োবিংশতি-চতুর্বিংশতিতমে সামনী কয়ানইতি-সূক্তে, আপবস্বেতি-ঋঙ্মূলকঞ্চ গেয়-চতুর্দ্দশাষ্টমং সাম। যদ্যপ্যেষাং শেষপদং ন হি বাক্, অপি তু "ভ ২৩৪ পা"—ইত্যাদি, তথাপি তত্তৎসামমূলাসু ঋক্ষু যু তানি অন্তিমপদানীব চিহ্ন

यद्यपि वाङ्‌निधनानि वारुणानीति पूर्वमेवोक्तं तथाप्य नयोरुत्पन्ने एव वाङ्‌निधने (१४) वारुणते, अतएव तयन्नि-रिमानां वारुणत्वादस्यापुनरुक्तिः ॥

अथैन्द्राग्नद्वयमाह—

१५। य आनयत्परावत इत्यैन्द्राग्ने ।

य आनयदित्यत्र द्वे सामनी उत्पन्ने, ते इन्द्राग्नीदेवत्ये (१५)।

अथाग्नेयैन्द्रयोः सामनी आह—

१६। स्तुतं रयिष्ठाः सहोरयिष्ठा इत्याग्नेयैन्द्रे ।

১৫। 'য আনয়ৎ পরাবত' (ছং০ ২প্র০ ১অ০ ৪দ০ ৩ ঋক্) এই ঋঙ্মূলক সামদ্বয়ের (গে০ ৩প্র০ ২অ০ ২৮, ২৯) দেবতা—ইন্দ্রাগ্নী, ইহাদিগকে ঐন্দ্রাগ্ন বলা যায়।

১৬। 'উপ নো হরিভিঃ স্তুতম্' (ছং০ ২প্র০ ২অ০ ১দ০ ৯ ঋক্) এই মন্ত্রে গেয় গানের (৪প্র০ ২অ০) মধ্যে একটি সাম আছে; তাহারই নিধনভাগ 'স্তুতং রয়িষ্ঠা' ও গানান্তরে 'সহোরয়িষ্ঠা'। 'স্তুতং রয়িষ্ঠা' ও সহোরয়িষ্ঠা এই দুইটি

त्वान्नवा रूपं प्रतिपद्यन्ते, निधनत्वञ्च न तु शेषपदमात्रस्यैव अपि तु शेषभागस्येति तयोरपि वाङ्‌निधनत्वं मन्तव्यम् ।

(१४)—कयानीति आपवस्वेति चानयोर्बहुष ग्रन्थे बहूनि सामानि श्रुतानि, तत्र यानि वाङ्‌निधनानि तान्येव वारुणतानीत्यभिप्रायः ।

(१५)—य आनयत्परावत इति छन्दोद्वितीयप्रपाठकीय-प्रथम-चतुर्थ-तृतीया । अत्र द्वे सामनी । ते च गेयगानस्य तृतीयद्वितीयेऽष्टाविंशादिमौ । तयोर इन्द्राग्नी-देवताके । एतेन तत्सम्बन्धीनसामसमानानां सर्वेषामेवैन्द्राग्नी-देवताकत्वं बोधितम् ।

उपनीवद्भिःस्तुतमित्यस्यास्ति 'सुतꣳरयिष्ठाः'—इत्येतन्नीयते, तथा 'सखीरयिष्ठा'—इत्येतदपि (१६)। ते उभे आग्नेयैन्द्रे एव।

निधनभेदेन सर्वेषां साम्नां सामान्यमाग्न्यादीन्द्राग्निपर्य्यन्ताः दश देवताः द्रष्टव्याः। आग्नेयैन्द्रयोरनिर्दिष्टेऽप्यैन्द्राग्नस्यैव विपर्य्यासादनन्यत्वम्॥

अथ प्रकारान्तरेण निधनवशात् कृत्स्नसाम्नां देवताभिधानाय ता एवानुक्रमति—

१७। वसवो रुद्रा आदित्या विश्वेदेवाः॥

यथाग्न्यादयः प्रत्येकं सामदेवताः एवं वस्वादयोऽपि सङ्घातात्मकाः सर्वेषां साम्नां निधन (१७)-चतुष्टयभेदेन देवताः॥

নিধন বিশিষ্ট সামদ্বয়ের দেবতা—অগ্নীন্দ্র, ইহাদিগকে আগ্নেয়ৈন্দ্র বলা যায় (ঐন্দ্রাগ্ন ও আগ্নেয়ৈন্দ্র এই উভয়েই এক, নাম-ব্যবহারে ভেদমাত্র)।

১৭। প্রকারান্তরে সাম সকলের দেবতা পরিচিত হইতেছেন, যথা— সামান্যত সমস্ত সামের বসুগণ, রুদ্রগণ, আদিত্যগণ ও বিশ্বেদেবা—এই চারির অন্যতম দেবতা হইয়া থাকেন।

(१६)—तच्च गेयगानस्य चतुर्थप्रपाठकीय-द्वितीयार्द्धे द्वादशं साम।

(१७)—निधनं नाम पञ्चभिः सप्तभिर्वा भागैरुपेतस्य साम्नोऽन्तिमो भागः। साम्न
ाद्यो भागः प्रस्तोत्रा गेयः प्रस्तावः, द्वितीयो भागः उद्गात्रा गेयः उद्गीथः, तृतीयो भागः

अथ निर्देशक्रमेणैतेषां सामानि विभज्य दर्शयति—

१८। वसूनाᳫस्वराणि रुद्राणामन्यनिधनान्यादित्यानामैडानि विश्वेषां देवानां वाङ्निधनानि।

स्वरनिधनादिभेदेन साम्नामन्त्यभागानां चातुर्विध्यम्। स्वरादित्रितयव्यतिरिक्तस्य निधनमिति रूढ्या नामधेयमिति पूर्वमेवोक्तम्, एतेषां लक्षणानि च प्रदर्शितानि।

ननु साम्नां पूर्व्वमेवाग्न्यादिदेवताकत्वं व्यवस्थितम्। इतः परमपि सर्व्वाण्याग्नेयादीनीत्यादिना वक्ष्यते च॥ किमर्थं वस्वादिदेवताकथनमिति तत्राह—

१९। यथा भूयस्त्वेन प्रदेशावर्त्तन्त इत्यन्तराणि।

১৮। স্বর-নিধন সকলের দেবতা—বসুগণ, অন্যান্য প্রকার নিধন বিশিষ্ট সাম সকলের দেবতা—রুদ্রগণ, ইড়া-নিধন সাম সকলের দেবতা—আদিত্যগণ, বাঙ্‌নিধন সাম সকলের দেবতা—বিশ্বেদেবা দেবতারা।

১৯। বর্ণিত প্রকার সাম সকলের পূর্ব্ব-বিহিত দেবতা-

प्रतिहर्त्रा गेयः प्रतीहारः, चतुर्थो भागः पुनरुद्गात्रा गेयः उपद्रवः, पञ्चमः सर्वैर्मपद् गेयः निधनाख्यः-इति सर्व-वादि-सम्मतम्। केषाञ्चिन्मते—गानारम्भकाले सर्वैर्ऋत्विग्भि "हुम्"—इत्येवमुच्चार्य्यो हिङ्कारः, समारभ्य निधनगानान्तं यजमान-कृत्यम् "औऽम्"—इत्येवं प्रणवश्च, इत्येतद् द्वावपि सामाङ्गत्वेन गण्यते, ततः पञ्चभक्तिकं सप्तभक्तिकं वा सामेत्युच्यते मन्त्रब्राह्मणस्य चतुर्थप्रपाठके साम्नः पञ्च-भक्तिकत्वं सप्त-भक्तिकत्वञ्च श्रूयते, यज्ञतत्त्व-दीपिकायामुद्गातृप्रयोगे चास्योदाहरणानि बहूनि।

ভূয়সোঽভ্যাসো ভূয়স্ত্বম্—অধিক ইত্যর্থঃ। তদ্ব্যতিক্রম্য প্রদেশাঃ সাম্নাং বস্বাদ্যুপদেশা বর্ত্তন্তে, অত উক্তানি সামান্যেষাং বস্বাদিদৈবতান্যভ্যন্তরাণি; পৃথক্ পৃথক্ দেবতাভিধানাৎ পূর্ব্বোক্তানাং বাহ্যত্বম্, ইদানীং সহশোঽভিধানাদান্তরত্বম্॥

অথোক্তপ্রকারেণ দেবতাভিধানেঽপি নিগূঢ়তরং সাম্নাং দেবতাপরিজ্ঞানপ্রকারমাহ—

২০। অথান্তরতরাণি সর্ব্বাণ্যাগ্নেয়ানি সর্ব্বাণ্যৈন্দ্রাণি সর্ব্বাণি প্রাজাপত্যানি সামানীত্যন্তরতরাণি।

পূর্ব্বন্তু সাম্নাং চতুর্দ্ধা বিভাগেন দেবতাচতুষ্টয়াভিধানমুক্তম্ ইহ তু সর্ব্বেষামপি সাম্নামগ্ন্যাদিদেবতাকত্বকথনাদন্তরতরত্বম্॥

অথোক্তপ্রকারাদপি লঘুতরং দেবতাপরিজ্ঞানপ্রকারমাহ—

২১। অথান্তরতমানি সর্ব্বাণি ব্রাহ্মাণি সামানীতি সর্ব্বান্তরতমানি।

সকল নির্দ্দিষ্ট হইলেও এই বসু প্রভৃতি দেবগণও তৎসমস্তের অন্তরঙ্গ উপাস্য।

২০। আরও লঘুতর উপায়ে দেবতা পরিচিত হইতেছেন, যথা—সামান্যত সমস্ত সামেরই উপাস্য দেবতা—অগ্নি বা ইন্দ্র বা প্রজাপতি—ইহাও জানিতে হইবে।

২১। আরও লঘুতম উপায়ে দেবতা পরিচিত হইতেছেন, যথা—সমস্ত সামেরই আভ্যন্তরিক উপাস্য পরব্রহ্ম অতএব সামমাত্রই ব্রহ্ম-দৈবত।

अत ऋक्साम्नां प्रथमएवाह्नौ स्पष्टे स्तुतदेवताभ्यासेन तस्यैव प्रतिपाद्यत्वात्तयोर्वा साम्यत्वम् ॥

अथ साम्नां देवतासम्बन्धविषये ज्ञातव्यं रहस्यमाह—

२२। अथोपनिषद्।

कैषोपनिषदिति दर्शयति—

२३। ऋग्वै माता साम पिता प्रजापतिः स्वरः।

ऋक् प्रसिद्धा। साम गीत्यात्मकं। स्वरः क्रुष्टादिः॥ (१८)

अस्त्वेवं, किं ततः? इत्यत आह—

२४। तद्यान्यृक्त आख्यायन्ते मातृतस्तान्याख्यायन्ते अथ यानि सामत आख्यायन्ते पितृतस्तान्याख्यायन्ते अथ यानि स्वरत आख्यायन्ते प्रजापतितस्तान्याख्यायन्ते।

২২। অতঃপর একটি রহস্য বলা হইতেছে।

২৩। ঋক্—মাতৃস্বরূপ, সাম—পিতৃস্বরূপ, স্বর—প্রজাপতি (আচার্য্য) স্বরূপ।

২৪। অতএব যে সকল সামে, (মূলভাগ) ঋকের গানই অবিকল প্রকাশ পায়, তৎসমস্ত সামে কৃত উপাসনা—মাতৃ-সহায়ে

(১৮)—"तद् योऽसौ क्रुष्टतमइव साम्नः स्वरस्तं देवा उपजीवन्ति, योऽवरेषां प्रथमस्तं मनुष्याः, यो द्वितीयस्तं गन्धर्व्वाप्सरसो, यस्तृतीयस्तं पशवो; यश्चतुर्थस्तं पितरो ये चाण्डेषु शेरते, यः पञ्चमस्तमसुर-रक्षांसि, योऽन्त्यस्तमोषधयो वनस्पतयो यच्चान्यज्जगत्"—इति साम-विधान-ब्राह्मण-प्रथमप्रपाठकाद्यखण्डे। नारद-शिक्षादावितद्-विधिर्द्रष्टव्यः।

ঋক্তস্ত আখ্যাতানি(১৯)যজ্ঞাযজ্ঞীয়(২০)বারবন্তীয়(২১)প্রভৃতীনি। তেষামৃগবয়বভূতপদেনাখ্যানাৎ। সামতস্ত আখ্যাতানি যৌধাজয়প্রভৃতীনি(২২)। স্বরতস্ত আখ্যাতানি বামদেব্যাদীনি(২৩)।

কৃত উপাসনার ন্যায় সফল হয়। যে সকল সামে, বর্ণাগম, বর্ণবিকৃতি প্রভৃতি গান কার্য্যই অধিক প্রকাশ পায়, তৎসমস্ত সামে কৃত উপাসনা—পিতৃ-সহায়ে কৃত উপাসনার ন্যায় সফল হয়। যে সকল সামে, ক্রুষ্ট, প্রথম প্রভৃতি স্বরভাগেরই আধিক্য প্রকাশ পায়, তৎসমস্ত সামে কৃত উপাসনা—আচার্য্য-সহায়ে কৃত উপাসনার ন্যায় সফল হয়।

(১৯)—যত্র সামনি সামভাগস্য—স্তোভাদিরূপগীতভাগস্যাধিক্যং নাস্তি, ন চ "আ ২ ৩ ৪ ৫"—ইত্যেবমাদিক্রুষ্টাদিনামুস্বরভাগস্যাধিক্যম্—অপি তু ঋগ্‌ভাগস্যৈবাধিক্য-শ্রবণং তত্রৈব ঋক্তত আখ্যানমিতি ব্যবহারঃ।

(২০)—গেয়গানস্থ প্রথমপ্রপাঠকীয়-দ্বিতীয়ার্দ্ধ-পঞ্চবিংশতিতমং, 'যজ্ঞাযজ্ঞা'-ইত্যনেন শব্দেন যুক্তায়ামৃচ্যুৎপন্নং সাম যজ্ঞাযজ্ঞীয়ম্, তথাবিধস্বরেণান্যত্রান্যত্র ঋক্ষ্বপি গীতানি যজ্ঞাযজ্ঞীয়ানি। অতএব "একং সাম তৃচে কুর্য্যাৎ"—ইত্যনুশাসনাদূহগানাদেঃ প্রাদুর্ভাবঃ। "যদ্‌যোন্যাং তদুত্তরয়োঃ"—ইত্যাদিবিধানঞ্চ সঙ্গচ্ছতে। তদিদং রথন্তরমবলম্ব্য সপ্তমাধ্যায়-দ্বিতীয়পাদে নিরূপিতঞ্চ স্ফুটং মীমাংসাচার্য্যৈঃ—"অতিদেশ্যং বিনিশ্চেতুং কবতীষু রথন্তরম্। গায়তীত্যৃগ্ গানযুক্তা শব্দার্থো গানমেব বা॥ ইতি চিন্তা গানযুক্তা ত্বভিন্নত্বাদৃক্ প্রসিদ্ধিতঃ। লাঘবাদতিদেশস্য যোগ্যত্বাচ্চান্তিমো ভবেৎ" (১৯০) ইত্যাদি॥

(২১)—গে০ গা০ ১, ১, ১৮-১৯ ২০।

(২২)—গে০ গা০ ১৪, ১, অন্তিমম্। এবমাদিষু সামাংশস্য—স্বর-লোপ-স্তোভাদেরাধিক্যাৎ ঋগংশস্য যোনিরূপস্য সামভাগাচ্ছন্নপ্রায়ত্বাৎ সামত আখ্যানমিত্যেব ব্যবহারঃ। শরোহিংসা, লোপোঽল্পত্বং তদিদং দ্বয়ং সামগানামস্তি বিদিতম্॥

(২৩)—গে০ গা০ ২, ১, ২৫। এবমাদিষু স্বরস্য ক্রুষ্টাদেরাধিক্যম্, অতঃ স্বরত আখ্যানমিত্যেব ব্যবহারঃ।

एवं समस्तस्योद्गीथस्योद्गानकर्म्मणि ऋक्-साम-स्वराः इति त्रयोऽव-
यवास्ते पृथक् पृथक् मात्रादिसम्बन्धेन प्रसिद्धा भवन्ति ॥

अथोद्गीथस्योक्तविधत्वं प्रशंसति—

२५। स वा एष उद्गीथो बन्धुमान् बन्धुमत्यः।

बान्धवा मात्रादय स्तद्वान्। न केवलं बन्धुमत्त्वं किन्तु तेषा-
मन्तर्भूतश्च ॥

उक्तार्थज्ञानं प्रशंसति—

२६। बन्धुमान् बन्धुमत्यो भवति जानन्ति ह
वा एनं पितृतस्व य एवं वेद ॥

इति श्रीसायणाचार्य्यविरचिते माधवीये वेदार्थ-
प्रकाशे देवताध्यायाख्ये पञ्चमे ब्राह्मणे
प्रथमः खण्डः ॥

२৫। উদ্গীথ (গায়ক) যিনি, তিনি বর্ণিত প্রকারে—
স-সহায় হইলেন। মাতা, পিতা, আচার্য্য—এই জনত্রয়ই
উদ্গীথের সহায়-শ্রেষ্ঠ, সহচর হইলেন।

২৬। যাঁহারা এই সন্ধান অবগত আছেন স্বতরাং তাঁহা-
রাও স-সহায় ॥

॥ ইতি প্রথম খণ্ড ॥

—:·:—

पूर्वखण्डे साम्नां बहुधा देवता उक्ताः॥ अथ तदाश्रयभूतानां छन्दसां देवता अभिधास्यति। इदानीं तेषां वर्णानभिधातुं प्रति जानीते—

१। अथातश्छन्दसां वर्णाः॥

वक्ष्यन्ते इति शेषः॥

अथ गायत्र्यादिभेदेन वर्णविशेषानाह—

२। शुक्ला गायत्र्यो रूपेण सारङ्गरूपमुष्णिहाम्। पिशङ्गं ककुभां रूपं कृष्णमानुष्टुभं ततः। रोहितं बृहतीनां तु नीलं पाङ्क्तं ततः पुनः सुवर्णं त्रिष्टुभां रूपं गौरं जागत मुच्यते॥

सारङ्गः शबलः। शेषाः स्पष्टाः (१)। एतेषां अक्षरसङ्ख्या तु "अथ वर्णांसि गायत्र्युष्णिगित्युपक्रम्य चतुर्विंशत्यक्षरादीनि

১। সম্প্রতি ছন্দ অনুসারে দেবতার পরিচয় প্রকাশ করিতে প্রবৃত্ত হইয়া প্রথমত ছন্দ সকলেরই পরিচয় অবশ্য দেয় হইয়াছে—অতএব ছন্দ সকলের বর্ণ বলা যাইতেছে।

২। গায়ত্রী ছন্দের বর্ণ—শুক্ল, উষ্ণিক্ ছন্দের বর্ণ—সারঙ্গ, ককুপ্ ছন্দের বর্ণ—পিশঙ্গ, অনুষ্টুপ্ ছন্দের বর্ণ—কৃষ্ণ, বৃহতী ছন্দের বর্ণ—লোহিত, পঁক্তি ছন্দের বর্ণ—স্বর্ণ, জগতী ছন্দের বর্ণ—গৌর।

(१)—छन्दःशास्त्रे पुनरमतएव—"सित-सारङ्ग-पिशङ्ग-कृष्ण-नील-लोहित-गौरा वर्णाः" —इति (२ अ०।)

"चतुरुत्तराणि" अनुक्रमण्या सूक्तत्वात् चतुर्विंशत्यक्षरप्रभृति चत्वारि चत्वार्यक्षराधिका उष्णिगादिषु द्रष्टव्याः (२) ॥

अथातिजगतीप्रभृतीनां वर्णानाह--

३। अतो यान्यन्यानि छन्दांसि श्यावं तेषां ततः पुनः। नकुलन्त्वेकपदानां द्विपदां बभ्रुरुच्यते षाड्गुण्यलक्षणारूपस्य ऋग्यजुःसामब्राह्मणान्विताः॥

अतो यान्यन्यानि गायत्र्यादिसप्तच्छन्दोभ्यो व्यतिरिक्तानि अतिजगतीप्रभृतीनि उत्कृतिपर्यन्तानि (३) तेषां श्यावं कपिश-

---

৩। অতিজগতী, শক্বরী, অতিশক্বরী অষ্টি, অত্যষ্টি, ধৃতি, অতিধৃতি, কৃতি, প্রকৃতি, আকৃতি, বিকৃতি, সংস্কৃতি, অতিকৃতি, উৎকৃতি—এই চতুর্দ্দশ ছন্দের বর্ণ—শ্যাব, তাহাতেও যেগুলি একপদা, তাহাদের অভিনব-জাত-নকুলের ন্যায় বর্ণ এবং

(२)– मयरसतजेति-पिङ्गलकृत-वेदाङ्ग-छन्दोग्रन्थदर्शनादेवैतत् समस्तं स्फुटं यथा- सार्वेषः–चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री, अष्टाविंशत्यक्षरा उष्णिक्, द्वात्रिंशदक्षरा अनुष्टुप्, षट्त्रिंशदक्षरा बृहती, चत्वारिंशदक्षरा पंक्तिः, चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप्, अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। इति। तदयमार्षगायत्र्यादेः परिचयः।

(३)—द्विपञ्चाशदक्षरा अतिजगती, षट्पञ्चाशदक्षरा शक्वरी, षष्ट्यक्षरा अतिशक्वरी, चतुःषष्ट्यक्षरा अष्टिः, अष्टषष्ट्यक्षरा अत्यष्टिः, द्विसप्तत्यक्षरा धृतिः, षट्सप्तत्यक्षरा अतिधृतिः, अशीत्यक्षरा कृतिः, चतुरशीत्यक्षरा प्रकृतिः, अष्टाशीत्यक्षरा आकृतिः, द्विनवत्यक्षरा विकृतिः, षण्णवत्यक्षरा संस्कृतिः, शताक्षरा अतिकृतिः, चतुरुत्तरशताक्षरा उत्कृतिः, तदुक्तम्—"चतुःशतमुत्कृतिः। चतुरश्चतुरस्त्यजेदुत्कृतेः"(पि० छ० ८अ० १-२सू०) इत्यादि।

वर्णं विद्यात् । "अथेन्द्रोजुषस्वप्रवहेत्याद्येकपदानां (४) नकुलं नकुलजाते वर्णं जानीयात् । द्विपदानामिमानुकं(५)मित्यादीनां बभ्रुवर्णम् । तथा यानि ऋग्यजुरादिब्राह्मणगतानि गायत्र्यादीनि तेषाञ्च क्रमेण सारङ्गादयोवर्णा(६)द्रष्टव्याः ॥

अथ यज्ञसम्बन्धिनां गायत्र्यादुरपबन्धानां मन्त्राणां देवता वक्ष्यामीति प्रतिजानीते—

४ । यज्ञे यज्ञे प्रयोक्तव्या स्तेषां दैवत उच्यते ॥

अथानुक्तानां विराजां वर्णं दर्शयति—

५ । विराजः पृश्नयो विद्यात् ॥

যে গুলি দ্বিপদা,তাহাদের বভ্রু বর্ণ। অপরঞ্চ যে কোন ব্রাহ্মণ গ্রন্থে হউক আনুষঙ্গিক ঋক্ বা যজু অথবা সাম লক্ষণ ছন্দ শ্রুত হইয়া থাকে, তাহাদের যথাক্রমে সারঙ্গ শুক্ল ও কৃষ্ণ বর্ণ জানিতে হইতেছে।

৪। এই বর্ণ নিরূপিত হইল, অতঃপর যজ্ঞে ব্যবহার্য্য ঐ ঐ ছন্দের মন্ত্রের দেবতা বলা যাইবে।

৫। বিরাট্ ছন্দের বর্ণ—পৃশ্নি [এইটি পূর্ব্বে অনুক্ত ছিল]।

(४)—"इन्द्रौजुषस्वप्रवह"-मृग्येषा ।

(५)—छन्दआर्चिकस्य ५, २, २, ९, उत्तरस्य ४, १, २३, १ । अतीत्यन्नगानानि गेयोहयोः प्रसिद्धानि ।

(६)—तथाच ब्राह्मणभागे प्रासङ्गिकसङ्गत्या श्रुतानि यानि ऋग् लक्षणानि, तेषां वर्णः 'सारङ्गः; यानि यजुर्लक्षणानि,तेषां शुक्लः ; यानि सामलक्षणानि,तेषां कृष्णः इति विवेकः।

পিবা সোমমিন্দ্রমন্দতুত্বা(৭) ত্যেবমাদয়ো বিরাজঃ, স্বস্থিবর্ণা ইতি জানীয়াত্ ॥

অথাগ্নের্গায়ত্র্যাদিমন্ত্রদ্বয়স্যবর্ণং (৮) কিমর্থমিত্যাশঙ্ক্য-তত্তাৎপর্য্যমাহ—

৬। দৈবতং তত উত্তরম্ ॥

তত উক্তাত্ উত্তরং বাক্যজাতং(৯)দৈবতাভিধানমিত্যর্থঃ ॥

অথাগ্ন্যাদীনাং গায়ত্র্যাদিদৈবতাত্বসম্বন্ধপরং মন্ত্রদ্বয়ম্। তত্র প্রথমং মন্ত্র মুদাহরতি—

৭। অগ্নের্গায়ত্র্যভবত্সযুগ্বোষ্ণিহয়া সবিতা সম্বভূব অনুষ্টুভা সোমা উক্থৈর্মহস্বান্ বৃহস্পতে-র্বৃহতী বাচ মাভবত্ ॥

অগ্নেঃ সযুগ্বা সহায়ভূতা গায়ত্রী অভবত্। প্রজাপতের্মুখাত্ দৈবতাসু মধ্যে অগ্নিরজায়ত। ছন্দঃসু মধ্যে গায়ত্রী চ উভাবপ্য-

---

৬। অতঃপর ছন্দের অনুসারে দেবতা নির্ণীত হইতেছে।

৭। প্রজাপতি যখন সৃষ্টি করেন, তখন অগ্নির সহিত গায়ত্রী ছন্দের, সবিতার সহিত উষ্ণিক্ ছন্দের, সোম দেবতার সহিত অনুষ্টুপ ছন্দের, বৃহস্পতির সহিত বৃহতী ছন্দের প্রকাশ হয় সুতরাং ঐ ঐ ছন্দের ঐ ঐ দেবতা স্পষ্টই সিদ্ধান্তিত হইল।

(৭)—"অগ্নে র্গায়ত্র্যভবত্"-ইত্যাদিঃ একঃ। 'বিরাণ্মিত্রাবরুণয়োঃ'-ইত্যাদিঃ দ্বিতীয়ঃ। অনুপদমেবৈতদ্দ্বয়মত্রৈব শ্রোষ্যতে।

(৯)—যদ্ বক্ষ্যাতি মন্ত্রদ্বয়ং তদিত্যর্থঃ।

जायेतामित्यर्थः। तथाच तैत्तिरीयकं—"प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति। स मुखतस्त्रिवृ निरमिमीत। तमग्निर्देवताया असृजत गायत्री छन्दसः"-इति॥

यद्वा। सयुग्वेत्यु त्तरत्र सम्बध्यते। अग्नेः सकाशाद्गायत्री अजायत इत्यर्थः। तथा उष्णिहया उष्णिक्छन्दसा सह, सयुग्वा सह युज्यमाना ककुप् सविता देवः सम्बभूव तस्मात्प्रजापतेर्यज्ञ 'आपश्चापि हलन्तानामिति'(१०)वचनादुष्णिहशब्दादापप्रत्ययः। तथा उक्थैर्मन्त्रैः महस्वान् तेजस्वी सोमः अनुष्टुभा अनुष्टुप् छन्दसा सार्द्धं तस्मादेव प्रजापते रजायत। तथा बृहस्पतेर्वाचं वाक्यं बृहती छन्दः अभवत् अचरत् अगच्छद्वा। बृहत्या सार्द्धं बृहस्पतिरपि तस्मात्प्रजापतेर्यज्ञेऽजायतेत्यर्थः॥

अथ द्वितीयं मन्त्रमुदाहरति—

८। विराण्मित्रावरुणयोरभिश्रीरिन्द्रस्यत्रिष्टु-बेह भागो अह्नः। विश्वान् देवाञ्जगत्या विवेश तेन चाकॢप्र ऋषयो मनुष्याः॥

৮। মিত্রাবরুণের সহিত বিরাট্ ছন্দের; ইন্দ্রদেবতার সহিত (মাধ্যন্দিনভাগ) ত্রিষ্টুপছন্দের, বিশ্বেদেবা দেবগণের সহিত জগতীছন্দের সৃষ্টি হয়। তৎসহিতই ঋষি ও মানবমণ্ডলীরও সৃষ্টি হয় অতএব ঐ ঐ ছন্দের ঐ ঐ দেবতা।

(১০)—"বষ্টি ভাগুরিরল্লোপ মবাপ্যোরুপসর্গয়োঃ।

আপঞ্চৈব হলন্তানাং যথা বাচা নিশা দিশা॥"

—ইতি পাণিনি-ভাষ্যে পতঞ্জলি (২, ৪, ৮১।

অপি চ মিত্রাবরুণয়ো দৈবয়ো বিরাট্ ছন্দঃ অভিশ্রীঃ প্রাপ্তাশ্রয়া আসীত্। অথ ইন্দ্রস্য ত্রিষ্টুপ্ ছন্দঃ অহ্নো ভাগো মাধ্যন্দিনসবনাখ্যশ্চাভূত্। তথা জগতীচ্ছন্দঃ বিশ্বান্ দেবান্ আ বিবেশ প্রবিষ্টা। তেন অগ্ন্যাদিদেবতাকেন [redacted] উপনিবদ্ধেন ঋষয়ো মনুষ্যা মরণশীলা ম[redacted] যাজ্ঞমাঃ চক্লৃপিরে ক্লৃপ্তাঃ সৃষ্টা আসন্নিত্যর্থঃ। অতো গায়ত্র্যা অগ্ন্যাদিদেবতাকেন গায়ত্র্যাদি ছন্দঃ ইত্যুক্তং ভবতি॥

অথোপরিতনানাং(১১)ছন্দসাং দেবতামাহ—

৫। প্রাজাপত্যা অতিচ্ছন্দসো বিচ্ছন্দসো বায়ুদৈবতাঃ। পুরুষো দ্বিপদানাং দৈবতং ব্রাহ্মা একপদাঃ স্মৃতাঃ॥

অতিচ্ছন্দসঃ অতিজগত্যতিশক্কর্যাদয়োঽতিপূর্ব্বাঃ। বিচ্ছন্দসঃ শক্কর্যষ্টিধৃতয়ঃ। যদ্বা। সর্ব্বা এতা অতিচ্ছন্দ[redacted] বিচ্ছন্দসঃ

৯। অতিজগতী প্রভৃতি ছন্দ গুলির দেবতা [redacted]পতি, বিচ্ছন্দ গুলির দেবতা বায়ু। গায়ত্রী প্র[redacted]) গুলিও প্রত্যেকে অষ্ট প্রকার—আর্ষী, দৈবী, [redacted]রী, প্রাজাপত্যা, যাজুষী, সাম্নী, আর্চ্চী, ব্রাহ্মী—এই [redacted] বলা যায়। ইহার মধ্যেও যে গুলি একপাদ, [redacted] বিরাট্ পুরুষ এবং যে গুলি দ্বিপাদ, তাহাদের [redacted]

(১১)—ইহ মন্ত্রদ্বয়ে উক্তাতিরিক্তানাম্ অতিজগত্যাদিনা মিত্যর্থঃ। [redacted]

॥ अथ बृहन्नयज्ञपाठः ॥

॥ तत्रेदं गोभिलीयं सूत्रम् ॥

"भासं दशस्तोम मुन्नयं गायत्रीसामौशनसं शुद्धाशुद्धीये राजनरौहिणके बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानाम्न्यो महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठसामानि देवव्रतानि पुरुषव्रतानुगानं तवश्श्यावीय मादित्यव्रत मेकविंशत्यनुगानं पर्कादावारभ्य यथा आत्तदहरहर्ब्रह्मयज्ञायेति गोभिलीया गोभिलीयाः"—इति गो० ब्र० सू० ॥ १ ॥

ॐ३म् । भासस्य वायुर्जगती सूर्यः ।
दशस्तोभस्य प्रजापतिस्त्रिष्टुबिन्द्रः ।
उन्नयेत्यस्य आदित्योऽनुष्टुबात्मा ।
गायत्रस्य पुष्कलो गायत्री सविता ।
औशनसस्य उशना गायत्री अग्निः ।'
शुद्धाशुद्धीययोरिन्द्रोऽनुष्टुबिन्द्रः ।
राजनरौहिणयोरिन्द्रस्त्रिष्टुबिन्द्रः ।
बृहत्साम्नो भरद्वाजो बृहतीन्द्रः ।
रथन्तरस्य वसिष्ठो बृहतीन्द्रश्चाग्नी ।
सेतुसाम्नो विशोकस्त्रिष्टुबात्मा ।

महानाम्नीनां प्रजापतिर्विराडिन्द्रः पुरीषपदानां पदपंक्तिर्वा ।
महादिवाकीर्त्यस्य सूर्यो जगती सूर्यः ।
ज्येष्ठसाम्नां प्रजापतिस्त्रिष्टुबग्निः ।
देवव्रतानां देवा उत्कृतौ रुद्रः ।
पुरुषव्रतानांपुरुषोऽनुष्टुप्पञ्चानांगायत्र्यग्निमात्रात्मा ।
तवश्यावीयसाम्नः प्रजापतिर्गायत्री सविता ।
सत्वाभूतानीति विश्वेदेवास्त्रिष्टुबादित्यः ।
उवीचित्रंदेवा मन्तश्चरति आदित्य स्त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ।
उत्तरयोरादित्यो गायत्री सूर्यः ।
उदुत्यंचित्रमित्यतीषङ्गस्य सूर्यस्त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ।
सधस्थस्य इन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः ।
महतां भूतो गायत्री सूर्यः ।
सार्पराज्ञीनां प्रजापतिर्गायत्री सूर्यः ।
घर्मरोचनस्येन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः ।
परिधीना मिन्द्रो गायत्री सूर्यः ।
ऋतुसाम्न ऋतवोऽनुष्टुप् सूर्यः ।
चक्षुःसाम्नो मित्रावरुणौ गायत्री सूर्यः ।
श्रोत्रसाम्नो मित्रावरुणौ त्रिष्टुप्गायत्र्यौ सूर्यः ।
शिरःसाम्न इन्द्रो गायत्रीत्रिष्टुभौ सूर्यः ।
जपे विनियोगः ॥

---

१ ॥ भासम् ॥ आ० ३,८ । पार० ६,१,८ ॥

२र र र॑ ३र २र॑ ३र २र १
हाउहाउहाउ । ओहा । २ । ओहाइ । इ
र २र २ १ १ १
हौहो । ३ । इहियो । ३ । हुम् । ३ । हो । ३ ।
१ १ र २ १ र १
हऺ । ३ । इडा । ३ । ऋतम्मे । ३ । हस् । ३ ।
३ १ र २ १र २ १ र र र र २
प्रत्नस्यवृष्णोअरुषस्यनूमा२३हाः । प्रनोवचोविदथाजात
१र २ २र र १र २ १र २
वेदा२३साइ । वैश्वानरायमतिर्नव्यसेशू२३चीः ।
१र र र २ १ २ २र र २र॑
सोमइवपवतेचारुरग्ना२३या३इ । हाउहाउहाउ ।
३र२र॑ ३र २र १ र २र २ १
ओहा । २ । ओहाइ । इ हौहो । ३ । इहियो । ३ ।
१ १ १ १ र २ १ र
हुम् । ३ । हो । ३ । हऺ । इडा । ३ । ऋतम्मे । ३ ।
१ २ १र र १ र २र २ १
हस् । २ । हा२३४ । औहोवा । इ हौहो । भद्रम् ।
१ र २र १र २ १ र २र २र १ १ र २र
इ हौहो । श्रेयः । इ हौहो । वामम् । इ हौहो ।
१ २ १ र २र १ १ र २र १ २ १ र २र
वरम् । इ हौहो । सुवम् । इ हौहो । अस्ति । इ हौहो ।
१ र २र १ र २र १र २ र र
अभ्राजीत् । इ हौहो । ज्योतिः । अभ्राजीत् ।

१ र २र १र २ १ ३ र २
इ हौहो। हौदिवः। ए२३। हियाहाउवा३।
३ १ १ १ १
भा२३४५स॒॥ १

२ ॥ दशस्तोभम् ॥ छ० ४,१,३,६। आर० ४,२,१६॥

२र र र २र २र २र २र २र ३र र
हाउहाउहाउ। ओहा। २। ओहा। हाओवा।
२र १र १र
३। ऊ२। ३। ओ२। ३। हाउवाक्। ३। आयुर्यन्
२र र १र १
। ३। एआयुः। ३। आयुः। ३। वयाः। २। वयः।
१ र र र —१ र र र
इन्द्रन्नरोनेमधिताह्वा२न्ताई। यत्पार्यायुनजतेधिया
—१ र र र र —१ र र
२स्ताः। शूरोनृषाताश्रवसश्चका२माये। आगोमति
र र —१ २र र र ३र २र
व्रजेभजातुवा२न्नाः। हाउहाउहाउ। ओहा। २।
३र २र १ ३
ओहा। (पूर्ववत्)। वयाः। २। वा२। या२३४।
५र र २र र १र २ १ २ र १र र ३ १ १ १ १
औहोवा। ए। आयुर्धाअस्मभ्यंवर्चोधादेवेभ्या२३४५ः॥२

३ ॥ उन्नयम् ॥ स्तो० २,१०। आर० ६,२,२१॥

१ २र १ २र १ र १ २ १
उन्नयामि। होइ। ३। आदित्यंप्राञ्चंयन्तमुन्न

२र १ २र र १र २र १
यामि। होइ। ३। अहोरात्राण्यरिचाणि। होइ।
१र २ १ र र र र २
३। द्यौर्नौहोउ। ३। तस्यामसावादित्यईयतेहाउ
१ र र रर २ १रर
। ३। तस्मिन्वयमीयमाजईयामहेहाउ। ३। ईयामहे
२ १रर २ २ २१रर २ १ २र
हाउ। २। ईयामहे३। हाउवा। प्रियेधामꣳस्त्वियच्चरे
२१रर २ १ २३११११
। २। प्रियेधामꣳस्त्वियच्चरे२३४५ ॥ ३

४ ॥ गायत्रीसाम ॥ उ० ६,३,१०,१। चतुर्ग्रन्थेभ्यः पृथक् ॥

१ र र र र —
तत्सवितुर्वरेणियोम्। भार्गोदेवस्यधीमाहो२।
२१रर २ १ — १
धियोयोनःप्र। चोऽ१२१ऽ२। हुम्। आ२। दायो।
२ १११
आ३४५ ॥ ४

५ ॥ औशनसम् ॥ छ० १,१,१,५। गे० १,१,९ ॥

४र५४ १ २ १ र २
प्रेष्ठंवाः। अता२३इथीम्। स्तौषेमित्रम्।
२१ २ १ २ २ १ २
इवप्रा२३याम्। अग्नाइरा३था३म्। नावा२३हा
१ ५ ५
३४३यि। दा२३४यो६हाइ ॥ ५

६, ७ ॥ शुद्धाशुद्धीये ॥ छ० ४,२,१,९ । गे० ९,२,७-८ ॥

४र ५र ४ ५ ४ ५र ४ २ १ र २ १ २ १र
एतोन्विन्द्रꣳस्तवामा । शुद्धꣳशुद्धेनसा२३म्ना । शुद्धै

र र २ १ २ १र २ १
रुक्थैर्वावृध्वा२३ꣳसाम् । शुद्धैरा२३शी३ । वाँ२न् ।

३ २ ५र र ३ १ १ १ १ १
ममा३४औहोवा । तू२३४५ ॥ ६

५र र ५ २ १ २ १
एतोन्विन्द्रꣳस्तवा६मा । शुद्धꣳशुद्धे । न । साम्ना२ ।

१ २ २ १र ३ ५ २ १र
शुद्धादु३क्था२यिः । वावा२र्ध्वा२३४ꣳसाम् । शुद्धै

२ १ २ १ २ १
रा२७शी । वाँन्ममत्तु । इडा२३भा३४३ । ओ२३

४५इ । डा ॥ ७

८ ॥ राजनम् ॥ छ० ४,१,३,६ । आर० ४,२,१९ ॥

१ १ १ ३र २र
हुम् । ३ । हो । ३ । हꣳ । ३ । ओहा । २ ।

३र २र ३र २र ३र २र २ १ २
ओहा । औहोइ । २ । औहोइ । इन्द्रन्नरो । ने३

१ २र ३ ४ ५ १ र २ १ १ र २ र
मधि । ताहवन्ताई । ३ । यथोवृहत् । ३ । विश्वाष्टये

१ २ र २ १र २ १ २ ३ ४ ५
विधर्मणे । ३ । यत्पारियाः । युनज । ताइधियस्ताः

२ १ र १ २र १र
। ३ । सत्यमोजः । ३ । रजःसुवः । ३ । शूरोनृषा ।
२ १ २, ३ ४र ५ २ १ र २ १
ता३श्रव । सश्वकामाइ । ३ । भद्रꣳसुधा । २ । भद्रꣳ
र १ र १ र २र १र
सुधे । षमूर्जम् । इषमूर्जम् । २ । आगोमताइ ।
२ १र २र, ३ ४ ५ २ १ २ १ २
व्रजेभ । जातुवन्नाः । ३ । वृहद्यशः । ३ । दिविदधे३
१ २ १ २ २ १र र र र र र२३
हस् । २ । दिविदधे३ । हाउवा । वागीडासुवोबृहद्भा
१ १ १ १
२३४५: ॥ ८

९ ॥ रौहिणम् ॥ छ० ४,१,२,६ । आर० ४,२,२० ॥

२र १ २ १ २
हाउ । ३ । आईही । ३ । आइहिया । ३ ।
१ २ १ २ १ २ १
आसाउ । ३ । आयाम् । ३ । नामरः । ३ । किट् ।
१ र र र —१ र र, र
२ । इन्द्रन्नरोनेमधिताहवा२न्ताई । यत्पार्यायुनजते
—१ र र र र —१ र र
धिया२स्ताः । शूरोनृषाताश्रवसश्चका२मायि । आगो
र र —१ १ १ र
मतिव्रजेभजातुवा२न्नाः । मना२३होई । प्राणा२३
१ १ र १ र
होइ । चक्षू२३हौई । श्रोत्रा२३ꣳहोई । घोषा२३

१ १ र १ र
होइ । व्रता२३ हो । भूता२३ होइ । पाना२३
१ १ र १ १
होइ । चित्ता२३ होइ । धीता२३ होई । सुवा२३
१ र १ ३ ५र र
होई । ज्योता२३इहो२ । वा२३४ । औहोवा ।
३ १ १ १ १
ऊ२३४५ ॥ ९

१० ॥ बृहत् ॥ छ० ३,१,५,२ । आर० १,१,२७ ॥

२र र र र २ र १र र
औहोइत्वामिद्धिहवामहा३ए । सातौवाजा । स्या
२ ३ ५ १२ ३र ४र ५ २ १
कारा२३४वाः । तुवा३४ । औहोवा । हत्वाइघुवाई ।
१ २ २ ३ ५ १र र २
द्रासा३१त् । पतिन्ना२३४राः । त्वाङ्काष्ठा३४ ।
३र ४र ५ — १ ऽ ५ ५
औहोवा । सुऽश्वर्वा२३४ । ताः । उहुवा३हाउ ।
१
वा । हस् ॥ १०

११ ॥ रथन्तरम् ॥ छ० ३,१,५,१ । आर० २,१,२१ ॥

२ऽ र र र १ ऽ १ २र र र र
आभित्वाशूरणोनुमोवा । आदुग्धाइवधेनवईशान
१ २ १ र २ १
मस्यजगतः । सुवा२३दृशाम् । आइशानमा२३

४ १ र र ५ ५
दुद्रा३ । तास्थू२३४षा । ओवा६ । हाउवा ।
१
अस् ॥ ११

१२ ॥ पुरुषगतिः ॥ आ० १,९ । आर० २,२,३४ ॥

२र १र र २ २ १
हाउ । ३ । सेतूं स्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ ।
१र २र १र र २ २र र
दानेनादानम् । ३ । हाउ । ३ । अहमस्मिप्रथमजा
१ २ ११११ २र १र र २
ऋता२३स्या२३४५ । हाउ । ३ । सेतूं स्तर । ३ ।
१ र २र १र २ १ र २र १र
दुस्त । रान् । अक्रोधेनक्रोधम् ।२। अक्रोधेनक्रोधम् ।
२र र र र र १ २ ११११
हाउ । ३ । पूर्वन्देवेभ्योअमृतस्यना२३मा२३४५ ।
२र १र र २ २ १
हाउ । ३ । सेतूं स्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ ।
२ १ र २र २र २र र र र १
श्रद्धयाश्रद्धाम् । ३ । हाउ । ३ । योमाददातिसइदेव
२ १११ २र १र र २
मा२३वा२३४५त् । हाउ । ३ । सेतूं स्तर । ३ ।
२ १ २ १र र २ २र
दुस्त । रान् । ३ । सत्येनानृतम् । ३ । हाउ । ३ ।
१ २ ११११ २ऽ ऽ ऽ
अहमन्नमन्नमदन्तमा२३मी२३४५ । हाउहाउहाउवा ।

२र १र २र १ २ १ १ २
एषागतिः । ३ । एतदमृतम् । ३ । स्वर्गच्छ । ३ ।
१र २ १र र २र १र २ १ १ १ १ १
ज्योतिर्गच्छ । ३ । सेतूꣳस्तीर्त्वाचतुरा२३४५ः ॥ १२

१३ ॥ महानाम्न्यः ॥ मूलमस्य छन्दआरण्यकोत्तरेभ्यः पृथक् ॥

१ १ — २ १र २ १ २र १
॥ ॐ३म् ॥ ए२ । विदामघवन्विदाः । गातुमनु
१ २ २ ५ १ —
शꣳसिषः । दाइशा३१उवा२३ । ई३४डा । ए२ ।
१ र २ र र १ २र र १र — १ २
शिक्षाशचीनाम्पताइ । पूर्वीणाम्पुरू२ । वसा३१उवा
२ ५ २र १ — १ २
२३ । ई३४डा । आभिष्टमभा२इ । ष्टिभिरा३१
२ ५ १ र ऽ २
उवा२३ । ई३४डा । स्वर्णाꣳशूरः । हा३१उवा२३ ।
२ ५ १ २र र १ २ २ १र —
ई३४डा । प्राचे । तनप्रचेतया । इन्द्रा । द्युम्नायना२
१ १ १ २ २ १र १ १ २
इषाइ । इषा । इन्द्रा । द्युम्ना० । अथा । इन्द्रा ।
२ १र १ १र र र र र र र २ २
द्युम्ना० । इडा । एवाहिशक्रोरायेवाजायवा१ज्री३
२ २ १ २ ४ ५ १
वाः । शविष्ठवज्रिन्ना३ । जासाइ । मꣳहिष्ठवज्रि

१ १ १ १ १ १ १ १
न्ना२३हो । जासा३१उवा२३ । इट्इडा२३४५ ।
१ २ २ १ — १ १ १ १ १ १
आया । हिपिबमा२त्सुवा । इडा२३४५ ॥—
१— २ १र र र र १ र र र र
ए२ । विदारायेसुवीरियाम् । भुवोवाजानाम्पति
— १ २ २ ५ १—
वंशा२ । अनुआ३१उवा२३ । ई३४डा । ए२ ।
१ २ १ १ र ऽ २
म(ं)हिष्ठवज्रिन्नृञ्जसाद् । यःशविष्ठःशूरा२णा३१उवा
२ ५ १र र ऽ २
२३ । ई३४डा । योम(ं)हिष्ठोमघोर । ना३१उवा२३ ।
२ ५ २ १ र ऽ २
ई३४डा । अ(ं)शुर्नशोचा२इ । हा३१उवा२३ ।
२ ५ १ २ र र १ २ २ १र
ई३४डा । चाइ । कित्वोअभिनोनया । इन्द्रो । विदे
— १ १ १ २ २ १र — १
तमू२स्तुहाइ । इडा । इन्द्रो । विदेतमू२स्तुहाइ ।
१ १ २ २ १र — १ १ १र र
अथा । इन्द्रो । विदेतमू२स्तुहाइ । इडा । ईशेहिशक्र
र र २ २ १ २र १र २ ४ ५
स्तमूतयेहवा१मा३हाइ । जेतारमपरा३ । जाइताम् ।
१ १ १ २ १
सनःस्वर्षदता२३होइ । हाइषा३१उवा३३ । इट्इडा
१ १ १ १ १ २ २ १ —१ १ १ १ १ १
२३४५ । क्रातूः । छन्दऋता२म्बृहात् । इडा२३४५ ॥

१— १ २ र १ १र र र र
ए२। इन्द्रस्यनस्यसातयाइ। हवामहेजेतारम
— १ २ २ ५ १— १
परा२। जितमा३१उवा२३। ई३४डा। ए२। सनः
२ १ १ — १ २
स्वर्षदतिद्विषाः। सानःस्वर्षदता२इ। द्विषआ३१
२ ५ १र — १ २
उवा२३। ई३४डा। पूर्वस्ययत्तआ२। द्रिवआ३१
२ ५ २ १ र ऽ २
उवा२३। ई३४डा। अꣳशुर्मदाया२। हा३१उवा२३।
२ ५ १ २ र र १ २ २ १
ई३४डा। सूनआधेहिनोवसाउ। पूर्त्तीः। शविष्ठ
— १ १ १ २ २ १ — १
शा२स्यताइ। इडा। पूर्त्तीः। शविष्ठशा२स्यताइ।
१ १ २ २ १ — १ १ १ २
अथा। पूर्त्तीः। शविष्ठशा२स्यताइ। इडा। वशीहि
र र २ २ २ २१र २
शक्रोनूनन्तन्नव्यꣳसा१न्या३साइ। प्रभोजनस्यवा३।
४ ५ १ र १ १ २
चाहान्। समर्येषुब्रवा२३होइ। वाहा३१उवा२३।
१ १११११ १ र २र १र — १ १
इट्इडा२३४५। शूरो। योगोषुगा२च्छताइ। इडा।
१ २ २१र — १ १ ११११
साखा। सुशिवो२ह्वयूः। इडा२३४५॥—
१ २ २र१ ११११ १ १ २र
आइवा। हियेवा२३४५। होइ। हो। वाहा३१

२ ५ १ २ २ १ १ १ १ १
उवा२३ । ई३४डा । आद्वा । हियग्ना२३४५इ ।
१ १ २र २ ५ १ २
होइ । हो । वाहा३१उवा२३ । ई३४डा । आइवा ।
२ १ १ १ १ १ १ १ २र
हिइन्द्रा२३४५ । होइ । हो । वाहा३१उवा२३ ।
२ ५ १ २ र १ ऽ ऽ ऽ ऽ १ १
ई३४डा । आइवा । हिपूषा२३४५न् । होइ । हो ।
२र २ ५ १ २ २ र १ १ १
वाहा३१उवा२३ । ई३४डा । आइवा । हिदेवा२३
१ १ १ १ २र २ ५
४५ः । होइ । हो । वाहा३१उवा२३ । ई३४डा ॥१३

१४ । महादिवाकीर्त्त्यम् । स्तो० २,९; आ० ५,२। आर० ६.१,९–१८।

२र १र १र ३र २
हाउ । ३ । आयुः । ३ । ज्योतिः । २ । ज्योता
५र र २ १र र ३ १ १ १ १ २र र
३४ । औहोवा । ए३ । वाग्ज्योती२३४५ः ॥ एवा
र ३ ५र र २र र ५र र
हियेवा२३४औहोवा । हाऽहऽहाऽहऽहऽ३४औहोवा ।
२ र १ २ १ २ १
(एवं त्रिः) हियेवा । हियग्नाइ । हिइन्द्रा ।
२ र १ २ र १ १ १ १ १ २र र १ २
हिपूषान् । दिदेवा२३४५ः ॥ वयोमनोवयःप्राणाः ।
२ १ २ २ र र र र १ २ १
वयश्चक्षुर्वयःश्रोत्राम् । वयोघोषोवयोव्रातम् । वयो

२३भूताउ। वा३। ई२३४५॥ वयोमना२३ः। होइ।
हौवाओ२३४वा। वयःप्राणा२३ः। होइ। हौवा
ओ२३४वा। वयश्चक्षू२३ः। होइ०। वयःश्रोत्रा२३म्।
होइ०। वयोघोषा२३ः। होइ०। वयोव्रता२३म्।
होइ०। वयोभूता२३म्। होइ। हौवाओ२३४५
वा६५६। उ२३४५॥ ऊ२र्क्। हाउ। ३। हो३
वाक्। (एवन्त्रिः)। धर्म्मोऽ२धर्मः। ३॥ धर्म्मवि
धर्म्म। ३। सत्यज्ञाय। ३। ऋतंवद। ३। हऽ्वं
व२म्वंव२म्वम्।३॥ औहोहोवाहाइ। २। औहोहो
वाहा३१उवा२३। भू२३४वात्। विभ्राड्बृहत्पिब
तुसोम्यम्म। ध्वौहोहोवाहोइ। औहोहोवाहोइ।
औहोहोवाहा३१उ। वा२३। जा२३४नात्। आयु
र्दधद्यज्ञपतावविह्रुतम्। औहोहोवाहोइ। २। औहो

१र र २ ३ ५ १र १र र १र
होवाहा३१उ। वा२३। वा२३४धीत्। वातजूतोयो
२ १ २ १ र २र र १र र २र र
अभिरक्षतित्मना। औहोहोवाहोई।२। औहो
१र र २ ३ ५ २ १र
होवाहा३१उ। वा२३। का२३४रात्। प्रजाःपि
२ १र र २ २र र १र र २र र
पर्त्तिबहुधाविराजति। औहोहोवाहोई।२। औहो
१र र २ — र १ र २र १र २ र
होवाहा३१उ। वा२। २। ए। अभ्राजौज्योतिरभ्रा
३ १११ १ १र २ १ २ १
जो२३४५त् ॥ भूमिः। ३। अन्तरिक्षम्। ३। द्यौः।
२ ५र र र २र १र १ १ १ १
।२। द्या३४। औहोवा। ए३। भूताया२३४५ ॥
२ऽ २ १ २ १र ३र २
द्यौः। ३। अन्तरिक्षम्। ३। भूमिः। २। भूमा
५र र २ १र ३ १ १ १ १ २र
३४। औहोवा। ए३। आयुषे२३४५ ॥ हाउ।
१र ३र २ ५र र ३ १
३। ज्योतिः। २। ज्योता३४। औहोवा। ई२
१ १ १
३४५ ॥ १४

(महादिवाकीर्त्त्यमिति दशानां शिरआदिसाम्नां समुदितानामेकं नाम। तथा ह्याम्नायते—"महादिवाकीर्त्यं सौर्यं वा दशानुगानं तस्य शिरश्च ग्रीवा च स्कन्धकीकसौ च पुरीषाणि च पक्षौ चात्मा चोरू च पुच्छश्चैतत्साम सुपर्णमित्याचक्षते"-इति)

१५,१६,१७ ॥ ज्येष्ठसामानि ॥ ऊ०२,२,२,७। आर०१,२,१६-१८॥

२र ... २र ३ ४र ५ ... २र १र
हाउ । ३ । आज्यदोहम् । ३ । मूर्धानन्दाई ।
२॰ १ ... २ ३ ४ ५ ... २र १र ... २ १ र
वा३अर । तिम्पृथिव्याः । वैश्वानराम् । ऋतआ ।
२र ३ ४ ५ ... २ १ ... २॰ १ ... २ ३ ४र
जातमग्नीम् । कविᳬसम्रा । जा३मति । थिञ्जना
५ ... २र १ ... २॰ १ ... २ ३ ४र ५ ... २र
नाम् । आसन्नःपा । त्रा३ञ्जन । यन्तदेवाः । हाउ ।
२र ३ ४र ५ ... २र २ ४ ... २र
३ । आज्यदोहम् । २ । आज्यदो५हाउ । वा । ए ।
र १ १ ... २र र १ ३ १ १ १ १
आज्यदोहम् । २ । ए । आज्यदोहा२३४५म् ॥ १५

२र ... र १ २ ... १ २ ... २र १र
हाउ । ३ । हुम्चिदोहम् । चिदोहम् ।२। मूर्धा
२र ... र ... १ २
नन्दाई । एषा ऋक् । हाउ । ३ । हुम्चिदोहम् ।
२ १ २ ... ऽ २ ... ॰ ... ३ १ १ १ १
चिदोहम् । चिदो३हाउ । वा३ । ई२३४५ ॥ १६

२र ... १ २ ... २र १र
हाउ । ३ । च्योहम् । ३ । मूर्धानन्दाई । एषा
२र ... १ २ ... ऽ २ ... ॰
ऋक् । हाउ । ३ । च्योहम् । २ । च्यो३हाउ । वा३ ।
२ ... २ १
ए३ । ऋतम् ॥ १७

१८, १९, २० ॥ देवव्रतानि ॥ स्तो० २,८ । आर० ५,१,६-८ ॥

१ २ १ २ १ २
अधिप । ताइ । मिवम । ताइ । चतप ।

१ २१ २ — —१
ताइ । स्वःपताइ । धनपता२इ । ना२माः ।

२ १ र २ १र र र २ १र २ १र २ १२र१ २र १र
मनुऽनावृत्रहासूर्य्येणस्वराडान्नेनमघवादचिणास्यप्रिया

२१र र२र १ २र र २ १ र २१र २ र १ २
तनूराज्ञाविशन्दाधार । वृषभस्त्वष्टात्रत्रेणशचीपति

१र २१ २ १र २॰१र र २र१ २
रन्नेनगयःपृथिव्यास्तणिकोग्निनाविश्वम्भूतम । भ्यम

र र १ र र २१र २ र र १र र २१र र
वोवायुनाविश्वाःप्रजाअभ्यपवथावषट्कारेणार्द्धभाक्सो

र२र १र २र र१र र र२र र र १ २
मेनसोमपाःसमित्यापरमेष्ठी । येदेवादेवाः । दिविषदः ।

१ र र २र र र र१र२र १ २ १र र२र र र
स्तेभ्योवोदेवादेवेभ्योनमः । येदेवादेवाः । अन्तरि

१ २ १ र र १र र२र र र र १ २
चसदः । स्तेभ्यो० । येदेवादेवाः । पृथिवीषदः ।

१ र १र र २ १ २ १ र १र र
स्ते० । येदे० । अप्सुषदः । स्ते० । येदे० ।

२ १ २ १ र १र र २र र १ २ १ र
दिवुषदः । स्ते० । येदे० । आशासदः । स्ते० ।

१ २ १र २ १ २र १र २ १ २र १ र २ १ २ १
अवज्यामिवधन्वनोवितेमनुऽन्नयामसिस्हडतान्नदूहयस्म

२ १ २ १ र २
भ्यम्। हुडा२३भा। यद्दंविश्वंभूतम्। युयो३।
१ २ ५
आउ। वा२३। ना२३४मा:॥ १८

१ १ १ २ १ २ १
अधिप। ताई। मित्रप। ताइ। चत्रप। ताई।
२ १ २ — —१ २ १
स्व:पताइ। धनपता२इ। ना२मा:। नमउत्तिभ्य
२र र १र २ १ र २र १ २र र १ २ १ र २
श्चोत्तन्वानेभ्यश्चनमोनोषङ्गिभ्यश्चोपवीतिभ्यश्चनमोस्यद्भ्य
२ १ र २र १ २ १ २ र १ २ १ २
श्चप्र। तिदधानेभ्यश्चनम:प्रविध्यद्भ्यश्चप्रव्याधिभ्यश्चनम:
१ २ र १ २ १ २ १र २ र १ २
त्स्वरद्भ्यश्चत्सारिभ्यश्चनम:श्रि। तेभ्यश्चश्चायिभ्यश्च
१ २ १ २ र १ २ १ र २ १र २ १र २ १ २ १र २
नमस्तिष्ठद्भ्यश्चोपतिष्ठद्भ्यश्चनमोयतेचवियतेचनम:पथेच·
१ २र १ २ १र २ १ २र १ र २ १ २र
विपथायच। अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसिम्
१ र १ १ २ १ २ १ २ १ र
डतान्नइहंषस्मभ्यम्। हुडा२३भा। यद्दंविश्वंभूतम्।
२ १ ३ ५
युयो३। आउ। वा२३। ना२३४मा:॥ १९

१ २ १ २ १ २
अधिप। ताई। मित्रप। ताई। चत्रप।
१ २ १ २ — —१ १ र
ताई। स्व:पताइ। धनपता२इ। ना२मा:। नमो

र २ १ र २ र र १र २र र १र २१ १र १
न्नायनमोन्नपतयएकाध्नायचावपन्नादायचनमोनमः ।
२ १र २र १२र १ २ १र २ १ २ र १ २ १ १ र
रुद्रायतीरसदेनमःस्थिरायस्थिरधन्वनेनमःप्रतिपदायच
१ र २ १ १ १ २ र १ र २ १ २र र १र
पटरिणेचनमस्त्रियम्बकायचक । पर्हिनेचनमश्चाम्नाये
२ र र १र २ १ २ १र २ १र २ १
भ्यश्चप्रत्याम्नायेभ्यश्चनमः कृभ्येभ्यश्चविरिम्फेभ्यश्चनमः
२ १ र २ १ २र १ २ १र २ १ १र १र २ १ २र
संवृतेचविवृतेच । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयाम
१र २ १ २ १ २ १ २ १
सिमृडतान्नदुहञ्चस्मभ्यम् । डुडा२३भा । यद्धदंविश्वं
र २ १ ३ ५
भूतम् । युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४मा: ॥ २०

२१—२६ ॥ पुरुषव्रतानुगानम् ॥ घा० ४, ३–७ ;
छ० २,२,३,५ । आर० ५,१,१३—१८ षट् ॥
"द्वे पुरुषव्रते ; पश्चानुगानं चैकानुगानं च" ब्रा० ।

१ १ २ २ १ र र २ २
उहुवाहाउ । ३ । सहस्रशीर्षाःपुरु२३षाः । सह
र १ २ १ २ १ र २ १र २
स्राक्षःसहस्रा२३पात् । सभूमिएंसर्वतोवा२३त्वी ।
१ २ १र १ २ १ २ २ १
अत्यतिष्ठद्दशाङ्गू२३लाम् । उहुवाहाउ । २ । उहु
ऽ २ १ १ १ १ १
वा३हाउ । वा३ । इट्इडा२३४५ ॥ २१

२ १ र र — २ १र र र २
उहुवौहोवा२ । ३ । त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरु२३षाः ।
१र र र र २ १ २ १ र २ १ २
पादोस्येहाभवत्पू२३नाः । तथाविष्वङ्वियक्रा२३मात् ।
र १र २ २ १ र र — १ र
अशनानशनेअ२भी । उहुवौहोवा२ । २ । उहुवौ ।
१ ३ ५र र ३ ५ २ १ र
हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । उहुवौ
र — २ १ र १ ३ ५र र
होवा२ । २ । उहुवौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा ।
३ ५ २ १ र र — २ १ र १
सू२३४वाः । उहुवौहोवा२ । २ । उहुवौ । हो२ ।
३ ५र र ३ १ १ १ १
वा२३४ । औहोवा । ऊ२३४५ ॥ २२

१ र र — १ र र २ १ र
डुयौहोवा२ । ३ । पुरुषएवेदꣳसा२३र्वाम् । यद्भूतं
२ १र २ १र र र र २ २ १र
यच्चभावा२३याम् । पादोस्यसर्वाभूता२३नी । त्रिपा-
र २ १ २ १र र र — १ र र —
दस्यामृतन्दा२३डुवी । डुयौहोवा२ । डुयौहोवा२ ।
१ र १ २ ५र र ३ ५
डुयौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । डु२३४डा ।
१र ३ ५ १ र ३ १ १ १ १
डुयौ० । ज्यो२३४तीः । डुयौ० । ई२३४५ ॥ २३

२र १र र २ १ २ २र
हाउ । ३ । तावानस्य । महा२३ड्मा३ । हाउ ।

१ र र र २ १र २ २र १र
३ । ततोज्यायाꣳश्चपूरु२३षा३: । हाउ । ३ । उता
र २ १र १ र र २ १र
मृतत्वस्येशा२३ना३: । हाउ । ३ । यदन्नेनातिरोहा
२ २ऽ २ १ १ १ १ १
२३ती३ । हाउ । ३ । वा३ । इट्इडा२३४५ ॥ २४
२ऽ १ र २ १र २र २ऽ
हाउ३वा । ततोविराड्जायत । हाउ३वा ।
२ १र २र १ २ १र २ २ऽ १ २र १र २
विराजोअधिपूरुषः । हाउ३वा । सजातोअत्यरिच्यत ।
२ऽ १र र २ १ र २ १ २ऽ ३ १ १
हाउ३वा । पश्चाद्भूमिमथोपुरः । हाउ३वा३ । ई२३
१ १
४५ ॥ २५
२र १ २ १ २ १ २ १ २
हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् ।३। नृम्णाद्नृम्णाम्
१ २ २ र १ २
। ३ । निधाइमाहे ।३। कयानश्चित्रा३आभु१वा२त् ।
२र र र १ २ २ र १ २
ऊतीसदावृ३धा:सा१खा२ । कयाशचिष्ठा३यावा१र्ता
२र १ २ १ २ १ २ १ २
२३ । हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् ।३। नृम्णाद्नृम्णाम् ।
१ २ १ १ ३
३ । निधाइमाहे । २ । निधा२३इ । मा२ । हा२३४
५र र १ र ३ १ १ १
औहोवा । सुवर्ज्योती२३४५: ॥ २६

२७ ॥ तवश्यावीयम् ॥ चतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगीव ॥

१ १११११ १ र र २ १ र
ॐहउ(२३४५। ॐभूः। ॐभूमिर्हि वमन्तरिक्षम्।
१ र र र र १ १ र र
ॐभुवः। ॐऋचोयजूꣳषिसामानि। ॐभार्गोदेवस्य
र ११११ १ १ र र र र
धीमाहो२३४५। ॐस्वः। ॐप्राणोपानोव्यानः
र २र १ १ २१र र ११११
समानउदानः। ॐधियोयोनःप्रचो२३४५। ॐमहः।
ॐजनः। ॐतपः। ॐसत्यम्। ॐपुरुषाः। ॐ
र र २१ १ ११११ —
परोरजोअमृतोम्। ॐहउ(२३४५। हुम्। आ२।
१ २११११ १र र
दायो। आ२३४५। ॐभूमिरन्तरिक्षंद्यौः। ॐ
र र र
तत्सवितुर्वरेणियोम्। ॐऊऽ२र्क्। हाउ३। होऽ३
२ १२१र र२र१ १ र
वाक्। ॐबह्मोयोयजोअमृतोम्। ॐऊऽ२र्क्। हाउ३।
१ १ र र र र र र २र१
होऽ३वाक्। ३। ॐप्राणोपानोव्यानःसमानउदानः।
र र २ ११११ १ र
धियोयोनःप्रचो२३४५। ॐऊऽ२र्क्। हाउ३। होऽ३
२ १ १ १२१२
वाक्। ३। धर्मोऽ२धर्मः। ३। धर्मविधर्म। ३।

२ १ र २   २ १ २   १ १
सत्यज्ञाय । ३ । ऋतंवद । ३ । हऽ५वंवऽ२ वंवऽ२
१
वम् ।३ ॥ २७

२८ ॥ आदित्यव्रतम् । स्तो० ७,८ । आर० ६,१,१८ ॥

१ र २र १र र२   १   र र २र
सन्त्वाभूतान्यैरयन् । होई । सन्त्वाभव्यान्यैरयन् ।
१   र २ १ र२   १   र २
होई । सन्त्वाभविष्यदैरयत् । होइ । सन्त्वाभुवन
र   १   र २र १र २   १
मैरयत् । होई । सन्त्वाभूतमैरयत् । होई ॥ २८

२९ । आदित्यव्रतं द्वितीयानुगानम् ॥ आ० ५,३-५ । आर० ६,२,१।

१ —१   —१   —
॥ ॐ ॥ उवी२उवि । उविहो२उवि । ३ । द्युति२
१   —१   —१   —
द्युति । द्युतिहो२द्युति । ३ । असो२असि । असिहो२
१   र २ र १ २ २र   —१
असि । ३ । अद्धृक्षोदिवंपृथिवीम् । असी२असि ।
—१   १   २ १र र २र र ऽ
असिहो२असि । ३ । पतिर । स्यपामोषधीना२म् ।
१   २ ४ ३   ५   १   २र १र २र
भोई । पताद्वरा२३४सी । ३ । चाइ । चन्देवाना
१ २र १ र र   १ र २र र १र र   २ १ १
मुदगादनीकम् । चाइक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्रा

१र २१र ऽ १ १र
ज्योतिराततार्म् । होई ।३। आयुर्यन् ।३।
१ १ २१२१ २र १र २
अवः ।३। चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः। सुवःसं
३२ १२ २१र —१ १ —
सर्पसंसार्पो ।३। जनावनंसुवा२ःसुवः। जना२
१ — १ —१ १र र र र १
वना२म्। सुवा२ःसुवः।३। आप्राद्यावापृथिवी
७ २ २ र र र २ र
आन्तरी२३क्षा३म्। सूपिप्रसूपोऐही।३। अस्तो
र र र र २ र र र र र २र र
षतस्त्वभानवाऐही। विप्रानविश्यामताऐही। ग्रावा
र र र र २ र र र
गोबर्हिषिप्रियाऐही। इन्द्रस्यरंहियम्बृहाद्ऐही।३।
१ — १ — १ — २
इन्द्रा२। स्यारा२। हिया२म्। बृहदिन्द्रस्यरंहिय
र र र १र र र ७ २ २
म्बृहाद्ऐही।३। सूर्यआत्माजगतस्तुषा२३श्चा३। अन्त
र र र र २ र र र र र र
श्चरतिरोचनाऐही।३। अस्यप्राणादपानताऐही।३।
२ र र र र १र २र र र
व्यख्यन्मंहिषोदिवामैही।३। प्रोऽएतिप्रोऽएति।३।
१र २र १ र२ ५र र
प्रोऽएति।२। प्रो२३। एता३४। औहोवा।
१ २र१र र९र ३ ऽऽऽऽ
ए३। देवादिव्याज्योतो२३४५ः॥ २९

॥ अथ सप्तदश महासामानि ॥

॥ ब्रह्मसाम ॥ १ ॥

१
ॐ३म् ॥ १ ॥

"ओ मित्येतदक्षर मुद्गीथ मुपासीत। ओ मिति ह्युद्गायति तस्योपव्याख्यानम्। एषां भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपो रसः। अपा मोषधयो रस ओषधीनां पुरुषो रसः पुरुषस्य वाग्रसः वाच ऋग्रस ऋचः साम रसः साम्न उद्गीथो रसः॥"—इति छा॰ ब्रा॰ ३।१ ॥ १॥

॥ सत्यसाम ॥ २ ॥

२उ ३क २र
भूर्भुवस्वः ॥ २ ॥

"सत्यꣳसाम स्वर्गस्य वा लोकस्य द्वारविवरणं देवानां वौकस्त्रयस्य वा वेदस्याप्यायन मयातयामाचरस्यम्"—इति सा॰ ब्रा॰ १।१ ॥२॥

॥ व्याहृतिसाम ॥ ३ ॥

(नैतत्तुसाम क्वचिदपि गानग्रन्थे श्रुतम् ; गीयते तु बहुल .

५ १र र र २
भूः । भूः । होइ । भूः । होइ । भूः । हा ३ ।
— २र १ र २ ११११ ५ १
उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ भुवाः । भुवः ।
२ — २र
होइ । भुवः । होइ । भुवः । हा३१उवा२ । ए ।
१ र ३ ११११ ५ १
सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ सुवाः । सुवः । होयि । सुवः ।
२ — २र १ र ३ ११११
होयि । सुवः । हा३१उवा२ । ए । सुवर्ज्योती२३४५ः ॥
५ १ २
महाः । महः । होयि । महः । होयि । महः । हा३१
— २र १ र ३ ११११ ५ १
उवा२ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ जनाः । जनः ।
२ — २र
होयि । जनः । होयि । जनः । हा३१उवा२ । ए ।
१ र ३ ११११ ५ १
सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ तपाः । तपः । होयि । तपः ।
२ — २र १ र ३ ११११
होयि । तपः । हा३१उवा२ । ए । सुवर्ज्योती२३४५ः ॥
५ १
सत्याम् । सत्यम् । होयि । सत्यम् । होयि । सत्यम् ।
२ — २र १ र ३ ११११ ५
हा३१उवा२ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ पुरुषाः ।
१ २
पुरुषः । होयि । पुरुषः । होयि । पुरुषः । हा३१
— २र १ र ३ ११११
उवा२ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ३ ॥

———

॥ गायत्रसाम ॥ ४ ॥

(इद मपि न गानग्रन्थेषु श्रुतम् ; गीयते तु सर्वत्र)

उ० ६प्र० ३अ० १० सू० १ऋचि, एकं साम ।

१ २र ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गोदेवस्य धीमहि ।
२ ३ १ २ ३ १ २
धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ४

१ र र र र
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गो देवस्य धीमा ह्यो
— १र र २ १ —
२ । धि यो योनःप्र । चो ऽ१ऽ२ऽ१ । हुम् । आ२ ।
१ २ १ १ १
दायो । आ३४५ ॥ ४ ॥

"प्राणो वै गायत्रं प्राणः स्वरः प्राण मेव तन्मध्यत आत्मन् दधाति स सर्व मायुरेतीडां पशुकामाय निधनं कुर्यात् स्वः स्वर्गकामाय यशो ब्रह्मवर्चस-कामस्यायुरामयाविनि हृ९सीत्यभिचरत एते वै गायत्रस्य दोहा ब्रह्मवर्चसी पशुमान् भवति य एवं वेद"—

इति ब्रा० ७ । १ ।

"तेजो वै गायत्री च्छन्दसां तेजो रथन्तर९ साम्नां तेजस्त्रिवृत्स्तोमानां तेज एव तत्सम्यक् सन्दधात्यपि ह पुत्रस्य पुत्र-स्तेजस्वी भवति"—इति च ब्राह्मणम् १५ । १० । ४ ।

———

॥ बृहत्साम ॥ ५ ॥

छ० ३प्र० १अ० ५द० २ऋचि, आ० १प्र० १अ० २७साम ।

१ १र ३ १ १र ३ १ २
त्वा मिद्धि हवामहे सातौ वाजस्य कारवः ।
२ ३१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
त्वां वृत्रेष्विन्द्र सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ ५

२र र र र २ र १र र
औहोई त्वामिद्धि हवामहा३ए । सातौ वाजा ।
२ ३ ५ १ २ ३र ४र ५ २ १
स्याकारा २३४ वाः । तुवा ३४ । औहोवा । वृत्रा
१ २ २ २ ५ २र
ष्विन्द्र । द्रासा३१त् । पतिं ना२३४राः । त्वां
२ २ ३र ४र ५ १ ५
काष्ठा३४ । औहोवा । सू२ अर्वा२३४ । ताः । उहु-
५ १
वा६हाउ । वा । हस् ॥ ५ ॥

"हसिति बृहत् प्राण मुदजयत्"—इति ब्रा० ७ । ६ ॥
"प्रजापतिरकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स तूष्णीं मनसा ध्यायत् तस्य यन्मनस्यासीत्तद् बृहत् समभवत् स आदधीत गर्भो वै मेऽय मन्तर्हितस्तं वाचा प्रजनयाइति"—इति च ब्रा० ७ । ६ ॥ ५ ॥

॥ रथन्तरम् ॥ ६ ॥

छ० ३प्र० १अ० ५द० १ऋचि, पा० २प्र० १अ० २१साम ।

२ १ २ १ २ ३ १ २
अभि त्वा शूर नोनुमो ऽदुग्धा इव धेनवः ।
१ २ १ २ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
ईशान मस्य जगतः स्वर्दृश मीशान मिन्द्र तस्थुषः ॥ ६

२ऽ र र र १ ऽ १ २र र
आभित्वा शूरनोनुमो वा । आदुग्धा इव धेनव
र र १ २ १
ईशान मस्य जगतः । सुवा २३ र्दृ शाम् । आइ
र २ १ ४ ३ र र ५
शानमा २३ इद्रा ३ । तास्थू २३४ षा । औ वा ६ ।
५ १
हाउवा । अस् ॥ ६ ॥

"असिति रथन्तर मपान मभिसमवेष्टत"—इति ब्रा० ७ । ६ ।

"स वाचं व्यसृजत सा वाग्रथन्तर मन्वपद्यत रथमर्य्याः चेत्मातारोदिति तद्रथन्तरस्य रथन्तरत्वम्"—इति च ब्रा० ७ । ६ ॥ ६ ॥

———

"प्राणापानौ वै बृहद्रथन्तरे ज्योगामयाविन उभे कुर्यादपक्रान्तौ वा एतस्य प्राणापानौ यस्य ज्योगामयति प्राणापानावेवास्मिन् दधाति"—इति च ब्राह्मणम् ७ । ६ ॥ ९ ६ ॥

॥ महावामदेव्यसाम ॥ ७ ॥

उ० १प्र० १अ० १२सू० १—३ ऋचः, ज० १प्र० १अ० ५साम ।

कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृढाचिदारुजे वसु ॥ अभी षु नः सखीना मविता जरितॄणाम् । शतम्भवास्यूतये ॥ ७

काऽ५या । नश्चा३इत्रा३आभुवात् । ऊ । ती सदावृ धः स । खा । औ३हो हाइ । कया २३ शचाइ । ष्ठयौ हो ३ । हुम्मा २ । वाऽ२र्त्तों ३ऽ५ हाइ ॥ काऽ५स्त्वा । सत्यो ३ मा३ दानम् । मा । हिष्ठो मा त्सादन्ध । सा । औ ३ हो हाइ । दृढा २३ चिदा । रुजौ हो ३ । हुम्मा २ । वाऽ२ सो३ऽ५ हायि ॥ आऽ५भी । षुणा३: सा ३ खीनाम् । आ । विता जरायि तॄ । णाम् । औ३हो हायि । शता २३म्भवा । सियौहो३ । हुम्मा २ । ताऽ२यो ३ऽ५ हायि ॥ ७ ॥

"एते वै पूर्णात् पूर्ण मभ्युत्तिष्ठन्ति ये वामदेव्येन स्तुवीत्ति-ष्ठन्त्यन्तरिक्षं वामदेव्य मन्तरिक्षेणेदꣳ सर्वं पूर्णम्" —
इति ब्रा० १५। १२॥ ७॥

" इयं वै रथन्तर मन्तरिक्षं वामदेव्यं द्यौर्बृहदिमे लोका-स्त्रिरात्रो यदेतानि सामानि सम्प्रञ्चि करोतीमानेव तल्लोकान् सन्दधाति तेन त्रिरात्र माप्नोति"—इति ब्रा० १६।११॥ ५—७॥

॥ यज्ञायज्ञीयसाम ॥ ८ ॥

छ० १प्र० १अ० ४द० १ ऋचि, गे० १प्र० २अ० २५साम।

३ १ २ ३ १२ ३ १ २ २ १२
यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे।
१ २ ३२३ १२ ३ १।२ ३२ ३ १ २र
प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियम्मित्रन्न शꣳसिषम्॥८

४ ३ ४ २ ४ ५ १ र
यज्ञाऽ५ य। ज्ञा ३ वो ३ ग्नायाइ। गाइरा
२ १ २ २ १ ऽर १
गिरा। चा ३ दाक्षा ३ साइ। प्र प्रा २ वयममृतम्।
र २ १ २ २ १
जाता २३ वा। हुम्माइ। दा ३ साम्। प्रायम्मित्र
१ ३ २ ३ १ १ १ १
न्नशा२ꣳसिषाउ। वा२३४५॥ ८॥

"ब्रह्मणो वा एष रसो यद् यज्ञायज्ञीयं यद् यज्ञायज्ञीयेन स्तुवन्ति ब्रह्मण एव रसे यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति"—इति ब्रा० ८। ६॥ ८॥

"एतद्वै प्रत्यक्षं महाव्रतं तस्य गायत्रं शिरो बृहद्रथन्तरे पक्षौ वामदेव्य मात्मा यज्ञायज्ञियं पुच्छं दक्षिणा एवाक्यं मेव वाव प्रत्यक्षं महाव्रतेन स्तुते य एतेन यजते"—इति ब्रा॰ १६।११॥४-७॥

॥ इन्द्राणीसाम ॥ ६ ॥

छ॰ ३प्र॰ १भ॰ १द॰ १०ऋचि, गे॰ १५प्र॰ २भ॰ ११साम।

१ २ ३ १ २र ३ १ २र
न कि इन्द्र त्वदुत्तरं न ज्यायो अस्ति वृत्रहन् ।
२ ३ २र ३ २
न क्येवं यथा त्वम् ॥ ६ ॥

४ ५ १ १ १र र
न । क्येना की । आयिन्द्रत्वदुत्तराम् । न ज्यायोऽ
१ २ १ २ ३ ५
२ । अस्ता२३इ वृ । हु ऽ३ हुम् । त्रा २३४ हान् ।
१ २र १ २ १ २ २
नक्ये । वं या २३था । हु ऽ३हु३४३म । तू ३४५वो ६
५
हाइ ॥ ६ ॥

"आस्यदघ्न उदके तिष्ठन् नक्येनाकी इत्येतत् त्रिःसप्तकृत्वो गायेदेतत्सर्ववाचोगतसम्मित मेतेन वा सर्वान् कामामवाप्नोति यएवं वेद यएवं वेद ॥"

—इति सा॰ ब्रा॰ १।४॥८॥

॥ भर्गयशसी सामनी ॥ १०,११ ॥

छ० ३प्र० २अ० २द० ६ऋचि, आर० २प्र० २अ० ११साम भर्गम्।

२ १ २र ३ १ २ ३ १ २
बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहन्तमम्।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ १ २
येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥१०

२र र र र र १र २ र र
हाउधामयत्। हाहाउधामधामायत्। हाहाउ
र १ २ र १ ३ ५
बृहद्धामधामायत्। बृहदिन्द्रा। यगा२या२३४ता।
२ र १ ३ ५ २र र
मरुतोवृ। त्रहा२न्ता२३४माम्। येनज्योतिरजनयन्।
१ ३ ५ २र र र १ ३ ५ २र
ऋता२वा२३४र्द्धाः। देवन्देवा। यजा२गृ२३४वी। हाउ
र २र र र १र २ र र र १र
धामयत्। हाहाउधामधामायत्। हाहाउबृहद्धामधा।
३ ५र र २ १ १११ १ ७
मा२या२३४। औहोवा। ए३। भर्गा२३४५ः॥ १० ॥

आ० १प्र० ३द० १०ऋचि, ध... ४प्र० २अ० १२साम यशः।

(यशःसाम्न ऋक् खलु अविज्ञातेव श्रूयते)

२ऽ १ र २र १र र २ १र २ऽ
हाउ। ३। वा। यशोमाद्यावापृथिवी। हाउ।
१ र २र १र २ऽ १ र
३। वा। यशोमेन्द्रबृहस्पती। हाउ। ३। वा। यशो
ऽ १ र २र १ २ र
भगस्यविन्दतु। हाउ। ३। वाँ। यशोमाप्रतिमुच्यताम्।
ऽ २ १ र २ १ २ऽ
हाउ।३। वा। यशस्वियस्याः सꣳसदः। हाउ।३। वा।

२ १ २ १र र २ऽ १ १
अहं प्रवदितास्याम्। हाउ।३।वा। अश्वमिष्टये ३
५
हम्॥ ११॥

"भर्ग एव भर्गेण तुष्टुवानो भवति यशो यशसा"—इति, "भर्गयशसी भवतो भर्गेणेवास्मै भर्गो दधाति यशसा यशः"—इति च ब्रा० १५।३; १८।८॥ १०,११॥

॥ परमेष्ठिप्राजापत्यव्रतम्॥ १२॥

आ० १प्र० ३द० १ऋचि, आर० ४प्र० १म० ७साम।

२ ३ २ ३ २ ३ १ र २र ३ २ ३ १र २र
मयि वर्चो अथो यशोऽथो यज्ञस्य यत् पयः।
१ २ ३ १ २ ३ १र २
परमेष्ठी प्रजापतिर्दिवि द्या मिव दृंहतु॥ १२

२र १ — १ १ —
हाउ।३। आनो २ ब्रु वाइ।२। आनो २
१ ३ ५र र १ २र र ३ १ १ १ १
ब्रु वा२ या२३४। औहोव' रक्षतनोरक्षितारा२३४५:।
२र १ — २र र १ २र र
हाउ।३। आनो २ ब्रु० पूर्वपाठः। गोपायतगोपा
र ३ १ १ १ १ २र १ — १ २ १ २
यितारा२३४५:। हाउ।३। आनो २ ०। मयिवर्चः
१ २ — १ २र १ १ २ —
अथोया १ शा २:। अथोयज्ञ। स्ययात्मा १ या २:।
२ र १र १ २ — २ १ र १ २
परमेष्ठी। प्रजापा १ ती २:। दिविद्यामि। वहृंहा१
२र १ — १ १र र
तू २३ हाउ।३। आनो २ ०। रक्षतनोरक्षिता

२ १११११ २र १ — २रर १ २र
रा २३४५: । हाउ । ३ । आनो २ ० । गोपायतगो
र र ३ ११११ २र १ — २र
पायितारा २३४५: । हाउ । ३ । आनो २ ० । ए ।
१ २र र र र र १ २रर र २र
रक्षतनोरक्षितारोगोपायतगोपायितार: । २ । ए ।
१ २र र र र र १ २रर र ११११
रक्षतनोरक्षितारोगोपायतगोपायितारा २३४५: ॥१२॥

"रोहिण्यां वा रोहिण्या गो: सरूपवत्साया पयसि रक्त-शालीनाꣳ स्थालीपाकꣳ श्रपयित्वा परमेष्ठिन: प्राजापत्यस्य-व्रतेनाभिजुहुयान्महस्रकृत्व: शतावर मेतेनैवाभिगोयोद्धृत्य सभार्य: प्राश्नीयात् सुरूपान् दीर्घायुष: पुत्रान् लभते" सा० ब्रा० २।८॥१२।

—— —

॥ अर्कपुष्पसाम ॥ १३ ॥

छ० ६प्र० २ध० २द० ११ऋचि, गे० १६प्र० २अ० ३४साम ।

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि
१ १ २ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ २ ३
विश्वत: । अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते शृतास
१ २र ३ १ २र
इद्वहन्त: सं तदाशत ॥ १३ ॥

२ १ २र १ २ १ २ १ २
पवित्रन्तेविततंब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ । २ । हो
२ २ २ १ र २र १ २र १
वा३ हा३ । हाइ । प्रभुर्गात्राणिपरियेषिविश्वता२३: ।
र १ २ २ २ १ २ र १
हुवे२३ । २ । होवा३ हा३ । हाइ । अतप्ततनून

५र १र ३ ३ १२ २ २
तदा२ मोश्नुते ३ । हुवे २३ । २ । होवा३हा३हाइ
१र २ १ २ १ ५र १ १ २
सृतासइइहन्तःसन्तदा२शत । हुवे२३ । २ । होवा३
२ २ ५र र २ १र र र र १र
हा३ । हा३४ । औहोवा । अर्कोदेवाना५२म्परमेवि
र ५ ३ । । । ।
यो५२मा२३४५न् ॥ १३ ॥

"अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस मस्य पुष्प मिति स रस मेवाबाध्य मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः" — इति ब्रा० १५ । ३ ॥ १३ ॥

॥ सेतुषाम ॥ १४ ॥

आ० १प्र० १द० ९ऋचि, आर० २प्र० १अ० ३४साम ।

३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ ३ ३ १ २ ३ १ २
अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाम।
३ १२ ३ २उ ३ १ २ ३ २उ १ २ १ २ ३ १ २
यो मा ददाति स इदेव ...वदह मन्न मन्न मदन्त मद्मि॥

२र १र र २ २ १ १र
हाउ । ३ । सेतू५स्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ । दा
२र १र र २ २र र १
नेनादानम् । ३ । हाउ । ३ । अहमस्मि प्रथमजाऋता
२ ५ १ १ १ १ २र १र र २ १
२३स्या२३४५ । हाउ । ३ । सेतू५स्तर । ३ । दुस्त ।
र २र १र २ १ र २र १र
रान् । ३ । अक्रोधेन क्रोधम् । ३ । अक्रोधेनक्रोधम् ।
२र र र र र १ २ ५ १ १ १ १
हाउ । ३ । पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना २३मा२३४५

२र १२र २ २१ २१र
हाउ । ३ । सेतूँ्स्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ । अद्दया
२र २र २र र र र१ २४
अद्दाम् ।३। हाउ । ३ । येमाददाति स इदेवमा२३वा
१११ २र १२र र २१
२३४५त । हाउ । ३ । सेतूँ्स्तर । ३ । दुस्त । रान् ।
२१र र २ २र १ २४
सत्येनान्ततम् । हाउ । ३ । अहमन्नमन्नमदन्तमा२३ द्मी
१११ २ऽ ऽ ऽ २र१र ५ २र१२
३४५ । हाउ हाउ हाउवा । एषा गतिः । ३ । एतद-
१२ १र २ १र र २र
मृतम् । ३ । स्वर्गच्छ । ३ । ज्योतिर्गच्छ । ३ । सेतूँ्स्ती
१र २१ ११११
र्त्वाचतुरा २२४५ः ॥ १४ ॥

"भ्राजाभ्राजे शुक्रचन्द्रे राजनरौहिणके शुक्रियाये हाउस्वर-
तादीनि चत्वारि सेतुसाम चैषः पवित्रवर्ग एतेषा मेक
मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुञ्जानः पूतो भवति"-
—इति सा० ब्रा० २ । १ ॥ १४ ॥

॥ तवश्य:वीयं साम ॥ १५ ॥

॥ एतच्च साम गेयादिचतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगेवाधीयते ॥
॥ मूलन्त्वस्य गायत्री, व्याहृतयः, स्तोभाश्च ॥

१ ११११ १र र २१२
ओँ हु२३४५ । ओँ भूः । ओँ भूमिर्दिवमन्तरिक्षम् ।
१ र र र र २ १ र र
ओँ भुवः । ओँ ऋचोयजूँषिसामानि । ओँ भार्गोदेवस्य
र ११११ १ र र र र र
धीमाही २३४५ । ओँ स्वः । ओँ प्राणोपानोव्यानः

र २र१ १२१र र २ ११११ १
समानउदानः। ॐधियोयोनःप्रचो २३४५। ॐ

महः। ॐजनः। ॐतपः। ॐसत्यम्। ॐपुरुषाः।
र र २१ १ ११११
ॐपरोरजोऽमृतोम्। ॐह‌ॐ२३४५। हुम्।
— १ २ ११११ १र र
आ२। दायो। आ २३४५। ॐभूमिरन्तरिक्षन्द्यौः।
र १ र
ॐतत्सवितुर्वरेणियोम्। ॐऊऽ२र्क। हाउ३। हो३
२ १२१र र२र१ १ २
वाक्। ॐब्रह्मोऽयजोऽमृतोम्। ॐऊऽ२र्क। हाउ३।
२ १ रर र र र र २र१
हो३वाक्। ॐप्राणोपानोव्यानोसमानउदानः। धि-
र र २ ११११ १ र २
योयोनःप्रचो२३४५। ॐऊऽ२र्क। हाउ३। हो३वाक्।
१ऽर १ १२ १२ २१र२
३। धर्मो२धर्मः। धर्मविधर्म। ३। सत्यज्ञाय। ३।
२१ २ १ ऽ १ ऽ १
ऋतंवद। ३। हॅंवंव२वंव्ं म्॥ १५॥

"तवश्यावीयं प्रयुञ्जानः शुचिः पूतो ब्रह्मलोक मभिसम्पद्यते न च पुनरावर्त्तते न च पुनरावर्त्तते" इति सा० ब्रा० २।१॥ १५॥

॥ भारण्डसाम ॥ १६ ॥

॥ एतदपि साम गेयादिचतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगेवाधीयते ॥

॥ मूलमन्त्रस्य उद्वयमितिमन्त्रः, छ १।२।२।४, स्तोभाश्च ॥

३ २उ ३ १२ ३ १२ ३ १२ ३ १ २
इमॅं स्तोम मर्हते जातवेदसे रथमिव सम्महेमा

मनीषया । भद्रा हि नः प्रमतिरस्य सꣳसद्यग्ने सख्ये मा रिषाम वयं तव ॥ १६ ॥

उद्वयाम् । तमसस्पारी२ । ज्योतिःपश्यन्तउत्त-रा२म् । स्वःपश्यन्तउत्तरा२म् । देवन्देवत्रा२सू२३४रीम् । अगन्मज्योतिरुत्तमा१म् । स्वसारआतोतुन-आतोतू३४ । औहोवा । ऊ२वातः । ३ । वातो वातः । २ । वातोन्तरिक्षाणिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ । ३ । भारखडोहाउ । ३ । इमाꣳस्तो २३४माम् । अर्हीते१३४जा । तावेदसे३ । होइ । होइये३ । ३ । होइये । ३ । उ२वातः । ३ । वातो वातः । २ । वातोन्तरिक्षाणिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ । ३ । भारखडोहाउ । ३ । रथा२मौ३४वा । सम्माहे२३४मा । मानी । षया३ । होइ । होइये३ । ३ । होयिये । ३ । उ२वातः । ३ । वातो वातः । २ । वातोन्तरिक्षाणिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ । ३ । भारखडोहाउ । ३ । भद्राही२३४नाः ।

१ २ ५ १ २ १२ १ २र
प्रमातौ२३४रा । स्यासऽसदे३ । होइ । होयिये३ ।
३र४५ —१र १रर २र
३ । होइये । ३ । ऊ२वातः । ३ । वातोवातः । २ ।
१रर २ १र २ २ १ २ १ २
वातोन्नृम्णानिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ ।
१र २र र २ २ ३ ५ २ ३
३। भारण्डोहाउ ।३। अग्नाइसा२३४ख्याइ । माराइषा
५ १ २ १ २ १ ३र४५
२३४मा । वायन्तवा३ । होइ । होइये३ । ३ ।
३र४५ —१र १रर २र १रर
होइये । ३ । ऊ२वातः । ३ । वातोवातः । २ । वातो-
२ १र २ २ १ २ १ २
न्नृम्णानिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ । ३ ।
१र २र र ३र २र ५र र २र १रर
भारण्डोहाउ । ३ । भारण्डा३४औहोवा । ए । वातो-
२ १र २१२ १२ १२र१र २र १रर २
न्नृम्णानिपुरयद्द्यमःपितरोभारण्डः । २ । ए । वातोन्नृ-
१र २१२ १२ १ २र१र ३११११
म्णानिपुरयद्द्यमःपितरोभारण्डा२ । ई२३४५ ॥ १६ ॥

॥ महानाम्न्योपाम ॥ १७ ॥

एतत्तु अमृतसंहितायां पञ्चमं द्रष्टव्यम् ॥ १७ ॥

"सप्तदश आत्मा भवति प्रजापतिर्वै सप्तदशः प्रजापति मेवाप्नोति" —इति, "सप्तदशो वै प्रजापतिर्यत् सप्तदशं व्रतं भवति प्रजापति मेवाप्नोति" — इति च ब्रा० २२।५ ।१—१७ ।

इति सामश्रमीत्युपनामावसथश्रीसत्यव्रतशर्मणा
सङ्कलितानि ऋग्ब्राह्मणसहितानि
सप्तदश महासामानि ॥

———

॥ अथ संहितासप्तकम् ॥

---

१ ॥ अमृतसंहिता ॥

"प्रथमस्त्रिवर्गः सावित्र्यां गायत्रं महानाम्न्यश्चैषामृता नाम सꣳहितैतया वै देवा अमृतत्व मेति य एवं वेद"—इति सा॰ ब्रा॰ १ । ४ । २३-२५ ॥ १ ॥

छ॰—१प्र॰ १अ॰ १द॰ १ऋचि,

गे॰—१प॰ १प्र॰ १अ॰ १-३ त्रीणि सामानि ।

४ २र र १ २ — १
ओग्नायि । आयाही ३ वोइतो या २ इ । तोया
— १ र २र १ — १ —
२ इ । गृणा नोह । व्यदातोया २ इ । तो या २ इ ।
१ २र १ १ ^ ३ ५र र
नायि ह्वो तासा २३ । त्सा २ इ । बा २३४ औहोवा ।
२
ही २३४ षी ॥ १ ॥

४ ५ ४र ५र ४ १ र र र
अग्न आयाहि वी । तयाइ गृणानो हव्यदाता
२ १र र र २ १ ५ १ ^ २
२३ याइ । निहोतासत्सिबर्हा २३ इषि । बर्हा २ यिषा
५र र २ २ १ १ १ १
२३४औहोवा । बर्हीं ३ षी २३४५ ॥ २ ॥

४ ५ ४र५र ४ ५ १ र र २
अग्न आयाहि । वा५ यितयाइ । गृणानोहव्यदा

२ २ १ ३ ५ १ २
१ ता ३ ये । निहोता २३४ सा । त्सा २३४ यि बा३ ।

१ ५ ५
हा २३४ यिषो ६ हाइ ॥ ३ ॥

उ०— ६प्र० ३अ० १०सू० १ऋचि, एकं साम ।

१ र र र र —
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गो देवस्य धीमाही २ ।

२ १र र २ १ —
धियोयोनः प्र । चो ऽ१२१ऽ२ । हुम् । आ२ ।

१ २ १११
द्रायो । आ३४५ ॥ ४ ॥

महानाम्न्यार्चिके सोपसर्गत्रयत्रिके एकं साम ।

१— २ १र २ १ २र १
ए२ । विदामघवन्विदाः । गातुमनुशꣳसिषः ।

१ २ २ २ १— १ र
दाइशा ३१ उवा २३ । ई३४डा । ए २ । शिक्षा

२ र र १ २र र १र — १ २
शचीनाम्पताइ । पूर्वीणाम्पुरू२ । वसा ३१ उवा २३ ।

२ ५ २र १ — १ १
ई३४डा । आभिष्टमभा २ र । ष्टिभिरा ३१ उवा

२ ५ १ र ऽ २
२३ । ई३४डा । स्वर्ण्णाꣳशूरः । हा ३१ उवा २३ ।

२॒ ५ १ र र १ २ २ १र
ई २४ डा । मा । चेतन प्रचेतया । इन्द्रा । द्युम्ना-
— १ १ १ २ १र — १
यना २ इषाई । इडा । इन्द्रा । द्युम्नायना २ इषाइ ।
१ २ १र — १ १ र र
अथा । इन्द्रा । द्युम्नायना २ इषाई । इडा । एवा
र र र र र २ र २ २ १
हि शक्रो राये वाजाय वा १ ज्रो३वाः । शविष्ठ
२ ४ ५ १ १
वज्रिन्ना३ । जा साइ । मꣳहिष्ठ वज्रिन्नार३ हो ।
२ १ १११ १ २
जासा ३१ उवा २३ । इट् इडा २३४५ । आया ।
१ — १ ११११ १ —
हि पिब मा २ त्सुवा । इडा २३४५ । (१) । ए २ ।
२ १र र र र १ र र र र —
विदारायेसुवीरियाम् । भुवो वाजानाम्पतिर्वशाꣳ२ ।
१ २ २॒ ५ १ — १ २
अनुआ ३१ उवा २३ । ई३४डा । ए २ । मꣳहिष्ठ
१ र ऽ २॒
वज्रिन्भृष्वसाइ । यः शविष्ठः शूरा २ । णा ३१ उवा
२॒ ५ १र र र २॒
२३ । ई ३४डा । यो मꣳहिष्ठो मघो ऽ२ । ना ३१
२ ५ २ १ र ऽ २॒
उवा २३ । ई ३४ डा । अꣳशुर्न्न शोचा २इः । हा
२॒ ५ १ र र
३१ उवा २३ । ई ३४ डा । आई । कित्वो अभिनो

१ २   २ र   —   १   १   १ २र
भया। इन्द्रो। विदेतमू २ स्तु हाइ। इडा। इन्द्रो।
१र   —   १   १   १ २   १र   —
विदेत मूरस्तुहाइ। अथा। इन्द्रो। विदेत मू २ स्तु
१   १   र र   र र २   २
हाइ। इडा। ईशेहिशक्रस्त मूतयेहवा १ मा३
२   २र १र   २   ४ ५   १
हाइ। जेतारमपरा ३। जाइताम्। सनः स्वर्षदता
र   २   १
२३ होइ। हाइषा ३१ उवा २३। इट् इडा
१ १ १ १   १ २र   १   —   १
२३४५। क्रातुः। छन्दऋतता २ बृहात्। इडा
१ १ १ १   १ —   १   २ र   १
२३४५। (२)। ए२। ईन्द्रन्धनस्य सा तयाइ।
१ र   र   र र   —   १   २
हवामहे जेतारमपरा २। जितमा ३१ उवा २३।
२   ५   १ —   १   २ १   ऽ
ई ३४ डा। ए २। सनः स्वर्षदतिद्विषाः। सानः
—   १   २   २   ५
स्वर्षदता २ इ। द्विष आ३१ उवा २३। ई३४ डा।
१ र   —   १   २   २   ५
पूर्वस्ययत्तआ२। द्रिव आ३१ उवा २३। ई३४डा।
२   १   र ऽ   २   ५
अᳬशुर्म्मदाया २। हा३१ उवा २३। इ३४ डा।
१   २ र   र   १ २   १   —
सु म्न आधेहिनोवसाउ। पूर्त्तौः। शविष्ठ शा२स्य

१ १ २ २ १ १ २
ताई । इडा । पूर्त्ताः । शवि॰ । अथा । पूर्त्ताः ।
२ १ १ १ र र र २ २
शवि॰ । इडा । वशीहि शक्रो नूनन्तन्नव्यꣳ सा१न्या
२ २ १र २ ४ ५ १ र
३ साइ । प्रभोजनस्य वा ३ । त्वाहान् । समर्येषु
१ २ १
ब्रवा २३ होइ । वाहा ३१ उवा २३ । इट् इडा
ऽऽऽऽ १र २र १र — २ १ १
२३४५ । शुरो । योगोषुगा २ च्छताइ । इडा ।
२ १र — १ १ १ १ १ १ १ २
साखा । सुशिवो२ दयूः । इडा २३४५ ।(३)। आइवा ।
र १ ऽऽऽऽ १ १ २र
हियेवा २३४५ । होइ । हो । वाहा२१ उवा २३ ।
२र ५ १ २ १ ऽऽऽऽ १
ई३४ डा । आइवा । हियग्ना २३४५ । होइ । हो ।
२र २ ५ १ २ १
वाहा २१ उवा२३ । ई ३४ डा । आइवा । हिइन्द्रा
१ १ १ १ १ १ २ र १ ऽऽऽऽ
२३४५ । होइ॰ । आइवा । हिपूषा २३४५ न् ।
१ १ २र र १ १ १ १ १
होइ॰ । आइवा । हिदेवा २३४५ः । होइ । हो ।
२र २ १
वाहा २१ उवा २३ । ई ३४ डा ॥ ५ ॥

२ ॥ माधुच्छन्दसी संहिता ॥

"इदꣳह्यन्वोजसेति प्रथमोत्तमे त्वामिद्धि ह्योमरः स पूर्वो महोनां पुराभिन्दुर्युवा कवि रुपप्रक्ते मधुमति त्वियन्तः पवस्व सोम मधुमाꣳ ऋतावा सुरूपकृ दाहसं माधुच्छन्दस मेषा माधुच्छन्दसी नाम सꣳहितैतया वै देवाः स्वर्गंल्लोक मायन् स्वर्गंल्लोक मेति य एवं वेद"—इति सा० ब्रा० १।४।२६-२८ ॥ २ ॥

छ०—२प्र० २भ० ३द० १ऋचि,

गे०—२प० ५प्र० १भ० १०,१२ द्वे सामनि ।

५ ५ २ १२ — १२
इदाꣳ मे । हियाꣳनू ओ १ जासा २ । सुतꣳ
१२ १२ — १र ०
राधा । नाम्या१ता२इ । पिबातुवस्या गिर्वाणा२३४ः ।
३२ ३२ १ ३ ५र र २
पिबा ३४ तुवा ३ । स्या२गा२३४ औहोवा । वा२
५
३४णाः ॥ १ ॥

५ ५र २१ २ १ २र
इदꣳह्यनूꣳ ओजसा । सुतꣳ राधा । नाम्याती ।
र २ १२ १ २र र
हो वा ३ हाइ । पिबातुव । स्यगाइर्वाणौ । होवा३
२ १ २र र २ ११
हाइ । पिबातु वौ । हो वा३ हा । स्यगाये इः ।
१ ३ ५र र २ १२ ११११
वा१ना२३४ औहोवा । घृतश्चुता २३४५ः ॥ २ ॥

छ० ४प्र० १अ० १द० १०ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० २३साम।

३र ४ ५र २a ३ ४र ५ ५ २ १ २
त्वामिदा। होइ। ह्यिो नरा ६ ए। अपाइप्य

१ २a ३ ५ १ २ १र २र
न्वा। ज्वा इनृभूर्णा २३४ याः। स इन्द्रस्तोम वाहसः।

१ २a ३र २ ३र २ १ २a
इहाश्रुधा। औहो ३४ वा हाइ। उपास्वासा।

३र २ ३र २ १र २ १
औ हो ३४वाहा। रमागा२३ हा ३४३ इ। ओ

२३४५ इ। डा॥ ३॥

छ० ४प्र० २अ० २द० ४ऋचि, गे० २प० ८प्र० २अ० १७साम।

५र र र ५ २र १ र
सपूर्व्यीमहोना६ मे। वेनः क्रतू३ भाइ रान

र २ २ ऽ २ २ १ —
जे३। हा ३ हा। औ३हो२वा। आयिही२। यस्य

र ऽर १ २ २ २ ऽ २ २
द्वा रा३मानुः पिता ३। हा३हा। औ३हो३वा।

१ — १ र २ २ २ ऽ
आयिही२। दायि वेषुधा३। हा३हाइ। औ३

२ २ १ — १ २a ३
हो३वा। आयिही२। य आ २३। ना २ जा २३४

५र र २ १ ३ १ १ १ १
औहोवा। मधुस्रुता २३४५ः॥ ४॥

छ० ४प्र० २घ० २द० ८ऋचि, गी० २प० ८प्र० २अ० २१ साम।

५र ३ २३४र ५ १ र र २ १र
पुराम्भिन्दुर्युवाकविः। अमितौजा अजाया २३
२ १ र २ १ २३ ५
ता। आइन्द्रो विश्वा ३। स्याकर्मा २३४ णाः।
१ २A ३ ५ ४ ४
धर्त्ता। वाज्रीवा ओ २३४ वा। पुरुपूष्टुताः। हो ५
इ। डा॥ ५॥

छ० ५ प्र० २अ० १द० ८ऋचि, गी० २प० १२प्र० १अ० ७साम।

४ ४ ५ र ५ ४ ५ ४ १
ओवा। उपप्रक्षेमधुमतिक्षियन्तः। ओवा। ओयि।
१र र र२ १ २ १ १
पुष्येमरयिन्धीमहेत था २३ यिन्द्रा। ओ। वा।
२ २र २ ५
ओवा। ओ। वाहा ३१ उवा २३। ऊ३४ पा॥६॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० १०ऋचि, गी० ३प० १५प्र० २अ० १५साम।

२A ३ ५ ३ २ २ १ २
हाओ २३४ हा इ। इहा ३१। पवस्वसो। मा ३
१ २ ३ ४ ५ २ १र २ १
मधु। माऽ३ ऋ ता वा। अपोवसा। नो ३ अधि।
२ ३र ४ ५ २ १र २ १ २ ३४ ५
सानो अव्याइ। अवद्रोणा। नी ३ घृत। वन्तिरोहा।
२A ३ ५ १ २ २ १ २ १
हा ओ २३४ हा इ। इहा ११। मदिन्तमो। म त्सरः।
२ २ ४
धा २४२ इ। द्रा ३ पा ५ ना ६५६ः॥७॥

छ० २प्र० २अ० २द० ६ऋचि, आ० २प० ३प्र० २ष० ४ साम।

२ र १२र १२र १२र १ १ — १२
सुरूपकृत्नुमूतये। सुदुघामा। वगो२। दुहया३
३ ५ ३ ५ २१र २
१उवा२३। इ२३४डा। सू२३४वा:। जुहूमा२३सी
१ २ १ २
द्यविद्यविया३१उवा२३। ज्यो२३४ती:॥ ८॥

---

३ ॥ रुद्रसंहिता ॥

"आवोराजा तद्दोवर्गे आब्यदीक्षानि देवव्रतानि चैषा रौद्री नाम सण्हितैतां प्रयुञ्जन् रुद्रं प्रीणाति"—इति सा० ब्रा० १।४।२९,३०॥

छ० १प्र० २अ० २द० ७ऋचि, गे० १प० २प्र० २ष० ३ साम।

४र ५र र ४ ३ २ ३ २ ३ ४ ५ १ २र १
आवोराजा। नमध्वरस्यरुद्राम्। हो। ता। राम्।
२ १ २ ३ ४ ५ २ १
स। त्ययजा३म्। रोदसीयो:। अग्निम्पु। रा।
१ ३ २ ३ ४ ५ १ २ १ २ १
तनयि। त्नोरचित्तात्। हिरण्य। रू। पा३मव।
२ २ ४
सा३४३। यि। का३र्णुपूध्वा६५६म्॥ १॥

ऊ० २प्र० १अ० ३द० १ऋचि, गे० २प० ३प्र० २अ० १-४चत्वारि।

५ र ४ ५ १ ३ २ ३ ५ १
तद्वौहोवा। मायार। सुतादूसा२३४चा। पुरु-
२र र १ २ — १ १ २ २
हूता। यसात्वा१ना२इ। शंयत्। हा। औ३होइ।
३ ५ २ २ ४र र २ १
गा२३४वाइ। ना२शा२३४औहोवा। ए३। किमे
१ १ १ १
२३४५॥ २॥
५ र र २ १ र २
तद्वोगाया। सुताइसचा३। पूरु२३हूता२३४।
३र २र १ २ ३ ५ २ १ २ —
हाहो३। यासत्वा२३४नाइ। शंयद्गा२३वे। नशौ२।
— १ ५ ४ ५
हौ२। हुवो२३४। वा। का५इनो६हायि॥ ३॥
५ र र र ५ २ र १र २र १
तद्वोगायसुतेसचा६ए। पूरुहूतायसत्वने। पुरु-
२र र १ ७ २ ५ २ ३
हूता। यासत्वा२३ना३४इ। शंयत्। गौवाओ२३४
५ १ ४ २ ५
षा। ना२३शा३। का२४५इनो६हाइ॥ ४॥
५ र र र ५ २ र १र
तद्वोगायसुतेसचा६ए। पुरुहूतायसत्वनाथि।
१ २ — १ २ २१ १
शंयद्गा२३वे। ऐ२हो१आ२३इही। मया२३। का२
३ ५र र २ १ १ १ १
इना२३४औहोवा। ई२३४५॥ ५॥

छ० १प्र० २अ० २द० ५ऋचि, आर० १प० १प्र० २अ० १६-१८त्रीणि।

२र २र ३ ४र ५ २र १र
हाउ । ३ । आज्यदोहम् । ३ । मूर्द्धानन्दाइ ।
२ १ २ २ ४ ५ २र १र २ १ २
वा३अर । तिम्पृथिव्या: । वैश्वानराम् । ऋतआ ।
२र ३र ४ ५ २ १ २ १ २ ३ ४र
जातमग्नीम् । कविꣳसम्रा । जा३मति । थिञ्जना-
५ २र १ २ १ २ ३ ४र ५ २र
नाम् । आसन्न:पा । त्रा३ञ्जन । यन्तदेवा: । हाउ३ ।
२र ३ ४र ५ २र ३ ४ २र
आज्यदोहम् । २ । आज्यदो५हाउ । वा । ए ।
२र १ ३ २र र १ ३ १ १ १ १
आज्यदोहम् । २ । ए आज्यदोहा२३४५म् ॥ ६ ॥

२र र १ २ १ २
हाउ । ३ । हूम् । चिदोहम् । चिदोहम् । २ ।
र १र २ १ २ ३ ४ ५ २र १र
मूर्द्धानन्दाइ । वा३अर । तिम्पृथिव्या: । वैश्वानराम् ।
२ १ र २र ३ ४ ५ २ १ २ १
ऋतआ । जातमग्नीम् । कविꣳसम्रा । जा३मति ।
२ ३ ४र ५ २र १ २ १ २ ३ ४र १
थिञ्जनानाम् । आसन्न:पा । त्रा३ञ्जन । यन्तदेवा: ।
२र र १ २ १ २ ऽ
हाउ । ३ । हूम् । चिदोहम् । चिदोहम् । चिदो३
२ ४ ३ १ १ १ १
हाउ । वा३ । ई२३४५ ॥ ७ ॥

२र १ २ र १र २
हाउ । ३ । च्योहम् । ३ । मूर्द्धानन्दाइ । वा३
१ २ ३ ४ ५ २र १र २ १ र २र ३र
अर । तिम्पृथिव्याः । वैश्वानराम् । ऋतमा । जात-
४ ५ २ १ २ १ २ ३ ४र ५
मग्नीम् । कविꣳसम्म्रा । जा३मति । थिम्ननानाम् ।
२र।१ २ १ २ ३ ४र १ २र १ २
आसन्नःपा । त्रा३स्रन । यन्तदेवाः । हाउ३ । च्योहम् ।
५ २ २ ४ ४ २ १
२ । च्यो३हाउ । वा३ । ए३ । ऋतम् ॥ ८ ॥

स्तो० २प्र० ५खण्डे, आर० ३प० ५प्र० १अ० ६–८त्रीणि सामानि।

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । ताइ । मित्रप । ताइ । क्षत्रप । ताइ ।
२ १ २ — —१ २ १ र १ १र
स्वःपताइ । धनपता२इ । ना२माः । मन्युनावृत्रहा-
र र २ १र २ १र २ १ २र १ २र १र २ १र र २र १
सूर्येणस्वराडयज्ञेनमघवादक्षिणास्यप्रियातनूराज्ञावि
२र र २ १ र २ १र २ र १ २ १ र २ १ २
शन्द्राधार । वृषभस्त्वष्टावृत्रेणशचीपतिरन्ने नगयःपृथि-
१र २ १र र २र १ १ २ र र १ र र
व्यास्तर्णिकोग्निनाविश्वंभूतम । अभवोवायुनाविश्वाः
२ १र २ र र १र र २ १र र र २ र १र
प्रजाअभ्यपवथावषट्कारेणार्द्धभाक्सोमेनसोमपाःसमि
२र र १र र र२र र र २ १ २ १ र र २र र र
त्यापरमेष्ठी । येदेवादेवाः । दिविषदः । स्थतेभ्योवोदेवा-

२ १र २र १ २ १र र २ १ २ १ र १र र
देवेभ्योनमः । येदे० । अन्तरिक्षसदः । स्यते० । येदे० ।

२ र १ २ १ र १र र २ १ २ १ र
पृथिवीषदः । स्यते० । येदे० । अप्सुषदः । स्यते० ।

१र र २ १ २ १ र १र र २र र १ २
येदे० । दिक्षुसदः । स्यते० । येदे० । आशासदः ।

१ र १ २ १र २ १ २र १ र २ १ २र १ र २
स्यते० । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसिमृडतान्न

१ २ १ २ १ २ १ र २
इहअस्मभ्यम् । इडा२३भा । यद्दंविश्वंभूतम् । यूयो३ ।

१ १ ३ ५
आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ ९ ॥

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । ताद्र । मित्रप । ताद्र । क्षत्रप । ताद्र ।

१ २ १ १ २ — — १ १ २ १
स्वःपताद्र । धनपता२द्र । ना२माः । नमउत्ततिभ्य-

२र र १र २ १ र २र १ २र र १ २ १ र
श्चात्तन्वानेभ्यश्चनमोनीषङ्गिभ्यश्चोपवीतिभ्यश्चनमोस्य-

२ १र २र १ २ १ २ र १ २
द्भ्यश्च। तिदधानेभ्यश्चनमःप्रविध्यद्भ्यश्चप्रव्याधिभ्यश्च

१२ १ २ र १ २ १ २ १र २ र १ २
नमः त्सरद्भ्यश्चत्सारिभ्यश्चनमःश्वि । तेभ्यश्चशायिभ्यश्च

१२ १ २ र १ २ १ २ १र २ १र २ १ २ १र २
नमस्तिष्ठद्भ्यश्चोपतिष्ठद्भ्यश्चनमोयतेचवियतेचनमःपथेच-

१ २र १ २ १र २ १ २र १ र २ १ २र
विपथायच । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसि

१ २ २ २ १ १ २ १ २ १
रृडतान्नहूहमस्मभ्यम् । हूडा२३भा । यद्दूदंविश्व-
२ २ १ १ २ ५
स्भूतम् । युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४मा: ॥१०॥
१ २ १ २ १ २ १
अधिप । ताङ्ग । मित्रप । ताङ्ग । क्षत्रप । ताङ्ग ।
२ १ २ — —१ १२ २ २१
स्व:मताङ्ग । धनपता२ङ्ग । ना२मा: । नमोन्नायन-
२ २ २२ १२ २२ २ १२ २१२२१ २१२
मोन्नपतयएकाक्षायचावपन्नादायचनमोनम: । रुद्राय
२२ १२२१ २१२ २१ २२१२१ २२ १
तीरसदेनमस्थिरायस्थिरधन्वनेनम:प्रतिपदायचपटरि-
२२१२ १ २२ १२२१ २२ २१२ २
णेचनमस्त्रियस्वकायचक । पर्दिनेचनमआम्नायेभ्यश्च
२ २ १२ २ १ २ १२ २ १२ २ १ २१२२
प्रत्याम्नायेभ्यश्चनम:क्रव्येभ्यश्चबिरिम्फेभ्यश्चनम:संहृतेच-
१२२ १२ १२ २१ २२ १२२१ २२ १
विहृतेच । अवज्यामित्रधन्वनोवितेमन्युन्नयामसिम्रड
२ २ १२१२ १ २ १
तान्नहूहअस्मभ्यम् । हूडा२३भा । यद्दूदंविश्वस्भू-
२ १ १ २ ५
तम् । यूयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४मा: ॥११॥

— —

४ ॥ विष्णुसंहिता ॥

"इदंविष्णुः प्रतत्स्यद्विष्णुः प्रकाव्यमुशनेवब्रुवाण-इति वाराह मन्त्यं पुनवव्रते वैषा वैष्णवी नाम सण्हितैतां प्रयुञ्जन् विष्णुं प्रीणाति"-इति सा॰ ब्रा॰ १ । ४ । ३१,३२ ॥

छ॰ ३प्र॰ १अ॰ ३द॰ ८ऋचि, गे॰ २प॰ ६प्र॰ २अ॰ १४ साम ।

५ ५ १ ३२ ३ ५ १
इदा६मे । विष्णू२ः । विचक्रा२३४माइ । त्राइ-
र २ १ २ — १ — १ २
धानि । दधाइपा१दा२म_ । समू२हो१ । ढा२३मा३ ।
१ ३ ५र र २ २
स्या२पा२३४औहोवा । ए३ । सुले१ ॥ १ ॥

आ॰ १प्र॰ ३द॰ ८ऋचि, आर॰ ३प॰ ४प्र॰ २अ॰ ७ साम ।

२र — १ १ २ १ २१
हाउ ।३। ऊ२ ।२। ऊ२ । वा३ । हाउवा३ । इसहस ।
२ १ र र २१ र २१र
अर्चिःशोचिस्तपोहरः । प्रतत्स्यद्विष्णोअरुषस्यनूमा२३
१ र र र र २१र २ र र
हाः । प्रनोवचोविदथाजातवेदा२३साइ । वैश्वा-
१र २१र र १र र र २ १
नरायमतिर्नव्यसीशू२३चोः । सोमइवपवतेचारुरग्ना-
२ २र — १ २
२३यो३इ । हाउ । ३ । ऊ२ । २ । ऊ२ । वा३ ।
२ ३११११
हाउवा३ । ई२३४५ ॥ २ ॥

कृ० ६प्र० १ग्र० ४द० २ऋचि, गी० ३प० १५प्र० १ग्र० ३६साम।

५र र १ २१र २१र २३
हाउहाउ। हुप्। प्रकाविवयाम्। उशने। वभ्र-
४ ५ २र१र र २ १ २र ३ ४ ५ २ १
वाणाः। देवोदेवा। ना३ञ्जनि। माविवक्ती। महि-
१ २ २ ३ ४ ५ ५र र १
व्रताः। शुचिबा३। धुःपवाकाः। हाउहाउ। हुप्।
२ १र २ १ २ २ ४
पदावरा। हो३अभि। आ३४३यि। तो३रापूड्
भा६५६न्॥ ३ ॥

आ० ४द० ३-७ ऋक्षु, आर० ५प्र० १ग्र० १३—१७ पञ्चसामानि।

२ १ २ १ र र २
उहुवाहाउ। ३। सहस्रशीर्षाःपुरू२३षाः। सह-
र १ २१ २ १र २१र २
स्राचःसहस्रा२३पात्। सभूमिꣳसर्वतोवा२३त्वी।
१ २१र २ १ २ १ ऽ
अत्यतिष्ठद्दशाङ्गू२३लाम्। उहुवाहाउ।२। उहुवा३
२ १ १ ११११
हाउ। वा३। इट्इडा२३४५॥ ४ ॥
२१र र — १र र र २
उहुवोहोवा२। ३। त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरू२३षाः।
१र र र र २१ २ १र २१ २
पादोस्येहाभवत्पू२३नाः। तथाविष्वङ्वियक्रा२३मात्।

र १र २ १र र — १र
अग्नानामशनेभ्या२३भी । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ ।
१ ३ ५र र ३ ५ २१र र —
होर । वा२३४ । औहोवा । ई२३४ऽा । उह्वौहोवा२
१र १ ३ ५र र ३
। २ । उह्वौ । होर । वा२३४ । औहोवा । सू२३४
५ २१र र — १र १ ३
वाः । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ । होर । वा२३४ ।
५र र ३११११
औहोवा । ऊ२३४५ ॥ ५ ॥

१र र — १ रर २
ड्यौहोवा२ । ३ । पुरुषएवेद९ंसा२३र्वाम् ।
१ र २१र २ १र र र र २
यद्भूतंयच्चभावा२३याम् । पादोस्यसर्वाभूता२३नी ।
१र र २१ २ १र र — र
त्रिपादस्यामृतन्दा२३इवी । ड्यौहोवा२ । २ । ड्यौ ।
१ ३ ५र र ३ ५ १र र —
होर । वा२३४ । औहोवा । ई२३४ऽा । ड्यौहोवा२ ।
१र १ ३ ५रर ३ ५
२ । ड्यौ । होर । वा२३४ । औहोवा । ज्यो२३४तीः ।
१र र — १र १ ३ ५र र
ड्यौहोवा२ । २ । ड्यौ । होर । वा२३४ । औहोवा ।
३११११
ई२३४५ ॥ ६ ॥

२र १र र २ १ २ २र
हाउ ।३। तावानस्य । महा२३इमा३ । हाउ ।३।
१ र र र २ १र २ २र १र र
ततोज्यायाꣳश्चपूरू२३षा३ः । हाउ ।३। उतामृतत्वस्ये
२ २र १ र र २ १र २
शा२३ना३ः । हाउ । ३ । यदन्नेनातिरोहा२३तौ३ ।
२ ऽ २ ४ १ १ १ १ १
हाऽउ । ३ । वा३ । ईट्इडा२३४५ ॥ ७ ॥
२ ऽ १ र २ १र २र २ऽ
हाऽउ३वा । ततोविराडजायत । हाऽ३उवा ।
१र २र १ २ १र २ २ ऽ १ २र १र २
विराजोअधिपूरुषः । हाऽउ३वा । सजातोअत्यरि
२ ऽ १र र २ १ र २ १ १ ऽ २
च्यत । हाऽउ३वा । पश्चाद्भूमिमथोपुरः । हाउवा३ ।
३ १ १ १ १
इ२३४५ ॥ ८ ॥

छ० २प्र० २भ० ३द० ५ऋचि, भार० ३प० ५प्र० १भ० १८ साम ।

२र १ २ १ २ १ २ १ २
हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णान्नृम्णम् ।
१ २ २ र १ २ —
३ । निधाइमाहे । ३ । कयानश्चित्रा३आभु१वा२त् ।
२र र र १ २ — २ र १ २
ऊतीसदावृ३धाःसा१खा२ । कयाशचिष्ठा३यावा१र्ता
२र १ २ १ २ १ २
२३ । हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णायि

१ २ . १ २ १ १
नृम्णाम् । ३ । निधाइमाही२ । निधा२३इ । मा२ ।
२ ५र र १ र २ १११११
हा२३४ । औहोवा । सुवर्ज्योती२३४५: ॥ ९ ॥

— —

५ ॥ विनायकसंहिता ॥

"अदर्दः सुष्वाणास आतून इति वर्गो मृज्यमानःसुहस्त्येति प्रथम-षष्ठे चैषा वैनायकी नाम सᳩहितैतां प्रयुञ्जन् विनायकं प्रीणाति"–इति सा० ब्रा० १ । ४ । २२,२४ ।

छ० ४प्र० १ष० ३द० ३ऋचि, गे० २प० ८प्र० १ष० ३,४ हे सामनी

४ ५ ४ २ र २ १ २ ५
अदर्द्दरुत् । समसृजोविश्वानिलमर्णा२३४वान् ।
१ र र १ २ १र ५ २
वद्बधानाᳩअराम्णाः । महान्ता२३४मौम्। द्रपर्वतं
१ २ १ ५ १२१२र १
वियाद्दः । सृजाद्धा२३४राः । भवयद्दान । वा२३
२ १
हा२३४म् । ओ२३४५इ । डा ॥ १ ॥
४५४ ५ ४५४ १र र
अदर्द्द रुत्समसृजाः । विश्वानि । त्वमर्णवान्बद्ब
र र २१ २ १र २१ २
धानाᳩअरा२३म्णाः । महान्तामिन्द्रपर्वतंविया२३द्दाः ।

१ २र — १ र ऽ १ २र १ ३

सृजाद्वाराः२: । अवा२यद्दान् । वा२ । या२३४

५र र ३ १ १ १ १

औहोवा । हा२३४५म् ॥ २ ॥

छ० ४प्र० १अ० ३द० ४ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० ५, ६ द्वे ।

४ ५ ४ ५ ३ २ ३ २ ४ ५ ४ ३ ४

सुष्वाणासः । इन्द्रस्तु । मसिला । सनिष्यन्त

५ ३ ५ र ३ २ ३

श्चित्तुविन्न । मणवा२३४जाम् । आनः । भराओ२

५ ४ ५ र ४ ५ ४ ५

३४वा । सुवितंयस्यको । ना । तानात्मना ।

२ र १ २ ४

सहिया । मा३४३ । तु३वोपूता६५६: ॥ ३ ॥

२ २ २ २ ५ १र ३ २ ३

औ३हो३होइ । सु२३४ष्वा । णासः । इन्द्रस्तु ।

२ ४ ५ २ ३ ५ १ २ १

मसिला । औ० । सा२३४नी । ष्यन्ताः । चौ३त्तुवि ।

२ ३ ४ ५ २ २ २ ३ ५ १

न्नम्णवाजाम् । औ२हो२होइ । आ२३४नाः । भरा ।

२ २ ३ ४ ५ २ ३ ५ १

सुविता२म् । यस्यकोना । औ० । ता२३४ना । त्मना ।

२ १र २ २ ४

सहिया । मा२४२ । तू३वो५ता६५६: ॥ ४ ॥

छ० २प्र० २अ० ३द० ३ऋचि, गी० २प० ५प्र० १अ० १६-१८सा०।

५र र २ १ २ १ २र १
आतूनआ। इन्द्रद्युमा२३न्ताम्। चाइचंग्राभा२३ए
२ १ — १ २र ३ ५ १ —
हाइ। संगृ२भाया। महाहस्तो२३४हाइ। दचा२
१ १ ३ ४र र
यिणाइना। महा२३। हा२स्ता२३४औहोवा।
१ २ १ १ १ १ १
दक्षिणे३ना२३४५ ॥ ५ ॥

५र र ४ ५ १ ३ ५
आतूनइन्द्रद्युमान्ताम्। चित्रा२ङ्ग्रा२३४भाम्।
२ ३ ५ २ऽ २ १ ३ ५र र
संगृभा२३४या। मा२हा३। हा२स्ता२३४औहोवा।
१ २र ३ १ १ १ १
दक्षिणेना२३४५ ॥ ६ ॥

५र र५४ ५ ५ २ १ र —
आतूनइ। द्रद्युमा६न्ताम्। चित्रंग्राभएसंगृभा२
२ १ र १ २ २ ३ ५
या। चित्रंग्राभएसम्। गृ। औ३होइ। भा२३४या।
२र १ र र १ २र १ ३र
ऐहोइ। महाहस्तीदचा२३होइ। औहो। वाहो२३४
५ ४ ५ ५
वा। णापूयिनो६हाइ ॥ ७ ॥

५र र ५ २ १ र र
आतूनइन्द्रद्युमा६न्ताम्। चित्रंग्राभꣳसंगृभाया।
२ १ र १ २ ५ ३ ५
चित्रंग्राभꣳसम्। गृ२३। इ३४५हा। भा२३४या।
२र १ र र १ २र १ ३र
ऐहोइ। महाहस्तीदक्षा२३होइ। औहो। वाहो२५४
५ ४ ५ ५
वा। णा५इनो६हाई॥ ८॥

छ० ६प्र० १ग्र० ३द० ७ऋचि, गी० ३प० १५प्र० १ग्र० ६,११ हे।

५ र २ १ २ ४ ५
मृज्यमानाः। सुहस्तिया३। सामू३द्राइवा।
२ १ २ ४ ५ २ १
चमिन्वसा३इ। रायी३म्पाइशा। गंबहुला३म्। पुरू२
३ ५ १ २र १ २ २ १ २
स्पृ२३४हाम्। पवमाना। औ३हो। भियो२३४वा।
४ ५
षा५सो६हाइ॥ ९॥

४ र ४ १ —१ — १ —
मृज्यमाना५ःसुहस्तिया। समू२द्राइवा२। चमा२
१ — १ २ २
यिन्वासो२। रयिम्पिशङ्गम्बहुलम्पुरुस्पृहां। औ३हो।
१ २ २१ ५ ४ ५
पवमा२३ना३। भियो१३४वा। षा५सो६हाइ॥ १०॥

६ ॥ स्कन्दसंहिता ॥

आमन्द्रैरिन्द्रहरिभिरामोविश्वासुहव्यम्मसेनानीरिति वर्गाः पवित्रम्स इति ह एषा स्कन्दस्य सꣳहितैतां प्रयुञ्जन् स्कन्दं प्रीणाति''-इति सा० ब्रा० ४ । १ । २५, २६ ॥

छ० ३प्र० २अ० १द० ४ऋचि, गे० २प० ६प्र० २अ० २७-२८सा० ।

५र र २ र र १ २
आमन्द्रैरा। द्रहरिभाइर्याहिमयूरा३रोमाभा३इः।
४ ५ ४ ५ २ ३ ५ २र १
माल्वाकाइचीत्। नियेमू२३४रीत्। नपाशिनाः।
२ १ — १ १ ३ ५र र
अतिधान्वे२। वताꣳ२३। आ२इहा२३४औहोवा।
३ ५
वा३३४याः ॥ १ ॥

६र ५ ४र ५ ४ ४ २र १ २१र
आमन्द्रैरिन्द्र। हा५रिभायिः। याहिमयूꣳररोम
१र र २ १ र २
भाइः। माल्वाका२३इचीत्। नाइयेमुरित्।
१र २ १ २ १
नपाशा२३इनाः। अताइधा२३न्वे। वताꣳ२३।
१ ३ ५र र २ १ १११
आ२इहा२३४औहोवा। वयो३भी२३४५ः ॥ २ ॥

४र ५ ४र ५ ४ ४ २र १ २ १र
आमन्द्रैरिन्द्र। हा५रिभीः। याहिमयूऽररोम

— १ — १र र २ १र
भाउ। वा२। मात्वा२। केचिन्नियेमुरिन्नपाशिनाउ।

— १ — १ र २ २
वा२। आतो२। धन्वेवता२१उवा२३। ई२३४

५
हो ॥ ३ ॥

छ० ३प्र० २अ० ३द० ७ऋचि, गे० २प० ७प्र० २अ० ७-८सामानि।

४र ए ४ ए २ १ — १ २
आनः। एविश्वा। सुहाव्या२म्। आइन्द्रꣳसम।

१२ १ ३ ए २ २ १२र
त्वुभू१षाता। ऊ२३४पा। हा३हाइ। ब्रह्माणि

१ २र ३ २ १ २ १ २ १ २ २
सवना। निवृत्रहान्। परिमा२३ज्याः। आर्चा३हाइ।

१ २ ४ ए ४
षमा। औ३होवा। हो५इ। डा॥ ४॥

एर र र ४ ए १ र र
आनोविश्वासुहाहाव्याम्। इन्द्रꣳसमत्सुभूषतो।

२ १ २ १ २ १
पब्रा२३ह्मा। णिसवना। निवृत्रहान्। परमा२

२ १ २ २ १ २ ४ ए ४
३ज्याः। आर्चा३हाइ। षमा। औ३होवा। हो५इ।

डा॥ ५॥

आनोविश्वासुहाव्याम्। इन्द्राम्। समत्सुभूषत। उपाब्रा१ह्माा२। णिसवनानिवृत्रहन्। परामा१ज्या२:। ऋचीषा२३मा३४३। ओ२३४५इ। डा॥ ६॥

ऊ० ६प्र० १अ० ५द० १ऋचि, गे० ३प० १५प्र० २अ० १६-१८।

हो४वा। उहुवा३। होवा। प्रसेनानाइ:। शूरोआ३। अाइरथानाम्। गव्यन्नेताइ। हर्षता३इ। अस्यसेना। भद्रान्कृण्वान्। इन्द्रहा३। वांत्सखिभ्या:। आसोमोवा। स्वा३रभ। सानिदत्ताइ। हो४वा। उहुवा३। होवा६। हाउवा॥ ७॥

औहो३वा३४५। प्रसे०—०भ्या:। औहो३वा३४५। आसोमोवा। स्वा३रभ। सा३४३। नी३दा५त्ता६५६यि॥ ८

५र ४ २ १ १ १ २ र २र १ १र र २
औहो३वा३४५। प्रसेनानाइ:। शूरोआ३।
२ ३ ४ ५ ३ २र १ १ २ २ ३ ४ ५
यायिरथानाम्। गव्यन्नेताइ। हर्षता३यि। अस्यसेना।
३ र २ १ १ २ २ ३ ४ ५ ५र ४
भद्रान्क्रणुवान्। इन्द्रस्या३। वांसखिभ्या:। औहो३
२ १ १ १ ३र र २र १ २ १ २ २
वा३४५। आसोमोवा। स्वा३रभ। सा३४३। नी३
४ ३ १ १ १ १
दा५। ता२३४५इ॥ ९॥

क्र० ६प्र० २अ० २द० १२ऋचि, गे० ३प० १६प्र० २अ० ३४, ३५।

२ १ २र १ २ १ २ १
पवित्रन्तेविततम्ब्रह्मणस्पते३। हुवे२३। २।
१ २ २ २ १ र २र १ २र १
होवा३हा३। हाइ। प्रभुर्गात्राणिपर्येषिविश्वता२३:।
१ १ २ र १ र ऽ १र २ १ २ १र
हुवे०। अतप्ततनूर्न्नतदा२मोअश्नुते३। हुवे०। शृता
२ १ २ १ रऽ १ १ २
सइद्वहन्त:सन्तदा२शत। हुवे२३। २। होवा३
२ २ ५र र २ १र र र र ऽ १र
हा३। हा३४। औहोवा। अर्कोदेवाना२म्परमे
रऽ ३ १ १ १ १
वियो२मा२३४५न्॥ १०॥

२ १ २र १ २ १ २ १ २र १
पविचन्तेविततंब्रह्मणस्पते३ । हुवाइ । औहो

— १ १ १ २ १ १र २
वा२ । प्रभु० । हु० । अतप्त० । हु० । शृतास० ।

१ २र १ ३ ५र र २ १ २
हुवायि । औ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । अर्कस्य

२१र २ १र ५ ३ १ १ १ १
देवा:परमेवियो२मा२३४५न् ॥ ११ ॥

---

७ ॥ पितृसंहिता ॥

"यद्वाउविश्पतिः समाद्ग्नेऽयममीमदन्त्यभिविपृष्ठ मक्रां-समुद्रः कनिक्रन्तीति ह एषा पित्र्या नाम सएंहितेतां प्रयुञ्जन् पितृन् प्रीणाति"—इति सा० ब्रा० १ । ४ । ३७,३८ ॥

छ० २प्र० १अ० २द० ८ऋचि, गे० १प० ३प्र० १अ० २८ साम ।

२ १र ४ ५ १ र २र १ २र १र
यद्वाउ२३विश्पति:शिता: । सुप्रीतोमनुषोविशे ।

१ २ १ २ १ २र ३ र २ १ २ ४ ५
विश्वाइदा२३ग्नी: । प्रतिरक्षा । सिसेधता । औ३होवा ।

४
हो५इ । डा ॥ १ ॥

छ० १प्र० २अ० १द० ८ऋचि, गे० १प० १प्र० १अ० १८साम।

३ २ २ २ १र
अहा। वो३हा। वो३हा। सनादग्नाइ।
२ १ २ ३ ४ ५ २ २र २ १
मृणासि। यातुधानान्। नत्वारचा। सी३पृत।
१ ३ ४ ५ २ १ २ १ र २ ३ ४ ५
नासुजिग्युः। अनुदहा। सहमू। रान्क्रयादाः।
३ २ २ २ र १ २र १ २ १
अहा। वो३हा। वो३हा। मातादूहेत्याः। मुचत।
२ २ ४
दा३४३इ। वी३या५या६५६ः॥ २ ॥

छ० ५प्र० १अ० ३द० ७ऋचि, गे० २प० ११प्र० १अ० २६साम।

३ ४ ३ ४र ५ ३ २ १ २ ५ ४र ५ र
अचन्नमीमद। तही३। आ२३४। वप्रियाअधू।
४ ५ १ २र १ २ १र २ १ र
षता। अस्तोषतस्वभानवः। विप्राना२३वी। ष्ठाया
२ र २र २ २ १ ३ ५र र
मती। योजानू३वा३इ। द्रा२ता२३४औहोवा।
३ ५
हा२३४री॥ ३॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ६ऋचि, गे० ३प० १५प्र० २अ० १०साम।

२ १ ऽ २ ३र २ २ — ऽ
ओ३हाइ। ओ३हा। ओहा। इया२। ओ२

१ २ १ २ १ १२३४५
हाउए । अभिचिपा । श्वा३०हष । यांवयोधाम् ।
२ १र २ १र २ ३ ४ ५ १ २र
अक्षोषिणाम् । अवाव । शन्तवाणी: । वनावसा ।
२ १ २ ३ ४ ५ २ १ ऽ २
नो३वरु । णोनसिन्धु: । ओ३हाइ । ओ३हा ।
३र २ १ — ऽ २ २ १ २ १ र
ओहा । इया२ । ओ३हा३ए । विरत्नधा: । दयते ।
२ २ ४
वा३४३ । री३यापूणा६पू६यि ॥ ४ ॥

छ० ६प्र० १ष० ४द० ७ऋचि, गे० ३प० १५प्र० २ष० ११साम ।

१ १ २र १ २ १र २ १
हो । होइ । अक्रांत्समुद्र:प्रथमेविध । मान् ।
२ १ २ १र २ र १
हो । होइ । जनयन्प्रजाभुवनस्यगो । पा: । हो ।
२र १ २र १ २ १र र ऽ १
होइ । वृषापवित्रेअधिसानो२अ । व्याइ । हो । हो ।
२ १ र र ऽ र र र २र २ र र
बृहत्सोमो२वावृधे । स्वानोअ । द्रा । औ३होवा
२ २ २र १र १ १ १ १
हाउवा३ । ए३ । स्वानोअ । द्री२३४५: ॥ ५ ॥

छ० ६प्र० १ष० ४द० ८ऋचि, गे० ३प० १५प्र० २ष० १२, १३ हे ।

४ ५ १ —१ — र १
क्रानी । क्रान्ती२क्रान्तीर । हरिरासृज्यमा२३

२ ४ ५ १ —१ — र १
ना३: । साह्वदान् । वाना२वाना२ । स्यजठरेपुना२३
२ ४ ५ १ —१ — र १
ना३: । नृभी: । याता२याता२: । कृणुतेनिर्णिजा२३
२ ४ ५ १ —१ — १
ङ्गा३म् । आता: । माती२म्माती२म् । जनयता२३ ।
१ ३ ५र र ३ ११११
स्वा२धा२३४औहोवा । भी२३४५: ॥ ६ ॥

३ ४ ५ र २ ३२र३५ ३
कनिक्रन्तिहा । होइ । हरिरासृज्य । मा२३४
२र १ र र२१ २ र १
ना: । हाहोइ । सीदन्वनस्यजठरेपुना२३ना: । हाहोइ ।
२र र २१ २ र२ र
नृभिर्यत:कृणुतेनिर्णिजा२३ङ्गाम् । हाहोइ । अतो
७ १ ३ ५र र
मताइम् । जनयता२३ । स्वा२धा२३४औहोवा ।
३ ११११
भी२३४५: ॥ ७ ॥

सामश्रमीत्युपनामावसथश्रीसत्यव्रतशर्म्मसङ्कलितं
संहितासप्तकं समाप्तम् ॥

— —

॥ अथ बृहद्यज्ञपाठः ॥

॥ तत्रेदं गोभिलीयं सूत्रम् ॥

"भासं दशस्तोभ मुन्नयं गायत्रीसामौशनसं शुद्धाशुद्धीये राजनरौहिणके बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानाम्नी महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठसामानि देवव्रतानि पुरुषव्रतानुगानं तवश्श्रावीय मादित्यव्रत मेकविंशत्यनुगानं पर्क्कादावारभ्य यद्वा आत्तद्दहरद्दत्रञ्चयशायेति गोभिलीया गोभिलीयाः"—इति गो॰ ब्र॰ सू॰ ॥ १ ॥

ॐ३म्। भासस्य वायुर्जगती सूर्यः।
दशस्तोभस्य प्रजापतिस्त्रिष्टुबिन्द्रः।
उन्नयेत्यस्य आदित्योऽनुष्टुबात्मा।
गायत्रस्य पुष्कलो गायत्री सविता।
औशनसस्य उशना गायत्री अग्निः।
शुद्धाशुद्धीययोरिन्द्रोऽनुष्टुबिन्द्रः।
राजनरौहिणयोरिन्द्रस्त्रिष्टुबिन्द्रः।
बृहत्साम्नो भरद्वाजो बृहतीन्द्रः।
रथन्तरस्य वसिष्ठो बृहतीन्द्रेशानौ।
सेतुसाम्नो विशोकस्त्रिष्टुबात्मा।

महानाम्नीनां प्रजापतिर्विराडिन्द्रः पुरीषपदानां पदपंक्तिर्वा ।

महादिवाकीर्त्यस्य सूर्यो जगती सूर्यः ।

ज्येष्ठसाम्नां प्रजापतिस्त्रिष्टुबग्निः ।

देवव्रतानां देवा उत्कृतौ रुद्रः ।

पुरुषव्रतानांपुरुषोऽनुष्टुप्पञ्चानांगायत्र्यग्निमात्र्यात्मा ।

तवश्यावीयसाम्नः प्रजापतिर्गायत्री सविता ।

सन्त्वाभूतानीति विश्वेदेवास्त्रिष्टुबादित्यः ।

उवीचिचंदेवा मन्तश्चरति आदित्यस्त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ।

उत्तरयोरादित्यो गायत्री सूर्यः ।

उदुत्यंचित्रमित्यतोषङ्गस्य सूर्यस्त्रिष्टुप् गायत्री सूर्य ।

सधस्थस्य इन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

महतां भूतो गायत्री सूर्यः ।

सार्पराज्ञीनां प्रजापतिर्गायत्री सूर्यः ।

घर्मरोचनस्येन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

परिधोना मिन्द्रो गायत्री सूर्यः ।

ऋतुसाम्न ऋतवोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

चक्षुःसाम्नो मित्रावरुणौ गायत्री सूर्यः ।

श्रोत्रसाम्नो मित्रावरुणौ त्रिष्टुप्गायत्र्यौ सूर्यः ।

शिरःसाम्न इन्द्रो गायत्रीत्रिष्टुभौ सूर्यः ।

जपे विनियोगः ॥

—— ——

१ ॥ भासम् ॥ आ० ३,८ । आर० ६,१,८ ॥

२र र र४ ३र २र४ ३र २र १ र १
हाउहाउहाउ । ओहा । २ । ओहाइ । इ

र २र २ १ १ १
हौहो । ३ । इहियो । ३ । हुम् । ३ । हो । ३ ।

१ १र २ १ र १
हुं । ३ । इडा । ३ । ऋतम्मे । ३ । हस् । ३ ।

३ १ र २ १र २ १ र र र र २
प्रत्नस्यवृष्णोअरुषस्यनूमा२३हाः । प्रनोवचोविदथाजात

१र २ २र र १र २ १र २
वेदा२३साइ । वैश्वानरायमतिर्नव्यसेशू२३चीः ।

१र र र २ १ २ २र र २र४
सोमइवपवतेचारुरग्ना२३या३इ । हाउहाउहाउ ।

३र २र४ ३र २र १ र २र २ १
ओहा । २ । ओहाइ । इ हौहो । ३ । इहियो । ३ ।

१ १ १ १ र २ १ र
हुम् । ३ । हो । ३ । हुं । इडा । ३ । ऋतम्मे । ३ ।

१ ३ ५र र १ र २र २ १
हस् । २ । हा२३४ । औहोवा । इ हौहो । भद्रम् ।

१ र २र १र २ १ र २र २र १ १ र २र
इ हौहो । श्रेयः । इ हौहो । वामम् । इ हौहो ।

१ २ १ र २र १ १ र २र १ २ १ र २र
वरम् । इ हौहो । सुवम् । इ हौहो । अस्ति । इ हौहो ।

१ र २र १ र २र १र २ र र
अभ्राजीत् । इ हौहो । ज्योतिः । अभ्राजीत् ।

१ र २र १र २ १ ३ र २
इ हौहो । दौदिवः । ए२३ । हियाहाउवा३ ।
३ १ १ १ १
भा२३४५स् ॥ १

२ ॥ दम्रस्तोभम् ॥ छ० ४,१,३,६ । आर० ४,२,१६ ॥

२र र र३ ३र २र३ ३र २र २र ३र र
हाउहाउहाउ । ओहा । २ । ओहा । हाओवा ।
— — २र १र १र
३ । ऊ२ । ३ । ओ२ । ३ । हाउवाक् । ३ । आयुर्यन्
२र र १र १
। ३ । एआयुः । ३ । आयुः । ३ । वया: । २ । वयः ।
१ र र र —१ र र र
इन्द्रन्नरोनेमधिताहवा२न्ताई । यत्पार्यायुनजतेधिया
—१ र र र र —१ र र
२स्ता: । शूरोन्टषाताश्रवसश्चका२मायि । आगोमति
र र —१ २र र र३ ३र २र३
व्रजेभजातुवा२न्नाः । हाउहाउहाउ । ओहा । २ ।
३र २र १ ३ ३
ओहा । (पूर्ववत्) । वया: । २ । वा२ । या२३४ ।
५र र २र र १र २ १ २ र १र र ३ १ १ १ १
औहोवा । ए । आयुर्धाअस्मभ्यंवर्चोधादेवेभ्या२३४५: ॥ २

३ ॥ उन्नयम् ॥ स्तो० २,१० । आर० ६,२,२१ ॥

१ २र १ २र १ र १ २ १
उन्नयामि । होइ । ३ । आदित्यंप्राञ्चंयन्तमुन्न

२र १ २र र १र २र १
यामि । होइ । ३ । अहोरात्राण्यरिचाणि । होइ ।

१र २ १ र र र र २
३ । द्यौर्नौहाउ । ३ । तस्यामसावादित्यईयतेहाउ

१ र र रर २ १रर
। ३ । तस्मिन्वयमीयमानईयामहेहाउ । ३ । ईयामहे

२ १रर २ २ २१रर २ १ २र
हाउ । २ । ईयामहे३ । हाउवा । प्रियेधामᳫंस्त्रियचरे

२१रर २ १ २३१११११
। २ । प्रियेधामᳫंस्त्रियचरे२३४५ ॥ ३

४ ॥ गायत्रीसाम ॥ उ० ६,३,१०,१ । चतुर्ग्रन्थेभ्यः पृथक् ॥

१ र र र र —
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गोदेवस्यधीमाहो२ ।

२१र र २ १ — १
धियोयोनःप्र । चोऽ१२१ऽ२ । हुम् । आ२ । दायो ।

२ १११
आ३४५ ॥ ४

५ ॥ औशनसम् ॥ छ० १,१,१,५ । गे० १,१,६ ॥

४र५४ १ २ १ र २
प्रेष्ठंवः । अता२३इथीम् । स्तोषेमित्रम् ।

२१ २ १ २ २ १ २
इवप्रा२३याम् । अग्नाइरा३था३म् । नावा२३हा

१ ५ ५
३४३यि । दा२३४यो६हाइ ॥ ५

६, ७ ॥ शुद्धाशुद्धीये ॥ छ० ४,२,१,९ । गे० ९,२,७-८ ॥

४र ५र ४ ५ ४ ५र ४ २ १ र २ १ २ १र
एतोन्विन्द्रꣳस्तवामा । शुद्धꣳशुद्धेनसा२३म्ना । शुद्धै
र र २ १ २ १र २ १
रुक्थैर्वावृध्वा२३ꣳसाम् । शुद्धैरा२३शी३ । र्वा२न् ।
३ २ ५र र ३ १ १ १ १
ममा३४औहोवा । तू२३४५ ॥ ६

५र र ५ २ १ २ १
एतोन्विन्द्रꣳस्तवा६मा । शुद्धꣳशुद्धे । न । साम्ना२ ।
१ २ २ १र ३ ५ २ १र
शुद्धाद्रुक्३थ्या२यिः । वावा२र्ध्वा२३४ꣳसाम् । शुद्धै
२ १ २ १ २ १
रा२७शी । र्वान्ममत्तु । इडा२३भा३४३ । ओ२३
४५इ । डा ॥ ७

८ ॥ राजनम् ॥ छ० ४,१,३,६ । आर० ४,२,१९ ॥

१ १ १ ३र २र
हुम् । ३ । हो । ३ । हꣳ । ३ । ओहा । २ ।
३र २र ३र २र ३र २र २ १ २
ओहा । औहोइ । २ । औहोइ । इन्द्रन्नरो । ने३
१ २र ३ ४ ५ १र २ १ १ र २ र
मधि । ताहवन्ताई । ३ । वयोबृहत् । ३ । विभ्राष्टये
१ २ र ३ १र २ १ २ ३ ४ ५
विधर्मणे । ३ । यत्पारिया: । युनज । ताद्धियस्ता:

२ १ र १ २र १र
। ३ । सत्यमोजः । ३ । रजःसुवः । ३ । शूरोनृषा ।
२ १ २ ३ ४र ५ २ १ र २ १
ता३श्रव । सश्वकामाइ । ३ । भद्रꣳसुधा । २ । भद्रꣳ
र १र १ र २र १र
सुधे । षमूर्जम् । इषमूर्जम् । २ । आगोमताइ ।
२ १र २र ३ ४ ५ २ १ २ १ २
व्रजेभ । जातुवन्नाः । ३ । बृहद्यशः । ३ । दिविदधे३
१ २ १ २ २ १र र र र र र २ ३
हम् । २ । दिविदधे३ । हाउवा । वागीडासुवोबृहन्ना
१ १ १ १
२३४५ः ॥ ८

८ ॥ रौहिणम् ॥ छ० ४,१,३,६ । आर० ४,२,२० ॥

२र १ २ १ २
हाउ । ३ । आईही । ३ । आइहिया । ३ ।
१ २ १ २ १ २ १
आसाउ । ३ । आयाम् । ३ । नामाः । ३ । किट् ।
१ र र र —१ र र र
२ । इन्द्रन्नरोनेमधिताहवा२न्ताई । यत्पार्यायुनजते
—१ र र र र —१ र र
धिया२स्ताः । शूरोनृषाताश्रवसश्चका२मायि । आगो
र र —१ १ १ र
मतिव्रजेभजातुवा२न्नाः । मना२३होई । प्राणा२३
१ १ र १ र
होइ । चक्षू२३होई । श्रोत्रा२३ꣳहोई । घोषा२३

१ १ २ १ २
होइ। व्रता२३ॅहोइ। भूता२३ॅहोइ। पाना२३ॅ
१ १ २ १ १
होइ। चित्ता२३ॅहोइ। धीता२३ॅहोई। सुवा२३
१ २ १ ॰ २ ५२ २
होंई। ज्योता२३इर्हों२। वा२३४। औहोवा।
३ १ १ १ १
ऊ२३४५ ॥ ९

१० ॥ बृहत् ॥ छ० ३,१,५,२। आर० १,१,२७ ॥

२र र र र ॰२ र १र र
औहोइत्वामिद्धिहवामहा३ए। सातौवाजा। स्या
२॰ २ ५ १२ ३र ४र ५ २ १
कारा२३४त्रा:। तुवा३४। औहोवा। वृत्राइषुवाई।
१ २ २॰ ३ ५ १र र २
द्रासा३१त्। पतिन्ना२३४रा:। त्वाङ्काष्ठा३४।
३र ४र ५ — १ ऽ ५ ५
औहोवा। सु२अर्वा२३४। ता:। उहुवा३हाउ।
१
वा। हस्॥ १०

११। रथन्तरम्। छ० ३,१,५,१। आर० २,१,२१ ॥

२ऽ र र र १ ऽ १ २र र र र
आभित्वाशूरनोनुमोवा। आदुग्धाइवधेनवईशान
१ २ १ र २ १
मस्यजगत:। सुवा२३र्दृशाम्। आइशानमा२३

४ १ र र ५ ५
इद्रा३ । ताम्बू२३४षा । ओवा६ । हाउवा ।
१
अस् ॥ ११

१२ ॥ पुरुषगतिः ॥ आ० १,९ । आर० २,२,३४ ॥

२र १र र २ २ १
हाउ । ३ । सेतूꣳस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ ।
१र२र१र र २ २र र
दानेनादानम् । ३ । हाउ । ३ । अहमस्मिप्रथमजा
१ २ १ १ १ १ २र १र र २
ऋता२३स्या२३४५ । हाउ । ३ । सेतूꣳस्तर । ३ ।
१ र २र १र २ १ र २र १र
दुस्त । रान् । अक्रोधेनक्रोधम् ।२। अक्रोधेनक्रोधम् ।
२र र र र र १ २ १ १ १ १
हाउ । ३ । पूर्वन्देवेभ्योअमृतस्यना२३मा२३४५ ।
२र १र र २ २ १
हाउ । ३ । सेतूꣳस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ ।
२ १ र २र २र २र र र र १
श्रद्धयाश्रद्धाम् । ३ । हाउ । ३ । योमाददातिसइदेव
२ १ १ १ १ २र १र र २
मा२३वा२३४५त् । हाउ । ३ । सेतूꣳस्तर । ३ ।
२ १ २ १र र २ २र
दुस्त । रान् । ३ । सत्येनानृतम् । ३ । हाउ । ३ ।
१ २ १ १ १ १ २ऽ ऽ ऽ
अहमन्नमन्नमदन्तमा२३श्मी२३४५ । हाउहाउहाउवा ।

२र १र २र १२१ १२
एषागतिः । ३ । एतदमृतम् । ३ । स्वर्गच्छ । ३ ।
२ १रर २र १र २ १ १११
ज्योतिर्गच्छ । ३ । सेतूंस्तीर्त्वाचतुरा२३४५: ॥ १२

१३ ॥ महानाम्न्यः ॥ मूलमस्य छन्दआरण्यकोत्तरेभ्यः पृथक् ॥

१ १— २१र२ १ २र १
॥ ओं३म् ॥ ए२ । विदामघवन्विदाः । गातुमनु
१ २ २ ५ १—
शंसिषः । दाइशा३१उवा२३ । ई३४डा । ए२ ।
१र २र र १ २र र १र १२
शिक्षाशचीनाम्पताइ । पूर्वीणाम्पुरू२ । वसा३१उवा
२ ५ २र १ — १ २
२३ । ई३४डा । आभिष्टमभा२इ । ष्टिभिरा३१
२ ५ १ र ऽ २
उवा२३ । ई३४डा । स्वर्णांशूरः । हा३१उवा२३ ।
२ ५ १ २र र १ २ २ १र
ई३४डा । प्राचे । तनप्रचेतया । इन्द्रा । द्युम्नायना२
१ १ १ २ २ १र १ १ २
इषाइ । इडा । इन्द्रा । द्युम्ना० । अथा । इन्द्रा ।
२ १र १ १रर र रर र र २ २
द्युम्ना० । इडा । एवाहिशक्रोरायेवाजायवा१ज्री३
२ २ १ २ ४ ५ १
वाः । शविष्ठवज्रिन्ना३ । जासाइ । मंहिष्ठवज्रि

१ १ २ १ १ १ १ १
न्ना२३हो । जासा३१उवा२३ । इट्इडा२३४५ ।
१ २ २ १ — १ १ १ १ १ १ २
आया । हिपिबमा२त्सुवा । इडा२३४५ ॥—
१— २ १र र र र १ र र र र
ए२ । विदारायेसुवीरियाम् । भुवोवाजानाम्पति
— १ २ २ ५ १—
र्वशाꣳ२ । अनुआ३१उवा२३ । ई३४डा । ए२ ।
१ २ १ १ र ऽ २
मꣳहिष्ठवज्रिन्नृञ्जसाइ । यःशविष्ठःशूरा२णा३१उवा
२ ५ १र र ऽ २
२३ । ई३४डा । योमꣳहिष्ठोमघोर । ना३१उवा२३ ।
२ ५ २ १ र ऽ २
ई३४डा । अꣳशुर्नशोचा२इ । हा३१उवा२३ ।
२ ५ १ २ र र १ २ २ १र
ई३४डा । चाइ । कित्वोअभिनोनया । इन्द्रो । विदे
— १ १ १ २ २ १र — १
तमू२स्तुहाइ । इडा । इन्द्रो । विदेतमू२स्तुहाइ ।
१ १ २ २ १र — १ १ १र र
अथा । इन्द्रो । विदेतमू२स्तुहाइ । इडा । इशेहिशक्र
र र २ २ १ २र १र २ ४ ५
स्तमूतयेहवा१मा३हाइ । जेतारमपरा३ । जाइताम् ।
१ १ १ २ १
सनःस्वर्षदता२३होइ । हाइषा३१उवा२३ । इट्इडा
१ १ १ १ १ २ २ १ —१ १ १ १ १ १
२३४५ । क्रातूः । छन्दऋता२म्बृहात् । इडा२३४५ ॥

१— १ २ र १ १र र र र
ए२। इन्द्रन्धनस्यसातयाइ। हवामहेजेतारम

— १ २ २ ५ १— १
परा२। जितमा३१उवा२३। ई३४डा। ए२। सनः

२ १ १ — १ २
स्वर्षदतिद्विषाः। सानःस्वर्षदता२इ। द्विषआ३१

२ ५ १र — १ २
उवा२३। ई३४डा। पूर्वस्ययत्तआ२। द्रिवआ३१

२ ५ २ १ र ऽ २
उवा२३। ई३४डा। अꣳशुर्मदाया२। हा३१उवा२३।

२ ५ १ २ र र १ २ २ १
ई३४डा। सूनआधेहिनोवसाउ। पूर्त्तीः। शविष्ठ

— १ १ १ २ २ १ — १
शा२स्यताइ। इडा। पूर्त्तीः। शविष्ठशा२स्यताइ।

१ १ २ २ १ — १ १ १ २
अथा। पूर्त्तीः। शविष्ठशा२स्यताइ। इडा। वशीहि

र र २ २ २ २ १र २
शक्रोनूनन्तन्नव्यꣳसा१न्या३साइ। प्रभोजनस्यवा३।

४ ५ १ र १ १ २
चाहान्। समर्येषुब्रवा२३होइ। वाहा३१उवा२३।

१ १ १ १ १ १ र १र १र — १ १
इट्इडा२३४५। शूरो। योगोषुगा२च्छताइ। इडा।

१ २ २ १र — १ १ १ १ १ १
साखा। सुशेवो२द्वयूः। इडा२३४५॥—

१ २ २ र १ १ १ १ १ १ १ २र
आइवा। हियेवा२३४५। होइ। हो। वाहा३१

२ ५ १ २ २ १ १ १ १ १
उवा२३ । ई३४डा । आइवा । हियग्ना२३४५इ ।
१ १ २र २ ५ १ २
होइ । हो । वाहा३१उवा२३ । ई३४डा । आइवा ।
२ १ १ १ १ १ १ १ २र
हिइन्द्रा२३४५ । होइ । हो । वाहा३१उवा२३ ।
२ ५ १ २ २ १ ऽ ऽ ऽ ऽ १ १
ई३४डा । आइवा । हिपूषा२३४५न् । होइ । हो ।
२र २ ५ १ २ २ र १ १ १
वाहा३१उवा२३ । ई३४डा । आइवा । हिदेवा२३
१ १ १ १ २र २ ५
४५: । होइ । हो । वाहा३१उवा२३ । ई३४डा ॥१३

१४ । महादिवाकीर्त्यम् । स्तो० २,९; आ० ५,२। आर० ६.१,९–१८।

२र १र १र ३र २
हाउ । ३ । आयुः । ३ । ज्योतिः । २ । ज्योता
५र र २ १र र ३ १ १ १ १ २र र
३४ । औहोवा । ए३ । वाग्ज्योती२३४५: ॥ एवा
र ३ ५र र २र र ५र र
हियेवा२३४औहोवा । हाऽहऽहाऽहऽहऽ३४औहोवा ।
२ र १ २ १ २ १
(एवं त्रिः) हियेवा । हियग्नाइ । हिइन्द्रा ।
२ र १ २ र १ १ १ १ १ २र र १ २
हिपूषान् । दिदेवा२३४५: ॥ वयोमनोवय:प्राणाः ।
२ १ २ २ र र र र १ २ १
वयश्चक्षुर्वयःश्रोत्राम् । वयोघोषोवयोव्रातम् । वयो

र २ ऽ ३ १ १ १ १ २ र १ १
२३भूताउ । वा३ । ई२३४५ ॥ वयोमना२३ः । होइ ।

२र ३ ५ २ १र १ २
हौवाओ२३४वा । वयःप्राणा२३ः । होइ । हौवा

३ ५ २ १ १ २ १र
ओ२३४वा । वयश्चक्षू२३ः । होइ० । वयःश्रोत्रा२३म् ।

१ २ र १र १ २ र १
होइ० । वयोघोषा२३ः । होइ० । वयोव्रता२३म् ।

१ २ र १र १ २ ३
होइ ० । वयोभूता२३म् । होइ । हौवाओ२३४५

३ १ १ १ १ २ऽ २र २ऽ
वा६५६ । उ२३४५ ॥ ऊ२र्क् । हाउ । ३ । हो२

२ १ र १ १ २ १
वाक् । (एवन्त्रिः) । धर्म्मोऽ२धर्मः । ३ ॥ धर्म्मवि

२ २ १ र २ २ १ २ १
धर्म्म । ३ । सत्यङ्गाय । ३ । ऋतंवद । ३ । इ॒ष्वं

ऽ १ ऽ ऽ २र र १र र २र र १र
व२म्वंव२म्वम् ।३॥ औहोहोवाहाइ । २ । औहोहो

र २ ३ ५ २ १र १ २
वाहा३१उवा२३ । भू२३४वात् । विभ्राड्बृहत्पिब

र १ २र र १र र २र र १र र
तुसोम्यम्म । ध्वौहोहोवाहोइ । औहोहोवाहोइ ।

२र र १र र २ १ ३ ५ १र २
औहोहोवाहा३१उ । वा२३ । जा२३४नात् । आयु

१ २ १ २र १ २ २र र १र र २र र
र्दधद्यज्ञपतावविह्रुतम् । औहोहोवाहोइ । २ । औहो

१र र २ ३ ५ १र २र र १र
होवाहा३१उ। वा२३। वा२३४र्धात्। वातजूतोयो

२ १ २ १ र २र र १र र २र
अभिरक्षतित्मना। औहौहोवाहोई।२। औहौ

१र र २ ३ ५ २ १र
होवाहा३१उ। वा२३। का२३४रात्। प्रजाःपि

२ १र र २ २र र १र र २र र
पर्त्तिबहुधाविराजति। औहौहोवाहोई।२। औहौ

१र र २ — र १ र २र १र २ र
होवाहा३१उ। वा२।२। ए। अभ्राजौज्योतिरभ्रा

३ १ १ १ १ १र २ १ २ १
जो२३४५त् ॥ भूमिः।३। अन्तरिक्षम्।३। द्यौः।

२ ५र र र २र १र १ १ १ १
।२। द्या३४। औहोवा। ए३। भूताया२३४५ ॥

२ऽ २ १ २ १र ३र २
द्यौः।३। अन्तरिक्षम्।३। भूमिः।२। भूमा

५र र २ १र ३ १ १ १ १ २र
३४। औहोवा। ए३। आयुषे२३४५ ॥ हाउ।

१र ३र २ ५र र ३ १
३। ज्योतिः।२। ज्योता३४। औहोवा। ई२

१ १ १
३४५ ॥ १४

(महादिवाकीर्त्त्य मिति दशानां शिरआदिसाम्नां समुदितानामेकं नाम। तथा ह्याम्नायते—"महादिवाकीर्त्यं सौर्यं वा दशानुगानं तस्य शिरश्च ग्रीवा च स्कन्धकीकसौ च पुरीषाणि च पक्षौ चात्मा चोरू च पुच्छञ्चैतन्नाम सुपर्ण मित्याचक्षते"-इति)

१५,१६,१७ ॥ ज्येष्ठसामानि ॥ छ०२,२,२,७। आर०१,२,१६-१८॥

२र २र ३ ४र ५ २र १र
हाउ।३। आज्यदोहम्।३। मूर्धानन्दाई।
२ १ २ ३ ४ ५ २र १र २ १ र
वा३अर। तिम्पृथिव्याः। वैश्वानराम्। ऋतआ।
२र ३ ४ ५ २ १ २ १ २ ३ ४र
जातमग्नीम्। कविꣳसम्रा। जा३मति। थिञ्जना
५ २र १ २ १ २ ३ ४र ५ २र
नाम्। आसन्नःपा। त्रा३ञ्जन। यन्तदेवाः। हाउ।
२र ३ ४र ५ २र ३ ४ २र
३। आज्यदोहम्।२। आज्यदो५हाउ। वा। ए।
र १ २ २र र १ २ १ १ १ १
आज्यदोहम्।२। ए। आज्यदोहा२३४५म्॥ १५

२र र १ २ १ २ २र १र
हाउ।३। हुम्चिदोहम्। चिदोहम्।२। मूर्धा
१र र १ २
नन्दाई। एषा ऋक्। हाउ।३। हुम्चिदोहम्।
२ १ २ ऽ २ ३ १ १ १ १
चिदोहम्। चिदो३हाउ। वा३। ई२३४५॥ १६

२र १ २ २र १र
हाउ।३। च्योहम्।३। मूर्धानन्दाई। एषा
२र १ २ ऽ २
ऋक्। हाउ।३। च्योहम्।२। च्यो३हाउ। वा३।
२ २ १
ए३। ऋतम्॥ १७

१८, १९, २० ॥ देवव्रतानि ॥ स्तो० २,८ । आर० ५,१,६-८ ॥

१ २ १ २ १ २
अधिप । ताइ । मित्रप । ताइ । त्त्रप ।
१ २ १ २ — —१
ताइ । स्वःपताइ । धनपता२इ । ना२मा: ।
२ १ र २ १र र र २ १र २ १र २ १ २र १ २र १र
मनुानावृत्रहासूर्य्येणस्वराडाज्ञेनमघवादक्षिणास्यप्रिया
२ १र र २र १ २र र २ १ र २१र २ र १ २
तनूराजाविशन्दाधार । वृषभस्त्वष्टावज्रेणशचीपति
१र २१ २ १र २१र र २र१ २
रन्नेनगयःपृथिव्यासृणिकोग्निनाविश्वम्भृतम । भ्यभ
र र १ र र २१र २ र र १र र २ १र र
वोवायुनाविश्वाःप्रजाअभ्यपवथावषट्कारेणाईभाक्सो
र २ र १र २र र १र र र २र र र १ २
मेनसोमपाःसमित्यापरमेष्ठी । येदेवादेवाः । दिविषदः ।
१ र र २र र र र १र २र १ २ १र र २र र र
स्तेभ्योवोदेवादेवेभ्योनमः । येदेवादेवाः । अन्तरि
१ २ १ र र १र र २र र र र १ २
क्षसदः । स्तेभ्यो० । येदेवादेवाः । पृथिवीषदः ।
१ र १र र २ १ २ १ र १र र
स्ते० । येदे० । अप्सुषदः । स्ते० । येदे० ।
२ १ २ १ र १र र २र र १ २ १ र
दिक्षुषदः । स्ते० । येदे० । आशासदः । स्ते० ।
१ २ १र २ १ २र १ र २ १ २र १ र २ १ २ १
अवज्यामिवधन्वनोवितेमनुाज्ञयामसिम्हडतान्नइहअस्म

२   १   २   १   २   २
भ्यम् । इडा२३भा । यद्दंविश्वंभूतम् । युयो३ ।
१   ३   ५
आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ १८

१ २ १   २ १   २ १
अधिप । ताई । मित्रप । ताइ । चत्रप । ताई ।
२ १   २ —   —१   २ १
स्व:पताइ । धनपता२इ । ना२माः । नमउत्ततिभ्य
२र   र १र   २ १ र २र   १   २र   र   १   २ १ र   २
श्चोत्तन्वानेभ्यश्चनमोनोषङ्गिभ्यश्चोपवीतिभ्यश्चनमोस्यद्भ्य
२ १ र २र   १   २ १   २   र   १   २ १ २
श्चप्र । तिदधानेभ्यश्चनमःप्रविध्यद्भ्यश्चप्रव्याधिभ्यश्चनमः
१   २   र   १   २१   २   १र   २ र   १   २
त्सरद्भ्यश्चत्सारिभ्यश्चनमःश्रि । तेभ्यश्चश्चायिभ्यश्च
१२   १   २   र   १   २   १ र २१र   २   १र २ १   २ १र २
नमस्तिष्ठद्भ्यश्चोपतिष्ठद्भ्यश्चनमोयतेचवियतेचनमःपथेच-
१   २र   १ २ १र   २ १   २र   १ र २ १   २र
विपथायच । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसिम्र
१ र   १   १   २ १ २   १   २   १   र
डतान्नइहयस्मभ्यम् । इडा२३भा । यद्दंविश्वंभूतम् ।
२   १   ३   ५
युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ १९

१   २   १   २   १   २
अधिप । ताई । मित्रप । ताई । चत्रप ।
१   २ १   २ —   —१   १ र
ताई । स्व:पताइ । धनपता२इ । ना२माः । नमो

र २ १ र २ र र १र २र र १र २ १ २र १
न्नायनमोन्नपतयएकाचायचावपन्नादायचनमोनमः ।
२ १र २र १ २र १ २ १र २ १ २ र १ २ १ २र
रुद्रायतीरसदेनमःस्थिरायस्थिरधन्वनेनमःप्रतिपदायच
१र २ १ १ १ २र १ र २ १ २र र १र
पटरिणेचनमस्त्रियम्बकायचक । पर्द्दिनेचनमश्राम्राये
२ र र १र २ १ २ १र २ १र २ १
भ्यश्चप्रत्याम्रायेभ्यश्चनमः कृव्येभ्यश्चविरिम्फेभ्यश्चनमः
२ १ र २ १ १र १ २ १र २ १ १र १ र २ १ २र
संवृतेचविवृतेच । अवज्ज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयाम
१र २ १ २ १ २ १ २ १
सिमृडतान्नइहश्रस्माभ्यम् । इडा२३भा । यइदंविश्वं
र २ १ ३ ५
भूतम् । युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४मा: ॥ २०

२१—२६ ॥ पुरुषव्रतानुगानम् ॥ आ० ४, ३—७ ;
छ० २,२,३,५ । आर० ५.१,१३—१८ षट् ॥
"द्वे पुरुषव्रते ; पश्चानुगानं चैकानुगानं च" ब्रा० ।

२ १ २ २ १ र र २ २
उहुवाहाउ । ३ । सहस्रशीर्षाःपुरु२३षाः । सह
र १ २ १ २ १ र २ १र २
स्राचःसहस्रा२३पात् । सभूमिᳪसर्वतोवा२३त्वा ।
१ २ १र २ २ १ २ २ १
अत्यतिष्ठद्दशाङ्गू२३लाम् । उहुवाहाउ । २ । उहु
५ २ १ १ १ १ १
वा३हाउ । वा३ । इटइडा२३४५ ॥ २१

२ १ र र — २ १र र र २
उहुवौहोवा२ । ३ । त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरु२३षाः ।
१र र र र १ १ २ १ र २ १ २
पादोस्येहाभवत्पू२३नाः । तथाविष्वङ्वियक्रा२३मात् ।
र १र २ २ १ र र — १ र
अशनानशनेअभी । उहुवौहोवा२ । २ । उहुवौ ।
१ ३ ५र र ३ ५ २ १ र
होर२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । उहुवौ
र — २ १ र १ ३ ५र र
होवा२ । २ । उहुवौ । होर२ । वा२३४ । औहोवा ।
३ १ २ १ र र — २ १ र १
सू२३४वाः । उहुवौहोवा२ । २ । उहुवौ । होर२ ।
३ ५र र ३ १ १ १ १
वा२३४ । औहोवा । ऊ२३४५ ॥ २२

१ र र — १ र र २ १र
डूयौहोवा२ । ३ । पुरुषएवेद सा२३र्वाम् । यद्भूतं
२ १र २ १र र र र २ २ १र
यच्चभावा२३याम् । पादोस्यसर्वाभूता२३नी । त्रिपा-
र २ १ २ १र र र — १ र र —
दस्यामृतन्दा२३द्रूवी । डूयौहोवा३ । डूयौहोवा२ ।
१ र १ २ ५र र ३ ५
डूयौ । होर२ । वा२३४ । औहोवा । डू२३४डा ।
१र ३ ५ १ र ३ १ १ १ १
डूयौ० । ज्यो२३४तीः । डूयौ० । ई२३४५ ॥ २३

२र १र र २ १ २ २र
हाउ । ३ । तावानस्य । महा२३डूमा३ । हाउ ।

१ र र र २ १र २ २र १र
३। ततोज्यायाꣳश्चपूरु२१षाः। हाउ। ३। उता

र २ १र १ र र २ १र
मृतत्वस्येशा२३ना३ः। हाउ। ३। यदन्नेनातिरोहा

२ २ऽ २ १ १ १ १ १
२३ती३। हाउ। ३। वा३। इ्ट्इडा२३४५॥ २४

२ऽ १ र २ १र २र २ऽ
हाउ३वा। ततोविराड्जायत। हाउ३वा।

२ १र २र १ २ १र २ २ऽ १ २र १र २
विराजोअधिपुरुषः। हाउ३वा। सजातोअत्यरिच्यत।

२ऽ १र र २ १ र २ १ २ऽ ३ १ १
हाउ३वा। पश्चाद्भूमिमथोपुरः। हाउ३वा३। ई२३

१ १
४५॥ २५

२र १ २ १ २ १ २ १ २
हाउ। ३। अस्मीनस्मिन्।३। नृम्णाद्नृम्णाम्

१ २ २ र १ २ —
।३। निधाद्माहे।३। कयानश्चित्रा३आभू१वा२त्।

२र र र १ २ — २ र १ २
ऊतीसदावृ३धाःसा१खा२। कयाशचिष्ठा३यावा१र्त्ती

२र १ २ १ २ १ २ १ २
२३। हाउ। ३। अस्मीनस्मिन्।३। नृम्णाद्नृम्णाम्।

१ २ १ १ २ २
३। निधाद्माहे। २। निधा२३इ। मा२। हा२३४

५र र १ र ३ १ १ १
औहोवा। सुवर्ज्योती२३४५ः॥ २६

२७ ॥ तवश्यावीयम् ॥ चतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगेव ॥

१ १११ १ १ २ २ २ १ २

ॐह७२३४५ । ॐभूः । ॐभूमिर्द्दिवमन्तरिक्षम् ।

१ २ २ २ २ २ १ २ २

ॐभुवः । ॐऋचोयजू७षिसामानि । ॐभार्गोदेवस्य

२ १११ १ १ २ २ २ २

धीमाहो२३४५ । ॐस्वः । ॐप्राणोपानोव्यानः

२ २२ १ १ २१२ २ ११११

समानउदानः । ॐधियोयोनःप्रचो२३४५ । ॐमहः ।

ॐजनः । ॐतपः । ॐसत्यम् । ॐपुरुषाः । ॐ

२ २ २१ १ ११११

परोरजोअमृतोम् । ॐह७२३४५ । हुम् । आ२ ।

१ २ ११११ १ २ २

दायो । आ२३४५ । ॐभूमिरन्तरिक्षंद्यौः । ॐ

२ २ २

तत्सवितुर्वरेणियोम् । ॐऊऽ२र्क । हाउ३ । होऽ३

२ १ २१२ २ २ २ १ १ २

वाक् । ॐबह्वोओयजोअमृतोम् । ॐऊऽ२र्क । हाउ३ ।

१ १ २ २ २ २ २ २ २ २ १

होऽ३वाक् । ३ । ॐप्राणोपानोव्यानःसमानउदानः ।

२ २ २ ११११ १ २

धियोयोनःप्रचो२३४५ । ॐऊऽ२र्क । हाउ३ । होऽ३

२ १ २ १ १ २ १ २

वाक् । ३ । धर्मोऽ२धर्मः । ३ । धर्मविधर्म । ३ ।

२ १ र २   २ १ २   १   १
सत्यज्ञाय । ३ । ऋतंवद । ३ । हऽवंवऽ२ वंवऽ२
१
वम् ।३ ॥ २७

२८ ॥ आदित्यव्रतम् । स्तो० २,८ । आर० ६,१,१८ ॥

१ र २र १र र २   १   र   र २र
सन्त्वाभूतान्यैरयन् । होई । सन्त्वाभव्यान्यैरयन् ।
१   र २ १ र २   १   र   २
होई । सन्त्वाभविष्यदैरयत् । होइ । सन्त्वाभुवल
र   १   र २र १ र २   १
मैरयत् । होई । सन्त्वाभूतमैरयत् । होई ।। २८

२९ । आदित्यव्रतं द्वितीयानुगानम् ॥ आ० ५,३-५ । आर० ६,२,१॥

१ —१   —१   —
॥ ॐ ॥ उवीऽ२उवि । उविहोऽ२उवि । ३ । इतिऽ२
१   —१   —१   —
इति । इतिहोऽ२इति । ३ । असोऽ२असि । असिहोऽ२
१   र २ र १ २ २र   —१
असि । ३ । अहूरचोदिवंपृथिवीम् । असीऽ२असि ।
—१   २   २ १र र २र र ऽ
असिहोऽ२असि । ३ । पतिर । स्यपामोषधीनाऽ२म् ।
१   २ ३ १   ५   १   २र १र २र
ओई । पताइराऽ२३४सी । ३ । चाइ । चन्देवाना
१ २र १ र र   १ र २र र १र र २ १ २
मुदगादनीकम् । वाइश्च षान्देवानाऽंसमिदजस्रं

ज्योतिराततार्म् । होई । ३ । आयुर्यन् । ३ । अवः । ३ । चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । सुवःसंसर्पसंसार्पी । ३ । जनावनंसुवा२:सुवः । जना२वना२म् । सुवा२:सुवः । ३ । आप्राद्यावापृथिवीआन्तरी२३क्षा३म् । सर्पिप्रसर्पोऐही । ३ । अस्तोषतस्वभानवाऐही । विप्रानविश्यामताऐही । ग्रावाणोबर्हिषिप्रियाऐही । इन्द्रस्यरंहियम्बृहादैही । ३ । इन्द्रा२ । स्यारा२ । हिया२म् । बृहदिन्द्रस्यरंहियम्बृहादैही ।३। सूर्यआत्माजगतस्थुषा२३श्चा३ । अन्तश्चरतिरोचनाऐही । ३ । अस्यप्राणादपानताऐही । ३ । व्यख्यन्महिषोदिवामैही । ३ । प्रोऽएतिप्रोऽएति । ३ । प्रोऽएति । २ । प्रो२३ । एता३४ । औहोवा । ए३ । देवादिवाज्योती२३४५: ॥ २९

३०,३१ ॥ गन्धर्वाप्सरसा मानन्दो ॥ ग्रा० ५,४ । आर० ६,२,२ ; ३ ॥

१ ऽ १ ऽ १ २
उवो२ । ३ । हिगो२ । ३ । हिगिगि । २ ।
२र र र र र २ र र र
आयङ्गौःपृश्निरक्रमोदैहो । ३ । असदन्मातरम्पुराऐही
२ र र र १ ऽ १ ऽ
। ३ । पितरञ्चप्रयंत्स्वाऐही । ३ । उवो२ । ३ । हिगो२
१ २
। ३ । हिगिगि । ३ ॥ ३०

२ १ २ १ २ १ २र र
उवो । ३ । हिगो । ३ । हिगिगो । ३ । आयङ्गौः
र र र २ र र र २
पृश्निरक्रमोदैहो । असदन्मातरम्पुराऐही । पितरञ्च
र र र २ १ २ १ २ १
प्रयंत्स्वाऐही । उवो । ३ । हिगो । ३ । हिगिगो ।

३ ॥ ३१

३२ ॥ अतीषङ्गः ॥ स्तो० २,१० । आर० ६,२,४ ॥

२र र ३र २र ३र र २ र
हाउ२हाउ । भ्राजाभ्रोवा । ३ । उदुत्यञ्जा । ३ ।
२ १ र र र ७ २ २र र ३र २र
चित्रंदेवानामुदगादनो२३का३म् । हाउ२हाउ । भ्राजा
३र र २ र १ ७
भ्रोवा । ३ । तवेदसम् । ३ । चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याआ१३

२ २र र ५र २र ३र र २र र
ग्नाइङ्ः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । देवंवहा ।
१र र र र र ० २ २र
२ । आप्राद्यावापृथिवीआन्तरी२३चा३म् । हाउ२
र ३र २र ३र र ३ २ र १र
हाउ । भ्राजाओवा । ३ । तिकेतवः । ३ । सूर्य्य
र र ० २ २र र ३र २र
आत्माजगतस्तास्थुषा२स्श३२ । हाउ२हाउ । भ्राजा
३र र २र र १र र र ०
ओवा ।३। दृशेविश्वा ।३। सूर्य्यआत्माजगतस्तास्थुषा२३
२ २र र ३र २र ३र र २र
स्था३ । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । यसूर्य्यम् ।
१ २ २ २र १र र र र
२ । यसू२३रियाउ । वा३ । ए३ । देवादिवाज्योती
ऽ ऽऽऽ
२३४५ः ॥ ३२

३२ ॥ सधस्थः ॥ आ० ५,५ । आर० ६,२,५ ॥

२र १ र २र १ र २र र १र र
हाउ । ३ । सहोभ्राज । २ । सहोभ्राजा । पोभ्रा
२र १र र २ १ र २र १२र र
जा । २ । पोभ्राज । अभ्राजीत् । ३ । व्यभ्राजीत् ।
१ २ १ र र —
३ । अदिद्युतत् । ३ । अदिद्युतद्विश्वम्भूतᳫँसहोवृ२
१ र —१ र
हात् । अदिद्युतद्भाट्भ्रा२भाट् । अदिद्युतद्वर्म्मो

र —१ १ र र —१
अहरु२चात् । अदिद्युतह्मर्मउषसोघरोचा२याः ।
२र १ र २र १ र २र र
हाउ । ३ । सहोभ्राज । २ । सहोभ्राजा (पूर्ववत्) ।
१ २ १ २ २
अदिद्युतत् । २ । अदिद्युता३त् । हाउवा ।
र १ १र २र १ र २ १ र २र १ २र ३
ए । अदिद्युतह्मर्म्यौअरुरुचदुषसान्दिविसूर्य्यौविभाती
ऽऽऽऽ
२३४५ ॥ ३३

३४ ॥ मरुताम्भूति ॥ आ० ५,५ । आर० ६,२,६ ।

१र र र र र र र र र र
औहोऔहोवा । होई । २ । औहोऔहोवा ।
२ १ ३ ५ २ १ र १र
हा३१उ । वा२३ । भू२३४वात् । अन्तश्चरतिरोचना ।
र र र र र र र र र र २
औहोऔहोवा । होई ।२। औहोऔहोवा । हा३१उ ।
१ ३ ५ २ २र १र २र १र
वा२३ । जा२३५नात् । अस्यप्राणादपानती ।
र र १ ३ ५ १ २ १र
औहो० । वा२३ । वा२३४धात् । व्यख्यन्महिषो
र र १ ३ ५ १र र
दिवम् । औहो० । वा२३ । का२३४रात् । औहो० ।
१ ३ ५ १र र २ —
वा२३ । भू२३४तोः । औहो० । हा३१उ । वा२ ।

१ र २र १र २ र र १र र २
अभ्राजीज्योतिरभ्राजीत् । औहो० । हा३१उ । वा२३ ।
२ १र र र २ र ३ ऽऽऽऽ
ए३ । सर्वान्कामानशीमही२३४५ ॥ ३४

३५,३६,३७ ॥ सार्पराज्ञानि ॥ आ०५,४-६ । आर०६,२,७-९ ॥

२ऽ १ २ ३र २र ३र र १र र
हाउ३वा । इन्दुः । भ्राजाओवा । ३ । आयङ्गौः
र र र २ऽ १ २ ३र २र ३र र
पृश्निरक्रमीदैही । हाउ३वा । ईडा । भ्राजाओवा ।
२ र र र र २ऽ १ २
३ । असदन्मातरम्पुराऐही । हाउ३वा । सात्यम् ।
३र २र ३र र २ र र र २ऽ
भ्राजाओवा । ३ । पितरञ्च प्रयंत्स्वाऐही । हाउ३
१ २
वा । द्यौः ॥ ३५

२ऽ १ २ ३र २र ३र र २
हाउ३वा । भूतम् । भ्राजाओवा । ३ । अन्त
र र र र २ऽ १ २र ३र २र
श्चरतिरोचनाऐही । हाउ३वा । पृथिवी । भ्राजा
३र र २ र र र र र २ऽ
ओवा । ३ । अस्यप्राणादपानताऐही । हाउ३वा ।
१ २ ३र २र ३र र २ र र र र
साहः । भ्राजाओवा । ३ । व्यख्यन्महिषोदिवाम्ऐही ।
२ऽ १ २
हाउ३वा । तेजः ॥ ३६

२र १ २अ ३र २र ३र र २
हाउ३वा । आपः । भ्राजाओवा । ३ । वि॑श्

र र र र र २ऽ १ २अ ३र २र ३र र
ह्वामविराजताऐहो । हाउ३वा । ऊषा । भ्राजाओवा ।

२र र र र र र २ऽ १ २अ
३ । वाक्पतङ्गायधीयताऐही । हाउ३वा । दीशः ।

३र २र ३र र २ र र र र २ऽ
भ्राजाओवा । ३ । प्रतिवस्तोरहद्युभाऐही । हाउ३वा ।

१ २अ
ज्योतिः ॥ ३७

३८ ॥ घर्मरोचनम् ॥ स्तो० २,१० । आर० ६,२,१० ॥

२ १ र र २र १ २ १र र र २र
उद्यांल्लोकानरोचयः । होइ । इमांल्लोकानरो

१ २ १र र २र १ १ २र
चयः । होई । प्रजाभूतमरोचयः । होई । विश्वम्भ

१ २र १ अ ३ ५र र २ १र र ३ १
तमरोचयः । हो२हा२३४औहोवा । घर्मोज्योती२

१ १ १
३४५ः ॥ ३८

३९—४४ ॥ परिधीनि ॥ छ० १,१,३,११ ; आ० ५,७-१२ ।
आर० ६,२,११-१६ षट् ॥

२र र अ ३र २र ३र र २ र १
हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । दिदीहिविश्व

२ १ २ र १ २ — २र
तस्पृथुः । उदुत्यञ्जाता३वाइदा१सा२म् । देवंवहन्ती३

१ २ — २र र १२ — २ र
काईता१वा२:। दृशेविश्वायाइसूरा१या२म्। अपत्ये
१ २ — २ र १ २ —
ताया३वोया१था२। नक्षत्रायन्तो३यात्तु१भा२ई:।
२र र १ २ — २ १ २
सूरायविश्वा३चाक्षा१सा२ई। अदृश्रन्नस्या३काईता१
— २ र १ २ — २र र
वा२:। विरश्मयोजा३नाᳫँआ१नू२। भ्राजन्तोअग्ना३
१ २ २र र ३र २र ३र र
योया१था२३। हाउ२हाउ। भ्राजाओवा।२।
३र २ ४ ३ १ १ १ १
भ्राजा३ओ५वा६५६। ई२३४५॥ ३९

२र र ३२र ३र र २ र १
हाउ२हाउ। शुक्राओवा।३। दिदोहिविश्वत
२ १ २ र १ २ —
स्पृथुः। उदुत्यञ्जाता३वाइदा१सा२म्। (पूर्ववत्)
२र र ३ २र ३र र ३ २ ४ ५
हाउ२हाउ। शुक्राओवा।२। शुक्रा३ओ५वा६५६।
३ १ १ १ १
ई२३४५॥ ४०

२र र ३र२र३र र २र १
हाउ२हाउ। भूताओवा।३। दिदोहिविश्वत
२ १ २ १ २ — २र
स्पृथुः। तरणिर्विश्वा३दार्शा१ता२:। ज्योतिष्कृद
१ २ — २ र र १ २ — २
सो३सूरा१या२। विश्वमाभासो३रोचा१ना२म्। प्र

२ र ऽ १ २ — २ र १ २ —
त्यङ्देवा३नांवा१इशा२ः। प्रत्यङ्ङुदेषी३मानू१षा२न्।
२ १ २ — २र र र १ २
प्रत्यङ्विश्वꣳसु३वार्दृ १शा२ई। येनापावका३चाचा१
— २ १ २ — २ १
सा२। भूरण्यन्तञ्जा३नाꣳअ१नू२। त्वंवरुणा३पा
२ २र र४ ३र २र ३र र ३र २
श्या१सा२३इ। हाउ२हाउ। भूताश्रोवा। २। भूता३
४ ५ ३ १ १ १ १
श्रो५वा६५६। ई२३४५ ॥ ४१

२र र४ ३र २र ३र र २ र १
हाउ२हाउ। तेजाश्रोवा। ३। दिदीहिविश्वत
२ १ २ १ २ —
स्पृथुः। तरणिर्विश्वा३दार्शा१ता२ः। (पूर्ववत्)
२र र४ ३र २र ३र र ३र २ ४ ५
हाउ२हाउ। तेजाश्रोवा। २। तेजा३श्रो५वा६५६।
३ १ १ १ १
ई२३४५ ॥ ४२

२र र४ ३ २र ३र र २ र १
हाउ२हाउ। सत्याश्रोवा। ३। दिदीहिविश्वत
२ १ २ र र १ २ — २ र र रऽ
स्पृथुः। उद्यामेषिरा३जाःपा१र्थू२। अहामिमानो३
१ २ — २ र १२ — २
आक्तू१भा२इः। पश्यञ्जन्मानी३सूरा१या२। अयुक्त
१ २ — २र र १ २ —
सप्ता३शून्धू१वा२ः। सूरोरथस्या३नाप्त्र्या१या२ः।

२र र १ २ — २ र १ २
ताभिर्यातिस्वा३यूत्वा१इभो२ः। सप्तत्वाहरी३तोरा१
— १ र १ २ — २र र
था२ई। वहन्तिदेवा३सूरा१या२। शोचिष्केशंवी३
१ २ २र र ३ २र ३र र
चाचा१णा२३। हाउ२हाउ। सत्याओवा। २।
३ ४ ५ ३ १ १ १ १
सत्या३ओ५वा६५६। ई२३४५ ॥ ४३

२र र ३ २र ३र र २ र १
हाउ२हाउ। ऋताओवा। ४। दिदीहिविश्वत
२ १ २ र र १ २ —
स्पृथुः। उद्यामेषिरा३जाःपा१र्थुं२। (पूर्ववत्)
२र र ३ २र ३र र २ २र ४ ५
हाउ२हाउ। ऋताओवा। २। ऋता३ओ५वा६५६।
३ १ १ १ १
ई२३४५ ॥ ४४

४५ ॥ ऋतुपिवाम् ॥ स्तो० ७,१० । आर० ६,२,१७ ॥

१ २र १ २र १र २र १र २र १ २ १र २ १ २ १ र
वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रꣳशर्मवर्म
१र २ १र २र १ १र
भूतिप्रतिष्ठा। आदित्यःपित्र्यम्। ३। आयुःपि
त्र्यम्। ३ ॥ ४५

४६ ॥ मित्रावरुणयोश्चक्षुः ॥ आ० ५,५ । आर० ६,२,१८ ॥

२ रर र — २ १ २
अन्तर्हेवेषू३रोचा१सा२ई । अन्तश्चरतो३रोचा१
— २ र र १ — २
ना२ । अस्यप्राणादा३पाना१ता२ई । व्यख्यन्महो३
१ २ — १ र र १ २ — १ र
षोदा१इवा२म् । अन्तर्हेवेषू३रोचा१सा२ई । अन्तर्हे
र १ १र २ ५र र २
वेषू३रो२३ । चा२ । सा२३४ । औहोवा । ए३ ।
२र१र र र ३ १ १ १ १
देवाद्दिवाज्योती२३४५: ॥ ४६

४७ ॥ मित्रावरुणयोः श्रोत्रम् ॥ आ० ५,३ । आर० ६,२,१९ ॥

२र २र १ र २ २र१र २
हाउ ।३। भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ ।
१२ र १र २ २१र र र ७
उदुत्यञ्जा । ३ । तवेदसम् ।३। चित्रन्देवानामुदगाद
२ २र र १ र २ २र १
नी२३का३म् । हाउ । ७ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयू
र २ १र २र १ ७
रायुः ।३। देवंवहा । ३ । चक्षुर्मित्रस्यवरुणास्याग्ना२३
२ २र र १ र २ र १र २
ग्ना३इः । हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः ।
१ र २ १रर र र र ७
३ । तिकेतवः । ३ । आप्राद्यावापृथिवीआन्तरी२३

२ २र र १ र २ २र १र २
चा३म् । हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ ।
१ र २ र १ र र ७ २
दृशेविश्वा । ३ । सूर्य्यआत्माजगतस्तास्थुषा२३श्वा३ ।
२र र १ र २ २र १र २ १
हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ । य
र २ १ ३ २ २ २र १र र
सूर्य्याम् । २ । यसू२३रियाउ । वा३ । ए३ । देवादिवा
र ३ १ १ १ १
ज्योती२३४५ः ॥ ४७

४८ ॥ इन्द्रस्यशिरः ॥ छ० १,१,३,११; ४,१,२,६ । आर० ६,२,२० ॥

२र र ३र २र ३र र २ र
हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । उदुत्यज्ञा । ३ ।
२ १ २ १ र र ७ २
हाउ३वा । आर्चिः । इन्द्रन्नरोनेमधिताहवा२३न्ता३इ ।
२र र ३र २र ३र र १ र
हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । तवेदसम् । ३ ।
२ १ २ २र २ ३ २र १र र
हाउ२वा । शोचिः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ ।
र र २ १ २ १ र र
देवंवहा । ३ । हाउ३वा । तापः । यत्पार्यायुनज
० २ २र र ३र २र ३र र
ताद्धिया२३स्ता३ः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा ।
२ र २ १ २ २र र
३ । तिकेतवः । ३ । हाउ३वा । हारः । हाउ२हाउ ।

३र २र ३र र २र र २ऽ १ २
भाजाओवा । ३ । इशेविश्वा । ३ । हाउ३वा । साहः ।
१र र र र ७ २ २र र
शूरोनृषाताश्रवसाश्चका२२मा३इ । हाउ२हाउ ।
३र २र ३र र २ र २ऽ १ २
भाजाओवा । ३ । यसूर्य्यम् । ३ । हाउ३वा । नारः ।
२र र ३र २र ३र र २र र
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । इशेविश्वा । ३ ।
२ — १र र र ७ २
हाउ३वा । भा२ः । आगोमतिव्रजेभजातुवा२३न्ना३ः ।
२र र ३र २र ३र र २र २ऽ
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । यसूर्य्यम् । ३ । हाउ२
३ १ १ १ १
हाउवा३ । ई२३४५ ॥ ४८ ॥

सामगावसथश्रीसत्यव्रतशर्म्मसङ्कलितविधिसामनामादिसहितः,

कौथुमानां ब्रह्मयज्ञपाठः समाप्तः ॥

॥ शुद्धिपत्रम् ॥

इह द्वितीयपृष्ठद्वादशपंक्तिरस्त्यशुद्धा ; सैवं शोध्या—

मरुताम्भूतेर्मरुतो गायत्री सूर्यः ।

॥ अरिष्टवर्गः ॥

॥ तस्येदं विधायकं ब्राह्मणम् ॥

"अबोध्यग्निर्महित्वीणामिति द्वे त्वावत इन्द्रन्नरो ग्रामे गेयमायुरिति चास्य निधनं कुर्यात् त्यमूषु द्वे त्रातारमिन्द्रꣳ हविरित्येतस्य स्थाने स्वस्तिन इति सोमःपुनान्यꣳ ससुप्रथमं विश्वतो द्रावनिनि पूर्वꣳ रहस्य उदुत्तमं वरुण पाश मित्येषोऽरिष्टवर्ग एतेषा मेक मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुञ्जानः शतं वर्षाणि जीवति जरयैव विस्रꣳसते"—इति सा० ब्रा० २ । १ ॥

छ० १प्र० २अ० ३द० १ ऋचि, गे० १प० २प्र० २अ० १० साम ।

४ ५र ४ १ २ १ २र १ ३र र १
अबोधिया । ग्नाइ:समिधाजना२नाम् । प्रतायि
२ २ र र १र २ १ २ऽ १ रऽ
धे३नूम् । इवायतीमुषासम् । यह्वाई३वा । प्रवा२
१र २ १ २र र १ र २ र १र २ १ २
यामुज्जिहानाः । प्रभाना२३वाः । सस्रतेनाकमच्छ ।
१ २ १
इडा२३भा३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ १

कु० २प्र० २अ० ५द० ८ऋचि, गे० २प० ५प्र० २अ० १७,१८ हे ।

३ २र ३ ५ १ —१ ३ २ ३
महाइचा२३४इणाम् । अवा२रस्तु । द्युचम्मा
५ —१ ३ २र ३ ५ २ १र
२३४इत्वा । स्यार्२र्यम्णाः । दुराधा२३४र्षाम् । वरौ
५ ४ ५
हो२३४ । वा । णा५स्यो६हाइ ॥ २

५ र र ५ २ १ र
महित्रीणामवरस्तू६ए । द्युचम्मित्रस्यार्यम्णाः ।
२ १र २ १ — १ — १ —
दुराधा२३४र्षाम् । वरौहो२ । हुम्मा२ । णा । स्यो२ ।
३ ५र र २र १ २ १ ३ १ १ १ १
या२३४औहोवा । हाउवा । ओवा२३४५ ॥ ३

कु० २प्र० २अ० ५द० ९ऋचि, गे० २प० ५प्र० २अ० १८साम ।

१र २ ऽ २ र २ ऽ
त्वावतो३ । हौ३हो३१इ । पुरूवसो३ । हौ३
२ २ १ २ ऽ २ र २
हो३१इ । वयमिन्द्रा३ । हौ३हो३१इ । प्रणेता३ः ।
ऽ २ २र ऽ २ र
हौ३हो३१इ । स्मसिस्थाता३ः । हौ३हो३१इ । हरी
२ ऽ २
णा३म् । हौ३हो३१२३४५ई । डा ॥ ४

छ० ४प्र० १अ० ३द० ६ऋचि, गी० २प० ८प्र० २अ० १२साम।

२ ४ ३ ५ २ ४ ३ ५ २१
इन्द्रन्ना२३४ये। नुमाधा२३४इता। इवन्ता२

२ ४ ३ ५ २ ४ ३ ५ २ १
३इ। यत्पारा२३४याः। यूनाजा२३४ताइ। धिया

२ ४ ३ ५ २ ४ ३ ५
स्ता२३ः। शूरोना२३४र्षा। ताश्रावा२३४साः।

२ १ २ ४ ३ ५ २ ४ ३
चकामा२३इ। आगोमा२३४ती। व्रजाइभा२३४

५ १ ऽ २ २ १ ३ १ १ १ १
जा। त्वन्ना३उवा३। ए३। आयु२३४५॥ ५

छ० ४प्र० १अ० ५द० १ऋचि, गी० २प० ८प्र० १अ० १,२ सामनी।

५ र २र १ १ १ २र र ३
त्यमूषू। वाजि। ना३४५म्। देवजूता२३४म्।

५ र ३र २ १ २ २ ३ ४ ५ २ ३
सहोवानन्ता। रुता३। र(ं)रथानाम्। अरिष्टना

५ २ २ ३र ५ २ १
२३४यिमीम्। पृतना३४३जमाशुम्। स्वस्त। याइ।

र २ ३ २ २ ४
तार्क्ष्यामिहा३४३। हूवापूयिमा६५६॥ ६

२र २ र र ४ २ ३र ५
इयइया३हाइ। त्यमूषुवाजिना३न्दे३वजूतम्।

३ ५ ४ ५र ३ ५ र ३र २ १ २
ई४यइहा। हा२३४इ। सहोवानन्ता। रुता३।

२ ३४ ५ २र २ १
र्ठ्रथानाम्। ईयइया३हाइ। अरिष्टा३। नाइ।
२ १ २ ३ ४ ५ ३ ५४५र ३ ११११
मी३म्मृत। नाजमाशूम्। इ४यइया। हा२३४५इ।
२ १ र २ ३ २ २ ४
स्वस्त। याइ। तार्च्यमिहा३४३। हू३वा५इमा
६५६ ॥ ७

छ० ४प्र० १अ० ५द० २ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० ३साम।

२र १र ७ २ १र र
त्रातारमिन्द्रमविता। रमी२३न्द्राम्। हवेहवे
७ २ १ ७
सुहवर्ठ्सूरमी२३न्द्राम्। हूवाइनुशक्रंपुरुहू। तमी
१ ३ १ २१र २
२३न्द्राम्। इदर्ठ्स्व। स्तायिनाः। मघवा। वा३४३इ।
२ ४
तू३वा५इन्द्रा६५६ ॥ ८

छ० ६प्र० २अ० ३द० ७ऋचि, गे० ३प० १७प्र० १अ० ३१साम।

३र ४ ५र २ ३४र ५ ५ १ र
सोमःपुना। हो। नऊर्मिणा६ए। अव्यंवारं
२ र २ ३ ३ ११११ २१
विधा१वा३तो। अग्रेवा२३४५। चा२३४५ः। पव
२ १ ३ ५रर २ ३११
मा२३ना३ः। का२ना२३४ओहोवा। क्रदद२३
११
४५ ॥ ९

छ० ६प्र० २म० ४द० ५ऋचि, गे० ३प० १७प्र० २भ० २२साम।

४ ५ १२२ २ १ —१ —
सासू। न्वेश्मेत्मू२३नाम्। योरा२यामा२।
२२ १ २ १ २ १ २१
नेतायद्गडा२३नाम्। सो२३माः। यःसुचिता२३४
२ ५
द्गनो६हाइ ॥ १०

छ० ५प्र० २अ० १द० १ऋचि, गे० ३प० ११प्र० २प० ३२साम।

५ २ २२ १ २ २ २
विश्वतोहाउ। दावन्विश्वतोनाः। ओ३। हा।
३ ५ २२ २२ १ २ १२२१ २
ओ२३४हायि। आ। भरा। भा२३रा। पोत्वाश्वविष्ठ
१ १ २ऽ ३ ५ २२२३२१
मायि। माहा। औहो२३४वा। ऐहीयैही॥१ ॥ ११

रहस्यः (आर०)—१द० ४ऋक्।

१२२१२ ३१ २३१२ २२३१२ २२३१ २
उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमंश्रथाय।
१२ ३२३१२ २२२ २३ १ २
अथादित्यव्रतेवयन्तवानागसोअदितयेस्याम ॥ १२ ॥

सामश्रमीत्युपनामसामगावसथश्रीसत्यव्रतशर्म्मसङ्कलित-
विधिछन्दोगानस्थाननिर्द्देशसहितः,
अरिष्टवर्गः समाप्तः ॥

॥ अथ आशीस्सामानि ॥

॥ ब्राह्मणानि ॥

॥ ॐ३म् ॥

॥ गायत्रम् । चतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथक् । ब्रा० ८,१० ॥

१ २ १ २ २ २ —
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गोदेवस्यधीमाहो२ ।

१२ २ २ १ — १
धियोयोनःप्र । चो ऽ१२ १ ऽ२ । हुम् । आ२ । दायो ।

२ १ १ १
आ३४५ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकामायोक्थानि प्रणयेयुर्गायत्रां ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषा गायत्री सम्पद्यते तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे ॥ १ ॥

॥ यशस्सामनिधनम् । आर० २,२,१२ । ब्रा० ५,६ ॥

१२ २ २ २ २ १२ २ १ २
आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्वमायुरशी महिप्रजान्त्वष्टरधि

१२ २ १२२१ २२२ १२२ १३ १११
निधेह्यस्मेशतञ्जीवेमशरदोवयन्ते२३४५ ॥

शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्य्यस्त मुल्लिखेत् प्राणाय त्वा ऽपानाय त्वा व्यानाय त्वेति प्राणापानव्यानानेव तदात्मन्नावरुन्धते ॥ २ ॥

॥ आश्वम् । ऊ० १,२,११ । ब्रा० ११,३ ॥

१ र — १ २ १र र —१
अभिद्रोणा२निबभ्रवाः । शुक्राऋतस्यधारा२या ।
२र १ र २ १ २ऽ २ ३ १ १ १ १
वाजङ्गोमा२३न्ताम् । आत्वा३उवा३ । रा२३४५न् ॥

आश्वं भवत्यश्वो वै भूत्वा प्रजापतिः प्रजा असृजत स प्राजायत बहुरभवत् प्रजायते बहुर्भवत्याश्वेन तुष्टुवानः ॥ ३ ॥

॥ सोमसाम । ऊ० १,२,१२ । ब्रा० ११,३ ॥

१ २ २, ३ २ १ २ २
सुताइन्द्रा । यवायवायि । वारुणाया३मा३ ।
२, ३ २ १ २ ५ ४
रुद्रियाः । सोमाआर्षा३४ । हाउ । तुवा५यिष्ण
४
वायि । हो५इ । डा ॥

सोमसाम भवति यथा वा इमा अन्या ओषधय एवꣳ सोम आसीत् स तपोऽतप्यत स एतत्सोम-

सामापश्यत् तेन राज्य माधिपत्य मगच्छद्यशोऽभव-
द्राज्य माधिपत्यं गच्छति यशो भवति सोमसाम्ना
तुष्टुवान: ॥ ४ ॥

॥ श्यैतम् । गे० ६,१,३२। ब्रा० ११,८ ॥

४ ३ ४ ५र ३ २ ३र ४र ५ १ २
अभिप्रव:सुरा। धसा३४औहोवा। आयिन्द्रमर्च्च।
१ ७ ५ ५ १र २ १ २ १
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । योजरितृभ्य: । माघा
२ १ ‌॑ ३ ५ २ १ र २ २
२३वा । पुरू२ । वा२३४सु: । सहस्रेणायिवा३शा ।
१ २ १ ‌॑ ३ ५र र ३ ५
ऊम्मायेः३ । चा२ता२३४औहोवा । वा२३४सू ॥

श्यैतं भवति साम्नोर्विवाहो यज्ञस्य सन्तत्यै ॥५॥

॥ श्यैतनौधसम् । ऊ० २२,१,११,१ । ब्रा० ७,१० ॥

४ ३ ४ ५र ३ २ ३र ४र ५ १ २
अभिप्रव:सुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च्च।
२ १ ७ ५ ५ १ २ १ २
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । यो२३जा । रीतृभ्य: ।
१ २ १ २ ‌॑ ३ ५ १ १ १ र २ १
मघ । वा । पुरूवा२३४सू: । सा२३हा । स्रेणेवशो
५ ३ ५
२३४वा । चा२३४तो ॥

इमौ वै लोकौ सहास्तां तौ वियन्ता वब्रूतां विवाहं विवहावहै सह ना वस्त्विति तयो रय ममुष्मै ग्र्यैतं प्रायच्छन्नौधस ममा वस्मै तत एनयोर्न्निधने विपर्यक्रामतां देवविवाहो वै श्यैत नौधसे प्रवसीयाꣳसं विवाह माप्नोति य एवं वेद ॥ ६ ॥

॥ वैराजम् । ऊह्य० १,१,१०,२ । ग्रा० १२,१० ॥

२र र र र र २र ३ १
होयिया । होइया । होइया३४३बोध । सुमायि ।
२ १ २ १ र २र १ र २र १ र २र
मघवन्वा । चमेमाम् । चमेमाम् । चमेमाम् ।
२र १र २ १ २ १ र २र २र १र
बोधासुमायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । बोधासु
२ १ २ १ र २र २र १र २र १
मायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । यान्तेवसायि । छोअर्च्च
२ १ २ १ २ १ २
तायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।
२र १र २ १ २ १ २ १ २
यान्तेवसायि । छोअर्च्चतायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।
१ २ २र १र २ १ २ १
प्रशस्तिम् । यान्तेवसायि । छोअर्च्चतायि । प्रश
२ २ १र २ १ र २ १ २
स्तिम् । ३ । इमाब्रह्मा । सधमादायि । जुषस्व । ३ ।
१ २र २ १ र २ १ २ ११र
इमाब्रह्मा । सधमादायिजु । षस्व । ३ । इमाब्रह्मा ।

२ १ र २   १ २   १ २   १
सधमाद्दायि। जुषस्व।३। इयाहाउ।२। इय

र   ऽ   २   ३ १ १ १ १
बोधमत्स्वा३। हुऽवा३। इ२३४५॥

वैराजꣳ साम भवति विराट्सु स्तुवन्ति वैराजा विष्टम्भाः समीचीर्विराजो दधात्यन्नाद्यायानुतुन्नं गायति रेतोधेयायानुतुन्नाद्धि रेतो धीयते दक्षिण ऊरावुन्नातुरग्निं मन्थन्ति दक्षिणतो हि रेतः सिच्यत उपाकृतेऽहिङ्कृते मन्थन्ति जात मभि हिङ्करोति तस्माज्जातं पुत्रं पशवोऽभि हिंकुर्वन्ति तस्मै जातायामीमाꣳसन्त गार्हपत्ये प्रहरामा३ आग्नीध्रा३ आहवनीया३ इत्याहवनीये प्रहरन्त्येतदायतनो वै यजमानो यदाहवनीयः स्व मेव तदायतनं ज्योतिष्मत्करोति ज्योतिष्मान् ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेदाभिजुहोति शान्त्या आज्येनाभिजुहोति तेजो वा आत्मन्तेज एव तदात्मन् धत्ते॥७॥

॥ आयन्तीयम्। ऊ० ५,२,८,३। ब्रा० १५,४॥

२ र   २   १ —१ — १ —
भद्रादृन्द्रस्यरा१तायाः। भद्रा२इन्द्रा२। स्यरा२

तायाः। योअस्यकामंविधतः। नरोषा१ता२यि।
मनोदानायचोदयन्। मा२३नाः। दानाया३चो।
हुम्। दया३। ओ२३४वा। हे२३४५॥

आयन्तीयं भवति श्रीर्वै आयन्तीयं श्रीर्न्नवम महः श्रिय मेव तच्छ्रियां प्रतिष्ठापयति॥ ८॥

॥ यद्वाहिष्ठीयम्। ऋ० ५,२,२०,२। ब्रा० १५,५॥

इन्द्रायसोमपातवे। इन्द्रायसोवा। मपातवायि।
वृत्रघ्ना२३यिपा। रिषिच्च्यसायि। नरेचा२३दा।
च्छिणावतायि। वीराया२३सा। दनासा२२दा३४३
यि। ओ२३४३। डा॥

यद्वाहिष्ठीयं भवति ब्रह्मयशसं वा एतानि सामान्यृचा अग्नेर्याणि ब्रह्मयशसी भवति यद्वाहिष्ठीयेन तुष्टुवानः॥ ९॥

॥ ऋवतीषु रथन्तरम् । ऊह्य० १.८,८,२ बृ० १५,१० ॥

१ १ २ र र र १

खोवा । भीऽपासखीनामविताज । रितृ२३

२ १ २१ ४ १ र र

णाम् । शातम्भवा२३४सी३ । ऊता२३४या । ओ

५ ५

वा६ । हाउवा ॥

वामदेव्यस्यर्क्षु रथन्तरं पृष्ठं भवति गायत्री वै रथन्तरस्य योनिः स्वाया मेव तद्योनौ रथन्तरं प्रतिष्ठापयति तेजो वै गायत्री छन्दसां तेजो रथन्तरꣳ साम्नां तेजश्चतुर्विꣳशस्तोमानां तेज एव तत्सम्यक् सन्दधात्यपि ह पुत्रस्य पुत्रस्तेजस्वी भवति ॥ १० ॥

॥ अग्निष्टोमसामनिधनम् । आर० ६,२,६ । बृ० १६,१ ।

२ १ र र र २ र ३ १ १ १ १

ए३ । सर्वान्कामानशीमही२३४५ ॥

पञ्चविꣳशोऽग्निष्टोमः सर्वजिता वै देवाः सर्व मजयन् सर्वस्याप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्व मेवैतेनाप्नोति सर्वं जयति ॥ ११ ॥

॥ आविरेयम् । ऊ० १६,१,१०,३ । ब्रा० २१,८ ॥

२ २र १ २ १ २र १र २
तुवन्द्राग्न्वा । महिव्रा२३ता । पार्थिवीग्न्वा । ति
१ २ १ र १ ७
जभी२३षायि । प्रतिद्रापिम् । आमुञ्च्यथा२: ।
१र ३ २ ४ ५ ४ ५
पवामा३ना३ । महोवा । त्वापूनो६हायि ॥

आविरकामयत चत्वारो मे वीरा आजायेरन्निति स एत मपश्यत्तस्य चत्वारो वीरा आजायन्तास्य चत्वारो वीरा जायन्ते य एवं वेद ॥ १२ ॥

॥ पित्र्यम् । आर० ६,२,१७ । ब्रा० २४,१० ॥

१ २र १ २र १र २र १र २र १ २ १र २ १ २ १
वाक्मन:प्राण:प्राणोपानोव्यानश्चक्षु:श्रोत्रꣳशर्मव
र १र २ १र
र्मभूतिप्रतिष्ठा ॥

एता एव समहाव्रता: सर्वा वा एता विराजो दशिनी प्रथमा विꣳशिनी द्वितीया त्रिꣳशिनी तृतीयैषा वै परमा विराड् यच्चत्वारिꣳशद्रात्रय: पङ्क्तिर्वै परमा विराट् परमाया मेव विराजि प्रतितिष्ठन्ति ॥ १३ ॥

॥ त्वाष्ट्रीसाम । गे० १६,१,१६ । ब्रा० १२,५ ॥

५ र र २ २ १र २ २
सुतासोमा। धुमा३त्तमाः । सोमाइन्द्रा३यमा३।
२ २ ३ २ १ २ २ २ २ ३ २
ए३ । दिनश्रा । पवाइत्वा३न्तो३ । ए३ । चरन्ना ।
१ २ २ २ २ ३र २
दाइवान्गच्छा३न्तुवा३ः । ए३ । मदाश्रा ॥

त्वाष्ट्री साम भवति इन्द्रं वा अच्यामयिणं भूतानि नास्वापयंस्त मेतेन त्वाष्ट्रोऽस्वापयंस्तद्वाव तास्तर्हि कामयंत कामसनि साम त्वाष्ट्रीसाम काम मेवैतेनावरुन्धे ॥ १४ ॥

॥ सोमव्रतम् । आर० ४,१,१० । सा० ब्रा० २,८ ॥

१ र र २र र १ २र १ २ १र २
त्वमिमाओषधीःसोमविश्वाः । त्वमपोअजनय-
१ र १ र १र १ २ १ र २र
स्त्वङ्गाः । त्वमातनोरुर्वन्तरिक्षम् । त्वञ्ज्योतिषा
१ र २
वितमोववर्थ ॥

कृष्णपञ्चम्या मुदिते सोमे त्वमिमा ओषधीरित्येतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्वः शतावर मेतेनैवाभिगोयोद्धृत्य सभार्यः प्राश्नीयात् सुरूपान् दीर्घायुषः पुत्रांल्लभते ॥ १५ ॥

॥ प्रासाहम् । गे० २,२,१७ । बृ० ३,७ ॥

५ २ र २ ३र ५र ३ ४ ३र
अरण्योः । निहितोजा३४३ । तवेदाः । गर्भइवे

४ ५र ३ ५ २ १र र र ७
त्सुभृतोग । भिणा२३४यिभीः । दिवेदिवईडाजाग

२ ३ ५ ३ ५ ५ ४र
वा२३ङ्गीः । हा२३४वी । ष्मा२३४ङ्गीः । मनुष्ये५

४ ५र ५ ५
भिरग्निः । एहियाह्६हा । होपूइ । डा ॥

अथ यद्गर्भिण्यो वाग्वै धेनुर्मन्त्रो गर्भो वाच्येवास्य मन्त्रं दधात्यामन्त्रणीयो भवत्यथ यद्धेनुभव्या द्वादश पयाᳫंसि तान्येवास्मिन् दधाति तस्मादाहुः पयस्वी राजा पुण्य इति ॥ १६ ॥

॥ जराबाधीयम् । ऊ० १६,१,१६,३ । बृ० १४,५ ॥

२र १र १ २ १र २१ २१ २
मानोअग्नोवा । महाधनायि । परावा२३र्गभा ।

१ १२ ४ ५ ३ २
रभृद्यथा । संवार्ग१ᳫंसा२३ᳫंरा । यिम् । जयो३

४५इ । डा ॥

जराबोधीयं भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्या अन्नं वै जराबोधीयं मुखं गायत्री मुख एव तदन्नं धत्तेऽन्न मत्तान्नादो भवति य एवं वेद ॥ १७ ॥

॥ बार्हदुक्थम् । ऊ० ४,२,१३ । ब्रा० १४,९ ॥

१ २र१२ — १ १ र २१

प्रहिन्वानऋ । ता२म्बृहात् । प्रहिन्वानऋतम्बृ-

२ १ ७ — १ ७ — १

२३हात् । नृभिर्येमा२ । णोहर्यतो२ । विचक्षणाः ।

र र २ १ २ १

राजादायिवाः । समुद्रायाा२३या३४५ः । ओ२३४५

ई । डा ॥

बार्हदुक्थं भवति बृहदुक्थो वा एतेन वाग्नेयो-ऽन्नस्य पुरोधा मगच्छदन्नं वै ब्रह्मणः पुरोधान्नाद्यस्या-वरुध्यै ॥ १८ ॥

॥ भरद्वाजस्यलोम । ऊ० ३,२,११,३ । ब्रा० १३,११ ॥

१ २ १र र २ १ —१ —

यास्या । वार्यमणाभा२३गाः । आये२नामी२ ।

२र र २१र २ १ —१ — र

वावरुणाकरामा२३हायि । आये२नामी२ । त्वा

र १र २ १ २ १ २र१

वरुणाकरामा२३हायि । आ२३यिन्द्राम् । अवसेमा

५ ५

२३४हो६हायि ॥

भरद्वाजस्य लोम भवति पशवो वै लोम पशूना मव-रुध्यै तदु दीर्घमित्याहुरायुर्वै दीर्घमायुषोऽवरुध्यै ॥१९॥

॥ मधुश्चुग्निधनम् । ऊ० ३,२,१४,३ । ब्रा० १३,११ ॥

२ र र र २ २ र र र १
सुष्वाणासोवियद्रिभा३यिरे । चितानागो३रा
२ २ २ ऽ २ २ १ २—
धिल्वचा३ । हा३हा । औ३हो३वा । आयिही२ ।
२ १ २ २ २ ऽ २ २
डूषमस्मा३भ्यामभिता३ः । हा३हायि । औ३हो३वा ।
१ — १ २ २ २ ऽ २ २
आयिहो२ । सामस्वरा३न् । हा३हा । औ३हो३वा ।
१ — २ १ ३ ५र र २ १
आयीही२ । वसु । वा२यिदा२३४औहोवा । मधुश्चु
३ ११११
ता२३४५ः ॥

मधुश्चुग्निधनं भवति परमस्यान्नाद्यस्यावरुध्यै परमं वा एतदन्नाद्यं यन्मधु प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ यद् घृतश्चुग्निधनं च मधुश्चुग्निधनं च यज्ञो वै प्रजापतिस्त मेताभ्यां दुग्धे यं कामं कामयते तं दुग्धे ॥ २० ॥

॥ गोतमस्यभद्रम् । ऊह्य० १,१,२० । ब्रा० १३,१२ ॥

२र १र २ १ २र १ २ १ २र१
आदित्यैरिन्द्रःसगणोमरुद्भी३ः । डूहा । अस्मभ्यं
२र १र २ १ ३ २१
भेषजाकरा३त् । डूहा । ए३ । भद्रम् ॥

गोतमस्य भद्रं भवत्याशिष मेवास्मा एतेनाशास्ते साम हि सत्याशीरेतेन वै गोतमो जेमानं महिमान मगच्छत् तस्माद्ये च पराञ्चो गोतमाद्ये चार्वाञ्चस्त उभये गोतम ऋषयो ब्रुवते ॥ २१ ॥

॥ मार्गीयवम् । गे० ३,२,१ । ब्रा० १४,९ ॥

५ र ४ ५ १ ‸ ३ २‸ ३ ५ १
तद्वोहोवा । गाया२ । सुतायिसा२३४चा । पुरु
२र र १ २ — १ १ २ ‸
हुता । यसात्वा१ना२यि । शंयत् । हा । औ३
२ ‸ ३ ५ १ ‸ ३ ५र २
होयि । गा२३४वायि । ना२शा२३४औहोवा । ए३ ।
१ १ १ १ १
किने२३४५ ॥

मार्गीवयं भवति देवं वा एतं मृगयुरिति वदन्त्येतेन वै स उभयेषां पशूना माधिपत्य मास्नुतोभयेषां पशूना माधिपत्य मश्नु ते मार्गीयवेण तुष्टुवानः ॥ २२ ॥

॥ वास्तुसाम (कावषम्) । गे० ७,२,२० । सा० ब्रा० ३,२ ॥

५र र २ १ १ २‸ ३ ५
वास्तोष्पतायि । ध्रुवा । स्थूणा । ओ१३४वा ।
१ २ र १र र १ र र र
अꣳसत्वꣳसोम्यानाऽ२म् । द्रप्सः पुराम्भेत्ताशश्वता२३

२ ३ ५ १ २ २
डूनाम्। आ२३४इन्द्राः। मुनीऽ२। ना३१उवा२३।
३ ५
सा२३४खा ॥

बहुपशुधनधान्यहिरण्यमायुष्मत्पुरुषं वीरसूः सुभगा अविधवस्त्रीकꣳ शिवं पुण्यं वास्तु भवति ॥२३

॥ यशस्साम। आर० २,२,१२। ब्रा० ५,६ ॥

२र २ र र २ र र
हाउ।३। यशोहाउ।३। वर्चोहाउ।३।
१ २ १ १ २ — १ र
आस्मिन्हायि।२। आस्मीन्हा३१उ। वा२। तवेदि
२र १ २ १ २ १ २ १र २ १
न्द्रावमंवसु। त्वम्पुष्यसिमध्यमम्। सत्राविश्वस्यपरमस्य
२र १ २र १र २ र २र २ र
राजसि। नकिष्ट्वागोषुवृण्वते। हाउ।३। यशो
र १ र र १ २ १
हाउ।३। वर्चोहाउ।३। आस्मिन्हायि।२।
१ २ — १र र
आस्मिन्हा३१उ। वा२। आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्व
र २ र १र २ १ २ १ र २ २र २ १ र २र १ २र
मायुरशीमहिप्रजान्त्वष्टरधिनिधेह्यस्मे शतञ्जीवेमशरदो
१ ३ १ १ १ १
वयन्ते२३४५ ॥

भवति यशो यशसा ॥ २४ ॥

॥ धर्मसामनिधनम् । गे० ११,२,२० । ब्रा० १४,११ ॥

२ १ १ १ १ १
ए३ । धर्मा२३४५ ॥

धर्म भवति धर्मस्य धृत्यै ॥ २५ ॥

॥ बार्हद्गिरम् । आर० ३,१,२६ । सा० ब्रा० २,१ ॥

१ २र १र २ १ २ र १ र २१र २ १र
पिबासोममिन्द्रमन्दतुत्वा । यन्ते सुषावहर्यश्वाद्रिः ।
२र १ २र १ १र १ २र १र र
सोतुर्बाहुभ्याꣳसुयतोनार्वा ॥

वीन्वोदकाञ्जलीन् सदाचामेत्पिबासोममिन्द्र-
मन्दतुत्वेत्येताभ्यां दीर्घायुर्भवति ॥ २६ ॥

॥ यज्ञायज्ञीयम् । ऊ० १,१,१४ । ब्रा० ११,५ ॥

१ २ १ २ १ २ २ १
दाशे । माहा । व्या३दाता३याथि । भुव-
र — १ र २ १ २ २
द्वाजे१ष्ववि । ताभू१३वात् । हुम्मायि । वा३द्वीयि ।
१ र र ४ ३ २ ४ १ १ १ १
जतन्नातातनू२नाउ । वा३४५ ॥

यज्ञायज्ञीयं भवति वाग्यज्ञायज्ञीयं वाचि यज्ञः प्रतिष्ठितो वाच्येव तद्यज्ञ मन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ॥२७

॥ प्लवः । गे० १४,१,३४ । ब्रा० ५,८ ; १४,५ ॥

२र ‌ २ ‌ २ २ ‌ २र ‌ ३र ‌ ५
हा । वो३हा । वो३हा३ । हा । ओ२३४वा ।
२ ‌ २र ३ ‌ ५ ‌ २र ३ ‌ ५ ‌ २ र
हायि । पूनाना२३४:सो । माधारा२३४या । आपो
३ ‌ ५ ‌ २र ३ ‌ ५ ‌ २र ३ ‌ ५
वा२३४सा । नोअर्षा२३४सी । आरत्ना२३४धाः ।
२ र ३ ‌ ५ ‌ २ र ३ ‌ ५ ‌ २ र ३
योनीमा२३४र्त्ता । स्यासीदा२३४सी । उत्सोदा२
५ ‌ २र ‌ ३ ‌ ५ ‌ २र ‌ २ ‌ २
३४यिवो । हायिरण्या२३४याः । हा । वो३हा । वो३
२ ‌ ३ ‌ ५ ‌ २र ‌ ५र र ‌ २
हा३ । ओ२३४वा । हा३४ । औहोवा । ए३ ।
१ २ १ २र ‌ १र २ र, ३ १ १ १ १
अतिविश्वानिदुरितातरेमा२३४५ ॥

प्लवोऽन्वहं भवति समुद्रं वा एते प्रस्नान्ति ये संवत्सर मुपयन्ति यो वा अप्लवः समुद्रं प्रस्नाति न स तत उदेति यत् प्लवो भवति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दुष्कृतं दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति ॥ २८ ॥

॥ औशनम् । ऊ० १,१,४,३ । ब्रा० ०७,५ ॥

१ २ १ र १२ ० २ १
आर्षीः । विप्राःपुरएता । जनाऽनाम् । ऋभू
२र १ २ १ २र २ ३ ४ ५ १ र
र्द्धीराः । उशना । काविियेना । सचिद्विवेदनिहिताम् ।
० १ २ १ २ १ २
यदा२३साःम् । अपायिचियाम् । गुहियम् । ना३४३ ।
२ ४
मा३गोपू ना६५६म् ॥

अथ वायु रौशनं प्राहृत तद्वै स प्राणवीर्य्यं प्राहृत प्राणा वा औशनꣳ सर्व मायुरेति य एवं वेद वायुर्वा उशꣳस्तस्यैतदौशन मुशना वै काव्यो ऽसुराणां पुरोहित आसीत्तं देवाः कामदुघाभिरुपामन्त्रयन्त तस्मा एतान्यौशनानि प्रायच्छन् कामदुघा वा औशनानि कामदुघा एन मुपतिष्ठन्ते य एवं वेद ॥ २९ ॥

॥ वरुणसाम । ऊ० २,२,४,३ । ब्रा० १३,९ ॥

२ र १ २ १ २ १ र २
वृषाअचिक्रदद्वनोवा । ओवा । वार्षोअचि ।
१ २ — १ २ १ २ १ २र
क्रदाहा१ना२यि । दां२३यिवा । ना२३ꣳसो । मपत्रमा ।

१ २ १ २ ऽ २ १र २ र १र २
ननाऽ२३हायि। कृताऽ३मा। गोभिरञ्जानोअर्षसि।
१ २ १ र २ ऽ २ ५
गो२३भायिः। आञ्जान। औ३। हो३१२३४। वा।
४ ५
षा५सोऽ६हायि॥

वरुणसाम भवत्येतेन वै वरुणो राज्य माधिपत्य मगच्छद्राज्य माधिपत्यं गच्छति वरुणसाम्ना तुष्टुवानः ॥ ३० ॥

॥ शुद्धाशुद्धीयम्। गे॰ ८,२,७। ब्रा॰ १४,११॥

४र ५र ४ ५ ४ ५र ५ २ १ र २ १ २ २ १र
एतोन्विन्द्रꣳस्तवामा। शुद्धꣳशुद्धेनसा२३म्ना। शुद्धै
र र २ १ २ १र २ १
रुक्थैर्वावृध्वा२३ꣳसाम्। शुद्धै रा२३शी३। र्वा२न्।
३ २ ५र र ३ १ १ १ १
ममा३४औहोवा। तू२३४५॥

शुद्धाशुद्धीयं भवतीन्द्रो यतीन्त्सालावृकेयेभ्यः प्रायच्छत्त मश्लीला वागभ्यवदत्सोऽशुद्धोऽमन्यत स एतच्छुद्धाशुद्धीय मपश्यत्तेनाशुध्यच्छुध्यति शुद्धाशुद्धीयेन तुष्टुवानः ॥ ३१ ॥

॥ विशोविशीयम् । ज० ५,१,१०.३ । वां० १४,११ ॥

२र र र २ २ २ १२ २ १२
आपाहूम् । वा३मा । ना३सुष्टू३तीम् । इष्ठिं
र १ २ १ २ २ १
दे । वायिभा२३या: । हुम्मायि । दू३वा३: । आ२
र ५ १ ३ २ ३ ५
३४यिषेहायि । ओ । हुवायि । पा२३४वा ।
१ २ २ १ ५र ५
हुम्मा । स्वा३सा३म् । या२३४ताम् । एहिया६हा ।
४
होऽ५इ । डा ॥

विशोविशीयं भवत्यग्निरकामयत विशोविशो ऽतिथि: स्यां विशोविश आतिथ्य मश्नुवीयेति स तपोऽतप्यत स एतद्विशोविशीय मपश्यत्तेन विशोविशो ऽतिथि रभवद्विशोविश आतिथ्य माश्नुत विशोविशो ऽतिथि र्भवति विशोविश आतिथ्य मश्नुते विशोविशीयेन तुष्टुवान: ॥ ३२ ॥

॥ पर्कपुष्पम् । गे० १६,२.३४ । आ० १५,३ ॥

२ १ २र १ २ १ २ १ १
पवित्रन्तेविततंब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ । २ । हो
२ २ २ १ र ३र १ २र १
वा३हा३ । हायि । प्रभुर्गात्राणिपर्येषिविश्वता२३: ।

१ १ २ २ २ १ २ र १
हुवे२३ । २ । होवा३हा३ । हायि । अतम्नतनूर्न
र ऽ १र २ १ १ २ २ २
तदा२मोअश्नुते३ । हुवे२३ । २ । होवा३हा३ । हायि ।
२ १र २ १ २ १ र ऽ १ १ र
शृतासद्वहन्तःसन्तदा२शत् । हुवे२३ । २ । होवा३
२ २ ५र र २ १र र र र ऽ १र र ऽ
हा३ । हा२३औहोवा । अर्कोदेवाना२म्परमेवियो२
३ १ १ १ १
मा२३४५न् ॥

अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस मस्य पुष्प मिति स रस मेवान्नाद्य मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः ॥ ३३ ॥

॥ दैवस्थानम् । आर० १,१,१५ । वा० १५,३ ॥

२र र २ १ २ १
हाउपिबासुता । स्यरसिना३ः । होयि । ३ ।
२ऽ १ र १ र २ १र
हाउहाउहाउवा । मद्दोनरः । मत्स्वानइन्द्रगोम
२ १ २ ऽ २ १ र
ता३ः । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा । सख्यमोजः ।
२र १ र २र १ २ १ २ ऽ
आपिर्नोबोधिसधमा३ । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा ।
१ र २ र १ २ २ ऽ
स्वर्ज्योतिः । दियेवृधे३ । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा ।

२ १र २ १र २ र १ २ १
एस्यादिदम् ।३। अस्माऽअवन्तुतेधिया३: । होयि । ३ ।
२ ऽ १र २र १र २ १ २र
हाउ ।३। वा । द्यौरक्रान्भूमिरततनत्समुद्रऽसमचकृपेत् ।
१ १ १ १ १
इट्इडा२३४५ ॥

देवस्थानं भवति प्रतिष्ठायै सङ्कृति भवति सऽ-स्कृत्या अहर्वा एतद्व्लीयत तद्देवा देवस्थाने तिष्ठन्तः सङ्कृतिना समस्कुर्वऽस्तत्सङ्कृतेः सङ्कृतित्वं देवस्थानेन वै देवाः स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन्त्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठा-मेत्येतद्वरुणाय देवता राज्याय नातिष्ठन्त स एतद् देवस्थान मपश्यन्ततो वै तास्तस्मै राज्यायातिष्ठन्त तिष्ठन्तेऽस्मै समानाः श्रैष्ठ्याय चनस्येवास्य प्रकाशो भवति प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ३४ ॥

॥ आकूपारम् । गे० ५,१,१८ । ब्रा० १५,५ ॥

४र र५ ४ ५ ५ २ १ र
आतूनइ । द्रनुमा६त्ताम् । चित्रङ्गाभऽसङ्
— १ २ १ र १ २ २
भा२या । चित्रङ्गाभऽसम् । गृ । औ३होयि ।
३ ५ ३र १ र र १ २र १
भा२३४या । एहोयि । महाहस्तीदचा२३होयि । औहो ।
२र ५ ४ ५ ५
वाहो२३४वा । वापूयिनो६हायि ॥

आतून इन्द्रक्षुमन्त मित्याकूपार मकूपाराङ्गीरस्य सीतस्या यथा गोधायास्त्व गेवन्त्वागा सीत्तामे तेन त्रिशाम्नेन्द्रः पूत्वा सूर्यत्व च समकरोत्त ब्रावसार्ह्य-कामयत्त कामयते न सामास्तुवते स एभ्यः काम-समृध्यते ॥ ३५ ॥

॥ त्रिणिधनमाग्नेयम् ज० ३,१,८,२ । आ० १३,३ ॥

२र र १ ३ ५ २र १र र
सोमोदुग्धा । भायिरा२३४चाः । सोमोदुग्धा

२ ३ ५ २ ३ ५
भिरा३१उवा२३ । आ२३४चाः । सामूद्रा२३४न्ना ।

२ १ र ३ ५ १ ३
संवरणानिया३१उवा२३ । आ२३४ग्मान् । मान्दीमा

५ २ १ ३ ५
२३४दा । यतो३आउवा२३ । शा२३४ते ॥

त्रिणिधमाग्नेयं भवति प्रतिष्ठाया अग्निः सृष्टो नोददीप्यत तं प्रजापति रेतेन साम्नोपाधमत्स उद-दीप्यत दीप्तिश्च वा एतत् साम ब्रह्मवर्चसञ्च दीप्तिञ्चै-वैतेन ब्रह्मवर्चसञ्चावरुन्धे ॥ ३६ ॥

॥ दूषोत्वधीयम् । ज० ३,१,१८,३ । बृ० १३,८ ॥

२ र र १ २ १
रसन्तेमायि । चोअर्यमा । पिबंतूवा२ । रुणः

१ २ १ — ४ १ ४ ३ ५ र र
कवायि । पवमाना२ । स्यम । रू२ता२३४औहोवा ।
२ १र २
दूषोवृधे१ ॥

दूषोवृधीयं भवति पशवो वा दूषोवृधीयं पशूना मवरुध्या दूषे वै पञ्चम महर्वृधे षष्ठ मवर्द्धन्त ह्येतर्हि यजमान मेवैतेन वर्द्धयन्ति ॥ ३७ ॥

॥ द्रविणसाम । गे० २,१,२४ । ब्रा० ६,२ ॥

५र४ २ ४ ५र २र१र २ र १ २
देवो३वो३द्रविणोदाः । पूर्णांविवष्ट्वासिचम् ।
१ २ — १ २र १ ७ —
उद्वा१सिञ्च्वा२ । ध्वमुपवापृणध्वम् । आदिद्वोदे२ ।
१र २र १ २ १
वओहते । हूडा२३भा३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥

यो वा अधिपतिं वेदाधिपतिर्भवति त्रयस्त्रिंशो वै स्तोमाना मधिपतिः पुरुषः पशूनां तस्माद्यञ्चो ऽन्ये पशवोऽदन्त्यूर्ध्वः पुरुषोऽधिपतिर्हि सोऽधिपतिः समानानां भवति य एवं वेद ॥ ३८ ॥

॥ अनुरूपसाम (दिशांव्रतम्)। आर० ५,२,८।
ब्रा० ११६; १२,१; ७; १३,१.॥

२ऽ २र १ २र १ २र १ र २
हाउ। ३। वा। ए। रूपᳪ्रूपᳪ्रूपम्। ३।
२र १ र ३ १ १ १ १ १
ए। अहᳪ्सुवर्ज्योती२३४५॥

पूर्वं मु चैव तद्रूप मपरेण रूपेणानुवदति यत् पूर्वᳪ् रूप मपरेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्व मनुरूप एनं पुत्रो जायते य एवं वेद ॥ ३९ ॥

॥ आयुःसाम (प्राणः)। आर० २,२,१। ब्रा० ५,४ ॥

२र १र १र २ १
हाउ। ३। आयुः। ३। सात्यम्। ३। इन्द्र-
२ १ २र ३ ४ ५ २ १र २ १
न्नरो। ने३मधि। ताहवन्ताइ। यत्पारिया:। युनज।
२ १ ३ ४ ५ २र १र २ १ २ ३ ४र ५
ताइधियस्ता:। शूरोनृषा। ता३श्रव। सश्चकामाइ।
२र १र २ १र २र ३ ४ ५ २र
आगोमताइ। व्रजेभ। जातुवन्ना:। हाउ३।
१र र ३ २ ५र र
आयुः। ३। सात्यम्। ३। सत्या३४। औहोवा।
३ १ १ १ १ १
ई२३४५ ॥

प्राण मेव तज्जयन्ति ॥ ४० ॥

॥ वारवन्तीयम् । ज० १४,१,७,३ । ब्रा० २०,३ ॥

विष्णोः कर्म्मोऔहोहायि । णायिपश्या२३४ता । यतोव्रा२३हा । तानिपस्पा३४ । औहोवा । ईहा२ ३४हायि । उह्वा२३४हायि । इन्द्रस्य । युजियस्मा ३४ । औहोवा । ईहा२३हायि । औहो३१२३४ । वा३ । एहियाहा । होम्ई । डा ॥

एतेन वै देवा जेत्वानि जित्वा यं यं काम मकामयन्त तं त माप्नुवन् यं कामं कामयते त मेतेनाप्नोति ॥ ४१ ॥

॥ माण्डवनिधनम् । आर० २,१,९ । ब्रा० १९,१ ॥

ए । राजन्नमेमस्वराजन्नमेमा२३४५ ॥

यो राज्य आशंसमानो राज्यं न प्राप्नुयात् स एतेन यजेत राजैवैनं राजानं करोति ॥ ४२ ॥

॥ सौमित्रम् । ज० ३,१,१७,१ । ब्रा० १३,६ ॥

सौमित्रम् । औहोहोयि । औ३हो३यि । ओ३ २३४५वा६५६ । इन्द्रा२यसामगायता२३४५ । विप्रा२यबृहतेबृहा१त् । ब्रह्मकृते२विपश्चिते२३४५ । ए३ । पनस्यवे२३४५ ॥

कामसनि साम सौमितं काम मेवैतेनावरुन्धे ॥ ४३

॥ महावैश्वामित्रम् । गे० ८,१,२२ । ब्रा० ११,६ ॥

२ १ २ १ १ २ १ १ १ १ २
हयायेऽ३ । हयायेऽ३ । हया२३४५ । ह्ं२३ ।
१ ३ ४२ ५ २ ३ २ १
आ२३४यि । इ विश्वाक्ष्णी । इधा३न् । सा२३४ ।
३ ४ ५ ३ २ १ ३२ ४ ५ २
मुद्र्व्यचसम् । गिरा३: । रा२३४ । थीतमं्रथी ।
२ १ २ २ ३ ४ ५ ३ २
ना३म् । वा२३४ । जानां्सत्पतिम् । पता३यिम् ।
२ १ २ २ १ २ १ १ १ १ २ १ १ १ १
हयायेऽ३ । हयायेऽ३ । हया२३४५ । ह्ं२३४५ ।
२ ५ २ ५ २
हो ऽ४इडा । हो ऽ४इडा । हो२३४५इ । डा ॥

महावैश्वामित्रं भवति पाप्मानं् हत्वा यदमही-
यन्त तन्महावैश्वामित्रस्य महावैश्वामित्रत्वम् ॥४४॥

॥ महादिवाकीर्त्यम् । आर० ६,१,१७ । ब्रा० १,२ ; ६,६ ॥

१ऽ २ १ २ १२
द्यौः । ३ । अन्तरिक्षम् । ३ । भूमिः । २ ।
३२ २ ५२ २ २ १२ ३ ऽऽऽऽ
भूमा३४ । औहोवा । ए३ । आयुषे२३४५ ॥

आयुषे मे पवस्व वर्चसे मे पवस्व विदः पृथिव्या
दिवो जनित्राच्छृण्वन्त्वापोधः क्षरन्तीः सोमेहोत्राय
ममायुषे मम ब्रह्मवर्च्चसाय यजमानस्यर्द्ध्या अमुष्य
राज्याय ॥ ४५ ॥

॥ सूर्यसाम । ऊह्य० २,१,१४ । ब्रा० १५,११ ॥

१ २ १र २ र १ र २ १र २
बण्महाꣳअसिसूर्य्य । बडादित्यमहाꣳअसि ।
१ र २ १र २ १र २ १र र २ १र २
महस्तेसतोमहिमापनिष्टम । मह्नादेवमहाꣳअसि ।
१र र २ १र २ १र र २ १र २
मह्नादेवमहाꣳअसि । मह्नादेवमहाꣳअसि । वट्-
१र २ १ २र १र २ १र र २ १र २ १र
सूर्य्यश्रवसामहाꣳअसि । सत्रादेवमहाꣳअसि । सत्रा
र २ १र २ १र र २ १र २ १र २र १र
देवमहाꣳअसि । सत्रादेवमहाꣳअसि । मह्नादेवा
र २ १ २१र २ १ र २१र २
नामसूर्य्यःपुरोहितः । विभुज्योतिरदाभ्यम् ॥

सूर्यवतीषु स्तुवन्त्यतो वै सूरोऽन्त एतद्दशम मह्ना मन्त एवं तदन्तेन स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ ४६ ॥

॥ अद्भुतसाम । गे० ५,१,२८ । सा० ब्रा० २,९ ॥

४ ५ १ ७ २ ३ ५ ५ २
सादा । सस्पतायिमद्भूता । ओ२३४वा । प्राया
३ ५ १ १ २ ३ ५
ओ२३४वा । आइन्द्रा । स्याकामा२३४या६५६म् ।
२ १ र १र २र ३ १ १ १ १
सनिम्मेऽ२धामयासिषा२३४५म् ॥

मासꣳ सोमभक्ष्यः स्यात् सदसस्पति मद्भुत मित्येतेन श्रुतनिगादी भवति सदा वैतम् प्रयुञ्जीत श्रुतनिगादी भवति ॥ ४७ ॥

॥ आशीस्सामानि ॥

॥ सत्रस्यर्द्धि । आर० ४,१,४ । ब्रा० ५,४ ॥

२र र र र र र र र २ १ २ १र २
औहोवाऔहोवाऔहो३वा । अगन्मज्योतिः ।
१ २ १र २ १ र २र २ १ र
२ । अगन्मज्योतिः । अमृताअभूम । २ । अमृता
२ र र १ २ १र र १र १ २
अभूमा । तरिक्षंपृथिव्याअध्यारुहामा । २ । तरिक्षं
१र र २र १ २ १ २र १ र २र
पृथिव्याअध्यारुहाम । दिवमन्तरिक्षादध्यारुहाम ।३।
१ २र र र १ र१र१ २र
अविदामदेवान् । ३ । समुदेवैरगन्महि । ३ । औ
र र र र र र २ १ र ३ ११११
होवाऔहोवाऔहो३वा । सुवर्ज्योती२३४५ः ॥

सत्रस्यर्द्ध्याग्नीध्र मुपतिष्ठन्त ऋद्धावेव प्रतितिष्ठन्ति चतुरक्षरणिधनं भवति चतुष्पादाः पशवः पशुष्वेव प्रतितिष्ठन्त्यातमितोर्निधन मुपयन्त्यायुरेव सर्व माप्नुवन्ति ॥ ४८ ॥

सामश्रमीतिलब्धमर्यादीपनाम-कृतवेदत्रयानुवाद-सामगाऽऽवसथश्रीसत्यव्रतशर्म्मसङ्कलितनाम-संहिता-ब्राह्मण-स्थाननिर्देशसहितानि,

कौथुमानां जातकर्मादिषु व्यवहार्याणि,

सब्राह्मणानि आशीस्सामानीति ॥

॥ अथ रहस्योत्तमसामानि ॥

॥ महाशान्तिकर्म्मणि विनियोज्यानि ॥

ब्राह्मणम्—पञ्च पविमन्ति महासामानि सर्वस्य प्रथमोत्तमे रुद्रस्य त्रीण्यथापरमग्नेर्हरसी द्वे इन्द्रस्य हरसी द्वे मृत्योर्हरः पञ्चमꣳ साम्नो वा त्रिकाद्ये लोकानाꣳ शान्तिरुत्तमम्"—इति ३।१३॥

१
॥ ओ३म् ॥

१ २ ३१ २र३ २ ३ २३१२ ३ १२ २ २
आक्रन्दयकुरुघोषम्महान्तꣳहरीइन्द्रस्याभियोजयाशू।
३ १२ ३२ ३२ ३ १ २ ३२ ३१२
मर्म्माविधन्ददतामन्योअन्यꣳशल्यात्मापततुश्लोकमच्छ।
२उ ३१ २र ३१२ ३१२
प्रयच्चक्रमरावणेसनताअभ्यवर्त्तयत्।
२उ ३१२ ३१२३१२३ १२
ज्योगित्तिसन्नोहातैशयातैकेशवच्छिरः॥ (छन्दः)

२ ३ ३२ १२र ३१२
आ। क्रन्दय। कुरु। घोषम्। महान्तम्।
२३१२ १२र ३२ ३ ३१२
हरीइति। इन्द्रस्य। अभि। योजय। आशूइति।
३ १२ ३ १२ ३ ३२
मर्म्माविधम्। मर्म्म। विधम्। ददताम्। अन्यः।
३ २ ३ ३ २ ३१२
अन्। यः। अन्यम्। अन्। यम्। शल्यात्मा।

शल्य। आत्मा। पततु। श्लोकम्। अच्छ। प्र।
यत्। चक्रम्। अरावणे। अ। रावणे। सनतै।
अभ्यवर्त्तयत्। अभि। अवर्त्तयत्। ज्योक्। दूत्।
तिस्रः। ओहातै। शयातै। केशवत्। शिरः॥ (पदं)

आक्रन्दयोवा। कुरुघोषम्महा२आन्ता२म्। हरी
इन्द्रस्याभियोजया२। आशू२। मर्माविधन्ददता
मन्यो२। आन्या२म्। शल्यात्मापततुश्लोकमा२३।
आ२। च्छा२३४। औहोवा। अस्॥ १

हाउ। ३। अस्। ३। फट्। ३। म्रस्। ३।
हस्। ३। प्राय२त्। चक्रा२म्। आरा२। आव्
णा२इ। सान२। ताअ२। भ्याव२। ताय२त्।
जीयो२क्। दूत्तो२। स्राओ२। हातै२। शाया२।
तैके२। शाव२त्। शाइर२ः। हाउ। ३। अस्३।
फट्। ३। म्रस्। ३। हस्। २। हा२३४। औ

र २र १ २र १ २र १ २र १
होवा। ए अस्। ए फट्। ए सृस्। ए हस्।
३ १ १ १ १
इ२३४५ ॥ २

१ १ २ १र ऽ १ ऽ १र र ऽ
अभ्याभूः। ३। प्रायरतू : चक्र२म्। आरा२।
१र र ऽ १र ऽ १र ऽ १र ऽ
आवृणा२इ। ३। सान२। ताअ२। भ्याव२।
१र ऽ १र र ऽ ३ १र ऽ १र र ऽ
ताय२त्। ३। जोयो२क्। इत्तौर। स्वाओ२।
१र र ऽ १र र ऽ १र र ऽ १र ऽ १र ऽ
हातै२। ३। शाया२। तैके२। शाव२त्। शाइर२ः।
२ १ २ २ १ ३ ५र
३। अभ्याभूः। २। अ। भ्या२। भू२३४। औ
र १ २ २ १ ३ १ १ १ १ १
होवा। हस् प्रहस् ए३ चक्रू२३४५ः ॥ ३

१र २ १र र र २ १ २
हाउ। ३। त्वुरोहरोहरोहरः। ३। हुस्वप्रहस्व
१ २ २ऽ १ २ १ र २र
प्रक्ष्विन्धी। ३। हाउ। ३। वा। प्रयच्चक्रमरावृणो।
२ १ २र १ २ १र २ १ र २र र १ र २र
सनताअभ्यवर्त्तयत्। ज्योगित्तिस्त्रओहातै। शयातै
१र २ १ २र १र र र
केशवक्ष्विरः। हाउ। ३। त्वुरोहरोहरोहरः। ३।
२ १ २ १ २ २ ऽ ऽ ऽ २र
हुस्वप्रहस्वप्रक्ष्विन्धी। ३। हाउहाउहाउवा। ए।

१ २१ २ २र १ २१ ३
वृश्चप्रवृश्चप्रक्ष्णिभ्यो । ३ । ए । वृश्चप्रवृश्चप्रक्ष्णिभ्यो
१११ १
२३४५ ॥ ४

२र १र २१२१ २१२१र २१र २१
हाउ । ३ । वयोबृहद्धतꣳ विर्भद्राꣳस्वधाꣳस्वयꣳ
२ १२१र२ १ १र
स्कृषवदूषमूर्जꣳरजःसुवः । हुम् । ३ । हो । ३ । हꣳ
३ ५र र २ १र २र १ र
। २ । हꣳ२३४ । औहोवा । अभित्वाशूरनोनुमो-
१ २र र१र रर २ १ २
हस् । अदुग्धाइवधेनवोहस् । ईशानमस्यजगतःस्व
१ र र २ १ २ २र
र्दृशꣳहस् । ईशानमिन्द्रतस्थुषोहस् । हाउ । ३ ।
१र२१२१ २ १२१र २१र२१ ११२१र२ १
वयोबृहद्धतꣳहविर्भद्राꣳस्वधाꣳस्वयꣳस्कृषवदूषमूर्जꣳर-
१ १ १ ३
जस्सुवः । हुम् । ३ । हो । ३ । हꣳ । २ । हꣳ२३४ ।
५र र २र १र २र १ र २र १ २र
औहोवा । ए । वाक् । ए । इडा । ए । सुवः । ए ।
१ २ १र २र १ २ रर१२ १
बृहत् । ए । भाः । ए । अर्कमर्चतदेवावृधꣳहस् ॥५॥

सामगाचार्यावसथश्रीसत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्येण
सामादिरहस्यतच्छन्दःपदपाठसहितानि यथावदुद्धृतानि
पञ्च पविमन्ति महासामानि रहस्योत्तमसामानि वेति ॥

॥ अथाग्निष्टोमसामानि ॥

(गानग्रन्थेष्वनधीतान्येवेह सङ्गृह्यन्ते ; नान्यानि)

॥ ओ३म् ॥

॥ अथ सुब्रह्मण्यसाम ॥

आदित्य ऋषिः, साममम्पाच्छन्दः, इन्द्रो देवता। "ब्रह्म च वा इद मग्रे सुब्रह्म चास्ताम्"–इति विधायकं ब्राह्मणम् (ष० १,१) ॥

२ १
सुब्रह्मण्योऽ३म् (त्रिः) ॥

१ र २ १ २ १र २ १र र २ र र १ २
इन्द्रागच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेर्मेष वृषणश्वस्य

र र १र र २ १ २र र र १र २ र
मेने। गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार कौशिकब्राह्मण

१र २ र २ र १र र २ १र २र
गौतमब्रुवाण। श्वः सुत्या मागच्छ मघवन् देवा

१ २र १र २ १र २ १र २
ब्रह्माण आगच्छतागच्छतागच्छत ॥ १ ॥ १.

वस्तुतः 'सुब्रह्मण्या'–नामनिगदोऽयं यजुर्विशेष एव, सामकल्पेषु लाट्यायनके (१,३) प्रपठ्य विहितः, परं विधायकब्राह्मणे षड्विंशे (१,२) सामेति च निर्दिष्टः ; साम्नगेगीयमानत्वात्। तत्रैवाचरणो व्याख्यातश्च (१,१) । शतपथब्राह्मणेऽपि (२,३४,२८) प्रपठ्य सामान्यतो व्याख्यातः। तैत्तिरीयारण्यके (१,१२, ३ ; ४) ऽधीयते तु ब्रुवाणेत्यन्तः । श्रौताश्वलायन-

सूत्रेऽपि (१२, १४) स्मृतः। मीमांसायाः सूत्रभाष्यन्यायमाला-ग्रन्थेष्वेतत्प्रकृतार्थोऽपि निरूपितः। "इदानीं ग्राहे सुत्या मिति वचन मुत्तरेष्वहस्सु द्वाहेष्वोऽद्येति"—इति चात्र कल्पव्याख्या।

———

॥ अथ वासवरौद्रादित्यवैश्वदेवसामानि चत्वारि ॥

पुष्कल ऋषिः, द्विपदा गायत्रीच्छन्दः ;

प्रातस्सवने वसवो देवताः, माध्यन्दिनसवने रुद्रो देवता, तृतीयसवने आदित्या विश्वेदेवाश्च देवताः। 'पुरा'–इत्यादीनि त्रीणि विधायकानि ब्राह्मणानि (छा० ४, २४, २; ७; ११)॥

१ र र — १र र २
लोकद्वारमपावार्णू२। पश्येमत्वावयꣳरा१२१२।

१ — १ २ १११
हुम्। आ२। ज्यायो। आ३४५ ॥ १ ॥ २.

१ र२ १
लोक०—०वैरा१२१२। हुम्। इत्यादि ॥ २ ॥ ३.

१ र २ १
लोक०—०स्वारा१२१२। हुम्। इत्यादि ॥ ३ ॥ ४

१ र २ १
लोक०—०साम्रां१२१२। हुम्। इत्यादि ॥ ४ ॥ ५

———

॥ अथ विश्वरूपसामानि सप्त ॥

पुष्कल ऋषिः; पङ्क्तिच्छन्दः, विश्वरूपदेवता।

(उ० आ० ८, २, ७, २ ; ३)

३ १र २र ३१२ १ २ ३१२
युञ्जे वाचꣳ शतपदीं गाये सहस्रवर्त्तनि।

३ १र २र३ १२ १२ ३२३ १२
गायत्रं त्रैष्टुभं जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृता ।
२१र २र ३२
देवा ओकाᳬसि चक्रिरे ॥

आर्चिकग्रन्थे तु "गायत्रं त्रैष्टुभं जगत्"—इति हिः श्रूयते, तथाच चरणार्चिकयोर्गायत्रीच्छन्दस्क मृग्द्वयं स्फुटम्; परमौद्गातग्रन्थे एकैवेय मृक् पंक्तिच्छन्दस्का गीयते गायत्रस्वरेण। तथाहि धानञ्जय्यः —"एकस्यां पंक्तौ त्रिर्गायत्रं गायेत्"—इत्यादि। पंक्तिश्च पञ्चपदा भवति; "पंक्तिः पचिनी पञ्चपदा"—इति दैवतब्राह्मणादिशासनात् (दै० ब्रा० ३, १३। निरु० ७,३,८)।

१र र १ १र
युञ्जेवाचᳬशतपदोम् । प्र । ॐगायेसहस्रवर्त्तनि
र र र रर र — २र१रर र
गायत्रंत्रैष्टुभञ्जगद्विश्वारूपाणिसम्भार्त्ता२ । देवाओकाᳬ
२ १ — १
सिचा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति । क्रायिरो ।
२ १११
प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥ ६.

धानञ्जय्यमते इद मेवैकं विश्वरूपसाम त्रिर्गेयम् ॥

१र र १र
युञ्जेवाचᳬशतपदोम् । प्र । ॐगायेसंहस्रवर्त्ता३
— २र१ र २ १ —
नी२ । गायत्रंत्रैष्टुभा१२१२ । उ । हुम् । आँ२ । ति ।
१ २ १११
जागो । प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥ ७.

१ र १ र
गायेसहस्रहस्रवर्त्तनोम् । प्र । ॐगायत्रंत्रैष्टुभं

र — २ २र र र २ १
जागा२त् । विश्वारूपाणिसा१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । ति । भार्त्ती । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ८.

१र र १ र र र
गायचंत्रैष्टुभंजगोम् । प्र । ॐवायिश्वारूपाणिस
— २र १र र र २ १
भार्त्ती२ । देवाओकाꣳसिचा१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । क्रायिरो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ ९.

गौतममते त्रिमानि त्रीणि विश्वरूपसामानि; "त्रिषु पादेषु गायेत्"—इति तद्वचनात्। तथा चाद्येषु त्रिषु पादेषु गौत माद्यं गायत्रम्, द्वितीयादिषु त्रिषु द्वितीयम्, तृतीयादिषु त्रिषु च तृतीयम्।

प्रौढब्राह्मणमते तु द्वयोर्ऋचोरेकः प्रगाथः सम्पद्यते, तत्रैवं त्रीणि सामानि भवन्ति—

१ र र
युञ्जे वाचꣳइत्यादि गौतमीयाद्यानुरूपम् ॥ १ ॥ १०.

१र र १ र र —
गायचंत्रैष्टुभंजगोम् । प्र । ॐगायचंत्रैष्टुभंजागा२त्।
२ १र र र २ १ —
विश्वारूपाणिसा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।
१ ꣳ २ १ १ १
भार्त्ती । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ११.

१ र र र, १ र र र
विश्वारूपाणिसम्भृतोम् । प्र । ॐवायिश्वारूपाणि

— २र१र र र २ १
सम्भार्त्ती२ । देवाओका९सिचा१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । ति । कायिरो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ १३.

॥ अथ ज्योतिस्सामानि त्रीणि ॥

पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, अग्नीन्द्रसूर्या देवताः ।

(उ० आ० ८, २, ८, १)

३ २उ ३ १ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २
अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रोज्योतिर्ज्योतिरिन्द्रः ।
२३ २ ३ २ ३ १ २
सूर्योज्योतिर्ज्योतिस्सूर्यः ॥

अत्रैकैकस्मिन् पादे एकैकं गायत्रं साम गातव्यं भवति । तद्यथा —

१ २ र र र
अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नोम् । ॐआग्निर्ज्योति
र — २ १ र र २ १
र्ज्योतिराग्नो२ः । अग्निर्ज्योतिर्ज्योता१२१२यिः । हुम् ।
— १ २ १ १ १ १ र र
आ२ । आग्नो । आ३४५ ॥ १ ॥ इन्द्रोज्योति
र १ र र र
र्ज्योतिरिन्द्रोम् । ॐआयिन्द्रोज्योतिर्ज्योतिरायिन्द्रा
— २ १र र र २ १ —
२ः । इन्द्रोज्योतिर्ज्योता१२१२यिः । हुम् । आ२ ।
१ २ १ १ १ १र र र र
आयिन्द्रो । आ३४५ ॥ २ ॥ सूर्योज्योतिर्ज्योतिः

१ २ २ २ २ — २२ १२
सूर्य्येम् । ॐसूर्य्योज्योतिर्ज्योतिःसूरायाः२ः । सूर्य्यो
२ २ २ १ — १
ज्योतिर्ज्योता१२१२यिः । हुम् । आ२ः सूर्य्यो ।
२ १ १ १
आ३४५ ॥ ३ ॥ १३,१४,१५.

॥ अथ वहिष्पवमानस्तोत्रसामानि नव ॥

तत्र,

षट् धूर्गानानि, ततो गायत्राणि त्रीणि ; "गीतिविकारो गायत्रस्य धुरः स्तोत्रियानुरूपयोर्ज्योतिष्टोमस्य"–इति ला० सू० ७,१२।

वहिष्पवमानस्तोत्रस्यर्चां पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, सोमो देवता। ओङ्कारस्य परमेष्ठी ऋषिः, दैवी गायत्रीच्छन्दः, परमात्मा देवता। हिङ्कारस्य वसिष्ठ ऋषिः, दैवी गायत्रीच्छन्दः, प्रजापतिर्देवता। "प्रजापतिरकामयत"- इति (ष० ब्रा० २, १—३) धूर्विधायकम्। "इमे वै लोका गायत्रं त्रिवृद्गेयम्"–इति ब्राह्मणम् (७,१)। "स तु वै यज्ञेन यजेत"–इति वहिष्पवमानस्य ब्राह्मणम् (६,८)। "मनो हिङ्कारः"—इति रहस्यम् (४,११)।

(उ० आ० १प्र० १अ० १—३सू० १—९ऋक्षु)

१ २ २ २ २ १ — — १२ २
उपास्मैगायतानरोम् । प्र । ओम्पा२वा२माना
२ — १ २ २ २ १ —
येन्दवा२ अभिदेवाऽइया१२१२ । उ । (हुम् । आ२ ।
१ २ १ १।१
ति ।) चाती । प । सा३४५त् । नि । १ । १६.

रेतस्यायामहिङ्कारः; "अहिङ्कृता प्रथमा रेतस्या"–इति यज्ञतन्त्रे।

१ र र १ — र र
अभितेमधुनापयोम्। प्र। ओमा२यर्वाणोअशि
— १ र र १ १ —
श्रादे२ युर्वन्देवायदा१२१२। उ। हुम्। आ२।
१ २ १११
ति। वायो। प। सा३४५म्। नि। २। १७.

"द्वे अक्षरे समयनी व्यतिषजति"—इति ष० २,१। ला० ७,१२।

१ १ — — —
सनःपवस्वशङ्गवोम्। प्र। ओंशा२ञ्जा२ना२य
१ २ १ २ — १ २
शमर्वा३ता३यि श(ु)रा३जा१नो२ षा२धा१२१२। उ।
१ — १ २ १११
हुम्। आ२। ति। भायो। प। स्वा३४५ः।
नि। ३। १८.

"तां बलवद्विवीरसेव गायति"—इति ष० २,१। ला० ७,१२।

१ र १ र — १
इविद्युततियारुचोम्। प्र। ओम्पारिष्टोभा२न्ता
र — १र — १ २ १
याक्रपा२ सोमाःशुक्रा२गावा१२१२। उ। हुम्।
— १ २ १११
आ२। ति। शायिरो। प। इडा३४५। निँ। ४। १९.

"चत्वारि चत्वार्यक्षराणि निक्रीडन्निव गायति"—इति ष०, ला० ७,१२।

१ र र र १ र र
हिन्वानोहेटभिर्हितोम्। प्र। ओमा३वाजंवाज्य

क्रमीरत् सोदक्लोवा१२१२नुषा१२१२। उ। हुम्।
आ२। ति। याथो। प। वा३४५क्। नि। ५। २०.

'निरुक्तां चानिरुक्तां च गायतोति"–इति प० २,१। ला० ७,१२।

ऋधक्सोमःसुवस्तयोम्। प्र। ओंसञ्जा३१ग्मानो
दा३यिवा३का३वा२यि पवस्वसूरिया१२१२। उ। हुम्।
आ२। ति। इशो। प। आ३४५। नि। ६। २१.

एतस्या द्वितीयपादगानेऽस्ति मतान्तरता। सामसूत्रं ७,१२ द्र०।

"अतःपरासु धूर्गानाभावात् 'तत्सवि'-गायत्रान्न विशेषः"–इति कल्पव्याख्यायां रथन्तरपृष्ठे ज्योतिष्टोमे वरदराजः।

पवमानस्यतेकवोम्। प्र। ओंवाजिंत्सर्गा अस्रक्ष
ता२। अर्वन्तोनश्रवा१२१२। उ। हुम्। आ२। ति।
स्यावो। प। आ३४५। नि। ७। २२.

अच्छाकोशम्मधुश्चुतोम्। प्र। ओमासृग्रंवारे अव्या
या२यि। अवावशन्तधा१२१२। उ। हुम्। आ२।
ति। तायो। प। आ३४५। नि। ८। २३.

३०,३१ ॥ गन्धर्वाप्सरसा मानन्दो ॥ आ०५,७। आर०६,२,२ ; ३ ॥

१ ऽ १ ऽ १ २
उवौ२ । ३ । हिगौ२ । ३ । हिगिगि । ३ ।
२र र र र र २ र र र
आयङ्गौःपृश्निरक्रमीदैही । ३ । असदन्मातरम्पुराऐही
२ र र र १ ऽ १ ऽ
। ३ । पितरञ्चप्रयंत्स्वाऐही । ३ । उवौ२ । ३ । हिगौ२
१ २
। ३ । हिगिगि । ३ ॥ ३०

२ १ २ १ २ १ २र र
उवौ । ३ । हिगौ । ३ । हिगिगौ । ३ । आयङ्गौः
र र र २ र र र २
पृश्निरक्रमीदैही । असदन्मातरम्पुराऐही । पितरञ्च
र र र २ १ २ १ २ १
प्रयंत्स्वाऐही । उवौ । ३ । हिगौ । ३ । हिगिगौ ।
३ ॥ ३१

३२ ॥ अतीषङ्गः ॥ स्तो० २,१० । आर० ६,२,४ ॥

२र र ३र २र ३र र २ र
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । उदुत्यञ्जा । ३ ।
२ १ र र र ७ २ २र र ३र २र
चित्रंदेवानामुदगादनी२३का३म् । हाउ२हाउ । भाजा
३र र २ र १ ७
ओवा । ३ । तवेदसम् । ३ । चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याआ२३

२ २र ३र २र ३र र २र र
म्ना३इः । हाउ२हाउ । भ्राजाश्रोवा । ३ । देवंवहा ।
१र र र र र ० २ २र
३ । आप्राद्यावापृथिवीश्रान्तरी२३क्षा३म् । हाउ२
र २र २र ३र र ३ २ र १र
हाउ । भ्राजाश्रोवा । ३ । तिकेतवः । ३ । सूर्य्य
र र ० २ २र र ३र २र
आत्माजगतस्तास्थुषा२श्च३श२ । हाउ२हाउ । भ्राजा
३र र २ र र १र र र ०
श्रोवा ।३। दृशेविश्वा ।३। सूर्य्यआत्माजगतस्तास्थुषा२३
२ २र र ३र २र ३र र २ र
श्वा३ । हाउ२हाउ । भ्राजाश्रोवा । ३ । यसूर्य्यम् ।
१ २ २ २र १र र र र
२ । यसू२३रियाउ । वा३ । ए३ । देवादिवाज्योती
ऽ ऽऽऽ
२३४५ः ॥ ३२

३३ ॥ सधस्थः ॥ आ० ५,५ । आर० ६,२,५ ॥

२र १ र २र १ र २र र १र र
हाउ । ३ । सहोभ्राज । २ । सहोभ्राजा । पोभ्रा
२र १र र २ १ र २र १२र र
जा । २ । पोभ्राज । अभ्राजीत् । ३ । व्यभ्राजीत् ।
१ २ १ र र —
३ । अदिद्युतत् । ३ । अदिद्युतद्विश्वमभूतꣳसहोवृ२
१ र —१ र
हात् । अदिद्युतद्भ्राट्भ्रा२भ्राट् । अदिद्युतद्धर्म्मो

र —१ १ र र —१
अरूरु२चात् । अदिद्युतद्वर्मउषसोग्ररोचा२या: ।
२र १ र २र १ र २र र
हाउ । ३ । सहोभ्राज । २ । सहोभ्राजा (पूर्ववत्) ।
१ २ १ २ २
अदिद्युतत् । २ । अदिद्युता३त् । हाउवा ।
र १ १र २र १ र २ १र २र १ २र ३
ए । अदिद्युतद्वर्म्मोअरूरुचदुषसान्दिविसूर्य्योविभाती
SSSS
२३४५ ॥ ३३

३४ ॥ मरुताम्भूति ॥ आ० ५,५ । आर० ६,२,६ ।

१र र र र र र र र र र
औहोऔहोवा । होई । २ । औहोऔहोवा ।
२ १ ३ ५ २ १ र १र
हा३१उ । वा२३ । भू२३४वात् । अन्तश्चरतिरोचना ।
र र र र र र र र र र २
औहोऔहोवा । होई ।२। औहोऔहोवा । हा३१उ ।
१ ३ ५ २ २र १र २र १र
वा२३ । जा२३५नात् । अस्यप्राणादपानती ।
र र १ ३ ५ १ २ १र
औहो० । वा२३ । वा२३४धीत् । व्यख्यन्महिषो
र र १ ३ ५ १र र
दिवम् । औहो० । वा२३ । का२३४रात् । औहो० ।
१ ३ ५ १र र २ —
वा२३ । भू२३४तो: । औहो० । हा३१उ । वा२ ।

१ र २र १र २ र र १र र २
अभ्राजीज्योतिरभ्राजीत् । औहो० । हा३१उ । वा२३ ।
२ १र र र २ र ३ ऽऽऽऽ
ए३ । सर्वान्कामानशीमही२३४५ ॥ ३४

३५,३६,३७ ॥ सार्पराज्ञानि ॥ आ०५,४–६ । आर०६,२,७-८ ॥

२ऽ १ २ ३र २र ३र र २र र
हाउ३वा । इन्दुः । भ्राजाओवा । ३ । आयङ्गौः
र र र २ऽ १ २ ३र २र ३र र
पृश्निरक्रमीदैही । हाउ३वा । ईडा । भ्राजाओवा ।
२ र र र र २ऽ १ २
३ । असदन्मातरम्पुराऐही । हाउ३वा । सात्यम् ।
३र २र ३र र २ र र र २ऽ
भ्राजाओवा । ३ । पितरञ्च प्रयंत्स्वाऐही । हाउ३
१ २
वा । द्यौः ॥ ३५

२ऽ १ २ ३र २र ३र र २
हाउ३वा । भूतम् । भ्राजाओवा । ३ । अन्त
र र र र २ऽ १ २र ३र २र
श्चरतिरोचनाऐही । हाउ३वा । पृथिवी । भ्राजा
३र र २ र र र र र २ऽ
ओवा । ३ । अस्यप्राणादपानताऐही । हाउ३वा ।
१ २ ३र २र ३र र २ र र र र
साहः । भ्राजाओवा । ३ । व्यख्यन्महिषोदिवामैही ।
२ऽ १ २
हाउ३वा । तेजः ॥ ३६

२र १ २॒ ३र २र ३र र २
हाउ३वा । आपः । भ्राजाओवा । ३ । विꣳश
र र र र र २ऽ १ २॒ ३र २र ३र र
ष्ठामविराजताऐही । हाउ३वा । ऊषा । भ्राजाओवा ।
२र र र र र र २ऽ १ २॒
३ । वाकपतङ्गायधीयताऐही । हाउ३वा । दीशः ।
३र २र ३र र २ र र र र २ऽ
भ्राजाओवा । ३ । प्रतिवस्तोरहद्युभाऐही । हाउ३वा ।
१ २॒
ज्योतिः ॥ ३७

३८ ॥ घर्म्मरोचनम् ॥ स्तो० २,१० । आर० ६,२,१० ॥

२ १ र र २र १ २ १र र र २र
उद्यांल्लोकानरोचयः । होइ । इमांल्लोकानरो
१ २ १र र २र १ १ २र
चयः । होई । प्रजाभूतमरोचयः । होई । विश्वम्भ
१ २र १ ॒ ३ ५र र २ १र र ३ १
तमरोचयः । हो२हा२३४औहोवा । घर्मोज्योती२
१ १ १
३४५ः ॥ ३८

३९—४४ ॥ परिधीनि ॥ छ० १,१,३,११ ; आ० ५,७-१२ ।
आर० ६,२,११-१६ षट् ॥

२र र॒ ३र २र ३र र २ र १
हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । दिदोहिविश्व
२ १ २ र १ २ — २र
तस्पृथुः । उदुत्यञ्जाता३वाइदा१सा२म् । देवंवहन्ती३

१ २ ° — २ र र १ २ — २ र
काईता१वा२ः । दृशेविश्वायाइसूरा१या२म् । अपत्ये
र १ २ — २ र १ २ —
ताया३वोया१था२ । नक्षत्रायन्तो३याक्तू१भा२ईः ।
२र र ८ १ २ — २ १ २
सूरायविश्वा३चाचा१सा२ई । अदृश्रन्नस्या३काईता१
— २ र १ २ — २र र
वा२ः । विरश्मयोजा३नाँ३आ१नू२ । भ्राजन्तोअग्ना३
१ २ २र र ३र २र ३र र
योया१था२३ । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । २ ।
३र २ ४ ३ १ १ १ १
भ्राजा३ओ५वा६५६ । ई२३४५ ॥ ३९
२र र ३ २र ३र र २ र १
हाउ२हाउ । शुक्राओवा । ३ । दिदीहिविश्वत
२ १ २ र १ २ —
स्पृथुः । उदुत्यञ्जाता३वाइदा१सा२म् । (पूर्ववत्)
२र र ३ २र ३र र ३ २ ४ ५
हाउ२हाउ । शुक्राओवा । २ । शुक्रा३ओ५वा६५६ ।
३ १ १ १ १
ई२३४५ ॥ ४०
२र र ३र २र ३र र २र १
हाउ२हाउ । भूताओवा । ३ । दिदीहिविश्वत
२ १ २ १ २ — २र
स्पृथुः । तरणिर्विश्वा३दार्शी१ता२ः । ज्योतिष्कृद
१ २ — २ र र १ १ — २
सी३सूरा१या२ । विश्वमाभासी३रोचा१ना२म् । प्र

र र ऽ १ २ — २ र १ २ —
त्यङ्देवा३नांवा१इशा२:। प्रत्यङ्ङुदेषी३मानू१षा२न्।
२ १ २ — २र र र १ २
प्रत्यङ्विश्वꣳसु३वर्दृ १शा२ई। येनापावका३चाचा१
— २ १ २ — २ १
सा२। भुरण्यन्तञ्जा३नाꣳआ१नू२। त्वंवरुणा३पा
२ २र र ३र २र ३र र ३र २
श्या१सा२३इ। हाउ२हाउ। भूताओवा। २। भूता३
४ ५ ३ १ १ १ १
ओपूवा६५६। ई२३४५॥ ४१

२र र ३र २र ३र र २ र १
हाउ२हाउ। तेजाओवा। ३। दिदीहिविश्वत
२ १ २ १ २ —
स्पृथुः। तरणिर्विश्वा३दर्शी१ता२:। (पूर्ववत्)
२र र ३र २र ३र र ३र २ ४ ५
हाउ२हाउ। तेजाओवा। २। तेजा३ओपूवा६५६।
३ १ १ १ १
ई२३४५॥ ४२

२र र ३ २र ३र र २ र १
हाउ२हाउ। सत्याओवा। ३। दिदीहिविश्वत
२ १ २ र २ १ २ — २ र र र ऽ
स्पृथुः। उद्यामेषिरा३जा:पा१थू२। अहामिमानो३
१ २ — २ र १२ — २
आक्तू१भा२इः। पश्यञ्जन्मानी३सूरा१या२। अयुक्त
१ २ — २र र १ २ —
सप्ता३शून्ध्यू१वा२:। सूरोरथस्या३नाप्त्र्या१या२:।

२र र १ २ — २ र १ २
ताभिर्यातिस्वा३यूत्वा१इभीरः । समत्वाहरी३तोरा१

— १ र १ २ — २र र
था२ई । वहन्तिदेवा३सूरा१या२ । शोचिष्केशंवी३

१ २ २र र १ ३२र ३र र
चाचा१णा२३ । हाउ२हाउ । सत्याओवा । २ ।

३ ४ ५ ३१११११
सत्या३ओ५वा६५६ । ई२३४५ ॥ ४३

२र र १ ३२र ३र र २ र १
हाउ२हाउ । ऋताओवा । ४ । दिदीहिविश्वत

२ १ २ र र १ २ —
स्पृथुः । उद्यामेषिरा३जाःपा१र्थु२ । (पूर्ववत्)

२र र १ ३ २र ३र र २ २र ४ ५
हाउ२हाउ । ऋताओवा । २ । ऋता३ओ५वा६५६ ।

३११११
ई२३४५ ॥ ४४

४५ ॥ ऋतुपित्र्यम् ॥ स्तो० ७,१० । आर० ६,२,१७ ॥

१ २र १ २र १र २र १र २र १ २ १र २ १ २ १ २
वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रᳪशर्मवर्म

१र २ १र २र १ १र
भूतिप्रतिष्ठा । आदित्यःपित्र्यम् । ३ । आयुःपि

त्र्यम् । ३ ॥ ४५

४६ ॥ मित्रावरुणयोश्चक्षुः ॥ आ० ५,५ । आर० ६,२,१८ ॥

२ १र र २ — २ १ २
अन्तर्हईवेषू३रोचा१सा२ई । अन्तश्चरतो३रोचा१
— २ र र १ २ —
ना२ । अस्यप्राणादा३पाना१ता२ई । व्यख्यन्महो३
१ २ — १ र र १ २ — १ र
षोदा१इवा२म् । अन्तर्हईवेषू३रोचा१सा२ई । अन्तर्हई
र १ १र ३ ५र र २
वेषू३रो२३ । चा२ । सा२३४ । औहोवा । ए३ ।
२र १र र र ३ १ १ १ १
देवाद्दिवाज्योती२३४५: ॥ ४६

४७ ॥ मित्रावरुणयोः श्रोत्रम् ॥ आ० ५,३ । आर० ६,२,१९ ॥

२र २र १ र २ २र १ र २
हाउ ।३। भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ ।
१ २ र १र २ २ १ र र र ७
उदुत्यञ्जा । ३ । तवेदसम् ।३। चित्रन्देवानामुदगाद
२ २र र १ र २ २र १
नी२३का३म् । हाउ । ७ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयू
र २ १र २र १ ७
रायुः ।३। देवंवहा । ३ । चक्षुर्मित्रस्यवरुणास्यआ२३
२ २र र १ र २ र १ र २
ग्ना३इः । हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः ।
१ र २ १रर र र र ७
३ । तिकेतवः । ३ । आप्राद्यावापृथिवीअन्तरी२३

२ २र र १ र २ २र १र २
चा३म् । हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ ।
१र२ र १र र र ० २
दृशेविश्वां । ३ । सूर्य्यआत्माजगतस्तास्थुषा२३आ३ ।
२र र १ र २ २र१र २ १
हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ । य
र २ १ ३ २ २ २र१र र
सूर्याम् । २ । यसू२३रियाउ । वा३ । ए३ । देवादिवा
र ३ ११११
ज्योती२३४५ः ॥ ४७

४८ ॥ इन्द्रस्यप्रिरः ॥ छ० १,१,३,११; ४,१,३,६ । आर० ६,२,२० ॥

२र र ३र १र ३र र २ र
हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । उदुत्यञ्चा । ३ ।
२S १ २ १ र र ० १
हाउ३वा । अर्चिः । इन्द्रन्नरोनेमधिताहवा२३न्ता३इ ।
२र र ३र २र ३र र १र
हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । तवेदसम् । ३ ।
२S १ २ २र २ ३ २र १र र
हाउ३वा । शोचिः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ ।
२र र २S १ २ १र र
देवंवहा । ३ । हाउ३वा । तापः । यत्पार्यायुनज
० २ २र र ३र २र ३र र
ताद्धिया२३स्ता३ः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा ।
२ र २S १ २ २र र
३ । तिकेतवः । ३ । हाउ३वा । हारः । हाउ२हाउ ।

३र २र ३र र २र र २ऽ १ २
भाजाओवा । ३ । इशेविश्वा । ३ । हाउ३वा । साहः ।
१रर र र ७ २ २र ० र
शूरोनृषाताश्रवसाश्वका२२मा३इ । हाउ२हाउ ।
३र २र ३रर २र २ऽ १ २
भाजाओवा । ३ । यसूर्य्यम् । ३ । हाउ३वा । नारः ।
२र र ३र २र ३र र २र र
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । इशेविश्वा । ३ ।
२ — १र र र ० २
हाउ३वा । भा२ः । आगोमतिव्रजेभजातुवा२३न्ना३ः ।
२र र ३र २र ३र र २र २ऽ
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । यसूर्य्यम् । ३ । हाउ२
३११११
हाउवा३ । ई२३४५ ॥ ४८ ॥

सामगावसथश्रीसत्यव्रतशर्म्मसङ्कलितविधिसामनामादिसहितः,

कौथुमानां ब्रह्मयज्ञपाठः समाप्तः ॥

॥ शुद्धिपत्रम् ॥

इह द्वितीयपृष्ठद्वादशपंक्तिरस्यशुद्धा ; सैवं शोध्या—

मरुताम्भूतेर्मरुतो गायत्री सूर्यः ।

॥ अरिष्टवर्गः ॥

॥ तस्येदं विधायकं ब्राह्मणम् ॥

"अबोध्यग्निर्मंहित्वीणामिति हे त्वावत इन्द्रन्नरो यामे गेय मायुरिति चास्य निधनं कुर्यात् त्यमूषु हे त्रातारमिन्द्रꣳ हवि-रित्येतस्य स्थाने स्वस्तिन इति सोमःपुनान्यꣳ ससुप्रथमं विश्वतो दावनिनि पूर्वꣳ रहस्य उदुत्तमं वरुण पाश मित्येषोऽरिष्टवर्ग एतेषा मेक मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुञ्जानः शतं वर्षाणि जीवति जरयैव विस्रꣳसते"—इति सा० ब्रा० २ । १ ॥

छ० १प्र० २अ० ३द० १ ऋचि, गे० १प० २प्र० २अ० १० साम ।

४ ५र ४ १ २ १ २र १ ऽर र १
अबोधिया । ग्नाइः समिधाजना२नाम् । प्रताथि
२ २ र र १र २ १ २ऽ १ रऽ
धे३नूम् । इवायतीमुषासम् । यह्वाई३वा । प्रवा२
१र २ १ २र र १ र २ र १र २ १ २
यामुज्जिहानाः । प्रभाना२३वाः । सस्रतेनाकमच्छ ।
१ २ १
इडा२३भा३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ १

० २प्र० २अ० ५द० ८ऋचि, गे० २प० ५प्र० २अ० १७,१८ हे ।

३ २र ३ ५ १ —१ ३ २ ३
महाइचा२३४इणाम् । अवा२स्तु । द्युचम्मा
५ —१ ३ २र ३ ५ २ १र
२३४इवा । स्या२र्यम्णाः । दुराधा२३४र्षम् । वरौ
५ ४ ५
हो२३४ । वा । णापूस्यो६हाइ ॥ २

५ र र ५ २ १ र
महित्रीणामवरस्तु६ए । द्युचम्मिचस्यार्यम्णाः ।
२ १र २ १ — १ — १ —
दुराधा२३४र्षम् । वरौहो२ । हुस्मा२ । णा । स्यो२ ।
३ ५र र २र १२ १ ३ ११११
या२३४औहोवा । हाउवा । ओवा२३४५ ॥ ३

छ० २प्र० २अ० ५द० ८ऋचि, गे० २प० ५प्र० २अ० १८साम ।

१र २ ऽ २ र २ ऽ
त्वावतो३ । हौ३हो३१इ । पुरूवसो३ । हौ३
२ २ १ २ ऽ २ र २
हो३१इ । वयमिन्द्रा३ । हौ३हो३१इ । प्रणेता३ः ।
ऽ २ २र ऽ २ र
हौ३हो३१इ । स्मसिस्थाता३ः । हौ३हो३१इ । हरी
२ ऽ २
णा३म् । हौ३हो३१२३४५ई । डा ॥ ४

छ० ४प्र०' १अ० ३द० ६ऋचि, गी० २प० ८प्र० २अ० १२साम।

२ ३ ५ २ ३ ५ २१
इन्द्रन्ना२३४रो। नेमाधा२३४इता। हवन्ता२
२ ३ ५ २ ३ ५ २१
३इ। यत्पारा२३४याः। यूनाजा२३४ताइ। धिया
२ ३ ५ २ ३ ५
स्ता२३ः। शूरोना२३४र्षा। ताश्रावा२३४साः।
२१ २ ३ ५ २ ५
चकामा२३इ। आगोमा२३४ती। व्रजाइभा२३४
५ १ऽ २ २ १ ३११११
जा। त्वन्ना३उवा३। ए३। आयु२३४५॥ ५

छ० ४प्र० १अ० ५द० १ऋचि, गी० २प० ८प्र० १अ० १,२ सामनी।

५र २र १११ २र र२
त्वमूषू। वाजि। ना३४५म्। देवजूता२३४म्।
५र३र२१ २ २ ३४५ २ ३
सहोवानन्ता। रुता३। र९ं रथानाम्। अरिष्टना
५ २ २३र५ २१
२३४यिमौम्। पृतना३४३जमाशुम्। स्वस्त। याइ।
र २ ३२ २४
तार्क्ष्यमिहा३४३। हू३वा५यिमा६५६॥ ६

२र २ र र ४२३र५
हुयहुया३हाइ। त्यमूषुवाजिना३न्दे३वजूतम्।
३ ५४५र ३ ५र ३र२१ २
ई४यदुहा। हा२३४इ। सहोवानन्ता। रुता३।

२ ३४ ५ २र २ १

र(ृ)रथानाम् । ईयइया३हाइ । अरिष्टा३ । नाइ ।

२ १ २ ३४ ५ ३ ५४५र ३ ११११

मी३म्मृत । नाजमाशूम् । ई४यइया । हा२३४५इ ।

२ १ र २ ३ २ २ ४

स्वस्त । याइ । तार्च्यमिहा३४३ । हू३वा५इमा

६५६ ॥ ७

छ० ४प्र० १अ० ५द० २ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० ३साम ।

२र १र ७ २ १र र

त्रातारमिन्द्रमविता । रमी२३न्द्राम् । हवेहवे

७ २ १ ७

सुहव(ृ)सूरमी२३न्द्राम् । हूवाइनुशक्रंपुरुहू । तमी

१ २ १ २ १र २

२३न्द्राम् । इद(ृ)स्व । स्तायिनाः । मघवा । वा३४३इ ।

२ ४

तू३वा५इन्द्रा६५६ ॥ ८

छ० ६प्र० २अ० ३द० ७ऋचि, गे० ३प० १७प्र० १अ० २१साम ।

३र ४ ५र २ ३ ४र ५ ५ १ र

सोमःपुना । हो । नऊर्मिणा६ए । अव्यंवारं

२ र २ ३ २ ११११ २१

विधा१वा२तो । अग्रेवा२३४५ । चा२३४५ः । पव

२ १ ३ ५रर २ ३११

मा२३ना३ः । का२ना२३४औहोवा । क्रदद२३

११

४५ ॥ ९

छ० ६प्र० २अ० ४द० ५ऋचि, गे० ३प० १७प्र० २अ० २२साम।

४ ५ १र र २ १ —१ —
सामू। न्वैयोवसू२३नाम। योरा२यामा२।
र र १ २ १ २ १ २ १
नेतायद्दङः२३नाम। सो२३माः। यःसुचिता२३४
र ५
इनो६हाइ ॥ १०

छ० ५प्र० २अ० १द० १ऋचि, गे० ३प० ११प्र० २अ० ३२साम।

५ र २र १ २ २ २
विश्वतोहाउ। दावन्विश्वतोनाः। ओ३। हा।
३ ५ २र २र १ २ १ २र १ २
ओ२३४हायि। आ। भरा। भा२३रा। पोत्वाशविष्ठ
१ १ २ऽ ३ ५ २र र ३र १
मायि। माहा। औहो२३४वा। ऐहीयैही ऽ१ ॥ ११

रहस्यः (आर०)—१द० ४ऋक्।

१ २ २ १ २ ३ १ २ ३ १र २र ३ १र २र ३ १ २
उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमꣳश्रथाय।
१ २ ३ २ ३ १र २र ३ २ ३ १ २
अथादित्यव्रतेवयन्तवानागसोअदितयेस्याम ॥ १२ ॥

सामश्रमीत्युपनामसामगावसथश्रीसत्यव्रतशर्म्मसङ्कलित-
विधिछन्दोगानस्थाननिर्द्देशसहितः,
अरिष्टवर्गः समाप्तः ॥

———

॥ अथ आग्नेयसामानि ॥

॥ सब्राह्मणानि ॥

१
॥ ॐ३म् ॥

॥ गायत्रम् । चतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथक् । ब्रा० ८,

१ २ १ २ २ २
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गोदेवस्यधीमाहीऽ२ ।

१२ २ २ १ — १
धियोयोनःप्र । चोऽ१२१ऽ२ । हुम् । आ२ । दायो ।

२, १ १ १
आ३४५ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकामायोक्थानि प्रणयेयुर्गायत्र्यां ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषा गायत्री सम्पद्यते तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे ॥ १ ॥

॥ यशस्सामनिधनम् । आर० २,२,१२ । ब्रा० ५,६ ॥

१२ २ २ २ २ १२ २ १ २
आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्वमायुरशी महिप्रजान्त्वष्टरधि

१२ २ १२२१ २२२ १२२ १३ १११ १
निधेह्यस्मेअतज्जीवेमशरदोवयन्त २३४५ ॥

शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्य्यस्त मुल्लिखित् प्राणाय त्वा ऽपानाय त्वा व्यानाय त्वेति प्राणापानव्यानानेव तदात्मन्नवरुन्धते ॥ २ ॥

॥ आभ्रवम् । ज० १,२,११ । आ० ११,३ ॥

१ र — १ २ १र र —१
अभिद्रोणा२निबभ्रवाः । शुक्राऋतस्यधारा२या ।
२र १ र २ १ २ऽ २ ३ १ १ १ १
वाजङ्गोमा२३न्ताम् । आत्वा३उवा३ । रा२३४५न् ॥

आभ्रवं भवत्यभ्रवो वै भूत्वा प्रजापतिः प्रजा असृजत स प्राजायत बहुरभवत् प्रजायते बहुर्भवत्याभ्रवेन तुष्टुवानः ॥ ३ ॥

॥ सोमसाम । ज० १,२,१२ । आ० ११,३ ॥

१ २ २ॱ ३ २ १ २ २
सुताइन्द्रा । यवायवायि । वारुणायाइमा३ ।
२ॱ ३ १ १ २ ५ ४
हृत्रियाः । सोमाआर्षा३४ । हाउ । तुवा५यिष्ण
४
वायि । ह्रो५इ । डा ॥

सोमसाम भवति यथा वा इमा अन्या ओषधय एवꣳ सोम आसीत् स तपोऽतप्यत स एतत्सोम-

सामापश्यत् तेन राज्य माधिपत्य मगच्छद्यशोऽभव-
द्राज्य माधिपत्यं गच्छति यशो भवति सोमसाम्ना
तुष्टुवानः ॥ ४ ॥

॥ श्यैतम् । गे० ६,१,३२ । ब्रा० ११,८ ॥

४ ३ ४ ५र ३ २ ३र ४र ५ १ २
अभिप्रवःसुरा। धसा३४औहोवा। आयिन्द्रमर्च्चा।
१ ७ ५ ५ १र २ १ २ १
यथाविदा२३४यि। ओ६हा। योजरितृभ्यः। माघा
२ १ ३ ५ २ १ र २ २
२३वा। पुरू२। वा२३४सुः। सहस्रेणायिवा३शा।
१ २ १ ३ ५र र ३ ५
ऊम्माये३। चा२ता२३४औहोवा। वा२३४सू॥

श्यैतं भवति साम्नोर्विवाहो यज्ञस्य सन्तत्यै ॥५॥

॥ श्यैतनौधसम् । ऊ० २२,१,११,१ । ब्रा० ७,१० ॥

४ ३ ४ ५र ३ २ ३र ४र ५ १ २
अभिप्रवःसुरा। धसा३४औहोवा। आयिन्द्रमर्च्चा।
२१ ७ ५ ५ १ २ १ २
यथाविदा२३४यि। ओ६हा। यो२३जा। रीतृभ्यः।
१ २ १ २ ३ ५ १ २ १ र २ १
मघ। वा। पुरूवा२३४सुः। सा२३हा। स्रेणेवशो
५ ३ ५
२३४वा। चा२३४ती॥

इमौ वै लोकौ सहास्तां तौ वियन्तौ वब्रूतां विवाहं विवहावहै सह मा वस्त्विति तयो रय ममुष्मै श्यैतं प्रायच्छन्नौधस मसा वस्मै तत एनयोर्न्निधने विपर्यक्रामतां देवविवाहो वै श्यैतनौधसे प्रवसीयाऽसं विवाह माप्नोति य एवं वेद ॥ ६ ॥

॥ वैराजम् । ऊह्य० १,१,१०,२ । ग्रा० १२,१० ॥

२र र र र र २र ३ १
होयिया । होइया । होइया३४३बोध । सुमायि ।
२ १ २ १ र २र १ र २र १ र २र
मघवन्वा । चमेमाम् । चमेमाम् । चमेमाम् ।
२र १र २ १ २ १ र २र २र १र
बोधासुमायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । बोधासु
२ १ २ १ र २र २र १र २र १
मायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । यान्तेवसायि । छोऽश्च
२ १ २ १ २ १ २
तायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।
२र १र २ १ २ १ २ १ २
यान्तेवसायि । छोऽश्चतायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।
१ २ २र १र २ १ २ १
प्रशस्तिम् । यान्तेवसायि । छोऽश्चतायि । प्रश
२ २ १र २ १ र २ १ २
स्तिम् । ३ । इमाब्रह्मा । सधमादायि । जुषस्व । ३ ।
१ २र २ १ र २ १ २ ११र
इमाब्रह्मा । सधमादायिजु । षस्व । ३ । इमाब्रह्मा ।

२ १ र २ १ २ १ २ १
सधमादायि । जुषस्व । ३ । इयाहाउ । २ । इय
र ऽ २ ३ १ १ १ १
बोधमत्स्वा३ । हाउवा३ । इ२३४५ ॥

वैराजꣳ साम भवति विराट्सु स्तुवन्ति वैराजा विष्टम्भाः समीचीर्विराजो दधात्यन्नाद्यायानुतुन्नं गायति रेतोधेयायानुतुन्नाद्धि रेतो धीयते दक्षिण उरा वुन्नातुरग्निं मन्थन्ति दक्षिणतो हि रेतः सिच्यत उपाकृतेऽहिङ्कृते मन्थन्ति जात मभि हिङ्करोति तस्माज्जातं पुत्रं पशवोऽभि हिंकुर्वन्ति तस्मै जाताया-मीमाꣳसन्त गार्हपत्ये प्रहरामा३ आग्नीध्रा३ आहव-नीया३ इत्याहवनीये प्रहरन्त्येतदायतनो वै यजमानो यदाहवनीयः स्व मेव तदायतनं ज्योतिष्मत्करोति ज्योतिष्मान् ब्रह्मवर्च्चसी भवति य एवं वेदाभिजुहोति शान्त्या आज्येनाभिजुहोति तेजो वा आत्मन्तेज एव तदात्मन् धत्ते ॥ ७ ॥

॥ आयन्तीयम् । ज० ५,२,८,३ । ब्रा० १५,४ ॥

२ र २ १ —१ — १ —
भद्राइन्द्रस्यरा१तायाः । भद्रा२इन्द्रा२ । स्यरा२

१ १ २ र १ २ १ २
तायाः । योअस्यकामंविधतः । नरोषा१ता२यि ।
१ २र १र र २ र १ १ २ १र २ ३
मनोदानायचोदयन् । मा२३नाः । दानाया३चो ।
१ ३ २ १ ५ ३ १ १ १ १
हुम् । दया३ । ओ२३४वा । हे२३४५ ॥

आयन्तीयं भवति श्रीर्वै आयन्तीयꣳ श्रीर्न्नवम महः श्रिय मेव तच्छ्रियां प्रतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

॥ यद्वाहिष्ठीयम् । ऊ० ५,२,२०,३ । ब्रा० १५,५ ॥

१ र २र १र २र र १ २ १र
इन्द्रायसोमपातवे । इन्द्रायसोवा । मयातवायि ।
२ १ १ र २
वृत्रघ्ना२३यिपा । रिषिच्च्यसायि । नरेचा२३दा ।
१र र र २ १र २
च्चिणावतायि । वीराया२३सा । दनासा२३दा३४३
१
यि । ओ२३४३ । डा ॥

यद्वाहिष्ठीयं भवति ब्रह्मयशसं वा एतानि सामान्यचा ओचीयाणि ब्रह्मयशसी भवति यद्वाहिष्ठीयेन तुष्टुवानः ॥ ९ ॥

॥ कवतीषु रथन्तरम् । अध्य० १.८,८,३ । ब्रा० १५,१० ॥

१ १ २ र र र १
स्वोवा । भीषुणास्सखीनामविताज । रितॄ२३
२ १ २१ ४ १ र र
णाम् । शातम्भवा२३४सौ३ । ऊता२३४या । ओ
५ ५
वा६ । हाउवा ॥

वामदेव्यस्यर्क्षु रथन्तरं पृष्ठं भवति गायत्री वै रथन्तरस्य योनिः स्वाया मेव तद्योनौ रथन्तरं प्रतिष्ठापयति तेजो वै गायत्री छन्दसां तेजो रथन्तरꣳ साम्नां तेजश्चतुर्विꣳशस्तोमानां तेज एव तत्सम्यक् सन्दधात्यपि ह पुत्रस्य पुत्रस्तेजस्वी भवति ॥ १० ॥

॥ अग्निष्टोमसामनिधनम् । आर० ६,२,६ । ब्रा० १६,७ ।

२ १र र र २र ३ १११ १
ए३ । सर्वान्कामानश्नीमही२३४५ ॥

पञ्चविꣳशोऽग्निष्टोमः सर्वजिता वै देवाः सर्व मजयन् सर्वस्याप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्व मेवैतेनाप्नोति सर्वं जयति ॥ ११ ॥

॥ आत्रेयम् । ऊ० १६,१,१०,३ । ब्रा० २१,९ ॥

२ र १ २ १ २र १र २
तुवन्द्राऽ्ऽ्वा । मंहिव्रा२३ता । पार्थिवीऽ्ऽ्वा । ति
१ २ १ र १ ७ —
जभी२३षायि । प्रतिद्रापिम् । आमुञ्ज्वाथा२: ।
१र ३ २ ४ ५ ४ ५
पवामा३ना३ । महोवा । त्वा५नो६हायि ॥

अत्रिरकामयत चत्वारो मे वीरा आजायेरन्निति स एत मपश्यत्तस्य चत्वारो वीरा आजायन्तास्य चत्वारो वीरा जायन्ते य एवं वेद ॥ १२ ॥

॥ पित्र्यम् । आर० ६,२,१७ । ब्रा० २४,१० ॥

१ २र १ २र १र २र १र २र १ २ १र २ १ २ १
वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रꣳशर्मव
र १र २ १र
र्मभूतिप्रतिष्ठा ॥

एता एव समहाव्रताः सर्वा वा एता विराजो दशिनी प्रथमा विꣳशिनी द्वितीया त्रिꣳशिनी तृतीयैषा वै परमा विराड् यच्चत्वारिꣳशद्रात्रयः पङ्क्तिर्वै परमा विराट् परमाया मेव विराजि प्रतितिष्ठन्ति ॥ १३ ॥

॥ त्वाष्ट्रीसाम । गे० १६,१,१६ । ब्रा० १२,५ ॥

५ र र २ २ १र २ २
सुतासोमा । धुमा३त्तमाः । सोमाइन्द्रा३यमा३ ।
२ २ ३ २ १ २ २ २ २ ३ २
ए३ । दिनश्रा । पवाइवा३न्तो३ । ए३ । चरन्ना ।
१ २ २ २ ३र २
दाइवान्गच्छा३न्तुवा३ः । ए३ । मदाश्रा ॥

त्वाष्ट्री साम भवति इन्द्रं वा अच्यामयिणं भूतानि नास्वापयꣳस्त मेतेन त्वाष्ट्रोऽस्वापꣳस्तद्वाव तास्तर्ह्यकामयंत कामसनि साम त्वाष्ट्रीसाम काम मेवैतेनावरुन्धे ॥ १४ ॥

॥ सोमव्रतम् । आर० ४,१,१० । सा० ब्रा० २,८ ॥

१ र र २र र १ २र १ २ १र २
त्वमिमाओषधीःसोमविश्वाः । त्वमपोअजनय-
१ र १ र १र १ २ १ र २र
स्त्वङ्गाः । त्वमातनोरुर्वन्तरिक्षम् । त्वञ्ज्योतिषा
१ र २
वितमोववर्थ ॥

कृष्णपञ्चम्या मुदिते सोमे त्वमिमा ओषधीरित्येतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्वः शतावर मेतेनैवाभिगोप्यकृत्य सभार्यः प्राश्नीयात् सुरूपान् दीर्घायुषः पुत्रांल्लभते ॥ १५ ॥

॥ प्रासाहम् । गे० २,२,१७ । बा० ३,७ ॥

५ २ र २ ३र ५र ३ ४ ३र
अरण्योः । निहितोजा३४३ । तवेदाः । गर्भइवे

४ ५र ३ ५ २ १र र र ७
त्सुभृतोग१ भिणा२३४यिभीः । दिवेदिवईडयाजाए

२ ३ ५ ३ ५ ५ ४र
वा२३ह्नीः । हा२३४वी । ष्मा२३४ह्नीः । मनुष्येभ्

४ ५र ५ ५
भिरग्निः । एहियाद्दहा । होभ्इ । डा ॥

अथ यद्गर्भिण्यो वाग्वै धेनुर्मन्त्रो गर्भो वाच्येवास्य मन्त्रं दधात्यामन्त्रणीयो भवत्यथ यद्धेनुभव्या द्वादश पयाꣳसि तान्येवास्मिन् दधाति तस्मादाहुः पयस्वी राजा पुण्य इति ॥ १६ ॥

॥ जराबोधीयम् । ज० १६,१,१६,३ । बा० १४,५ ॥

२र १र १ २ १र २१ २१ २
मानोअग्नोवा । महाधनायि । परावा२३र्ग्भा ।

१ १२ ४ ५ ३ २
रभृद्यथा । संवार्गा१ꣳसा२३ꣳरा । यिम् । जयो३

४५इ । डा ॥

जराबोधीयं भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्या अन्नं वै जराबोधीयं मुखं गायत्री मुख एव तदन्नं धत्तेऽन्न मत्तान्नादो भवति य एवं वेद ॥ १७ ॥

॥ बार्हदुक्थम् । ऊ० ४,२,१३ । ब्रा० १४,९ ॥

१ २र १ २ — १ १ र २ १
प्रहिन्वानऋ । ता२म्बृहात् । प्रहिन्वानऋतम्बृ-
२ १ ७ — १ ७ — १
२३हात् । नृभिर्यमा२ । गोहर्यतो२ । विचक्षणाः ।
र र २ १ २ १
राजादायिवाः । समुद्राया२३या३४५ः । ओ२३४५
ई । डा ॥

बार्हदुक्थं भवति बृहदुक्थो वा एतेन वाम्नेयो-
ऽन्नस्य पुरोधा मगच्छदन्नं वै ब्रह्मणः पुरोधान्नाद्यस्या-
वरुध्यै ॥ १८ ॥

॥ भरद्वाजस्यलोम । ऊ० ३,२,११,३ । ब्रा० १३,११ ॥

१ २ १र र २ १ —१ —
यास्या । वार्यमणाभा२३गाः । आये२नामी२ ।
२र र २ १र २ १ —१ — र
वावरुणाकरामा२३हायि । आये२नामी२ । वा
र १र २ १ २ १ २र १
वरुणाकरामा२३हायि । आ२३यिन्द्राम् । अवसेमा
५ ५
२३४हो६हायि ॥

भरद्वाजस्य लोम भवति पशवो वै लोम पशूना मव-
रुध्यै तदु दीर्घमित्याहुरायुर्वै दीर्घमायुषोऽवरुध्यै ॥ १९ ॥

॥ मधुश्च्युन्निधनम् । ज० ३,२,१४,३ । ब्रा० १३,११ ॥

२र र र २ २र र र १
सुष्वाणासोवियद्रिभा३यिरे । चितानागो३रा

२ २ २ ऽ २ २ १ २—
धिव्वचा३ । हा३हा । औ३हो३वा । आयिहो२ ।

२ १ २ २ २ ऽ २ २
इषमस्मा३भ्यामभिता३: । हा३हायि । औ३हो३वा ।

१ — १ २ २ २ ऽ २ २
आयिहो२ । सामस्वरा३न् । हा३हा । औ३हो३वा ।

१ — २ १ ४ ३ ५र र २ १
आयीहो२ । वसु । वा२यिदा२३४औहोवा । मधुश्चु

२ १११ १
ता२३४५: ॥

मधुश्च्युन्निधनं भवति पर मस्यान्नाद्यस्यावरुध्यै परमं वा एतदन्नाद्यं यन्मधु प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ यद् घृतश्च्युन्निधनं च मधुश्च्युन्निधनं च यज्ञो वै प्रजापतिस्त मेताभ्यां दुग्धे यं कामं कामयते तं दुग्धे ॥ २० ॥

॥ गोतमस्यभद्रम् । ऊह्य० १,१,२० । ब्रा० १३,१२ ॥

२र १र २ १ २र १ २ १ २र १
आदित्यैरिन्द्र:सगणोमरुद्भी३: । इहा । अस्मभ्यं

२र १र २ १ ३ २ १
भेषजाकरा३त् । इहा । ए३ । भद्रम् ॥

गोतमस्य भद्रं भवत्याशिष मेवास्मा एतेनाशास्ते साम हि सत्याशीरेतेन वै गोतमो जेमानं महिमान मगच्छत् तस्मादो च पराञ्चो गोतमाद्ये चार्वाञ्चस्त उभये गोतम ऋषयो ब्रूवते ॥ २१ ॥

॥ मार्गीयवम् । गे० ३,२,१ । ब्रा० १४,९ ॥

५ र ४ ५ १ ३ २ ३ ५ १
तद्वोहोवा । गाया२ । सुतायिसा२३४चा । पुरु

२र र १ २ — १ १ २
हुता । यसात्वा१ना२यि । शंयत् । हा । औ३

२ ३ ५ १ ३ ५र २
होयि । गा२३४वायि । ना२शा२३४औहोवा । ए३ ।

१ १११११
किने२३४५ ॥

मार्गीवयं भवति देवं वा एतं मृगयुरिति वदन्त्येतेन वै स उभयेषां पशूना माधिपत्य माश्नुतोमयेषां पशूना माधिपत्य मश्नुते मार्गीयवेण तुष्टुवानः ॥ २२ ॥

॥ वास्तुसाम (कावषम्) । गे० ७,२,२० । सा० ब्रा० ३,३ ॥

५र र २ १ १ २ ३ ५
वास्तोष्पतायि । ध्रुवा । स्थूणा । ओ१३४वा ।

१ २ र १र र १ र र र
अꣳसत्रꣳसोम्यानाऽ२म् । द्रप्सःपुराम्भेत्ताशश्वता२३

२ १ ३ ५ १ र २
इनाम्। आ२३४इन्द्राः। मुनीऽ२। ना३१उवा२३।
३ ५
सा२३४ंखा ॥

बहुपशुधनधान्यहिरण्यमायुष्मत्पुरुषं वीरसूः सुभगा अविधवस्त्रीकं शिवं पुण्यं वास्तु भवति ॥२३

॥ यशस्साम। आर० २,२,१२। ब्रा० ५,६ ॥

२र २ र र २ र र
हाउ। ३। यशोहाउ। ३। वर्चोहाउ। ३।
१ २ १ १ २ — १र
आस्मिन्हायि। २। आस्मीन्हा३१उ। वा२। तवेदि
२र १ २ १ २ १ २ १र २ १
न्द्रावमंवसु। त्वम्पुष्यसिमध्यमम्। सत्राविश्वस्यपरमस्य
२र १ २र १र २ र २र २र
राजसि। नकिष्ट्वागोषुवृण्वते। हाउ। ३। यशो
र १ र र १ २ १
हाउ। ३। वर्चोहाउ। ३। आस्मिन्हायि। २।
१ २ — १र र
आस्मिन्हा३१उ। वा२। आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्व
र २ र १र २ १ २ १ र २ २र २ १ र २र १२र
मायुरशीमहिप्रजान्त्वष्टरधिनिधेह्यस्मे शतञ्जीवेमशरदो
१ ३ १ १ १ १
वयन्ते२३४५ ॥

भवति यशो यशसा ॥ २४ ॥

॥ धर्मसामनिधनम् । गे० ११,२,२० । ब्रा० १४,११ ॥

२ १ १ १ १ १
ए३ । धर्म्मा२३४५ ॥

धर्मं भवति धर्मस्य धृत्यै ॥ २५ ॥

॥ बार्हद्गिरम् । आर० ३,१,२६ । सा० ब्रा० २,१ ॥

१ २र १र २ १ २ र १ र २ १र २ १र
पिबासोममिन्द्रमन्दतुत्वा । यन्ते सुषावहर्यश्वाद्रिः ।
२र १ २र १ १र १ २र १र र
सोतुर्बाहुभ्याᳬं सुयतोनार्वा ॥

त्रीन्वोदकाञ्जलीन् सदाचामेत्पिबासोममिन्द्र-
मन्दतुत्वेत्येताभ्यां दीर्घायुर्भवति ॥ २६ ॥

॥ यज्ञायज्ञीयम् । ऊ० १,१,१४ । ब्रा० ११,५ ॥

१ २ १ २ १ २ २ १
दाशे । माहा । व्या३दाता३यायि । भुव-
र — १ र २ १ २ २
द्वाजे१ष्ववि । ताभू१३वात् । हुम्मायि । वा३द्धायि ।
१ र र ३ २ १ १ १ १
ऊतन्नातातनू२नाउ । वा३४५ ॥

यज्ञायज्ञीयं भवति वाग्यज्ञायज्ञीयं वाचि यज्ञः प्रतिष्ठितो वाच्येव तद्यज्ञ मन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ॥२७

॥ प्लवः । गे० १४,१,३४ । ब्रा० ५,८ ; १४,५ ॥

२र २ २ २ २र ३र ५
हा । वो३हा । वो३हा३ । हा । ओ२३४वा ।
२ २र ३ ५ २र ३ ५ २ र
हायि । पूनाना२३४:सो । माधारा२३४या ! आपो
३ ५ २र ३ ५ २र ३ ५
वा२३४सा । नोअर्षा२३४सी । आरत्ना२३४धाः ।
२ र ३ ५ २ र ३ ५ २ र ३
योनीमा२३४र्त्ता । स्यासीदा२३४सी । उत्सोदा२
५ २र ३ ५ २र २ २
३४यिवो । हायिरण्या२३४याः । हा । वो३हा । वो३
२ ३ ५ २र ५र र २
हा३ । ओ२३४वा । हा३४ । औहोवा । ए३ ।
१ २ १ २र १र २ र, ३ १ १ १ १
अतिविश्वानिदुरितातरेमा२३४५ ॥

प्लवोऽन्वहं भवति समुद्रं वा एते प्रस्नान्ति ये संवत्सर मुपयन्ति यो वा अप्लवः समुद्रं प्रस्नाति न स तत उदेति यत् प्लवो भवति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दुष्टुतं दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति ॥ २८ ॥

॥ औशनम् । ऊ० १,१,४,३ । ब्रा० ७,५ ॥

१ २ १ र १२ ० २ १
आर्षीः । विप्राःपुरएता । जना३[illegible] । ऋभू

१र १ २ १ २र २ ३ ४ ५ १ र
र्द्धीराः । उशना । काविये॑ना । सचिद्वि[illegible]

० १ २ १ २ १ २ र
यदा२३सः॒म् । अपायिचियाम् । गुह्यम् । ना३४३ ।

२ ४
मा३गोंपू नङ्‌५ू६म् ॥

अथ वायु रौशनं प्रावृहत तद्वै स प्राणावीर्य्यं प्रावृहत प्राणा वा औशनꣳ सर्व मायुरेति य एवं वेद वायुर्वा उशꣳस्तस्यैतदौशन मुशना वै काव्यो ऽसुराणां पुरोहित आसीत्तं देवाः कामदुघाभिरुपा- मन्त्रयन्त तस्मा एतान्यौशनानि प्रायच्छन् कामदुघा वा औशनानि कामदुघा एन मुपतिष्ठन्ते य एवं वेद ॥ २९ ॥

॥ वरुणसाम । ऊ० ३,२,४,२ । ब्रा० १३,९ ॥

२र १ २ १ २ १ र २
वृषोअचिक्रदद्वनोवा । ओवा । वार्षोअचि ।

१ २ — १ २ १ २ १ २र
क्रदाद्वा१नार्यि । दा२३यिवा । ना२३ꣳसो । मपत्रमा ।

१ २ १ २ ५ २ १र २ र १र २
नना२३हायि । कृता३मा । गोभिरश्वानोअर्षसि ।
१ २ १ र २ ५ २ ५
गो२३भायिः । आश्वान । औ३ । हो३१२३४ । वा ।
४ ५
पाषुसो६हायि ॥

वरुणसाम भवत्येतेन वै वरुणो राज्य माधिपत्य मगच्छद्राज्य माधिपत्यं गच्छति वरुणसाम्ना तुष्टुवानः ॥ ३० ॥

॥ शुद्धाशुद्धीयम् । गे० ८,२,७ । व्रा० १४,११ ॥

४र ५र ४ ५ ४ ५र ५ २ १ र २ १ २ २ १र
एतोन्विन्द्र(ं)स्तवामा । शुद्ध(ं)शुद्धेनसा२३म्ना । शुद्धै
र र २ १ २ १र २ १
रुक्थैर्वावृध्वा२३(ं)साम् । शुद्धैरा२३शी३ । वा२न् ।
३ २ ५र र ११११
ममा३४औहोवा । तू२३४५ ॥

शुद्धाशुद्धीयं भवतीन्द्रो यतीन्त्सालावृकेयेभ्यः प्रायच्छत्त मश्लीला वागभ्यवदत्सोऽशुद्धोऽमन्यत स एतच्छुद्धाशुद्धीय मपश्यत्तेनाशुध्यच्छुध्यति शुद्धाशुद्धीयेन तुष्टुवानः ॥ ३१ ॥

॥ विशोविशीयम् । ज० ५,१,१०,३ । बा० १४,११ ॥

२र र र २ २ २ १२ २ १ २
आपाहूम् । वा३मा । ना३सुष्टू३तीम् । वृष्टिं
र १ २ १ २ २ १
दे । वायिभा२३या: । हुम्मायि । दू३वा३: । आ२
र ५ १ ३ २ ३ ५
३४यिषेहायि । ओ । हुवायि । पा२३४वा ।
१ २ २ १ ५र ५
हुम्मा । स्वो३सा३म् । या२३४ताम् । एहियाह्हा ।
५
होउवा । डा ॥

विशोविशीयं भवत्यग्निरकामयत विशोविशो ऽतिथि: स्यां विशोविश आतिथ्य मश्नुवीयेति स तपोऽतप्यत स एतद्विशोविशीय मपश्यत्तेन विशोविशो ऽतिथि रभवद्विशोविश आतिथ्य माश्नुत विशोविशो ऽतिथि र्भवति विशोविश आतिथ्य मश्नुते विशोविशीयेन तुष्टुवान: ॥ ३२ ॥

॥ पर्कपुष्पम् । गे० १६,२,३४ । ब्रा० १५,३ ॥

२ १ २र १ २ १ २ १ १
पवित्रन्तेविततंब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ । २ । हो
२ २ २ १ र २र १ २र १
वा३हा३ । हायि । प्रभुर्गात्राणिपरियेषिविश्वता२३: ।

हुवे२३ । २ । होवा३हा३ । हायि । अतप्तनूर्नं
तदा२मोऽअश्नु ते३ । हुवे२३ । २ । होवा३हा३ । हायि ।
शृतासइद्वहन्तःसन्तदा२शत । हुवे२३ । २ । होवा३
हा३ । हा२३ओहोवा । अर्कोदेवाना२म्परमेवियो२
मा२३४५न् ॥

अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस मस्य पुष्प मिति स रस मेवान्नाद्य मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः ॥ ३३ ॥

॥ देवस्थानम् । आर० १,१,१५ । वा० १५,३ ॥

हाउपिबासुता । स्यरसिना३ः । होयि । ३ ।
हाउहाउहाउवा । सह्नोनरः । मत्स्वानइन्द्रगोम
ता३ः । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा । सत्यमोजः ।
आपिर्न्नोबोधिसधमा३ । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा ।
स्वर्ज्योतिः । दियेवृधे३ । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा ।

र १र २ १र २ र १ २ १
एस्थादिदम् ।३। अस्मा॑ऽ॒अवन्तुतेधिया३ः । होयि । ३ ।
२ ऽ १र २र १र २ १ २र
हाउ ।३। वा । द्यौरक्रान्भूमिरततनत्समुद्रऽ॒समचूकुपत् ।
१ १ १ १ १
इट्इडा२३४५ ॥

देवस्थानं भवति प्रतिष्ठायै सङ्कृति भवति सऽ॒-स्कृत्या अहर्वा एतदब्लीयत तद्देवा देवस्थाने तिष्ठन्तः सङ्कृतिना समस्कुर्वऽ॒स्तत्सङ्कृतेः सङ्कृतित्वं देवस्थानेन वै देवाः स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन्त्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठा-मेत्येतदरुणाय देवता राज्याय नातिष्ठन्त स एतद् देवस्थान मपश्यत्ततो वै तास्तस्मै राज्यायातिष्ठन्त तिष्ठन्तेऽस्मै समानाः श्रैष्ठ्याय चनस्येवास्य प्रकाशो भवति प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ३४ ॥

॥ आकूपारम् । गे० ५,१,१८ । ब्रा० १५,५ ॥

४र र५ ४ ५ ५ २ १ र
आतूनइ । इन्द्रमा६त्ताम् । चित्रङ्ग्राभऽ॒सङ्ग्
—१ २ १ र १ २ २
भा२या । चित्रङ्ग्राभऽ॒सम् । गृ । औ३होयि ।
३ ५ ३र १ र र १ २र १
भा२३४या । एहोयि । महाहस्तीदत्ता२३होयि । औहो ।
२र ५ ४ ५ ५
वाहो२३४वा । णापूयिन्द्र६हायि ॥

आतून इन्द्रक्षुमन्त मित्याकूपार मकूपाराङ्गीरस्य सीतस्या यथा गोधायास्त्व गेवल्वागा सीत्तामे तेन त्विसाम्नेन्द्रः पूत्वा सूर्यत्व च समकरोत्त ह्यावसाम्र्य-कामयत्त कामयते न साम्नास्तुवते स एष्व्यः काम-समृध्यते ॥ ३५ ॥

॥ त्रिणिधममाग्नेयम् । ज० ३,१,८,३ । ग्रा० १३,३ ॥

२र र २र ३ ५ ५र १र र
सोमोदुग्धा । भायिरा२३४चाः । सोमोदुग्धा
२ ३ ५ २ ३ ५
भिरा३१उवा२३ । आ२३४चाः । सामूद्रा२३४न्ना ।
२ १ र २ ३ ५ १ ३
संवरणानिया३१उवा२३ । आ२३४म्मान् । मान्दीमा
५ १ ३ ५
२३४दा । यतो३आउवा२३ । या२३४ते ॥

त्रिणिधमाग्नेयं भवति प्रतिष्ठाया अग्निः सृष्टो नोददीप्यत तं प्रजापति रेतेन साम्नोपाधमत्स उद-दीप्यत दीप्तिश्च वा एतत् साम ब्रह्मवर्चसस्य दीप्तिम्वै-वैतेन ब्रह्मवर्चसञ्चावरुन्धे ॥ ३६ ॥

॥ दृषोवधीयम् । ज० ३,१,१८,३ । ब्रा० १३,८ ॥

१ र र १ २ १ —
रसक्तेमायि । धोषर्मा । पिबंतूवा२ । तृषाः

१ २ १ — ५ १ ५ १ ५र र
कवायि । पवमाना२ । सम । रू२ता२३४औहोवा ।
२ १र २
वृषोवृधे१ ॥

वृषोवृधीयं भवति पशवो वा वृषोवृधीयं पशूना मवरुध्या वृषे वै पशुम मर्त्यं वृधे षष्ठ मवर्द्धन्त ह्येतर्हि यजमान मेवैतेन वर्द्धयन्ति ॥ ३७ ॥

॥ द्रविणसाम । गे० २,१,२४ । श्रा० ६,२ ॥

५र ४ २ ४ ५र २र १र २ र १ २
देवो३वो३द्रविणोदाः । पूर्णांविवष्ट्वासिचम् ।
१ २ — १ २र १ ० —
उद्वा१सिञ्चा२ । ध्वमुपवापृणाध्वम् । आदिद्वोदे२ ।
१ र २ र १ २ १
वओहते । इडा२३भा३४३ । औ२३४५इ । डा ॥

यो वा अधिपतिं वेदाधिपतिर्भवति त्रयस्त्रिꣳशो वै स्तोमाना मधिपतिः पुरुषः पशूनां तस्माद्यञ्चो ऽन्ये पशवोऽदन्त्यूर्द्ध्वः पुरुषोऽधिपतिर्हि सोऽधिपतिः समानानां भवति य एवं वेद ॥ ३८ ॥

॥ अनुरूपसाम (दिशांव्रतम्) । आर० ५,२,८ ।

ब्रा० ११६ ; १२,१ ; ७ ; १३,१ ॥

२ऽ २र र १ २र१ र २
हाउ । ३ । वा । ए । रूपऽ्रूपऽ्रूपम् । ३ ।
२र १ र ३ ११११
ए । अहऽ्सुवर्ज्योती२३४५: ॥

पूर्वं मु चैव तद्रूप मपरेण रूपेणानुवदति यत् पूर्वऽ् रूप मपरेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्व मनुरूप एनं पुत्रो जायते य एवं वेद ॥ ३९ ॥

॥ आयुःसाम (प्राणः) । आर० २,२,१ । ब्रा० ५,४ ॥

२र १र १र २ १
हाउ । ३ । आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । इन्द्र-
२ १ २र ३ ४ ५ २ १र २ १
न्नरो । ने३मधि । ताहवन्ताइ । यत्पारियाः । युनज ।
२ ३ ४ ५ २र १र २ १ २ ३ ४र ५
ताइधियस्ताः । शूरोनृषा । ता३श्रव । सश्चकामाइ ।
२र १र २ १र २र ३ ४ ५ २र
आगोमताइ । व्रजेभ । जातुवन्नाः । हाउ३ ।
१र र ३ २ ५र र
आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । सत्या३४ । औहोवा ।
३ १ १ १.१
ई२३४५ ॥

प्राण मेव तज्जयन्ति ॥ ४० ॥

॥ वंशब्राह्मणम् ॥

(सामवेदीयम्)

॥ अष्टमब्राह्मणम् अनुब्राह्मणं वा ॥

सर्व्ववेदभाष्यकारभगवत्सायणाचार्य्यविरचित-
माधवीयवेदार्थप्रकाशनामभाष्यसहितम् ॥

कलिकाता-घोषोपनिष्करीय-षोड़शैकसङ्ख्यभवनवासिना,
सामगाचार्य्यश्रीसत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्य्येण
सम्पादितं वङ्गभाषयानूद्य प्रकाशितञ्च।

CLCUTTA.
16—1, Ghoshe's Lane, Satya Press.
Printed by Mohendra Nath sircar.
1892.

॥ संवत् १९४९ ॥

বংশব্রাহ্মণের বঙ্গানুবাদ।

—·—

চরাচর সমস্ত জগতের যিনি বিধাতা, সেই ব্রহ্মাকে নমস্কার। যাঁহারা ব্রহ্ম (বেদ) অধ্যয়ন করিয়া সমস্ত কর্ত্তব্যাকর্ত্তব্য অবগত হইয়াথাকেন, সেই ব্রাহ্মণগণকে নমস্কার। বিশেষত যাঁহারা বেদের অধ্যাপক, সেই আচার্য্যদিগকে নমস্কার। বৈদিক মন্ত্রাদির দ্রষ্টৃগণ ঋষিনামে পরিচিত, তাঁহাদিগকেও নমস্কার। দেবতাদিগকে নমস্কার। ঋক্, যজু, সাম ও অথর্ব্ব এই চারিপ্রকারে বিভক্ত, ত্রিবিধ রচনাময় সুতরাং ত্রয়ী নামে বিশ্রুত বেদসমূহকে নমস্কার। বিশেষত জগৎপ্রাণস্বরূপ বায়ুদেবতাকে নমস্কার। জগৎ-সংহর্ত্তা মৃত্যুদেবতাকেও নমস্কার। জগদ্ব্যাপী বিষ্ণুদেবতাকে নমস্কার। শান্তির অধিপতি বৈশ্রবণ দেবতাকেও নমস্কার।

১—বিদ্যমান প্রধান আচার্য্য (সামবেদের)*, গর্গগোত্রীয় শর্ব্বদত্ত নামক প্রধান আচার্য্য হইতে উৎপন্ন হইয়াছেন অর্থাৎ তাঁহার নিকটে ব্রহ্মচর্য্যপূর্ব্বক বেদবিদ্যা গ্রহণ করিয়াই প্রধানাচার্য্য পদ লাভে সমর্থ হইয়াছেন।

---

* সম্ভবত এই বংশব্রাহ্মণগ্রন্থের প্রবক্তাই তৎকালের বিদ্যমান সামগাচার্য্য। তিনি এই গ্রন্থে স্বীয় আচার্য্য শর্ব্বদত্ত হইতে পূর্ব্ব-পূর্ব্ব আচার্য্যপরম্পরার নাম কীর্ত্তন করিতেছেন। এস্থলে ইহাও বিবেচনীয় যে, আচার্য্যপরম্পরার মধ্যে যাঁহারা বিশেষ বিখ্যাত হইয়াছিলেন, তাঁহাদের নামই লিপিবদ্ধ হইয়াছে; অবশ্যই মধ্যে মধ্যে আরও অনেকানেক আচার্য্য হইয়াছিলেন।

		পরিচয়	নাম	
২	ঐ শর্ব্বদত্ত,	দ্রাহ্যায়ণ	রুদ্রভূতি	হইতে।
৩	রুদ্রভূতি,	ঐষুমত	ত্রাত	হইতে।
৪	ত্রাত,	পার্ণবল্কি	নিগড	হইতে।
৫	নিগড,	কাঠেবিদ্ধি	গিরিশর্ম্ম:	হইতে।
৬	গিরিশর্ম্মা,	ছন্দোগমাহকি	ব্রহ্মবৃদ্ধি	হইতে।
৭	ব্রহ্মবৃদ্ধি,	স্বৈরকায়ন	মিত্রবর্চ্চা	হইতে।
৮	মিত্রবর্চ্চা,	ঔলুণ্ড্য	সুপ্রতীত	হইতে।
৯	সুপ্রতীত,	শায়স্থি	বৃহস্পতিগুপ্ত	হইতে।
১০	বৃহস্পতিগুপ্ত,	শায়স্থি	ভবত্রাত	হইতে।
১১	ভবত্রাত,	শার্করাক্ষ্য	কুস্তুক	হইতে।
১২	কুস্তুক,	কৌহল	শ্রবণদত্ত	হইতে।
১৩	শ্রবণদত্ত,	শালঙ্কায়ন	সুশারদ	হইতে।
১৪	সুশারদ,	ঔপমন্যব	উর্জ্জয়ন্	হইতে।
১৫	উর্জ্জয়ন্,	ঔপমন্যব	ভানুমান্	হইতে।
১৬	ভানুমান্,	চান্ধনায়ন	আনন্দজ	হইতে।
১৭	আনন্দজ,	শার্করাক্ষ্য	শাম্ব	হইতে
		এবং ঔপমন্যব	কাম্বোজ	হইতে *।
১৮	শাম্ব ও	শৌঙ্গায়নি	মদ্রগার	হইতে।
১৯	কাম্বোজ,			

* বোধ হয়, আনন্দজ. পূর্ব্বে শর্করাক্ষবংশীয় শাম্বকেই আচার্য্যত্বে বরণ করিয়াছিলেন, পরে তাঁহার উৎকট ব্যাধি বা মৃত্যু প্রভৃতি কোন বিশেষ অধ্যয়নপ্রতিবন্ধক ঘটনাতেই অধ্যয়নসমাপ্তির জন্য গুরুসতীর্থ, উপমন্যুবংশীয় কাম্বোজকেও আচার্য্য করিতে বাধ্য হইয়াছিলেন। এতা বতা যুগপৎ একা[illegible]াচার্য্যের বিদ্যমানতা পক্ষেও সন্দেহ থাকিল না।

		পরিচয়	নাম	
২০	মদ্রগার,	রৌষ্ট্রাক্ষি	স্বাতি	হইতে।
২১	স্বাতি,	বার্ষগণ্য	সুশ্রবা	হইতে।
২২	সুশ্রবা,	কৌহল	প্রাতরহ্ন	হইতে।
২৩	প্রাতরহ্ন,	বাজ্য	কেতু	হইতে।
২৪	কেতু,	কৌহল	মিত্রবিন্দ	হইতে।
২৫	মিত্রবিন্দ,	কাপটব	সুনীথ	হইতে।
২৬	সুনীথ,	শাণ্ডিল্যায়ন	সুতেমনা	হইতে।
২৭	সুতেমনা,	ধানঞ্জয্য	অংশু	হইতে।
২৮	অংশু,	শাণ্ডিল্যায়ন	অমাবস্য	হইতে
		এবং গৌতম	রাধ	হইতে *।
২৯	রাধ,	গৌতমবংশীয় স্বপিতা	গাতা	হইতে।
৩০	গাতা,	লামকায়ন	সংবর্গজিৎ	হইতে।
৩১	সংবর্গজিৎ,	ভাড়িতায়ন	শাকদাস	হইতে।
৩২	শাকদাস,	তাণ্ড্যবংশীয়	বিচক্ষণ	হইতে †।
৩৩	বিচক্ষণ,	শাণ্ডিল্যায়ন	গর্দ্দভীমুখ	হইতে।
৩৪	গর্দ্দভীমুখ,	স্বপিতা	উদরশাণ্ডিল্য	হইতে।
৩৫	উদরশাণ্ডিল্য,	শৌনক	অতিধন্বা	হইতে
		এবং গার্গ্য	মশকাচার্য্য	হইতে।

* এই রাধ আচার্য্যের অংশু ও গোভিল নামক শিষ্যদ্বয় হইতে দুইটি বংশ বা আচার্য্যপরম্পরা প্রকাশ পাইয়াছে। একটী অংশু হইতে শর্ব্বদত্ত পর্য্যন্ত ২৮ পুরুষ, অপর গোভিল হইতে নয়ন্ পর্য্যন্ত [পরে পরিচিত হইতেছে] ১৩ পুরুষ।

† হয় ত এই তাণ্ড্যবংশীয় আচার্য্যই তাণ্ড্য নামে প্রসিদ্ধ সামবেদীয় মহাব্রাহ্মণের প্রবক্তা, সেইজন্যই 'বিচক্ষণ' আখ্যা প্রাপ্ত করিয়াছিলেন।

		পরিচয়	নাম	
৩৬	মশক,	স্বপিতা	স্থিরক	হইতে।
৩৭	গার্গ্য,	বাসিষ্ঠ	চৈকিতানেয়	হইতে।
৩৮	চৈকিতানেয়,	বাসিষ্ঠ	আরেহণ্য রাজন্য	হইতে।
৩৯	আরেহণ্য রাজন্য,	গৌতম-বাভ্রব	সুমন্ত	হইতে।
৪০	সুমন্ত,	ভারদ্বাজ-বাহ্নেয়	শূষ	হইতে।
৪১	শূষ,	শৌনক-দার্ত্তেয়	রাল	হইতে।
৪২	রাল,	শৌনক-ঐন্দ্রোত স্বপিতা	দৃতি	হইতে।
৪৩	দৃতি,	শৌনক স্বপিতা	ইন্দ্রোত	হইতে।
৪৪	ইন্দ্রোত,	বাতাবত	বৃষশুষ্ণ	হইতে।
৪৫	বৃষশুষ্ণ,	ভায়জাত্য	নিকোথক	হইতে।
৪৬	নিকোথক,	দেবতরথ	প্রতিথি	হইতে।
৪৭	প্রতিথি,	শাবসায়ন স্বপিতা	দেবতরস	হইতে।
৪৮	দেবতরস,	স্বপিতা	শবাঃ	হইতে।
৪৯	শবাঃ,	কাশ্যপ	অগ্নিভূ	হইতে।
৫০	অগ্নিভূ,	কাশ্যপ	ইন্দ্রভূ	হইতে।
৫১	ইন্দ্রভূ,	কাশ্যপ	মিত্রভূ	হইতে।
৫২	মিত্রভূ,	কাশ্যপ স্বপিতা	বিভণ্ডক	হইতে।
৫৩	বিভণ্ডক,	কাশ্যপ স্বপিতা	ঋষ্যশৃঙ্গ	হইতে *।
৫৪	ঋষ্যশৃঙ্গ,	স্বপিতা	কশ্যপ	হইতে।

* রামায়ণে বিভাণ্ডকের পুত্র ঋষ্যশৃঙ্গের উল্লেখ আছে কিন্তু ইহাঁরা তাঁহারা নহেন; পরং এই নামদ্বয় দৃষ্টে সেই নামদ্বয় হইয়াছিল সন্দেহ নাই! কেননা, এই বংশব্রাহ্মণগ্রন্থখানি সম্ভবত রামায়ণের পূর্ব্বের; কশ্যপের শিষ্য এ ঋষ্যশৃঙ্গাচার্য্য এবং তচ্ছিষ্য বিভণ্ডকাচার্য্যও দশরথ মহারাজের অতিপূর্ব্বকালের, ইহা সকলকেই মানিতে হইবে।

		পরিচয়	নাম	
৫৫	কশ্যপ,	——	অগ্নি	হইতে *।
৫৬	অগ্নি,	——	ইন্দ্র	হইতে।
৫৭	ইন্দ্র	——	বায়ু	হইতে।
৫৮	বায়ু,	——	মৃত্যু	হইতে।
৫৯	মৃত্যু,	——	প্রজাপতি	হইতে।

৬০ প্রজাপতি, ব্রহ্মার নিকট হইতে সামবিদ্যা লাভ করেন।

৬১ ব্রহ্মা, স্বয়ম্ভূ, সুতরাং তাঁহার আচার্য্যাপেক্ষা নাই;
তাঁহাকে নমস্কার ॥ ২ ॥

আচার্য্যগণকে নমস্কার করিয়া আর একটি সামগাচার্য্য-বংশের কীর্ত্তন করা উচিত; কেননা তাহা হইলে আচার্য্য-গণের আত্মার প্রীতি হয় এবং তৎফলে কীর্ত্তনকারী দীর্ঘ-আয়ু লাভ করে ॥

এইরূপ বলিয়া ব্রহ্মা পর্য্যন্ত, অপর সামগাচার্য্য-বংশ যথাক্রমে কীর্ত্তন করিবে ॥

১—আর একজনাও সামবেদের প্রধান আচার্য্য আছেন, তাঁহার নাম 'নয়ন্'। এই নয়ন্ আচার্য্য কালববংশের অর্য্যমভূতির নিকট হইতে সামবিদ্যা লাভ করেন।

২ অর্য্যমভূতি, কৌশিক ভদ্রশর্ম্মা হইতে।

---

* বোধ হয় পুরাকালে মনুষ্যের অগ্নি, ইন্দ্র প্রভৃতি নামও ব্যবহৃত হইত অথবা আদিকালের প্রকৃত সংবাদ পাইবার সম্ভাবনাই অত্যল্প, সুতরাং আদিকালসম্বন্ধে যিনি যাহা লিখিয়াছেন, তৎসমস্তই কল্পনামাত্র, সেইজন্যই অনেকস্থলে পরস্পর বিভিন্নও দেখাযায়। অথবা ঋষিদের অতীন্দ্রিয়ার্থ-দর্শিতায় বিশ্বাস করিলে যথোক্তই স্বীকার্য্য, তাহাতে বুদ্ধির চালনা করাই নাস্তিকতা।

		পরিচয়	নাম	
৩	ভদ্রশর্ম্মা,	ঔদব্রজি	পুষ্পযশাঃ	হইতে।
৪	পুষ্পযশাঃ,	গৌতম	শঙ্কর	হইতে।
৫	শঙ্কর,	গৌতম	অর্য্যমরাধ	হইতে।
		এবং গোভিলবংশীয়	পূষমিত্র	হইতে।
৬	পূষমিত্র	গোভিলবংশীয়	অশ্বমিত্র	হইতে।
৭	অশ্বমিত্র,	গোভিলবংশীয়	বরুণমিত্র	হইতে।
৮	বরুণমিত্র	গোভিলবংশীয়	মূলমিত্র	হইতে।
৯	মূলমিত্র,	গোভিলবংশীয়	বৎসমিত্র	হইতে।
১০	বৎসমিত্র,	গোভিলবংশীয়	গৌল্‌গুলবীপুত্র	হইতে।
১১	গৌল্‌গুলবীপুত্র,	স্বপিতা	বৃহদ্বসু	হইতে।
১২	বৃহদ্বসু,	———	গোভিল	হইতে *।
১৩	গোভিল,	গৌতমবংশীয়	রাধ	হইতে।

গৌতমবংশীয় রাধ হইতে ঊর্দ্ধতন আচার্য্য-পুরুষগণ, (তৎপিতা গাতা হইতে ব্রহ্মা পর্য্যন্ত) ৩২ সংখ্যাক, শর্ব্বদত্তের পূর্ব্বপূর্ব্ব-আচার্য্যনামাবলির মধ্যে কীর্ত্তিত হইয়াছেন, তাহাই এস্থলে পুনঃ পঠনীয় ; কেননা, ধনঞ্জয়বংশীয় অংশু শাণ্ডিল্যায়ন অমাবস্য নামক আচার্য্যের নিকটে অধ্যয়ন সমাপ্তি করিতে না পারিয়া পরিশেষে গোতমবংশীয় রাধকেও আচার্য্যত্বে বরণ করিতে বাধ্য হইয়াছিলেন সুতরাং গোভিলের আচার্য্য এবং অংশুর আচার্য্য উভয়ই একব্যক্তি। ঐ

---

* এস্থলে ৯ জন গোভিল বর্ণিত হইলেন, ইহাঁদের অন্যতম কৌথুমী শাখার গৃহ্যসূত্রপ্রণেতা। গৃহ্যসূত্র, সন্ধ্যাসূত্র, স্নানসূত্র ও শ্রাদ্ধসূত্রের প্রণেতা অভিন্ন কি বিভিন্ন ইহাও বিচার্য্য।

রাধাচার্য্যের উপরি ব্রহ্মা পর্য্যন্ত ৩২ ও নিম্নে অংশু হইতে শর্ব্বদত্ত পর্য্যন্ত ২৮ এবং গোভিল হইতে নয়ন্ পর্য্যন্ত ১৩ * এই দ্বিবিধ আচার্য্য-পরম্পরা বা বিদ্যাসম্বন্ধে সামগাচার্য্যবংশ কীর্ত্তিত হইল ॥ ৩ ॥

সামগাচার্য্য শ্রীসত্যব্রত সামশ্রমীর রচিত
বংশব্রাহ্মণের সটীক বঙ্গানুবাদ সমাপ্ত ॥

---

* অনুমান করা হইয়াছে যে, 'এই গ্রন্থকর্ত্তা সম্ভবত শর্ব্বদত্ত নামক আচার্য্যের শিষ্য'; হয় ত সেইজন্যই নিজ আচার্য্যপরম্পরার অনেকগুলি নাম কীর্ত্তন করিতে পারিয়াছেন এবং গোভিলসম্প্রদায়ের সমস্ত নাম অবগত না থাকাপ্রযুক্তই ১৩টী মাত্র বলিয়াছেন। অথবা নয়ন্ আচার্য্য পর্য্যন্তই গোভিলসম্প্রদায়ের পরিসমাপ্তি হইয়াছিল। কিংবা যে সময়ের মধ্যে অংশুসম্প্রদায়ে ২৮ জন আচার্য্য হইয়াছিলেন ঐ সময়ের মধ্যে গোভিলসম্প্রদায়ের ১৩ জনা মাত্রই খ্যাতনামা হইয়াছিলেন।

भाष्यकारस्य मुखबन्धः ।

—:०:—

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥ १ ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थ-महेश्वरम् ॥ २ ॥
तत्कटाक्षेण तद्रूपं दधद् बुक्कमहीपतिः ।
आदिशत् सायणाचार्यं वेदार्थस्य प्रकाशने ॥ ३ ॥
ये पूर्वोत्तरमीमांसे ते व्याख्यायातिसंग्रहात् ।
कृपालुः सायणाचार्यो वेदार्थं वक्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥
व्याख्यातावृग्यजुर्वेदौ सामवेदेऽपि संहिता ।
व्याख्याता ब्राह्मणस्याथ व्याख्यानं सम्प्रवर्त्तते ॥ ५ ॥
अष्टौ हि ब्राह्मणग्रन्थाः प्रौढं ब्राह्मणमादिमम् ।
षड्विंशाख्यं द्वितीयं स्यात् तृतीयं सामविधिर्भवेत् ॥ ६ ॥
आर्षेयं देवताध्यायो मन्त्रं वोपनिषत्ततः * ।
संहितोपनिषद् वंशो ग्रन्थावष्टावितीरिताः ॥ ७ ॥
प्रौढ़ादिब्राह्मणान्यादौ सप्त व्याख्याय चान्तिमम् ।
वंशाख्यं ब्राह्मणं विद्वान् सायणो व्याचिकीर्षति ॥ ८ ॥

अस्मिन् ब्राह्मणे कृत्स्नसामवेदाध्येतॄणां प्रवृत्तिरच्युतादनाय सम्प्रदायप्रवर्त्तका ऋषयः प्रदर्श्यन्ते । तत्र प्रथमं सर्वत्र ग्रन्थादौ परापरगुरुनमस्कारः कर्त्तव्य इति सूचयितुं ब्रह्मादि-परापरगुरुनमस्कारं दर्शयति ।—

---

* 'भवेदुपनिषत्ततः'-इत्यपि पाठः क्वचित् ; स त्वसमीचीन इव प्रतिभाति; मन्त्रस्याग्र

वंशब्राह्मणम् ।

॥ अथ प्रथमखण्डः ॥

—○•○—

ॐ नमः सामवेदाय ॥ ॐ ॥ नमोब्रह्मणे नमो ब्राह्मणेभ्यो नमआचार्येभ्यो नमऋषिभ्यो नमोदेवेभ्यो नमोवेदेभ्यो नमोवायवे च मृत्यवेच विष्णवे च नमो वैश्रवणाय चोपजायत शर्वदत्ताद् गार्ग्याच्छर्वदत्तो

'ब्रह्मणे' महते स्वयम्भुवे चराचरात्मकस्य सर्वस्य जगतो विधात्रे 'नमः' नमस्कारो भवति । तथा 'ब्राह्मणेभ्यः' ब्रह्मणा वेदेन चरन्ति चेष्टेन नित्यनैमित्तिकादीनि कर्माणि कुर्वन्तीति ब्राह्मणाः ; यद्वा ब्रह्माधीयते विदन्ति वा ब्राह्मणाः ; ब्रह्मणोऽपत्यानि वा ब्राह्मणास्तेभ्यो 'नमः' । देवेभ्योऽपि पूर्वं ब्राह्मणनमस्कारस्तेषां ब्राह्मणाधीनत्वप्रदर्शनार्थः । तथा तैत्तिरीयाः समामनन्ति—"यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद् ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्त्तयेद् एताएव देवताः प्रीणाति (२,५,६)'-इति । स्मरन्ति च—"दैवाधीनं जगत्सर्वं मन्त्राधीनन्तु दैवतम् । तन्मन्त्रं ब्राह्मणाधीनं ब्राह्मणान्नास्ति देवता"-इति । तथा 'आचार्येभ्यः' उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद् द्विजः । सकल्पं सरहस्यञ्च ।।चार्यं प्रचक्षते (मनुः २ । १४०)"-इत्युक्तलक्षणा आचार्याः

गार्ग्यो रुद्रभूतेर्द्राह्यायणाद्रुद्रभूतिर्द्राह्यायण[1] स्त्राता-

तेभ्यो 'नमः'। तथा 'ऋषिभ्यो नमः' ऋषिभ्यः अतीन्द्रियार्थ-दर्शिभ्यः सामवेदद्रष्टृभ्यो गौतमादिभ्यो नमः। तथा 'देवेभ्यः' दीव्यन्तीति देवाः द्योतनादिगुणयुक्तेभ्य इन्द्रादिभ्यो 'नमः'। 'वेदेभ्यः' ऋग्यजुःसामभ्यो 'नमः'। 'वायवे च' सर्वजगत्प्राण-भूताय देवाय 'नमः'। 'मृत्यवे' सर्वजगत्संहर्त्रे एतन्नामकाय देवाय 'च' नमः। 'विष्णवे च' सर्वव्यापकाय परमात्मरूपाय नमः। तथा 'वैश्रवणाय' देवाय 'नमः'। विश्रवणस्यापत्यं वैश्रवणः 'शिवादिभ्यः (पा० ४.१.११२)'-इति अण्। यद्यपि नमो देवेभ्य इत्यनेनैव वाय्वादीनामपि नमस्कारउक्तः, तथापि पृथङ्निर्देशोऽत्र तेषां प्राधान्यप्रदर्शनार्थः, प्राधान्यञ्च तेषां जगन्निर्वाहकत्वात्। एवं परापरगुरुनमस्कारं दर्शयित्वा इदानीं सम्प्रदायप्रवर्त्तकान् ऋषीन् दर्शयितु मुपक्रमते—'उपजायत' उपसर्गवशाद् अर्थान्तरम्;-साङ्गं सामवेद मध्यैष्ट अधीतवान्। ब्राह्मणानां हि जन्मद्वयेन भाव्यम्;—एकं जन्म शुक्रशोणित-सम्भवम्, ऋतुमात्रासंयुक्तं शुक्रं शरीरं जनयति इति प्रथमंजन्म; द्वितीयन्तु विद्याजन्म, तत्र माता गायत्री पिता त्वाचार्यः।

अथाचार्यपरम्परामाह शर्वदत्ताद्गार्ग्यादित्यादिना—

शर्वदत्ताद् गार्ग्यादित्यारभ्य ब्राह्मणोवंशमनुक्रामेत्। 'गार्ग्यात्' गर्गस्य गोत्रापत्यं गार्ग्यः; 'गर्गादिभ्यो यञ् (पा० ४,१.१०५)'। 'शर्वदत्तः' शर्वेण दत्तः शर्वदत्तः ईश्वरः। एतन्नामकात् ऋषेः उप-जायत' सामवेदमध्यैष्ट बाहुलकादडभावः। 'गार्ग्यः' शर्वदत्तः'

१—'रुद्रभूतेर्द्राह्यायणेरुद्रभूतिर्द्राह्यायणिः'—इति ख. ग.

दैषुमताच्चातऐषुमतीनिगडात्पार्णवल्किर्निगडः पार्ण-वल्किर्गिरिशर्मणः काण्ठेविद्धेर्गिरिशर्मा काण्ठेविद्धि-र्ब्रह्मवृद्धेश्छन्दोगमाहकेर्ब्रह्मवृद्धिश्छन्दोगमाहकिर्मि-त्रवर्चसः स्थैरकायनान्मित्रवर्चाः स्थैरकायनः सुप्रतीतादौलुण्डात् सुप्रतीत औलुण्डो बृहस्पति-गुप्ताच्छायस्थेर्बृहस्पतिगुप्तः शायस्थिर्भवत्रातात्छा-

अपि 'द्राह्यायणाद्' द्रह्यस्यापत्याद् द्रह्यशब्दाद् गर्गादिभ्य इति यञि कृते 'यञिञोश्च (पा० ४, १, १०१)'-इति फक्। रुद्रभूति-नामकाद् ऋषेर्गार्ग्यः सामवेदमध्यैष्ट। एवं सर्वत्र योजनीयम्। इषुमतो गोत्रापत्यात् 'त्रातात्' एतन्नामकात्। त्रातोऽपि पार्ण-वल्किः पर्णवल्कस्यापत्यात्; 'बाह्वादिभ्यश्च (४,१.९५)' इतीञ्। निगडनामकात्। 'दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्यो-ऽन्यतरस्याम् (पा० ४,१,८१)'-इत्यपत्यार्थे ष्यञन्तत्वेन निपातितः। काण्ठेविद्धेरपत्याद् गिरिशर्मनामकाद् छन्दोगमाहकस्यापत्यं छन्दोगमाहकिः। संज्ञापूर्वविधेरनित्यत्वात् वृद्ध्यभावः। तस्माद् ब्रह्मवृद्धिनामकाद्; ब्रह्मणा वेदेन वर्धत इति ब्रह्मवृद्धिः, 'क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम् (पा० ३, ३, १७४)'—इति क्तिच्। स्थैरकस्या-पत्याद्; स्थैरकशब्दाद्विजन्तात् 'यञिञोश्च (पा० ४, १,१०१) —इति फक्। तस्मान्मित्रवर्चसः; मित्रस्य सूर्यस्य वर्च इव वर्चो यस्य स मित्रवर्चास्तन्नामकाद्। उलुण्डस्य गोत्रापत्याद्; यण् द्रष्टव्यः तस्माद् 'सुप्रतीतात्' विख्यातः सुप्रतीतस्तन्नामकात् बृह-स्पतिरिव विद्यया गुप्तस्तन्नामकात्, 'शायस्थेः'। भवेनेश्वरेण

यशोभिर्भवत्रातः शायस्थिः कुस्तुकाच्छार्कराक्ष्यात् कुस्तुकः शार्कराक्ष्यः[१] श्रवणदत्तात् कौहलाच्छ्रवणदत्तः कौहलः सुशारदाच्छालङ्कायनात् सुशारदः शालङ्कायन ऊर्जयत औपमन्यवादूर्जयन्नौपमन्यवो भानुमत औपमन्यवाद् भानुमानौपमन्यव आनन्दजाच्चान्धनायनादानन्दजश्चान्धनायनः शाम्बाच्छार्कराक्ष्यात् काम्बोजाच्चौपमन्यवाच्छाम्बः शार्कराक्ष्यः काम्बोजश्चौपमन्यवो मद्रगाराच्छौङ्गायनेर्मद्रगारः

त्राता रक्षिता भवत्रातस्तन्नामकात्। 'शार्कराक्ष्यात्' शर्कराक्षस्य गोत्रापत्याद् गर्गादिभ्य इति यञ्, तस्मात् कुस्तुकनामकात्। 'कौहलात्' कोहलस्यापत्यात् 'शिवादिभ्योऽण् (पा० ४. १, ११२,)' -इत्यण्, तस्मात् 'श्रवणदत्ताद्' श्रवणेन विद्यया दत्तं धनं यस्य तन्नामकात्। शलङ्कोर्गोत्रापत्याद् ; शलङ्कुः शलङ्कुश्चेति नड़ादिषु पाठात् फक्, तत्सन्नियोगेनायनादेशश्च (पा० ४,१,९९)। तस्मात् 'सुशारदात्' शोभनाः शारदा यस्येति सुशारद इति विग्रहस्तन्नामकाद्। उपमन्योरपत्याद् 'ऊर्जयतः' विद्यातपोबलवतः। ऊर्जयन्नामकाद् 'औपमन्यवाद्' 'भानुमतः' तेजस्विनस्तन्नामकात्। 'चान्धनायनाद्' चन्धनस्य युवापत्याद् ; चन्धनशब्दाद् 'यञिञोश्च'—इति फक्। तस्माद् आनन्दं जनयतीत्यानन्दजस्तन्नामकात्। 'शार्कराक्ष्याद्' शर्कराक्षस्य गोत्रापत्याद् 'शाम्बात' शाम्बनामकादृषेः। 'औपमन्यवात्' उपमन्योरपत्यात् काम्बोजनामकादृषेश्च आनन्दजो विद्यात उपजायत। 'शौङ्गा-

१—'कुस्तुकाच्छार्कराक्षात् कुस्तुकः शार्कराक्षः'—इति ख, ग.

शौङ्गायनिः सातेरौष्ट्राक्षेः सातिरौष्ट्राक्षिः सुश्रवसो वार्षगण्यात् सुश्रवा वार्षगण्यः प्रातरह्नात् कौहलात् प्रातरह्नः कौहलः केतोर्वाज्यात् केतुर्वाज्यो मित्र-विन्दात् कौहलान्मित्रविन्दः कौहलः सुनीथात् कापटवात् सुनीथः कापटवः सुतेमनसः शाण्डिलायनात्

यनेः' शौङ्गायनस्यापत्यात् फगन्तादपत्यार्थे इञ् (पा० ४,१,९५) तस्मात्मद्रगारनामकाद्दषेस्तावुभावपि विद्यात उपाजनिषाता मित्यर्थः। 'औष्ट्राक्षेः' उष्ट्राक्षस्यापत्याद् 'स्वातेः' स्वातिनक्षत्रे जातः स्वातिः, 'श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वाति (पा० ४,३,३४)'— इत्यादिना नक्षत्रस्याणो लुक् तस्मिन् कृते 'लुक् तद्धितलुकि (पा० १, २, ४९)'—इति स्त्रीप्रत्ययस्यापि लुग् भवति, तन्नाम-काद्दषेः। 'वार्षगण्यात्' वृषगण्यस्य गोत्रापत्याद् वृषगणशब्दात् 'गर्गादिभ्यो यञ् (पा० ४,१,१०५)'; तस्मात् 'सुश्रवसः' सुष्ठु श्रवो यस्य तन्नामकात्। 'कौहलात्' कोहलस्यापत्यात् 'प्रातरह्नात्' प्रातरह्नि भवः प्रातराह्नः एतन्नामकाद्दषेः, 'अह्नोऽह्न एतेभ्यः (पा०५,४,८८)'—इत्यवयवादुत्तरस्याह्नशब्दस्याह्नादेशः 'वाज्यात्' वाज्यस्य गोत्रापत्यात् केतोः 'एतन्नामकात्'। 'मित्रविन्दात् कौहलात्' मित्राणि विन्दतीति मित्रविन्दः तन्नामकात्। 'गवादिषु विन्देः संज्ञाया मुपसङ्ख्यानम् (पा० ३, १, १३८ वा०)'—इति वार्त्तिककारवचनात् मित्रोपपदात् विन्देः श-प्रत्ययः। 'कापटवात्' कपटोरपत्याद्; 'सुनीथात्' शोभन-वचनः सुनीथः एतन्नामाद्दषेः। 'शाण्डिल्यायनात्' शाण्डिलस्य

सुतेमनाः शाण्डिल्यायनो ऽंशोर्धानञ्जय्यादंशुर्धानञ्जय्यः॥ १॥

अमावास्याच्छाण्डिल्यायनाद्राधाच्च गौतमाद्राधो गौतमो गातुर्गौतमात् पितुर्गौता गौतमः संवर्गजितो लामकायनात् संवर्गजिल्लामकायनः शाकदासाद् भाडितायनाच्छाकदासो भाडितायनो विचक्षणात् ताण्ड्याद् विचक्षणस्ताण्ड्यो गर्दभीमुखा-

गोत्रापत्य शाण्डिल्यस्तस्यापत्यात्; गर्गादिपाठाद् यञ्, तदन्ताच्च फक्। तस्मात् 'सुतेमनसः' सुते अभिषुते सोमे मनो यस्य स सुतेमनाः तन्नामकात्; 'हलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायाम् (पा० ६,३,८)'—इत्यलुक्। 'धानञ्जय्यात्' धनञ्जयस्य गोत्रापत्याद् गर्गादिषु पाठात् यञ्, तस्मात् 'अंशोः' तन्नामकात् 'सुतेमनाः' अधीष्ट॥ 'अंशुर्धानञ्जय्य'—इत्युत्तरकाण्डशेषेऽयम्॥ १॥

इति श्रीमाधवीये सामवेदार्थप्रकाशे वंशब्राह्मणे प्रथमः खण्डः॥ १॥

धानञ्जय्योंऽशुः 'शाण्डिल्यायनाद्' अमावास्यायां जातोऽमावास्यः; 'अमावास्याया वा (पा० ४, ३, ३०)'—इत्यकारप्रत्ययः, तन्नामकादृषेः; 'गौतमाद्' गौतमस्य गोत्रापत्यात् 'राधात्' एतन्नामकादृषेश्च विद्यात उपजायत। 'गातुः' सामगानशीलादेतन्नामकात् 'पितुः' एवाध्यैष्ट। 'लामकायनात्' लामकस्य युवापत्यात् संवर्गजिन्नामकादृषेः। 'भाडितायनात्' भडितस्यापत्यं

च्छाण्डिल्यायनाद् गर्द्दभीमुखः शाण्डिल्यायन उदर-शांडिल्यात् पितुरुदरशाण्डिल्योऽतिधन्वनश्च शौन-कान्मशकाच्च गार्ग्यान्मशको गार्ग्यः स्थिरकाद् गार्ग्यात् पितुः स्थिरको गार्ग्यो वसिष्ठाच्चैकितानेयाद् वासिष्ठ-श्चैकितानेयो वासिष्ठादारैहण्याद्राजन्याद् वासिष्ठ आरैहण्यो राजन्यः सुमन्ताद् बाभ्रवाद् गौतमात्

भाण्डितिः, तस्यापत्यं भाण्डितायनस्तस्मात्, शक्यते समाधिनाव-गन्तुमिति शाकः ईश्वरः तस्य दासः शाकदासः तन्नामकाद् । 'ताण्ड्यात्' तण्डस्य गोत्रापत्यात्; गर्गादिभ्यो यञ्, तस्माद् विचक्षणनामकात् । 'शाण्डिल्यायनात्' शाण्डिल्यस्यापत्यात् गर्द्दभीमुखनामकाद् । सोऽपि 'उदरशाण्डिल्याद्' उदरशब्देन सन्ततिर्लक्ष्यते, बहुसन्तानतः शाण्डिल्यात् 'पितुः' एवाध्यैष्ट । उदरशाण्डिल्योऽपि शुनकनामकस्यर्षेर्गोत्रापत्यात्; विदादि-भ्योऽञ् (पा० ४, १, १०४), तस्मात् 'अतिधन्वनः' धनुरि-त्यायुधमात्रस्योपलक्षणम् तदतिक्रान्तं येन तन्नामकात्; बहु-व्रीहौ 'धनुषश्च' (पा० ५, ४, १३२)'—इत्यनङ्), 'गार्ग्यात्' गर्गस्य गोत्रापत्यात् 'मशकाच्च' विद्यात उपजायत । उभय-त्रापि चकार इतरेतरसमुच्चयार्थः । गार्ग्यो मशकस्तु 'गार्ग्यात्' स्थिरकनामकात् 'पितुः' एवाध्यैष्ट । 'वाशिष्ठात्' वसिष्ठस्या-पत्यात् 'चैकितानेयात्' एतन्नामकात् । 'वाशिष्ठात्' वशिष्ठस्या-पत्यात् 'आरैहण्यात्' आरैहण्यनामकाद्राजन्याद्दषेः; मुख्यस्य राजन्यस्याध्यापनाधिकारासम्भवात् । 'गौतमात्' गौतमसम्ब-

सुमन्तो बाभ्रवो गौतमः शूषाद् वाह्नेयाद् भारद्वाजा-च्छूषो वाह्नेयो भारद्वाजो ऽरालाद्दार्त्तेयाच्छौनकादरालो दार्त्तेयः शौनको दृतेरैन्द्रोताच्छौनकात् पितुर्दृतिरैन्द्रोतः शौनक इन्द्रोताच्छौनकात् पितुरेवेन्द्रोतः शौनको वृषशुष्णाद् वातावताद् वृषशुष्णो वातावतो निकोथकाद् भायजात्यान्निकोथको भायजात्यः प्रतिथेर्दैवतरथात् प्रतिथिर्दैवतरथो देवतरसः शवसायनात् पितुर्देवतरसः शावसायनः शवसः पितुरेव शवा अग्निभुवः काश्यपादग्निभूः काश्यप इन्द्र-

भ्विनः, 'तस्येदम् (पा०४,३, १२०)'—इत्यण् 'बाभ्रवात्' सुमन्तुनामकादृषेः। 'भारद्वाजात्' भरद्वाजसम्बन्धिनः 'वाह्नेयात्' वह्नेरपत्यात्, 'इतश्चानिञः (पा० ४, १, १२२)'—इति ढक्; तस्मात् शूषनामकात्। 'शौनकात्' 'ऐन्द्रोतात्' इन्द्रोतस्यापत्यात् 'दृतेः' एतन्नामकात् 'पितुरेव'। 'शौनकात्' शुनकगोत्रापत्यात् 'इन्द्रोतात्' तन्नामकतात् 'पितुरेव' अधीतष्ट। 'वातावतात्' वातावतस्यापत्यात् वृषशूष्णनामकात्।' 'भायजात्यात्' भयजातस्य गोत्रापत्यात् निकोथकनामकात्। 'दैवतरथात्' देवान् यज्ञेन तरतीति देवतरथः तस्यापत्यात् 'प्रतिथेः' प्रकृष्टास्तिथयो यस्य सर्वर्त्तुषु यागादिपुण्यकर्मणीत्यर्थः, तन्नामकात्। 'शावसायनात्' शवसोऽपत्यात् 'देवतरसः' एतन्नामकात् 'पितुः' एव। सोऽपि 'शवसः' तन्नामकात 'पितुरेव' अधीतवान्। 'काश्यपात्' कश्यपगोत्रापत्यात् 'अग्निभुवः' अग्नेर्भवतीत्यग्निभूः

भुवः काश्यपादिन्द्रभूः काश्यपो मित्रभुवः काश्यपान् मित्रभूः काश्यपो विभण्डकात् काश्यपात् पितुर्विभण्डकः काश्यप ऋष्यशृङ्गात् काश्यपात् पितुर्ऋष्यशृङ्गः काश्यपः कश्यपात् पितुरेव कश्यपोऽग्नेरग्निरिन्द्रादिन्द्रो वायोर्वायुर्मृत्योर्मृत्युः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्मा स्वयम्भूस्तस्मै नमस्तस्मै नमः ॥२॥

तन्नामकात् 'भवः' विद्यात उपजायत। इन्द्राद् भवतीति 'इन्द्रभूः' तन्नामकात्। मित्रात् सूर्याद् भवतीति 'मित्रभूः' तन्नामकात्। कश्यपगोत्रापत्यादपि 'विभण्डकात्' एतन्नामकात् 'पितुः' एव। 'काश्यपात्' कश्यपापत्यात् ऋष्यशृङ्गनामका दृषेः 'पितुरेव' विभण्डकोऽधीतवान्। सोऽपि कश्यपात् 'पितुरेव' अधैष्ट। 'कश्यपोऽग्नेः' देवतायाः उपजायत। 'अग्निरिन्द्रात्' अग्निश्चेन्द्राद् देवात्। 'वायोः' सर्वजगत्प्राणात्मकात् 'इन्द्रः' अधीतवान्। 'वायुर्मृत्योः' देवात्। सोऽपि 'प्रजापतेः' चराचरात्मकस्य जगतः स्रष्टुः। 'प्रजापतिः' 'ब्रह्मणः' महतः स्वयम्भुवः सकाशात् साङ्गं सामवेद मधीतवान्। स तु स्वयम्भातो विद्यावान् नान्यस्मादधैष्टेत्यर्थः।

एवं विद्यासम्प्रदायप्रवर्त्तकानृषीन् देवतांश्च दर्शयित्वेदानीम् अन्तेऽपि परापरगुरुनमस्कारं दर्शयति—'तस्मै' स्वयम्भुवे ब्रह्मणे 'नमः'। 'तेभ्यः' पूर्वोक्तेभ्यो नमः ॥ २ ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यकृते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे वंशब्राह्मणव्याख्यायां द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

आचार्येभ्यो नमस्कृत्वाऽथ वंशस्य कीर्तयेत् ।
स्वधा पूर्वेषां भवति नेतायुर्दीर्घमश्नुते ॥

इत्युक्त्वानुक्रामेद् वंश मा ब्रह्मणो नयन्नर्यमभूतेः कालबवादर्यमभूतिः कालबवो भद्रशर्मणः कौशिकाद् भद्रशर्मा कौशिकः पुष्पयशस औदव्रजेः पुष्पयशा औदव्रजिः सङ्करात् गौतमात् सङ्करो गौतमोऽर्यमराधाच्च गौतमात् पूषमित्राच्च गोभिलात् पूष-

एवं सामवेदसम्प्रदायप्रवर्त्तकामेकामृषिपरम्परां दर्शयित्वा अपरामपि दर्शयितुं तत्कीर्त्तने किञ्चिन्नियमं दर्शयति ।—

'अथ' यथोक्तवंशकीर्त्तनानन्तरं 'वंशस्य' अन्यस्यर्षीन् 'कीर्त्तयेद्' 'आचार्येभ्यः' ब्रह्मादिभ्यो 'नमस्कृत्वा' । 'पूर्वेषाम्' पित्रादिभ्यः, चतुर्थ्यर्थे षष्ठी (पा० २, ३, ६२), 'स्वधा' कव्यं दत्तम् 'भवति' भवतु । 'नेता' सम्प्रदायप्रवर्त्तक एतत्संज्ञक ऋषिः 'दीर्घमायुरश्नुते' । इत्येतन्मन्त्रमुक्त्वा 'आब्रह्मणः' ब्रह्मपर्यन्तं 'वंशमनुक्रमेत्' कीर्त्तयेत् । यदर्थं नियमो दर्शितस्तं वंशमुपक्रमते —

सामसम्प्रदायप्रवर्त्तको नयन्नामर्षिः 'कालबवात्' कालबवस्यापत्याद् 'अर्यभभूतेः' अर्यम्णा भूतिरिव भूतिर्यस्य तन्नामकादृषेर्विद्यात उपजायतेति शेषः । सोऽपि 'कौशिकात्' कुशिकस्यापत्यात् 'भद्रशर्मणः' भद्रं कल्याणं शर्म स्थानं यस्य तन्नामकात् । 'औदव्रजेः' उदव्रजस्यापत्यात् "बह्वादिभ्यश्च (पा० ४, १, ४५)"–इतीञ्; पुष्पयशस इव यशो यस्य तन्नामकात् । 'गौतमात्' गौतमस्यापात्यात् 'सङ्करात्' सङ्करनामकात् । 'गोभिलात्'

मित्रो गोभिलोऽश्वमित्राद् गोभिलादश्वमित्रो गोभिलो वरुणमित्राद् गोभिलाद् वरुणमित्रो गोभिलो मूलमित्राद् गोभिलान्मूलमित्रो गोभिलो वत्समित्राद् गोभिलाद् वत्समित्रो गोभिलो गौल्गुलवीपुत्राद् गोभिलाद् गौल्गुलवीपुत्रो गोभिलो बृहद्वसोः पितुर्बृहद्वसुर्गोभिलो गोभिलादेव गोभिलो राधाच्च गौतमात्समानम्परं समानम्परम् ॥ ३ ॥

गोभिलस्यापत्यात् 'अर्यमराधात्' अर्यमसंज्ञातः राधः सिद्धिर्यस्य तादृशात्, 'गौतमात्' गोतमस्य गोत्रापत्यात् 'पूषमित्रात्' तन्नामकादृषेः 'च' विद्यात उपजायत। 'गोभिलात्' अश्वमित्रनामकादृषेः पूषमित्रोऽध्यैष्ट। गोभिलात् वरुणो मित्रं यस्य तन्नामकात् 'अश्वमित्रः'। 'वरुणमित्रः' एतन्नामकः मूलमित्रनामकात्। गोभिलसम्बन्धिनो वत्समित्रात् वत्सो नाम ऋषिर्मित्रं यस्य तस्मात्। गुल्गुलोरपत्यं स्त्री गौल्गुलवी तस्याः पुत्रात् 'गोभिलात्'। स तु 'बृहद्वसोः' बृहद्वसुर्यस्य तन्नामकात् 'पितुः' एवाधैष्ट। गोभिलोऽपि गौतमस्यापत्यात् 'राधात्' एतन्नामकादृषेर्विद्यातः समजनि। एवं विलक्षणमृषिपरम्परां दर्शयित्वा राधाद् गौतमात् आराधवंशः समान इत्याह—'परम्' अवशिष्टम् राधादिब्रह्मपर्यन्तम् ऋषिजातम् 'समानम्'। अभ्यासः आदरार्थो ब्राह्मणसमाप्त्यर्थश्च ॥ ३ ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यकृते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे
वंशब्राह्मणव्याख्यायां तृतीयः खण्डः।

॥ समाप्तमिदं समाष्यं वंशब्राह्मणम् ॥

বংশব্রাহ্মণের বঙ্গানুবাদ।

চরাচর সমস্ত জগতের যিনি বিধাতা, সেই ব্রহ্মাকে নমস্কার। যাঁহারা ব্রহ্ম (বেদ) অধ্যয়ন করিয়া সমস্ত কর্ত্তব্যাকর্ত্তব্য অবগত হইয়াথাকেন, সেই ব্রাহ্মণগণকে নমস্কার। বিশেষত যাঁহারা বেদের অধ্যাপক, সেই আচার্য্যদিগকে নমস্কার। বৈদিক মন্ত্রাদির দ্রষ্টৃগণ ঋষিনামে পরিচিত, তাঁহাদিগকেও নমস্কার। দেবতাদিগকে নমস্কার। ঋক্, যজু, সাম ও অথর্ব্ব এই চারিপ্রকারে বিভক্ত, ত্রিবিধ রচনাময় সুতরাং ত্রয়ী নামে বিশ্রুত বেদসমূহকে নমস্কার। বিশেষত জগৎপ্রাণস্বরূপ বায়ুদেবতাকে নমস্কার। জগৎ-সংহর্ত্তা মৃত্যুদেবতাকেও নমস্কার। জগদ্ব্যাপী বিষ্ণুদেবতাকে নমস্কার। শান্তির অধিপতি বৈশ্রবণ দেবতাকেও নমস্কার।

১--বিদ্যমান প্রধান আচার্য্য (সামবেদের)*, গর্গগোত্রীয় শর্ব্বদত্ত নামক প্রধান আচার্য্য হইতে উৎপন্ন হইয়াছেন অর্থাৎ তাঁহার নিকটে ব্রহ্মচর্য্যপূর্ব্বক বেদবিদ্যা গ্রহণ করিয়াই প্রধানাচার্য্য পদ লাভে সমর্থ হইয়াছেন।

---

* সম্ভবত এই বংশব্রাহ্মণগ্রন্থের প্রবক্তাই তৎকালের বিদ্যমান সামগাচার্য্য। তিনি এই গ্রন্থে স্বীয় আচার্য্য শর্ব্বদত্ত হইতে পূর্ব্ব-পূর্ব্ব আচার্য্যপরম্পরার নাম কীর্ত্তন করিতেছেন। এস্থলে ইহাও বিবেচনীয় যে, আচার্য্যপরম্পরার মধ্যে যাঁহারা বিশেষ বিখ্যাত হইয়াছিলেন, তাঁহাদের নামই লিপিবদ্ধ হইয়াছে; অবশ্যই মধ্যে মধ্যে আরও অনেকানেক আচার্য্য হইয়াছিলেন।

		পরিচয়	নাম	
২	ঐ শর্ব্বদত্ত,	দ্রাহ্যায়ণ	রুদ্রভূতি	হইতে।
৩	রুদ্রভূতি,	ঐযুমত	ত্রাত	হইতে।
৪	ত্রাত,	পার্ণবল্কি	নিগড	হইতে।
৫	নিগড,	কাঠেবিদ্ধি	গিরিশর্ম্মা	হইতে।
৬	গিরিশর্ম্মা,	ছন্দোগমাহকি	ব্রহ্মবৃদ্ধি	হইতে।
৭	ব্রহ্মবৃদ্ধি,	স্বৈরকায়ন	মিত্রবর্চ্চা	হইতে।
৮	মিত্রবর্চ্চা,	ঔলুণ্ড্য	সুপ্রতীত	হইতে।
৯	সুপ্রতীত,	শায়স্থি	বৃহস্পতিগুপ্ত	হইতে।
১০	বৃহস্পতিগুপ্ত,	শায়স্থি	ভবত্রাত	হইতে।
১১	ভবত্রাত,	শার্করাক্ষ্য	কুস্তুক	হইতে।
১২	কুস্তুক,	কৌহল	শ্রবণদত্ত	হইতে।
১৩	শ্রবণদত্ত,	শালঙ্কায়ন	সুশারদ	হইতে।
১৪	সুশারদ,	ঔপমন্যব	ঊর্জ্জয়ন্	হইতে।
১৫	ঊর্জ্জয়ন্,	ঔপমন্যব	ভানুমান্	হইতে।
১৬	ভানুমান্,	চান্ধনায়ন	আনন্দজ	হইতে।
১৭	আনন্দজ,	শার্করাক্ষ্য	শাম্ব	হইতে
		এবং ঔপমন্যব	কাম্বোজ	হইতে*।
১৮ ১৯	শাম্ব ও কাম্বোজ,	শৌঙ্গায়নি	মদ্রগার	হইতে।

* বোধ হয়, আনন্দজ পূর্ব্বে শর্করাক্ষবংশীয় শাম্বকেই আচার্য্যত্বে বরণ করিয়াছিলেন, পরে তাঁহার উৎকট ব্যাধি বা মৃত্যু প্রভৃতি কোন বিশেষ অধ্যয়নপ্রতিবন্ধক ঘটনাতেই অধ্যয়নসমাপ্তির জন্য গুরুসতীর্থ, উপমন্যুবংশীয় কাম্বোজকেও আচার্য্য করিতে বাধ্য হইয়াছিলেন। এতাবতা যুগপৎ একাধিক আচার্য্যের বিদ্যমানতা পক্ষেও সন্দেহ থাকিল না।

		পরিচয়	নাম	
২০	মদ্রগার,	রৌষ্ট্রাক্ষি	স্বাতি	হইতে।
২১	স্বাতি,	বার্ষগণ্য	সুশ্রবা	হইতে।
২২	সুশ্রবা,	কৌহল	প্রাতরহ্ন	হইতে।
২৩	প্রাতরহ্ন,	বাজ্য	কেতু	হইতে।
২৪	কেতু,	কৌহল	মিত্রবিন্দ	হইতে।
২৫	মিত্রবিন্দ,	কাপটব	সুনীথ	হইতে।
২৬	সুনীথ,	শাণ্ডিল্যায়ন	সুতেমনা	হইতে।
২৭	সুতেমনা,	ধানঞ্জয্য	অংশু	হইতে।
২৮	অংশু,	শাণ্ডিল্যায়ন	অমাবস্য	হইতে
		এবং গৌতম	রাধ	হইতে *।
২৯	রাধ,	গৌতমবংশীয় স্বপিতা	গাতা	হইতে।
৩০	গাতা,	সামকায়ন	সংবর্গজিৎ	হইতে।
৩১	সংবর্গজিৎ,	ভাড়িতায়ন	শাকদাস	হইতে।
৩২	শাকদাস,	তাণ্ড্যবংশীয়	বিচক্ষণ	হইতে †।
৩৩	বিচক্ষণ,	শাণ্ডিল্যায়ন	গর্দ্দভীমুখ	হইতে।
৩৪	গর্দ্দভীমুখ,	স্বপিতা	উদরশাণ্ডিল্য	হইতে।
৩৫	উদরশাণ্ডিল্য,	শৌনক	অতিধন্বা	হইতে
		এবং গার্গ্য	মশকাচার্য্য	হইতে।

---

* এই রাধ আচার্য্যের অংশু ও গোভিল নামক শিষ্যদ্বয় হইতে দুইটি বংশ বা আচার্য্যপরম্পরা প্রকাশ পাইয়াছে। একটী অংশু হইতে শর্ব্বদত্ত পর্য্যন্ত ২৮ পুরুষ, অপর গোভিল হইতে নয়ন্ পর্য্যন্ত [পরে পরিচিত হইতেছে] ১৩ পুরুষ।

† হয় ত এই তাণ্ড্যবংশীয় আচার্য্যই তাণ্ড্য নামে প্রসিদ্ধ সামবেদীয় মহাব্রাহ্মণের প্রবক্তা, সেইজন্যই 'বিচক্ষণ' আখ্যা লাভ করিয়াছিলেন।

		পরিচয়	নাম	
৩৬	মশক,	স্বপিতা	স্থিরক	হইতে।
৩৭	গার্গ্য,	বাসিষ্ঠ	চৈকিতানেয়	হইতে।
৩৮	চৈকিতানেয়,	বাসিষ্ঠ	আরৈহণ্য রাজন্য	হইতে।
৩৯	আরৈহণ্য রাজন্য,	গৌতম-বাভ্রব	সুমন্ত	হইতে।
৪০	সুমন্ত,	ভারদ্বাজ-বাহ্নেয়	শূষ	হইতে।
৪১	শূষ,	শৌনক-দার্ত্তেয়	রাল	হইতে।
৪২	রাল,	শৌনক-ঐন্দ্রোত স্বপিতা	দৃতি	হইতে।
৪৩	দৃতি,	শৌনক স্বপিতা	ইন্দ্রোত	হইতে।
৪৪	ইন্দ্রোত,	বাতাবত	বৃষশুষ্ণ	হইতে।
৪৫	বৃষশুষ্ণ,	ভায়জাত্য	নিকোথক	হইতে।
৪৬	নিকোথক,	দেবতরথ	প্রতিথি	হইতে।
৪৭	প্রতিথি,	শাবসায়ন স্বপিতা	দেবতরস	হইতে।
৪৮	দেবতরস,	স্বপিতা	শবাঃ	হইতে।
৪৯	শবাঃ,	কাশ্যপ	অগ্নিভূ	হইতে।
৫০	অগ্নিভূ,	কাশ্যপ	ইন্দ্রভূ	হইতে।
৫১	ইন্দ্রভূ,	কাশ্যপ	মিত্রভূ	হইতে।
৫২	মিত্রভূ,	কাশ্যপ স্বপিতা	বিভণ্ডক	হইতে।
৫৩	বিভণ্ডক,	কাশ্যপ স্বপিতা	ঋষ্যশৃঙ্গ	হইতে *।
৫৪	ঋষ্যশৃঙ্গ,	স্বপিতা	কশ্যপ	হইতে।

* রামায়ণে বিভাণ্ডকের পুত্র ঋষ্যশৃঙ্গের উল্লেখ আছে কিন্তু ইহাঁরা তাঁহারা নহেন; পরং এই নামদ্বয় দৃষ্টে সেই নামদ্বয় হইয়াছিল সন্দেহ নাই! কেননা, এই বংশব্রাহ্মণগ্রন্থখানি সম্ভবত রামায়ণের পূর্ব্বের; কশ্যপের শিষ্য এ ঋষ্যশৃঙ্গাচার্য্য এবং তচ্ছিষ্য বিভণ্ডকাচার্য্যও দশরথ মহারাজের অতিপূর্ব্বকালের ইহা সকলকেই মানিতে হইবে।

		পরিচয়	নাম	
৫৫	কশ্যপ,	——	অগ্নি	হইতে *।
৫৬	অগ্নি,	——	ইন্দ্র	হইতে।
৫৭	ইন্দ্র	——	বায়ু	হইতে।
৫৮	বায়ু,	——	মৃত্যু	হইতে।
৫৯	মৃত্যু,	——	প্রজাপতি	হইতে।

৬০ প্রজাপতি, ব্রহ্মার নিকট হইতে সামবিদ্যা লাভ করেন।

৬১ ব্রহ্মা, স্বয়ম্ভূ, সুতরাং তাঁহার আচার্য্যাপেক্ষা নাই;
তাঁহাকে নমস্কার ॥ ২ ॥

আচার্য্যগণকে নমস্কার করিয়া আর একটি সামগাচার্য্য-বংশের কীর্ত্তন করা উচিত; কেননা তাহা হইলে আচার্য্যগণের আত্মার প্রীতি হয় এবং তৎফলে কীর্ত্তনকারী দীর্ঘ-আয়ু লাভ করে ॥

এইরূপ বলিয়া ব্রহ্মা পর্য্যন্ত, অপর সামগাচার্য্য-বংশ যথাক্রমে কীর্ত্তন করিবে ॥

১—আর একজনাও সামবেদের প্রধান আচার্য্য আছেন, যাঁহার নাম 'নয়ন্'। এই নয়ন্ আচার্য্য কালববংশের অর্য্যমভূতির নিকট হইতে সামবিদ্যা লাভ করেন।

২ অর্য্যমভূতি, কৌশিক ভদ্রশর্ম্মা হইতে।

---

* বোধ হয় পুরাকালে মনুষ্যের অগ্নি, ইন্দ্র প্রভৃতি নামও ব্যবহৃত হইত অথবা আদিকালের প্রকৃত সংবাদ পাইবার সম্ভাবনাই অত্যল্প সুতরাং আদিকালসম্বন্ধে যিনি যাহা লিখিয়াছেন, তৎসমস্তই কল্পনামাত্র, সেইজন্যই অনেকস্থলে পরস্পর বিভিন্নও দেখাযায়। অথবা ঋষিদের অতীন্দ্রিয়ার্থ-দর্শিতায় বিশ্বাস করিলে যথোক্তই স্বীকার্য্য, তাহাতে বুদ্ধির চালনা করাই নাস্তিকতা।

		পরিচয়	নাম	
৩	ভদ্রশর্ম্মা,	ঔদব্রজি	পুষ্পযশাঃ	হইতে।
৪	পুষ্পযশাঃ,	গৌতম	শঙ্কর	হইতে।
৫	শঙ্কর,	গৌতম	অর্য্যমরাধ	হইতে।
		এবং গোভিলবংশীয়	পূষমিত্র	হইতে।
৬	পূষমিত্র	গোভিলবংশীয়	অশ্বমিত্র	হইতে।
৭	অশ্বমিত্র,	গোভিলবংশীয়	বরুণমিত্র	হইতে।
৮	বরুণমিত্র	গোভিলবংশীয়	মূলমিত্র	হইতে।
৯	মূলমিত্র,	গোভিলবংশীয়	বৎসমিত্র	হইতে।
১০	বৎসমিত্র,	গোভিলবংশীয়	গৌল্‌গুলবীপুত্র	হইতে।
১১	গৌল্‌গুলবীপুত্র,	স্বপিতা	বৃহদ্বসু	হইতে।
১২	বৃহদ্বসু,	———	গোভিল	হইতে *।
১৩	গোভিল,	গৌতমবংশীয়	রাধ	হইতে।

গৌতমবংশীয় রাধ হইতে ঊর্দ্ধতন আচার্য্য-পুরুষগণ, (তৎপিতা গাতা হইতে ব্রহ্মা পর্য্যন্ত) ৩২ সংখ্যাক, শর্ব্বদত্তের পূর্ব্বপূর্ব্ব-আচার্য্যনামাবলির মধ্যে কীর্ত্তিত হইয়াছেন, তাহাই এস্থলে পুনঃ পঠনীয় ; কেননা, ধনঞ্জয়বংশীয় অংশু, শাণ্ডিল্যায়ন অমাবস্য নামক আচার্য্যের নিকটে অধ্যয়ন সমাপ্তি করিতে না পারিয়া পরিশেষে গৌতমবংশীয় রাধকেও আচার্য্যত্বে বরণ করিতে বাধ্য হইয়াছিলেন সুতরাং গোভিলের আচার্য্য এবং অংশুর আচার্য্য উভয়ই একব্যক্তি। ঐ

* এস্থলে ৯ জন গোভিল বর্ণিত হইলেন, ইহাঁদের অন্যতম কৌথুমী শাখার গৃহ্যসূত্রপ্রণেতা। গৃহ্যসূত্র, সন্ধ্যাসূত্র, স্নানসূত্র ও শ্রাদ্ধসূত্রের প্রণেতা অভিন্ন কি বিভিন্ন ইহাও বিচার্য্য।

साम। प्रवाः प्रवाः इति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकं षष्ठं साम गौरीवितनामक मेव। 'गौरीवितं भवति, गौरीवितिर्वा एतच्छाक्त्यो ब्रह्मणोऽतिरिक्त मपश्यत्तद् गौरिवित मभवदिति (ता० ११। ५) हि ब्राह्मणम्। यद्वा सर्वाणि वा सामानि षट् शाक्त्यसामानि। यद्वा सर्वाणि गौरीवितानि॥

काखे द्वे इति। वय मु त्वा तदिदर्थाः इत्यत्र सामद्वयम्। वयं वाया मिति मन्द्रचतुर्थादिक माद्यम्, वयमू३ इति मन्द्रद्वितीयादिकं द्वितीयम्। ते उभे कखेन दृष्टे॥

गौरीविते द्वे श्रौतकक्षं तृतीय मिति। इन्द्राय मद्वने सुत मिति सामत्रय मुत्पन्नम्। इन्द्रायमद्वनायि इति चतुर्थमन्द्रादिक माद्यम्, इन्द्रायमद्वनेहाउ इति मन्द्रादिकं द्वितीयम्; एते द्वे गौरीविते एतन्नामधेये। इन्द्रायमद्वनेसुतम् इन्द्रायमोवेति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकमृतीयम्, श्रौतकक्षं श्रुतकक्षो नाम ऋषिः, तेन दृष्टम्॥

सौमित्रे द्वे इन्द्रदैवोदासं तृतीय मिति। अयं त इन्द्र सोम इत्यत्र सामत्रयम्। अयन्तमा इति मन्द्रादिक माद्यम्, अयन्त इन्द्रसो४मः इति मन्द्रचतुर्थादिकं द्वितीयम्; एते द्वे सौमित्रे एतन्नामधेये। अयन्तइन्द्रसो४माः इति चतुर्थतृतीयादिकं तृतीयम्। इन्द्रवत् इन्द्रशब्दोपेतं दैवोदासं दिवोदासेन दृष्टम्। अत्र 'इ२३४डा'—इति निधनम्॥

रैवते द्वे वैणवे वा शार्करवर्षं वैनयोः पूर्वं मौद्गले द्वे पौष्टं वैनयोः पूर्व मिति। सुरूपकृत्नुमूतये इत्यत्र सामचतुष्टय मुत्पन्नम्। सुरू इति चतुर्थमन्द्रादिकं, सुरू हाहाउ इति मन्द्रादिकञ्च; एते द्वे रैवते एतन्नामधेये भवतः। यद्वा वैणव-

नामधेये। अथवैनयोः साम्नोः पूर्वं मादिमं साम शार्करवर्णम्।' सुरूपकृत्नु३ इति द्वितीयतृतीयादिकं तृतीयम्, सुरूपकृ इति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकन्तुरीयं साम; एते उभे सामनी, औदले एतत्संज्ञे भवतः। 'औदलं भवत्युदलो वा एतेन वैश्वामित्रः'—इति (ता० १४।११) ब्राह्मणम्। यद्वा एतयोः पूर्वं वौङ्कनामधेयम्।

आर्षभाणि त्रीणि सैन्धुक्षितानि वा वाध्र्यश्वानि वेति। अभि त्वा वृषभा सुते इत्यत्र सामचतुष्टयम्। अभित्वावृषभा सुतायि इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, अभित्वावृषभासुते अभ्याहा मन्द्रादिकम्, अभित्वावृषभासुते इति मन्द्रचतुर्थादिकञ्च। एतानि त्रीणि सामानि आर्षभाणि। यद्वा सैन्धुक्षितानि। अथवा वाध्र्यश्वानि; वध्र्यश्वो नाम ऋषिः॥

कौत्से द्वे पाष्ठवाजे वा दाश्वभीजे वा इति। य इन्द्र चमसेष्वेति सामद्वयम्। याइन्द्रा२३ इति तृतीयद्वितीयादिकम्, यदिन्द्र चामा२सेषुवा इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम्; एते द्वे कौत्से। कुत्सो नाम ऋषिः। यद्वा पाष्ठवाजे एतन्नामधेये। अथवा दाश्ववाजे एतत्संज्ञे भवतः॥

सौमेधानि त्रीणि पूर्वतिथानि वा पौर्वातिथानि वेति। योगे योगे तवस्तर मित्यत्र सामत्रयम्। योगेयोगेतवस्तरा मिति चतुर्थमन्द्रादिक माद्यम्, योगेयोगेतवस्ता६राम् इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकन्द्वितीयम्; योगेयोगेतवाहाउस्ताराम् इति मन्द्रचतुर्थस्वरादिकं तृतीयम्। एतानि त्रीणि सामानि सौमेधानि; सुमेधो नाम ऋषिः। अथवा पूर्वतिथानि; पूर्वतिथो नाम ऋषिः। अपिवा पौर्वातिथानि पूर्वतिथसम्बन्धीनि।

देवातिथं च मेधातिथं वेति। आ त्वेता निषीदतेत्यत्रैकं साम,—आतू६४ एतानि इति तृतीयद्वितीयादिकम्। देवातिथेः सम्भूतम्। 'देवातिथिः सपुत्रोऽशनायं(ं)श्चरन्नरण्ये'—इत्यादि (ता० ९।२) ब्राह्मण मनुसन्धेयम्। अथवा मेधातिथिना दृष्टम्॥ १८॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः अष्टादश खण्डः॥

आङ्गिरसानि त्रीण्यपि वा माधुच्छन्दसं क्रौञ्चं घृतश्चुन्निधनं प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वैव वाम्राणि त्रीणि प्रैयमेधानि वा वैयश्वानि वाश्वानि वोद्गातृदमनानि वा गौरीविते द्वे आपालवैणवे द्वे वैणवे वापाले वाकूपारे वा पारवते वा धुरोःसामनी द्वे महागौरीवितं तृतीयं गौरीवितं वैव वाचःसामनी द्वे महावामदेव्यं तृतीयं वामदेव्यं वैवेन्द्रस्य सत्रासाहीये द्वे अजितस्य वाजिती वामदेव्यं चाश्विनोश्च साम गोतमस्य च भद्र मश्विनोश्चैव साम सोमसाम वा॥ १९॥

आङ्गिरसानि त्रीणीति। इदं ह्यन्वोजसेत्यत्र सामत्रय मुत्पन्नम्। इदाऽ६म् इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम्, इद(ं)हिया४ औहो इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, इदं(ं)ह्यनू६ ओजसा इति मन्द्राति मन्द्रमन्द्रादिकं तृतीयम्। एतानि त्रीण्याङ्गिरसानि, अङ्गिरः-

सम्बन्धीनि । अत्रैव ऋषिविकल्पं दर्शयति—'अपिवा माधुच्छन्दसं क्रौञ्चं घृतश्चुन्निधनं प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वैवेति। एषां मध्ये आदिमं माधुच्छन्दसम्, द्वितीयं क्रौञ्च-नामधेयम्, तृतीयं प्राजापत्यं प्रजापतेः सम्भूतं घृतश्चुन्निधनं 'घृतश्चुता२३४६म्'—इति निधने गीतत्वात्। अत्र विकल्पः—वा यद्वा तृतीयं साम माधुच्छन्दस मेव ॥

वास्त्राणि त्रीणि प्रैयमेधानि वा वैयश्वानि वाश्वानि वौशाल्दमनानि वेति। महाऽइन्द्रःपुरश्चन इति सामत्रयम्। महाऽइन्द्राः इति चतुर्थमन्द्रादिकम्, महाहाइन्द्राः इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, महाऽइन्द्राःऽपुरश्चनाः इति चतुर्थमन्द्रादिकम्। एतानि त्रीणि सामानि, वास्त्राणि वस्त्रसम्बन्धीनि। यद्वा प्रैयमेधानि, प्रियमेधो नाम ऋषिः। अपिवा वैयश्वानि व्यश्वो नाम ऋषिः। यद्वा आश्वानि अश्वभूत-प्रजापतिसम्बन्धीनि। अथवा औशाल्दमनानि वा एतन्नामधेयानि ॥

गौरीविते द्वे आपालवैणवे द्वे वैणवे वापाले वाकूपारे वा पारवे वेति। आतूनइंद्रक्षुमन्त मित्यत्र सामचतुष्टयम्। आतूनआ इति मन्द्रादिकम्, आतूनइंद्रक्षुमान्ता मिति मन्द्रचतुर्थादिकम्; एते द्वे गौरीवितनामधेये। आतूनई इति चतुर्थमन्द्रादिकम्, आतूनइंद्रक्षुमा६न्ताम् इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकं तुरीयम्; एते द्वे आपालवैणव-नामधेये। यद्वा वैणवापालनामधेये। आकूपारे वा, अकूपारो नाम कश्यपः। अथवा पारव-नामकि ॥

धुरोःसामनी द्वे महागौरीवितं तृतीयं गौरीवितं वैवेति। अभिप्रगोपतिङ्गिरेत्यस्यां सामत्रय मुत्पन्नम्। अभी अभी इति

चतुर्थमन्द्रादिकम्, अभी अभी प्रगो इति चतुर्थमन्द्रादिकम्; एते द्वे धुरो:सामनी। अभि प्रगो२ इति मंद्रतृतीयादिकं तृतीयं साम, महागौरीवित नामधेयकम्। यद्वा गौरीवित-नामक मेव ॥

वाचःसामनी द्वे महावामदेव्यं तृतीयं वामदेव्यं वेवेति। कया नश्चित्र आ भुव दित्यत्र सामत्रयम्। कयानश्चो इति मंद्रा-दिकम्, होवायि इति मंद्रस्वरादिकम्; एते द्वे वाचःसाम-नामके। काऽ५येति तृतीयमंद्रादिकं तृतीयं महावामदेव्यम्। यद्वा वामदेव्यम्। 'वामदेव्यं भवत्येतेन वै वामदेवोऽवस्य पुरोधा मगच्छदिति (ता० १३। ९) हि ब्राह्मणम् ॥

इन्द्रस्य सत्रासाहीये द्वे अजितस्य वाजितीति। त्व मु वः सत्रासाह मित्यत्र सामद्वयम्। त्वमुवाः इति मन्द्रादिक माद्यम्, त्वा३४म् इति द्वितीयतृतीयादिकं द्वितीयम्; एते इन्द्रस्य सत्रा-साहीये, सत्रासाह-शब्दयुक्ते। 'सत्रासाहीयं भवति यद्वा असुराणा मसोढ मासीत्तद्देवाः सत्रासाहीयेनासहन्त सत्रैना-नसत्यहीति तत्सत्रासाहीयस्य सत्रासाहीयत्व मिति (ता० १२। ९) हि ब्राह्मणम्। यद्वा अजितस्य वाजितौ इति ॥

वामदेव्यञ्चाश्विनोश्च साम गोतमस्य च भद्र मश्विनोश्चैव साम सोमसाम वेति। सदसस्पति मद्भुत मित्यत्रैकं साम,—॥ सादा इति चतुर्थमंद्रादिकं वामदेव्यम्। चकारो भिन्नवाक्य-द्योतकः॥ ये ते पन्था अधो दिव इत्यत्रैकं साम,—हायि आप्स्दा२३४चाः इति द्वितीयतृतीयादिक मश्विनोः साम॥ भद्रं भद्रं न आ भरेत्यत्र एकं साम,—भद्रआद्राम् इति मन्द्र-चतुर्थादिकं गोतमस्य भद्रम्॥ अस्त्रि सोमो अयं सुतः इत्यत्रैकं

साम,—अस्तिसोमोअयऌसुतः इति तृतीयचतुर्थादिकम् । अग्निनोरेव साम । यद्वा सोमसाम ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके ऊनविंशः खण्डः ॥

त्वाष्ट्रीसाम च गोधासाम च सवितुश्च सामोषसश्च साम त्वष्टुरातिथ्ये द्वे पौषञ्चेन्द्रस्य च मायेन्द्रस्य सांवर्त्ते द्वे संवर्त्तस्य वाङ्गिरसस्य शौनःशेपञ्च च्यावनं वा प्रतीचीनेडञ्च काशीतम् ॥ २० ॥

त्वाष्ट्रीसाम च गोधासाम च सवितुश्च सामोषसश्च साम इति । इङ्खयन्तीरपस्युव इत्यत्रैकं साम,—ईङ्खयन्तीः इति मन्त्रस्वरादिकं त्वाष्ट्रीसाम-नामकम् ॥ न की देवा इनीमसीत्यत्रैकं साम,—नकिर्देवाः इति मन्त्रादिकम्; गोधासाम ॥ दोषो आगाद्बृहदित्यत्रैकं साम,— दोषोऽगागादिति चतुर्थमन्त्रस्वरादिकं सवितुः साम ॥ एषो उषा अपूर्व्या इत्यत्रैकं साम, —एषोउषाः मंत्रादिक मुषसस्साम । सर्वे चकारा भिन्नवाक्यद्योतकाः ॥

त्वष्टुरातिथ्ये द्वे पौषञ्चेन्द्रस्य च मायेति । इंद्रो दधीचो अस्थभि रित्यत्र सामद्वयम् । इंद्रोदधीचो इति मन्त्रादिकं साम, इंद्रोदधायि इति च मन्त्रादिकम्; एते द्वे त्वष्टुरातिथ्ये त्वष्टुरातिथ्यनामके ॥ इन्द्रे हि मत्स्यन्धस इत्यत्रैकं साम,—इन्द्रे हि माद्दाउ मन्त्रस्वरादिकम्; पौषम् । आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नित्यत्रैकं साम,—आतूनोइ इति तृतीयद्वितीयादिक मिन्द्रस्य माया-नामकम् ॥

इंद्रस्य सांवर्त्ते द्वे संवर्त्तस्य वाङ्गिरस्येति। ओजस्तदस्य तित्विषे इत्यत्र सामद्वयम्। हाहाउवा३ इति मन्त्रद्वितीयादिक माद्यम्, ओजस्तदा५स्यतित्विषाइ इति चतुर्थमन्त्रादिकं द्वितीयम्; एते द्वे इन्द्रस्य सांवर्त्ते; रक्षःसंवर्त्तनहेतुभूते। तथाच ब्राह्मणम्—'देवानां वै यज्ञꣳरक्षाꣳस्यजिघाꣳसꣳस्तान्येतेनेन्द्रः संवर्त्तमपावपद्यत्संवर्त्तमपावपत्तस्मात्सांवर्त्तमिति (ता॰ १४। १२)। वा यद्वा एते सामनी आङ्गिरसस्य संवर्त्तस्य स्वभूते॥

शौनःशेपञ्च च्यावनं वेति। अय मु ते समतसि इत्यत्रैकं साम,— अया५मु ता२सा३मातसायि इति चतुर्थतृतीयादिकं शौनःशेपं शुनःशेपेन दृष्टम्। वा यद्वा च्यावनं दाधीचेन च्यवनेन दृष्टम्॥

प्रतीचीनेडञ्च काशीत मिति। वात आ वातु भेषज मित्यत्रैकं साम,—[illegible]वातुवा५इषजामिति प्रतीचीनेडकाशीत मेतन्नामधेयम्। इडेऽस्य साम्नो निधनम्। काशीतं भवति पराचीभिर्वा अन्याभिरिडाभिरेतीदधदेत्यथैतत् प्रतीचीनेडकाशीतं (ता॰) इति हि ब्राह्मणम्॥ २०॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके विंशः खण्डः॥

सौमित्रञ्च श्यावाश्वं च शैखण्डिनं च वैतहव्यं च भारद्वाजं चारुणस्य च वैतहव्यस्य साम सौभरं वा सौभरं चैव पाष्ठौहे द्वे साकमश्वञ्च धुरां वा साम॥२१

सौमित्रञ्च श्यावाश्वं चेति। यं रक्षन्ति प्रचेतस इत्यत्रैकं

साम,—यज्ञ२त्वन्तिप्रचेतसा: इति चतुर्थमन्द्रादिकम्। सौमित्रं, सुमित्रः कुत्सः, तेन दृष्टम्। 'सौमित्रः कल्याण आसीत्यादि, स तपोऽतप्यत स एतत्सौमित्रमपश्यदिति (ता० १३।६) हि ब्राह्मणम्॥ गव्यो षु णो यथा पुरेत्यत्र सामद्वयम्,—गव्योषुणोयथा-पुरा इति आद्यम्, गव्योषुणोयथापुराऽ६ए इति द्वितीयम्; एते द्वे श्यावाश्वे; श्यावाश्वो नाम ऋषिः॥

ग्रैवगिडनं च वैतहव्यं च भारद्वाजं वारुणस्य च वैत-हव्यस्य साम सौभरं वेति। इमास्त इन्द्र पृश्नयः इत्यत्रैकं साम,—इमास्तई इति मंद्रस्वरादिकं ग्रैवगिडनम्॥ अया धिया च गव्ययेति अत्र सामैकं,—अयाधियाचगव्याऽ६येति मन्द्राति-मन्द्रादिकं वैतहव्यं वीतहव्येन ऋषिणा दृष्टम्॥ पावकान: सरस्वतीत्यत्रैकं साम,—पावकानईयेति मन्द्रचतुर्थस्वरादिकं भारद्वाजं भरद्वाज ऋषि, तेन दृष्टम्॥ क इमं नाहुषीष्वत्रैकं साम,—कइमम् उहुवाहायि इति चतुर्थमन्द्रादिकम्। वैत-हव्यस्य वीतहव्यपुत्रस्य अरुणस्य साम। वा यद्वा एतत्साम सौभरं; सौभरिर्नाम ऋषिः॥

सौभरञ्चैव पार्ष्ठौहे द्वे साकमश्वञ्च धुरां वा सामेति। आ याहि सुषुमा हित इत्यत्रैकं सामोत्पन्नम्,—आयाहिसू इति पंद्रादिकं सौभरमेव॥ महित्रीणामवरस्तु इत्यत्र सामद्वयम्। महायित्रा२३४यिणाम् इति तृतीयद्वितीयादिक माद्यम्, महि-त्रीणामवरस्तूऽ६ए इति मंद्रमंद्रातिमंद्रादिकम्; एते द्वे पार्ष्ठौहे; पृष्ठौह आङ्गिरसः, तेन दृष्टे॥ त्वावतः पुरूवसो इत्यत्रैकं साम,—त्वावतो२ इति क्रुष्टद्वितीयस्वरादिकम्। साकमश्वं वा अथवा एतत्साम धुरांसाम-नामधेयम्। तथाच ब्राह्मणम्—

वा गौरीवितानि वाश्वे द्वे गौरीविते द्वे श्रौतकक्षं तृतीयं सौमित्रे द्वे बृहद्वैवोदासं तृतीयं रैवते द्वे वैणवे वा श्वाकरवर्णं वैनयोः पूर्वं मौद्गले द्वे वीङ्कं वैनयोः पूर्वं मार्षभाणि त्रीणि सैन्धुक्षितानि वाश्राश्वानि वा कौत्से द्वे पाष्ठवाहे वा दावबाले वा सौमेधानि त्रीणि पूर्वतिथानि वा पौर्वातिथानि वा दैवातिथं च मैधातिथं वा ॥ १८ ॥

वैतहव्यानि त्रीण्योकोनिधनं वैषां तृतीय मिति। सम्य मा वो अन्धस इत्यत्र सामत्रयम्। तत्र, पान्तमावोअन्धसः इन्द्राभि रिति चतुर्थमंद्रादिक माद्यम, पान्तमावोअन्धसः इति चतुर्थमंद्रादिकं द्वितीयम, पा॥न्त मिति ... तृतीयम्। एतानि त्रीणि सामानि. वैतहव्यानि वीतहव्यो नाम ऋषिः। यद्वा एषां मध्ये तृतीयं साम औकोनिधन मेतन्नामधेयम्; 'औ३का२२४५:'—इति चतुर्थादिकं निधनं गीतम्॥

आश्वसामनी द्वे गौरीविते द्वे आश्वसाम चैव गौरीवितमेव सर्वाणि वा आश्वसामानि सर्वाणि वा गौरीवितानीति। प्र व इन्द्राय मादनं मित्यत्र षट् सामान्युत्पन्नानि। प्रवइन्द्रा२ इति क्रुष्टद्वितीयादिकमाद्यम, प्रवा२इंद्रा इति क्रुष्टद्वितीयादिकद्वितीयम्। ते द्वे आश्वसामनी अश्विर्नाम वशिष्ठपत्र ऋषिः। प्रव ई३या इति द्वितीयतृतीयादिकं तृतीयम्, प्रवोइवा३ इति क्रुष्टद्वितीयस्वरादिकं चतुर्थम्। ते उभे गौरीविते एतन्नाम धेये। प्रवोदा३इति द्वितीयतृतीयक्रुष्टादिकं पञ्चमं आश्व-

प्रजापतेश्च निधनकामं सिन्धुषाम वेति। अहमिद्धि पितुष्परीत्यत्रैकं साम,—अहमिद्धा५यि इति चतुर्थमंद्रस्वरादिकं प्रजापतेर्निधनकाम-नामकम्; 'ओहोओहोवा२३४५'—इति, साम्नि निधनत्वेन पठितत्वात्। यद्वा सिन्धुषाम नामकम्॥

रेवत्यश्च वाजदावर्यौ वेति। रेवतीर्नः सधमादे इत्यत्रैकं साम,—रेवतीर्नः इति मन्द्रस्वरादिकम्; रेवत्यः रेवतीशब्दयुक्तं साम। रेवतीपदवचनेन सामाभिधीयते इति तत्पदस्यैवोपादानं कृतम्; तत्तु त्रिलिङ्ग मिति न विरोधः। वा यद्वा वाजदावर्यः तन्नामधेयं वा। 'वाजदावर्यो भवन्ति, अन्नं वै वाजः'—इत्यादि, 'अन्नदावर्यो रेवत्यो मातरः'—इत्युक्तं (ता० १३।९) च ब्राह्मण मनुसन्धेयम्॥

सौमापौष्णं गोश्रत्रीयं वेति। सोमः पूषा च चेतनु रित्यत्रैकं साम,—सोमःपूषा इति मंद्रस्वरादिकं सौमापौषं सोमपूषदेवताक मेतन्नामधेयं साम। देवताद्वन्द्वे चेत्युभय-पदवृद्धिः। चकारो भिन्नवाक्यद्योतनार्थः। वा अथवा गोश्रत्रीय मेतन्नामधेयुक्तं साम; 'गावो२अश्वा२३४५'—इति निधनत्वेन साम्नि पठितत्वात्॥ १७॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः सप्तदश खण्डः॥

वैतहव्यानि वीणाकीनिधनं वैषां तृतीयं शाक्त्यसामनी द्वे गौरीविते द्वे शाक्त्यसाम चैव गौरीवितञ्चैव सर्वाणि वा शाक्त्यसामानि सर्वाणि

त्वाष्ट्रीसाम त्वष्टुरातिथ्ये द्वे ग्यावाश्वे द्वे इति । इमा उ त्वा पुरूवसो इत्यत्रैकं साम,—इमाउत्विति मन्द्रादिकं त्वाष्ट्रीसाम नाम। 'त्वाष्ट्री साम भवतीन्द्रं वा अग्यावमिथं भूतानि नाप्यापयमित्यादि ब्राह्मण मनुसन्धेयम् (ता० १२।५) । अथाह गोरमन्वतेत्यत्र सामद्वयोत्पत्तिः । आवा इति चतुर्थमन्द्रादिकामाद्यम्, हावावा इति द्वितीयम् । ते द्वे त्वष्टुरातिथ्यनामके ॥ यदिन्द्रो अनयद्रितः इत्यत्र सामद्वयम् । यदिन्द्रोया इति मन्द्रादिकं, यदिद्रोअनयद्रिता६ए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकं द्वितीयम् ; ते द्वे पौषे पूषदेवताके एतन्नामधेये । गौर्धयति मरुता मित्यत्र सामद्वयम् । गौर्धया६ए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकाम्, गौर्धयतिमरुता६ए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिम् ; ते द्वे [illegible] एतन्नामधेये ॥

प्रजापतेः सुतश्रयिष्ठीये द्वे सत्रोरयिष्ठीये द्वे इति । इन्द्र को हरिभिः सुत मित्यत्र सामद्वयम् । उपनोऽ२ः२इति द्वितीयकुष्टादिकं माद्यम्, उपनोहेति मन्द्रादिकं द्वितीयम् ; एते द्वे सुतश्रयिष्ठीये 'सुतश्रयिष्ठा'-शब्दयुक्ते ; 'औहोवा सुतश्रयिष्ठा२३४५:' —इति निधनत्वेन साम्नि पठितत्वात् । वा अथवा सत्रोरयिष्ठीये एतन्नामधेये ॥

इष्टाहोत्रीयं चापरसं वापां वा निधि रिति । इष्टा होत्रा असृक्षतेति अत्र एकं साम,—इष्टाहोत्राः इति मन्द्रचतुर्थस्वरादिकमिष्टाहोत्रीय मिष्टाहोत्र-शब्दयुक्तम् । मतौ छः सूक्तसाम्नोरिति मत्वर्थीयश्छः । वा यद्वा आपरसं नामकम् । अथवा अपांनिधि नामकम् ; 'ए३उदधिर्णिधि१:'–इति निधनत्वेन साम्नि पठितत्वात् ॥

मिति तृतीयचतुर्थ्यादिकं तृतीयम्. प्रसम्राजञ्चर्षणीनामिन्द्रं स्तोतानीति चतुर्थमन्त्रादिकं तुरीयम्। ते उभे कुत्सस्य सम्बन्धिनी प्रतीको प्रथमसमयोर्म्मे एतन्नामके; विशेष्यस्य पुल्लिङ्गत्वा द्विषिचयं द्वाविति पदं तल्लिङ्ग मिति नास्ति विरोधः॥ १६॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके षोड़श-खण्डः॥

औपगवे द्वे सौश्रवसे वाथमथे वा मथाथे वा सौमित्रे वा ग्रैखण्डिने वा त्वाष्ट्रीसाम त्वष्टुरातिथ्ये द्वे पौषे द्वे श्यावाश्वे द्वे प्रजापतेः सुतरयिष्ठीये द्वे सतोरयिष्ठीये वैष्टारोवीयं चाप्सरसं वापां वा निधिः प्रजापतेश्च निधनकामं सिन्धुषाम वा रैवत्यं वाजदावर्यौ वा सौमापौषञ्च गोषश्लीयं वा॥ १७॥

औपगवे द्वे इत्यादि। अपादु शिप्रग्यन्धसः इत्यत्र सामद्वयम्। अपादुशी इति मन्त्रादिक माद्यम्, अपादूश्शिप्रियन्धसाः इति मन्त्रद्वितीयादिकं द्वितीयम्। ते द्वे औपगवे उपगुना दृष्टे। अत्र ऋषिनाम विकल्पान् दर्शयति—'सौश्रवसे वाथमथे वा मथाथे वा सौमित्रे वा ग्रैखण्डिने वेति। सौश्रवसनामके एते सामनी; 'सौश्रवसश्चवत्सुपगुर्वै सौश्रवसः'—इति (ता० १४।६) ब्राह्मणम्। यद्वा अथमथनामके, मथाथे नामके अपि वा, सौमित्रे यद्वा, ग्रैखण्डिने नामधेये वा॥

भरद्वाजस्य मौचे द्वे इयनिधनं वैनयोः पूर्वं मिति । यन्न नो देव सवितरित्यत्र सामद्वयोत्पत्तिः । यन्नोदेवसवितः औहोवेति मन्त्रचतुर्थादिकम्, यन्ना२४नो देवसा इति तृतीय-द्वितीयादिकम्; ते द्वे भरद्वाजस्य मौचे, एतन्नामधेये । अथवा अनयोः पूर्वं साम इयनिधनं 'इया२या२३४'—इति यस्य निधनम् । अत्र ब्राह्मणम्—'प्रजापतिः प्रजा असृजत ता असृष्टा अबला इवाच्छयंस्ता एतेन साम्ना इयायेत्योजो वीर्य-मदधादिति (ता० १४ । ५) ॥

भारद्वाजानि त्रीण्यार्षभाणि वा सैन्धुक्षितानि वेति । कस्य वृषभो युवेत्यस्यां सामत्रय मुत्पन्नम् । तत्र कू२३४वस्यवाइ इति ऋग्द्वितीयादिक माद्यम्, कुवाकुवेति चतुर्थमन्त्रादिकं द्वितीयम्, ऐहीयेही कस्यवृषभोयुवेति मन्त्रचतुर्थस्वरादिकं तृतीयम् । एतानि त्रीणि सामानि भारद्वाजानि भरद्वाजेन दृष्टानि; वा अथवा आर्षभाणि ऋषभो नाम ऋषिः तत्सम्भूतानि; यद्वा सैन्धुक्षितानि सिन्धुक्षित्सम्बन्धीनि ॥

यास्त्यसामनी द्वे इति । उपह्वरे गिरीणा मित्यस्यां साम-द्वयम् । उपह्वरायि इति मन्त्रद्वितीयादिक माद्यम्, इहामी-३४दा मिति तृतीयद्वितीयादिकम्; एते द्वे यास्त्य-सामनी यास्त्यो नाम वसिष्ठापत्य मृषिः, तेन दृष्टे ।

वार्षम्बरे द्वे कुत्सस्य प्रस्तोकौ द्वौ । प्रसम्राजं चर्षणीना मित्यस्यां सामचतुष्टयम् । प्रसम्राजा मिति मन्त्रादिक माद्यम्, प्रजम्राजोहायि इति चतुर्थमन्त्रादिकं द्वितीयम्; एते उभे वार्षम्बरे वर्षम्बरसंज्ञेन ऋषिणा दृष्टे । 'संज्ञायां भृतृवृजि-धारीति खजन्तो वर्षम्बरशब्दः । प्रसम्राजञ्च र्षणा१२३४यिनां

यद्युक्त मेतन्नामकम् ॥ इम उ त्वा विचक्षत इत्यत्रैकं साम ;— इमउत्वाविचक्षते ए३ इति चतुर्थतृतीयस्वरादिकम् । पौषं पूष देवताक मेतत्साम ॥

मरुतांच संवेशीयं सिन्धुषाम वेति । समस्य मन्यवे विशः इत्यत्रैकं साम ;—समस्यामा१ न्यावेविशाः इति क्रुष्ट द्वितीयादिकम् । मरुतां स्वभूतं संवेशीयं संवेशशब्दयुक्त मेत न्नामकम् वा अथवा सिन्धुषाम सिन्धुर्नाम ऋषिः ॥

हाविषते द्वे हाविष्कृते द्वे इति । देवाना मिद वो मह इत्यत्र सामचतुष्टयम् । तत्र, देवा नामिति मन्द्रादिकं प्रथमम्, हाउ देवानामिदवोमहत्हाउ इति मन्द्रादिकं द्वितीयम् ; एते द्वे हाविषते हविष्मानामाङ्गिरा ऋषिः, तेन दृष्टे। देवानामिदवोहाउ माहाहादिति मन्द्रचतुर्थादिकन्तृतीयम्, देवानामिदवोमा- हादिति मन्द्रचतुर्थमन्द्रस्वरादिकन्तुरीयम् ; ते द्वे हाविष्कृते हविष्कृदाङ्गिरा ऋषिः, तेन दृष्टे । 'हविष्मांश्च हविष्कृच्चाङ्गिरसां वा स्ता मिति (ता० १५ । ५) ब्राह्मणः । अत्र ऋषिद्वयद्योत नाय द्वितीयसामान्ते 'औहोवा हविषते' इति निधनं पठितम् ; तुरीयसामान्ते 'हाविष्कृते' इति निधनं पठितम् ॥

काक्षीवतञ्चोपसचेति । सोमानाᳫ स्वरण मित्यत्रैकं साम,— सोमा३नाᳫ स्वरणा मिति मन्द्रद्वितीयतृतीयस्वरादिकम् ; काक्षीवतं कक्षीवानृषिः तेन दृष्टम् । अस्य साम्नः कक्षीवत्सम्ब न्धित्वं ब्राह्मणे श्रूयते —'काक्षीवत्सं भवति कक्षीवान् वा एत- नौशिजः प्रजापतिं भूमाय मगच्छदिति (१४ । ११) । बोधन्मना इदस्तु मो इत्यत्रैकं सामोपसदिति:, बोधन्मनाः इति मन्द्रस्वरा- दिकम् । औपस मुपसिः सम्बन्धि ॥

वै' इत्यादि, 'तद्दारसतोऽदारसृत्त्व मित्यन्तं श्रेयम्। (ता० १५। ३) यचमिन्द्रा इति मन्त्रादिकन्तृतीयम्, मारुतञ्च ध्रुवदेतन्नामकस्यैव साम। यथामौहो इन्द्रे ति मन्त्रचतुर्थादिकं चतुर्थम्, यथामौहोवाहायि इति तृतीयद्वितीयादिकं पञ्चमम्; एते द्वे भरद्वाजस्यैवादारसृन्नामके एव॥

ऐश्ववाहानि त्रीण्यैश्ववाहाराणि वेति। श्रा घा ये अग्नि मिन्धते इति अत्र सामत्रयम्। आघायेश्वग्निमिन्धातायि इति मन्त्रचतुर्थादिक माद्यम्, आघायइहेति मन्त्रचतुर्थादिकन्द्वितीयम्, औहोआघायाह्६ए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकन्तृतीयम्। एतानि त्रीणि ऐश्ववाहानि; इश्ववाहसंबधिनी एतन्नामकानि। इश्ववाहने इश्वाहरणे वा एतानि सामानि विनियुक्तानीत्यर्थः॥

अहेः पैडूस्य सामाहेश्वो वा पैडूस्य पैद्वस्य वेति। भिन्धि विश्वा अप द्विष इत्यत्रैकं साम,—भिण्ध्रे'हायि इति मन्द्रचतुर्थादिकं पैडूस्याहेः साम। — — —॥१५॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठकस्य पञ्चदश खण्डः॥

ऐषञ्च पौषञ्च मरुताञ्च सवेशीयञ्च सिन्धुषाम च द्वाविष्मते द्वे द्वाविष्कृते द्वे काक्षीवतञ्चौषसञ्च भरद्वाजस्य मौक्षे द्वे दस्तणिधनं वैनयोः पूर्वं भारद्वाजानि त्रीण्यार्षभाणि वा सैन्धुक्षितानि वा शाक्लसामनी द्वे वार्षन्धरे द्वे कुत्सस्य प्रस्तोकौ द्वौ॥ १६॥

ऐषञ्च पौषञ्चेति। इहेव शृण्व एषा मित्यत्रैकं साम;—इहेषा२३शृण्व एषा मिति द्वितीयचतुर्थादिकम्। ऐषम्, एष-

द्वितीयम्; एते द्वे भारद्वसवे भारद्वसु-सम्बन्धिनी॥ मान-इन्द्राभ्यादिश इति अत्र सामद्वयम्। मानइन्द्राभियाद्दायिशाः इति मन्त्रचतुर्थादिकं प्रथमम्, मानाश्भाश्यिन्द्राभियादिशाः इति मन्त्रचतुर्थादिकं द्वितीयम्। एते द्वे ताम्वे तम्वो नाम ऋषिः, तेन दृष्टे॥

इन्द्रस्य रोहितकूलीये द्वे विश्वामित्रस्य वेति। एन्द्रसान-सिष्वयि मित्यत्र सामद्वयम्। एन्द्रवेति चतुर्थमन्त्रादिकं प्रथमम्, एन्द्रसानसायि मिति चतुर्थमन्त्रादिकं द्वितीयम्; एते द्वे इन्द्रस्य संबन्धिनी रोहितकूलीये एतन्नामधेये। एतद् देवतानिबन्धनं नाम। अथवा विश्वामित्रस्य ऋषेः संबन्धिनी सामनी। अनयो-र्विश्वामित्रसंबन्धित्वं ब्राह्मणे अभिहितम्— 'रोहितकूलीयं भवतीत्यादि, 'अपश्यदित्यन्तं ज्ञेयम् (ता० १४।३)॥

इन्द्राण्याः सामनी द्वे इन्द्रस्य च सहस्रबाहवीय मिति। इन्द्रं वयं महाधने इत्यत्र सामद्वयम्। इन्द्राम् इन्द्रं वायाऽ२म इति ऋगुष्टादिक माद्यम्; इन्द्रंवयाम् इति मन्त्रादिकन्द्वितीयम्। एते द्वे इन्द्राण्याः सामनी॥ अपिबत्कद्रुवः सुत मित्यत्रैकं साम,— अपिबत्काद्रु६वःसुता मिति मंत्रातिमन्त्रादिकम्। इन्द्रस्य सहस्र-बाहवीयं सहस्रबाहुमन्त्रोपेत मेतन्नामकं मत्वर्थीयो यतुः॥

श्रुधतो मारुतस्य साम भरद्वाजस्यादारसद् श्रुधतश्चैव मरु-तस्य साम भरद्वाजस्य चैवादारसद्दिति। वय मिन्द्र त्वायव इत्यत्र पञ्च सामानि। वयमाऽ२३यिन्द्रा इति द्वितीयऋगुष्टादिकं प्रथमम्, मारुतस्य मरुतपुत्रस्य श्रुधत एतन्नामकस्य ऋषेः साम। हाउ वय मिन्द्रा इति मन्त्रादिकन्द्वितीयम्, भरद्वाजस्य अदारसन्नामकम्। अस्य निर्वचनं ब्राह्मणे दर्शितम्—'दिवोदासं

एतानि त्रीणि दैर्घतमसानि। दीर्घतमसः स्वभूतानि। ऋषि-द्वयस्यापि सर्वैः सह सम्बन्धं दर्शयति—'सर्वाणि वा तौदानि सर्वाणि दैर्घतमसानीति। वा अथवा सर्वाणि पञ्च सामानि तौदानि ; यद्वा सर्वाणि दैर्घतमसानि ॥

श्यावाश्वस्य प्रहितौ द्वाविति। प्र होत्रे पूर्व्यं वच इति अस्या मृच्युत्पन्नं सामद्वयम्। तत्र प्रहोत्रेपूरिति मन्द्रस्वरा-दिकं प्रथमम्, प्रहोत्रा३यि पूर्वियं वचाः इति मन्द्रद्वितीयादिकं द्वितीयं साम ; ते उभे श्यावाश्वस्य प्रहितौ, श्यावाश्वऋषिणा प्रहितौ दृष्टावित्यर्थः। लिङ्ग मविवक्षितम् ॥

प्रजापतेः श्रुधीये द्वे श्रुध्ये वा अह्वे वा सत्ये वा सामनी वेति। अग्ने वाजस्य गोमत इति अत्र सामद्वमोत्पत्तिः। अग्नेवाजा३स्य गोमतेवेति चतुर्थमन्द्रादिक माद्यं अग्नेवाजस्य गोहुम् मतोह्वो-हावेति मन्द्रस्वरादिकन्द्वितीयम् ; ते द्वे प्रजापतेः श्रुधीये, श्रुधि-पदयुक्ते, एतन्नामके सामनी ; 'अवाउ श्रुधीया३ ए२३हिया३४३' इति साम्नि विद्यमानत्वात्। तथाच ब्राह्मणम्—'प्रजापति रुपा-वत्तत: प्रजा असृजत ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामएस्तानेतेन साम्ना श्रुधिया एहियेत्यन्वह्वयंस्त उपावर्त्ततेति ॥

प्रजापतेः सदोहविर्धानानि त्रीणीति। अग्ने यजिष्ठो अध्वरे इत्यस्यां सामत्रय मुत्पन्नम्। तत्र अग्नेयजिष्ठाअध्वरा६ए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिक माद्यम्, अग्ने इया३४३ई३४या इति मन्द्रद्वितीयादिकन्द्वितीयम्, अग्नइया ओवेति मन्द्रद्वितीय-स्वरादिकं तृतीयं साम ; एतानि त्रीणि प्रजापतेः सम्ब-न्धीनि, सदोहविर्धाननामधेयानि। किं कस्य सदःसंज्ञा, कस्य हविर्धानसंज्ञा ? किं सर्वेषा मिति शङ्कायां विशेष माह —'सदः

ह्योयि हरसा हराइए इति तृतीचतुर्थादिकम् । अगस्त्यस्य ऋषेः सम्बन्धि राक्षोघ्नं रक्षोहननसमर्थं साम ॥ त्व मग्ने वसूए रिहेत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—त्व मग्ने त्व मग्नायि इति चतुर्थमंद्रादिकम् । मानवं मनुनाम्ना ऋषिणा दृष्टम् । सर्वत्र चकारो वाक्यभेदद्योतनार्थः ॥ ११ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके एकादशखण्डः ॥

तौदे द्वे दैर्घतमसानि त्रीणि सर्वाणि वा तौदानि सर्वाणि वा दैर्घतमसानि श्यावाश्वस्य प्रहितौ द्वौ प्रजापतेः श्रुधीये द्वे श्रुद्धे वा श्रद्धे वा सत्ये वा सामनी वा प्रजापतेः सदो हविर्धानानि त्रीणि सदः पूर्वए हविर्धाने उत्तरे त्वष्टुरातिथ्य मदितेश्च साम वार्क्ष-जम्भञ्चागस्त्यस्य च राक्षोघ्नए सोमक्रतवं च बृह-दाग्नेयीयं वागस्त्यस्य चैव राक्षोघ्नम् ॥ १२ ॥

तौदे द्वे दैर्घतमसानि त्रीणि । पुरु त्वा दाशिवाङ् वोचे इति अस्या मृचि पञ्च सामानि । तत्र पुरु इति चतुर्थतृतीया-दिक मादिमम्,—पुरुत्वादाशिवाएवोचे इति मन्द्रचतुर्थ-मन्द्रादिकन्द्वितीयम्; ते उभे तौदे तोदो नाम ऋषिः, तेन दृष्टे । पुरुत्वादाशिवाएयो चे चे इति मन्द्रचतुर्थादिकन्तृतीयं, पुरुत्वा३दाशिवाएवोचे इति मन्द्रद्वितीयतृतीयादिकन्तुरीयम्, पुरुत्वा२३दाशिवाएवोचेहाविति द्वितीयकुष्टादिकं पञ्चमम्;

साम। इंद्रस्य स्वभूतेंद्रिय-नामकं साम वा। यद्वा इंद्रस्य-प्रियनामकम्। वा-शब्दः पूर्वत्रापि सम्बन्धनीयः॥ १०॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके दशमः खण्डः॥

बार्हस्पत्यञ्चारूढवच्चाङ्गिरसं यामं वासिते द्वे त्वाष्ट्रीसाम चागस्त्यस्य च रात्तोघ्नं मानवञ्च॥ ११॥

बार्हस्पत्यञ्चारूढवच्चाङ्गिरसं यामं वेति। सोमं राजान मित्यत्र एकं साम,—सोमं राजानं वरुणा मिति चतुर्थ-मंद्रस्वरादिकं बार्हस्पत्यम्। चकारो वाक्यभेदार्थः॥ इतएत-उदारुहन्नित्यत्र सामैकम्,—आरो२हानिति क्रुष्टतृतीयद्विती-यादिकम्। आरूढ़-शब्दयुक्त मङ्गिरसां स्वभूतं साम; उदारुह-न्निति साम्नि विद्यमानत्वात्। वा अथवा एतत्प्रभ यामं यमेन दृष्टम्; अथवा यमोऽग्निस्तद्देवताकं वेति सामगेन ग्रन्थे प्रथमे आग्नेये काण्डे पठितत्वात्॥

आसिते द्वे इति। राये अग्ने महे इत्यत्र सामद्वय मुत्पन्नम्। राये अग्ने महायि इति मंद्रचतुर्थस्वरादिकं प्रथमम्, रायाया-२३ग्नेमहेत्वाहाउ इति द्वितीयक्रुष्टादिकं द्वितीयम्; एते द्वे आसिते, असित-प्रकाशमाने एतन्नामके सामनी भवतः॥

त्वाष्ट्रीसाम चागस्त्यस्य च रात्तोघ्नं मानवञ्च इति। दधन्वेवा-यदीमनु इत्यत्रैकं सामोत्पन्नम्,—दधन्वेवा५यदीमनू इति चतुर्थमंद्रस्वरादिकम्। त्वाष्ट्रीसाम, त्वाष्ट्रीनाम काचिद् देवता॥ प्रत्यग्ने हरसा हरेति अस्या मृच्युत्पन्न मेकं साम,—प्रत्यग्ने

दग्नये इति अस्यां सामद्वय मुत्पन्नम्। यद्वाहिष्ठन्तदेति चतुर्थ-मन्द्रादिकं प्रथमम्, यद्वाहिष्ठन्तदग्नये यद्वाहिष्ठावेति चतुर्थमन्द्र-चतुर्थस्वरादिकन्द्वितीयम्; ते द्वे अग्नेर्यद्वाहिष्ठीये यद्वाहिष्ठ-शब्दयुक्ते एतन्नामके सामनी। यद्वाहिष्ठशब्दाच्मतीच्छः सूक्त-साम्नोरिति मत्वर्थीयच्छः। वा अथवा एते एव सामनी यत्र्मर्ष-हिष्ठीये यत्र्मर्षहिष्ठ-शब्दोपेते एतन्नामधेये भवतः। वर्णान्तर-प्रक्षेपेणापि क्वचित्प्रयोगे एव ऋचि गीयते॥

अग्नेर्विशोविशीय मैड़ं वा शार्गं मिति। विशो विशो वो इत्यस्यां सामैकं,—विशो विशो हुमिति मंद्रस्वरादिकम्, अग्नेर्विशोविशीयं विशोविश-शब्दोपेत मेतन्नामक मेतदग्निना दृष्टम्। वा अथवा ऐडं शार्गम्, इड़ा-शब्देन पुष्टिरभिधीयते पुष्टिर्वै इड़ा इत्यैतरेयारण्यकम्। अन्नं हि पुष्टिः, ऐड़ं इड़ा मन्नन्तद्युक्तम्; शार्ग मेतन्नामकम्। अन्नस्तुतिपरत्वेन विकल्पः॥

प्रजापतेश्च कनीनिके द्वे चत्रेर्वेति। बृहद्वयो हि भानवे इत्यत्र सामद्वय मुत्पन्नम्। बृहद्वया इति मंद्रस्वरादिक माद्यं, बृहद्वयोहिभाना२वाइ इति मंद्रादिमंद्रमंद्रादिकन्द्वितीयम्; ते उभे प्रजापतेः स्वभूते कनीनिके एतन्नामधेये सामनी। वा अथवा अत्रिसम्बन्धिनी सामनी॥

श्रौतर्वणञ्चेति। अगन्मवृत्रहन्तम मिति अस्या मेकं सामोत्पन्नम्,—अगन्मवृ इति मंद्रस्वरादिकम्, श्रौतर्वणं श्रुतर्व-शब्दयुक्त मेतन्नामकं साम॥

काश्यपस्य च स्वयोनीन्द्रस्य वेन्द्रिय मिन्द्रस्य वा प्रिय मिति। जातः परेण धर्मणेत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—जातःपरेणा२धेति द्वितीयतृतीयस्वरादिकं साम। काश्यपस्य ऋषेः स्वयोनिनामकं

पार्थे च बृहच्चाग्नेयं यामञ्च बृहच्चैवाग्नेयं बृहतश्च कौमुदस्य सामाग्नेर्यद्वाहिष्ठीये द्वे यन्माऽंहिष्ठीये वाग्नेर्विशोविशीय मैडं वा शार्गं प्रजापतेश्च कनीनिके द्वे अत्रेर्वा श्रौतर्वणञ्च काश्यपस्य च स्वयोनीन्द्रस्य वेन्द्रिय मिन्द्रस्य वा प्रियम् ॥ १० ॥

पार्थे च बृहच्चाग्नेयं यामञ्च बृहच्चैवाग्नेयं बृहतश्च कौमुदस्य सामेति । अग्न ओजिष्ठ माभर इत्यस्या मृचि सामद्वयोत्पत्तिः । आग्नाओ२३४वेति क्रुष्टद्वितीयस्वरादिकं प्रथमम्, अग्ने हाउ इति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकन्द्वितीयम्; एते द्वे पार्थे पथशब्दयुक्ते सामनी; 'रक्षि वाजाय पन्थाम्'—इति साम्नोर्विद्यमानत्वात् सैवंत्र चकारो वाक्यभेदार्थः ॥ यदि वीरो अनु ष्यादित्यत्रैव सामोत्पन्नम् —यदिवीरोअनुष्यात् ऐया३४३ऽ३४या इति तृतीय चतुर्थादिकम्; आग्नेय मग्निदेवताकं साम, बृहन्नामकम् । त्वेषस्ते धूम ऋण्वति इति अस्या मृचि एकं सामोत्पन्नम्,— त्वेषास्ते२३धूमऋण्वतिहाविति द्वितीयक्रुष्टादिकं, यामं यम पार्थिवोऽग्निस्तद्देवताकम् ॥ त्वं हि क्षैतवद्यश इत्यत्र एकं साम —त्वंहिक्षैतवद्यश इय इयाहायि इति चतुर्थमन्द्रादिकम्, आग्नेर मग्निदेवताकं बृहच्चैव बृहन्नामक मेव ॥ प्रातरग्निः पुरुप्रिर मित्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—प्रातरग्नायिःपूरुप्रियाः इति मन्द्रा तिमन्द्रमन्द्रादिम्, कौमुदस्य कुमुदो नाम ऋषिः; तदपत्यस बृहन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धि साम ॥

अग्नेर्यद्वाहिष्ठीये द्वे यन्माऽंहिष्ठीये वेति । यद्वाहिष्ठस्

वासुक्रञ्च पौषञ्च कौत्सञ्चेति । प्रभूर्जयन्तमंहाविपोधा मित्यत्र एकं साम ;—प्रभूर्जयन्ता मिति चतुर्थमन्द्रादिकम्, वासुक्रं वसुक्रनाम ऋषिः, तेन दृष्टम् । सर्वत्र चकारो वाक्यभेदद्योतकः ॥ शुक्रन्ते अन्यद्यजतन्ते अन्यदित्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—शुक्रन्ते अन्यद् यजतम्, त आ२न्यादिति मन्द्रचतुर्थादि पौषं पूषदेवताकम् ॥ इडा मग्ने पुरुदंसंसनिंगोः इत्यत्र एकं साम,—इड़ा-मग्नायि इति मन्द्रादिकम्, कौत्सं कुत्सेन ऋषिणा दृष्टम् ॥

काश्यपे द्वे इति । प्रहोताजात इत्यत्र सामद्वयोत्पत्तिः । प्रहोताजाताः इति चतुर्थमन्द्रादिक माद्यं, प्रहोताजातः३हुवा-हायि इति चतुर्थमन्द्रादिकन्द्वितीयम् ;—ते द्वे काश्यपे कश्यपस्य स्वभूते सामनी ॥

घृताचेराङ्गिरसस्य साम भरद्वाजस्य प्रासाहं मिति । प्रसम्राज मसुरस्य प्रशस्त मित्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,— प्रसम्राज४ मिति मन्द्रादिकम् ; आङ्गिरसस्याङ्गिरोपुत्रस्य घृताचेः एतन्नामधेयस्य ऋषेः साम ॥ अरण्योर्निहितो जातवेदा इत्यस्या मेकं सामोत्पन्नम्, अरण्योरिति मन्द्रादिकम् । भरद्वाजस्य स्वभूतं प्रासाहं शत्रुभिभवनसमर्थम् तन्नामकं साम ॥

अग्नेर्वैश्वानरस्य राक्षोघ्न मत्रेर्वेति । सनादग्ने मृणसि यातुधाना नित्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अहावो३हा दिः इति तृतीय-द्वितीयस्वरादिकम् । वैश्वानराख्यस्याग्नेः स्वभूतं, राक्षोघ्नं रक्षोहननसाधन मेतन्नामधेयम् ; एतद्दैवतं नाम । वा अथवा अत्रे रेतन्नामकस्य ऋषेः राक्षोघ्नं साम ॥ ६ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके नवमः खण्ड ॥

प्रसिद्धिः हविर्वा, तत्साधनहेतुभूते सामनी भवतः ; प्रशस्त मिति पदस्य साम्नि विद्यमानत्वात् । आख्यादिसूत्रे स्फातेरपाठेऽपि प्रत्ययः, प्रकृतेश्च तद्रूप मिति वचनात् ; तदुपपदात् करोतेः ख्युन् प्रत्ययः । च्यावने वा च्यवनो नाम ऋषिः, तेन दृष्टे वा । शैखण्डिने वा शिखण्डिनः स्वभूते वा । ऐन्वके वा इन्वकाख्यऋषिणा दृष्टे । एतेषां नाम्ना मुपयोगः प्रयोगान्तरे द्रष्टव्यः ॥ ८ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः अष्टमः खण्डः ॥

श्यैनञ्च श्येनं वा शैतं वा शयनं वा शायनं वा प्रजापतेर्वा दीर्घायुष्यं वासुक्रञ्च पैषङ्गं कौत्सञ्च काश्यपे द्वे घृताचेराङ्गिरसस्य साम भरद्वाजस्य प्रासाह मग्नेर्वैश्वानरस्य रान्धोघ्न मग्नेर्वा ॥ ९ ॥

श्येनस्य श्येनं वा श्यैतं वा शयनं वा शायनं वा प्रजापतेर्वा दीर्घायुष्य मिति । अबोध्यग्निः समिधा जनाना मित्यस्यामुत्पन्न मेकं साम,— अबोधियेति चतुर्थमन्त्रादिकं श्येनस्य एतन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धि श्यैनम् ; अथवा श्येनः शंसनीयप्रतिरग्निः तस्य स्वभूतम् ; विकल्पो वक्ष्यमाणापेक्षयैव कृतः वा अथवा शैतनामधेयम् ; तस्येद मित्यर्थे अण् प्रत्ययः यज्ञद्वेष्टृणीणां नाशकर मित्यर्थः । शयनं वा शायनं वा वाह्यज्ञानं न युक्तं करोतीति तस्यैतन्नामोपपन्नम् । अपिवा प्रजापतेर्दीर्घायुष्यम्, दीर्घायुःसाधन मेतन्नामकं मनुनामादिप्रयोजनापेक्षित मेतन्नाम । एकस्मिन् साम्नि विधाय गातव्य मिति नामविकल्पः कृतः ॥

वामदेव्यञ्च रौद्रं वेति। आ वो राजान मित्यत्र एकं साम, —आवोराजेति चतुर्थमन्द्रादिकम् ; वामदेव्यं वामदेवनामकेन ऋषिणा दृष्टम्। वामदेवाड्ड्यड्डाविति दृष्टं सामेत्यर्थे ड्य प्रत्ययः। अत्र च देवताभेदेन मन्त्रशब्देन वा विकल्पः। वा अथवा रौद्रं रुद्र देवताकं रुद्रशब्दोपेतं वा साम॥

वैश्वज्योतिषे इति। इन्धे राजा इत्यत्र सामद्वय मुत्पन्नम्। इन्धा३१२३४यि इति तृतीयद्वितीयस्वरादिकं प्रथमम्, हौ-हो२हौहो२ हौहोयि इन्धेराजा इति क्रुष्टद्वितीयादिकं द्विती-यम् ; ते द्वे वैश्वज्योतिर्नामके। वैश्वज्योतिरित्यग्नेर्वाचको वा ऋषेर्वा॥

यामे द्वे इति। प्रकेतुना इत्यत्र सामद्वयोत्पत्तिः। प्रकेतु-नेति द्वितीयक्रुष्टस्वरादिक माद्यम्, हाहाऔहोयि प्रा२३४के इति मन्द्रद्वितीयतृतीयादिकन्द्वितीयम् ; ते उभे यामे, यमो नाम पार्थिवोऽग्निः, तद्देवताके॥

इन्द्रस्य वैराजे द्वे इति। अग्निर्नरोदीधितिभिररण्यो-रित्यत्र सामद्वय मुत्पन्नम्। हाउ त्रिः आग्नीमिति मन्द्रचतुर्था-दिक माद्यम्, हाए त्रिः आग्नीमिति मन्द्रचतुर्थादिकन्द्वितीयम् ; ते उभे इन्द्रस्य सम्बन्धिनी वैराजे विराट्छन्दसोपेते एतन्नामधेये भवतः। एतच्छन्दोनिबन्धनन्नाम। अत्रैव ऋषिनामादिभेदेन बहून् विकल्पान् दर्शयति— 'वसिष्ठस्य वा प्रजापतेरित्यादि। सर्वत्र वा शब्दो विकल्पवाची। वा अथवा एते नामनी वसिष्ठस्य ऋषेः स्वभूते ; यद्वा प्रजापतेः स्वीये राथ्रिमराये एतत्संज्ञके भवतः ; पूर्वस्य साम्नो राथ्रीति नाम, अपरस्य मराय मिति ; उक्तनामविपर्ययेण परस्परम्। अपिवा स्फातिकरणे स्फातिः

साम। प्रवाः प्रवीः इति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकं षष्ठं साम गौरीवितनामक मेव। 'गौरीवितं भवति, गौरीवितिर्वा एतच्छाक्त्यो ब्राह्मणोऽतिरिक्त मपश्यत्तद् गौरिवित मभवदिति (ता० ११।५) हि ब्राह्मणम्। यद्वा सर्वाणि वा सामानि षट् शाक्त्यसामानि। यद्वा सर्वाणि गौरीवितानि॥

काखे द्वे इति। वय मु त्वा तदिदर्थाः इत्यत्र सामद्वयम्। वयं याया मिति मन्द्रचतुर्थादिक माद्यम्, वयमू३ इति मन्द्रद्वितीयादिकं द्वितीयम्। ते उभे कखेन दृष्टे॥

गौरीविते द्वे श्रौतकक्षं तृतीय मिति। इन्द्राय मद्वने सुत मिति सामत्रय मुत्पन्नम्। इन्द्रायमद्वनायि इति चतुर्थमन्द्रादिक माद्यम्, इन्द्रायमद्वनेहाउ इति मन्द्रादिकं द्वितीयम्; एते द्वे गौरीविते एतन्नामधेये। इन्द्रायमद्वनेसुतम् इन्द्रायमोवेति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकं तृतीयम्, श्रौतकक्षं श्रुतकक्षो नाम ऋषिः तेन दृष्टम्॥

सौमित्रे द्वे इहवद्दैवोदासं तृतीय मिति। अयं त इन्द्रसोम इत्यत्र सामत्रयम्। अयन्तआ इति मन्द्रादिक माद्यम्, अयन्त इन्द्रसो४मः इति मन्द्रचतुर्थादिकं द्वितीयम्; एते द्वे सौमित्रे एतन्नामधेये। अयन्तइन्द्रसो४माः इति चतुर्थतृतीयादिकं तृतीयम्। इहवत् इहशब्दोपेतं दैवोदासं दिवोदासेन दृष्टम्। अत्र 'इ२३४हा'—इति निधनम्॥

रैषवे द्वे वैणवे वा शार्करवर्णे वैनयोः पूर्वं मौद्गले द्वे वीङ्कं वैनयोः पूर्व मिति। सुरूपकृत्नुमूतये इत्यत्र सामचतुष्टय मुत्पन्नम्। सुरू इति चतुर्थमन्द्रादिकं, सुरू हाहाउ इति मन्द्रादिकञ्च; एते द्वे वैणवे एतन्नामधेये भवतः। यद्वा वैणव-

नामधेये। अथवैनयोः साम्नोः पूर्वं मादिमं साम आर्क्षरवर्णम्। सुरूपकृत्न३ इति द्वितीयतृतीयादिकं तृतीयम्, सुरूपकृ इति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकन्तुरीयं साम; एते उभे सामनी, औद्ले एतत्संज्ञे भवतः। 'औदलं भवत्युदलो वा एतेन वैश्वामित्रः'—इति (ता० १४।११) ब्राह्मणम्। यद्वा एतयोः पूर्वं वौङ्नामधेयम्।

आर्षभाणि त्रीणि सैन्धुक्षितानि वा वाध्र्याश्वानि वेति। अभि त्वा वृषभा सुते इत्यत्र सामचतुष्टयम्। अभित्वावृषभासुताथि इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, अभित्वावृषभासुते अभ्याहाउ मन्द्रादिकम्, अभित्वावृषभासुते इति मन्द्रचतुर्थादिकञ्च। एतानि त्रीणि सामानि आर्षभाणि। यद्वा सैन्धुक्षितानि। अथवा वाध्र्याश्वानि; वध्र्याश्वो नाम ऋषिः॥

कौत्से द्वे पाष्ठवाजे वा दाशवाजे वा इति। य इन्द्र चमसेष्वेति सामद्वयम्। याइन्द्रा२३ इति तृतीयद्वितीयादिकम्, यदिन्द्र चामा२सेषुवा इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम्; एते द्वे कौत्से। कुत्सो नाम ऋषिः। यद्वा पाष्ठवाजे एतन्नामधेये। अथवा दाशवाजे एतत्संज्ञे भवतः॥

सौमेधानि त्रीणि पूर्वतिथानि वा पौर्वातिथानि वेति। योगे योगे तवस्तर मित्यत्र सामत्रयम्। योगेयोगेतवस्तरा मिति चतुर्थमन्द्रादिक माद्यम्, योगेयोगेतवस्ताइराम् इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकन्द्वितीयम्; योगेयोगेतवाहाउस्ताराम् इति मन्द्रचतुर्थस्वरादिकं तृतीयम्। एतानि त्रीणि सामानि सौमेधानि; सुमेधो नाम ऋषिः। अथवा पूर्वतिथानि; पूर्वतिथो नाम ऋषिः। अपिवा पौर्वातिथानि पूर्वतिथसम्बन्धीनि।

देवातिथं च मैधातिथं चेति। आ त्वेता निषीदतेत्यत्रैकं साम,—आतू६४ एतानि इति तृतीयद्वितीयादिकम्। देवातिथेः समूतम्। 'देवातिथिः सपुत्रोऽशनायश्चरन्नरण्ये'—इत्यादि (ता० ९।२) ब्राह्मणं मनुसन्धेयम्। अथवा मेधातिथिना दृष्टम्॥ १८॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः अष्टादश खण्डः॥

आङ्गिरसानि त्रीण्यपि वा माधुच्छन्दसं क्रौञ्चं घृतश्चुन्निधनं प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वैव वाम्राणि त्रीणि प्रैयमेधानि वा वैयश्वानि वाश्वानि वोद्गात्-दमनानि वा गौरीविते द्वे आपालवैणवे द्वे वैणवे वापाले वाकूपारे वा पारवत्रे वा धुरोःसामनी द्वे महागौरीवितं तृतीयं गौरीवितं वैव वाचःसामनी द्वे महावामदेव्यं तृतीयं वामदेव्यं वैवेन्द्रस्य सत्रा-साहीये द्वे अजितस्य वाजितौ वामदेव्यं चाश्वि-नोश्च साम गोतमस्य च भद्र मश्विनोश्चैव साम सोमसाम वा॥ १९॥

आङ्गिरसानि त्रीणीति। इदं ह्यन्वोजसेत्यत्र सामत्रय मुत्पन्नम्। इदाऽ६म् इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम्, इदंहियाऽ४ बोहो इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, इदंह्यनू६ओजसा इति मन्द्राति-मन्द्रमन्द्रादिकं तृतीयम्। एतानि त्रीण्याङ्गिरसानि, अङ्गिरः-

सम्बन्धीनि । अत्रैव ऋषिविकल्पं दर्शयति—'अपिवा माधुच्छन्दसं क्रौञ्चं घृतश्चुन्निधनं प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वैवेति। एषां मध्ये आदिमं माधुच्छन्दसम्, द्वितीयं क्रौञ्च-नामधेयम्, तृतीयं प्राजापत्यं प्रजापतेः स्वभूतं घृतश्चुनिधनं 'घृतश्चुता२३४६म्' – इति निधने गीतत्वात् । अन्यविकल्पः—वा यद्वा तृतीयं साम माधुच्छन्दस मेव ॥

वाम्राणि त्रीणि प्रैयमेधानि वा वैयश्वानि वाश्वानि वोद्दालदमनानि वेति । महाꣳइन्द्रःपुरश्च न इति सामत्रयम् । महाꣳ इन्द्राः इति चतुर्थमन्त्रादिकम्, महाहाइन्द्राः इति मन्त्रचतुर्थादिकम्, महाꣳइन्द्राःꣳपुरश्चनाः इति चतुर्थमन्त्रादिकम्। एतानि त्रीणि सामानि, वाम्राणि वम्रसम्बन्धीनि । यद्वा प्रैयमेधानि, प्रियमेधो नाम ऋषिः । अपिवा वैयश्वानि व्यश्वो नाम ऋषिः । यद्वा आश्वानि अश्वभूत-प्रजापतिसम्बन्धीनि । अथवा उद्दालदमनानि वा एतन्नामधेयानि ॥

गौरीविते द्वे आपालवैणवे द्वे वैणवे वापाले वाकूपारे वा पारवते वेति। आतूनइंद्रक्षुमन्त मित्यत्र सामचतुष्टयम्। आतूनभा इति मन्त्रादिकम्, आतूनइंद्रक्षुमान्ता मिति मन्त्रचतुर्थादिकम्; एते द्वे गौरीवितनामधेये। आतूनइ इति चतुर्थमन्त्रादिकम्, आतूनइंद्रक्षुमाꣳन्ताम् इति मन्त्रातिमन्त्रमन्त्रादिकं तुरीयम्; एते द्वे आपालवैणव-नामधेये। यद्वा वैणवापालनामधेये। आकूपारे वा, अकूपारो नाम कश्यपः। अथवा पारवत-नामके ॥

धुरोःसामनी द्वे महागौरीवितं तृतीयं गौरीवितं वैवेति। अभिप्रगोपतिङ्गिरेत्यस्यां सामत्रय मुत्पन्नम्। अभी अभी इति

चतुर्थमन्द्रादिकम्, अभी अभी प्रगो इति चतुर्थमन्द्रादिकम्; एते द्वे धुरोःसामनी। अभि प्रगो३ इति मंद्रतृतीयादिकं तृतीयं साम, महागौरीवित नामधेयकम्। यद्वा गौरीवित-नामक मेव॥

वाचःसामनी द्वे महावामदेव्यं तृतीयं वामदेव्यं वेवेति। कया नश्चित्र आ भुव दित्यत्र सामत्रयम्। कयानश्चो इति मंद्रादिकम्, होवायि इति मंद्रस्वरादिकम्; एते द्वे वाचःसामनामके। काऽ५येति तृतीयमंद्रादिकं तृतीयं महावामदेव्यम्। यद्वा वामदेव्यम्। 'वामदेव्यं भवत्येतेन वै वामदेवोऽन्नस्य पुरोधा मगच्छदिति (ता० १३। ८) हि ब्राह्मणम्॥

इन्द्रस्य सत्रासाहीये द्वे अजितस्य वाजितीति। त्य मु वः सत्रासाह मित्यत्र सामद्वयम्। त्यमुवाः इति मन्द्रादिक माद्यम्, त्या३४म् इति द्वितीयतृतीयादिकं द्वितीयम्; एते इन्द्रस्य सत्रासाहीये, सत्राऽऽह-मभ्यस्यते। 'सत्रासाहीयं भवति यद्वा असुराणा मसोढ मासीत्तद्देवाः सत्रासाहीयेनासहन्त सत्रै नानसत्समहीति तत्सत्रासाहीयस्य सत्रासाहीयत्व मिति (ता० १२। ८) हि ब्राह्मणम्। यद्वा अजितस्य वाजिती इति॥

वामदेव्यश्वाश्विनोश्च साम गोतमस्य च भद्र मश्विनोश्चैत् साम सोमसाम वेति। सदसस्पति मद्भुत मित्यत्रैकं साम,—सादा इति चतुर्थमंद्रादिकं वामदेव्यम्। चकारो भिन्नवाक्यद्योतकः॥ ये ते पन्था अधो दिव इत्यत्रैकं साम,—हायि आंपदूा२३४त्याः इति द्वितीयतृतीयादिक मश्विनोः साम॥ भद्रं भद्रं न आ भरेत्यत्र एकं साम,—भद्रश्चाद्राम् इति मन्द्रचतुर्थादिकं गोतमस्य भद्रम्॥ अस्ति सोमो अयं सुतः इत्यत्रैकं

साम,—अस्तिसोमोअयङ्सुतः इति तृतीयचतुर्थादिकम् । अग्नि-
नोरेव साम । यद्वा सोमसाम ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके ऊनविंशः खण्डः ॥

त्वाष्ट्रीसाम च गोधासाम च सवितुश्च सामोष-
सश्च साम त्वष्टुरातिथ्ये द्वे पौषञ्चेन्द्रस्य च मायेन्द्रस्य
सांवर्त्ते द्वे संवर्त्तस्य वाङ्गिरसस्य शौनःशेपञ्च
च्यावनं वा प्रतीचीनेडञ्च काशीतम् ॥ २० ॥

त्वाष्ट्रीसाम च गोधासाम च सवितुश्च सामोषसश्च साम
इति । इङ्कयन्तीरपस्युव इत्यत्रैकं साम,—ईङ्कयन्तीः इति
मन्द्रस्वरादिकं त्वाष्ट्रीसाम-नामकम् ॥ न की देवा इनीमसी-
त्यत्रैकं साम,—नकिदेवाः इति मन्द्रादिकम्; गोधासाम ॥
दोषो आगाद्बृहद्दित्यत्रैकं साम,— दोषोआगादिति चतुर्थमन्द्र-
स्वरादिकं सवितुः साम ॥ एषो उषा अपूर्व्या इत्यत्रैकं साम,—
एषोउषाः मंद्रादिकं मुषसस्साम । सर्वे चकारा भिन्नवाक्य-
द्योतकाः ॥

त्वष्टुरातिथ्ये द्वे पौषञ्चेन्द्रस्य च मायेति । इंद्रो दधीचो
अस्थभि रित्यत्र सामद्वयम् । इंद्रोदधीचो इति मन्द्रादिकं साम,
इंद्रोदधायि इति च मन्द्रादिकम्; एते द्वे त्वष्टुरातिथ्ये त्वष्टु-
रातिथ्यनामके ॥ इन्द्रे हि मत्स्यन्धस इत्यत्रैकं साम,—इन्द्रे हि-
माइाउ मन्द्रस्वरादिकम्; पौषम् ॥ आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नि-
त्यत्रैकं साम,—आतूणोहो इति तृतीयद्वितीयादिकं मिन्द्रस्य-
माया-नामकम् ॥

इंद्रस्य सांवर्त्ते द्वे संवर्त्तस्य वाङ्गिरस्येति। ओजस्तदस्य तित्विषे इत्यत्र सामद्वयम्। हाहाउवा३ इति मन्त्रद्वितीयादिकमाद्यम्, ओजस्तदा५स्यतित्विषा३ इति चतुर्थमन्त्रादिकं द्वितीयम्; एते द्वे इन्द्रस्य सांवर्त्ते; रक्षःसंवर्त्तनहेतुभूते। तथाच ब्राह्मणम्—'देवानां वै यज्ञꣳरक्षाꣳस्यजिघाꣳसꣳस्तान्येतेनेन्द्रः संवर्त्त मपावपद्यत्संवर्त्त मपावपत्तस्मात्सांवर्त्त मिति (ता॰ १४। १२)। वा यद्वा एते सामनी आङ्गिरसस्य संवर्त्तस्य स्वभूते॥

श्रौनःशेपञ्च च्यावनं वेति। अय मु ते समतसि इत्यत्रैकं साम,— अपा५मु ता२सा३मातसायि इति चतुर्थतृतीयादिकं शौनःशेपं शुनःशेपेन दृष्टम्। वा यद्वा च्यावनं दाधीचेन च्यवनेन दृष्टम्॥

प्रतीचीनेडस्य काशीत मिति। वात आ वातु भेषज मित्यत्रैकं साम,—वातआ४तुभा५इषजामिति प्रतीचीनेडकाशीत मेतन्नामधेयम्। नडेत्यस्य साम्नो निधनम्। काशीतं भवति पराचीभिर्वा अन्याभिरिडाभिरेतीदघदेत्ययैतत् प्रतीचीनेडकाशीतं (ता॰) इति हि ब्राह्मणम्॥ २०॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके विंशः खण्डः॥

सौमित्रञ्च श्यावाश्वं च शैखण्डिनं च वैतहव्यं च भारद्वाजं चारुणस्य च वैतहव्यस्य साम सौभरं वा सौभरं चैव पार्ष्ठौहे द्वे साकमश्वञ्च धुरां वा साम॥२१

सौमित्रञ्च श्यावाश्वे चेति। यं रक्षन्ति प्रचेतस इत्यत्रैकं

साम,—यत्र्ऽ२च्चन्तिप्रचेतसाः इति चतुर्थमन्द्रादिकम् । सौमित्रं सुमित्रः कुत्सः, तेन दृष्टम् । 'सौमित्रः कल्याण आसेत्यादि, स तपोऽतप्यत स एतत्सौमित्र मपश्य दिति (ता० १३।६) हि ब्राह्मणम ॥ गव्यो षु णो यथा पुरेत्यत्र सामद्वयम्,—गव्योषुणोयथापुरा इति आद्यम्, गव्योषुणोयथापुरा६ए इति द्वितीयम् ; एते द्वे श्यावाश्वे ; श्यावाश्वो नाम ऋषिः ॥

ग्रैखण्डिनं च वैतहव्यं च भारद्वाजं चारुणस्य च वैतहव्यस्य साम सौभरं वेति । इमास्त इन्द्र पृश्नयः इत्यत्रैकं साम,—इमास्तई इति मंद्रस्वरादिकं ग्रैखण्डिनम् ॥ अया धिया च गव्ययेति अत्र सामैकं,—अयाधियाचगव्या६येति मन्द्रातिमन्द्रादिकं वैतहव्यं वीतहव्येन ऋषिणा दृष्टम् ॥ पावकानः सरस्वतीत्यत्रैकं साम,—पावकानई्येति मन्द्रचतुर्थस्वरादिकं भारद्वाजं भरद्वाज ऋषि, तेन दृष्टम् ॥ क इमं नाहुषीष्वत्रैकं साम,—कइमम् उहुवाहायि इति चतुर्थमन्द्रादिकम् । वैतहव्यस्य वीतहव्यपुत्रस्य अरुणस्य साम । वा यद्वा एतत्साम सौभरं ; सोभरिर्नाम ऋषिः ॥

सौभरश्चैव पार्थौष्ठे द्वे साकमश्वञ्च धुरां वा सामेति । आ याहि सुषुमा हित इत्यत्रैकं सामोत्पन्नम्,—आयाहिसू इति मन्द्रादिकं सौभर मेव ॥ महित्रीणा मवरस्तु इत्यत्र सामद्वयम् । महायित्रा२३४यिणाम् इति तृतीयद्वितीयादिक माद्यम्, महित्रीणामवरस्तू६ए इति मंद्रमंद्रातिमंद्रादिकम् ; एते द्वे पार्थौष्ठे ; पृष्ठोह आङ्गिरसः, तेन दृष्टे ॥ त्वावतः पुरूवसो इत्यत्रैकं साम,—त्वावतो२ इति क्रुष्टद्वितीयस्वरादिकम् । साकमश्वं वा अथवा एतत्साम धुरांसाम-नामधेयम् । तथाच ब्राह्मणम्—

स्वरादिकं द्वितीयम् ; एते द्वे अङ्गिरःपुत्रस्य, गोः गुरिति ऋषिः तस्य सम्बन्धिनी सामनी भवतः। अत्रैव ऋषिसंज्ञाविकल्प माह 'गोतमस्येति। अथवा गोतमस्य स्वभूते मनाज्ये एतन्नामके भवतः॥ ४॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः चतुर्थखण्डः।

भरद्वाजस्योपहवौ द्वौ श्रौष्टीगवं तृतीय मग्ने-वैंश्वानरस्य यज्ञायज्ञीयं भरद्वाजस्य वा कार्त्तयशस्य कार्त्तवेशं वा नार्मेधस्य कार्त्तवेशञ्चैव भरद्वाजस्य पृश्निनी द्वे उरो राङ्गिरसस्य साम गोतमस्य पौरुमद्गे द्वे पुरुमद्गस्य वाङ्गिरसस्य माण्डोर्ज्जाम-दग्नस्य सामनी द्वे माण्डवे वा भरद्वाजस्य गाधं गौतमे द्वे अग्नेरायु रग्नेर्हरसी द्वे दैर्घश्रवसे द्वे ॥५॥

भरद्वाजस्योपहवौ द्वौ श्रौष्टीगवं तृतीय मग्ने वैंश्वानरस्य यज्ञायज्ञीय मिति। यज्ञायज्ञा वो अग्नये इत्यस्यां चत्वारि सामानि उत्पन्नानि। तत्र यज्ञायज्ञा इति मंद्रस्वरादिकं प्रथमम्, यज्ञायज्ञा इति चतुर्थतृतीयचतुर्थमंद्रादिकं द्वितीयम् ; ते द्वे सामनी भरद्वाजस्य सम्बन्धिनी उपहवौ एतन्नामके। उपहूयन्ते देवता आभ्या मिति, ह्वेञ स्पर्द्धायां ह्वः सम्प्रसारणम्। यज्ञायाज्ञेति क्रुष्ट-द्वितीयादिकं तृतीयं साम श्रौष्टीगवम् श्रुष्टिगुर्नाम ऋषिः, तेन दृष्टम्। यज्ञाप्र्येति चतुर्थतृतीयादिकं चतुर्थं साम वैश्वानराख्य-

स्याग्नेः स्वभूतं यज्ञायज्ञीयं यज्ञायज्ञा-पदोपेतमेतन्नामकम्। 'देवा वै ब्रह्म व्यस्यान्नं तस्य यो रसोऽत्यरिच्यत तद्यज्ञायज्ञीय मभवदिति ब्राह्मण मनुसन्धेयम्। अस्यैव ऋषिनिबन्धनं नाम दर्शयति— 'भरद्वाजस्य वेति। भरद्वाजस्य ऋषेः सम्बन्धि यज्ञायज्ञीयं साम; यज्ञायज्ञ-शब्दान्मतौ 'मतौ छः सूक्त साम्नोरिति छः॥

कार्त्तयशञ्चेत्यादि। पाहि नो अग्न एकयेत्यस्यां सामत्रयम्। तत्र पाहिनो३अग्नएकयेति मन्द्रद्वितीयादिकं कार्त्तयश-नामकम्, वा अथवा कार्त्तवेश-नामकम्। पाहिनो अग्न एकयाऽ६ए इति मंद्रातिमंद्रमंद्रादिकं द्वितीयं नार्मेधं नृमेधो नाम ऋषिः तत्सम्बन्धि। तथाच ब्राह्मणम्—'नृमेध माङ्गिरसां सत्र मासीनꣳ स्वभिरभ्याह्वयंस्सोऽग्नि मुपाधावत्पाहिनोअग्नयेति तं वैश्वानरः पर्युदतिष्ठदित्यादि। पाहिनोअग्नए इति चतुर्थ-तृतीयादिकं तृतीयं साम कार्त्तवेशनामकमेव॥

भरद्वाजस्येति। बृहद्भिरग्ने अर्चिभिरित्यत्र सामद्वयम्। बृहाद्भी२३रग्ने अर्चिभिर्हाउ इति क्रुष्टद्वितीयादिकम्, बृहद्भि-रग्ने अर्चिभोऽ६रे इति मंद्रातिमंद्रादिकम्; एते द्वे भरद्वाजस्य पृश्निनी एतन्नामके। तथाच ब्राह्मणम्—'भरद्वाजस्य पृश्न्याच्चा-वन्नसाम भवत्यन्नं वै देवाः पृश्नीति वदन्तीति॥

उरोराङ्गिरसस्येति। त्वे अग्ने स्वाहुत इत्यत्र एकं साम,— त्वेआ२३ग्नेस्वाहुतहाउ इति क्रुष्टद्वितीयादिकम् आङ्गिरसस्य अङ्गिरसः पुत्रस्य उरोः साम॥

गौतमस्येत्यादि। अग्नेजरितर्विश्पतिरित्यत्र सामद्वयम्। अग्नेजरितर्विश्पतिः औहोवेति चतुर्थमंद्रादिकम्, अग्ने जरित-र्विश्पती३ः इति तृतीयचतुर्थादिकं च; एते द्वे गौतमस्य

पौरुमद्गे। अत्र ब्राह्मणम्—'तस्मात्पौरुमद्गं' भवत्यद्रवां एतद्व्रीयमानं तद्दृचाऽसयसचन्तरत्यादि—'पौरुमद्गेन पुरोमज्जयन् यत्पुरोमज्जय तस्मात्पौरुमद्गम्'—इति। यद्वा आङ्गिरसस्य पुरुमद्गस्य सामनी द्वे॥

मण्डोर्जामदग्न्यस्येति। अग्नेविवस्वदुषसरित्यत्र सामद्वयम्। अग्ने विवा हाविति मंद्रस्वरादिकम्, अग्ने विवस्वदुषा साः इति मंद्रचतुर्थादिकं च; एते द्वे जामदग्न्यस्य जमदग्निगोत्रस्य मण्डोः एतन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धिनी जमदग्निशब्दाद् यञ्। यद्वा माण्डवे जमदग्निगोत्रस्य मण्डोः सम्भूते भवतः॥

भरद्वाजस्य गाधमिति। त्वन्नश्चित्र ऊत्येत्यत्र एकं साम,—त्वं ना२३श्चित्र ऊत्येति क्रुष्टद्वितीयादिकम्, भरद्वाजस्य गाधम्, गानदृष्टक मित्यर्थः॥

गौतमे द्वे अग्नेरायुरिति। त्व मित्सप्रथा असीत्यत्र सामद्वयम्। हाउ इति मंद्रादिकम्, त्वम्वा२मे इति मंद्रातिमंद्रमंद्रादिकम्; ते उभे गौतमेन दृष्टे॥ आ नो अग्ने वयो वृधमित्यत्र एकं साम,—आ नो अग्ने इति तृतीयचतुर्थादिकम्, अग्नेरायुः एतन्नामकम्॥

अग्नेर्हरसी द्वे दैर्घश्रवसे द्वे इति। योविश्वादयते वसुरित्यत्र सामचतुष्टय मुत्पन्नम्। योविश्वा२दायतेवसु इति मंद्रद्वितीयादिकम्, योविश्वादयतेवसुहाविति मंद्रादिकं च; एते आद्ये अग्नेर्हरसी एतंनामके। योविश्वादयतेवस्वोहाओहा३ए इति मंद्रातिमंद्रमंद्रादिकम्, योविश्वादयतेवसू३ए इति मंद्रातिमंद्रमंद्रादिकम्; एते अन्त्ये द्वे दैर्घश्रवसे दीर्घश्रवसा दृष्टे।

तथाच ब्राह्मणम्—'दैर्घश्रवसम्भवति दीर्घश्रवा वै राजन्यर्षि-र्ज्योगपरुद्धोऽशनायंश्चरंत्स एतद् दैर्घश्रवस मपश्यदिति ॥ ५ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः पञ्चमः खण्डः ॥

अग्नेराग्नेये द्वे गौतमस्य मनाज्ये द्वे दैवराजञ्च गाथिनस्य कौशिकस्य साम बार्हदुक्थे द्वे पौरुमीढञ्च कार्णश्रवसञ्च प्रास्कण्वं वा दैवोदासञ्च सौक्रतवञ्च काण्वे द्वे मानवे द्वे ॥ ६ ॥

अग्नेराग्नेये द्वे गौतमस्य मनाज्ये द्वे इति। एना वो अग्निन्नमसेत्यस्याञ्चत्वारि सामानि जातानि, तत्र एनावोऽग्नि-न्नामसेति मन्त्रचतुर्थादिकं प्रथमम्, एनावोऽग्निन्नमसाह्वाविति मन्त्रादिकन्द्वितीयम्; ते उभे अग्नेः स्वभूते आग्नेये अग्नि-देवताके भवतः। अग्नि-शब्दात् सास्य देवतेत्यस्मिन्नर्थे अग्नि-कलिभ्यां सर्वत्र ढक् वक्तव्य मिति ढक्। एनावोऽग्निमि५-नमसेति मन्त्रचतुर्थादिकं तृतीयं, एनावो अग्निन्नमसो जान-पोवेति मन्त्रचतुर्थादिकं चतुर्थम्; ते गौतमस्य सम्बन्धिनी मनाज्ये एतन्नामधेये भवतः॥

दैवराजञ्च इति। शेषे वनेषु मातृषु इत्यत्र एकं सामोत्प-न्नम्,—शोषवना५इषु मातृषु इति चतुर्थमन्त्रादिकं दैवराज-न्दैवराजो नाम ऋषिस्तेन दृष्टम्॥

गाथिनस्य कौशिकस्य सामेति। अदर्शि गातु वित्तम इति अत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अदर्शिगातुवित्तमा२ए इति मन्त्रादि-मन्त्रमन्त्रादिकं कौशिकस्य कुशिकपुत्रस्य गाथिन एतन्नामकस्य ऋषेः स्वभूतं साम॥

बार्हदुक्थे द्वे इति। अग्निरुक्थे पुरोहित इति यत्र साम-द्वयोत्पत्तिः। अग्निरुक्थायि इति मन्द्रस्वरादिकं प्रथमम्, अग्निरुक्था औहोहायि इति मन्द्रचतुर्थादिकं द्वितीयम्; ते उभे बार्हदुक्थे, बृहदुक्थनामकेन ऋषिणा दृष्टे॥

पौरुमीढ़ञ्च कार्णश्रवसञ्च प्रास्कण्वं वेत्यादि। अग्निमीडिष्वावसे इति अत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अग्निमीडिष्वा२४-औहोवा इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, पौरुमीढं पुरुमीढ़ेन दृष्टम्॥ श्रुधिश्रुत्कर्णेत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—श्रुधी२ इति तृतीय-द्वितीयादिकं कार्णश्रवसम्, कर्णश्रवा नाम ऋषिः, तेन दृष्टम्। अत्र विकल्पः। वा अथवा प्रास्कण्वं, प्रस्कण्वेन दृष्टम्॥ प्रदैवो-दासोऽग्निरित्यत्रैकं सामोत्पन्नम्,—प्रदैवोदासोग्नीः इति मन्द्र-चतुर्थादिकं साम, दैवोदासन्दिवोदासनाम्ना ऋषिणा दृष्टम्॥ अधज्मो अध वेत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अधज्मा औवेर्/ मन्द्रचतुर्थादिकं साम, सौक्रतवं सुक्रतु-शब्दयुक्त मेतन्मन्त्रवर्णनिब-न्धनं नामधेयम्। सर्वत्र चकारो वक्ष्यमाणापेक्षः॥

काण्वे द्वे मानवे द्वे इति। कायमानो वना त्व मित्यत्र सामद्वय मुत्पन्नम्। कायमानोऽवनातुवा मिति चतुर्थमंद्रादिकं प्रथमम्, ए कायेति चतुर्थद्वितीयादिकं द्वितीयञ्च; एते द्वे काण्वे कण्वस्य स्वभूते॥ नि त्वा मग्ने मनुर्दधे इत्यस्यां सामद्वय मुत्पन्नम्। नित्वामग्नायि इति मंद्रस्वरादिकं आद्यम्, हौवाइ नित्वामग्नेमनुर्दधे चतुर्थद्वितीयमंद्रादिकन्द्वितीयम्; ते उभे मानवे, मनुनाम्ना ऋषिणा दृष्टे; दृष्टं सामेत्यण् प्रत्ययः॥ ६॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः षष्ठः खण्डः॥

अग्नेश्च द्रविणं बार्हस्पत्यञ्च वसिष्ठस्य च वीङ्कं विष्पर्धसश्चाङ्गिरससा सामैतवाभ्रञ्च मनसश्च दोहः समन्तानि त्रीण्यग्नेरेकं वसिष्ठस्य वा वरुणस्य द्वे वाम्रस्य च वैखानसस्य सामाङ्गिरस्य वा दानवस्य ॥ ७ ॥

अग्नेश्च द्रविणं बार्हस्पत्यञ्चेति । देवो वो द्रविणोदा इत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—देवो३वो३ द्रविणोदा इति मंद्रचतुर्थादिक मग्नेः स्वभूतं द्रविणशब्दोपेत मेतन्नामकं साम ॥ प्रैतु ब्रह्मणस्पति रित्यत्रैकं सामोत्पन्नम्,—प्रैतू३ब्रह्मणस्पति रिति मंद्रद्वितीयादिकं बार्हस्पत्यं बृहस्पतिदेवताकम् । ब्रह्मणस्पति-बृहस्पत्योः भेदाभावात् अश्वपत्यादिभ्यश्चेति प्रागदीव्यतीयोऽण् प्रत्ययः । ऊर्ज ऊ षु ण इत्यत्रैकं साम समुत्पन्नम्,—ऊर्ज ऊषुणा३ऊता२३४ याइ इति द्वितीयतृतीयादिकं साम, वसिष्ठस्य स्वभूतम्, वीङ्क मेतन्नामधेयम् ॥ प्र यो राये निनीषति इत्यत्रैकं साम,— प्रयोराया३यिनिनीषतायि इति चतुर्थमंद्रादिकम्, आङ्गिरसस्य अङ्गिरःपुत्रस्य विष्पर्धसः एतन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धि ॥ प्रवो यह्नं पुरूणा मित्यत्रैकं साम जातं प्र वाः इति, मंद्रचतुर्थादिकम्, ऐतवाभ्र-नामकम् ; इतवभ्रिर्नाम ऋषिः, तेन दृष्टम् ॥ अय मग्निः सुवीर्यस्येत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अय मग्निः सुवीर्यस्य हाविति मंद्रादिकं मनसोदोह-नामधेयकम् ॥ सर्वे चकारा वक्ष्यमाणापेक्षया प्रयुक्ताः ।

समन्तानि त्रीणीति । त्व मग्ने गृहपतिरित्यस्यां सामत्रय

मुत्पन्नम्,—तानि त्रीणि समस्त-नामधेयानीति। अतएव ऋषिभेदेन विविच्य नामत्रयं दर्शयति।—'अग्नेरेकं वसिष्ठस्य वेत्यादि। त्वमग्ने यज्ञापतायिः इति चतुर्थमंत्रादिकं प्रथमम्, अग्नेः स्वभूत मेतद्देवतानिबन्धनं नाम वा; अथवा वसिष्ठस्य सम्बन्धि, त्वमग्ने य्ज्ञाऽपतीरिति चतुर्थमंत्रादिकं द्वितीयम्, त्वमा२ ग्ने यज्ञापती३ इति मंत्रद्वितीयतृतीयादिकं तृतीयं साम; एते द्वे वाभ्रस्य वाभ्रो नाम ऋषिस्तस्य सामनी॥

वैखानसस्य सामेति। सखायस्त्वाववृमह इत्यस्या मेकं साम,—सखायस्त्वा औहोहो हायि इति मंत्रचतुर्थादिकं वैखानसस्य एतन्नामधेयस्य ऋषेः सम्बन्धि। अत्र ऋषिविकल्प माह—'आङ्गिरसस्य वा दानवस्येति। वा अथवा दानवस्य दनुपुत्रस्य आङ्गिरसस्य ऋषेः सामेति॥ ७॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठकीयः सप्तमः खण्डः॥

श्यावाश्वस्त्वतुं षामणी च यामन्वाग्नेश्चार्षेयं कौत्सं वा यज्ञसारथि वाग्नेर्वैश्वानरस्य सामनी द्वे आश्वे द्वे ऐटते वा वामदेव्यञ्च रौद्रं वा वैश्वज्योतिषे द्वे यामे द्वे इन्द्रस्य वैराजे द्वे वसिष्ठस्य वा प्रजापतेर्वा राशिमरायै मरायराशिने वा स्फातिङ्करणे वा च्यावने वा शैखण्डिने वेन्वके वा॥ ८॥

श्यावाश्वस्त्वतुंषामणी चेति। आ जुहोता हविषा मर्जयध्व मित्यस्या एकं सामोत्पन्नम्। चतुर्थमन्त्रादिकं श्यावाश्वं श्यावाश्वेर्

ऋषिणा दृष्टम् । चकारो वक्ष्यमाणापेक्षः । चित्र इच्छिशो-स्तरुणस्य वक्षथ इत्यस्यां सामद्वय मुत्पन्नम् । ओयि चित्र इच्छाइ शो१ स्तरुणा२३ इति क्रुष्टद्वितीयादिक माद्यम्, चित्रा२ए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकन्द्वितीयम् ; ते द्वे ऋतुनाम ऋषिः, तस्य स्वभूते सामनी ॥ यामं चेति । इदन्त एकं पर उत एक-मित्यत्र एकं साम,—ओ५द्दा इहायि इदन्तए इति तृतीय-चतुर्थादिकं यामं साम, यम-देवताकम् ॥

अग्नेरार्षेय मिति । इमं स्तोम मर्हते जातवेदसे इति अत्र एकं सामोत्पन्नम्,—इमा२स्तो२३४मामिति तृतीयद्वितीया-दिक मग्नेरार्षेयम् ; अस्य साम्नोऽग्निर्द्रष्टेत्यर्थः। अत्र ऋषिनाम-धेयेन विकल्पं दर्शयति—'कौत्सं' वा यज्ञसारथि वेति। वा शब्दः पक्षान्तरद्योतनार्थः। एतत्साम कौत्सं कुत्सनामकेन ऋषिणा दृष्टम् ; यद्वा यज्ञसारथि-नामधेयकम्भवति। यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः सारथिरिव तिष्ठति तद्वत् प्रणायकम्भवतीति एतस्यै तन्नाम युक्तम् ॥

अग्नेर्वैश्वानरस्य सामनी द्वे इति। मूर्द्धानन्दिवो अरतिं पृथिव्या इत्यत्र सामद्वय मुत्पन्नम्। तत्र मूर्द्धाहोहायि इति मन्द्र-चतुर्थादिकं प्रथमम्, होवायि मूर्द्धाहायि इति चतुर्थमन्द्रादिकं द्वितीयम् ते द्वे वैश्वानराख्यस्याग्नेः स्वभूते सामनी ॥

आश्वे द्वे ऐटते वेति। वि स्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादित्यत्र सामद्वयोत्पत्तिः। विव्वत् ओहायि इति चतुर्थादिक माद्यम्, ययायि दिवोहायि इति तृतीयद्वितीयादिकन्द्वितीयं ; द्वे उभे आश्वे अश्व-शब्दोपेते। एतन्नामधेये सामनी भवतः। एतन्मन्त्रवर्ण-निबन्धनन्नाम। वा अथवा ऐटते इटतोऽन्नाम ऋषिः, तेन दृष्टे।

অথ ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ।

অস্তোকো গ্রন্থো গোভিলীয়-স্নানসূত্র মিতি প্রসিদ্ধঃ ;

তত্রায় মাদ্যঃ খণ্ডঃ—

১। অথ স্নানবিধিং ব্যাখ্যাস্যামঃ।

অতঃপর স্নানবিধি ব্যাখ্যান করিব। ১

২। নদী-দেবখাত-গর্ত্ত-প্রস্রবণাদীন্ গত্বা—

নদী, অকৃত্রিম বা কৃত্রিম জলাশয় অথবা প্রস্রবণ প্রভৃতিতে গমন করিবে। ২

৩। শুচৌ দেশে মৃত্তিলকুশগোময়াক্ষতান্নুপকল্প্য—

অনন্তর তদীয় তটদেশে জলসমীপস্থ পবিত্র ভূমিতে মৃত্তিকা, তিল, কুশ, গোময় ও কিঞ্চিৎ আতপতণ্ডুল (যাহা স্নানার্থ গমনকালেই সংগ্রহ করিয়া আনা হইয়াছে, তাহাই) রক্ষা করিবে। ৩

৪। পারক্যনিপানে পঙ্ক পিণ্ডানুদ্ধৃত্য—

(পুরাকালে প্রায় সমস্ত কূপের এবং অন্যবিধ জলাশয়ের সমীপেও পারলৌকিক মঙ্গল কামনায় গবাদি পশুর পানার্থ জলাধার নির্ম্মিত হইত ; তাহাকেই "পারক্যনিপান" কহে। এখনও উহা নিতান্ত অদৃশ্য নহে) যাহারা পারক্যনিপান বিশিষ্ট কূপাদিতে স্নান করিতে যাইবে, তাহাদের প্রত্যে-কেরই কর্ত্তব্য যে পারক্যনিপানে স্থিত কর্দ্দমাদি পঙ্ক বার

তুলিয়া ফেলিবে (এই রূপে ঐ জলাধার সতত পরিষ্কৃতই থাকিতে পারিবে)। ৪

৫। নমস্কৃত্য তীর্থং পাবকা নঃ সরস্বতীতি—

অনন্তর "পাবকা নঃ সরস্বতী"—এই মন্ত্রে(১) সেই জলস্থানকে নমস্কার করিবে। ৫

৬। পাদাবারভ্য মৃদ্ভির্গাত্রাণি প্রক্ষাল্য—

পাদদ্বয় হইতে মস্তক পর্য্যন্ত সমস্ত দেহই বহু মৃত্তিকা লেপন দ্বারা প্রক্ষালিত করিবে। ৬

৭। উপবিশেদ্ বদ্ধশিখী।

অনন্তর (অন্যত্র উপদিষ্ট 'মানস্তোকে'(২) মন্ত্র দ্বারা) শিখা বন্ধন করিয়া তীরে উপবিষ্ট হইবে। ৭

৮। নিত্যং যজ্ঞোপবীতীতি।

সর্ব্ব সময়ে যজ্ঞোপবীত ধারণ ত বিহিত আছেই; অতএব তদ্বিষয়ে বিশেষ বক্তব্য নাই। ৮

৯। আচম্য—

মন্ত্র শূন্যই একবার আচমন করিবে। ৯

১০। প্রাঙ্মুখ উদঙ্মুখো বা শুচিঃ সমাহিতঃ।

পূর্ব্বাভিমুখ অথবা উত্তরাভিমুখ হইয়া পবিত্রমনা হওত ঈশ্বরার্পিতচিত্ত হইবে। ১০

১১। অথ সপ্ত ব্যাহৃতীঃ সাবিত্রীং চ জপ্ত্বা—

অনন্তর সপ্ত ব্যাহৃতী(৩) এবং সাবিত্রী(৪) মন্ত্র জপ করিবে। ১১

১২। সপ্তকৃত্বঃ সাবিত্র্যানুমন্ত্রিতং সকৃদুদক মাচামেৎ।

আচমনোপযুক্ত জল যথানিয়ম হস্তে গ্রহণ করত সাত বার সাবিত্রী মন্ত্র পাঠ করিয়া একবার আচমন করিবে। ১২

১৩। তত আচম্যাপো যথাবিধি ॥ ১ ॥

তদনন্তর যথাবিধান অমন্ত্রকও উদকাচমন করিবে।১৩ ॥১॥

॥ ইতি গোভিলীয়ে স্নানসূত্রে প্রথমখণ্ডঃ ॥

অথ দ্বিতীয়খণ্ডঃ।

১। অথ দেবতাভিসন্ধিং কৃত্বা—

অতঃপর যাহা কিছু বিহিত হইতেছে, তৎসমস্তই দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই করিতে হইবে। ১

২। সহস্রশীর্ষা ঘৃতবত্যশ্বক্রান্তাভিশ্বর্গ্‌ভির্মৃত্তিকা মাদায়—

'সহস্রশীর্ষা',(৫) 'ঘৃতবতী'(৬) ও 'অশ্বক্রান্তা'(৭)—এই ঋক্‌ত্রয়ের দ্বারা মৃত্তিকা গ্রহণ করিবে। ২

৩। ইদংবিষ্ণুর্ব্বিচক্রম ইতি ষড়্‌চেন সম্মৃজ্য—

অনন্তর ' ইদংবিষ্ণুর্ব্বিচক্রমে ' এই ছয় ঋকের সূক্তটী(৮) পাঠ করত ঐ গৃহীত মৃত্তিকা করতল দ্বয়ে মর্দ্দনাদি পূর্ব্বক স্বীহ দেহে লেপন করিবার উপযুক্ত করিয়া লইবে। ৩

৪। উদ্বয়ন্তমসস্পরি উদুত্তমমিতিচোর্দ্ধ্বৌ পাণী কৃত্বাঽঽদিত্য মবেক্ষেত।

অনন্তর হস্তদ্বয় ঊর্দ্ধে বিস্তৃত করিয়া 'উদ্বয়ন্তমসস্পরি'(৯) এবং 'উদুত্তমম্' (১০)—এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত সূর্য্য দেবতাকে দর্শন করিবে। ৪

৫। উদ্ধৃতাসি বরাহেণামোসীতি চ প্রতিলোমান্যঙ্গা ন্যভিমৃশেরন্।

'উদ্ধৃতাসি বরাহেণ'(১১) এবং 'অমোসি'(১২)—এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত স্বকীয় সমস্ত দেহ প্রতিলোমক্রমে অর্থাৎ মস্তক হইতে পাদদ্বয় পর্য্যন্ত ঐ মৃত্তিকায় প্রলিপ্ত করিবে। ৫

৬। দ্বিরেতয়ৈবাবৃতা কৃত্বা—

মৃত্তিকাগ্রহণ হইতে মৃত্তিকালেপন পর্য্যন্ত এই অনুষ্ঠান বারদ্বয় করিবে। ৬

৭। গাবশ্চিদ্ঘা সমন্যব ইত্যোতেন গোময়ং গাত্রে মৃত্তিকাবৎ।

'গাবশ্চিদ্ঘা সমন্যবঃ'(১৩)—এই মন্ত্রের দ্বারা গোময় গ্রহণ করত উহাও স্বীয় সর্ব্বাঙ্গে মৃত্তিকার ন্যায় প্রতিলোম-ক্রমে লেপন করিবে। ৭

৮। ঋতঞ্চ সত্যঞ্চেতি ত্রিঃ শুক্ষাঘমর্ষণং জপেৎ।

'ঋতঞ্চ সত্যঞ্চ'—এই তৃচ সূক্ত-মন্ত্রে(১৪) বারত্রয় শুষ্ক অঘমর্ষণ জপ করিবে। ৮

৯। ততো দেবতাভিসন্ধিং কৃত্বা—

তদনন্তর বিশেষত দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই প্রবৃত্ত হইবে। ৯

১০। নাভিমাত্রজলে স্থিত্বা—

অনন্তর নাভিপ্রমাণ জলে দাঁড়াইবে। ১০

১১। 'শন্নোদেব্যাপোহিষ্ঠীয়াভিঃ পাবমানীভিস্তরৎসমন্দীতি স্রেতোন্বিন্দ্রন্তমুষ্টবামনকিইন্দ্রত্বত্তুরমিতিপবিত্রবতী র্ভমার্জ-য়িত্বা—

অনন্তর 'শন্নোদেবী' (১৫), আপোহিষ্ঠীয় ঋকৃত্রয়(১৬), পাবমানী ঋকৃত্রয় (১৭) 'তরৎসমন্দী' ঋকৃত্রয়(১৮), 'এতোন্বিন্দ্রং' সূক্ত (১৯), 'তমুষ্টবাম' ঋক্ (২০), 'নকিইন্দ্রত্বদুত্তরম্' ঋক্ (২১) এবং 'পবিত্রবতী' ঋকৃত্রয় (২২) পাঠ করত মার্জন করিবে। ১১

১২। ত্রিঃ প্রাণায়ামং কৃত্বা—

অনন্তর বারত্রয় প্রাণায়াম করিবে। ১২

১৩। ত্রিঃ প্লুত্যা—

অনন্তর বারত্রয় নিমজ্জিত হইবে অর্থাৎ ডুব দিয়া স্নান করিবে। ১৩

১৪। সহস্রশীর্ষা ইতি তৃচেনাঘমর্ষণং জপেৎ।

অনন্তর 'সহশীর্ষা' এই তৃচ সূক্ত(২৩) পাঠ পূর্ব্বক অঘমর্ষণ জপ করিবে। ১৪

১৫। ততস্ত্রিবাপ্লুত্য—

তদনন্তর বারত্রয় ভালরূপে সর্ব্ব শরীর প্লাবিত করিয়া স্নান করিবে। ১৫

১৬। পুনঃ শন্নোদেব্যাদিভির্মার্জ্জনঞ্চ মার্জ্জনঞ্চ ॥ ২ ॥

অনন্তর পুনশ্চ 'শন্নোদেবী' প্রভৃতি মন্ত্রের দ্বারা মার্জ্জন করিবেই করিবে। ১৬ ॥ ২ ॥

॥ ইতি গোভিলীয়ে স্নানসূত্রে দ্বিতীয়খণ্ডঃ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ সমাপ্তঃ ॥

অথ ছন্দোগানাং স্নানমন্ত্রাঃ।

ঋষিচ্ছন্দোদেৰতাৰিনিয়োগসহিতাঃ।

পাৰকা ন ইত্যস্য মধুচ্ছন্দা ঋষিঃ গায়ত্রীচ্ছন্দঃ সরস্বতী দেৰতা তীর্থনমস্করণে ৰিনিয়োগঃ।

১—(ছ০ আ০ ২, ২, ৫, ৫)

৩ ২ ৩ ১২ ৩ ১ ২ ৩ ১২
ওঁ ॥ পাৰকা নঃ সরস্বতী ৰাজেভির্ৰাজিনীৰতী।
৩১ ২ ৩১ ২
যজ্ঞং ৰষ্টু ধিয়া ৰসুঃ ॥

মানস্তোক ইতি কুৎসো জগতী রুদ্রঃ, শিখাবন্ধনে ৰিনিয়োগঃ।

২—(ছা০ ব্রা০ স০ ২, ১, ৬,)

মা নস্তোকে তনয়ে মা ন আয়ৌ মা নো গোষু মা নো অশ্বেষু রীরিষঃ। ৰীরান্মা নো রুদ্র ভামিনো ৰধীর্হৰিষ্মন্তঃ সদ মিত্ত্বা হৰামহে ॥

সপ্তব্যাহৃতীনাং ৰিশ্বামিত্র-জমদগ্নি-ভরদ্বাজ-গৌতমাত্রি-ৰসিষ্ঠ-কশ্যপা ঋষয়ঃ, গায়ত্র্যুষ্ণিগনুষ্টুব্বৃহতীপঙ্‌ক্তিত্রিষ্টুব্জগত্যশ্ছন্দাংসি, অগ্নির্ৰায়ুসূর্য্যবৃহস্পতিৰরুণেন্দ্রৰিশ্বেদেৰা দেৰতাঃ, জলাভিমন্ত্রণে ৰিনিয়োগঃ।

৩—(গো০ স০ সূ০ ৩)

ওঁ ভূঃ। ওঁ ভুবঃ। ওঁ স্বঃ। ওঁ মহঃ।
ওঁ জনঃ। ওঁ তপঃ। ওঁ সত্যম্ ॥

গায়ত্র্যা বিশ্বামিত্র ঋষিঃ, গায়ত্রীচ্ছন্দঃ, সবিতা দেবতা, জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ।

৪—(উ০ আ০ ৬, ৩, ১০, ১)

১ ২৩ ১ ২র৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ॥ তৎ সবিতুর্বরেণ্যম্ ভর্গো দেবস্য ধীমহি।

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ধিয়ো য়ো নঃ প্রচোদয়াৎ॥

সহস্রশীর্ষেতি নারায়ণোঽনুষ্টুপ্ পুরুষঃ;
ঘৃতবতীমন্ত্রস্য ভরদ্বাজো জগতী দ্যাবাপৃথিবী;
অশ্বক্রান্তে ইতি বামদেবোঽনুষ্টুপ্ মৃত্তিকা;
মৃত্তিকাগ্রহণে বিনিয়োগঃ।

৫—(আর০ আ০ ৪, ৩;)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ওঁ সহস্রশীর্ষা পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ।

১র ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স ভূমিং সর্ব্বতো বৃত্বাত্যতিষ্ঠদ্দশাঙ্গুলম্॥

৬—(ছ০ আ০ ৪, ২, ৪, ৯)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ঘৃতবতীভুবনানামভিশ্রিয়োর্বীপৃথ্বীমধুদুঘেসুপেশসা।

১ ২ ২ ১ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দ্যাবাপৃথিবীবরুণস্যধর্ম্মণাবিষ্কভিতেঅজবেভূরিরেতসা॥

৭—(তৈ০ আ০ ১০, ১, ৮)

অশ্বক্রান্তে রথক্রান্তে বিষ্ণুক্রান্তে বসুন্ধরে।
মৃত্তিকে হর মে পাপং য়ন্ময়া পূর্ব্বসঞ্চিতম্।
ত্বয়া হৃতেন পাপেন সর্ব্বপাপৈঃ প্রমুচ্যতে॥

ছন্দোগানাং স্নানমন্ত্রাঃ।

ইদংবিষ্ণুরিতি ষণ্ণাং মেধাতিথিঃ, গায়ত্রী, বিষ্ণুঃ ; মৃত্তিকাসমূহনে বিনিয়োগঃ।

৮—(উ০ আ০ ৮, ২, ৫, ১—৬।)

৩২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১
ওঁ॥ ইদং বিষ্ণুর্বি চক্রমে ত্রেধা নি দধে পদম্।
১ ২ ৩ ২
সমূঢ় মস্য পাংসুলে॥ ১

১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র
ত্রীণি পদা বি চক্রমে বিষ্ণুর্গোপা অদাভ্যঃ।
২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অতো ধর্ম্মাণি ধারয়ন্॥ ২

১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
বিষ্ণোঃ কর্ম্মাণি পশ্যত য়তো ব্রতানি পস্পশে।
১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ইন্দ্রস্য য়ুজ্যঃ সখা॥ ৩

১ ২র ৩ ২ ৩ ১র ২র ৩ ১ ২
তদ্বিষ্ণোঃ পরমম্ পদংং সদা পশ্যন্তি সূরয়ঃ।
৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দিবীব চক্ষুরাততম্॥ ৪

১ ২র ৩ ১ ২ ২ ৩ ১ ৩ ২
তদ্বিপ্রাসো বিপন্যবো জাগৃবাংসঃ স মিন্ধতে।
২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২
বিষ্ণোর্যৎ পরমম্ পদম্॥ ৫

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অতো দেবা অবন্তু নো য়তো বিষ্ণুর্বি চক্রমে।
৩ ২উ ৩ ১ ২
পৃথিব্যা অধি সানবি॥ ৬

উদ্বয়ন্তেতি প্রস্কণ্ৱঋষিঃ, পঙ্‌ক্তিচ্ছন্দঃ, সূর্য্যো দেৱতা ;
উদুত্তম মিতি শুনঃশেপোঽত্রী ৱরুণাদিত্যৌ ;
সূর্য্যাৱেক্ষণে বিনিয়োগঃ।

৯—(তাং ব্রাং ঋং সং ; ১,৪,৮,৫ ; যং বাং সং ২০,২১ ইং)

উদ্বয়ন্তমসস্পরি জ্যোতিঃ পশ্যন্ত উত্তরং স্বঃ পশ্যন্ত উত্তরম্।
দেৱং দেৱত্রা সূর্য্য মগন্ম জ্যোতিরুত্তমম্ ॥

১০—(আরং আং ১, ৪)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১র ২র ৩ ১র ২র ৩ ১ ২
উদুত্তমং ৱরুণ পাশ মস্মদৱাধমং ৱি মধ্যমং শ্রথায়।
১ ২ ৩ ২ ৩ ১র ২র ৩ ২ ৩ ১ ২
অথাদিত্যৱ্রতে ৱয়ন্তৱানাগসো অদিতয়ে স্যাম ॥

উদ্ধৃতাসীতি ৱামদেৱোঽনুষ্টুপ্ পৃথিৱী ;
অমোসীতি প্রজাপতিস্ত্রিষ্টুবিন্দ্রঃ ;
মৃদালেপনে ৱিনিয়োগঃ।

১১—(তাং ব্রাং এবং তৈং সং ১০, ১, ৩৯)

ওঁ উদ্ধৃতাসি ৱরাহেণ কৃষ্ণেন শতবাহুনা।
মৃত্তিকে ব্রহ্মদত্তাসি কাশ্যপেনাভিমন্ত্রিতা ॥ ৮

১২—(ছাং ব্রাং মং ২, ১, ১৪)

অমোসি প্রাণ তদৃতং ব্রৱীম্যমা হ্যসি সর্ব মনু প্রৱিষ্টঃ।
স মে জরাং রোগ মপ মৃজ্য শরীরা দপাম
এধি মা মৃথা ন ইন্দ্র ॥

গাৰ্ব্বশ্চিদ্‌ঘেতি সৌভরঃ ককুব্‌ব্বিঙ্গারুতঃ;
গোময়লেপনে ৰিনিয়োগঃ।

১৩—(ছ০ আ০ ৫, ১, ২, ৬)

১ ২ ২ক ২র ৩ ২ ৩ ১ ২
ওঁ গাৰ্ব্বশ্চিদ্বা সমন্যবঃ সজাত্যেন মরুতঃ সবন্ধবঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
রিহতে ককুভো মিথঃ॥

ঋতঞ্চেত্যঘমর্ষণোঽনুষ্টুব্‌ভাৱবৃত্তঃ;
শুষ্কঅঘমর্ষণে ৰিনিয়োগঃ।

১৪—(তা০ ব্রা০ এবং ঋ০ স০ ৮, ৮, ৪৮, ১—৩)

ওঁ ঋতঞ্চ সত্যঞ্চাভীদ্ধাত্তপসোঽধ্যজায়ত।
ততো রাত্র্যজায়ত ততঃ সমুদ্রো অর্ণবঃ॥ ১
সমুদ্রাদর্ণবাদধিসংবৎসরো অজায়ত।
অহোরাত্রাণি বিদধদ্বিশ্বস্য মিষতো বশী॥ ২
সূর্য্যাচন্দ্রমসৌ ধাতা য়থাপূর্ব্বমকল্পয়ৎ।
দিবঞ্চ পৃথিবীঞ্চান্তরিক্ষমথো স্বঃ॥ ৩

শন্নোদেবীতি সিন্ধুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ;
আপোহিষ্ঠেতি তিসৃণাং সিন্ধুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ;
উপাস্মৈ ইত্যাদি ত্রয়স্য অসিতকশ্যপবৈখানসা গায়ত্রী সোমঃ;
তরৎসমন্দীত্যবৎসারো গায়ত্রী সোমঃ;
এতোন্বিন্দ্রেতি তিসৃণাং তিরশ্চ্যনুষ্টুবিন্দ্রঃ;
তমুষ্টবামেতি তিরশ্চ্যনুষ্টুবিন্দ্রঃ;

নকিইন্দ্রেতি ৰামদেৰো গায়ত্রীন্দ্রঃ ;
পবিত্রন্তইতি তিসৃণাং পবিত্রো জগতী সোমঃ ;
মার্জনে বিনিয়োগঃ।

১৫—(ছ০ আ০ ১, ১, ৩, ১৩)

১ ২ ৩২ ৩১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ শন্নো দেৰীরভীষ্টয়ে শন্নো ভবন্তু পীতয়ে।
২উ ৩ ১ ২
শং য়োরভি স্রবন্তু নঃ ॥

১৬—(উ০ আ০ ৯, ২, ১০, ১—৩)

২ ৩ ১র ২র ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ আপো হি ষ্ঠা ময়ো ভুৰস্তা ন উর্জ্জে দধাতন।
৩ ১র ২র ৩ ১ ২
মহে রণায় চক্ষসে ॥ ১

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
য়ো ৰঃ শিৰতমো রসস্তস্য ভাজয়তেহ নঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
উশতীরিব মাতরঃ ॥ ২

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তস্মা অরঙ্গমাম ৰো য়স্য ক্ষয়ায় জিন্বথ।
১ ২ ৩ ১ ২
আপো জনয়থা চ নঃ ॥ ৩

১৭—(১, ১, ১–২–৩, ১—৯ ;)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ উপাস্মৈ গায়তা নরঃ পৰমানায়েন্দবে।
৩ ২ ৩ ১র ২র
অভি দেৰাং ইয়ক্ষতে ॥ ১

৩ ২ ৩ ১ ২৩ ১ ২র
অভি তে মধুনা পয়োঽথর্ব্বাণো অশিশ্রয়ুঃ।

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দেবং দেবায় দেবয়ু। ২

১ ২ ৩ ২উ ৩ ১র ২র৩ ১ ২র
স নঃ পবস্ব শঙ্গবে শঞ্জনায় শ মর্ব্বতে।

১ ২ ৩ ১ ২
শপ্তে রাজন্নোষধীভ্যঃ॥ ৩

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দবিদ্যুততা রুচা পরিষ্টোভন্ত্যা কৃপা।

১ ২ ৩ ১র ২
সোমাঃ শুক্রা গবাশিরঃ॥ ৪

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র ৩ক২র
হিন্বানো হেতৃভির্হিত আ বাজং বাজ্যক্রমীৎ।

১ ২ ৩ ১ ২
সীদন্তো বনুষো যথা॥ ৫

৩১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ঋধক্ সোম স্বস্তয়ে সঞ্জগ্মানো দিবা কবে।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
পবস্ব সূর্য্যো দৃশে॥ ৬

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
পবমানস্য তে কবে বাজিন্ৎসর্গা অসৃক্ষত।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অর্ব্বন্তো ন শ্রবস্যবঃ॥ ৭

১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অচ্ছা কোশম্মধুশ্চ্যুত মসৃগ্রং বারে অব্যয়ে।

১ ২ ৩ ১ ২
অবাবশন্ত ধীতয়ঃ॥ ৮

১ উ ৩২৩ ৩২ ৩২ ৩২ ৩১২
অচ্ছা সমুদ্র মিন্দবোহস্তঙ্গারো ন ধেনবঃ।
১২৩২৩ ২ ৩২
অগ্মন্নৃতস্য য়োনি মা ॥ ৯

১৮—(উ০ আ০ ৪, ১, ৫, ১—৪)

২৩ ২৩১ ২ ৩১২ ৩১ ২র
তরৎ স মন্দী ধাবতি ধারা স্নুতস্যান্ধসঃ।
২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ১

৩১ ২৩ ১২৩ ১২ ৩১ ২
উস্রা বেদ বসূনাং মর্ত্তস্য দেব্যবসঃ।
২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ২

২৩২ ৩২৩ ২৩১২
ধ্বস্রয়োঃ পুরুষন্ত্যোরা সহস্রাণি দদ্মহে।
২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৩

১র ২র ৩ ২৩১২ ৩১২র ৩১২
আ য়য়োস্ত্রিংশতন্তনা সহস্রাণি চ দদ্মহে।
২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৪

১৯—(উ০ আ০ ৬, ২, ৯, ১—৩)

২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩২৩ ১২
এতো ন্বিন্দ্রং স্তবাম শুদ্ধং শুদ্ধেন সাম্না।
৩২৩ ১২৩১ ২ ৩২৩১২
শুদ্ধৈরুক্থৈর্বাবৃধ্বাংসং শুদ্ধৈরাশীর্বান্মমত্তু ॥ ১
১২ ৩২ ৩১ ২ ৩২ ৩১২৩১
ইন্দ্র শুদ্ধো ন আ গহি শুদ্ধঃ শুদ্ধাভিরূতিভিঃ।
৩২ ৩১ ২র ৩১২
শুদ্ধো রয়িং নি ধারয় শুদ্ধো মমদ্ধি সোম্য ॥ ২

১ ২ ৩ ২ ২র ৩ ১ ৩ ১ ২র ৩ ১ ২
ইন্দ্র শুদ্ধো হি নো রয়িং শুদ্ধো রত্নানি দাশুষে।
৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র
শুদ্ধো বৃত্রাণি জিঘ্নসে শুদ্ধো বাজং সিষাসসি ॥ ৩

২০—(উ° আ° ২, ২, ১৯, ৩)

১ ২ ৩ ২উ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
ত মু ষ্টবাম য়ঙ্গির ইন্দ্র মুক্থ্যানি বাবৃধুঃ।
৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
পুরূণ্যস্য পৌংস্যা সিষাসন্তো বনামহে ॥

২১—(ছ° আ° ৩, ১, ১, ১০)

১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১ ২র
ন কি ইন্দ্র ত্বদুত্তরং ন জ্যায়ো অস্তি বৃত্রহন্।
২ ৩ ২উ ৩ ২
ন ক্যেবং যথা ত্বম্ ॥

২২—(উ° আ° ২, ২, ১৬, ১—৩)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
পবিত্রন্তে বিততং ব্রহ্মণস্পতে প্রভুর্গাত্রাণি পর্য্যেষি বিশ্বতঃ।
১ ২ ১২র ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১র ২র
অতপ্ততনূর্ন তদামো অশ্নুতে শৃতাস ইদ্বহন্তঃ সন্তদাশত ॥ ১
১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২র
তপোষ্পবিত্রং বিততন্দিবস্পদেহর্চ্চন্তো অস্য তন্তবো ব্যস্থিরন্।
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২র ২ ১ ২
অবন্ত্যস্য পবিতার মাশবো দিবঃ পৃষ্ঠ মধি রোহন্তি তেজসা ॥২
১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ১ ৩ ১ ২ ৩ ২
অরূরুচদুষসঃ পৃশ্নিরগ্রিয় উক্ষা মিমেতি ভুবনেষু বাজয়ুঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ২ ১ ১ ৩ ১ ৩ ২ ৩ ১ ২
মায়াবিনো মমিরে অস্য মায়য়া নৃচক্ষসঃ পিতরোগর্ভমাদধুঃ ॥৩

তত আচারাৎ স্নানাঙ্গতর্পণং ক্রিয়তে ; তন্মন্ত্রাঃ—

১ ১ ১
ওঁ ভূঃ পুনাতু। ওঁ ভুবঃ পুনাতু। ওঁ স্বঃ পুনাতু।

সহস্রশীর্ষেত্যাদি তিসৃণাং নারায়ণোঽনুষ্টুপ্ পুরুষঃ; অঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ।

২৩—(আর০ আ০ ৪, ৩-৪-৫)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ওঁ সহস্রশীর্ষাঃ পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ।
১র ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স ভূমিꣳ সর্বতো বৃত্বাত্যতিষ্ঠদ্দশাঙ্গুলম্ ॥ ১

৩ ২ ৩ ১উ ৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ত্রিপাদূর্দ্ধ্বউদৈৎপুরুষঃ পাদোঽস্যেহাভবৎ পুনঃ।
৩ ১ক ২র ৩ ২ ৩ ২
তথা বিশ্বꣳ ব্যক্রামদশনানশনে অভি ॥ ২

১ ২ ৩ ২উ ৩ ২ ৩ ১উ ৩ ১ ২
পুরুষ এবেদꣳ সর্বং যদ্ভূতং যচ্চ ভাব্যম্।
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
পাদোঽস্য সর্বা ভূতানি ত্রিপাদস্যামৃতন্দিবি ॥ ৩

এষাং মন্ত্রাণাং ভাষ্যাণি বঙ্গানুবাদাংশ্চাত্র প্রদর্শিতা-স্থানন্নুলক্ষ্য মৎপ্রকাশিতেষু ছান্দোগ্যমন্ত্রব্রাহ্মণছন্দআর্চ্চিকোত্তরার্চ্চিকারণ্যকেষু পশ্যন্তু। সপ্তব্যাহৃতয়োঽপ্যন্যত্র ব্যাখ্যাতা এব। তৈত্তিরীয়ারণ্যকপঠিতয়োঃ সামব্রাহ্মণে দৃষ্টয়োশ্চ অশ্বক্রান্তেত্যুক্তাসীত্যনয়োস্তু ভাষ্যে ভগবৎ-সায়ণাচার্য্যকৃতে তত্র তত্রৈব দ্রষ্টব্যে; পরং সন্তি তয়োঃ পাঠভেদাঃ; শাখাভেদ এব তদ্বীজ মিতি শম্॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানমন্ত্রাঃ সমাপ্তাঃ।

অথ ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ।

অস্ত্যেকো গ্রন্থো গোভিলীয়-স্নানসূত্র মিতি প্রসিদ্ধঃ;

তত্রায় মাদ্যঃ খণ্ডঃ—

১। অথ স্নানবিধিং ব্যাখ্যাস্যামঃ।

অতঃপর স্নানবিধি ব্যাখ্যান করিব। ১

২। নদী-দেবখাত-গর্ত্ত-প্রস্রবণাদীন্ গত্বা—

নদী, অকৃত্রিম বা কৃত্রিম জলাশয় অথবা প্রস্রবণ প্রভৃতিতে গমন করিবে। ২

৩। শুচৌ দেশে মৃত্তিলকুশগোময়াক্ষতানুপকল্প্য—

অনন্তর তদীয় তটদেশে জলসমীপস্থ পবিত্র ভূমিতে মৃত্তিকা, তিল, কুশ, গোময় ও কিঞ্চিৎ আতপতণ্ডুল (যাহা স্নানার্থ গমনকালেই সংগ্রহ করিয়া আনা হইয়াছে, তাহাই) রক্ষা করিবে। ৩

৪। পারক্যনিপানে পঞ্চ পিণ্ডানুদ্ধৃত্য—

(পুরাকালে প্রায় সমস্ত কূপের এবং অন্যবিধ জলাশয়ের সমীপেও পারলৌকিক মঙ্গল কামনায় গবাদি পশুর পানার্থ জলাধার নির্ম্মিত হইত; তাহাকেই "পারক্যনিপান" কহে। এখনও উহা নিতান্ত অদৃশ্য নহে) যাহারা পারক্যনিপান বিশিষ্ট কূপাদিতে স্নান করিতে যাইবে, তাহাদের প্রত্যেকেরই কর্ত্তব্য যে পারক্যনিপানে স্থিত কর্দ্দমাদি পঞ্চ বার

তুলিয়া ফেলিবে (এই রূপে ঐ জলাধার সতত পরিষ্কৃতই থাকিতে পারিবে)। ৪

৫। নমস্কৃত্য তীর্থং পাবকা নঃ সরস্বতীতি—

অনন্তর "পাবকা নঃ সরস্বতী"—এই মন্ত্রে(১) সেই জল স্থানকে নমস্কার করিবে। ৫

৬। পাদাবারভ্য মৃদ্ভির্গাত্রাণি প্রক্ষাল্য—

পাদদ্বয় হইতে মস্তক পর্য্যন্ত সমস্ত দেহই বহু মৃত্তিকা লেপন দ্বারা প্রক্ষালিত করিবে। ৬

৭। উপবিশেদ্ বদ্ধশিখী।

অনন্তর (অন্যত্র উপদিষ্ট 'মানস্তোকে'(২) মন্ত্র দ্বারা) শিখা বন্ধন করিয়া তীরে উপবিষ্ট হইবে। ৭

৮। নিত্যং যজ্ঞোপবীতীতি।

সর্ব্ব সময়ে যজ্ঞোপবীত ধারণ ত বিহিত আছেই, অতএব তদ্বিষয়ে বিশেষ বক্তব্য নাই। ৮

৯। আচম্য—

মন্ত্র শূন্যই একবার আচমন করিবে। ৯

১০। প্রাঙ্মুখ উদঙ্মুখো বা শুচিঃ সমাহিতঃ।

পূর্ব্বাভিমুখ অথবা উত্তরাভিমুখ হইয়া পবিত্রমনা হওত ঈশ্বরার্পিতচিত্ত হইবে। ১০

১১। অথ সপ্ত ব্যাহৃতীঃ সাবিত্রীং চ জপ্ত্বা—

অনন্তর সপ্ত ব্যাহৃতী(৩) এবং সাবিত্রী(৪) মন্ত্র জপ করিবে। ১১

১২। সপ্তকৃত্বঃ সাবিত্র্যানুমন্ত্রিতং সকৃদুদক মাচামেৎ।

আচমনোপযুক্ত জল যথানিয়ম হস্তে গ্রহণ করত সাত বার সাবিত্রী মন্ত্র পাঠ করিয়া একবার আচমন করিবে। ১২

১৩। তত আচম্যাপো যথাবিধি ॥ ১ ॥

তদনন্তর যথাবিধান অমন্ত্রক ও উদকাচমন করিবে। ১৩ ॥১॥

॥ ইতি গোভিলীয়ে স্নানসূত্রে প্রথমখণ্ডঃ ॥

অথ দ্বিতীয়খণ্ডঃ।

১। অথ দেবতাভিসন্ধিং কৃত্বা—

অতঃপর যাহা কিছু বিহিত হইতেছে, তৎসমস্তই দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই করিতে হইবে। ১

২। সহস্রশীর্ষা ঘৃতবত্যশ্বক্রান্তাভির্ঋগ্‌ভির্মৃত্তিকা মাদায়—

'সহস্রশীর্ষা',(৫) 'ঘৃতবতী'(৬) ও 'অশ্বক্রান্তা'(৭)—এই ঋক্‌ত্রয়ের দ্বারা মৃত্তিকা গ্রহণ করিবে। ২

৩। ইদংবিষ্ণুর্ব্বিচক্রম ইতি ষড়্‌ৃচেন সম্মৃজ্য—

অনন্তর 'ইদংবিষ্ণুর্ব্বিচক্রমে' এই ছয় ঋকের সূক্তটী(৮) পাঠ করত ঐ গৃহীত মৃত্তিকা করতল দ্বয়ে মর্দ্দনাদি পূর্ব্বক স্বীয় দেহে লেপন করিবার উপযুক্ত করিয়া লইবে। ৩

৪। উদ্বয়ন্তমসস্পরি উদুত্তমমিতিচোর্দ্ধ্বৌ পাণী কৃত্বাঽঽদিত্য মবেক্ষেত।

অনন্তর হস্তদ্বয় ঊর্দ্ধে বিস্তৃত করিয়া 'উদ্বয়ন্তমসস্পরি'(৯) এবং 'উদুত্তমম্'(১০)—এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত সূর্য্য দেবতাকে দর্শন করিবে। ৪

৫। উদ্‌ধৃতাসি বরাহেণামোসীতি চ প্রতিলোমান্যঙ্গা-
ন্যভিমৃশেরন্।

'উদ্‌ধৃতাসি বরাহেণ'(১১) এবং 'অমোসি'(১২)—এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত স্বকীয় সমস্ত দেহ প্রতিলোমক্রমে অর্থাৎ মস্তক হইতে পাদদ্বয় পর্য্যন্ত ঐ মৃত্তিকায় প্রলিপ্ত করিবে। ৫

৬। দ্বিরেতয়ৈবাবৃতা কৃত্বা—

মৃত্তিকাগ্রহণ হইতে মৃত্তিকালেপন পর্য্যন্ত এই অনুষ্ঠান বারদ্বয় করিবে। ৬

৭। গাবশ্চিদ্‌ঘা সমন্যব ইত্যেতেন গোময়ং গাত্রে
মৃত্তিকাবৎ।

'গাবশ্চিদ্‌ঘা সমন্যবঃ'(১৩)—এই মন্ত্রের দ্বারা গোময় গ্রহণ করত উহাও স্বীয় সর্ব্বাঙ্গে মৃত্তিকার ন্যায় প্রতিলোম-ক্রমে লেপন করিবে। ৭

৮। ঋতঞ্চ সত্যঞ্চেতি ত্রিঃ শুক্লাঘমর্ষণং জপেৎ।

'ঋতঞ্চ সত্যঞ্চ'—এই তৃচ সূক্ত-মন্ত্রে(১৪) বারত্রয় শুক্ল অঘমর্ষণ জপ করিবে। ৮

৯। ততো দেবতাভিসন্ধিং কৃত্বা —

তদনন্তর বিশেষত দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই প্রবৃত্ত হইবে। ৯

১০। নাভিমাত্রজলে স্থিত্বা—

অনন্তর নাভিপ্রমাণ জলে দাঁড়াইবে। ১০

১১। 'শন্নোদেব্যাপোহিষ্ঠীয়াভিঃ পাবমানীভিস্তরৎসমন্দীভিরেতোন্বিন্দ্রস্তমুষ্টবামনকিইন্দ্রত্বদুত্তরমিতিপবিত্রবতী মার্জ্জয়িত্বা—

অনন্তর 'শন্নোদেবী' (১৫), আপোহিষ্ঠীয় ঋকৃত্রয় (১৬), পাবমানী ঋকৃত্রয় (১৭) 'তরৎসমন্দী' ঋকৃত্রয় (১৮), 'এতোন্বিন্দ্রং' সূক্ত (১৯), 'তমুষ্টবাম' ঋক্ (২০), 'নকিইন্দ্রত্বদুত্তরম্' ঋক্ (২১) এবং 'পবিত্রবতী' ঋকৃত্রয় (২২) পাঠ করত মার্জন করিবে। ১১

১২। ত্রিঃ প্রাণায়ামং কৃত্বা—

অনন্তর বারত্রয় প্রাণায়াম করিবে। ১২

১৩। ত্রিঃ প্লুত্য—

অনন্তর বারত্রয় নিমজ্জিত হইবে অর্থাৎ ডুব দিয়া স্নান করিবে। ১৩

১৪। সহস্রশীর্ষা ইতি তৃচেনাঘমর্ষণং জপেৎ।

অনন্তর 'সহশীর্ষা' এই তৃচ সূক্ত (২৩) পাঠ পূর্ব্বক অঘমর্ষণ জপ করিবে। ১৪

১৫। ততস্ত্রিরাপ্লুত্য—

তদনন্তর বারত্রয় ভালরূপে সর্ব্ব শরীর প্লাবিত করিয়া স্নান করিবে। ১৫

১৬। 'পুনঃ শন্নোদেব্যাদিভির্মার্জ্জনঞ্চ মার্জ্জনঞ্চ ॥ ২ ॥

অনন্তর পুনশ্চ 'শন্নোদেবী' প্রভৃতি মন্ত্রের দ্বারা মার্জ্জন করিবেই করিবে। ১৬ ॥ ২ ॥

॥ ইতি গোভিলীয়ে স্নানসূত্রে দ্বিতীয়খণ্ডঃ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ সমাপ্তঃ ॥

অথ ছন্দোগানাং স্নানমন্ত্রাঃ।

ঋষিচ্ছন্দোদেবতাবিনিয়োগসহিতাঃ।

পাবকা ন ইত্যস্য মধুচ্ছন্দা ঋষিঃ গায়ত্রীচ্ছন্দঃ সরস্বতী দেবতা তীর্থনমস্করণে বিনিয়োগঃ।

১—(ছ° আ° ২, ১, ৫, ৫)

৩ ২ ৩ ১২ ৩ ১ ২ ৩ ১২
ওঁ ॥ পাবকা নঃ সরস্বতী বাজেভির্বাজিনীবতী।
৩১ ২ ৩১ ২
যজ্ঞং বষ্টু ধিয়া বসুঃ ॥

মানস্তোক ইতি কুৎসো জগতী রুদ্রঃ, শিখাবন্ধনে বিনিয়োগঃ।

২—(ছা° ব্রা° ম° ২, ১, ৬,)

মা নস্তোকে তনয়ে মা ন আয়ৌ মা নো গোষু মা নো অশ্বেষু রীরিষঃ। বীরান্মা নো রুদ্র ভামিনো বধীর্হবিষ্মন্তঃ সদ মিত্বা হবামহে ॥

সপ্তব্যাহৃতীনাং বিশ্বামিত্র-জমদগ্নি-ভরদ্বাজ-গৌতমাত্রি-বসিষ্ঠ-কশ্যপা ঋষয়ঃ, গায়ত্র্যুষ্ণিগনুষ্টুব্‌বৃহতীপঙ্‌ক্তিত্রিষ্টুজগত্যশ্ছন্দাংসি, অগ্নিবায়ুসূর্য্যবৃহস্পতিবরুণেন্দ্রবিশ্বেদেবা দেবতাঃ, জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ।

৩—(গো° স° সূ° ৩)

ওঁ ভূঃ। ওঁ ভুবঃ। ওঁ স্বঃ। ওঁ মহঃ।
ওঁ জনঃ। ওঁ তপঃ। ওঁ সত্যম্ ॥

গায়ত্র্যা বিশ্বামিত্র ঋষিঃ, গায়ত্রীচ্ছন্দঃ, সবিতা দেবতা, জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ।

৪—(উ০ আ০ ৬, ৩, ১০, ১)

১ ২৩১ ২র৩ ১২ ৩১১
ওঁ ॥ তৎ সবিতুর্ব্বরেণ্যম্ ভর্গো দেবস্য ধীমহি।
২৩ ১ ২ ৩১২
ধিয়ো য়ো নঃ প্রচোদয়াৎ ॥

সহস্রশীর্ষেতি নারায়ণোঽনুষ্টুপ্ পুরুষঃ;
ঘৃতবতীমন্ত্রস্য ভরদ্বাজো জগতী দ্যাবাপৃথিবী;
অশ্বক্রান্তে ইতি বামদেবোঽনুষ্টুপ্ মৃত্তিকা;
মৃত্তিকাগ্রহণে বিনিয়োগঃ।

৫—(আর০ আ০ ৪, ৩;)

৩১২ ৭ ১২ ৩ ২ ৩১১
ওঁ সহস্রশীর্ষা পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ।
১র ২ ৩১ ২.৩১২ ০২
স ভূমিং সর্ব্বতো বৃত্বাত্যতিষ্ঠদ্দশাঙ্গুলম্ ॥

৬—(ছ০ আ০ ৪, ২, ৪, ৯)

৩১২৩১২ ৩ ২ ৩২৩১২৩১২৩১২
ঘৃতবতীভুবনানামভিশ্রিয়োর্ব্বীপৃথ্বীমধুদুঘেসুপেশসা।
১ ২ ২১ ২র ৩১২৩ ১২ ৩২৩১২
দ্যাবাপৃথিবীবরুণস্যধর্ম্মণাবিষ্কভিতেঅজবেভূরিরেতসা ॥

৭—(তৈ০ আ০ ১০, ১, ৮)

অশ্বক্রান্তে রথক্রান্তে বিষ্ণুক্রান্তে বসুন্ধরে।
মৃত্তিকে হর মে পাপং যন্ময়া পূর্ব্বসঞ্চিতম্।
ত্বয়া হতেন পাপেন সর্ব্বপাপৈঃ প্রমুচ্যতে ॥

ইদংবিষ্ণুরিতি মন্ত্রস্য মেধাতিথিঃ, গায়ত্রী, বিষ্ণুঃ ;
মৃত্তিকাসমূহনে বিনিয়োগঃ।

৮—(উ০ আ০ ৮, ২, ৫, ১—৬।)

৩ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১
ওঁ॥ ইদং বিষ্ণুর্বি চক্রমে ত্রেধা নি দধে পদম্।
১ ২ ৩ ১
সমূঢ় মস্য পাংসুলে॥ ১

১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র
ত্রীণি পদা বি চক্রমে বিষ্ণুর্গোপা অদাভ্যঃ।
২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অতো ধর্ম্মাণি ধারয়ন্॥ ২

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
বিষ্ণোঃ কর্ম্মাণি পশ্যত যতো ব্রতানি পস্পশে।
১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ইন্দ্রস্য যুজ্যঃ সখা॥ ৩

১ ২র ৩ ২ ৩ ১র ২র ৩ ১ ২
তদ্বিষ্ণোঃ পরমম্ পদং সদা পশ্যন্তি সূরয়ঃ।
৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দিবীব চক্ষুরাততম্॥ ৪

১ ২র ৩ ১ ২ ২ ৩ ১ ৩ ১
তদ্বিপ্রাসো বিপন্যবো জাগৃবাংসঃ স মিন্ধতে।
১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২
বিষ্ণোর্যৎ পরমম্ পদম্॥ ৫

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অতো দেবা অবন্তু নো যতো বিষ্ণুর্বি চক্রমে।
৩ ২উ ৩ ১ ২
পৃথিব্যা অধি সানবি॥ ৬

উদ্বয়ন্তেতি প্রস্কণ্বঋষিঃ, পঙ্‌ক্তিচ্ছন্দঃ, সূর্য্যো দেবতা ;
উদুত্তম মিতি শুনঃশেপোঽহত্রী বরুণাদিত্যৌ ;
সূর্য্যাবেক্ষণে বিনিয়োগঃ।

৯—(তাং ব্রাং ঋং সং ; ১,৪,৮,৫ ; যং বাং সং ২০,২১ ইং)

উদ্বয়ন্তমসস্পরি জ্যোতিঃ পশ্যন্ত উত্তরং স্বঃ পশ্যন্ত উত্তরম্।
দেবং দেবত্রা সূর্য্য মগন্ম জ্যোতিরুত্তমম্ ॥

১০—(আরং আং ১, ৪)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১র ২র ৩ ১র ২র ৩ ১ ২
উদুত্তমং বরুণ পাশ মস্মদবাধমং বি মধ্যমং শ্রথায়।
১ ২ ৩ ২ ৩ ১র ২র ৩ ২ ৩ ১ ২
অথাদিত্যব্রতে বয়ন্তবানাগসো অদিতয়ে স্যাম ॥

উদ্ধৃতাসীতি বামদেবোঽনুষ্টুপ্ পৃথিবী ;
অমোসীতি প্রজাপতিস্ত্রিষ্টুবিন্দ্রঃ ;
মৃদালেপনে বিনিয়োগঃ।

১১—(তাং ব্রাং এবং তৈং সং ১০, ১, ৩৯)

ওঁ উদ্ধৃতাসি বরাহেণ কৃষ্ণেন শতবাহুনা।
মৃত্তিকে ব্রহ্মদত্তাসি কাশ্যপেনাভিমন্ত্রিতা ॥

১২—(ছাং ব্রাং মং ২, ১, ১৪)

অমোসি প্রাণ তদৃতং ব্রবীম্যমা হ্যসি সর্ব্ব মনু প্রবিষ্টঃ।
স মে জরাং রোগ মপ মৃজ্য শরীরা দপাম
এধি মা মৃথা ন ইন্দ্র ॥

গাবশ্চিদ্‌ঘেতি সৌভরঃ ককুবুষ্ণিঙ্মরুতঃ ;
গোময়লেপনে বিনিয়োগঃ।

১৩—(ছ০ আ০ ৫, ১, ২, ৬)

১ ২ ২ক ২র ৩ ২ ৩ ১ ২
ওঁ গাবশ্চিদ্‌ঘা সমন্যবঃ সজাত্যেন মরুতঃ সবন্ধবঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
রিহতে ককুভো মিথঃ॥

ঋতঞ্চেত্যঘমর্ষণোঽনুষ্টুব্‌ভাববৃত্তঃ ;
শুষ্কঅঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ।

১৪—(তা০ ব্রা০ এবং ঋ০ স০ ৮, ৮, ৪৮, ১—৩)

ওঁ ঋতঞ্চ সত্যঞ্চাভীদ্ধাত্তপসোঽধ্যজায়ত।
ততো রাত্র্যজায়ত ততঃ সমুদ্রো অর্ণবঃ॥ ১
সমুদ্রাদর্ণবাদধিসংবৎসরো অজায়ত।
অহোরাত্রাণি বিদধদ্বিশ্বস্য মিষতো বশী॥ ২
সূর্য্যাচন্দ্রমসৌ ধাতা যথাপূর্ব্বমকল্পয়ৎ।
দিবঞ্চ পৃথিবীঞ্চান্তরিক্ষমথো স্বঃ॥ ৩

শন্নোদেবীতি সিন্ধুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ;
আপোহিষ্ঠেতি তিসৃণাং সিন্ধুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
উপাস্মৈ ইত্যাদি ত্রয়স্য অসিতকশ্যপবৈখানসা গায়ত্রী সোমঃ ;
তরৎসমন্দীত্যবৎসারো গায়ত্রী সোমঃ ;
এতোন্বিন্দ্রেতি তিসৃণাং তিরশ্চ্যনুষ্টুবিন্দ্রঃ ;
তমুষ্টবামেতি তিরশ্চ্যনুষ্টুবিন্দ্রঃ ;

নকিইন্দ্রেতি রামদেবো গায়ত্রীন্দ্রঃ ;
পবিত্রন্তইতি তিসৃণাং পবিত্রো জগতী সোমঃ ;
মার্জনে বিনিয়োগঃ।

১৫—(ছ০ আ০ ১, ১, ৩, ১৩)

১ ২ ৩২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ শন্নো দেবীরভীষ্টয়ে শন্নো ভবন্তু পীতয়ে।
২উ ৩ ১ ২
শং য়োরভি স্রবন্তু নঃ॥

১৬—(উ০ আ০ ৯, ২, ১০, ১—৩)

২ ৩ ১র ২র ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ আপো হি ষ্ঠা ময়ো ভুবস্তা ন ঊর্জ্জে দধাতন।
১ ১র ২র ৩ ১ ২
মহে রণায় চক্ষসে॥ ১

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
য়ো বঃ শিবতমো রসস্তস্য ভাজয়তেহ নঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
উশতীরিব মাতরঃ॥ ২

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তস্মা অরঙ্গমাম বো য়স্য ক্ষয়ায় জিন্বথ।
১ ২ ৩ ১ ২
আপো জনয়থা চ নঃ॥ ৩

১৭—(১, ১, ১–২–৩, ১—৯ ;)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ উপাস্মৈ গায়তা নরঃ পবমানায়েন্দবে।
৩ ২ ৩ ১র ২র
অভি দেবাং ইয়ক্ষতে॥ ১

৩ ২ ৩ ১ ২৩ ১ ২র
অভি তে মধুনা পয়োঽথর্ব্বাণো অশিশ্রয়ুঃ।

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দেবং দেবায় দেবয়ু ॥ ২

১ ২ ৩ ২উ ৩ ১র ২র৩ ১ ২র
স নঃ পবস্ব শঙ্গবে শঞ্জনায় শ মর্ব্বতে।

১ ২ ৩ ১ ২
শম্ রাজন্নোষধীভ্যঃ ॥ ৩

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দবিদ্যুতত্যা রুচা পরিষ্টোভন্ত্যা কৃপা।

১ ২ ৩ ১র ২
সোমাঃ শুক্রা গবাশিরঃ ॥ ৪

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র ৩ক২র
হিন্বানো হেতৃভির্হিত আ বাজং বাজ্যক্রমীৎ।

১ ২ ৩ ১ ২
সীদন্তো বনুষো যথা ॥ ৫

৩১ ১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ঋধক্ সোম স্বস্তয়ে সঞ্জগ্মানো দিবা করে।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
পবস্ব সূর্য্যো দৃশে ॥ ৬

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
পবমানস্য তে কবে বাজিনৎসর্গা অসৃক্ষত।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অর্ব্বন্তো ন শ্রবস্যবঃ ॥ ৭

১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অচ্ছা কোশম্মধুশ্চুত মসৃগ্রং বারে অব্যয়ে।

১ ২ ৩ ১ ২
অবাবশন্ত ধীতয়ঃ ॥ ৮

১ উ ৩২৩ ৩২ ৩২ ৩২ ৩১২
অচ্ছা সমুদ্র মিন্দৱোঽস্তঙ্গারো ন ধেনবঃ।

১২৩২৩ ২ ৩২
অগ্মন্নৃতস্য য়োনি মা ॥ ৯

১৮—(উ০ আ০ ৪, ১, ৫, ১—৪)

২৩ ২৩১ ২ ৩১২ ৩১ ২র
তরৎ স মন্দী ধাৱতি ধারা স্তুতস্যান্ধসঃ।

২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাৱতি ॥ ১

৩১ ২৩১২৩ ১২ ৩১ ২
উস্রা ৱেদ ৱসূনাং মর্ত্তস্য দেৱ্যৱসঃ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাৱতি ॥ ২

২ ৩ ২ ৩২৩ ২ ৩১২
ধ্বস্রয়োঃ পুরুষন্ত্যোরা সহস্রাণি দদ্মহে।

২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাৱতি ॥ ৩

১র ২র ৩ ২৩১২ ৩১২র ৩১২
আ য়য়োস্ত্রিংশতন্তনা সহস্রাণি চ দদ্মহে।

২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাৱতি ॥ ৪

১৯—(উ০ আ০ ৬, ২, ৯, ১—৩)

২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩২৩ ১২
এতো ন্বিন্দ্রং স্তৱাম শুদ্ধং শুদ্ধেন সাম্না।

৩২৩ ১২৩১ ২ ৩২৩১২
শুদ্ধৈরুক্থৈর্ৱাবৃধ্বাংসং শুদ্ধৈরাশীর্ৱান্মমত্তু ॥ ১

১২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩১২৩১
ইন্দ্র শুদ্ধো ন আ গহি শুদ্ধঃ শুদ্ধাভিরূতিভিঃ।

৩২ ৩১ ২র ৩১২
শুদ্ধো রয়িং নি ধারয় শুদ্ধো মমদ্ধি সোম্য ॥ ২

১২ ৩২ ২র ৩১ ৩১ ২র ৩১২
ইন্দ্র শুদ্ধো হি নো রয়িংং শুদ্ধো রত্নানি দাশুষে।

৩১ ৩১২ ৩১ ২র
শুদ্ধো বৃত্রাণি জিঘ্নসে শুদ্ধো বাজংং সিষাসসি॥ ৩

২০—(উ০ আ০ ২, ২, ১৯, ৩)

১২ ৩২উ ৩১২৩ ১২ ৩২
ত মু ষ্টবাম য়ঙ্গির ইন্দ্র মুক্থ্যানি বাবৃধুঃ।

৩১২৩ ২ ৩ ১২
পুরূণ্যস্য পৌংস্যা সিষাসন্তো বনামহে॥

২১—(ছ০ আ০ ৩, ১, ১, ১০)

১২ ৩ ১২র৩ ১ ২র
ন কি ইন্দ্র ত্বদুত্তরং ন জ্যায়ো অস্তি বৃত্রহন্।

২ ৩ ২উ ৩ ২
ন ক্যেবং য়থা ত্বম্॥

২২—(উ০ আ০ ২, ২, ১৬, ১—৩)

৩১২৩ ১২ ৩১ ২র ৩১২ ৩১২
পবিত্রন্তে বিততং ব্রহ্মণস্পতে প্রভুর্গাত্রাণি পর্য্যেষি বিশ্বতঃ।

১২ ১২র ৩ ১ ২ ৩২ ৩১ ২র১ ১র ২র
অতপ্ততনূর্নতদামো অশ্নুতে শৃতাস ইদ্বহন্তঃ সন্তদাশত॥ ১

১২৩ ২৩ ১২ ৩২৩ ১২ ৩১২ ৩২র
তপোষ্পবিত্রং বিততন্দিবস্পদেহর্চ্চন্তো অস্য তন্তবোব্যস্থিরন্।

১২ ৩১২ ৩১২ ৩২ ৩১ ২র ২ ১২
অবন্ত্যস্য পবিতার মাশবো দিবঃ পৃষ্ঠ মধি রোহন্তি তেজসা॥২

১২ ৩২৩ ১২ ৩২ ৩১ ২ ৩১২ ৩২
অরূরুচদুষসঃ পৃশ্নিরগ্রিয় উক্ষা মিমেতি ভুবনেষু বাজয়ুঃ।

৩ ১২ ৩১১ ২১২ ৩২ ৩২৩১২
মায়াবিনো মমিরে অস্য মায়য়া নৃচক্ষসঃ পিতরোগর্ভমাদধুঃ॥৩

তত আচারাৎ স্নানাঙ্গতর্পণং ক্রিয়তে ; তন্মন্ত্রাঃ—

১ ১ ১
ওঁ ভূঃ পুনাতু। ওঁ ভুবঃ পুনাতু। ওঁ স্বঃ পুনাতু।

সহস্রশীর্ষেত্যাদি তিসৃণাং নারায়ণোঽনুষ্টুপ্ পুরুষঃ;
অঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ।

২৩—(আর০ আ০ ৪, ৩-৪-৫)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ওঁ সহস্রশীর্ষাঃ পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ।
১র ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স ভূমিং সর্ব্বতো বৃত্বাত্যতিষ্ঠদ্দশাঙ্গুলম্ ॥ ১

৩ ২ ৩ ১উ ৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ত্রিপাদূর্দ্ধ্বউদৈৎপুরুষঃ পাদোঽস্যেহাভবৎ পুনঃ।
৩ ১ক ২র ৩ ২ ৩ ২
তথা বিশ্বং ব্যক্রামদশনানশনে অভি ॥ ২

১ ২ ৩ ২উ ৩ ২ ৩ ১উ ৩ ১ ২
পুরুষ এবেদং সর্ব্বং যদ্ভূতং যচ্চ ভাব্যম্।
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
পাদোঽস্য সর্ব্বা ভূতানি ত্রিপাদস্যামৃতন্দিবি ॥ ৩

এষাং মন্ত্রাণাং ভাষ্যাণি বঙ্গানুবাদাংশ্চাত্র প্রদর্শিতা-স্থানমনুলক্ষ্য মৎপ্রকাশিতেষু ছান্দোগ্যমন্ত্রব্রাহ্মণছন্দআর্চ্চি-কোত্তরার্চ্চিকারণ্যকেষু পশ্যন্তু। সপ্তব্যাহৃতয়োঽপ্যন্যত্র ব্যাখ্যাতা এব। তৈত্তিরীয়ারণ্যকপঠিতয়োঃ সামব্রাহ্মণে দৃষ্টয়োশ্চ অশ্বক্রান্তোদ্ধৃতাসীত্যনয়োস্তু ভাষ্যে ভগবৎ-সায়ণা-চার্য্যকৃতে তত্র তত্রৈব দ্রষ্টব্যে; পরং সন্তি তয়োঃ পাঠ-ভেদাঃ; শাখাভেদ এব তদ্বীজ মিতি শম্ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানমন্ত্রাঃ সমাপ্তাঃ।

অথ ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ।

অস্ত্যেকো গ্রন্থো গোভিলীয়-স্নানসূত্র মিতি প্রসিদ্ধঃ;

তত্রায় মাদ্যঃ খণ্ডঃ—

১। অথ স্নানবিধিং ব্যাখ্যাস্যামঃ।

অতঃপর স্নানবিধি ব্যাখ্যান করিব। ১

২। নদী-দেবখাত-গর্ত্ত-প্রস্রবণাদীন্ গত্বা—

নদী, অকৃত্রিম বা কৃত্রিম জলাশয় অথবা প্রস্রবণ প্রভৃতিতে গমন করিবে। ২

৩। শুচৌ দেশে মৃত্তিলকুশগোময়াক্ষতান্নুপকল্প্য—

অনন্তর তদীয় তটদেশে জলসমীপস্থ পবিত্র ভূমিতে মৃত্তিকা, তিল, কুশ, গোময় ও কিঞ্চিৎ আতপতণ্ডুল (যাহা স্নানার্থ গমনকালেই সংগ্রহ করিয়া আনা হইয়াছে, তাহাই) রক্ষা করিবে। ৩

৪। পারক্যনিপানে পঞ্চ পিণ্ডানুদ্ধৃত্য—

(পুরাকালে প্রায় সমস্ত কূপের এবং অন্যবিধ জলাশয়ের সমীপেও পারলৌকিক মঙ্গল কামনায় গবাদি পশুর পানার্থ জলাধার নির্ম্মিত হইত; তাহাকেই "পারক্যনিপান" কহে। এখনও উহা নিতান্ত অদৃশ্য নহে) যাহারা পারক্যনিপান বিশিষ্ট কূপাদিতে স্নান করিতে যাইবে, তাহাদের প্রত্যে-কেরই কর্ত্তব্য যে পারক্যনিপানে স্থিত কর্দ্দমাদি পঞ্চ বার

তুলিয়া ফেলিবে (এই রূপে ঐ জলাধার সতত পরিষ্কৃতই থাকিতে পারিবে)। ৪

৫। নমস্কৃত্য তীর্থং পাবকা নঃ সরস্বতীতি—

অনন্তর "পাবকা নঃ সরস্বতী"—এই মন্ত্রে(১) সেই জলস্থানকে নমস্কার করিবে। ৫

৬। পাদাবারভ্য মৃদ্ভির্গাত্রাণি প্রক্ষাল্য—

পাদদ্বয় হইতে মস্তক পর্য্যন্ত সমস্ত দেহই বহু মৃত্তিকা লেপন দ্বারা প্রক্ষালিত করিবে। ৬

৭। উপবিশেদ্‌ বদ্ধশিখী।

অনন্তর (অন্যত্র উপদিষ্ট 'মানস্তোকে'(২) মন্ত্র দ্বারা) শিখা বন্ধন করিয়া তীরে উপবিষ্ট হইবে। ৭

৮। নিত্যং যজ্ঞোপবীতীতি।

সর্ব্ব সময়ে যজ্ঞোপবীত ধারণ ত বিহিত আছেই; অতএব তদ্বিষয়ে বিশেষ বক্তব্য নাই। ৮

৯। আচম্য—

মন্ত্র শূন্যই একবার আচমন করিবে। ৯

১০। প্রাঙ্মুখ উদঙ্মুখো বা শুচিঃ সমাহিতঃ।

পূর্ব্বাভিমুখ অথবা উত্তরাভিমুখ হইয়া পবিত্রমনা হওত ঈশ্বরার্পিতচিত্ত হইবে। ১০

১১। অথ সপ্ত ব্যাহৃতীঃ সাবিত্রীং চ জপ্ত্বা—

অনন্তর সপ্ত ব্যাহৃতী(৩) এবং সাবিত্রী(৪) মন্ত্র জপ করিবে। ১১

১২। সপ্তকৃত্বঃ সাবিত্র্যানুমন্ত্রিতং সকৃদুদক মাচামেৎ।

আচমনোপযুক্ত জল যথানিয়ম হস্তে গ্রহণ করত সাত বার সাবিত্রী মন্ত্র পাঠ করিয়া একবার আচমন করিবে। ১২

১৩। তত আচম্যাপো যথাবিধি ॥ ১ ॥

তদনন্তর যথাবিধান অমন্ত্রকও উদকাচমন করিবে।১৩ ॥১॥

॥ ইতি গোভিলীয়ে স্নানসূত্রে প্রথমখণ্ডঃ ॥

অথ দ্বিতীয়খণ্ডঃ।

১। অথ দেবতাভিসন্ধিং কৃত্বা—

অতঃপর যাহা কিছু বিহিত হইতেছে, তৎসমস্তই দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই করিতে হইবে। ১

২। সহস্রশীর্ষা ঘৃতবত্যশ্বক্রান্তাভির্ঋগ্‌ভির্মৃত্তিকা মাদায়—

'সহস্রশীর্ষা',(৫) 'ঘৃতবতী'(৬) ও 'অশ্বক্রান্তা'(৭)—এই ঋক্‌ত্রয়ের দ্বারা মৃত্তিকা গ্রহণ করিবে। ২

৩। ইদংবিষ্ণুর্বিবিচক্রম ইতি ষড়্‌চেন সম্মৃজ্য—

অনন্তর 'ইদংবিষ্ণুর্বিবিচক্রমে' এই ছয় ঋকের সূক্তটী(৮) পাঠ করত ঐ গৃহীত মৃত্তিকা করতল দ্বয়ে মর্দ্দনাদি পূর্ব্বক স্বীয় দেহে লেপন করিবার উপযুক্ত করিয়া লইবে। ৩

৪। উদ্বয়ন্তমসস্পরি উদুত্তমমিতিচোর্দ্ধৌ পাণী কৃত্বাঽঽদিত্য মবেক্ষেত।

অনন্তর হস্তদ্বয় ঊর্দ্ধে বিস্তৃত করিয়া 'উদ্বয়ন্তমসস্পরি'(৯) এবং 'উদুত্তমম্' (১০)—এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত সূর্য্য দেবতাকে দর্শন করিবে। ৪

৫। উদ্‌দ্ধৃতাসি বরাহেণামোসীতি চ প্রতিলোমান্যঙ্গা-
ন্যভিমৃশেরন্।

'উদ্‌দ্ধৃতাসি বরাহেণ'(১১) এবং 'অমোসি'(১২)—এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত স্বকীয় সমস্ত দেহ প্রতিলোমক্রমে অর্থাৎ মস্তক হইতে পাদদ্বয় পর্য্যন্ত ঐ মৃত্তিকায় প্রলিপ্ত করিবে। ৫

৬। দ্বিরেতয়ৈবাবৃতা কৃত্বা—

মৃত্তিকাগ্রহণ হইতে মৃত্তিকালেপন পর্য্যন্ত এই অনুষ্ঠান বারদ্বয় করিবে। ৬

৭। গাবশ্চিদ্‌ঘা সমন্যব ইত্যোতেন গোময়ং গাত্রেষু
মৃত্তিকাবৎ।

'গাবশ্চিদ্‌ঘা সমন্যবঃ'(১৩)—এই মন্ত্রের দ্বারা গোময় গ্রহণ করত উহাও স্বীয় সর্ব্বাঙ্গে মৃত্তিকার ন্যায় প্রতিলোম-ক্রমে লেপন করিবে। ৭

৮। ঋতঞ্চ সত্যঞ্চেতি ত্রিঃ শুক্কাঘমর্ষণং জপেৎ।

'ঋত্যঞ্চ সত্যঞ্চ'—এই তৃচ সূক্ত-মন্ত্রে(১৪) বারত্রয় শুষ্ক অঘমর্ষণ জপ করিবে। ৮

৯। ততো দেবতাভিসন্ধিং কৃত্বা —

তদনন্তর বিশেষত দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই প্রবৃত্ত হইবে। ৯

১০। নাভিমাত্রজলে স্থিত্বা—

অনন্তর নাভিপ্রমাণ জলে দাঁড়াইবে। ১০

১। 'শন্নোদেব্যাপোহিষ্ঠীয়াভিঃ পাবমানীভিস্তরৎসমন্দীভি
...ন্দ্রোমন্তবামনকিইন্দ্রত্বত্তরমিতিপবিত্রবতী ভর্ম্মার্জ-

অনন্তর 'শন্নোদেবী' (১৫), আপোহিষ্ঠীয় ঋক্‌ত্রয়(১৬), পাবমানী ঋক্‌ত্রয় (১৭), 'তরৎসমন্দী' ঋক্‌ত্রয়(১৮), 'এতোন্বিন্দ্রং' সূক্ত (১৯), 'তমুষ্টবাম' ঋক্ (২০), 'নকিইন্দ্রত্বহুত্তরম্' ঋক্ (২১) এবং 'পবিত্রবতী' ঋক্‌ত্রয় (২২) পাঠ করত মার্জন করিবে। ১১

১২। ত্রিঃ প্রাণায়ানং কৃত্বা—

অনন্তর বারত্রয় প্রাণায়াম করিবে। ১২

১৩। ত্রিঃ প্লুত্য—

অনন্তর বারত্রয় নিমজ্জিত হইবে অর্থাৎ ডুব দিয়া স্নান করিবে। ১৩

১৪। সহস্রশীর্ষা ইতি তৃচেনাঘমর্ষণং জপেৎ।

অনন্তর 'সহশীর্ষা' এই তৃচ সূক্ত(২৩) পাঠ পূর্ব্বক অঘমর্ষণ জপ করিবে। ১৪

১৫। ততস্ত্রিরাপ্লুত্য—

তদনন্তর বারত্রয় ভালরূপে সর্ব্ব শরীর প্লাবিত করিয়া স্নান করিবে। ১৫

১৬। পুনঃ শন্নোদেব্যাদিভির্মার্জ্জনঞ্চ মার্জ্জনঞ্চ ॥ ২ ॥

অনন্তর পুনশ্চ 'শন্নোদেবী' প্রভৃতি মন্ত্রের দ্বারা মার্জ্জন করিবেই করিবে। ১৬ ॥ ২ ॥

॥ ইতি গোভিলীয়ে স্নানসূত্রে দ্বিতীয়খণ্ডঃ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ সমাপ্তঃ ॥

অথ ছন্দোগানাং স্নানমন্ত্রাঃ।

ঋষিচ্ছন্দোদেবতাবিনিয়োগসহিতাঃ।

পাবকা ন ইত্যস্য মধুচ্ছন্দা ঋষিঃ গায়ত্রীচ্ছন্দঃ সরস্বতী দেবতা তীর্থনমস্করণে বিনিয়োগঃ।

১—(ছ০ আ০ ২, ২, ৫, ৫)

৩ ২ ৩ ১২ ৩ ১ ২ ৩ ১২
ওঁ ॥ পাবকা নঃ সরস্বতী বাজেভির্বাজিনীবতী।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
যজ্ঞং বষ্টু ধিয়া বসুঃ ॥

মানস্তোক ইতি কুৎসো জগতী রুদ্রঃ, শিখাবন্ধনে বিনিয়োগঃ।

২—(ছা০ ব্রা০ ম০ ২, ১, ৬,)

মা নস্তোকে তনয়ে মা ন আয়ৌ মা নো গোষু মা নো অশ্বেষু রীরিষঃ। বীরান্মা নো রুদ্র ভামিনো বধীর্হবিষ্মন্তঃ সদ মিত্বা হবামহে॥

সপ্তব্যাহৃতীনাং বিশ্বামিত্র-জমদগ্নি-ভরদ্বাজ-গৌতমাত্রি-বসিষ্ঠ-কশ্যপা ঋষয়ঃ, গায়ত্র্যুষ্ণিগনুষ্টুব্‌বৃহতীপঙ্‌ক্তিত্রিষ্টুব্জগত্যশ্ছন্দাংসি, অগ্নিবায়ুসূর্য্যবৃহস্পতিবরুণেন্দ্রবিশ্বেদেবা দেবতাঃ, জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ।

৩—(গো০ স০ সূ০ ৩)

ওঁ ভূঃ। ওঁ ভুবঃ। ওঁ স্বঃ। ওঁ মহঃ।
ওঁ জনঃ। ওঁ তপঃ। ওঁ সত্যম্॥

গায়ত্র্যা বিশ্বামিত্র ঋষিঃ, গায়ত্রীচ্ছন্দঃ, সবিতা দেবতা, জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ।

৪—(উ০ আ০ ৬, ৩, ১০, ১)

১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ ॥ তৎ সবিতুর্বরেণ্যম্ ভর্গো দেবস্য ধীমহি।
২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ধিয়ো য়ো নঃ প্রচোদয়াৎ ॥

সহস্রশীর্ষেতি নারায়ণোঽনুষ্টুপ্ পুরুষঃ;
ঘৃতবতীমন্ত্রস্য ভরদ্বাজো জগতী দ্যাবাপৃথিবী;
অশ্বক্রান্তে ইতি বামদেবোঽনুষ্টুপ্ মৃত্তিকা;
মৃত্তিকাগ্রহণে বিনিয়োগঃ।

৫—(আর০ আ০ ৪, ৩;)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ওঁ সহস্রশীর্ষা পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ।
১র ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স ভূমিংং সর্বতো বৃত্বাত্যতিষ্ঠদ্দশাঙ্গুলম্ ॥

৬—(ছ০ আ০ ৪, ২, ৪, ৯)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ঘৃতবতীভুবনানামভিশ্রিয়োর্বী পৃথ্বীমধুদুঘেসুপেশসা।
১ ২ ২ ১ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দ্যাবাপৃথিবীবরুণস্যধর্ম্মণাবিষ্কভিতেঅজরেভূরিরেতসা ॥

৭—(তৈ০ আ০ ১০, ১, ৮)

অশ্বক্রান্তে রথক্রান্তে বিষ্ণুক্রান্তে বসুন্ধরে।
মৃত্তিকে হর মে পাপং য়ন্ময়া পূর্ব্বসঞ্চিতম্।
ত্বয়া হৃতেন পাপেন সর্ব্বপাপৈঃ প্রমুচ্যতে ॥

ছন্দোগানাং স্নানমন্ত্রাঃ।

ইদংবিষ্ণুরিতি মন্ত্রাং মেধাতিথিঃ, গায়ত্রী, বিষ্ণুঃ;

মৃত্তিকাসমূহনে বিনিয়োগঃ।

৮—(উং আং ৮, ২, ৫, ১—৬।)

৩২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১
ওঁ॥ ইদং বিষ্ণুর্বি চক্রমে ত্রেধা নি দধে পদম্।
১ ২ ৩ ২
সমূঢ়মস্য পাংশুলে॥ ১

১ ১ ৩ ১ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র
ত্রীণি পদা বি চক্রমে বিষ্ণুর্গোপা অদাভ্যঃ।
২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অতো ধর্ম্মাণি ধারয়ন্॥ ২

১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
বিষ্ণোঃ কর্ম্মাণি পশ্যত যতো ব্রতানি পস্পশে।
১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ইন্দ্রস্য যুজ্যঃ সখা॥ ৩

১ ১র ৩ ২ ৩ ১র ২র ৩ ১ ২
তদ্বিষ্ণোঃ পরমম্ পদং সদা পশ্যন্তি সূরয়ঃ।
৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দিবীব চক্ষুরাততম্॥ ৪

১ ২র ৩ ১ ২ ২৩ ১ ৩ ২
তদ্বিপ্রাসো বিপন্যবো জাগৃবাংসঃ সমিন্ধতে।
১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২
বিষ্ণোর্যৎ পরমম্ পদম্॥ ৫

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অতো দেবা অবন্তু নো যতো বিষ্ণুর্বি চক্রমে।
৩ ২উ ৩ ১ ২
পৃথিব্যা অধি সানবি॥ ৬

উদ্বয়ন্তেতি প্রস্কণ্বঋষিঃ, পঙ্‌ক্তিচ্ছন্দঃ, সূর্য্যো দেবতা ;
উদুত্তম মিতি শুনঃশেপোঽত্রী বরুণাদিত্যৌ ;
সূর্য্যাবেক্ষণে বিনিয়োগঃ।

৯—(তাং ব্রাং ঋং সং ; ১,৪ ৮,৫ ; যং বাং সং ২০,২১ ইং)

উদ্বয়ন্তমসস্পরি জ্যোতিঃ পশ্যন্ত উত্তরং স্বঃ পশ্যন্ত উত্তরম্।
দেবং দেবত্রা সূর্য্য মগন্ম জ্যোতিরুত্তমম্ ॥

১০—(আরং আং ১, ৪)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১র ২র ৩ ১র ২র ৩ ১ ১
উদুত্তমং বরুণ পাশ মস্মদবাধমং বি মধ্যমং শ্রথায়।
১ ২ ৩ ২ ৩১র ২র ৩ ২ ৩ ১ ২
অথাদিত্যব্রতে বয়ন্তবানাগসো অদিতয়ে স্যাম ॥

উদ্ধৃতাসীতি বামদেবোঽনুষ্টুপ্ পৃথিবী ;
অশ্বোসীতি প্রজাপতিস্ত্রিষ্টুবিন্দ্রঃ ;
মৃদালেপনে বিনিয়োগঃ।

১১—(তাং ব্রাং এবং তৈং সং ১০, ১, ৩৯)

ওঁ উদ্ধৃতাসি বরাহেণ কৃষ্ণেন শতবাহুনা।
মৃত্তিকে ব্রহ্মদত্তাসি কাশ্যপেনাভিমন্ত্রিতা ॥

১২—(ছাং ব্রাং মং ২, ১, ১৪)

অশ্বোসি প্রাণ তদৃতং ব্রবীম্যমা হ্যসি সর্ব মনু প্রবিষ্টঃ।
স মে জরাং রোগ মপ মৃজ্য শরীরা দপাম
এধি মা মৃথা ন ইন্দ্র ॥

গাৰশ্চিদ্‌ঘেতি সৌভরঃ ককুব্‌ঝিঙ্মরুতঃ ;
গোময়লেপনে ৰিনিয়োগঃ।

১৩—(ছ০ আ০ ৫, ১, ২, ৬)

১ ২ ২ক ২র ৩ ২ ৩ ১ ২
ওঁ গাৰশ্চিদ্ঘা সমন্যৰঃ সজাত্যেন মরুতঃ সবন্ধৰঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
রিহতে ককুভো মিথঃ॥

ঋতঞ্চেত্যঘমর্ষণোঽনুষ্টুব্‌ভাৰবৃত্তঃ ;
শুষ্কঅঘমর্ষণে ৰিনিয়োগঃ।

১৪—(তা০ ব্রা০ এবং ঋ০ স০ ৮, ৮, ৪৮, ১—৩)

ওঁ ঋতঞ্চ সত্যঞ্চাভীদ্ধাত্তপসোঽধ্যজায়ত।
ততো রাত্র্যজায়ত ততঃ সমুদ্রো অর্ণবঃ॥ ১
সমুদ্রাদর্ণৰাদধিসংৰৎসরো অজায়ত।
অহোরাত্রাণি ৰিদধদ্বিশ্বস্য মিষতো বশী॥ ২
সূর্য্যাচন্দ্রমসৌ ধাতা য়থাপূর্ব্ব মকল্পয়ৎ।
দিৰঞ্চ পৃথিবীঞ্চান্তরিক্ষ মথো স্বঃ॥ ৩

শন্নোদেৰীতি সিন্ধুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
আপোহিষ্ঠেতি তিসৃণাং সিন্ধুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
উপাস্মৈইত্যাদি ত্রয়স্য অসিতকশ্যপবৈখানসা গায়ত্রী সোমঃ ;
তরৎসমন্দীত্যৰৎসারো গায়ত্রী সোমঃ ;
এতোন্বিন্দ্রেতি তিসৃণাং তিরশ্চ্যনুষ্টুবিন্দ্রঃ ;
তমুষ্টৰামেতি তিরশ্চ্যনুষ্টুবিন্দ্রঃ ;

নকিইন্দ্রেতি ৰামদেৰো গায়ত্রীন্দ্রঃ;
পৰিত্রন্তইতি ত্রিসুণাং পৰিত্রো জগতী সোমঃ;
মার্জনে বিনিয়োগঃ।

১৫—(ছ০ আ০ ১, ১, ৩, ১৩)

১ ২ ৩২ ৩১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ শন্নো দেৰীরভীষ্টয়ে শন্নো ভবন্তু পীতয়ে।
২উ ৩ ১ ২
শং য়োরভি স্রৰন্তু নঃ॥

১৬—(উ০ আ০ ৯, ২, ১০, ১—৩)

২ ৩ ১র ২র৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ আপো হি ষ্ঠা ময়ো ভুৰস্তা ন ঊর্জ্জে দধাতন।
৩ ১র ২র৩ ১ ২
মহে রণায় চক্ষসে॥ ১

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
য়ো ৰঃ শিৰতমো রসস্তস্য ভাজয়তেহ নঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
উশতীরিৰ মাতরঃ॥ ২

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তস্মা অরঙ্গমাম ৰো য়স্য ক্ষয়ায় জিন্বথ।
১ ২ ৩ ১ ২
আপো জনয়থা চ নঃ॥ ৩

১৭—(১, ১, ১-২-৩, ১—৯,)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ উপাস্মৈ গায়তা নরঃ পৰমানায়েন্দৰে।
৩ ২ ৩ ১র ২র
অভি দেৰাং ইয়ক্ষতে॥ ১

৩ ২ ৩ ১ ২৩ ১ ২র
অভি তে মধুনা পয়োঽথর্ব্বাণো অশিশ্রয়ু।

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দেবং দেবায় দেবয়ু॥ ২

১ ২ ৩ ২উ ৩ ১র ২র৩ ১ ২র
স নঃ পবস্ব শঙ্গবে শঞ্জনায় শ মর্ব্বতে।

১ ২ ৩ ১ ২
শংহ্ রাজন্নোষধীভ্যঃ॥ ৩

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দবিদ্যুতত্যা রুচা পরিস্টোভন্ত্যা কৃপা।

১ ২ ৩ ১র ২
সোমাঃ শুক্রা গবাশিরঃ॥ ৪

৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র ৩ক২র
হিন্বানো হেতৃভির্হিত আ বাজং বাজ্যক্রমীৎ।

১ ২ ৩ ১ ২
সীদন্তো বনুষো যথা॥ ৫

৩ ১ ১ ৩ ১ ১ ৩ ১ ২ ১৩
ঋধক্ সোম স্বস্তয়ে সঞ্জগ্মানো দিবা কবে।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
পবস্ব সূর্য্যো দৃশে॥ ৬

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
পবমানস্য তে কবে বাজিন্ৎসর্গা অসৃক্ষত।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অর্ব্বন্তো ন শ্রবস্যবঃ॥ ৭

১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অচ্ছা কোশম্মধুশ্চ্যুত মসৃগ্রং বারে অব্যয়ে।

১ ২ ৩ ১ ২
অবাবশন্ত ধীতয়ঃ॥ ৮

১ উ ৩২৩ ৩২ ৩১ ৩২ ৩১২
অচ্ছা সমুদ্র মিন্দবোহস্তঙ্গাবো ন ধেনবঃ।
১২৩২৩ ২ ৩২
অগন্নৃতস্য যোনি মা ॥ ৯

১৮—(উ০ আ০ ৪, ১, ৫, ১—৪)

২৩ ২৩১ ২ ৩১২ ৩১ ২র
তরৎ স মন্দী ধাবতি ধারা স্তুতস্যান্ধস:।
২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ১

৩১ ২৩১২৩ ১২ ৩১ ২
উস্রা বেদ বসূনাং মর্ত্তস্য দেব্যবসঃ।
২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ২

২৩২ ৩২৩ ২ ৩১২
ধ্বস্রয়োঃ পুরুষন্ত্যোরা সহস্রাণি দদ্মহে।
২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৩

১র ২র ৩ ২৩১২ ৩১২র ৩১২
আ যয়োস্ত্রিংশতন্তনা সহস্রাণি চ দদ্মহে।
২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৪

১৯—(উ০ আ০ ৬, ২, ৯, ১—৩)

২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩২৩ ১২
এতো ন্বিন্দ্রং স্তবাম শুদ্ধং শুদ্ধেন সাম্না।
৩২৩ ১২৩১ ২ ৩২৩১২
শুদ্ধৈরুক্থৈর্বাবৃধ্বাংসং শুদ্ধৈরাশীর্বান্মমত্তু ॥ ১

১২ ৩ ২৩ ১ ২ ৩২ ৩১২৩১
ইন্দ্র শুদ্ধো ন আ গহি শুদ্ধঃ শুদ্ধাভিরূতিভিঃ।
৩২ ৩১ ২র ৩১ ২
শুদ্ধো রয়িং নি ধারয় শুদ্ধো মমদ্ধি সোম্য ॥ ২

১২ ৩ ২ ২র ৩ ১ ৩ ১ ২ব ৩ ১ ২
ইন্দ্র শুদ্ধো হি নো রয়িংং শুদ্ধো রত্নানি দাশুষে।
৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র
শুদ্ধো বৃত্রাণি জিঘ্নসে শুদ্ধো বাজংং সিষাসসি ॥ ৩

২০—(উ০ আ০ ২, ২, ১৯, ৩)

১ ২ ৩২উ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩২
ত মু ষ্টবাম য়ঙ্গির ইন্দ্র মুকথ্যানি বাবৃধুঃ।
৩১২৩ ২ ৩ ১২
পুরূণ্যস্য পৌংংস্যা সিষাসন্তো বনামহে ॥

২১—(ছ০ আ০ ৩, ১, ১, ১০)

১ ২ ৩ ১২র৩ ১ ২র
ন কি ইন্দ্র ত্বদুত্তরং ন জ্যায়ো অস্তি বৃত্রহন্।
২ ৩ ২উ ৩ ২
ন ক্যেবং য়থা ত্বম্ ॥

২২—(উ০ আ০ ২, ২, ১৬, ১—৩)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২র ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
পবিত্রন্তে বিততং ব্রহ্মণস্পতে প্রভুর্গাত্রাণি পর্য্যেষি বিশ্বতঃ।
১ ২ ১২র ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২র১ ১র ২র
অতপ্ততনূর্নতদামো অশ্নুতে শৃতাস ইদ্বহন্তঃ সন্তদাশত ॥ ১
১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২র
তপোষ্পবিত্রং বিততন্দিবস্পাদেহর্চ্চন্তো অস্য তন্তবোব্যস্থিরন্।
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২র ২ ১ ২
অবন্ত্যস্য পবিতার মাশবো দিবঃ পৃষ্ঠ মধি রোহন্তি তেজসা ॥ ২
১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অরূরুচদুষসঃ পৃশ্নিরগ্রিয় উক্ষা মিমেতি ভুবনেষু বাজয়ুঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
মায়াবিনো মমিরে অস্য মায়য়া নৃচক্ষসঃ পিতরোগর্ভমাদধুঃ ॥ ৩

তত আচারাৎ স্নানাঙ্গতর্পণং ক্রিয়তে ; তন্মন্ত্রাঃ—

১ ১ ১
ওঁ ভূঃ পুনাতু। ওঁ ভুবঃ পুনাতু। ওঁ স্বঃ পুনাতু।

সহস্রশীর্ষেত্যাদি তিসৃণাং নারায়ণোঽনুষ্টুপ্ পুরুষঃ;
অঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ।

২৩—(আর০ আ০ ৪, ৩-৪-৫)

৩ ১ ২ ৭ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ১
ওঁ সহস্রশীর্ষাঃ পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ।
১র ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স ভূমিꣳ সর্ব্বতো বৃত্বাত্যতিষ্ঠদ্দশাঙ্গুলম্ ॥ ১
৩ ২ ৩ ২উ ৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ত্রিপাদূর্দ্ধউদৈৎপুরুষঃ পাদোঽস্যেহাভবৎ পুনঃ
৩ ১ক ২র ৩ ২ ৩ ২
তথা বিশ্বꣳ ব্যক্রামদশনানশনে অভি ॥ ২
১ ১ ৩ ২উ ৩ ২ ৩ ১উ ৩ ১ ১
পুরুষ এবেদꣳ সর্ব্বং যদ্ভূতং যচ্চ ভাব্যম্।
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
পাদোঽস্য সর্ব্বা ভূতানি ত্রিপাদস্যামৃতন্দিবি ॥ ৩

এষাং মন্ত্রাণাং ভাষ্যাণি বঙ্গানুবাদাংশ্চাত্র প্রদর্শিতাস্থানমনুলক্ষ্য মৎপ্রকাশিতেষু ছান্দোগ্যমন্ত্রব্রাহ্মণছন্দআর্চ্চিকোত্তরার্চ্চিকারণ্যকেষু পশ্যন্তু। সপ্তব্যাহৃতয়োঽপ্যন্যত্র ব্যাখ্যাতা এব। তৈত্তিরীয়ারণ্যকপঠিতয়োঃ সামব্রাহ্মণে দৃষ্টয়োশ্চ অশ্বক্রান্তোদ্ধৃতাসীত্যনয়োস্তু ভাষ্যে ভগবৎ-সায়ণাচার্য্যকৃতে তত্র তত্রৈব দ্রষ্টব্যে; পরং সন্তি তয়োঃ পাঠভেদাঃ; শাখাভেদ এব তদ্বীজ মিতি শম্ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানমন্ত্রাঃ সমাপ্তাঃ।

———

॥ अथ शान्तिपाठः ॥

॥ ओ३म् ॥

ॐ शन्नो मित्रः शं वरुणः। शन्नो भवत्वर्यमा। शन्न इन्द्रो बृहस्पतिः। शन्नो विष्णुरुरुक्रमः†। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्व मेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वा मेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। ऋतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मा मवतु। तद्वक्तार मवतु। अवतु माम्। अवतु वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १ * ॥

মিত্র নামক প্রাণ-দেবতা আমাদিগের প্রাণসম্বন্ধে কল্যাণকর হউন। বরুণ নামক অপান-দেবতা আমাদিগের অপান সম্বন্ধে কল্যাণকর হউন! অর্য্যমা নাম চক্ষুর্দেবতা আমাদিগের চক্ষুর কল্যাণকর হউন! ইন্দ্র নাম বল-দেবতা আমাদিগের বলসম্বন্ধে এবং বৃহস্পতি নাম বুদ্ধি-দেবতা আমাদিগের বুদ্ধিসম্বন্ধে কল্যাণকর হউন। বিস্তীর্ণ-ক্রম (সর্ব্বব্যাপী) বিষ্ণু নাম পাদ-দেবতা† আমাদিগের গতিশক্তি সম্বন্ধে কল্যাণকর হউন! ব্রহ্মকে নমস্কার। হে বায়ু (অক্ষরোচ্চারণ-হেতু), তোমাকে নমস্কার! তুমি নিশ্চয় প্রত্যক্ষ-ব্রহ্ম।

---

* তৈ০ উ০ ১।১।১।   † 'ক্রান্তে বিষ্ণুঃ' ম০ স০ :২। ১২১

অতএব তোমাকে নিশ্চয় 'প্রত্যক্ষ-ব্রহ্ম' বলিয়া কীর্ত্তন করি। তোমাকে ঋতের অর্থাৎ মানসিক সত্যভাবের নিদান জানিয়া 'ঋত' বলিয়া কীর্ত্তন করি। তোমাকেই বাক্য ও শরীরদ্বারা সম্পাদ্যমান সত্যভাবের নিদান জানিয়া 'সত্য' বলিয়াও কীর্ত্তন করি। সকলের জীবনস্বরূপ বায়ু নামক সেই ব্রহ্ম, আমাকে (বিদ্যাগ্রহণের সামর্থ্য দিয়া) অবন করুন! সেই বায়ু নামক ব্রহ্ম, আচার্য্যকে (শিক্ষা দিবার সামর্থ্য প্রদান করত) অবন করুন! আমাকে অবন করুন এবং আচা-র্য্যকেও অবন করুন! সেই ব্রহ্মের প্রসাদে আমাদের (শিষ্য ও আচার্য্যের) অধ্যয়ন ও অধ্যাপন সম্বন্ধে, আধ্যা-ত্মিক উপসর্গের উপশম হউক!—আধিভৌতিক উপ-সর্গের উপশম হউক!—আধিদৈবিক উপসর্গেরও উপশম হউক! ॥ ১ ॥

शाङ्करभाष्यम्। शं सुखं प्राणवृत्तेरहश्चाभिमानी देवतात्मा मित्रो नोऽस्माकं भवतु। तथैवापानवृत्तेरात्रेश्चाभिमानी देवतात्मा वरुणः। चक्षुष्यादित्ये चाभिमानी अर्यमा। बले इन्द्रः। वाचि बुद्धौ च बृहस्पतिः। विष्णुरुरुक्रमो विस्तीर्णक्रमः पादयो-रभिमानी। एवमाद्याऽध्यात्मदेवताः। शन्नो भवन्त्विति सर्वत्रा-नुषङ्गः। तासु हि सुखकृत्सु विद्याश्रवणधारणोपयोगा अप्रतिब-न्धेन भविष्यन्तीति तत्सुखकृत्त्वं प्रार्थ्यते—शन्नो भवन्त्विति। ब्रह्मविद्या-विविदिषुणा नमस्कारवन्दनक्रिये वायुविषये ब्रह्म-विद्योपसर्गशान्त्यर्थं क्रियेते। सर्वक्रियाफलानां तदधीनत्वाद् ब्रह्म वायुस्तस्मै ब्रह्मणे नमः। प्रह्वीभावं करोमीति वाक्यशेषः। नमस्ते तुभ्यं हे वायो! नमस्करोमीति। परोक्षप्रत्यक्षाभ्यां वायुरेवा-

মিধীয়তে। কিঞ্চ ত্ব মেব চক্ষুরাদ্যপেক্ষ্য বাহ্যং সন্নিকৃষ্ট মব্যবহিতং প্রত্যক্ষং ব্রহ্মাসি যস্মাত্তস্মাত্ত্বা মেব প্রত্যক্ষং ব্রহ্ম বদিষ্যামি। ঋতং যথাশাস্ত্রং যথাকর্ত্তব্যং বুদ্ধৌ সুপরিনিশ্চিত মর্থং তদপি ত্বদধীনত্বাত্ত্বা মেব বদিষ্যামি। সত্য মিতি বাক্কায়াভ্যাং সম্পাদ্যমানঃ, সোঽপি ত্বদধীন এব সম্পাদ্য ইতি ত্বা মেব সত্যং বদিষ্যামি। তৎসর্ব্বাত্মকং বায়্বাখ্যং ব্রহ্ম ময়েব স্তুতং সন্মাং বিদ্যার্থিন মবতু বিদ্যাসংযোজনেন। তদেব ব্রহ্ম বক্তার মাচার্য্যং বক্তৃত্বসামর্থ্যসংযোজনেনাবতু। মামবতুবক্তারমিতি পুনর্ব্বচন মাদরার্থম্। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিরিতি ত্রির্ব্বচন মাধ্যাত্মিকাধিভৌতিকাধিদৈবিকানাং বিদ্যাপ্রাপ্ত্যুপসর্গাণাং প্রশমনার্থম্॥ ১॥

ওঁ সহ না ববতু। সহ নৌ ভুনক্তু। সহ বীর্য্যং করবাবহৈ। তেজস্বি না বধীত মস্তু মা বিদ্বিষাবহৈ। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ॥ ২ *॥

ব্রহ্ম, আমাদিগকে (শিষ্য ও আচার্য্যকে) সম ভাবে অবন করুন! আমাদিগকে পরস্পর উপকার্য্য—উপকারক ভাবে সাহিত্য ভোগ করান! আমরা উভয়েই যেন যুগপৎ বিদ্যা-বীর্য্যের প্রকাশে ও লাভে সফল-প্রযত্ন হইতে পারি! আমাদিগের অধ্যয়ন ও অধ্যাপন তেজস্বি-কৃতরূপে সম্পন্ন হউক। আমাদের উভয়ের মধ্যে কেহ যদি প্রমাদবশত কোনও অন্যায় করি, তজ্জন্য যেন আমাদের মধ্যে পরস্পর বিদ্বেষ ভাব উপস্থিত না হয়! আমাদের অধ্যয়ন ও অধ্যাপন সম্বন্ধে আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গেরই উপশম হউক! ॥ ২ ॥

* তৈ০ উ০ ২।১।১।

শা০ ভা০। সহ না ববতু, নৌ শিষ্যাচার্য্যৌ সহৈবাবতু রক্ষতু। সহ নৌ ভুনক্তু ভোজয়তু। সহ বীর্য্যং বিদ্যাদিনিমিত্তং সামর্থ্যং করবাবহৈ নিবর্ত্তয়াবহৈ। তেজস্বি নাবাবয়োস্তেজস্বিনো-রধীতং স্বধীত মস্তু; অর্থজ্ঞানযোগ্য মস্ত্বিত্যর্থঃ। মা বিদ্বিষাবহৈ বিদ্যাগ্রহণনিমিত্তং শিষ্যস্যাচার্য্যস্য বা প্রমাদকৃতাদন্যায়াদ্ বিদ্বেষঃ প্রাপ্তস্তচ্ছমনায়েয মা্যীর্ম্মা বিদ্বিষাবহাইতি। মৈবেতরে-তরং বিদ্বেষ মাপদ্যাবহৈ। শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিরিতি ত্রির্বচন মুক্তার্থং বক্ষ্যমাণবিদ্যাবিঘ্নপ্রশমনার্থং চেয়ং শান্তিঃ। অবিঘ্নে-নাত্মবিদ্যাপ্রাপ্তিরাশাস্যতে। তন্মূলং হি পরং শ্রেয়ঃ ইতি ॥ ২ ॥

ওঁ যশ্ছন্দসা মৃষভো বিশ্বরূপঃ। ছন্দোভ্যোঽধ্য মৃতাৎসম্বভূব। স মেন্দ্রো মেধয়া স্পৃণোতু। অমৃতস্য দেবধারণো ভূয়াসম্। শরীরং মে বিচর্ষণম্। জিহ্বা মে মধুমত্তমা। কর্ণাভ্যাং ভূরি বিশ্রুবম্। ব্রহ্মণঃ কোশোঽসি মেধয়া পিহিতঃ। শ্রুতং মে গোপায়। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ৩ * ॥

যে ওঁকার, বেদের মধ্যে সর্ব্বশ্রেষ্ঠ, যাঁহার রূপ অনন্ত, যিনি অমৃতস্বরূপ বেদ হইতে উৎপন্ন অর্থাৎ বেদের সারভূত, সেই সর্ব্বকামেশ ওঁকার, আমাকে প্রজ্ঞাবলে বলবান্ করুন! হে দেব, আমি যেন মোক্ষ-হেতু ব্রহ্মজ্ঞানের ধারণে সক্ষম হইতে পারি! আমার শরীর অধ্যয়ন কার্য্যে ক্ষমবান্ হউক! আমার জিহ্বা অতিশয় মধুরভাষিণী হউক! আমি যেন

কর্ণদ্বয় দ্বারা ভালরূপ শুনিতে পাই ! (হে ওঁকার !) তুমি ব্রহ্মের আধারস্বরূপ অর্থাৎ তোমাতে ব্রহ্মের উপলব্ধি হয় ; লৌকিক প্রজ্ঞায় তোমার প্রকৃত ভাব আচ্ছাদিত থাকে অর্থাৎ বুঝিতে পারা যায় না। আমি গুরূপদেশবলে যাহা কিছু শিক্ষা লাভ করিতেছি, তাহা তোমার প্রসাদে সুরক্ষিত হউক ! আমার এই অধ্যয়নকালে আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গেরই উপশম হউক !॥ ৩

শা০ ভা০। মেধাকামস্য তৎপ্রাপ্তিসাধনং জপ উচ্যতে ; স মেন্দ্রো মেধয়া স্পৃণোত্বিতি লিঙ্গদর্শনাৎ। যঃ ছন্দসাং বেদানাং ঋষভ ইব ঋষভঃ প্রাধান্যাৎ। বিশ্বরূপঃ সর্বরূপঃ সর্ববাগ্‌ব্যাপ্তেঃ ; 'তদ্যথা শঙ্কুনা'—ইত্যাদিশ্রুত্যন্তরাৎ। অতএব ঋষভত্বমোঙ্কারস্য। ওঁকারো হ্যত্রোপাস্য ইতি ঋষভাদিশব্দৈঃ স্তুতির্ন্যায্যৈবোঙ্কারস্য। ছন্দোভ্যো বেদেভ্যো বেদা হ্যমৃতং তস্মাদ্ অমৃতাদধিসম্বভূব। লোকদেববেদব্যাহৃতিভ্যঃ সারিষ্ঠং জিঘৃক্ষোঃ প্রজাপতেস্তপস্যত ওঁকারঃ সারিষ্ঠত্বেন প্রত্যভাদিত্যর্থঃ। ন হি নিত্যস্যোঙ্কারস্যাঞ্জসৈবোৎপত্তিরেব কল্প্যতে। স এবম্ভূত ওঁকারঃ ইন্দ্রঃ সর্বকামেশঃ পরমেশ্বরো মা মাং মেধয়া প্রজ্ঞয়া স্পৃণোতু প্রীণয়তু বলয়তু বা। প্রজ্ঞা বলং হি প্রার্থ্যতে। অমৃতস্যামৃতত্বহেতুভূতস্য ব্রহ্মজ্ঞানস্য তদধিকারাৎ। হে দেব ! ধারণো ধারয়িতা ভূয়াসং ভবেয়ম্। কিঞ্চ শরীরং মে মম বিচর্ষণং বিচক্ষণং যোগ্য মিত্যেতদ্ভূয়াদিতি প্রথমপুরুষবিপরিণামঃ। জিহ্বা মে মধুমত্তমা মধুমত্যতিশয়েন মধুরভাষিণীত্যর্থঃ। কর্ণাভ্যাং শ্রোত্রাভ্যাং ভূরি বহু বিশ্রুবং ব্যশ্রবং শ্রোতা ভূয়াস মিত্যর্থঃ। আত্মজ্ঞানযোগ্যঃ

কার্য্যকারণসঙ্ঘাতোঽস্ত্বিতি বাক্যার্থঃ। মেধা চ তদর্থমেব হি প্রার্থ্যতে। ব্রহ্মণঃ পরমাত্মনঃ কোশোঽসি; অসেরিবোপলব্ধ্যধিষ্ঠানত্বাৎ; ত্বং হি ব্রহ্মণঃ প্রতীকং ত্বয়ি ব্রহ্মোপলভ্যতে। মেধয়া লৌকিকপ্রজ্ঞয়া পিহিতঃ আচ্ছাদিতঃ, স ত্বং সামান্যপ্রজ্ঞৈরবিদিততত্ত্ব ইত্যর্থঃ। শ্রুতং শ্রবণপূর্ব্বক মাত্মজ্ঞানাদিকং মে গোপায় রক্ষ। তৎপ্রাপ্ত্যবিস্মরণাদি কুর্ব্বিত্যর্থঃ। জপার্থা এতে মন্ত্রা মেধাকামস্য ॥ ৩ ॥

ওঁ অহং বৃক্ষস্য রেরিবা কীর্ত্তিঃ পৃষ্ঠং গিরেরিব। ঊর্ধ্বপবিত্রো বাজিনীব স্বমৃত মস্মি। দ্রবিণং সবর্চসম্। সুমেধা অমৃতোক্ষিতঃ। ইতি ত্রিশঙ্কোর্বেদানুবচনম্। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ৪ * ॥

আমিই এই বিনশ্বর সংসারবৃক্ষের রোপয়িতা। আমার এ কীর্ত্তি পর্ব্বতশিখরের ন্যায় সমুচ্ছ্রিত অর্থাৎ বহুদূর হইতেও সুজ্ঞেয়। বস্তুত পবিত্র পরব্রহ্মই আমার একমাত্র মূলকারণ; সূর্য্যমণ্ডলে যেরূপ বিশুদ্ধ আত্মতত্ত্ব আছে, আমাতেও সেইরূপই আছে। সেইজন্যই বিশ্বকর্ত্তার এ বিশ্বভাণ্ডারে আমি জড় অপেক্ষা দীপ্তিমৎ দ্রব্য এবং সেইজন্যই আমি অমৃতসিক্ত সুতরাং অবিনশ্বর ও সুন্দর মেধার অধিকারী। ত্রিশঙ্কু নামক ঋষি কর্ত্তৃক অধীত বেদবিদ্যার সার বিজ্ঞানরূপে ইহাই কীর্ত্তিত হইয়াছে। আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গেরই উপশম হউক। ॥ ৪ ॥

* তৈ০ উ০ ১।১০।১।

शा० भा० १ अहं वृक्षस्य रेरिवेति स्वाध्यायार्थो मन्त्राम्नायः। स्वाध्यायश्च विद्योत्पत्तये; प्रकरणात्; विद्यार्थं ह्येदं प्रकरणम्; न चान्यार्थत्व मवगम्यते। स्वाध्यायेन च विशुद्धसत्त्वस्य विद्योत्पत्तिरवकल्पते। अहं वृक्षस्योच्छेदात्मकस्य संसारवृक्षस्य रेरिवा प्रेरयिता अन्तर्याम्यात्मना। कीर्त्तिः ख्यातिर्गिरेःपृष्ठ मिवोच्छ्रिता मम। ऊर्ध्वपवित्रः ऊर्ध्वकारणं पवित्रं पावनं ज्ञानप्रकाश्यं पवित्रं परमं ब्रह्म यस्य सर्वात्मनो मम सोऽहं ऊर्ध्वपवित्रः। वाजिनीव वाजवतीव। वाज मन्नं तद्वति सवितरीत्यर्थः। यथा सवितरि अमृत मात्मतत्त्वं विशुद्धं प्रसिद्धं श्रुतिस्मृतिशतेभ्यः, एवं स्वमृतं शोभनं विशुद्धं मात्मतत्त्व मस्मि भवामि। द्रविणं धनं सवर्चसं दीप्तिमत् तदेवात्मतत्त्व मस्मीत्यनुवर्त्तते। ब्रह्मज्ञानं वा आत्मतत्त्वप्रकाशकत्वात् सवर्चसम्। द्रविण मिव द्रविणं मोक्षसुखहेतुत्वात्। अस्मिन् पक्षे प्राप्तं मयेत्यध्याहारः कर्त्तव्यः। सुमेधाः शोभना मेधा सर्वज्ञलक्षणा यस्य मम सोऽहं सुमेधाः। संसारस्थित्युत्पत्त्युपसंहारकौशलयोगात्सुमेधस्त्वम्। अतएवामृतोऽमरणधर्मा अक्षितोऽक्षीणोऽव्ययः। उक्षितो वा अमृतेन वोक्षितः सिक्तः 'अमृतोक्षितोऽहम्'–इत्यादि ब्राह्मण मिति। एवं त्रिशङ्कोर्ऋषेर्ब्रह्मभूतस्य ब्रह्मविदो वेदो वेदन मात्मतत्त्वविज्ञानं तस्य प्राप्ति मनुवचनं वेदानुवचनम्। आत्मनः कृतकृत्यताख्यापनार्थं वामदेववत् त्रिशङ्कुना आर्षेण दर्शनेन दृष्टो मन्त्राम्नाय आत्मविद्याप्रकाशक इत्यर्थः। अस्य च जपो विद्योत्पत्त्यर्थोऽवगम्यते। ऋतञ्चेत्यादि–(तै० उ० १,९,१)–कर्मोपन्यासादनन्तरञ्च वेदानुवचनपाठादेतदवगम्यते। एवं श्रौतस्मार्त्तेषु नित्येषु कर्मसु युक्तस्य निष्कामस्य परं

ব্রহ্মবিবিদিষো র্যাণি দর্শনানি প্রাদুর্ভবন্ত্যাত্মাদিবিষয়া-
ণীতি ॥ ৪ ॥

ওঁ পূর্ণ মদঃ পূর্ণ মিদং পূর্ণাৎ পূর্ণ মুদচ্যতে। পূর্ণস্য পূর্ণ মাদায় পূর্ণ মেবাবশিষ্যতে। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ৫ * ॥

ঐ নিরুপাধিক পরব্রহ্ম (পরমাত্মা), পূর্ণ অর্থাৎ সর্ব্বময়। এই সোপাধিক ব্রহ্ম অর্থাৎ জীবাত্মাও পূর্ণ। এই সোপাধিক কার্য্যাত্মক ব্রহ্ম, ঐ পূর্ণ কারণাত্মক ব্রহ্ম হইতেই বিনির্গত হইয়াছেন; সুতরাং ইনিও পূর্ণ। যদি আমরা এই কার্য্যাত্মক পূর্ণ ব্রহ্মের পূর্ণত্বটি গ্রহণ করিতে পারি, অর্থাৎ জীবাত্মক ব্রহ্ম ও পরমাত্মক ব্রহ্ম অভিন্ন, এইটি বুঝিতে পারি, মায়ামুগ্ধ হইয়া আমরা যে জীবমাত্রকেই উপাধিনিবন্ধন পরব্রহ্ম হইতে পৃথক্ মনে করি, এই পার্থক্য-ভাবটি ব্রহ্মবিদ্যা-প্রভাবে সম্পূর্ণরূপে দূরীকৃত করিতে পারি, তাহা হইলে কেবল সেই জ্ঞানময় নির্ব্বিকার পরব্রহ্মই অবশিষ্ট থাকেন অর্থাৎ তখন সমস্তই পরব্রহ্মময় বলিয়া স্বতই প্রতীতি জন্মিবে। আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গের উপশম হউক। ॥ ৫ ॥

শা০ ভা০। পূর্ণ মদ ইত্যাদি খিলকাণ্ড মারভ্যতে অধ্যায়-চতুষ্টয়েন। যদেব সাক্ষাদপরোক্ষাদ্ ব্রহ্ম, য আত্মা সর্ব্বান্তরো নিরুপাধিকোঽশনায়াদ্যতীতো নেতিনেতীতিব্যপদেশ্যো নির্দ্ধারিতো

* বৃ০ আ০ উ০ ৫।১।১।

यद् विज्ञानं केवल ममृतत्वसाधन मधुना तस्यैवात्मनः सोपाधिकस्य शब्दार्थादिव्यवहारविषयापन्नस्य पुरस्तादनुक्तान्युपासनानि कर्म्मभिरविरुद्धानि प्रकृष्टाभ्युदयसाधनानि क्रममुक्तिभाञ्जि च तानि वक्तव्यानीति परः सन्दर्भः सर्वोपासनशेषत्वेनोङ्कारो दमं दानं दया मित्येतानि च विधित्सितानि। पूर्ण मदः पूर्णं न कुतश्चिद्व्यावृत्तं व्यापीत्येतत्। निष्ठा च कर्त्तरि द्रष्टव्या। अद इति परोक्षाभिधायि सर्वनाम। तत्परं ब्रह्मेत्यर्थः। तत्सम्पूर्ण माकाशवद् व्यापि निरन्तरं निरुपाधिकं च। तदेवेदं सोपाधिकं नामरूपस्थं व्यवहारापन्नं पूर्णं स्वेन रूपेण परमात्मना व्याप्येव नोपाधिपरिच्छिन्नेन विशेषात्मना। तदिदं विशेषापन्नं कार्य्यात्मकं ब्रह्म पूर्णात् कारणात्मन उदच्यत उद्रिच्यत उद्गच्छतीत्येतत्। यद्यपि कार्य्यात्मनोद्रिच्यते, तथापि यत्स्वरूपं पूर्णत्वं परमात्मभावं तन्न जहाति पूर्ण मेवोद्रिच्यते। पूर्णस्य कार्यात्मनो ब्रह्मणः पूर्णं पूर्णत्व मादाय गृहीत्वा आत्मस्वरूपैकरसत्व मापद्य विद्यया अविद्याकृतं भूतमात्रोपाधिसंसर्गज मन्यत्वावभासं तिरस्कृत्य पूर्ण मेवानन्तर मवाह्यं प्रज्ञानघनैकरसस्वभावं केवलं ब्रह्मावशिष्यते।

यदुक्तं ब्रह्म वा इद मग्र आसीत्तदात्मान मेवावेत्तस्मात्तत् सर्व मभवदित्येषोऽस्य मन्त्रस्यार्थः। तत्र ब्रह्मेत्यस्यार्थः पूर्ण मद इति। इदं पूर्ण मिति ब्रह्म वा इद मग्र आसीदित्यस्यार्थः। तथाच श्रुत्यन्तरम् — 'यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह'—इति। अतोऽदःशब्दवाच्यं पूर्णं ब्रह्म, तदेवेदं पूर्णं कार्य्यस्थं नामरूपोपाधिसंयुक्त मविद्ययोद्रिक्तम्। तस्मादेव परमार्थस्वरूपादन्यदिव प्रत्यवभासनम्। तद्यदात्मान मेव परं

पूर्णं ब्रह्म विदित्वाऽहं मदः पूर्णं ब्रह्मास्मीत्येवं पूर्णमादाय तिर-स्कृत्यापूर्णस्वरूपतामविद्याकृतां नामरूपोपाधिसम्पर्कजामेतया ब्रह्मविद्यया पूर्णमेव केवलमवशिष्यते। तथा चोक्तम्— 'तस्मात्तत्सर्वमभवत्'-इति। यः सर्वोपनिषदर्थो ब्रह्म, स एषोऽनेन मन्त्रेणानूद्यत उत्तरसम्बन्धार्थम्। ब्रह्मविद्यासाधन-त्वेन हि वक्ष्यमाणानि साधनान्योङ्कारदमदानदयाख्यानि विधित्सितानि खिलप्रकरणसम्बन्धात् सर्वोपासनाङ्गभूतानि च।

अत्रैके वर्णयन्ति।—पूर्णात् कारणात् पूर्णं कार्य्यमुद्रिच्यते। उद्रिक्तं कार्य्यं वर्त्तमानकालेऽपि पूर्णमेव परमार्थवस्तुभूतं द्वैतरूपेण। पुनः प्रलयकाले पूर्णस्य कार्य्यस्य पूर्णतामादाया-त्मनि धित्वा पूर्णमेवावशिष्यते कारणरूपम्। एवमुत्पत्ति-स्थितिप्रलयेषु त्रिष्वपि कालेषु कार्य्यकारणयोः पूर्णतैव। सा चैकैव पूर्णता कार्य्यकारणयोर्भेदेन व्यपदिश्यते। एवं च द्वैताद्वैतात्मकमेकं ब्रह्म। यथा किल समुद्रो जलतरङ्गफेनबुद्-बुदाद्यात्मक एव। यथा च जलं सत्यं तदुद्भवाश्च तरङ्गफेन-बुद्बुदादयः समुद्रात्मभूता एवाविर्भावतिरोभावधर्म्मिणः पर-मार्थसत्या एव। एवं सर्वमिदं द्वैतं परमार्थसत्यमेव जल-तरङ्गादिस्थानीयं समुद्रजलस्थानीयं तु परं ब्रह्म। एवं च किल द्वैतस्य सत्यत्वे कर्म्मकाण्डस्य प्रामाण्यम्। यदा पुनर्द्वैतं द्वैतमिवा-विद्याकृतं मृगतृष्णिकावदनृतमद्वैतमेव परमार्थतस्तदा किल कर्म्मकाण्डं विषयाभावादप्रमाणं भवति। तथा च विरोध एव स्यात्। वेदैकदेशभूतोपनिषत्प्रमाणं परमार्थाद्वैतवस्तुप्रति-पादकत्वात्; अप्रमाणं कर्म्मकाण्डमसद्द्वैतविषयत्वात्। तद्वि-रोधपरिजिहीर्षया श्रुत्यैतदुक्तं कार्य्यकारणयोः सत्यत्वं समुद्रवत्

पूर्णं मद इत्यादिनेति। तदसत्; विशिष्टविषयापवाद-विकल्पयोरसम्भवात्। न ह्ययं सुविवक्षिता कल्पना। कस्मात्? यथा क्रियाविषय उत्सर्गप्राप्तस्यैकदेशेऽपवादः क्रियते। यथा अहिंसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्य इति हिंसा सर्वभूतविषयोत्सर्गेण निवारिता तीर्थे विशिष्टविषये ज्योतिष्टोमादावनुज्ञायते। न च तथा वस्तुविषय इहाद्वैतं ब्रह्मोत्सर्गेण प्रतिपाद्य पुनस्तदेकदेशेऽपवदितुं शक्यते; ब्रह्मणोऽद्वैतत्वादेवैकदेशानुपपत्तेः, तथा विकल्पानुपपत्तेश्च। यथा अतिरात्रे षोडशिनं गृह्णाति नातिरात्रे षोडशिनं गृह्णातीति ग्रहणाग्रहणयोः पुरुषाधीनत्वाद् विकल्पो भवति, न त्विह तथा वस्तुविषये द्वैतं वा स्याद् अद्वैतं वेति विकल्पः सम्भवत्यपुरुषतन्त्रत्वादात्मवस्तुनः। विरोधाच्च द्वैताद्वैतत्वयोरेकस्य। तस्मान्न सुविवक्षिता इयं कल्पना। श्रुतिन्यायविरोधाच्च;—सैन्धवघनवत् प्रज्ञानैकरसघनं निरन्तरं पूर्वापरबाह्याभ्यन्तरभेदविवर्जितं सबाह्याभ्यन्तर मजं नेतिनेत्यस्थूल मनण्वज मजर मभय ममृत मित्येवमाद्याः श्रुतयो निश्चितार्थाः संशयविपर्यासाशङ्कारहिताः सर्वाः समुद्रे प्रक्षिप्ताः स्युरकिञ्चित्करत्वात्। तथा न्यायविरोधोऽपि; सावयवस्यानेकात्मकस्य क्रियावतो नित्यत्वानुपपत्तेः। नित्यत्वं चात्मनः स्मृत्यादिदर्शनादनुमीयते, तद्विरोधश्च प्राप्नोत्यनित्यत्वे। भवत्कल्पनानर्थक्यञ्च; स्फुट मेव चास्मिन् पक्षे कर्मकाण्डानर्थक्यम्; अकृताभ्यागमकृतविप्रणाशप्रसङ्गात्।

ननु ब्रह्मणो द्वैताद्वैतात्मकत्वे समुद्रादिदृष्टान्ता विद्यन्ते, कथ मुच्यते भवतैकस्य द्वैताद्वैतत्वं विरुद्ध मिति? न; अन्यविषयत्वात्। नित्यनिरवयववस्तुविषयं हि विरुद्धत्व मवोचाम

द्वैताद्वैतत्वस्य, न कार्य्यविषये सावयवे। तस्माच्छ्रुतिस्मृति-न्यायविरोधादनुपपन्नेयं कल्पना। अस्याः कल्पनाया वरमुप-निषत्परित्याग एव। अधेयत्वाच्च न शास्त्रार्थेयं कल्पना। न हि जननमरणाद्यर्थशतसहस्रभेदसमाकुलं समुद्रवनादिवत् सावयव मनेकरसं ब्रह्म धेयत्वेन विज्ञेयत्वेन वा श्रुत्योपदि-श्यते। प्रज्ञानघनतां चोपदिशति। एकधैवानुद्रष्टव्य मिति च। अनेकधादर्शनापवादाच्च "मृत्योः स मृत्यु माप्नोति य इह नानेव पश्यति"-इति। यच्च श्रुत्या निन्दितं तन्न कर्त्तव्यम्। यच्च न क्रियते न स शास्त्रार्थः। ब्रह्मणोऽनेकरसत्व मनेकधा-त्वञ्च द्वैतरूपं निन्दितत्वान्न द्रष्टव्यम्। अतो न शास्त्रार्थः। यत्त्वेकरसत्वं ब्रह्मणस्तद्द्रष्टव्यत्वात् प्रशस्तं प्रशस्तत्वाच्च शास्त्रार्थो भवितु मर्हति।

यत्तूक्तं वेदैकदेशस्याप्रामाण्यं कर्म्मविषये द्वैताभावात्, अद्वैते च प्रामाण्य मिति। तन्न; यथाप्राप्तोपदेशार्थत्वात्। न हि द्वैत मद्वैतं वा वस्तु जातमात्र मेव पुरुषं ज्ञापयित्वा पश्चात् कर्म्म वा ब्रह्मविद्यां वोपदिशति शास्त्रम्। न चोपदेशार्हं द्वैतं जातमात्रप्राणिबुद्धिगम्यत्वात्। न च द्वैतस्यानृतत्वबुद्धिः प्रथम मेव कस्यचित् स्यात्। येन द्वैतस्य सत्यत्व मुपदिश्य पश्चा-दात्मनः प्रामाण्यं प्रतिपादयेच्छास्त्रम्। नापि पाषण्डिभिरपि प्रस्थापिता शास्त्रस्य प्रामाण्यं न गृह्णीयुः। तस्माद् यथाप्राप्त मेव द्वैत मविद्याकृतं स्वाभाविक मुपादाय स्वाभाविक्यैवाविद्यया युक्ताय रागद्वेषादिदोषवते यथाभिमतपुरुषार्थसाधनं कर्म्मो-पदिशत्यग्रे, पश्चात् प्रसिद्धक्रियाकारकफलस्वरूपदोषदर्शनवते तद्विपरीतौदासीन्यस्वरूपावस्थानफलार्थिने तदुपायभूता मात्मै-

कत्वदर्शनात्मिकां ब्रह्मविद्या मुपदिशति। अथैवंसति तदौदासीन्यस्वरूपावस्थाने फले प्राप्ते शास्त्रस्य प्रामाण्यं प्रत्यर्थित्वं निवर्त्तते। तदभावाच्छास्त्रस्यापि शास्त्रत्वं तं प्रति निवर्त्तत एव। तथा प्रतिपुरुषं परिसमाप्तं शास्त्र मिति न शास्त्रविरोधगन्धोऽप्यस्ति। अद्वैतज्ञानावसानत्वाच्छास्त्रशिष्यशासनादिद्वैतभेदस्य। अन्यतमावस्थाने हि विरोधः स्यादवस्थितस्येतरेतरापेक्षत्वात्, शास्त्रशिष्यशासनानां नान्यतमोऽप्यवतिष्ठते। सर्वसमाप्तौ तु कस्य विरोध आशङ्क्यताद्वैते केवले शिवे सिद्धे। नाप्यविरोधता अतएव।

अथाप्यभ्युपगम्य ब्रूमः।—द्वैताद्वैतात्मकत्वेऽपि शास्त्रविरोधस्य तुल्यत्वात्। यदापि समुद्रादिवद् द्वैताद्वैतात्मक मेकं ब्रह्माभ्युपगच्छामो नान्यद् वस्त्वन्तरं तदापि भवदुक्ताच्छास्त्रविरोधान्न मुच्यामहे। कथम्? एकं हि परं ब्रह्म द्वैताद्वैतात्मकं तच्छोकमोहाद्यतीतत्वादुपदेशं न काङ्क्षति। न चोपदेष्टान्यो ब्रह्मणो द्वैताद्वैतरूपस्य ब्रह्मण एकस्यैवाभ्युपगमात्। अथ द्वैतविषयस्यानेकत्वादन्योन्योपदेशो न ब्रह्मविषय उपदेश इति चेत्। तदा द्वैताद्वैतात्मक मेक मेव ब्रह्म नान्यदस्तीति विरुध्यते। यस्मिन् द्वैतविषयेऽन्योन्योपदेशः सोऽन्यो द्वैतं चान्यदेवेति समुद्रदृष्टान्तो विरुद्धः। न च समुद्रोदकैकत्ववद्विज्ञानैकत्वे ब्रह्मणोऽन्यत्रोपदेशग्रहणादिकल्पना सम्भवति। न हि हस्तादिद्वैताद्वैतात्मके देवदत्ते वाक्कर्णयोर्देवदत्तैकदेशभूतयोर्वागुपदेष्ट्री कर्णः केवल उपदेशस्य ग्रहीता। देवदत्तस्तु नोपदेष्टा नाप्युपदेशस्य ग्रहीतेति कल्पयितुं शक्यते। समुद्रैकोदकात्मत्ववदेकविज्ञानवत्त्वाद्देवदत्तस्य। तस्माच्छ्रुतिन्यायविरोधस्याभिप्रे-

তার্থাসিদ্ধিশ্চৈবং কল্পনায়াং স্যাৎ। তস্মাদ্ যথাব্যাখ্যাত এবা-স্মাভিঃ পূর্ণমদ ইত্যস্য মন্ত্রস্যার্থঃ ॥ ৫ ॥

ওঁ ভদ্রন্নো অপি বাতয় মনঃ।

ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ৬ * ॥

হে দেব! আমাদিগের মনকে শুভকার্য্যে সবেগে প্রেরণ কর। আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গের উপশম হউক! ॥ ৬ ॥

সায়ণভাষ্যম্। হে অগ্নে! ত্বং নোঽস্মাকং মনঃ ভদ্রং শুভযুক্ত মপি বাতয়। অপিরত্র ধাত্বর্থানুবাদী। আগময় ; ত্বমস্মিন্-স্তোত্রকরণে প্রেরয়েত্যর্থঃ ॥ ৬ ॥

ওঁ বাঙ্ মে মনসি প্রতিষ্ঠিতা মনো মে বাচি প্রতিষ্ঠিত মাবিরাবীর্ম এধি বেদস্য ম আণী স্থঃ শ্রুতং মে মা প্রহাসীরনেনাধীতেনাহোরাত্রান্ত্সন্দধাম্যৃতং বদিষ্যামি সত্যং বদিষ্যামি তন্মা মবতু তদ্ বক্তার মবত্ববতু মা মবতু বক্তার মবতু বক্তারম্। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ৭ † ॥

আমার বাক্, আমার মনে সর্ব্বদা প্রতিষ্ঠিত থাকুক অর্থাৎ অধ্যয়নকালে আমার মন, যখন যে শব্দ বলিতে

* ঋ০ সং০ ১০।২।৪।১। † ঐ০ আ০ ২।৩।১।

ইচ্ছা করে, আমার বাক্ তখনই সেই শব্দ উচ্চারণ করুক্। আমার মনও আমার বাক্যে প্রতিষ্ঠিত থাকুক অর্থাৎ ব্রহ্ম-বিদ্যাবিষয়ক যে যে শব্দ আছে, আমার মন তাহাই বলিতে ইচ্ছা করুক। বাক্য ও মন এইরূপ পরস্পরের সহায়তা করিলেই আমি গ্রন্থের অর্থ সম্যক্রূপে অবধারণ করিতে সমর্থ হইব। হে স্বপ্রকাশ চৈতন্যরূপ পরমাত্মন্! তুমি আমার নিকটে আবির্ভূত হও অর্থাৎ আমার মায়ারূপ আবরণ অপনয়ন করিয়া আমার বুদ্ধিতে সম্যক্ প্রকাশ পাও! হে বাক্ ও মন! তোমরা আমার নিমিত্ত তত্ত্ববিদ্যাবিষয়ক গ্রন্থের আনয়নে সমর্থ হও অর্থাৎ উক্তপ্রকার গ্রন্থ যেন আমার উত্তমরূপ আয়ত্ত থাকে। আমি গুরুর নিকটে যাহা শিক্ষা করিতেছি, তাহা যেন আমাকে পরিত্যাগ না করে অর্থাৎ আমি যেন তাহা বিস্মৃত না হই। আমি এই অধীত গ্রন্থের সহিত দিবা ও রাত্রি সংযোগ করিব অর্থাৎ আলস্য ত্যাগ করিয়া দিবা ও রাত্রি নিরন্তর পাঠ করিব। এই পঠিত গ্রন্থে যে পরমার্থভূত সত্য আছে, তাহাই বলিব অর্থাৎ তাহার বিপরীত অর্থ কখনও বলিব না এবং উহাতে যে বাচিক সত্য আছে, তাহাও বলিব। সেই ব্রহ্মতত্ত্ব, শিষ্যরূপ আমাকে (বুঝিবার সামর্থ্য প্রদান করত) অবন করুন! এবং সেই ব্রহ্মতত্ত্ব, আচার্য্যকেও বুঝাইয়া দিবার সামর্থ্য প্রদান করত অবন করুন! আমাদের আধ্যাত্মিকাদি উপসর্গত্রয়ের উপশম হউক। ॥ ৭ ॥

শাং ভাং। অস্তে তত্ত্ববিদ্যাং পরিসমাপ্য সমস্তে শান্তিকরং মন্ত্রং পঠতি—বাঙ্ মে ইতি। যথোক্ততত্ত্ববিদ্যাপ্রতিপাদক-

ग्रन्थपाठे प्रवृत्ता मदीया वाक्, सर्वदा मनसि प्रतिष्ठिता, मनसा यद्यच्छब्दजातं विवक्षितम्, तदेव पठति। मनश्च मदीयं वाचि प्रतिष्ठितम्। यद् यद् विद्याप्रतिपादकत्वेन वक्तव्यं शब्दजात मस्ति, तदेव मनसा विवक्ष्यते। एव मन्योन्यानु-गृहीते वाङ्मनसे विद्यार्थं ग्रन्थं साकल्येनावधारयितुं शक्नुतः। मनसः सावधानत्वाभावे वागिन्द्रियं सुप्तोन्मत्तप्रलापादिवद्यत् किञ्चिदसङ्गतं ब्रूयात्, – तथा वाचः पाटवाभावे सति गद्गद-रूपया वाचा विवक्षितं सर्वं यथावन्नोच्चार्येत। अतस्तयोरन्यो-न्यानुकूल मस्त्वितीत्येवं प्रार्थ्यते। आविः-शब्देन स्वप्रकाशं ब्रह्म-चैतन्य मुच्यते। प्रज्ञानशब्देन व्यवहृतत्वात्तस्याविर्भूतरूपत्वम्। तथाविध हे आत्मन्! मे मदर्थम् आवीरेधि अविद्यावरणा-पनयनेन प्रकटीभव। हे वाङ्मनसे! मे मदर्थं वेदस्य यथोक्ततत्त्व-विद्याप्रतिपादकस्य ग्रन्थस्य आणी स्थः आनयनसमर्थे भवतम्। मे श्रुतं मया श्रोत्रेणावगतं ग्रन्थं तदर्थजातं मा प्रहासीः मा परित्यजतु विस्मृतं माभूदित्यर्थः। अनेनाधीतेन विस्मरणरहि-तेन ग्रन्थेन अहोरात्रान् सन्दधामि संयोजयामि ; अहनि रात्रौ चालस्यं परित्यज्य निरन्तरं पठामीत्यर्थः। तस्मिन् पठिते ग्रन्थे ऋतं परमार्थभूतं वस्तु वदिष्यामि विपरीतार्थवदनं कदा-चिदपि माभूदित्यर्थः। ऋतं मानसं, सत्यं वाचिकं, मनसा वस्तुतत्त्वं विचार्य वाचा वदिष्यामीत्यर्थः। तन्मया वक्ष्यमाणं ब्रह्मतत्त्वं मां शिष्यम्, अवतु सम्यग् बोधनेन पालयतु। तथा तद् ब्रह्मतत्त्वं वक्तारम् आचार्य्यम्, अवतु बोधकत्वसामर्थ्य-प्रदानेन पालयतु। पुनरप्यवतु मा मितुरुक्तिः फलविषया। पूर्वं साधनकाले शिष्याचार्य्ययोः पालनं प्रार्थितम्, इदानीं

ফলকালেऽপি প্রার্থিতে। তত্র শিষ্যস্যাবিদ্যাকার্য্যনিবৃত্তিঃ ফলম্ ; আচার্য্যস্য তু তাদৃশশিষ্যদর্শনেন বিদ্যাসম্প্রদায়প্রবৃত্তিপ্রযুক্ত-পরিতোষঃ ফলম্। অনেন মন্ত্রপাঠেন বিদ্যোৎপত্তেঃ পুরা বিদ্যা-প্রতিবন্ধকা বিঘ্নাঃ পরিক্ষিয়ন্তে। বিদ্যোৎপত্তেরূর্দ্ধম্ অসম্ভাব-নাবিপরীতভাবনোৎপাদকা বিঘ্নাঃ পরিক্ষিয়ন্তে। অবতুবক্তার মিত্যভ্যাসোऽধ্যায়সমাপ্ত্যর্থো দ্বিতীয়ারণ্যকসমাপ্ত্যর্থশ্চ ॥ ৭ ॥

আপ্যায়ন্তু মমাঙ্গানি বাক্ প্রাণশ্চক্ষুঃ শ্রোত্রমথো বল মিন্দ্রিয়াণি চ সর্ব্বাণি সর্বং ব্রহ্মৌপনিষদং মাহং ব্রহ্ম নিরাকুর্য্যাং মা মা ব্রহ্ম নিরাকরোদনিরা-করণ মস্ত্বনিরাকরণং মেऽস্তু তদাত্মনি নিরতে য উপনিষৎসু ধর্মা স্তে ময়ি সন্তু তে ময়ি সন্তু। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ৮ ॥

যাহাকিছু আছে, সমস্তই ব্রহ্ম, এই উপনিষৎ-প্রতিপাদ্য সত্যজ্ঞানের সহায় হইয়া আমার বাক্, প্রাণ, চক্ষু, শ্রোত্র, ওজ ও নাসিকাদি অন্যান্য ইন্দ্রিয়, আমার হৃদয়াদি অঙ্গ-সকলকে আপ্যায়িত করুক। আমি যেন কখনও ব্রহ্মের অস্তিত্ব অস্বীকার না করি। এবং ব্রহ্মও যেন আমাকে কখন প্রত্যাখ্যান না করেন। মৎকর্ত্তৃক যেন ব্রহ্ম প্রত্যাখ্যাত না হ'ন এবং আমিও যেন ব্রহ্মকর্ত্তৃক প্রত্যাখ্যাত না হই! ছান্দোগ্যাদি উপনিষৎ-সমূহে যে সকল সত্য ধর্ম্ম প্রতি-পাদিত হইয়াছে, একমাত্র পরমাত্মাতে সঙ্গত হইতে সমুদ্যত আমাতে সেই সকল ধর্ম্ম আশ্রয় করুক! আমাদের আধ্যা-ত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ৮ ॥

'मम' 'अङ्गानि' हृदयादीनि, 'आप्यायन्तु' आप्याययन्तु। आङः प्यायी प्रीत्यै। प्रीणयन्तु। के? इत्याह—'वाक्, प्राणः, चक्षुः, श्रोत्रम्'; 'अथो' अपि 'बलम्' ओजः; 'च' अपि 'सर्वाणि' इहानूक्तानि 'इन्द्रियाणि' घ्राणादीनि। ममैवेति भावः। कथमित्याह—'सर्वं' ह्येदं जगत् 'औपनिषदं ब्रह्म' उपनिषत्प्रतिपाद्यं सत्यज्ञानानन्तादिलक्षणम्; एवं ज्ञाने सहायीभवन्तीति शेषः। 'अहम्' 'ब्रह्म' 'मा निराकुर्याम्'। निराकरणं प्रत्याख्यान मस्वीकरण मिति यावत्। तथाचार्थः—नास्तिक्यबुद्ध्या ब्रह्मास्वीकरणं न कदापि कुर्या मिति। 'ब्रह्म' च तत् 'मा' मां 'मा निराकरोत्' न कदापि प्रत्याख्यत् स्वरूपत इति। 'अनिराकरणम्' अप्रत्याख्यानम् 'अस्तु' ब्रह्मरूपातो ममेति। 'मे' मम दृष्टितोऽपि 'अनिराकरणम्' अप्रत्याख्यानम् 'अस्तु' 'तत्' तस्य ब्रह्मण इति। 'ये धर्माः' 'उपनिषत्सु' छान्दोग्यादिषु श्रुताः उद्गीथोपासनादयः सन्ति, 'ते' सर्वे एव 'आत्मनि निरते' परमात्मनि संयतबुद्धौ 'मयि' 'सन्तु' भवन्तु। द्विरभ्यासः प्रार्थनातिशय्यद्योतनार्थः ॥ ८ ॥

३ १ २र ३ १ २ ३ १ २
भद्रङ्कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रम्पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३क २र ३ १ २ ३ १ २र
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिर्व्यशेमहि* देवहितं यदायुः॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ९ † ॥

হে যজনীয় দেবগণ! আমরা যেন তোমাদের প্রসাদে কর্ণদ্বারা ভালরূপ শুনিতে পাই। আমরা যেন চক্ষুর্দ্বারা

---

* 'व्यशेम' इति ऋक्संहितायाः पाठः। † सा॰ उ॰ आ॰ ९।३।९।२।

ভালরূপ দেখিতে পাই। আমরা যেন দৃঢ় হস্তপাদাদি ও দৃঢ় শরীর বিশিষ্ট হইয়া এবং তোমাদের স্তবকার্য্যে নিরন্তর থাকিয়া (অর্থাৎ আস্তিক্যভাবে) দেবনির্দ্দিষ্ট পূর্ণ আয়ু (১১৬ বা ১২০ বৎসর সা০ ভা০) প্রাপ্ত হই। আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক!॥ ৯॥

সা০ ভা০। ভদ্রমিতি। অপ্রতিরথ ঋষিঃ; রাহূগণো গৌতমো বা। ত্রিষ্টুপ্ ছন্দঃ। বিশ্বেদেবা দেবতাঃ। হে 'দেবাঃ' দানাদিগুণযুক্তাঃ সর্ব্বে দেবাঃ 'কর্ণেভিঃ' অস্মদীয়ৈঃ শ্রোত্রৈঃ 'ভদ্রং' ভজনীয়ং কল্যাণং বচনং 'শৃণুয়াম' যুষ্মৎপ্রসাদাৎ শ্রোতুং সমর্থাঃ স্যাম। অস্মাকং বাধির্য্যং কদাচিদপি মাভূৎ। হে 'যজত্রাঃ' যাগেষু চরুপুরোডাশাদিভিঃ যষ্টব্যাঃ দেবাঃ 'অক্ষভিঃ' অক্ষিভিঃ আত্মীয়ৈশ্চক্ষুভিঃ 'ভদ্রং' শোভনং 'পশ্যেম' দ্রষ্টুং সমর্থাঃ স্যাম; অস্মাকং দৃষ্টিপ্রতিঘাতোঽপি মাভূৎ। 'স্থিরৈঃ' দৃঢ়ৈঃ 'অঙ্গৈঃ' হস্তপাদাদিভিঃ অবয়বৈঃ 'তনূভিঃ' শরীরৈশ্চ যুক্তা বয়ং 'তুষ্টুবাংসঃ' যুষ্মাংস্তুবন্তঃ 'যদায়ুঃ' ষোড়শাধিকশতপ্রমাণং বিংশত্যধিকশতপ্রমাণং বা 'দেবহিতং' দেবেন প্রজাপতিনা স্থাপিতং তৎ 'ব্যশেমহি' প্রাপ্নুয়াম ॥ ৯ ॥

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩১২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩২
স্বস্তি ন ইন্দ্রো বৃদ্ধশ্রবাঃ স্বস্তি নঃ পূষা বিশ্ব-
২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩
বেদাঃ। স্বস্তি নস্তার্ক্ষ্যো অরিষ্টনেমিঃ স্বস্তিনো বৃহ-
১ ২
স্পতির্দ্দধাতু। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ॥ ১০ * ॥

* সা০ উ০ আ০ ৯। ২। ৯। ৩।

যাঁহার সমধিক যশঃ-শ্রুতি, সেই ইন্দ্র (পরমৈশ্বর্য্যশালী) দেবতা, আমাদের স্বস্তি (কল্যাণসত্তা) বিধান করুন! সকল-ভুবনবেত্তা পূষা দেবতা আমাদের স্বস্তি বিধান করুন! অরিষ্ট-নেমি তার্ক্ষ্য দেবতা আমাদের স্বস্তিবিধান করুন! বৃহস্পতি দেবতা আমাদের স্বস্তি বিধান করুন! আমাদের আধ্যাত্মি-কাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১০ ॥

সা০ ভা০। অপ্রতিরথ ঋষিঃ; রাহুগণো গৌতমো বা। স্বরাট্ ত্রিষ্টুপ্ ছন্দঃ। বিশ্বেদেবা দেবতাঃ। 'বৃদ্ধশ্রবাঃ' বৃদ্ধং প্রভূতং শ্রবঃ শ্রবণং স্তোত্রং হবির্লক্ষণমন্নং বা যস্য তাদৃশঃ 'ইন্দ্রঃ' 'নঃ' অস্মাকং স্বস্তীত্যবিনাশনাম 'স্বস্তি' অবিনাশং 'দধাতু' বিদধাতু। 'বিশ্ববেদাঃ' বিশ্বানি বেত্তীতি বিশ্ববেদাঃ; যদ্বা বিশ্বানি সর্ব্ববেদাংসি জ্ঞানানি ধনানি বা যস্য তাদৃশঃ, 'পূষা' পোষকো দেবঃ 'নঃ' অস্মাকং 'স্বস্তি বিদধাতু'। 'অরিষ্টনেমিঃ' নেমিরিত্যায়ুধনাম। অরিষ্টো অহিংসিতো নেমির্যস্য; যদ্বা রথচক্রস্য ধারা নেমিঃ; যৎসম্বন্ধিনী রথনেমি র্ন হিংস্যতে সো ঽরিষ্টনেমিঃ। এবম্ভূতঃ 'তার্ক্ষ্যঃ' তৃক্ষস্য পুত্রঃ গরুত্মান্ 'নঃ' অস্মাকং 'স্বস্তি' অবিনাশং 'বিদধাতু' ॥ ১০ ॥

যো ব্রহ্মাণং বিদধাতি পূর্ব্বং যো বৈ বেদাংশ্চ প্রহিণোতি তস্মৈ। তং হ দেব মাত্মবুদ্ধিপ্রকাশং মুমুক্ষুর্বৈ শরণ মহং প্রপদ্যে। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ১১ * ॥

যিনি হিরণ্যগর্ভ ব্রহ্মাকে সৃজন করিয়া থাকেন এবং তাঁহারই কার্য্য-সৌকর্য্যার্থ বেদসমূহকে প্রেরণ করিয়া থাকেন, যিনি স্বয়ং কৃপা করিয়া আত্মবুদ্ধিতে প্রকাশ পান (অন্য

* শ্বেতা০ অ০ ৬ । ১৮ ।

কোন উপায়েই জ্ঞেয় নহেন) মুক্তিকাম আমি, সেই একমাত্র পরম দেবতারই শরণাপন্ন হইতেছি। আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১১ ॥

শা° ভা°। যস্মাৎ স এব সংসারমোক্ষস্থিতিবন্ধহেতুস্তস্মাত্ত মেব মুমুক্ষুঃ সর্বাত্মনা শরণং প্রপদ্যেত গচ্ছেদিতি প্রতিপাদয়িতু মাহ—যো ব্রহ্মাণ মিতি। 'যঃ' 'ব্রহ্মাণং' হিরণ্যগর্ভং 'বিদধাতি' সৃষ্টবান্ পূর্বং সর্গাদৌ। 'যো বৈ বেদাংশ্চ প্রহিণোতি তস্মৈ'। 'তং' 'হ' হ-শব্দোঽবধারণে। তমেব পরমাত্মানম্। উক্তঞ্চ—"ত মেব ধীরো বিজ্ঞায় প্রজ্ঞাং কুর্বীত ব্রাহ্মণঃ। নানুধ্যায়াদ্ বহূঞ্ছব্দান্ বাচো বিগ্লাপনং হি তৎ॥"—ইতি, "ত মেবৈকং জানথাত্মানম্"—ইতি চ। 'দেবং' জ্যোতির্ময়ম্। আত্মনি যা বুদ্ধিস্তস্যাঃ প্রসাদকরম্। প্রসন্নে হি পরমেশ্বরে বুদ্ধিরপি তদ্বিষয়া প্রমা নিষ্প্রপঞ্চাকারব্রহ্মাত্মনাবতিষ্ঠতে বর্ত্ততে। আত্মবুদ্ধিপ্রকাশ মিত্যন্যেঽধীয়তে। আত্মবুদ্ধিং প্রকাশয়তীত্যাত্মবুদ্ধিপ্রকাশম্। অথবাত্মৈব বুদ্ধিরাত্মবুদ্ধিঃ সৈব প্রকাশোঽস্যেত্যাত্মবুদ্ধিপ্রকাশং 'মুমুক্ষুর্বৈ' বৈ-শব্দোঽবধারণে; মুমুক্ষুরেব সন্ ন ফলান্তর মিচ্ছন্ 'শরণ মহং প্রপদ্যে' ॥ ১১ ॥

ওঁ নমো ব্রহ্মাদিভ্যো ব্রহ্মবিদ্যাসম্প্রদায়কর্তৃভ্যো বংশঋষিভ্যো নমো গুরুভ্যঃ সর্বোপপ্লবরহিতপ্রজ্ঞানঘনপ্রত্যগর্থো ব্রহ্মৈবাহ মস্মি। ওঁ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ১২ * ॥

ব্রহ্মাদি দেবগণকে এবং ব্রহ্মবিদ্যাসম্প্রদায়কর্তা প্রাক্তন ঋষিগণকে এবং পরম্পরাগত গুরুগণকে প্রণাম করি।

---

* বৃ° আ° শা° ভা°। ১।১।১।

আমি সর্ব্বপ্রকার উপদ্রব রহিত সান্দ্র-প্রজ্ঞানস্বরূপ এই প্রত্যক্ষ ব্রহ্মেরই আশ্রিত। অতএব আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১২ ॥

श्रुतिस्मृतिपुराणाना मालयं करुणालयम्। नमामि भगवत्पादशङ्करं लोकशङ्करम्। शङ्करं शङ्कराचार्य्यं केशवं वादरायणम्। सूत्रभाष्यकृतौ वन्दे भगवन्तौ पुनः पुनः। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १३ † ॥

শ্রুতি, স্মৃতি ও পুরাণের আলয়স্বরূপ, কৃপাসিন্ধু, সর্ব্বলোকের মঙ্গলকর, ভগবান্ শঙ্করাচার্য্যের পাদপদ্ম বন্দনা করি। বেদান্তসূত্রকার কেশবতুল্য, ভগবান্ বেদব্যাসকে এবং তদীয় ভাষ্যকার, শঙ্করতুল্য ভগবান্ শঙ্করাচার্য্যকে পুনঃ পুনঃ বন্দনা করি। এতৎফলে আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১৩ ॥

अत उत्तरशान्तिकर्म्मणि इद मधिकं पाठ्यम्—

ॐ। नारायणं पद्मभवं वसिष्ठं शक्तिञ्च तत्पुत्त्र-पराशरञ्च। व्यासं शुकं गौड़पादं महान्तं गोविन्द-योगीन्द्र मथास्य शिष्यम्॥ श्रीशङ्कराचार्य्य मथास्य पद्मपादञ्च हस्तामलकञ्च शिष्यम्। तन्तोटकवार्त्तिक-कार मन्यानस्मद्गुरू सन्तत मानतोऽस्मि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १४ ॥

* [illegible]वार्त्तिके सुरेश्वराचार्य्यकृतं मङ्गलाचरणम्।

নারায়ণ. পদ্মযোনি ব্রহ্মা, বসিষ্ঠ, শক্তি, শক্তিপুত্র পরাশর, ব্যাসদেব, শুকদেব, সুপ্রসিদ্ধ গৌড়পাদ, যোগিশ্রেষ্ঠ গোবিন্দ, তাঁহার শিষ্য শ্রীমৎ শঙ্করাচার্য্য, শঙ্করশিষ্য পদ্মপাদ, পদ্মপাদশিষ্য হস্তামলক ও অন্যান্য ত্রোটক-বার্ত্তিক-কারগণ; ইহাঁদের সকলকে এবং আমাদের বিদ্যমান গুরুকে সতত প্রণাম করি। তৎফলে আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১৪ ॥

अशुभानि निराचष्टे तनोति शुभसन्ततिम्। स्मृतिमात्रेण यत् पुंसां ब्रह्म तन्मङ्गलं विदुः॥ अतिकल्याणरूपत्वान्नित्यकल्याणसंश्रयात्। स्मर्तॄणां वरदत्वाच्च ब्रह्म तन्मङ्गलं परम्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥ १५॥

যাঁহার স্মরণমাত্রেই মনুষ্যের সমস্ত অশুভ দূরীভূত হয় এবং সর্ব্বপ্রকার শুভ বর্দ্ধিত হয়, পণ্ডিতেরা তাঁহাকেই মঙ্গলময় ব্রহ্ম বলিয়া জানেন। তিনি যেহেতু কল্যাণরূপ ও নিত্যকল্যাণের আশ্রয়স্বরূপ এবং স্মর্তৃদিগের অভীষ্টপ্রদ; অতএব তাঁহাকে মঙ্গলময় পরব্রহ্ম বলাযায়। তাঁহার প্রসাদে আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১৫ ॥

ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा।
कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तस्मान्माङ्गलिकावुभौ॥
ॐ अथ ॐ अथ ॐ अथ॥ १६॥

ওঁকার এবং অথ শব্দ এই দুইটি পুরাকালে ব্রহ্মার কণ্ঠভেদ করিয়া বিনির্গত হইয়াছিল! সেইজন্য উহারা উভয়েই মঙ্গলের হেতুভূত বলিয়াই প্রসিদ্ধ। অতএব আমরা তাহাই পুনঃ পুনঃ উচ্চারণ করিতেছি—'ওঁ অথ, ওঁ অথ, ওঁ অথ' ॥ ১৬ ॥

Dr. গুরুদাস বন্দোপাধ্যায়ের জ্যেষ্ঠ পুত্র ও সামশ্রমি-শিষ্য,
শ্রীহারাণচন্দ্র বন্দোপাধ্যায় (M. A., B. L.) কৃত
শান্তিপাঠানুবাদ সমাপ্ত।

॥ ইতি শান্তিপাঠঃ ॥

———

॥ सामश्रमिप्रकाशितवैदिकपुस्तकानि ॥

॥ कलकत्ता, घोषेस् लेन, १६—[illegible]सत्यव्रताध्यक्षसकाशात् प्राप्याणि ॥

---

१ सामवेदसंहिता—आर्च्चिक-गान (आरण्यक)-स्तोभ-सायणभाष्य-विवरण-वङ्गानुवाद-टीप्पनीयुता (चतुर्भागा) ४०/

२ यजुर्वेदसंहिता—(शुक्ला) महीधरभाष्यवङ्गानुवादयुता ३०/

३ सामपदसंहिता—(सामवेदीयो पदपाठग्रन्थः) --- ४/

४ पदगांढः—(ऋग्वेदीयो लक्षणग्रन्थः) --- --- १/

५ षड्विंशब्राह्मणम्—(मूलमात्रम्) --- --- १/

६ सामविधानब्राह्मणम्—सायणभाष्यवङ्गानुवादसहितम् ॥०/

७ आर्षेयब्राह्मणम्—(सामवेदीयम्) सायणभाष्यसहितम् [illegible]

८ देवताध्यायब्राह्मणम्—सायणभाष्यवङ्गानुवादसहितम् १/

९ मन्त्रब्राह्मणम्—(सामवेदीयम्) सटीकं सानुवादञ्च --- ४/

१० वंशब्राह्मणम्—सायणभाष्यवङ्गानुवादयुतम् --- १/

११ गोभिलगृह्यसूत्रम् (सामवेदीयम्) टीकावङ्गानुवादयुतम् ३/

१२ गृह्यसंग्रहः—सामवेदीयः गोभिलपुत्रकृतः --- ॥०/

१३ सामप्रातिशाख्यम्—पुष्पर्षिकृतम् --- --- ४/

१४ सामप्रकाशनम्—प्रीतिकराचार्यप्रणीतम् --- १/

१५ यज्ञपरिभाषासूत्रम्—आपस्तम्बप्रोक्तं सटीकं सानुवादञ्च २/

१६ उपलेखसूत्रम्—(पदशिष्टम्) सभाष्यम् --- १/

१७ [illegible] जय[illegible]स्वामि-कृतः (सटीकः) --- ॥०/

१८ अक्षर[illegible]—सामव्याकरणं, आपिशलिप्रोक्तं सटीकम् १/

१९ विकृति[illegible](विकृतिकौमुदीसहिता) --- १/

२० षष्ट[illegible]तविवृतिः—मधुसूदनमुनिकृता सटीका --- १/

२१ नार[illegible]-शिक्षा—सामवेदीया, स्थूलाक्षरा --- ॥०/

२२ सामसूची—(सामश्रमिणा कृता) वङ्गानुवादसहिता २/

२३ शान्तिपाठः (भाष्यानुवादसहितः) --- --- ॥०/

२४ "उषा"-पत्रिकायां प्रकाशितोनत्रिंशत्प्रबन्धाः --- २/

এ সমস্ত পুস্তক এক এক খানি একোকালে লইলে মূল্য এক শত টাকা মাত্র।

॥ अथ गृह्यासंग्रहः ॥

(गोभिलीयगृह्यपरिशिष्टविशेषः)

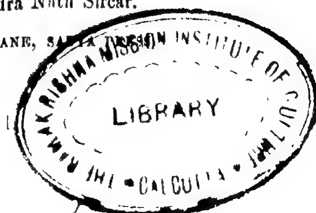
॥ भगवता गोभिलाचार्यपुत्रेण प्रणीतः ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्म्मणा प्रकाशितः ॥

CALCUTTA

Printed by Mohendra Nath Sircar.

16—1, GHOSHE'S LANE, SA[illegible]

॥ संक्षिप्तविज्ञापनम् ॥

—०—

अथ वाक्यार्थज्ञानं सुगमयितुम्, छन्दोदोषं निवारयितुम्, ग्रन्थान्तरविरोध मपगमयितुं वा पाठाः संशोधनीया इति धिया नात्र क्वापि कतमोऽप्यंशः परिवर्त्तितः; प्रकृतपाठानां प्रकटनायैव मन्मित्रवरसम्पादितस्याप्यस्य पुनरापादमारम्भात्। "संवत् १५९७ वर्षीयचैत्रपौर्णमास्यां भृगुदिने लिखितं" गुरुपरम्परया-लब्धं स्वपठित मेव पुस्तक मस्य प्रधानादर्शीकृतञ्चेति शम् ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्म्मा ॥

॥ कलिकाता। संवत् १९४८ ॥

॥ अथ गृह्यासंग्रहः ॥

॥ अथ प्रथमप्रपाठकः ॥

॥ ॐ नमः सामवेदाय ॥

ॐ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं पद्मयोनिना ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय संस्कारार्थे तु भाषितम् । १
लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकीर्तितः ।
अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते । २
पुंसवने चान्द्रमसः शुङ्गाकर्मणि शोभनः ।
सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि । ३
नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने च शुचिस्तथा ।
सभ्यनामाथ चूडे तु व्रतादेशे समुद्भवः । ४
गोदाने सूर्यनामा तु केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ।
वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । ५
चतुर्थ्यान्तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरे ।
आवसथ्ये भवो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु पावकः । ६
ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्यादीश्वरो दक्षिणे तथा ।
विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः । ७

लक्षहोमे वह्निर्नाम कोटिहोमे हुताशनः ।
प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । ८
देवानाᳵ हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ।
पूर्णाहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । ९
पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारके ।
वश्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु दूतकः । १०
कोष्ठे तु जठरो नाम क्रव्यादो मृतभक्षणे ।
समुद्रे वाड़वो ज्ञेयः क्षये संवर्त्तको भवेत् । ११
एतेऽग्नयः समाख्याताः श्रावयेद् ब्राह्मणः सदा ।
सप्तत्रिᳵशतिर्विख्याता ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु । १२
सप्त जिह्वाः स्फुरन्त्येता हुताशनमुखे स्थिताः ।
याभिर्हव्यᳵसमग्राणि हुतᳵसम्यग् द्विजोत्तमैः । १३

काली कराली च मनोजवा च
सुलोहिता चैव सुधूम्रवर्णा ।
स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्मिता च
लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः । १४
* शान्तिके द्विगुणा पौष्टिके च ।
तिस्रोऽभिचारिण्यस्ते विश्वघ्नाः । १५

एतास्त्वोक्ता विशेषेण ज्ञातव्यास्तु द्विजेन वै ।
प्राहुयैव तु होतव्यं यो यत्र विहितो विधिः । १६

अविदित्वा तु यो ह्यग्निं होमयेदविचक्षणः ।
न हुतं न च संस्कारो न च कर्म्मफलं भवेत् । १७
ज्ञात्वा स्वरूप माग्नेयं योऽग्नेराराधनं चरेत् ।
ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारथिस्तस्य पावकः । १८
निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रशिष्यहितैषिणा ।
गोभिलाचार्यपुत्रेण कृतं शास्त्रं सुनिश्चितम् । १९
पावकस्य मुखं वक्ष्ये यदुक्तं पद्मयोनिना ।
सप्तजिह्वाप्रमाणन्तु प्रादेशं परिकीर्त्तितम् । २०
प्रमाणं चतुरस्रञ्च वर्तुलं मुखमण्डलम् ।
यदर्थं हूयते वह्नौ तां जिह्वां परिकल्पयेत् । २१
कराली धूमिनी श्वेता लोहिता चातिलोहिता ।
सुपर्णी पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्त्तिताः । २२
करालीं राक्षसाश्नन्ति धूमिनी मसुरास्तथा ।
श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचा लोहितां तथा ।
महालोहितां गन्धर्वाः सुपर्णीञ्च यमस्तथा । २३
पद्मरागी च विख्याता दिव्या जिह्वा हुताशने ।
तस्मात्तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । २४
विधूमे लेलिहाने च होतव्यं तन्त्रसिद्धये ।
न धूमो न तथा ज्वाला विशुद्धोऽप्यविचक्षुषा । २५
प्रभया भाति यत्रैव भगवांस्तत्र तिष्ठति ।

तत्र पूर्णाहुतिं दद्यात्सर्वकामप्रसिद्धये । २६
मारणी राक्षसी रौद्री क्रव्यादी ब्रह्मराक्षसी ।
स्थूलजङ्घा करालो च वज्रहस्ता तथैव च ।
यमदूती च विज्ञेया इत्येताः समिधो नव । २७
विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्रा स्थूला कृशा द्विधा ।
कृमिदष्टा च दीर्घा च वर्जनीयाः प्रयत्नतः । २८
विशीर्णाऽऽयुःक्षयं कुर्याद् विदला व्याधिसम्भवा ।
ह्रस्वा मृत्युकरी रौद्री दुर्भगत्वन्तु वक्रया । २९
विघ्नानि कुरुते स्थूला कृशा च रिपुवर्द्धिनी ।
द्विधा नाशयते ह्यर्थं भार्यां च प्रियबान्धवान् । ३०
कीटदष्टातिभयदा दीर्घा चैव सुतान् हरेत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्जनीयाश्च वर्जयेत् । ३१
अकृशा चैव न स्थूला अशाखा चापलाशिनी ।
सक्षीरा नाधिका न्यूनाः समिधः सर्वकामदाः । ३२
गृह्याकर्मसु सर्वेषु होत्रे प्रतिविधिं ध्रुवम् ।
क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि यो यत्र विहितो विधिः । ३३
अनुद्भिन्नपदार्थानि गृह्यावाक्यानि यानि तु ।
तेषां वक्ष्यामि सिध्यर्थं श्लोकैः संग्रहसंज्ञकैः । ३४
पत्न्यः पुत्राश्च कन्याश्च जनिष्याश्चापरे सुताः ।
गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः । ३५

तेषाᳪ संस्कारयोगेन शान्तिकर्म्मक्रियासु च ।
आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद् ग्राह्या इति स्थितिः ।३६
भूमेः समूहनं कृत्वा गोमयेनोपलिप्य च ।
द्रव्याण्युत्तरतः स्थाप्य दर्भौ कुर्यादुदङ्मुखौम् । ३७
गोचर्ममात्रं कुर्वीत चतुरस्र मनूषरे ।
सर्वतोऽरत्निमात्रᳪ स्यात् सायं प्रातस्तु होमयोः । ३८
ऋषभैकशतं यत्र गवां तिष्ठति संवृतम् ।
बालवत्सप्रसूतानां गोचर्म इति तं विदुः । ३९
षट् पञ्च चतुरो वापि त्रयो द्वौ वा शफौ स्मृतौ ।
गोचर्म इति शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ४०
प्रागग्रीवं ब्रह्मवर्चस्य मुदग्ग्रीवं यशोत्तमम् ।
पित्र्यं दक्षिणतो नीचं प्रतिष्ठात्मकᳪ समम् । ४१
वरं गान्तु विजानीयाच्चतुर्वर्षा मिति स्थितिः ।
दक्षिणानां विशिष्टं वै वरं त मपरं विदुः । ४२
चतुर्मुष्टिर्भवेत् किञ्चित् पुष्कलं च चतुर्गुणम् ।
पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं विधीयते । ४३
यज्ञद्रव्यसमाहारे भोजनाचमने तथा ।
जपे वा होमकाले वा दक्षिणं बाहु मुद्धरेत् । ४४
होमः प्रतिग्रहो दानं भोजनाचमनानि च ।
पवित्रपाणिना कर्माणि साङ्गुष्ठान्येव माचरेत् । ४५

आरम्भः सर्वहोमानां प्राहुर्यज्ञविदो जनाः ।
लक्षणं तत्प्रवक्ष्यामि प्रमाणं दैवतं च यत् । ४६
न नखेन न काष्ठेन नाश्मना मृण्मयेन वा ।
प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु यो भवेत् । ४७
नखेन कुनखी चैव काष्ठेन व्याधि मिच्छति ।
अश्मना धननाशः स्यान् मृन्मयेन कलिर्ध्रुवम् । ४८
फलेन फलिनी चैव पुष्पेण श्रिय मिच्छति ।
पर्णेन धनलाभः स्याद्दीर्घ मायुः कुशेन तु । ४९
तस्मात् फलेन पुष्पेण पर्णेनाथ कुशेन वा ।
प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु कर्मसु । ५०
सव्यं भूमौ प्रतिष्ठाप्य प्रोल्लिखेद्दक्षिणेन तु ।
तावन्नोत्थापयेत्पाणिं यावदग्निं निधापयेत् । ५१
प्राक्कृता पार्थिवी लेखा आग्नेयी चाप्युदक् स्मृता ।
प्राजापत्या च ऐन्द्री च सौमी च प्राक्कृता स्मृता ।५२
उत्करं गृह्य रेखाभ्योऽरत्निमात्रे निधापयेत् ।
द्वार मेवन्तु द्रव्याणां प्रागुदीच्यां दिशि स्मृतम् । ५३
पार्थिवी चैव सौमी च लेखे द्वे द्वादशाङ्गुले ।
एकविंशतिराग्नेयी प्रादेशिन्ये उभे स्मृते । ५४
षडङ्गुलान्तराः कार्या आग्नेयी संहितास्तु याः ।
पार्थिवायास्तु लेखायास्तिस्रस्ता उत्तरोत्तराः । ५५

शुक्लवर्णा पार्थिवी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत् ।
प्राजापत्या भवेत् कृष्णा नीला मैन्द्रीं विनिर्दिशेत् ।
पीतवर्णा च सौमी स्याल्लेखानां वर्णलक्षणम् । ५६
एष लेखविधिः प्रोक्तो गृह्याकर्मसु सर्वसु ।
सूक्ष्मास्ता ऋजवः कार्या लेखास्ताः सुसमाहिताः ।५७
एतानि तत्त्वतो ज्ञात्वा गृह्याकर्मणि कारयेत् । ५८
विष्णुपादपरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ।
शुचिर्मेध्या च पूता च किमर्थ मुपलिख्यते । ५९
इन्द्रेण वज्राभिहतः पुरा वृत्रो महासुरः ।
मेदसा तस्य संक्लिन्ना तदर्थ मुपलिख्यते । ६०
मेद मुद्ध्रियमाणस्य शेषं यत्किञ्च तिष्ठति ।
अन्तर्धानं मृदा चैव दीयते वेदनिश्चयः । ६१
द्यूते च व्यवहारे च प्रवृत्ते यज्ञकर्मणि ।
यानि पश्यत्युदासीनः कर्ता तानि न पश्यति । ६२
एकः कर्मनियुक्तः स्याद् द्वितीयस्तन्त्रधारकः ।
तृतीयः प्रश्नं प्रब्रूयात्ततः कर्म समाचरेत् । ६३
कपालैर्भिन्नपात्रैर्वा न त्वामैर्गोमयेन च ।
अग्निप्रणयनं कार्यं यजमानभयावहम् । ६४
अल्पः प्रणीतो विच्छिन्नोऽसमिद्धश्चापरिस्रुतः ।
त्वरया पुनरानीतो यजमानभयावहः । ६५

तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नाक्रशं बहु ।
अग्निप्रणयनं कुर्याद् यजमानसुखावहम् । ६६
शुभं पात्रं तु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहम् । ६७
शुभं पात्रं तु कांस्यं स्यात्तेनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।
तस्याभावे शरावेण नवेनाभिमुखस्त्र तम् । ६८
सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ।
विश्वरूपो महानग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसु ॥ ६९
(प्रोक्षणाभ्युक्षणाभ्याञ्च लक्षणोल्लिखननेन वा ।
प्रणीताग्निः प्रकर्त्तव्यो विधिवद्याज्ञिको भवेत् ।)
न वस्त्रेण धमेदग्निं न शूर्पेण न पाणिना ।
मुखेनोपधमेदग्निं मुखाध्येषोऽध्यजायत । ७०
वस्त्रेण तु भवेद् व्याधिः शूर्पेण धननाशनम् ।
पाणिना मृत्युमाप्नोति मुखेन सिद्धिभाग्भवेत् । ७१
उदितेऽनुदितेचैव समयाध्युषिते तथा ।
सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः । ७२
रात्रेः षोड़शमे भागे ग्रहनक्षत्रभूषिते ।
अनुदयं विजानीयाद्धोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३
ततः प्रभातसमये नष्टे नक्षत्रमण्डले ।
रविबिम्बं न दृश्येत समयाध्युषितं स्मृतम् । ७४
रेखामात्रन्तु दृश्येत रश्मिभिश्च समन्वितम् ।

अन्त्या समिद्विवाहश्च विभागः परमेष्ठिनः । ७६
परमेष्ठी विभक्तश्च जुहुयादक्षतान् सकृत् ।
प्रातस्तूष्णीं घृतं वापि प्रातराहुत्युपक्रमः । ७७
आश्वत्थीन्तु शमीगर्भां मरणिं कुर्व्वीत सोत्तराम् ।
उरोर्द्दीर्घां रत्निदीर्घां चतुर्विंशाङ्गुलां तथा ।
चतुरङ्गुलोच्छ्रितां कुर्य्यात् पृथुत्वेन षडङ्गुलाम् ।७८
अष्टाङ्गुलः प्रमन्थः स्याच्चात्वं स्यात् द्वादशाङ्गुलम् ।
ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्थनयन्त्रकम् । ७९
मूलादष्टाङ्गुल मुत्सृज्य त्रीणि त्रीणि च पार्श्वयोः ।
देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८०
मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्रात्तु द्वादशाङ्गुलम् ।
देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८१
खादिरोऽरत्निदीर्घः स्यात् स्रुवोऽङ्गुष्ठपर्ववृत्तः ।
पाणौ स्रुचं बाहुमात्रीं पाणितलाकारपुष्कराम् ।८२
त्वग्बिलां त्वग्रे कुर्वीत मेक्षणं स्रुक्स्रुवादिवत् ।
शङ्कुश्चैवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुल दृष्यते । ८३
नवैः शोभनैरगर्भं पवित्रन्तु कुशाग्रजम् ।
ललाटाच्चिबुकं प्राहुर्बाहुमाताः परिधयः । ८४
दीप्ताग्नौ विस्फुलिङ्गे वने दग्धेषु दारुषु ।
न च संस्कारदोषोऽस्ति तथा चरुकपालयोः । ८५

लेखनाभ्युक्षणे कृत्वा निहितेऽग्नौ समिद्धयेत् ।
ततो भूमिग्रहं कृत्वा कुर्य्यात् परिसमूहनम् । ८६
ब्रह्माण मुपसङ्कल्प्य चरुश्रपण मारभेत् ।
ब्रह्माणं स्तरणं कुर्याच्चरुर्यत्र न कल्पितः । ८७
ब्रह्मविष्टरयोश्चापि सन्देहे समुपस्थिते ।
ऊर्द्धकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टरः । ८८
कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा कतिभिर्विष्टरः स्मृतः ।
पञ्चाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तदर्द्धेन तु विष्टरः । ८९
उदगधारा मविच्छिन्ना मग्नि मारभ्य दक्षिणम् ।
दद्याद्ब्रह्मासनस्थाने सर्वकर्म्मसु नित्यशः । ९०
एकाग्नौ पितृयज्ञे च ब्रह्माणं नोपकल्पयेत् ।
सायं प्रातश्च होमेषु तथैव बलिकर्म्मसु । ९१
यवव्रीह्यकृतं ज्ञेयं तण्डुलादि कृताकृतम् ।
ओदनन्तु कृतं विद्यात् न तस्य करणं पुनः । ९२
सीमन्ते दर्भपिञ्जूल्यस्तिस्रस्ताभिस्त्रिरुन्नयेत् ।
त्रिभिः श्वेतैश्च शललैः प्रोक्तो वीरतरः शरः । ९३
दिशाश्च विदिशाश्चैव यत्र नोक्ता विचारणा ।
"सर्वतः" तत्र शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ९४
विहितप्रतिषिद्धाश्च प्रणीतां नोपकल्पयेत् ।
वैरूपाक्षं जपेन्मन्त्रं प्रपदञ्चैव यज्ञवित् । ९५

परिधीऽस्तु न कुर्वीत गृह्याकर्मसु याज्ञिकः।
उदकाञ्जलयस्तिस्रस्ते वै परिधयः स्मृताः। ९६
सर्वेषा मेव होमानाऽ समिदादौ विधीयते।
कर्म्मान्ते चैव मेव स्यात् स्वाहां तत्र न कारयेत् ।९७
इध्म मष्टादश दारु प्रवदन्ति विचक्षणाः।
दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः। ९८
प्रादेशमात्रं कुर्वीत मेक्षणऽ समिधस्तथा।
इध्मः समानवृक्षाणां द्विप्रादेशप्रमाणतः। ९९
प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्ये ष्वपाटिताः।
शान्त्यर्थेषु सशुष्का ऽऽर्द्रा विपरीता जिघांसति। १००
इध्मः सन्नहनादानं चरुश्रपण मेव च।
तूष्णी मेतानि कुर्वीत समस्तञ्चेध्म माददेद्। १०१
आचार्य्यानुमतं वाक्य मेकीयं गृह्यते क्वचित्।
शेषाण्येकीयवाक्यानि आचार्य्यो न प्रशंसति। १०२
द्रव्याणा मुपक्लृप्तानाऽ होमीयानां यथाविधि।
प्रसिञ्चेन्मेक्षणं कुर्य्यादद्भिरभ्युक्षण मेव च। १०३
पवित्र मन्तरे कृत्वा स्थाल्या माज्यऽ समावपेत्।
एतत् सम्पूयनं नाम पश्चादुत्पवनं स्मृतम्। १०४
अग्निना चैव मन्त्रेण पवित्रेण च चक्षुषा।
चतुर्भिरेव यत् पूतं तदाज्य मितरद्धृतम्। १०५

घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम्।
आज्यस्थाने नियुक्तानामाज्यशब्दो विधीयते। १०६
आज्यानाꣳ सर्पिरादीनाꣳ संस्कारे विधिचोदिते।
अनधिश्रयणं दध्नः शेषाणाꣳ श्रयणं स्मृतम्। १०७
यथा सीमन्तिका नारी पूर्वगर्भेण संस्कृता।
एव माज्यस्य संस्कारः संस्कारे विधिनोदिते। १०८
आज्यस्य हविषां चैव आज्ये पूर्वक्रियाविधिः।
तस्य सम्प्लवनं पूर्वं चरोः पर्य्युक्षणं परम्। १०९
पाणिना मेक्षणेनाथ स्रुवेणैव तु यद्धविः।
हूयते चानुपस्तीर्य्य उपघातः स उच्यते। ११०
यदुपघातं जुहुयाच्चरावाज्यꣳ समावपेत।
मेक्षणेन तु होतव्यं नाज्यभागौ न स्विष्टकृत्। १११
हुत्वाज्यं परिशेषेण यद् द्रव्य मुपकल्पितम्।
स्रुवेणैव तु तत् स्पृष्टं सम्पातं चैव तं विदुः। ११२
स्थालीपाकाव्रतान्यत्तु यत्र संज्ञा निपात्यते।
तत्राज्यभागौ हुत्वैव स्रुच मास्तीर्य्यावद्यति। ११३।

इति गोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यासङ्ग्रहे
प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

———

॥ अथ द्वितीयप्रपाठकः ॥

सृतेभ्यो न प्रचिन्वीयात् यातयामं सृतं सृतम्।
सृतशेषात्ततो गृह्य यज्ञवास्तुक्रिया तथा। १
यज्ञवास्तुक्रियां कृत्वा विधिदृष्टेन कर्म्मणा।
आज्यधारामविच्छिन्नां जुहुयात् सार्वकामिकीम्। २
सायंप्रातर्वैश्वदेवे पितृयज्ञे तथैव च।
कम्बुके गोमये नित्यं व्रतानां समिधासु च। ३
यूपे व्रीहियवे भूमावप्सु च याज्ञिकैः।
व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या यज्ञवास्तुक्रिया तथा। ४
चरवे यो विधिः प्रोक्तः स यज्ञ इति निश्चयः।
बलिं तेभ्यो न कुर्व्वीतापसिद्धार्थबलीन् हरेत्। ५
यत्र मन्त्रा न विद्यन्ते व्याहृतीस्तत्र योजयेत्।
मन्त्राणामेव चादेशे मन्त्रात् कर्म समाचरेत्। ६
भूराद्या व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृताः पुरा।
महत्त्वं व्याहृतित्वञ्च प्राप्ताः स्वेनैव कर्मणा। ७
ॐकारजननात्तासां महत्वं परिभाष्यते।
व्याहृत्या व्याहृतित्वञ्च तेन चैविद्यतां ययुः। ८
ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा।

कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तेनैतौ मङ्गलावुभौ । ९
अथैताः स्वयाहृतयोऽप्यवोयस्थः पराः स्मृताः ।
ऐरावतः प्रतिच्चेत् वेदान्तेष्वाश्रिताश्च याः । १०
मध्ये स्थण्डिल मन्ते च वारिणा परिसंवृतम् ।
अविद्वासिनं क्रदं विद्यात्ताद्दशं कर्मणो विदुः । ११
यत् विद्या च वित्तञ्च सत्यं धर्मः शमो दमः ।
अभिरूपः स विज्ञेयः स्वाश्रमे यो व्यवस्थितः । १२
लौकिके लोकसामान्ये क्रव्यादाग्नौ वृथा हुतम् ।
याज्ञिकं पुण्य मायुष्यं कर्मणा नोपपद्यते । १३
वैदिके लौकिके वाऽपि यज्जुहोति प्रयत्नतः ।
वैदिके ब्रह्मलोकः स्यात् लौकिके पापनाशनम् । १४
स्ववर्णाभिरनिन्द्याभिरद्भिरक्षतमिश्रितैः ।
स्नानं चतुर्भिः कलशैः स्त्रीभिः स्त्रीं यत्र प्लावनम् ।१५
गौड़ी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुरा ।
पाणिकर्मणि गौड़ी स्यात्सत्या माध्वधमा सुरा । १६
नग्निकान्तु वदेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत् ।
ऋतुमती त्वनग्निका तां प्रयच्छेत्वनग्निकाम् । १७
अप्राप्ता रजसो गौरी प्राप्ते रजसि रोहिणी ।
अव्यञ्जिता भवेत् कन्या कुचहीना तु नग्निका ।१८
व्यञ्जनैस्तु समुत्पन्नैः सोमो भुञ्जीत कन्यकाम् ।

पयोधरैस्तु गन्धर्वा रजसाग्निः प्रकीर्त्तितः। १९
तस्मादव्यञ्जनोपेता मरजा मपयोधराम्।
अभुक्ताञ्चैव सोमाद्यैः कन्यकान्तु प्रशस्यते। २०
वेदिपिण्डात् क्रियावती सीतायाः फलते कृषिः।
अक्षोभ्या च ह्रदे ज्ञेया गोष्ठे भवति गोमती। २१
चतुष्पथे प्रकीर्णा स्यात् द्यूतस्थाने कलिप्रिया।
श्मशाने म्रियते भर्त्ता वन्ध्या भवति चोषरे। २२
नवमे सर्व एवैते कन्यायाः परिगृह्णन्ते।
पाणिग्रहणमन्त्रास्तु नियतं दारलक्षणम्। २३
विवाहे यो विधिः प्रोक्तो मन्त्रा दाम्पत्यवाचकाः।
वरस्तु तान् जपेत् सर्वान् ऋत्विग्राजन्यवैश्ययोः। २४
महानदीषु या आपः कौप्यान्याश्च ह्रदेषु च।
गन्धवर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः। २५
गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य सकुम्भो वाग्यतः शुचिः।
धारयेत् विषु वर्णेषु प्रावृतांसो द्विजोत्तमः। २६
यदा निष्क्रामयेत्कन्यां वरः पाणिं जिघृक्षयन्।
अग्निप्रदक्षिणं कृत्वा कटस्तीर्णे पदे व्रजेत्। २७
पदा प्रपद्य पन्थानं पतियानं सञ्जपेद्वधूः।
वरो वाऽत्र जपेन्मन्त्र माकटान्तादिति स्थितिः। २८
लाजानाज्यं स्रुवं कुम्भं प्राजनाश्मान मेव च।

प्रदक्षिणानि कुर्वीत दम्पती तु विना ग्रही । २९
प्राजग्राह मुदग्राहं ब्रह्माण मृत्विजं तथा ।
एतानि वाह्यतः कृत्वा शेषाणान्तु प्रदक्षिणम् । ३०
दक्षिणां दिश मास्थाय यमो मृतुश्च तिष्ठतः ।
तयोस्तु रक्षणार्थाय तस्माद् बह्मा वहिर्भवेत । ३१
सोमः प्रकृतिरेखा हि लाजानाश्रित्य तिष्ठति ।
विरुद्ध माज्यं सोमेन नाभिघारण मर्हति । ३२
शमीपलाशमिश्राणां लाजाना मभिघारणम् ।
पूर्वाणां घृतमिश्राणा माचार्यैः कल्पितं यथा । ३३
तथा लाजाञ्जलिर्बध्वा हूयतेऽङ्गुलिपर्वभिः ।
एवं लाजहविःशेषं होतव्यं शूर्पजिह्वया । ३४
अवसिक्तान्तु विधिना पाणिग्राहन्तु प्राजनी ।
रक्षार्थ मनुगच्छेत समाहं चाह मेव वा । ३५
ब्राह्मस्यार्षस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य याज्ञिकैः ।
पूर्वं होमविधिः प्रोक्तः पश्चात् परिणयः स्मृतः । ३६
गान्धर्वासुरपैशाचा विवाहा राक्षसाश्च ये ।
तेषां परिणयः पूर्वं पश्चाद्धोमो विधीयते । ३७
उद्वर्त्तनं नखच्छेदो रोमच्छेदन मेव च ।
स्रंसनं मेखलायाश्च क्षासनानि विदुर्बुधाः । ३८
चड्डाकर्मणि सीमन्ते यस्य पाकः सदा गृहे ।

विवाहे चैव लाजानां नोक्तो निर्वपणो विधिः ।३९
दक्षिणाकपर्द्दा वासिष्ठा आत्रेयास्त्रिकपर्द्दिनः ।
आङ्गिरसः पञ्चचूड़ा मुण्डा भृगवः शिखिनोऽन्ये । ४०
सर्वयज्ञेषु विप्राणा मग्निः पूर्वं प्रवर्त्तते ।
तस्मात् सुरोत्तमा ह्यापोऽग्निरेवाभिषेचयेत् । ४१
ब्रह्मचारी व्रतादेशे व्रतनाम प्रवाचयेत् ।
चरिष्ये यावदन्ताय सावित्रे चान्तकीर्त्तनम् । ४२
समा मासा महोरात्रास्तुल्या ब्राह्मणचोदिताः ।
सावित्र मष्टभिर्वर्षैः कार्य्यं मासैर्द्दिनैश्च वा । ४३
ज्ञानार्थत्रं यावदन्ताय धार्य्यं सर्वाश्रमस्थितैः ।
चूड़ाकरणधर्मेण गोदाने चास्य वापनम् । ४४
विप्राणा मग्निराचार्य्य इन्द्रस्त्राता व्रते व्रते ।
तस्मात् सर्वव्रतान्तेषु चरुरैन्द्रो विधीयते । ४५
अजिनं सर्वदैवत्य मैन्द्रो दण्ड इति स्मृतः ।
सावित्रीं मेखला माहुस्तस्मात् सर्व्वाणि धारयेत् ।४६
मेखला मजिनं दण्ड मुपवीतं कमण्डलुम् ।
अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रतः ।४७
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतान्तवम् ।
देवतास्तत्र वक्ष्यामि आनुपूर्व्वेण याः स्मृताः । ४८
ओँकारः प्रथमस्तन्तुर्द्वितीयश्चाग्निदैवतः ।

तृतीयो नागदैवत्यश्चतुर्थः सोमदैवतः। ४९
पञ्चमः पितृदैवत्यः षष्ठश्चैव प्रजापतिः।
सप्तमो वासुदैवत्योऽष्टमो यमदैवतः। ५०
नवमः सर्वदैवत्य इत्येते नव तन्तवः।
द्विगुणं त्रिगुणं वापि एकग्रन्थिकृतं विदुः। ५१
केनैवोत्पादितं सूत्रम् केन वा त्रिगुणीकृतम्।
केन वास्य कृतो ग्रन्थिः केन मन्त्रेण मन्त्रितम्। ५२
ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतम्।
रुद्रेण तु कृतो ग्रन्थिः सावित्र्या चाभिमन्त्रितम्। ५३
स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न कर्त्तव्यं कथञ्चन।
स्तनादूर्द्ध्वं श्रियं हन्ति नाभ्यधस्तात्तपःक्षयः। ५४
गोभिर्वालपवित्रेण धार्य्यमाणेन नित्यशः।
न स्पृशन्तीह पापानि श्रियं गात्रेषु तिष्ठति। ५५
गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु सन्ध्या मुपासते।
गोधर्मेष्वेव वर्त्तन्ते न स पापेन लिप्यते। ५६
गोभिर्वालपवित्रेण यस्त्वग्नि मुपासते।
पञ्चाग्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः। ५७
आचार्य्येणाभ्यनुज्ञात आचार्य्याग्नौ विधिर्यथा।
प्रणीतेऽग्नौ समिद्धद्याद्दन्तग सा ब्रह्मचारिणाम्। ५८
दधि सर्पिश्च संयुक्तः प्रोक्तो ह्येष पृषातकः।

होमकाले तु तस्याग्नेः स्थान मुत्तरपूर्वतः। ५९
कामगा प्रिया च हव्या च इड़ा रन्ता सरस्वती।
मही विश्रुता चाघ्नगा च गोनामानि विदुर्बुधाः। ६०
मधुपर्कं पिबेन्मन्त्र मन्त्रता हृदयं स्पृशेत्।
अपूपानां चरोश्चापि सर्वस्थानां व्यनक्ति च। ६१
दध्यक्षतसुमनस आपश्चेति चतुष्टयम्।
अर्घ्य एष प्रदातव्यो गृह्ये ये अर्घ्यार्हाः स्मृताः। ६२
दध्यक्षतसुमनसो घृतं सिद्धार्थका यवाः।
पानीयञ्चैव दर्भाश्च अष्टाङ्गो ह्यर्घ्य उच्यते। ६३
ज्ञानाथा मधुना दध्ना अर्च्चयेदर्हयन् सदा।
ऋषिप्रोक्तेन विधिना मधुपर्केण याज्ञिकः। ६४
कांसे त्रितय मासिच्य कांसेन परिसंवृतम्।
परिश्रितेषु देयः स्यान्मधुपर्क इति ध्रुवम्। ६५
मधुपर्के तथा सोमे अप्सु प्राणाहुतीषु च।
अनुच्छिष्टो भवेद्विप्रो यथा वेदविदो विदुः। ६६
प्राणाहुतिषु सोमेषु मधुपर्के तथैव च।
आस्यहोमेषु सर्वेषु नोच्छिष्टो भवति द्विजः। ६७

दधनि पयसि वा कृतान्ने
मधु दद्यान्मधुपर्क मेव माहुः।
दधिमधूदके वापि सक्ता-
विलोवे विहितास्त्रयस्तु मन्याः। ६८

पवित्रान्तर्हितं कृत्वा चरुं प्राज्ञोभिघारयेत् ।
उद्वास्य चैवं विधिना एवं तन्त्रं न लुप्यते । ६९
चतुर्मुष्टिश्चरुः कार्य्यश्चतुर्णा मुत्तरोऽपि वा ।
कपालस्य प्रमाणेन अपूपानष्टकाविधौ । ७०
चतुर्भागं पाणितलात् कपालं याज्ञिका विदुः ।
पृथक्कपालान् कुर्वीत अपूपानष्टकाविधौ । ७१
वपाहोमे मुखे चैव होमे स्विष्टकृते तथा ।
व्याहृतोर्न प्रयोक्तव्या मुखे नाप्सु च लक्षणम् । ७२
सन्ततः प्रणवः कार्य्यः पितृयज्ञेषु ब्राह्मणैः ।
उपांशुकरणञ्चापि सह कर्त्रा समस्वरैः । ७३ ।
कालातीतेषु होमेषु उत्तरेष्वागतेषु च ।
कालातीतानि हुत्वैव उत्तराणि समारभेत् । ७४
यान्यतीतान्यतिक्रम्य उत्तराणि समारभेत् ।
न देवाः पितरस्तस्य प्रतिगृह्णन्ति तद्धविः । ७५
प्रक्रमणे तथोद्वाहे होमे स्विष्टकृते तथा ।
यस्यां दिशि विधिं प्राहुस्ता माहुरपराजिताम् । ७६
अयुक्त मन्त्रलवणैरपर्य्युषित मेव च ।
हविष्य मेतदन्नाद्य मसुरैश्चाप्यसंयुतम् । ७७
इक्षवः सर्वखल्वाश्च कोद्रवा वरटैः सह ।
अकृताग्रयणे भक्ष्या येषां गोता हविर्गुणाः । ७८

नवयज्ञेऽधिकारस्थाः श्यामाका व्रीहयो यवाः ।
नाश्नीयान्न च हुत्वैव मन्येष्वनियमः स्मृतः । ७९
श्राद्धे ब्राह्मण एकश्चेत् स्वल्पञ्च प्रकृतं यदि ।
वैश्वदेवं कथं तत्र इति मे संशयो महान् । ८०
प्रणीतान्नाय मुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
ब्राह्मणाय प्रदातव्य मेवं भवति सम्पदे । ८१
यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे छन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
ऋचो यजूंषि सामानि त्रैविद्यं तत्र तिष्ठति । ८२
ऋग्भिस्तु पितरः प्रीता यजुर्भिस्तु पितामहाः ।
सामभिः प्रपितामहास्तस्मात्तं तत्र भोजयेत् । ८३
अटेत पृथिवीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ।
लभेत यदि पित्रर्थे साम्नां मन्त्रचिन्तकम् । ८४
दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोज्यास्तु पुनः पुनः ।८५
दर्भाः पिण्डेषु निर्माल्या विप्राः प्रेतान्नभोजने ।
मन्त्राः शूद्रेषु निर्माल्यानिर्माल्याश्चितिपावकाः ।८६
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं कृतन्तु यैः ।
धृतैः कृते च विण्मुत्रे त्यागस्तेषां विधीयते । ८७
उरसि पितरो भुङ्क्ते वामपार्श्वे पितामहाः ।
प्रपितामहा दक्षिणतः पृष्ठतः पिण्डतर्षुकाः । ८८

क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् । ८९
मरुतः सोम इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ तथैव च ।
एते सर्वे च विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे । ९०
आत्मतन्त्रेषु यन्नोक्तं तत् कुर्य्यात् पारतन्त्रिकम् ।
विशेषाः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः ।९१
ऊनो वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखोक्त माचरेत् ।
तेन सन्तनुयाद् यज्ञं न कुर्य्यात् पारतन्त्रिकम् । ९२
यः स्वशाखोक्त मुत्सृज्य परशाखोक्त माचरेत् ।
अप्रमाण मृषिं कृत्वा सोऽन्धे तमसि मज्जति ।
पुनरुक्त मतिक्रान्तं यच्च सिंहावलोकितम् ।
गोभिले ये न गृह्णन्ति न ते ज्ञास्यन्ति गोभिलम् ।९।
गोभिलाचार्य्यपुत्रस्य योऽधीते संग्रहं पुमान् ।
सर्वकर्म्मस्वसंमूढः परां सिद्धि मवाप्नुयात् । ९५ ।

इति श्रीगोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यासङ्ग्रहे
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तश्चायं गृह्यासंग्रहः ॥

রেন, সেই সর্বজ্ঞ অথবা সর্ব্বার্থপ্রদ, শোভনকর্ম্মা বা সুপ্রাজ্ঞ অগ্নিদেবকে স্তোত্রপাঠপূর্ব্বক কমনীয় দ্রব্য প্রদানদ্বারা সম্যক্ প্রকার আরাধনাকরিতেছি।

টীপ্পনী। কণ্বংশাবতংস মেধাতিথি নামক ঋষি দ্বাদশটি ঋক্ চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহকরেন, সেই সূক্ত এইক্ষণে ঋকসংহিতার প্রথমমণ্ডলের দ্বাদশ নামে অভিহিত, এই মন্ত্রটি উক্ত সূক্তের আদি, অতএব ভরদ্বাজই এই মন্ত্রের ঋষি। এই মন্ত্রের চরণত্রয়েই আট আটটি করিয়া অক্ষর আছে, এই নিমিত্ত ইহার গায়ত্রী ছন্দ। আর এই মন্ত্রটি আজ্যহোমে পাঠ্য, সুতরাং ইহাও আগ্নেয়, অর্থাৎ অগ্নিই এই মন্ত্রের প্রতিপাদ্য। এই মন্ত্রের ১টি মাত্র গান দৃষ্ট হয়।

বিশেষ অর্থান্তর। তৈত্তিরীয় শ্রুতিতে উক্ত আছে যে, দেবগণের মধ্যে অগ্নিনামক ঋষি এবং অসুরগণের পক্ষে উশনানামে কোন এক ব্যক্তি দূত ছিলেন। অগ্নিশব্দে সেই অগ্নিনামক ঋষির বোধ হইতে পারে।

ওঁ ৩ হোঁ।

সায়ণভাষ্যং। ... শত অনেকানেক মন্ত্র ঋক্ ... বেদে দেখা ... অগ্নে! বিশ্বেষাং যজ্ঞানাং আ ... দানাং সম্বন্ধী ... নিষ্পাদনশীলঃ। জুহোতেস্তাচ্ছীলিকস্তৃন্। যদ্বা যজ্ঞানাং যষ্টব্যানাং বিশ্বেষাং দেবানাং হোতা আহ্বাতা। এবম্ভূতত্বং মানুষে মনোরপত্য-ভূতে জনে যজমানলক্ষণে দেবেভিঃ দৈবৈঃ ছান্দসো ভিস ঐসভাবঃ দেবনশীলৈঋত্বিগ্‌ভিঃ হিতঃ নিহিতঃ গার্হপত্যাদিরূপেণ সংস্থাপিতো ভবসি। যদ্বা দেবৈরিন্দ্রাদিভিরুক্তলক্ষণঃ সন্ যজ্ঞানাং নিষ্পাদনায় যজমানে নিযুক্তোঽসি ॥২॥

হে অগ্নি! তুমি অগ্নিষ্টোমপ্রভৃতি যজ্ঞে হোমকার্য্য নিষ্পাদনকর এবং দেবগণকে যজ্ঞে আহ্বানকরিয়াথাক, অতএব ঋত্বিগ্‌গণ ও ইন্দ্রাদি দেবগণ যজমানের যজ্ঞনিষ্পাদনের নিমিত্ত তোমাকে গার্হ্যপত্যাদিরূপে স্থাপন করিতেছেন।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রটিও পূর্ব্বোক্ত ষোড়শসূক্তের অন্তর্গত, সুতরাং ইহারও ঋষি ভরদ্বাজ। এই ঋকের প্রথম চরণে ছয়টি, দ্বিতীয়চরণে সাতটি এবং তৃতীয়চরণে আটটি অক্ষর আছে, অতএব এই মন্ত্রটি বর্দ্ধমানাচ্ছন্দে গ্রথিত। এই বর্দ্ধমানাচ্ছন্দও গায়ত্রীচ্ছন্দের প্রকারভেদমাত্র। এই মন্ত্র অগ্নিদেবতার যাগকালে পাঠ্য, অতএব ইহাও আগ্নেয় অর্থাৎ অগ্নিই এই মন্ত্রের প্রধানত বর্ণনীয় বস্তু। এই মন্ত্র অবলম্বনে দুইটি মাত্র গীত দৃষ্ট হয়।

ক্ষুতে নিষ্ঠীবনে চৈব দন্তোচ্ছিষ্টে তথানৃতে।
পতিতানাঞ্চ সম্ভাষে দক্ষিণং শ্রবণং স্পৃশেৎ। ৮৯
মরুতঃ সোম ইন্দ্রাগ্নী মিত্রাবরুণৌ তথৈব চ।
এতে সর্ব্বে চ বিপ্রস্য শ্রোত্রে তিষ্ঠন্তি দক্ষিণে। ৯০
আম্নেতন্ত্র ষু...ন্নোক্তং তৎ কুর্য্যাৎ পারতন্ত্রিকম্।
বিশেষাঃ খলু সামান্যা যে চোক্তা বেদবাদিভিঃ। ৯১
ঊনো বাপ্যতিরিক্তো বা যঃ স্বশাখোক্ত মাচরেৎ।
তেন সন্তনুয়াদ্ যজ্ঞং ন কুর্য্যাৎ পারতন্ত্রিকম্। ৯২
যঃ স্বশাখোক্ত মুৎসৃজ্য পরশাখোক্ত মাচরেৎ।
...া মৃষিং কৃত ... অন্ধে তমসি মজ্জতি। ৯৩

অগ্নিন্দুতাম্।

গেয়—নিক্লাব ... ১ ২

১ ২ ১ ২ ১ ২
শ্বৱেদসাম্। অস্য যা২৩জ্ঞা। আ। ঔ৩হোৱা। স্যাসুক্রতুম্।

১ ২ ১
ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৫ ॥ ৩ ॥

সায়ণভাষ্যং। অগ্নিন্দূতমিত্যেষা কণ্বপুত্রেণ মেধাতিথিনা দৃষ্টা। ছন্দো দেৱতে পূর্ব্ববৎ। সৈষা তৃতীয়া। দূতম্ দেৱানাং দৌত্যে ৱিনিযুক্তম্। অগ্নিং দেবম্, ৱৃণীমহে স্তুতিভির্হবির্ভির্বা সম্ভজামহে। অস্য চ দূতত্বং তৈত্তিরীয়কে সমাম্নাতম্—"অগ্নির্বৈ দেৱানাং দূত আসীদুশনা কাৱ্যোঽসুরাণাম্"-ইতি। কথম্ভূতম্? হোতারং সাধুদেৱানামাহ্বাতারম্। হ্বয়তেঃ সাধুকারিণি তৃন্ (০ ৩,২,১৩৪-১৩৫,) বহুলং ছন্দসি (পা০৬,১,১৪)-ইতি সম্প্রসারণম্। বিশ্ববেদসং বিশ্বানি ৱেত্তীতি ৱিশ্বৱেদাস্তম্। ৱেত্তেরসুন্ (উ০৪০,১৮৪)। যদ্বা ৱেদ ইতি ধননাম। (নিঘ০ ২, ১০)। ৱিশ্বং সর্ব্বং ৱেদোধনং যস্য তম্। বহুব্রীহৌ বিশ্বং সংজ্ঞায়াম্ (পা০৬,২,১০৬)-ইতি পূর্ব্বপদান্তোদাত্তত্বম্। অস্য যজ্ঞস্য। সুক্রতুম্ নিষ্পাদকত্বেন শোভনকর্ম্মাণম্। অথবা ক্রতুর্ত্তে প্রজ্ঞানাম শোভনপ্রজ্ঞং বা। তং ত্বাং ৱৃণীমহে-ইতি পূর্ব্বেণ সম্বন্ধঃ ॥৩॥

যিনি দেবগণের দৌত্য কার্য্য করেন, যজ্ঞাদিতে দেবসমূহকে আহ্বান

রেন, সেই সর্ব্বজ্ঞ অথবা সর্ব্বার্থপ্রদ, শোভনকর্ম্মা বা সুপ্রাজ্ঞ অগ্নিদেবকে স্তোত্রপূর্ব্বক হবনীয় দ্রব্য প্রদানদ্বারা সম্যক্ প্রকার আরাধনাকরিতেছি।

টীপ্পনী। কণ্ববংশাবতংস মেধাতিথি নামক ঋষি দ্বাদশটি ঋক্ চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহকরেন, সেই সূক্ত এইক্ষণে ঋকসংহিতার প্রথমমণ্ডলের দ্বাদশ নামে অভিহিত, এই মন্ত্রটি উক্ত সূক্তের আদি, অতএব ভরদ্বাজই এই মন্ত্রের ঋষি। এই মন্ত্রের চরণত্রয়েই আট আটটি করিয়া অক্ষর আছে, এই নিমিত্ত ইহার গায়ত্রী ছন্দ। আর এই মন্ত্রটি আজ্যহোমে পাঠ্য, সুতরাং ইহাও আগ্নেয়, অর্থাৎ অগ্নিই এই মন্ত্রের প্রতিপাদ্য। এই মন্ত্রের একটি মাত্র গান দৃষ্ট হয়।

অর্থান্তর। তৈত্তিরীয় শ্রুতিতে উক্ত আছে যে, দেবগণের মধ্যে অগ্নিনামক এক ব্যক্তি এবং অসুরগণের পক্ষে উশনানামে কোন এক ব্যক্তি দূত ছিলেন। এই মন্ত্রের অগ্নিশব্দে সেই অগ্নিনামক ঋষিরও বোধ হইতে পারে, কারণ অগ্নি ঋষির প্রকাশিত অনেকানেক মন্ত্র ঋগবেদে ও সামবেদে দেখাযায়। আর কণ্ববংশীয় মেধাতিথি ঋষি আপন যজমান মহাবীর কোন ভূপতির দৌত্য কার্য্যে এই অগ্নি ঋষিকে প্রেরণকরেন, এইরূপ ইতিহাসানুসারে এই মন্ত্রের অর্থান্তর হয়। অগ্নি ঋষি এই যুদ্ধ ব্যাপারের আদ্যন্ত সমস্ত ঘটনা অবগত আছেন, এবং ইনি সাধুশীল, অতএব ইহাকেও এই ক্রিয়ার উপযুক্ত কার্য্যসাধক বলিয়া বিবেচনা হইতেছে, সুতরাং এই অগ্নি ঋষিকেই আমাদিগের কার্য্যে দূতরূপে বরণ করিতেছি ॥৩॥

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২

অগ্নির্ব্বৃত্রাণি জঙ্ঘনদ্ দ্রবিণস্যুর্ব্বিপণ্যয়া।

১ ২ ৩ ১ ২

সমিদ্ধঃ শুক্রআহুতঃ ॥ ৪ ॥

বিবৃতিঃ। দ্রবিণস্যুঃ (স্তোতৃণাং ধনমিচ্ছন্) সমিদ্ধঃ শুক্রঃ আহুতঃ অগ্নিঃ বিপণ্যয়া (অস্মাভিঃ স্তূয় মানঃ সন্) বৃত্রাণি (রক্ষঃপ্রভৃতীনি) জঙ্ঘনৎ হন্তু ইত্যন্বয়ঃ ॥৪॥

৪ ১ ৩ ৫

গেয়গানম্। অগ্নির্ব্বৃত্রা। ণা২য়ি জা২৩৪ ঔহোবা।

৩ ৫ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২

ঘা২৩৪নাৎ। দ্রবিণস্যুর্ব্বিপণ্যয়া২। ওয়িসমিদ্ধা২৩ঃ শূ।

১ ।২ ১ ২ ১
ক্রায়াহুতঃ। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা ॥ ৬ ॥

৩ ২ ৩ ৪ ৫ ৫ ৪ ৫ ১ ২ ২ ২ ২
অগ্নিরৌহোৱা হায়ি। বৃত্রাণি। জাঙ্ঘা৩নাৎ। ওহো৩ৱা৩।

১ ৩ ৫ ১ ১ ৭ — ১ ২ ১ ৩
দ্রৱিণা২৩৪স্যূঃ। ওয়িৱোয়িপণ্যয়া২। সমায়ে৩। ধা২ঃশু২৩৪

৫। ২ ১। ৩ ১ ১ ১ ১
ঔহোৱা। ক্রয়াহুতা২৩৪৫; ॥ ৭ ॥

৪ ৫ ২ ১।৫ ৩।২ ৩ ৫ ২ ১
ওগ্নীঃ। ৱৃত্রাণি জঙ্ঘনাৎ। ঔহৌহো২৩৪ ৱা। দ্রৱিণস্যু-

২ ১ ৩ ২ ৩ ৫ ১ ২ ১ ৩ ২ ৩
ৱিপণ্যয়া। ঔহৌহো২৩৪ৱা। সমিদ্ধঃ শুক্রয়া। ঔহৌহো২৩৪

৫ ৪ ৫
ৱা। হো৫তো৬হায়ি ॥ ৮ ॥ ৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অগ্নির্বৃত্রাণীত্যেষা ভরদ্বাজেন দৃষ্টা। ছন্দোদেৱতে পূর্ব্ববৎ সৈষা চতুর্থী। দ্রৱিণং ধনং স্তোতৃণামিচ্ছন্ ছন্দসি পরেচ্ছায়াং ক্যচ্ (পা০৩) :, ৱাং) প্রাতিপদিকেভ্যঃ পরেচ্ছায়াং ক্যচি সুগাগমঃ (পা০১,৪,৩৬)। যদ্বা হৱির্লক্ষণং ধনং তদাত্মন ইচ্ছন্নগ্নিঃ। ৱিপণ্যয়া পণতিঃ স্তুত্যর্থঃ অস্মাভিঃ ক্রিয়মাণয়া স্তুত্যা, স্তূয়মানঃ সন্। ৱৃত্রাণি বলেন জগতামাৱরকাণি রক্ষঃ-প্রভৃতীনি তমাংসি ৱা। জঙ্ঘনৎ ভৃশং হন্তু। হন্তের্যঙ্লুগন্তাল্লিঙর্থে লিট্ (পা০৩,৪,৭)। কীদৃশোঽগ্নিঃ? সমিদ্ধঃ সমিধাদিভির্হৱির্ভিঃ সম্যগ্ দীপিতঃ। অতএৱ শুক্রঃ দীপ্যমানঃ। আহুতঃ হৱির্ভিরাহুতঃ ॥৪॥

আমরা অগ্নিদেবকে স্তবকরিতেছি, তিনি আমাদিগের স্তবে সন্তুষ্ট হইয়া স্তবকারিদিগের ধন অভিলাষকরত সমিধাদিদ্বারা সম্যক প্রজ্বলিত, আজ্যাহুতিদ্বারা আহুত ও দীপ্যমান হইয়া স্বীয় বলে জগতের আক্রমণকারী রাক্ষস প্রভৃতি অথবা তমোরাশি সমূলে বিনাশ করুন।

টিপ্পনী এই মন্ত্রটিও ভরদ্বাজ সংগ্রহকরিয়াছেন, এই নিমিত্ত ভরদ্বাজই এই মন্ত্রের ঋষি। আগ্নেয় যজ্ঞেতে পাঠ্যবিধায় ইহাকে আগ্নেয় বলাযায়, অর্থাৎ অগ্নিই এই মন্ত্রের প্রধানরূপে প্রতিপাদ্য। পরন্তু এই মন্ত্রের প্রতি চরণই অষ্টাক্ষর সমন্বিত, সুতরাং ইহার ছন্দ গায়ত্রী। এই মন্ত্রের তিনটী গেয় গান দেখাযায়।

অর্থান্তর অগ্নিঋষি কোন এক সময়ে সন্ধিসংস্থাপনার্থ দৌত্য নিযুক্ত হইয়াছিলেন, পরে অভিলষিত কার্য্য সম্পাদনে কৃতকার্য্য হইতে পারিয়া অনন্যোপায়ে যুদ্ধ করিতে প্রস্তুত হইলেন, সুতরাং অগ্নির বিক্রম নাই এই মন্ত্রার্থে প্রকাশ পাইতেছে। অগ্নিঋষি কালোচিত ব্যবহারাদির অভিজ্ঞতানুসারে প্রভুর ধনকামনায় অর্থাৎ এই যুদ্ধে জয় লাভকরিতে পারিলে প্রভুর প্রচুরপরিমাণে ধনলাভ হইবে, সুতরাং যুদ্ধই অবশ্যকর্ত্তব্য, এইরূপ বিবেচনা করিয়া ঘৃতাভিষিক্ত সম্যক প্রজ্বলিত শুক্লবর্ণ অগ্নির ন্যায় মহা বিক্রমে আক্রমণপূর্ব্বক সমস্ত শত্রুদলকে পুনঃপুনঃ বিনাশ করিয়াছিলেন ॥৪॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩ ১ ২ ৩ ২
প্রেষ্ঠং ৰোঅতিথিং স্তুষে মিত্রমিৰ প্রিয়ম্।
২ ৩ ২ ৩ ১ ২
অগ্নেরথং নৰেদ্যম্ ॥ ৫

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! প্রেষ্ঠং অতিথিং (অতিথিবৎ পূজ্যং) মিত্রমিব প্রিয়ং রথং নবেদ্যং (রথমিব ধনলাভহেতুং) বঃ (ত্বাং) স্তুবে। (স্তৌমি) অস্মদি প্রযুজ্যমানে মধ্যমপুরুষশ্ছান্দসঃ। অহমিতি শেষঃ। (অসুরপুরোহিতেনোশনসা দেবগণানাং দৌত্যকার্য্যসাধনার্থং সমাগতর্ষিপ্রবরস্য,নির্ব্বিঘ্নার্থমুপদেশঃ প্রদত্তঃ) ॥৫॥

৪ ৫ ৪ ১ ১ ১ ২
গেয়গানম্। প্রেষ্ঠং ৰাঃ। অতা২৩য়িথীম্। স্তৌষেমিত্রম্।
৩ ১ ২ ১ ২ ২ ১ ২
ইৰপ্রা২৩য়াম্। অগ্নায়িরা৩থা৩ম্। নাৰা২৩হা৩৪৩য়ি।
১ ৫ ৫
দা২৩৪য়োৎহায়ি ॥ ৯ ॥
৪ ৫ ৪ ১ ২ ২
প্রেষ্ঠং বাঃ। ওহায়ি। অতা২৩য়িথীম্। স্তুষায়ি।
১ ৩ ৫ ২ ১ ২ ১
মিত্রা৩ম্। ইৰা২প্রা২৩৪য়াম্। ঔহোৎ১য়ি। আগ্নেরাথা২৩ম্।
১ ৪ ২ ৫ ৫
না২৩ৰে৩। দা৩৪৫য়োৎহা। য়ি ॥ ১০ ॥
৫ ১ ১ ২
প্রেষ্ঠংৰোহাউ। অতিথায়িম্। স্তুষেমিত্রমিৰপ্রা৩৩য়াম্।

১ ২ ১ ২ ১ ৩ ১ ১ ১ ১

৬ .য়৩। রা২থা২৩৪ওহোবা। ন বেদিয়া২৩৪৫ম্ ॥১১॥৫॥

১ সায়ণভাষ্যম্। প্রেষ্ঠং ব ইত্যেষা উশনসা দৃষ্টা। ছন্দোদেবতে পূর্ব্ববৎ। ঋগ্বা পঞ্চমী। হে অগ্নে! বঃ ত্বাম্। পূজার্থে বহুবচনম্। স্তুষে স্তৌমি— অহমুশনা-ইতি শেষঃ। কীদৃশম্? প্রেষ্ঠং স্তোতৃণামস্মাকং ধনদানেন প্রিয়তমম্। অতিথিং সর্ব্বৈরতিথিবৎ পূজ্যম্। যদ্বা অতসাতত্য-গমনে ঋতন্যঞ্জীত্যাদিনা (উণা৹৪,২) অতেরিথিন। সততং দেবানাং হবিঃ প্রদাতুং গচ্ছন্তম্। মিত্রমিব সখায়মিব। রথং ন রথমিব বেদ্যং বেদো ধনং ধন-হিতং লাভহেতুম্। যথা রথেন ধনং লভন্তে তদ্বৎ স্তোতারোঽনেন ধনং লভন্তে। তাদৃশধনলাভকারণম্। 'অগ্নে' ইতি ছন্দোগানাম্, 'অগ্নিম্' ইতি বহ্বৃচানাং পাঠঃ ॥৫॥

হে অগ্নি! তুমি স্তবকারিদিগের প্রিয়, অর্থাৎ যাহারা তোমার স্তব করে, তুমি তাহাদিগকে ধন দানকরিয়াথাক, অতএব স্তবকারীরা তোমাকে প্রিয় জ্ঞান করে। তুমি অতিথির ন্যায় পূজনীয়, অথবা তুমি সর্ব্বদা দেবগণের হবিঃপ্রদানকার্য্যে গমনকরিয়া থাক। যাহারা তোমার স্তব করে, তুমি তাহাদিগের মিত্রের ন্যায় হিতসাধন কর। যেমন লোকে রথের সাহায্যে ধনলাভ করিয়াথাকে, সেইরূপ তোমার সাহায্যেও ধনলাভ হয়, তুমিই ধনলাভের কারণ, অতএব তোমাকে স্তব করি।

টীপ্পনী। উশনানামক ঋষি নয়টি মন্ত্র চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহ করেন, এইটি সেই সূক্তের প্রথম মন্ত্র, অতএব উশনাই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার ছন্দ গায়ত্রী। মৈত্রাবরুণ যাগে এই মন্ত্র স্তোত্ররূপে পঠিত হয়, অতএব ইহাকে আগ্নেয় মন্ত্র বলাযায়। এই মন্ত্রমূলক চারিটি গেয় গান দৃষ্ট হয়। উশনা ও শিরিষ নামক ঋষি ঐ গান প্রকাশ করেন, অতএব উহারা ঔশন বা শৈরিষ নামে অভিহিত হইয়াছে।

অর্থান্তর। দৈত্যপুরোহিত উশনা ঋষি দেবগণের দৌত্যকার্য্য সাধনার্থ সমাগত অগ্নিঋষিকে নিরাপদে রক্ষণার্থ সৈন্যগণকে উপদেশ করিতেছেন। অহে সৈন্যগণ। তোমরা সন্ধিবন্ধনকার্য্যে সমাগত, সুতরাং প্রিয়তম এই অগ্নিঋষিকে তোমাদিগের অতিথি বিবেচনায় বন্ধুর ন্যায় প্রিয় পাত্র জ্ঞানে স্তবকর এবং এই অগ্নিঋষিকে রথের ন্যায় ভারবাহী বলিয়া জান, আর ইনি স্বপ্রভুর অভিপ্রায়ানুসারে যাহা কিছু বলেন, তাহাও ক্ষমা করিবে ॥৫॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ত্বন্নোঅগ্নে মহোভিঃ পাহি বিশ্বস্যা অরাতেঃ।
৩ ২ ৩ ১ ২
উত দ্বিষো মর্ত্ত্যস্য ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! ত্বং নঃ মহোভিঃ বিশ্বস্যাঃ অরাতেঃ (সকাশাৎ) উত দ্বিষঃ (দ্বেষ্টুঃ) মর্ত্তস্য (মর্ত্ত্যাৎ সকাশাৎ পাহি)

৫ ২ ১ ২ ১ ২ ২ ১
গেয়গানম্। ত্বন্নোয়াগ্নেমহোভিঃ। পাহোয়িবী৩শ্বা। স্যা
২ ১ ২ — ১ ২ ১ ২
অরাতেঃ। উতাদ্বাই১য়িষা২ঃ। মর্ত্ত্যস্য। ইডা২৩ভা৩৪৩।
১
ও৩৪ই। ডা ॥ ১২ ॥

৪র ৫র র ৪ ৫ ৫ ২র ১ ২ ২
ত্বান্ত্বন্নোঅগ্নেম। হো৬ভাই। পাহী বীশ্বা। ঔ৩হো।
১ ২ ২ ১ ২ ১ ২ — ১ ৩
স্যা ঔ৩হো। আরাতেঃ। উতাদ্বা১ই ষা৫২। মর্ত্তাই য়া২৩৪
৫র র ৩ ১ ১ ১ ১
ঔহোবা। স্যা২৩৪৫ ॥ ১৩ ॥ ৬ ॥

সায়ণভাষ্যম্। ত্বন্ন-ইত্যেষা সুদীতিপুরুমীঢ়াভ্যাং তয়োরন্যতরেণ বা দৃষ্টা। ছন্দোদেবতে পূর্ব্ববৎ। সৈষা ষষ্ঠী। হে অগ্নে! ত্বং নঃ অস্মান্। মহোভিঃ পূজাভিঃ মহদ্ভির্ধনৈর্বা। পাহি রক্ষ। কস্যাঃ পাহি? বিশ্বস্যাঃ বহুবিধাৎ অরাতেঃ অদাতুঃ সকাশাৎ অদানাদ্বা পাহি। ত্বমেব মহদ্ধনং দত্ত্বা অদাতুরদানাদ্বা সকাশাদ্রক্ষেত্যর্থঃ। যদ্বা মহোভির্যুক্তস্ত্বমিতি যোজ্যম্। উত অপিচ। দ্বিষঃ দ্বেষ্টুঃ মর্ত্ত্যস্য মর্ত্ত্যাৎ সকাশাৎ পাহি। অস্মভ্যং বলং দত্ত্বেতি ভাবঃ। অথবা মর্ত্তস্য দ্বিষো দ্বেষাদ্রক্ষেতি সম্বন্ধঃ। অরাতেরিত্যস্য অদানাদিতি পক্ষে তত্রাপি মর্ত্ত্যস্যাদানাদিতি সম্বন্ধনীয়ম্॥ ৬॥

হে অগ্নি! তুমি আমাদিগকে সম্মান ও প্রচুরপরিমাণ ধনদ্বারা সম্বর্দ্ধিত কর, আমরা যেন সর্ব্বতোভাবে অদানহইতে রক্ষা পাই, তাহা কর, অর্থাৎ আমরা যেন তোমার প্রসাদে প্রচুরপরিমাণ ধন পাইয়া দানকরিতে পারি, কোনরূপেও যেন আমাদিগের অদাতৃত্ব অপবাদ না হয়। আর আমাদিগকে ভূরি বল প্রদানকরিয়া দ্বেষ্টৃবর্গহইতে রক্ষাকর, অর্থাৎ কোন

৬। মনুষ্য যেন আমাদিগকে বলে পরাভূত করিতে না পারে, এইরূপ বল ...ন করিয়া পালন কর।

টীপ্পনী। অঙ্গিরোবংশোৎপন্ন সুদীতি ও পুরুমীঢ় নামক ঋষিদ্বয় বহু যত্নে পঞ্চদশ ঋক চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহকরেন, এই মন্ত্রটি ঐ সূক্তেরই আদি মন্ত্র, অতএব উক্ত সুদীতি ও পুরুমীঢ় ইহারাই এই মন্ত্রের ঋষি এবং ইহার ছন্দের নাম গায়ত্রী। এই মন্ত্রটি আগ্নেয় যাগে পাঠ্য বলিয়া ইহাও আগ্নেয়। ইন্দ্রনামা ঋষি এই মন্ত্রের দুইটি গান প্রকাশ করেন, ইহা-দিগের প্রথমটির নাম সংবর্গ ও দ্বিতীয়ের নাম বার্ত্তঘ্ন।

অর্থান্তরং। অগ্নিশব্দেনাত্র অগ্নিঋষিরুচ্যতে। সচ সৈনাপত্যং স্বীকৃত্য রক্ষণীয়সেনয়া প্রার্থ্যতে। হে অগ্নে অগ্নিনামকর্ষে! ত্বং নঃ অস্মান্ মহোভিঃ স্বকীয়প্রভাবেন বিশ্বস্যাঃ আরাতে নিখিলশক্রতঃ উত পুনঃ দ্বিষো মর্ত্ত্যস্য দ্বেষপ্রতিকামমনুষ্যাৎ পাহি রক্ষেত্যর্থঃ।

অগ্নি ঋষি সেনাপতিত্ব স্বীকার করিয়া তিনি সকল সেনাকে রক্ষা করিয়াছিলেন, অতএব সেনাগণ তাহার নিকট রক্ষা প্রার্থনা করিতেছে। হে অগ্নি ঋষি! তুমি আমাদিগকে স্বকীয় প্রভাবে শক্রবর্গ হইতে এবং দ্বেষ্টা মনুষ্য হইতে রক্ষা কর, শক্রবর্গ যেন আমাদিগকে বলে অভিভূত করিতে না পারে এবং কোন দ্বেষ্টা মনুষ্য যেন আমাদিগকে দ্বেষ করিতে না পারে, তাহা কর॥ ৬॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
এহ্যূষুব্রবাণি তেঽগ্নইত্থেতরা গিরঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
এভির্ব্বর্দ্ধসি ইন্দুভিঃ॥ ৭॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! এহি। তে (ত্বদর্থাঃ) গিরঃ ইত্থা (অনেন প্রকারেণ) সুব্রবাণি (সুষ্ঠু আশাস্যতে) ইতরা গিরঃ অসুরৈঃ কৃতাঃ স্তুতীঃ শৃণ্বিতি বাক্যশেষঃ। (অপিচ আগতস্ত্বং) এভিঃ ইন্দুভিঃ (সোমৈঃ) বর্দ্ধসি (বর্দ্ধস্ব) পরস্মৈপদং ছান্দসং।

৫ ২ ৪ ৫ ৫ ১ ২
গেয়গানম্। এহ্যূষু৩ ব্রবাণা৬য়ি তায়ি। অগ্নইত্থেত

১ ২ ১ ১ ২
হ্রাগা২য়িরাঃ। এভা২য়ির্ব্বর্দ্ধা। সয়া২৩হা৩৪৩য়ি। দূ২
৫ ৫
ভো৬হায়ি ॥ ১৪ ॥

৫ ১ ৫ ১ ২ ২
এহ্যুযুব্রৌ হোণায়িতায়ি। অগ্ন ইত্থেতরাহ২১গীতরাঃ।
২ ৩ ৫ ১ ২ ১ ৫ ৫
এভির্ব্বা২৩৪র্দ্ধা। সয়া২৩হা৩৪৩য়ি। দূ২৩৪ভো৬হায়ি ॥১৫॥৭॥

সায়ণভাষ্যম্। এহ্যুষিত্যেষা ভরদ্বাজেন দৃষ্টা। ছন্দোদেবতে পূর্ব্ববৎ। সৈষা সপ্তমী। হে অগ্নে! এহি আগচ্ছ। তে তুভ্যম্ ত্বদর্থং গিরঃ স্তুতীঃ। ইত্থা ইত্থমনেন প্রকারেণ। সু সুষ্ঠু ব্রবাণি ইত্যাশাস্যতে তাঃ স্তুতীঃ শৃণ্বিত্যর্থঃ। উ ইত্যেতাঃ ইতরাঃ অসুরৈঃ কৃতাশ্চ স্তুতীঃ শৃণ্বিতিশেষঃ। তথাচ ব্রাহ্মণম্—"অগ্নিরিত্থেতরা গিরইত্যসুর্য্যাহ বা ইতরা গিরঃ"-ইতি। অপি চ আগতস্ত্বং এভিঃ এতৈঃ ইন্দুভিঃ সোমৈঃ বর্দ্ধস্ব ॥ ৭ ॥

হে অগ্নি! তুমি আগমন কর, আমরা আশাকরি, যেন উত্তমরূপে তোমার স্তব করিতে পারি। অর্থাৎ আমরা যে তোমার স্তব করিতেছি, তাহা যেন তোমার শ্রবণযোগ্য হয়। আর অসুরগণ যে তোমার স্তব করিতেছে, সেই সকল স্তুতিবাক্যও তোমার শ্রুতিগোচর হউক এবং তুমি আগমন করিয়া প্রচুর সোমরস পানে বৃদ্ধি প্রাপ্ত হও।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রটিও পূর্ব্বোক্ত ভরদ্বাজকর্তৃক সংগৃহীত অষ্টচত্বারিংশৎ ঋগাত্মক সূক্তের ষোড়শ ঋক্, অতএব বৃহস্পতিবংশাবতংস ভরদ্বাজই এই মন্ত্রের ঋষি। এই মন্ত্রের গায়ত্রীছন্দ, মৈত্রাবরুণ যাগে স্তোত্র রূপে যে তিনটি ঋক্ পঠিত হয়, এইটি তাহাদিগের প্রথম মন্ত্র, এই নিমিত্ত ইহাও আগ্নেয় মন্ত্র বলিয়া নির্দ্দিষ্ট আছে। এই মন্ত্রের চারিটি গেয়গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে দুইটিমাত্র এই স্থলে প্রকাশিত হইল এবং অবশিষ্ট দুইটি গান উহগান গ্রন্থে প্রকাশিত হইবে। শুনঃশেফ ঋষি এই দুইটি গান প্রকাশ করেন।

অর্থান্তরং। পুরোহিতেন সেনাপতিঃ সোমরসং পায়িত্বা সমুত্তেজিত আসীদিত্যাহ। হে অগ্নে অগ্নিঋষিসম্বোধনং। তে ত্বৎসম্বন্ধা ইতরা গিরঃ আসুরাণি বাক্যানি ইত্থাঃ তথ্যাঃ উ উতঃ সুব্রবাণি অসুরদমনার্থং ত্বদীয়ক্রোধমুদ্বে-

৬ ‍ স্তুং ভূপতিনা আদিষ্টোস্মি অহমিতি শেষঃ। ত্বমেহি আগচ্ছ এভিঃ ইন্দুভিঃ সোমৈঃ বৰ্দ্ধসি বৰ্দ্ধস্ব। সোমরসং পীত্বা সংগ্রামার্থমুদ্বেলোভব ইত্যর্থঃ।

মর্ম্ম। পুরোহিতগণ সেনাপতি অগ্নি ঋষিকে সোমরস পান করাইয়া উত্তেজিত করিয়াছিলেন, তাহাই এই মন্ত্রার্থে প্রকাশ পাইতেছে। হে ঋষিবর সেনাপতি অগ্নি! তুমি অসুরগণের সম্বন্ধে যে সকল বাক্য বলিয়াছ, সে সমুদায়ই সত্য। আমরা ভূপতির আদেশানুসারে তোমাকে উত্তম রূপে বলিতেছি, যাহাতে তোমার ক্রোধ উদ্বেল হইয়া অসুরদিগকে দমন করিতে পারে, তাহাই করিবে, তুমি আগমনকর এবং সোমরসপানে সমধিক শক্তিশালী হও ॥ ৭ ॥

১ ২৩ ১ ১ ৩ ১ ২ ৩১২
আ তে বৎসো মনোযমৎ পরমাচ্চিৎসধস্থাৎ।
২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অগ্নে ত্বাঙ্কাময়ে গিরা ॥ ৮ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে বৎসঃ (তন্নামা কশ্চিদৃষিঃ) গিরা তে মনঃ পরমাচ্চিৎ স্বধস্থাৎ (স্বর্গাদ্যুৎকৃষ্টস্থানাৎ) আযমৎ (আকৃষ্টবান্) প্রথমপঠিত স্বাশব্দস্য যমদিত্যনে সম্বন্ধঃ। ত্বাং কাময়ে প্রার্থয়ে ইত্যন্বয়ঃ।

৫ ১ ২ ১ ২ ৩ ১
গেয়গানম্। আতেবৎসাঃ। মনোযমৎ। পরমাৎ। চিৎস
২ ১ ২ ২ ৪ ৫ ৪ ৫
ধা২৩স্থাৎ। অগ্নায়িত্বা৩ঙ্কা৩। ময়ো বা। গা২৫য়িরো৬হায়ি ॥ ১৬॥

৪ ৫ ৪ ৫ ৫ ৫ ২ ১
আতেবৎসোমনোয়মৎ। ঐয়াহায়ি। পরমাচ্চিৎসধস্থাদে
১ ১ ১ ২
য়া২৩হোইয়া। অগ্নে ত্বাঙ্কাময় ঐয়া২৩হোইয়া। গিরা।
১ ২ ১
ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা ॥ ১৭ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্। আ তে বৎস ইত্যেষা কণ্বগোত্রেণ বৎসেন দৃষ্টা। ছন্দোদেবতে পূর্ব্ববৎ। সৈষা অষ্টমী। বৎসঃ এতন্নামা ঋষিঃ। তে তব মনঃ পরমাচ্চিৎ উৎকৃষ্টাদপি সধস্থাৎ স্থানাৎ দ্যুলোকাৎ। আযমৎ আযময়তি। কেন সাধনেন? গিরা স্তুত্যা। শিষ্টং প্রত্যক্ষকৃতম্। হে অগ্নে! ত্বাং কাময়ে

ত্বদীয়ং মনো ময্যেব নিয়চ্ছামীতি প্রার্থয়ে। "ত্বাঙ্কাময়ে" ইতি ছন্দো" ত্বাম্ কাময়ে" ইতি বহ্বৃচাঃ সুবন্তত্বাদবগৃহ্য পঠন্তি।

হে অগ্নি! বৎসনামা কোন্ ঋষি তোমাকে স্তবকরিয়া স্বর্গাদি উৎকৃষ্টতর স্থান হইতেও তোমার মন সমাকর্ষণ করিতেছেন। এইক্ষণ আমি তোমার নিকট এই প্রার্থনা করিতেছি যে, তোমার মন যেন আমাতেই নিয়ত থাকে।

টীপ্পনী। কণ্ববংশীয় বৎসনামা ঋষি সেনাপতি অগ্নি ঋষিকে যুদ্ধব্যাপারে সমুৎসুক করিবেন, এই নিমিত্ত দশটি মন্ত্র চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহ করেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তের সপ্তম মন্ত্র। অতএব বৎসই এই মন্ত্রের ঋষি। ইহার ছন্দের নাম গায়ত্রী ছন্দ। আর এই মন্ত্রটি প্রাতরনুবাক সম্বন্ধীয় যজ্ঞে পঠিত হয়, কোন কোন বিশেষ যজ্ঞে স্তোত্ররূপেও ইহা পঠিত হইয়া থাকে, যজুঃসংহিতাতে অগ্ন্যাহরণের অনুবাক্যা রূপে ব্যবহৃত দেখা যায়, সুতরাং ইহাও আগ্নেয় বলিয়া জানা যাইতেছে। এই মন্ত্রের তিনটি গেয়গান আছে, তন্মধ্যে দুইটি মাত্র এই স্থানে উদ্ধৃত করা হইল, অপর একটি উহগান গ্রন্থে প্রকাশিত হইবে।

অর্থান্তরং। সোমপানাদীষন্মত্ততাবস্থায়ামভিলষিতসংগ্রামোত্তেজনায় বৎস ঋষিণা প্রবর্ত্তিতাং সংগ্রামোত্তেজনাং স্মারয়তি। হে অগ্নে! তন্নামকর্ষে! বৎসঃ বৎসনামা ঋষিঃ পরমাৎ সধস্থাচ্চিৎ ল্যপলোপে পঞ্চমী পরমং সধস্থং সাজাত্য ভাবং সজাভিমেলনমিতি যাবৎ প্রদর্শ্য তে তব মনঃ আযমৎ আয়তং চকার। ইদানীং ত্বাং গিরা কাময়ে ইচ্ছামি বৎসোপদেশস্তব স্মৃতিপথারূঢ়ো ভবত্বিতি প্রার্থয়ামি।

সেনাপতি অগ্নিঋষিকে সোমরস পানকরাইয়া তাহার কিঞ্চিন্মত্ততা হইলে আপনাদিগের অভিলষিত কার্য্য সাধনার্থ বৎসঋষি যে অগ্নি ঋষিকে সংগ্রামার্থ উত্তেজিত করিয়াছিলেন, তাহাই স্মরণ করাইতেছেন। হে সেনাপতি অগ্নিঋষি! তোমাকে সাজাত্যভাব প্রদর্শনকরিয়াই তোমার মন প্রশস্ত করিয়াছিলেন, এইক্ষণ আমি স্তুতিবাক্য দ্বারা প্রার্থনা করিতেছি যে, বৎসকৃত উপদেশগুলি তোমার স্মৃতিপথে উদিত হউক। কিরূপ বিক্রমে যুদ্ধ করিতে হইবে, বৎস ঋষি তোমাকে সে বিষয়ের যে উপদেশ দিয়া ছিলেন, তুমি তাহা স্মরণ করিয়া তাহার গৌরব রক্ষার্থ যুদ্ধে প্রবৃত্ত হও॥ ৮॥

৬ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ত্বামগ্নে পুষ্করাদধ্যথর্ব্বা নিরমন্থত।
২ ১ ২ ৩ ১ ২
মূর্দ্ধ্নো বিশ্বস্য বাঘতঃ ॥ ৯ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! অথর্ব্বা মূর্দ্ধ্নঃ (মূর্দ্ধবদ্ধারকাৎ) সর্ব্বস্য বাবতঃ (বাহকাৎ) পুষ্করাদধি (পুষ্করপর্ণে অবিযোগে পঞ্চমীয়ং) ত্বাং নিরমন্থত (অরণীকাষ্ঠদ্বয়াদজনয়ৎ)।

৫ ৫ ৫ ১ ২ ১
গেয়গানম্। ত্বামগ্নে পুষ্কা৬রাদধী। আথর্ব্বা। নায়িঃ।
৭ ৩ ৫ ৩ ৫ ৩ ৫ ৪ ৫
অমা২স্থা২৩৪তা। মূ২৩৪র্দ্ধ্নো। বা২৩৪য়িশ্বা। স্যবো বা।
৪ ৫
ঘা২৫তো৬হায়ি ॥ ১৮ ॥ ৯

সায়ণভাষ্যম্। ত্বামগ্ন-ইত্যেষা ভরদ্বাজেন দৃষ্টা। ছন্দোদেবতে পূর্ব্ববৎ। সৈষা নবমী। হে অগ্নে! অথর্ব্বা এতৎসংজ্ঞ ঋষিঃ। ত্বাং পুষ্করাদধি পুষ্করে পুষ্করবর্ণে। নিরমন্থত অরণ্যোঃ সকাশাদজনয়ৎ। কীদৃশাৎ পুষ্করাৎ? মূর্দ্ধ্নঃ মূর্দ্ধবদ্ধারকাৎ। বিশ্বস্য সর্ব্বস্য জগতঃ। বাঘতঃ বাহকাৎ। "পুষ্করপর্ণে হি প্রজাপতির্ভূমিমপ্রথয়ৎ তৎ পুষ্করপর্ণে প্রথয়ৎ"—ইতি শ্রুতেঃ। ভূমিশ্চ সর্ব্বজগত আধারভূতেতি পুষ্করপর্ণস্য সর্ব্বজগদ্ধারকত্বম্। অত্র পুষ্করশব্দেন পুষ্করপর্ণমভিধীয়তে—ইত্যেতচ্চ তৈত্তিরীয়কে বিস্পষ্টমাম্নাতম্;—"ত্বামগ্নে! পুষ্করাদধীত্যাহ পুষ্করপর্ণে হ্যেনমুপশ্রুতমবিন্দৎ"-ইতি ॥ ৯ ॥

হে অগ্নি! অথর্ব্বানামক ঋষি তোমাকে অরণিকাষ্ঠদ্বয়ের সঙ্ঘর্ষণে উৎপাদনকরিয়া মস্তকের ন্যায় ধারক এবং সমস্ত জগতের নির্ব্বাহক পুষ্করপত্রে স্থাপন করিয়াছিলেন।

মাধবাচার্য্য এই মন্ত্রের অন্য প্রকার অর্থ করেন। যথা—হে অগ্নি! অথর্ব্বানামক ঋষি ঋত্বিকগণের অভীষ্টসিদ্ধির নিমিত্ত মস্তক স্বরূপ অন্তরীক্ষ হইতে তোমাকে আনিয়া জগৎ প্রকাশকরেন। প্রথমে সমস্ত জগৎ অন্ধকারময় ছিল, পরে আকাশে সূক্ষ্ম অগ্নি দর্শন করিয়া ঐ সূক্ষ্ম অগ্নিকে মন্থন পূর্ব্বক প্রকাশ করেন, এই মন্থনকারীই অথর্ব্বা ঋষি।

টীপ্পনী। ভরদ্বাজ মুনি যে অষ্টচত্বারিংশৎ মন্ত্র চয়ন করিয়া সূক্ত সংগ্রহ

করেন, এইটি সেই সুক্তের ত্রয়োদশ মন্ত্র, অতএব ভরদ্বাজই এই মন্ত্রের ঋষি। ইহা গায়ত্রীছন্দে গ্রথিত, যখন অরণি হইতে অগ্নি মন্থন করাযায়, তখন এই মন্ত্র পঠিত হয়, অতএব ইহা আগ্নেয়। এই মন্ত্রের একটি মাত্র গেয়গান দেখা যায়॥

অর্থান্তরং। শরফলকে বৈদ্যুতাগ্নিসমাবেশকালে মন্ত্রেণানেন তদগ্নেৰ্ব্ব্যবহারোপায়াবিষ্কারে অথর্ব্বর্ষিনামোল্লেখেন কৃতজ্ঞতাং সূচয়তি। হে অগ্নে বাঘতঃ মেধাবী অথর্ব্বা ঋষিঃ বিশ্বস্য জগতো মূৰ্দ্ধ্নঃ শিরোভূতাৎ পুষ্করাৎ অন্তরীক্ষতঃ অধি ঐশ্বর্য্যভূতং ত্বাং নিরমন্থত আবিশ্চকার। যাস্কেনৈব বাঘতঃ শব্দস্য মেধাবিত্বং অধিশব্দস্য ঐশ্বৰ্য্যবাচিত্বং প্রতিপাদিতং।

হে অগ্নি! মেধাবী অথর্ব্বা ঋষিই প্রথমত জগতের মস্তক স্বরূপ অন্তরীক্ষ হইতে ঐশ্বর্য্যভূত তোমাকে আবিষ্কার করিয়াছেন॥ ৯॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অগ্নে ৱিৱস্বদাভরাস্মভ্যমূতয়ে মহে।
৩ ১ ২ ৩ ২
দেৱোহ্যসি নোদৃশে॥ ১০॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! ত্বমিতি শেষঃ। অস্মভ্যং (অস্মাকং ষষ্ঠ্যর্থে চতুর্থী) মহে উতয়ে (মহতীরক্ষায়ৈ) বিবস্বৎ (স্বর্গাদিনিবাসহেতুভূতং কর্ম্ম) আভর হি (যস্মাৎ) নঃ অস্মাকং দৃশে (দর্শনার্থং) দেবঃ অসি।

৪ ৫ ৪৫ ১ ৫ ৪ ১ ৫ ২ ১
গেয়গানম্। অগ্নেৱিৱস্বদাভরো। ৱাহায়ি। অস্মভ্যমূতা
১ ২ ১ ২ ২ ২ ২ ২ ১ ২
ই৩য়ায়িমহে। ওই। ৱা৩হায়ি। ওই। বা৩হায়ি। দায়িৱো
৩ — ১ ২ ২ ১ ২ ২ ১
২১হিয়া২। ওই। ৱা৩হায়ি। ওই। বা৩হা৩য়ি। সা২য়ি
৩ ৫ ২
না২৩৪ ঔহোৱা। দৃশেহ১॥ ১৭॥ ১০॥

সায়ণভাষ্যম্। পূৰ্ব্বোক্তাসু ঋক্ষু বহ্বৃচানামনুক্রমণিকাগ্রন্থং পর্য্যালোচ্য তত্রোক্তা ঋষিচ্ছন্দোদেৱতা যোজিতাঃ। এবমুত্তরাস্বপি যোজনীযাঃ। অগ্নেৱিৱস্বদিত্যেষা তু বহ্বৃচৈর্নাম্নাতা তথাপ্যস্যাশ্ছন্দোদেৱতে পূর্ব্ববিস্পষ্টে ঋষিস্তু ৱামদেৱইতি গ্রন্থান্তরাদৱগতঃ। হে অগ্নে! ত্বম্ অস্মভ্যম্ অস্মাকম্। মহে উতয়ে মহতে রক্ষণায়। অৱ রক্ষণে-ইতি ধাতোঃ উতিযূতিজূতীতি সূত্রেণ নিপাতিতং রূপম্। ৱিৱস্বৎ স্বর্গাদিলোকেষু ৱিশেষেণ নিৱাসস্য

৬ ভূতমিদং কর্ম্ম আভর সম্পাদয। হুগ্রহোর্ভশ্ছন্দসীতি ভত্বম্। হি যস্মাৎ নঃ অস্মাকম্ দৃশে দর্শনার্থম্। দেবঃ দ্যোতমানঃ অসি। ইন্দ্রাদয়ো-হস্মাভিঃ দৃশ্যন্তে ত্বং তু গার্হপত্যাদিদেশেহতিদ্যোতমানঃ প্রত্যক্ষেণ দৃশ্যসে তস্মাত্বাং বিশেষেণ প্রার্থয়ামহে ইত্যভিপ্রায়ঃ॥ ১০ ॥

হে অগ্নি! তুমি আমাদিগের সর্ব্বতোভাবে রক্ষণার্থ যাহাতে আমরা স্বর্গাদিলোকে বাস করিতে পারি তদুপযোগী কর্ম্ম সম্পাদন কর। যেহেতু তুমি আমাদিগের দর্শনার্থ সর্ব্বদা দীপ্যমান রহিয়াছে। আমরা ইন্দ্রাদি দেবগণকে দেখিতে পাই না, কিন্তু তোমাকে গার্হপত্যাদি রূপে প্রকাশমান দেখিতে পাই, অতএব তোমাকে সবিশেষ আরাধনা করি।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দ ও দেবতা পূর্ব্ববৎ জানিবে, গ্রন্থান্তরে বামদেব এই মন্ত্রের ঋষি বলিয়া উক্ত আছে। বামদেব ঋষিই এই মন্ত্র প্রকাশ করেন, সুতরাং তাহাকেই ঋষি বলা যায়। এই মন্ত্র ঋকসংহিতায় উক্ত নাই, সামবেদীয় আর্চ্চিক গ্রন্থে ইহার বিশেষ সমাদর আছে। এই মন্ত্রের একটি মাত্র গেয় গান দৃষ্ট হয়, উহা সৌমিত্র ঋষি গান করিয়াছিলেন। অতএব এই গানের নাম সৌমিত্র।

অর্থান্তরং। অত্রাগ্নিশব্দঃ সূর্য্যবাচী। হে বিবস্বৎ তমোরাশিনাশিন্ অগ্নে তেজঃপুঞ্জরূপ সূর্য্য! নঃ অস্মাকং মহে উতয়ে মহতীরক্ষায়ৈ অস্মভ্যং আভর অস্মৎশরীরাৎ রসমাবহ পরন্তু দৃশে দৃষ্টিক্রিয়াসাধনায় দেবঃ দীপ্যমানঃ অসি ভবসি। ত্বদালোকং প্রাপ্যৈব বয়মিতস্ততো দৃষ্টিনিক্ষেপেণ কৃতার্থাঃ স্মঃ। অপিচ ভবদ্রসাহরণশক্তিত এব শারীরকং সৌস্থ্যমভূৎ।

হে তমোরাশিধ্বংসকারিন্ সূর্য্য! তুমি আমাদিগের সর্ব্বপ্রকার রক্ষাবিধানার্থ আমাদিগের শারীরিক রসাহরণ ক্রিয়া সম্পাদনকর এবং আমাদিগের দর্শনার্থ সর্ব্বদা প্রকাশ পাইয়া থাক। অর্থাৎ তোমার রসাহরণেই আমাদিগের শারীরিক সুস্থতা রক্ষা হয় এবং আমরা তোমার আলোক পাইয়া সর্ব্বত্র সকল পদার্থ দর্শন করিতে পারি॥ ১০ ॥

ইতি প্রথম দশতী।

অথ দ্বিতীয় দশতী।

১ ২   ৩ ১ ২   ৩ ১   ৩ ১ ২
নমস্তে অগ্ন ওজসে গৃণন্তি দেবকৃষ্টয়ঃ।
১ ২ ৩ ১ ৩
অমৈরমিত্রমর্দ্দয়॥ ১১ ॥ ১ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে দেব! কৃষ্টয়ঃ যজমানা মানবাঃ। ওজসে তে নমো-গৃণন্তি। অতোঽহমপি গৃণামীতি বাক্যশেষঃ! অমৈঃ অমিত্রং অর্দ্দয় ত্বমিতিশেষঃ।

১ ২   ৪ ৫   ১ ২   ১
গেয়গানম্। নমস্তৌ। হেগ্নায়ি। ওজসাতয়ি। গৃণা২
৩   ৫   ১ ৩ —   ১ ২   ১ ৩
ন্তা২৩৪য়িদে। বাকৃষ্টয়া২ঃ। অমায়ে৩ঃ। আ২মা২৩৪
৫   ২   ৩ ১ ১ ১ ১
ঔহোবা। ত্রমর্দয়া২৩৪৫ ॥ ২০ ॥ ১ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ দ্বিতীয়খণ্ডে সেয়ং প্রথমা। হে অগ্নে দেব! তে তুভ্যং নমোগৃণন্তি নমস্কারশব্দমুচ্চারয়ন্তি। কিমর্থম্? ওজসে বলায়। কে? কৃষ্টয়ঃ মনুষ্যাঃ যজমানাঃ অতোঽহমপি গৃণামীত্যর্থঃ। ত্বং চ অমৈঃ বলৈঃ অমিত্রং শত্রুম্। অর্দ্দয় নাশয়॥ ১॥

হে অগ্নিদেব! যাজ্ঞিক মনুষ্যগণ বলপ্রাপ্তির নিমিত্ত নমঃশব্দ উচ্চারণ পূর্ব্বক তোমাকে স্তুতিকরিয়া থাকে, অতএব আমিও তোমাকে নমস্কার করিতেছি। তুমি আপন শক্তিপ্রভাবে আমাদিগের শত্রু বিনাশকর।

টীপ্পনী। অঙ্গিরোবংশোৎপন্ন বিরূপ ঋষি যে ষোড়শ ঋক্ সংগ্রহকরিয়া একটি সূক্ত প্রকাশকরেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তের দশম ঋক্, অতএব বিরূপই এই মন্ত্রের ঋষি। ইহার ছন্দ গায়ত্রী, এই মন্ত্রটি দশরাত্র যাগে ব্যবহৃত হইয়া থাকে, সুতরাং ইহাও আগ্নেয়। এই মন্ত্রের দুইটি গেয়গান আছে, তাহার একটি এই স্থলে প্রকাশিত হইল, অপরটি উহগানগ্রন্থে প্রকাশিত হইবে।

অর্থান্তরং। সেনানায়কেনাগ্নিঋষিণা সংগ্রামপ্রয়াণকালে মন্ত্রেণানেনেশ্বরঃ স্তুতঃ ইত্যর্থত আয়াতি। অগ্নিশব্দোত্র ঈশ্বরবাচকঃ হে অগ্নে ঈশ্বর!

৬ বকৃষ্টয়ো রাজানুচরাঃ ওজসে বলপ্রাপ্তয়ে তে তুভ্যং নমোগৃণন্তি নমস্কার-পূর্ব্বকমর্থয়ন্তে। প্রার্থনমেবাহ অমৈরিতি। অমৈর্ব্বলপ্রদানেন অমিত্রং শক্র-ক্রো কুলং মর্দ্দয় নাশয়েত্যর্থঃ। অস্মানরিবিনাশনসমর্থান্ কুর্ব্বিতি ভাবঃ।

হে ঈশ্বর! রাজানুচর সেনাগণ আপন আপন বলপ্রাপ্তির নিমিত্ত নমস্কার-পূর্ব্বক তোমার নিকট প্রার্থনা করিতেছে যে, তুমি আমাদিগকে অরিকুল-বিনাশনে সামর্থ্যবান কর, ইহাই প্রার্থনা। ১১ ॥ ১ ॥

২ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দূতং ৰো ৰিশ্বৰেদসং হৰ্যৰাহমমর্ত্ত্যম্।
১ ২ ৩ ২
যজিষ্ঠমৃঞ্জসে গিরা ॥ ১২ ॥ ২ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! বিশ্ববেদসং হব্যবাহং অমর্ত্ত্যং যজিষ্ঠং দূতং দেবানা-মিতি শেষঃ বঃ (ত্বাং গুরুত্বাদ্বহুবচনং) গিরা ঋঞ্জসে (প্রসাধয়ামীত্যর্থঃ) অহমিতিশেষঃ। অস্মদি মধ্যমশ্ছান্দসঃ।

৫ ৪ ২ ৪ ৫ ২ ১
গেয়গানম্। দূতাৎংৰোও ৰিশ্বৰেদসাম্। হৰ্যৰাহাম্।
১ ৩ ৫ ১ ২ ১ ২ ২ ২ ১
অমা২র্ত্তা২৩৪য়াম্। যাজিষ্ঠম্। ঋ। জসে৩হায়ি। গিরা।
২ ৪ ৫ ৪
ঔ৩হোৰা। হো২৫ই। ডা ॥ ২১ ॥ ২ ॥

সায়ণভাষ্যম্। সৈষা দ্বিতীয়া। হে অগ্নে! ৰিশ্বৰেদসং ৰিশ্বং সমস্তং ৰেদো ধনং যস্যাসৌ ৰিশ্বৰেদাঃ তম্ সর্ব্বৰিদং ৰা। হৰ্যৰাহং দেৰেভ্যো হৰিষাং ৰোঢ়ারম্। অমর্ত্ত্যং অমরণধর্ম্মাণম্। যজিষ্ঠম্ অতিশয়েন যষ্টারম্ দূতম্ দেৰানাম্। ৰঃ ত্বাম্। গিরা স্তুতিরূপয়া ৰাচা। ঋঞ্জসে যজমানোঽহং প্রসাধয়ামি ৰৰ্দ্ধয়ামীত্যর্থঃ। 'ঋঞ্জতিঃ প্রসাধনকর্ম্মা'-ইতি যাস্কঃ।

হে অগ্নি! এই অখিল বিশ্বই তোমার ধন, তুমি হোমীয় দ্রব্য বহন করিয়া দেবগণকে প্রদানকর, তোমার মরণধর্ম্ম নাই, তুমি প্রধান দেবপূজক, সুতরাং তুমি দেবগণের দূতস্বরূপ, অতএব স্তুতিদ্বারা তোমাকে বর্দ্ধনকরি।

টীপ্পনী। গৌতমকুলোৎপন্ন বামদেব ঋষি অষ্টসংখ্যক ঋক্ চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহকরেন, এইটি সেই সূক্তের প্রথম মন্ত্র, সুতরাং বামদেব এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার গায়ত্রীছন্দ। আর এই মন্ত্র আগ্নেয় যাগে ব্যবহৃত হয়,

অতএব ইহা অগ্নেয় মন্ত্র। বিশ্বমনা ঋষি ইহার একটি মাত্র গান করিয়াছে-

অর্থান্তরং। সেনাপতৌ শিবিরমুপগতে তস্য স্বসা তৎসমীপতো ভোজ্য-বাহকং দূতমেকং প্রেরয়তীত্যাহ। হে অগ্নে বঃ যুষ্মৎসকাশং হব্যবাহং ভোজ্যবাহকং দূতং প্রেরয়ামীতি শেষঃ। অয়ং পুনঃ বিশ্ববেদাঃ অস্মাকং সকলসংবাদাভিজ্ঞঃ অমর্ত্ত্যঃ অমরণধর্ম্মা শত্রুভিরবধ্য ইতি ভাবঃ। যজিষ্ঠঃ প্রেরিতবৃত্তান্তবিজ্ঞাপনকুশলঃ। ত্বমেনং গিরা সারবদ্বচসা ঋঞ্জসে প্রসাদয়িতব্যঃ। স্বশ্রেয়োবিজ্ঞাপনবাক্‌প্রেরণপূর্ব্বকং যথোচিতং সন্তোষয়িতব্য ইতিভাবঃ।

সেনাপতি অগ্নিঋষি যুদ্ধার্থ গমনকরিয়া শিবিরসন্নিবেশপূর্ব্বক তাহাতে অবস্থিত হইলে সেনাপতির ভগিনী ভ্রাতৃসমীপে দূতসমভিব্যাহারে খাদ্য সামগ্রী প্রেরণকরিয়া ভ্রাতাকে বলিয়া পাঠাইতেছেন। হে সেনাপতি! আমি আপনার সমীপে এক দূত প্রেরণকরিতেছি, এবং ইহার সঙ্গে আপনার আহারোপযোগী দ্রব্য কিছু পাঠাইলাম, এই দূত আমাদিগের সমস্ত বৃত্তান্ত জানে, সুতরাং যথাবদ্বর্ণন করিয়া আপনাকে জানাইতে পারিবে, আর আপনি ইহার নিকট যে সকল বৃত্তান্ত বলিয়া দিবেন, তাহাও আমাদিগকে উত্তম রূপে জানাইতে সক্ষম হইবে। পরন্তু এই দূতের মরণ নাই, সুতরাং শত্রুগণ ইহাকে বিনাশ করিতে পারিবে না, আপনি সারগর্ভ বাক্যে ইহাকে সন্তুষ্ট করিবেন এবং আপনার আধুনিক সংবাদ ইহাকে বলিবেন। ।১২॥২॥

১ ২   ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২   ৩ ১ ২
উপত্বা জাময়োগিরো দেদিশতীর্হবিষ্কৃতঃ।
৩ ১ ২
বায়োরনীকে অস্থিরন্॥ ১৩॥ ৩॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে হবিষ্কৃতঃ জাময়ঃ (ভগিন্য ইব) দেদিশতীঃ গিরঃ স্তুতিরূপাবাচঃ ত্বা উপ (উপতিষ্ঠন্তে) বায়োঃ অনীকে ত্বাং সমেধয়ন্ত্য ইতিশেষঃ অস্থিরন্।

৫   ১ ২   ১   ২ ১   ৭ —   ১ ২
গেয়গানম্। উপত্বাজা। ময়ো২গি। র৩য়িয়যূ২ঃ। দায়ি

২ ১ ২১ ৭ ১ ১ ২ ৩ ২ ৫
৬ দীশতির্হৰিক্ক। তওহয়িয়য়ূ২ঃ। ৰায়োরা২৩ নী। কয়াতস্থা
৫ ১২ ১ ১১১১
হ৫য়িরা৬৫৬ন্। অশ্বাতগাৰা২৩৪৫ঃ॥ ২২॥

৫ ৫ ১ ২ ১ ২
উপত্বাজামা৬য়োগিরাঃ। দাহযিদিশ। তাহয়িঃ। হৰী২
৩ ৫ ৫ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৫
ষ্কা২৩৪র্ত্তাঃ। ৰায়োরনাহায়িকায়া। স্থায়িরা। ঔহো২৩৪ৰা
৪ ৫
ঈ ডা॥ ২৩॥ ৩॥

সায়ণভাষ্যম্। সৈষা তৃতীয়া। হে অগ্নে! হৰিষ্কৃতঃ যজমানার্থম্। গিরঃ স্তুতয়ঃ। জাময়ঃ স্বসার ইৰ দেদিশতীঃ তব গুণান্ দিশন্ত্যঃ। ত্বা ত্বাম্ উপতিষ্ঠন্তে। ৰায়োঃ অনীকে সমীপে ত্বাং সমেধয়ন্ত্যঃ অস্থিরন্ অতিষ্ঠংশ্চ।

হে অগ্নি! যজমানের নিমিত্ত ভগিনীগণ যেরূপ গুণ বর্ণনকরিয়া থাকে, সেই রূপ সমস্ত গুণবর্ণনাকারী স্তুতিরূপ বাক্য সকল তোমর নিকট উপস্থিত হইতেছে, এবং ঐ স্তুতি বায়ুর নিকট তোমাকে বর্দ্ধিত করত অবস্থিতি করিতেছে।

টীপ্পনী। ভৃগুকুলোৎপন্ন প্রয়োগনামা ঋষি প্রভৃতি দ্বাবিংশতি ঋক্ চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহকরেন, এই মন্ত্রটি ঐ সূক্তের ত্রয়োদশ মন্ত্র, অতএব প্রয়োগ ঋষিই এই মন্ত্রের ঋষি। ইহার গায়ত্রীছন্দঃ। এই মন্ত্রটি আগ্নেয় ক্রতুতে ব্যবহৃত হয়, অতএব ইহাও আগ্নেয় মন্ত্র। এই মন্ত্রমূলক পাঁচটি গেয়-গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে দুইটি গান এই স্থানে প্রকাশ করা গেল, অপর তিনটি গান উহগানগ্রন্থে প্রকাশ পাইবে।

অর্থান্তরং। ভগিনীপ্রেরিতোসৌ দূতো ভ্রাতুঃ সমীপং গত্বা সংক্ষেপত স্তদীয়গৃহবৃত্তং বিবৃণোতি। হে অগ্নে! হবিষ্কতো ভোজ্যসম্পাদয়িত্র্যোজাময়ো ভগিন্যঃ ত্বা ত্বাং উপদেদিশতীঃ প্রথমোপাত্তেনোপশব্দেন সম্বন্ধঃ। স্বগৃহ সংবাদং প্রেরয়ন্তীরিত্যর্থঃ। সংবাদমেবাহ তা ভগিন্যো বায়োঃ অনীকে অস্থিরন অবতিষ্ঠন্তিস্মঃ। তা বায়ুমাত্রাপেক্ষিতপ্রাণাঃ সহায়হীনা স্তিষ্ঠন্তি ইতিভাবঃ।

সেনাপতির ভগিনীগণ যে দূত পাঠাইয়াছেন, সেই দূত অগ্নিঋষির সমীপে

উপস্থিত হইয়া সংক্ষেপে তদীয় গৃহবৃত্তান্ত বর্ণনকরিতেছেন। হে অগ্নি তোমার ভগিনীগণ তোমার নিমিত্ত এই আহারীয় দ্রব্য প্রদান করিয়া বলি... ছেন যে, একমাত্র বায়ুপ্রবাহেই তাহাদিগের প্রাণ নষ্ট হইতে পারে, অথ... তোমার ভগিনীগণ নিতান্ত সহায়সম্পত্তি বিহীনা হইয়া সভয়ে ও ক্লেশে কা... যাপন করিতেছেন॥ ১৩॥ ৩॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২
উপত্বাগ্নে দিৱেদিৱে দোষাৱস্তর্দ্ধিয়া ৱয়ম্।
২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
নমোভরন্ত এমসি॥ ১৪॥ ৪॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! বয়ং দিবেদিবে (প্রতিদিনং) দোষাবস্তঃ (রাত্রা বহনিচ) ধিয়া নমোভরন্তঃ উপ (সমীপে) ত্বা এমসি (ত্বামাগচ্ছামঃ)।

২ ১ ৪ ৫ ১ — ১
গেয়গানম্। উপত্বা২৩গ্নেদিৱেদিৱায়ি। দোষাহ্ৱা
২ — ২ ১ ১ —১ — ২ ১ ২
স্তা২ঃ। ধিয়াবয়ম্। নামো২ভারা২। তয়েমা২৩সা৩৪৩য়ি।
১
ও২৩৪৫ই। ডা॥ ২৪॥ ৪॥

সায়ণভাষ্যম্। সৈষা চতুর্থী। হে অগ্নে ৱযম্ অনুষ্ঠাতারঃ দিৱে দিৱে প্রতিদিনং দোষাৱস্তঃ রাত্রাৱহনি চ ধিয়া বুদ্ধ্যা নমো ভরন্তঃ নমস্কারং সম্পাদয়ন্তঃ উপ সমীপে ত্বা এমসি ত্বামাগচ্ছামঃ। উপশব্দস্য নিপাত-স্বরঃ। ত্বামৌ দ্বিতীয়ায়াঃ ইতি যুষ্মচ্ছব্দস্যানুদাত্তত্বাদেশঃ। দোষাশব্দো রাত্রিৱাচী। ৱস্তঃ ইত্যহর্ৱাচী দ্বন্দ্বসমাসে কার্ত্তকৌজয়াদিত্বাদাদ্যুদাত্তঃ। সাৱেকাচ ইতি ধিয়ো ৱিভক্তিরুদাত্তা। নমঃ ইতি নিপাতঃ যদ্বা নৱৱিষয়স্যেত্যাদ্যুদাত্তঃ। ভরন্তইত্যত্র শপঃ পিত্বাৎ শতুর্লসার্ব্বধাতুকত্বাচ্চ অনুদাত্তত্বে সতি ধাতুস্বরঃ শিষ্যতে। এমসীতি ইদন্তোমসি-ইত্যনেন ইকারঃ তিঙঃ-ইতি নিঘাতঃ।

হে অগ্নি! আমরা যজ্ঞানুষ্ঠানকারী হইয়া প্রতিদিন অহর্নিশ মানসিক নমস্কার করিতে করিতে তোমার সমীপে গমন করিতেছি।

টীপ্পনী। বিশ্বামিত্রবংশোৎপন্ন মধুচ্ছন্দ ঋষি নয়টি ঋক্ চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহকরেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তের সপ্তম মন্ত্র, অতএব মধুচ্ছন্দই এই মন্ত্রের ঋষি। ইহার ছন্দ গায়ত্রী। আগ্নেয় ক্রতুতে এই মন্ত্রের প্রয়োগ

৬ ... থাকে, সুতরাং এইটিও আগ্নেয় মন্ত্র। এই মন্ত্রমূলক একটিমাত্র গেয়
...া দৃষ্ট হয়।

ক্রে' অর্থান্তরং। ইয়মপি ভগিন্যা উক্তিঃ। হে অগ্নে বয়ং ত্বা তুভ্যং ত্বদর্থমি তভাবঃ। দিবেদিবে প্রতিদিনং দোষাবস্তঃ অহর্নিশং ধিয়া বুদ্ধ্যা মানসিক ব্যাপারেণেত্যর্থঃ নমঃ নমস্কারং কৃত্বা উপভরন্তঃ ঈশ্বরসমীপে ত্বন্মঙ্গলং কামযন্ত্যঃ এমসি কালমতিবাহয়ামঃ।

সেনাপতি অগ্নি ঋষির ভগিনীগণ আর বলিয়াছিলেন, হে অগ্নি! আমরা তোমার মঙ্গলকামনায় প্রতিদিন কি দিবা কি রাত্রিতে ঈশ্বকে মনে মনে নমস্কার করিয়া কালযাপন করিতেছি॥ ১৪॥ ৪॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
জরাবোধ তদ্বিবিড্‌ঢি ৰিশেৰিশে যজ্ঞিয়ায়।
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স্তোমং রুদ্রায় দৃশাকম্॥ ১৫॥ ৫॥

বিবৃতিঃ। হে জরাবোধ! বিশে বিশে (যজমানরূপপ্রজানুগ্রহায়) যজ্ঞীয়ায় (যজ্ঞানুষ্ঠানসাধনার্থং) তৎ (দেবযজনং) বিবিড্‌ঢি (প্রবিশ) রুদ্রায় (তুভ্যং) দৃশীকং স্তোমং করোতি যজমান ইতি শেষঃ।

৪ ৫ ১ – ১ – ১
গেয়গানম্। জারা। বোধা২বোধো২। তদ্বিবিধায়ি।
২ ১ – ১ ২ ৫ ১ ২ ১
ৰিশেৰায়িশে২। যজ্ঞা২৩। য়ায়া৩৪ঔহোবা। স্তোম২ং রুদ্রায়
২ ১
দশীকাম্॥ ২৫॥

৫ ৪ ৫ ১ ২ ১ ২ ১ ২
জরাবোধোৰা। তাদ্বিৰিড্‌ঢায়ি। ৰিশায়াবা২৩রিশে।
২ ১ ৭ ৪ ৫ ৩ ২
যজ্ঞিয়ায়া। স্তোমাহ২ংরুদ্রা২য়াহ। দৃশীকো৩৪৫ ই।
ডা॥ ২৬॥ ৫॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ পঞ্চমী। হে জরাবোধ! জরয়া স্তুত্যা বোধ্যমানাগ্নে! ৰিশেৰিশে তত্তদ্‌যজমানরূপপ্রজানুগ্রহার্থম্। যজ্ঞিয়ায় যজ্ঞসম্বন্ধ্যনুষ্ঠানসিদ্ধ্যর্থম্ তদ্ দেৱ-যজনম্। ৰিৰিড্‌ঢি প্রৱিশ। যজমানোঽপি রুদ্রায় ক্রূরায়াগ্নয়ে

ত্বুভ্যম্। দৃশাকং দর্শনীয়ম্ সমীচীনং স্তোমং স্তোত্রং করোতীতি (স্যাদ
অত্র যাস্ক এবং ব্যাখ্যাতবান্ ;—জরা স্তুতিঃ জরতেঃ স্তুতিকর্ম্মণঃ তদ্বোধ
বোধয়িতরিতি বা। তদ্ বিবিড্ঢি তৎ কুরু। মনুষ্যস্য যজমানায়। স্তে
রুদ্রায় দর্শনীয়ম্-ইতি জরাবোধ! জৄষ্ বয়োহানৌ অত্র তু স্তুত্যর্থঃ। 'ষিদ্‌ভি
দাদিভ্যোঽঙ্, ইত্যঙ্প্রত্যয়ঃ অতষ্টাপ্। জরয়া স্তুত্যা বোধো যস্যাসৌ জরা-
বোধঃ। যদ্বা জরয়া বোধ্যতে ইতি জরাবোধঃ কর্ম্মণি আমন্ত্রিতাদ্যুদাত্তত্বম্।
বিবিড্ঢি বিশ্ প্রবেশনে লোটো হিঃ বহুলং ছন্দসি-ইতি শপঃ শ্লুঃ
অভ্যাস-হলাদিশেষৌ হুঝল্ভ্যোহের্দ্ধিঃ-ইতি হের্দ্ধিরাদেশঃ যত্বষ্টুত্বে। যদ্বা
বিষ্ল ব্যাপ্তাবিত্যস্য লোণ্মধ্যমৈকবচনে অভ্যাসস্য গুণাভাবঃ। বিশেবিশে,
'সাবেকাচ'-ইতি চতুর্থ্যা উদাত্তত্বম্ অনুদাত্তঞ্চ-ইত্যাম্রেড়িতানুদাত্তত্বম্।
যজ্ঞিয়ায় 'যজ্ঞর্ত্বিগ্ভ্যাং ঘখঞৌ'-ইতি ঘঃ। দৃশীকম্, 'অনিদৃশীভ্যাঞ্চেতি'
কীকন্ নিত্ত্বাদাদ্যুদাত্তঃ॥

হে স্তবার্হ অগ্নি! যজমান রূপ প্রজাবর্গের প্রতি অনুগ্রহ প্রকাশের নিমিত্ত যজ্ঞানুষ্ঠানসাধনার্থ সেই দেবযজনস্থানে প্রবেশ কর এবং যজমানগণও তোমার রুদ্ররূপ দর্শনোপযোগী সমীচীন স্তব করিতে প্রবৃত্ত হইয়াছে।

টীপ্পনী। অজীগর্ত্তকুলোৎপন্ন শুনঃশেফ ঋষি ত্রয়োদশ ঋক্ সংগ্রহ করিয়া একটি সূক্ত প্রকাশকরেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তের দশম ঋক্, অতএব শুনঃশেফই এই মন্ত্রের ঋষি এবং ছন্দ গায়ত্রী, আর প্রাতরনুবাকসম্বন্ধী আগ্নেয় যাগে এই মন্ত্র ব্যবহৃত হয়, সুতরাং ইহাও আগ্নেয় মন্ত্র। এই মন্ত্র মূলক তিনটি গান আছে, তাহার দুইটি এইস্থানে প্রকাশ করাগেল, অপর একটি উহ গানে প্রকাশিত হইবে।

অর্থান্তরং। স্বসৄণাং ঈশ্বরনমস্কারপ্রকারমাহ। হে জরাবোধ! জরা-শব্দেন। স্তুতি র্জরাবস্থা বয়োহানিশ্চ প্রতি পাদ্যতে। জরায়াঃ স্তুতের্ব্বোধো যস্য সঃ তথোক্তঃ অস্মৎস্তবাভিপ্রায়জ্ঞ ইতি যাবৎ। অথবা জরায়াঃ অস্মাকং জরাবস্থায়াঃ বোধো যস্য স তথোক্তঃ অস্মাকং জরাবস্থাভিজ্ঞ ইতি ভাবঃ। পক্ষে জরায়াঃ বয়োহানে র্ব্বোধোযস্য সঃ আয়ুষ্কালাভিজ্ঞঃ সংগ্রামমূর্দ্ধনি অকালকাল-কবলপতিতানন্তপ্রাণিবৃত্তান্তাভিজ্ঞ ইতি যাবৎ! তৎসম্বোধনমিত্যর্থঃ। ঈশ্বর এবার্থাৎ সম্বধ্যতে। যজ্ঞিযায় যুদ্ধযজ্ঞসম্বন্ধিনাং বিশেবিশে প্রতি মানবানাং

বণে রুদ্রায় রুদ্রনাম্না প্রসিদ্ধস্য তব তুষ্ট্যর্থং দৃশীকং দৃশ্যমানং স্তোমং কুর্ম্ম ইতিশেষঃ। তৎ স্তোত্রং বিড্‌ঢি জানীহীত্যর্থঃ।

সেনাপতি অগ্নিঋষির ভগিনীগণ কিরূপে ঈশ্বরের স্তব করিতেছেন, তাহাই এই মন্ত্রার্থে প্রকাশ পাইতেছে। হে ঈশ্বর! তুমি আমাদিগের স্তুতির অভিপ্রায় জান, আমরা যে জরাবস্থায় পতিত আছি, তাহাও তোমার বিদিত আছে, রণস্থলে যে শত শত প্রাণী অকালে কালকবলে পতিত হইতেছে, তাহাও তোমার জ্ঞাত আছে। এইক্ষণ যুদ্ধযজ্ঞসম্বন্ধীয় প্রতি মানবের মঙ্গলকামনায় রুদ্রনামে প্রসিদ্ধ তোমার তুষ্টিসাধনমানসে আমরা এই স্তব করিতেছি।

মাধবাচার্য্যের বিবৃতি অনুসারে এই মন্ত্রের অন্য প্রকার অর্থ হয়। মাধবাচার্য্য একটি ইতিহাস দর্শাইয়া এই মন্ত্রের অন্য প্রকার অর্থ করিয়াছেন। অগ্নি ঋষি শুনঃশেফ নামক ঋষিকে বলিয়াছিলেন, অহে শুনঃশেফ! তুমি পশুপতি রুদ্র দেবের স্তবকর, তখন শুনঃশেফ বলিলেন, অহে অগ্নি! আমি রুদ্রের স্তব জনিনা, সুতরাং তুমি রুদ্রদেবকে স্তব কর, ইহাই এই মন্ত্রার্থে প্রকাশ পায়। হে জরাবোধ তুমি আমাকে যাহা বলিলে তাহা তুমিই জান। রুদ্র সন্তোষসাধনার্থ যে স্তব করিতে হয়, তাহা আমি জানিনা॥ ১৫ ॥ ৫ ॥

২ ৩ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
প্রতি ত্যঞ্চারুমধ্বরং গোপীথায় প্রহূয়সে।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
মরুদ্ভিরগ্ন আগহি। ১৬ ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে যোযজ্ঞঃ ইত্যধ্যাহার্য্যং। চারুঃ ত্যং অধ্বরং প্রতি গোপীথায় (সোমপানায়) প্রহূয়সে। মরুদ্ভিঃ (দেবৈঃ সহ) আগহি অস্মিন্নধ্বরে ইতি শেষঃ।

২ ১ ৪ ৫ ২ ১
গেয়গানম্। প্রতিত্যা২৩ঞ্চারুমধ্বরাম্। গোপীথা।
২৩ ৪ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২
যা২। প্রাহূয়া২৩৪সায়ি। মরুদ্ভিঃ। আগ্না আগহা। ঔ৩
৪ ৫ ৪
হোৱা হো২৫ই। ডা। ২৭ ॥ ৬ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ ষষ্ঠী। ত্যচ্ছব্দঃ সর্ব্বনামতচ্ছব্দপর্য্যায়ঃ। হে অগ্নে! যো যজ্ঞঃ চারুঃ অঙ্গবৈকল্যরহিতঃ। ত্যং তথাবিধম্ চারুম্ অধ্বরম্ প্রতি

লক্ষ্য। গোপীথায় সোমপানায। প্রহূযসে প্রকর্ষেণ ত্বং হূয়সে। তস্মাদস্মিন্নধ্বরে ত্বং মরুদ্ভির্দেববিশেষৈঃ সহ আগহি আগচ্ছ। সেয়মৃগ্ যাস্কেনৈবং ব্যাখ্যাতা ‘তং প্রতি চারুমধ্বরং সোমং পানায় প্রহূয়সে—সোঽগ্নির্ম্মরুদ্ভিঃ সহাগচ্ছ’-ইতি।

হে অগ্নি! যে যজ্ঞ অতি উৎকৃষ্ট, অর্থাৎ যাহাতে অঙ্গবৈকল্যাদি কোনরূপ দোষসম্পর্ক নাই, সেই যজ্ঞে সোমপান করিবার নিমিত্ত তুমি প্রকৃষ্টরূপে আহূত হইয়া থাক, অতএব এই যজ্ঞে দেবগণের সহিত আগমন কর।

টীপ্পনী। কণ্বংশোৎপন্ন মেধাতিথি ঋষি কতিপয় ঋক্ সংগ্রহকরিয়া একটি স্থক্ত প্রকাশকরেন, এইটি সেই স্থক্তের প্রথম মন্ত্র। ইহার ছন্দ গায়ত্রী। এই মন্ত্রে দেবগণের সহিত অগ্নির আগমন প্রার্থিত হইয়াছে, অতএব অগ্নিই এই মন্ত্রের দেবতা এবং ইহাকে আগ্নেয় বলা যায়। এই মন্ত্রমূলক একটি মাত্র গেয়গান প্রসিদ্ধ আছে।

অর্থান্তরং। সেনাপতেঃ প্রেরকস্যোক্তিরিয়ং। হে অগ্নে সেনাপতে! ত্যং তং অধ্বরং রণানুষ্ঠানং চারুং সুসম্পন্নং জ্ঞাত্বা ইতি শেষঃ। গোপীথায় গোঃ সোমস্য পীথং পানং তস্মৈ সোমরসপানায়েত্যর্থঃ। জয়িনোঽভিনন্দনার্থং পানামোদনং প্রসিদ্ধমিতি যাবৎ। প্রহূয়সে সম্যগাহূতোসি। মরুদ্ভিঃ সৈন্যৈঃ সহ প্রত্যাগহি আগচ্ছ ত্বমধ্বরমিতি শেষঃ। আদিস্থিতস্য প্রতিশব্দস্য আগহীত্যনেন সম্বন্ধঃ।

কোন প্রেরক সেনাপতিকে বলিতেছেন, হে সেনাপতি অগ্নি! এই যুদ্ধ ব্যাপার সুসম্পন্ন হইয়াছে, তুমি ইহা নিশ্চয় জানিয়া এইক্ষণ সেনাগণের সহিত সোমরসপানার্থ আগমন কর। যুদ্ধজয় হইলে জয়ীপক্ষে পানামোদ আধুনিক নহে, ইহা প্রসিদ্ধই আছে। ১৬॥ ৬॥

২ ৩২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অশ্বন্ন ত্বা বারবন্তং বন্দধ্যা অগ্নিন্নমোভিঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সম্রাজন্তমধ্বরাণাম্॥ ১৭॥ ৭॥

বিবৃতিঃ। অধ্বরাণাং সম্রাজং তং অগ্নিং ত্বা নমোভিঃ বন্দধ্যৈ বয়মিতি শেষঃ। বারবন্তং অশ্বং ন (সুকেশং অশ্বমিব) ইবার্থে নঞ্। অশ্বো যথা মশকমক্ষিকাদীন্ পুচ্ছৈর্নিবারয়তি তথা ত্বমপ্যস্মদ্বিরোধিনো নিবারয়সীত্যর্থঃ।

৬ গেয়গানম্। আশ্বা। ঔহো২৩৪ৱা। নাত্বা। ঔহো২৩৪ৱা ৱারবন্তং বন্দধ্যা। অগ্না। ঔহো২৩৪ৱা। নমোভিঃসম্রাজন্তাম্। আধ্বরাণাম্। ঔ২৩হোৱা। হো৫ই। ডা ॥ ২৮ ॥

অশ্বন্নত্বাবারবন্তাম্। ৱন্দধ্যা অগ্নিন্নমোভায়িঃ। সম্রাজম্। তমাধ্বরা৩ঔহোৱা। ইহা২৩৪হাই। ঔহো৩১২। যা২৩৪ ঔহোৱা। ণা৩৪৫ম্ ॥ ২৯ ॥

অশ্বন্নত্বাঔহোহায়ি। ৱারাৱা২৩৪ন্তাম্। ৱন্দাধ্যা২৩৪ হায়ি। অগ্নায়িন্নমা৩৪ ঔহোৱা। ইহা২৩৪হায়ি। উহুৱা ২৩৪ভীঃ। সম্রাজ। ন্তাহমধ্বরা৩৪। ঔহোৱা। ইহা২৩৪ হায়ি। ঔহো৩১২৩৪। ণাম্। এহিয়া৬হা। হো২৫ই। ডা ॥ ৩০ ॥ ৭ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ সপ্তমী। অধ্বরাণাং যজ্ঞানাং সম্রাজম্ তং সম্রাট্-স্বরূপং স্বামিনম্ অগ্নিম্ ত্বাং নমোভিঃ স্তুতিভিঃ ৱন্দধ্যৈ ৱন্দিতুং প্রবৃত্তাঃ ইতি শেষঃ। অগ্নের্দৃষ্টান্তঃ—ৱারবন্তং ৱালযুক্তম্। অশ্বং ন অশ্বমিব। অশ্বো যথা বালৈর্ব্যথকান্ মশকমক্ষিকাদীন্ পরিহরতি তথা ত্বমপি জ্বালাভিরস্মদ্বিরোধিনঃ পরিহরসীত্যর্থঃ।

আমরা যজ্ঞসমূহের সম্রাট্ স্বরূপ অগ্নিকে বিবিধস্তুতিবাক্যে অভিবাদন করিতে প্রবৃত্ত হইয়াছি। কেশ বিশিষ্ট অশ্ব যেমন স্বীয় কেশদ্বারা দংশক মশকমক্ষিকাদি বিতাড়িত করিয়া দেয়, তুমিও সেইরূপ স্বীয় প্রতাপদ্বারা আমাদিগের বিপক্ষগণকে বিদূরিত করিতেছ।

টীপ্পনী। অজীগর্ত্ত বংশোদ্ভব শুঃশেফ ঋষি যে ত্রয়োদশ ঋক্ সংগ্রহ করিয়া একটি সূক্ত প্রকাশকরেন, এইটি সেই সূক্তের প্রথম মন্ত্র। অতএব শুনঃ

শেফই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহা গায়ত্রী ছন্দে প্রগঠিত। অগ্নিই এই মন্ত্রের দেবতা এবং ইহাও আগ্নেয় মন্ত্র। এই মন্ত্রের ৫টি গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে ৩টি এই স্থলে প্রকাশিত হইল এবং অবশিষ্ট দুইটি উহগানে প্রকাশিত হইবে।

অর্থান্তরং। রণবিজয়িনং প্রত্যাগতমগ্নিমভিনন্দয়তি। বারবন্তং সুস্কন্ধং সুকেশঞ্চাশ্বং ন তথাবিধাশ্বারূঢ়ং অধ্বরাণাং যুদ্ধযজ্ঞানাং সম্রাজং সর্ব্বাধ্যক্ষং অগ্নিং সেনানায়কং ত্বাং নমোভিঃ বন্দধ্যৈ অভিবন্দয়ামঃ বয়মিতি শেষঃ।

সুকেশ ও সুস্কন্ধ অশ্বে সমারূঢ় রণপ্রত্যাগত যুদ্ধব্যাপারের সর্ব্বাধ্যক্ষ সেনাপতি অগ্নি ঋষিকে নমস্কারপুরঃসর অভিনন্দন করিতেছি। ১৭ ॥ ৭ ॥

৩ ১ ২ ৩১ ২
ঔর্ব্বভৃগুবচ্ছুচি-মপ্নবানবদাহুবে।
৩ ১ ২৩১২
অগ্নিং সমুদ্রবাসসম্ ॥ ১৮॥ ৮ ॥

বিবৃতিঃ। সমুদ্রবাসসং অগ্নিং ঔর্ব্বভৃগুবৎ (ঔর্ব্ববংশীয় ভৃগুঋষিবৎ) অপ্নবানবৎ (অপ্নবানকঋষিবৎ) শুচিং অগ্নিং আহুবে। (আহ্বয়ামি) অহমিতি শেষঃ।

৫ ৪ ৩ ৫ ১ ২
গেয়গানম্। ঔর্ব্বভৃগুবৎ। ঔহায়ি। শূ২৩৪চীম্। আপ্ন-
১ — ১২১ ১ — ১ ১২২ ২১
বানবদা২হবা২য়ি। হুবওয়ি। অগ্নাহ্নয়িং১সমু২সমুও। দ্রবা-
২ ১১১১
সসা ৩১ উবা২৩৪৫ ॥ ৩১ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ অষ্টমী। সমুদ্রবাসসং সমুদ্রমধ্যবর্ত্তিনং বাড়বম্। শুচিং শুদ্ধং অগ্নিম্। ঔর্ব্বভৃগুবৎ যথা ঔর্ব্বভৃগুঃ। অপ্নবানবৎ যথা অপ্নবানঃ। তথা আহুবে অহমাহ্বয়ামি।

যেমন ঔর্ব্ববংশীয় ভৃগু ~~ঋষি~~ ও অপ্নবান~~নামক~~ ঋষি শুচি বলিয়া প্রসিদ্ধ, সেইরূপ বিশুদ্ধ সমুদ্র-মধ্যবর্ত্তী বাড়বাগ্নিকে সমক্ষে আহ্বান করিতেছি।

টীপ্পনী। ভৃগুবংশীয় প্রয়োগনামা ঋষি যে দ্বাবিংশতি ঋক্ চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহ করিয়াছেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তেরই অন্তর্গত, অতএব প্রয়োগনামা ঋষিই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার ছন্দের নাম গায়ত্রী ছন্দ। আর প্রাতরনুবাকের আগ্নেয় ক্রতুতে এই মন্ত্র প্রযুক্ত হয়, অতএব ইহাও আগ্নেয়

মন্ত্র। এই মন্ত্রমূলক দুইটি গান আছে, তাহার একটি এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর গানটি উহগান গ্রন্থে প্রকাশ হইবে।

অর্থান্তরং। পুরা সামুদ্রমগ্নিমাহৃত্য কিমপ্যালৌকিকং কার্য্যং সাধয়ন্তিস্ম্ঃ তদেব বিবৃণোতি। যথা বাষ্পবৈদ্যুতাদিভিঃ সমুত্তেজিতশরফলকৈ রাহবাদা বাগ্নেয়াস্ত্রব্যাপারো বিহিত স্তথা বাড়বাগ্নিমপি সমুদ্রাদাহৃত্য লোকাতীতং কার্য্যমকার্ষীদিতি ভাবঃ।

যেমন পূর্ব্বকালে বাষ্পসহকারে ও শরফলকাদিতে বিদ্যুতাগ্নি সংযোগে যুদ্ধাদিতে আগ্নেয়াস্ত্র ব্যবহৃত হইত, সেইরূপ সমুদ্র হইতেও বাড়বাগ্নি আহরণ করিয়া নানা প্রকার অলৌকিক কার্য্য সাধন করিতেন, ইহাই এই মন্ত্রার্থে জানা যায়। ১৮॥ ৮॥

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ১
অগ্নিমিন্ধানো মনসা ধিয়ং সচেত মর্ত্ত্যঃ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অগ্নি মিন্ধে বিবস্বভিঃ॥ ১৯॥ ৯॥

বিবৃতিঃ। মর্ত্যঃ অগ্নিমিন্ধানঃ (কাষ্ঠৈঃ প্রজ্বলয়ন্) মনসা ধিয়ং সচেত (যথাকালং ভজেত) (পরং) বিবস্বভিঃ (ঋত্বিগ্‌ভিঃ) অগ্নিং ইন্ধে (প্রজ্বলয়তীত্যর্থঃ।

৫ ৪ ৫ ৪ ৫ ৫ ৩ ৪
গেয়গানম্। অগ্নিমিন্ধানোমনসৌ। হোহোবাহাই। ধীয়ং
৫ ২ ১ ১ ১
সচেতমৌ। হো৩হা৩। হো২৩৪র্ত্তিয়াঃ। অগ্নায়েৎম্।
১ ৫ ২ ১ ৩ ১ ১ ১ ১
আয়িন্ধা২৩৪ ঔহোবা। বিবস্বভী২৩৪৫ ঃ॥ ৩২॥ ৯॥

সায়ণভাষ্যম্। মর্ত্ত্যঃ মনুষ্যঃ অগ্নিমিন্ধানঃ কাষ্ঠৈঃ প্রজ্বলয়ন্ মনসা এব শ্রদ্দধানঃ ধিয়ং কর্ম্ম সচেত কালে ভজেত। বিবস্বভিঃ ঋত্বিগ্‌ভিঃ অগ্নিম্ এব ইন্ধে প্রজ্বলয়তি। ছন্দসৃচানাম "ঈধে"—ইতি পাঠঃ॥

মানসিক শ্রদ্ধাযুক্ত ও সংযতচিত্ত মনুষ্যগণ কাষ্ঠাদিদ্বারা অগ্নিকে প্রজ্বালিত করিয়া যথাকালে স্ব স্ব কর্ম্মানুষ্ঠান করিবে এবং ঋত্বিগ্‌বর্গ সেই অগ্নি প্রদীপ্ত করিয়া দিবেন।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ ও দেবতা পূর্ব্ববৎ জানিবে। অত্রি ঋষি এই মন্ত্রের একটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছিলেন।

অর্থান্তরং। অগ্নিমিন্ধানঃ অগ্নিপ্রজ্বালনকামী মর্ত্যঃ ধিয়ং স্ববুদ্ধিপ্রয়োগং করোতি। ইদানীন্তু বিবস্বভিঃ সূর্য্যালোকৈঃ অগ্নিং ইন্ধে প্রজ্বালয়তি।

পূর্ব্বকালে অগ্নি প্রজ্বলিত করিতে হইলে মানবগণ আপন বুদ্ধি বলেই নানা প্রকার কৌশল করিয়া অগ্নি জ্বালিতেন, ইদানীং কেবল সূর্য্যের কিরণ সহকারেই অগ্নি প্রজ্বালন কার্য্য হইয়া থাকে। পূর্ব্বে মুনিরা নানা উপায়েই অগ্নি জ্বালিতে পারিতেন, তাঁহারা বিদ্যুতাগ্নি ও আতপাগ্নি সহকারে অন্নপচনাদি করিতেন, এখন প্রস্তরপ্রক্রিয়া বিশেষে অগ্নি উৎপন্ন হইয়া থাকে। ১৯ ॥ ৯ ॥

২ ৩২৩ ১২৩ ১ ২ ৩২
আদিৎ প্রত্নস্য রেতসো জ্যোতিঃ পশ্যন্তি ৰাসরম্।
৩ ১ ৩ ৭ ২ ৩২
পরো যদিধ্যতে দিৰি ॥ ২০ ॥ ১০ ॥

বিবৃতিঃ। পরোদিবি (স্বর্গলোকাদুপরি) যৎ (যদা) ইধ্যতে (দীপ্যতে) অগ্নিরিতিশেষঃ। আদিৎ (অনন্তরমেব) প্রত্নস্য বাসরং জ্যোতিঃ পশ্যন্তি। মানবা ইতি শেষঃ।

৪ ৪ ১
গেয়গানম্। আদিৎপ্রত্না৫স্য রেতসাঃ। জ্যোতিঃ
— ১ ২১ — ১ ২ ১
শশ্যন্তি ৰাসা২ রাম্। পরায়া২ দিধ্যতাই দিৰি। হোই।
২ ১ ২ ১
হোই। ঔহো ঔহোৰা২৩৪৫ হা উ। ৰা ॥ ৩৩ ॥ ১০ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ দশমী। পরোদিবি দিবঃ পরস্তাৎ ব্যত্যয়েন সপ্তমী। বহ্বৃচানাং দিৱেতি তৃতীয়ান্তেন ব্যত্যয়ঃ। দিবি দ্যুলোকস্যোপরি যদ্ যদা অয়ং বৈশ্বানরোঽগ্নিঃ সূর্য্যাত্মনা ইধ্যতে দীপ্যতে আদিৎ অনন্তরমেব প্রত্নস্য চিরন্তনস্য রেতসঃ গন্তুঃ রী গতিরেষণয়োঃ অস্মাৎ সুরীভ্যাং তুড়্রেত্যসুন্ তুড়াগমশ্চ। যদ্বা রেতস ইত্যুদকনাম রেতস্বিন উদকবতঃ সামর্থ্যাম্মত্বর্থো লক্ষ্যতে। ঈদৃশস্যেন্দ্রস্য সূর্য্যাত্মনঃ বাসরং নিয়ামকং বাসরস্য নিৱাসহেতুভূতং বা। জ্যোতিঃ দ্যোতমানং তেজঃ। পশ্যন্তি সর্ব্বে জনাঃ। যদ্বা বাসরমিত্যত্যন্তসংযোগে দ্বিতীয়া কৃৎস্নমহঃ উদয়প্রভৃত্যস্তময়াৎ জ্যোতিঃ পশ্যন্তীত্যর্থঃ। ইসুসোঃ সামর্থ্যে ইতি ৱিসর্জ্জনীয়স্য ষত্বন্।

যে কালে সূর্য্যলোকের উপরি বৈশ্বানর অগ্নি সূর্য্যরূপে প্রদীপ্ত হইয়াছিলেন, তৎপরেই চিরগতিশীল সূর্য্যাত্মক ইন্দ্রের বাসের হেতুভূত প্রকাশমান জ্যোতিঃ সকলে দেখিতে পাইল।

টীপ্পনী। কণ্বংশোৎপন্ন বৎস ঋষি যে ৪৮টি ঋক্ সংগ্রহকরিরা একটি সূক্ত প্রকাশ করেন, এইটি সেই সূক্তের ত্রিংশমন্ত্র। অতএব বৎসই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহারও গায়ত্রী ছন্দঃ এবং অগ্নি দেবতা। মহাব্রতনামক যজ্ঞে এই মন্ত্রের ব্যবহার হয়। এই মন্ত্রমুলক একটি মাত্র গেয়গান দৃষ্ট হয়।

অর্থান্তরং। দিবি দ্যুসমীপে পরঃ পবস্তাদন্তরীক্ষে যৎ বাসরং চঞ্চলং জ্যোতিঃ পশ্যন্তি সর্ব্বে ইতি শেষঃ। প্রত্নস্য রেতসঃ জলসংঘাতস্য মেঘস্য সংঘর্ষণেন আদিৎ নিশ্চয়েন ইধ্যতে প্রকাশতে অর্থাত্তজ্জ্যোতিরিত্যর্থঃ।

স্বর্গলোকের সমীপে অন্তরীক্ষে যে চঞ্চল জ্যোতি দেখিতে পাওয়া যায় ঐ জ্যোতি নিশ্চয়ই জলসঞ্চয়রূপ মেঘের সংঘর্ষণে প্রকাশ পায়। মাধবাচার্য্যের বিবরণেও এইরূপ অর্থ দেখা যায়। ২০ ॥ ১০ ॥

ইতি দ্বিতীয় দশতী।

অথ তৃতীয় দশতী।

৩ ১ ২ ৩ ১২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অগ্নিং বো বৃধন্তমধ্বরাণাং পুরুতমম্।
২৩ ২ ৩ ১ ২
অচ্ছা নপ্ত্রে সহস্বতে ॥ ২১ ॥ ১ ॥

বিবৃতিঃ। হে ঋত্বিজ ইত্যধ্যাহার্য্যং বঃ (যুয়ং) বিভক্তিব্যত্যয়শ্ছান্দসঃ। অধ্বরাণাং (অহিংস্যানাং বলিনাং) সহস্বতে (বলবন্তং) নপ্ত্রে (বন্ধুং) দ্বিতীয়ার্থে চতুর্থী। বৃধন্তং পুরুতমম্ অগ্নিং অচ্ছা গচ্ছত ইতি শেষঃ।

৫ ৪ ৫ ১
গেয়গানম্। অগ্নিং বোবৃধান্তাম্। অধ্বরাণাম্।
২ ২ ২ ১ — ১ ২ ১ ৫
পুরুতামৌ। হোবা৩হা ৩। আচ্ছা২নাপ্ত্রে২৩। সহো২৩৪বা।
৪ ৫
স্বা৫তো৬হাই ॥ ৩৪ ॥

৫ ৫ ১ ২

অগ্নিং ৰা৬এ। ৰৃধন্তাম্। অধ্বরাণাম্। পুরুতমমচ্ছা২

১ ৩

হো১ই। না২৩প্ত্রে। সহাস্বা২৩৪৫ তা৬৫৬ই। ঈ২৩৪

৫

তী॥ ৩৫ ॥

৫ ৪ ৫ ৪ ১ ২ ১ ২

অগ্নিং বঃ ওহাই। বৃধা২৩ন্তাম্। অধ্বরাণাম্। পুরূ১

২ ৩ ৩ ৫ ১ ২ ২ ১ ১

তা৩মাম। অচ্ছানপ্ত্রো২৩৪হাই। সাহা৩হা। স্বতা। ঔ৩

৪ ৫ ৪

হোবা। হো৫ই। ডা॥ ৩৬॥ ১॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ তৃতীয় খণ্ডে ;—সৈষা প্রথমা। অধ্বরাণাং অহিংস্যানাং বলিনাম্ নপ্ত্রে ৰন্ধুম্ সহস্বতে বলৱন্তম্ ৰিভক্তিব্যত্যয়ঃ। বৃধন্তং জ্বালাভির্ব্বর্দ্ধমানম্। পুরুতমং অতিশয়েন ৰহুমগ্নিম্। হে ঋত্বিজঃ! ৰঃ যূয়ম্ অচ্ছা অভিগচ্ছত॥ ১॥

হে ঋত্বিগ্‌গণ! তোমরা অহিংসনীয় বলীদিগের বন্ধুস্বরূপ ৰলশালী শিখা সমূহে বর্দ্ধনশীল অতিবিপুল অগ্নিকে সর্ব্বতোভাবে সেবা কর।

টীপ্পনী। ভৃগুগোত্রীয় প্রয়োগনামা ঋষি এই মন্ত্র প্রকাশ করেন, অতএব তিনিই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার গায়ত্রী ছন্দঃ এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রমূলক ৫টি গান আছে, তাহার ৩টি এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর দুইটি উহ গান গ্রন্থে প্রকাশ করা যাইবে। ২১॥ ১॥

৩ ২ ৩ ১২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ২ ১২

অগ্নি স্তিগ্মেন শোচিষা যংসদ্ ৰিশ্বং ন্যত্রিণম্।

৩ ১ ২ ৩ ২

অগ্নি র্নো ৰংসতে রয়িম॥ ২২॥ ২॥

বিবৃতিঃ। অগ্নিঃ তিগ্মেন শোচিষা বিশ্বং অত্রিণং (রক্ষঃপ্রভৃতীন্) নিয়ংসৎ ন্যত্রিণমিতি নিশব্দেন সম্বন্ধঃ (নিহতং করোতু) অপিচ নঃ অস্মভ্যং রয়িং (ধনং) বংসতে (দদাতু)।

২ ২ ৩ ৫ ২ ১

গেয়গানম্। আগ্না৩২৩৪ৰা। তিগ্মেনা৩শা। চাই-

২ ৫ ১ ২ ৫ ১
যাও ২৩৪ ৱা। য়াংসাও২২৪ৱা। ৱা ইশ্বানিয়া। ত্রাই-
২ ৩ ৫ ২ ১ ৪ ৩ ২
ণাও ২৩৪ৱা। অগ্নির্নো২ৱংসতেরয়ী১ম্॥ ৩৭॥

৪ ৫ ৪ ৫ ৩ ৫ ২ ১ ৩ ৫ ১
ওহা। ওগ্নীঃ। তা২৩৪ইগ্মে। নাশোচা৩২৪ ইষা। য়ং
৩ ৫ ২ ৩ ৫ ২ ১ ১ ৩
সা ঃদ্বা২৩৪ইশ্বাম্। নিয়ত্রা২৩৪ইণাম্। অগ্নির্নো২। ৱা২ংসা২
৩ ৫ ৩ ৫
তা২৩৪ঔহোবা। রা২৩য়ীম্॥ ৩৮॥

৫ ৪ ৫ ৪ ৫ ৪ ৫ ৪ ১ —
অগ্নিস্তিগ্মেনশোচিষা। ইহা। য়হংসদ্বিশ্বং ন্যত্রিণা২ম্।
১ ২ ১ — ১ ২ ১ ৫ ৫
ইহা। অগ্নির্নো২ৱংসতা২ই। ইহা৩রা২৩৪য়ো৬হাই ৬॥৩৯।২।

সায়ণভাস্যম্। অথ দ্বিতীয়া। ভরদ্বাজঋষিঃ। অয়ম্ অগ্নিঃ তিগ্মেন তীক্ষ্ণেন শোচিষা তেজসা বিশ্বং সর্ব্বম্ অত্রিণং অত্তারম্ রাক্ষসাদিকম্ নিয়ংসৎ নিহন্তু। বহ্বৃচা অনুস্বারস্থানে আকারং কৃত্বা 'য়াসৎ' ইতি পঠন্তি। অপিচ নঃ অস্মভ্যম্ অগ্নিঃ রয়িং ধনম্, বংসতে দদাতু। 'বংসতে'-ইতি ছন্দোগাঃ। 'বনতে' ইতি বহ্বচাঃ॥

অগ্নি তীব্রতরতেজঃপ্রভাবে সমস্ত রাক্ষসাদি হিংস্র জন্তু বিনাশ করুন এবং ঐ অগ্নি আমাদিগকে ধন দান করুন।

টীপ্পনী। বৃহস্পতিবংশীয় ভরদ্বাজ ঋষি প্রাতরনুবাক সন্ধী আগ্নেয় ক্রতুতে যে সূক্ত ব্যবহার করেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তের অষ্টাবিংশমন্ত্র। অতএব ভরদ্বাজই ইহার ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্র মূলক তাঁ গেয়গান দৃষ্ট হয়। ২২॥ ২॥

২ ১ ৩২ ৩১ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩১ ২
অগ্নে মৃড় মহাং অস্যয় আ দেৱয়ুং জনম্।
১ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ইয়েথ বর্হিরাসদম্॥ ২৩॥৩॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে মৃড় (সুখয়) ত্বমস্মানিতি শেষঃ। (সত্বং) মহান্ অসি। (যঃ ত্বং) অয়ঃ (গন্তা) দেবয়ুং জনং। বর্হিঃ আসদম্ (আসত্তুম্) আ ইয়েথ (আগচ্ছসি) ব্যবহিতেনঙা সম্বধ্যতে।

১ ৭ ৩২ ৩ ৫ ১
গেয়গানম্। অগ্নাইম্রড়া২ইং। মহাং আ২৩৪সী। অয়
৩২৩ ৫ ১ ৩২ ৪
আদা২ই। ৰয়ূঞ্জা২৩৪নাম্। ইয়েথবা২৩। হিরা৩ সা৫
দা৬৫৬ম্ ॥ ৪০ ॥

৩ ৪ ৪৩ ৪ ৫ ৩২ ৪৫ ৩৪৩ ৪ ৩৪৫
অগ্নেম্রড়মহাইং অসি। ওহা৩ওহা। অয়আদেবযুঞ্জনম্।
৩২ ৭৫ ২১ ২ ৩৪ ৪
ওহা৩ওহা। ইয়েথা২৩ব। হিরা ৩সা৫দা৬৫৬ম্। ৪১ ॥ ৩ ॥

সায়ণভাষ্যম। অথ তৃতীয়া হে অগ্নে! মৃড় অস্মান্ সুখয়। স ত্বং মহান্ অসি প্রভূতো ভবসি যঃ ত্বম্ অয়ঃ গন্তা। দেবয়ুং দেবানাং কাময়িতারম্। জনং যজমানম্ বর্হিঃ দর্ভম্ আসনং যজ্ঞে আসত্তুম্ আইয়েথ আগচ্ছসি অয়ঃ-ইতি ছন্দোগাঃ। য়য়ীম্-ইতি বহ্বৃচঃ॥

হে অগ্নি! তুমি আমাদিগকে সুখী কর, ,তুমি মহৎস্বভাবশালী ও গতিশীল, অতএব দেবগণের পরিতোষাভিলাষী যজমানের সমীপে দর্ভাসনে উপবেশন করিবার নিমিত্ত আগমন কর।

টীপ্পনী। গৌতমকুলোৎপন্ন বামদেব ঋষি জাতবেদস্য নামে একটি সূক্ত সংগ্রহকরিয়াছিলেন, এইটি সেই সূক্তের প্রথম মন্ত্র, অতএব বামদেবই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার গায়ত্রীচ্ছন্দঃ এবং দেবতা অগ্নি। অগ্নি ঋষি এই মন্ত্র অবলম্বন করিয়া দুইটি গান প্রকাশ করিয়াছেন। ২৩॥ ৩॥

২ ৩ ১২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অগ্নে রক্ষাণো অংহসঃ প্রতিস্ম দেৰ রীষতঃ।
১ ২ ৩ ১ ২
তপিষ্ঠৈরজরো দহ ॥ ২৪ ॥ ৪ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! নঃ (অস্মান্) অংহসঃ রক্ষা ত্বমিত্যন্বয়ঃ রক্ষ, দীর্ঘশ্ছান্দঃ। (অপিচ) হে দেব! অজরঃ (ত্বং) রীষতঃ তাপিষ্ঠৈঃ প্রতিদহস্ম।

৫ ২ ৪ ৫ ৪ ৫ ১ ২
গেয়গানম্। অগ্নেরা৩ক্ষাণো অংহসাঃ। প্রতিস্মদেৰ-
১ ২ ১ ২ ১ ২ ১
রিষা২৩তাঃ। তপাইষ্ঠা২৩ইরা। জরৌদা২৩হা২৪৩। ও
২৩৪৫ই। ডা ॥ ৪২ ॥ ৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ চতুর্থী। হে অগ্নে! ত্বং নঃ অস্মান্ অংহসঃ পাপাৎ রক্ষা পাহি। সংহিতায়াং দীর্ঘশ্ছান্দসঃ। অপিচ হে দেব দ্যোতমানাগ্নে! অজরঃ জরা-রহিতস্ত্বং রীষতঃ শত্রূন্ সংহিতায়াং দীর্ঘশ্ছান্দসঃ। তপিষ্ঠৈঃ তাপকৈস্তেজোভিঃ 'প্রতি দহস্ম' ভস্মীকুরু। স্মেতি সকারস্য সংহিতায়াং "প্রতি ষ্ম''-ইতি ষত্বং বহ্বৃচঃ কুর্ব্বন্তি ॥

হে অগ্নি! তুমি আমাদিগকে পাপ হইতে রক্ষা কর। হে দেব! অর্থাৎ সমধিক তেজঃশালী, তুমি জরাবিহীন, আমাদিগের হিংসাকারী শত্রুগণকে স্বীয় তেজঃপ্রভাবে ভস্মীভূত কর।

টীপ্পনী। মিত্রাবরুণবংশোদ্ভব বশিষ্ঠ ঋষি যে একটি সূক্ত সংগ্রহকরিয়াছিলেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তের অন্তর্গত, অতএব বশিষ্ঠই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি। অগ্নি ঋষি এই মন্ত্রমূলক একটি গান প্রকাশ করেন। ২৪ ॥ ৪ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ২ ৩ ১ ২
অগ্নে য়ুঙক্ষ্বা হি যে তৱাশ্বাসো দেৱ সাধৱঃ।
২৩ ১৩ ১২
অরং ৱহন্ত্যাশৱঃ ॥ ২৫ ॥ ৫ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে দেব! তব যে অশ্বাসঃ (অশ্বাঃ) সাধবঃ আশবঃ (শীঘ্রগামিনঃ) হি (যতঃ) অরং বহন্তি (অতঃ) যুঙক্ষ্ব তানশ্বানিতি শেষঃ।

৫ ২ ৪ ৫ ৪ ৫ ১ ১
গেয়গানম্। অগ্নেয়ূ৩হঙ্ক্ষ্বাহিয়েতৱা। অশ্বাসোদেৱসাধা
২ ১ ২ ১ ২ ১
২৩ৱাঃ। অরংৱা২৩হা। তিয়াশা২৩ৱা৩৪৩২ঃ। ও৩৪৫ই। ডা ॥ ৪৩ ॥ ৫ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ পঞ্চমী। হে দেব দ্যোতমান! অগ্নে! তান্ অশ্বান্ যুঙ্ক্ষ্ব আত্মীয়ে রথে যোজয়; বহ্বৃচস্তেস্তিরীয়াশ্চ ৱিকরণপ্রত্যয়স্য লোপং কৃত্বা যুক্ষ্ব-ইতি পঠন্তি। যে তব ত্বদীয়াঃ সাধৱঃ সাধকাঃ সুশীলা ৱা অশ্বাসঃ অশ্বাঃ আশৱঃ ক্ষিপ্রগামিনঃ অরম্ অলং পর্য্যাপ্তং ত্বদীয়ং রথং ৱহন্তি। ৱহন্ত্যাশৱঃ ইতি ছন্দোগাঃ! ৱহন্তি মন্তৱ-ইতি বহ্বৃচঃ।

হে অগ্নি দেব! তোমার যে সকল অশ্ব সাধুশীল ও শীঘ্রগামী, তাহারা

রথবহন কার্য্যে বিশেষ পটু, অতএব তুমি সেই সকল অশ্বকে আপন রথে সংযোজিত কর।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রটি বৃহস্পতি বংশোৎপন্ন ভরদ্বাজ ঋষিকর্ত্তৃক সংগৃহীত অষ্টচত্বারিংশৎ ঋগাত্মক সূক্তের ত্রিচত্বারিংশত্তম মন্ত্র, অতএব ভরদ্বাজই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্র মূলক ছয়টি গান আছে, তাহাদিগের মধ্যে একটি মাত্র এই স্থানে প্রকাশ করা গেল, অবশিষ্ট ৫টির ৩টি আরণ্য গানে এবং ২টি উহগান গ্রন্থে প্রকাশিত হইবে। ২৫ ॥ ৫ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
নি ত্বা লক্ষ্য ৰিশ্পতে দ্যুমন্তং ধীমহে ৰয়ম্।
৩ ১ ২
সুৰীরমগ্ন আহুত ॥ ২৬॥ ৬ ॥

ৰিবৃতিঃ। হে লক্ষ্য (উপাস্য) বিশ্পতে (নরপালক) আহুত অগ্নে! দ্যুমন্তং সুবীরং ত্বা (ত্বাং) বয়ং নিধীমহে। প্রথমোপাত্তেন নিশব্দেন সম্বন্ধঃ।

৫ ২ ৪ ৫ ১ ২ ১
গেয়গানম্। নিত্বা। হো৩ই। ন। ক্ষিয়া ৰাইশ্পতাই।
২ ১ ২ ১ ২ ৩ ৫ ৪ ২ ১২ ১
দ্যুমন্তম্। ধাই মাহেৰা ২৩৪ য়াম্। সুৰাহাই রামগ্নাও ২৩৪
৫ ৪ ৫
ৰা। হো৫তো ৬ হাই ॥ ৪৯ ॥ ৬ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ ষষ্ঠী। লক্ষ্য উপগন্তব্য লক্ষতির্ব্ব্যাপ্তিকর্ম্মা। বিশ্পতে ৰিশাং পতে। আহুত সর্ব্বৈর্যজমানৈরভিহুত! হে অগ্নে! দ্যুমন্তং দীপ্তিমন্তং সুৰীরং কল্যাণস্তোতৃকং ত্বা ত্বাং ৰয়ং নিধীমহে নিহিতবন্তঃ ধীমহে ইতি ছন্দোগাঃ। দেৱ ধীমহি-ইতি বহ্বৃচঃ।

হে উপাস্য দেব নরপালক আহুত অগ্নি! তুমি সাতিশয় দীপ্তিশালী এবং কল্যাণকর স্তবযোগ্য, অতএব আমরা তোমাকে স্থাপন করিতেছি।

টীপ্পনী। মিত্রাবরুণকুলোৎপন্ন বশিষ্ঠ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রমূলক একটি মাত্র গেয়গান আছে। ২৬ ॥ ৬ ॥

৩ ২৩ ২ ৩২ ৩১ ২ ৩ ২ ৩২
অগ্নিমূর্দ্ধা দিৰঃ ককুৎ পতিঃ পৃথিব্যা অয়ম্।
৩ ১
অপাং রেতাংসি জিন্বতি ॥ ২৭ ॥ ৭ ॥

বিবৃতিঃ। মূর্দ্ধা (স্থরপ্রধানঃ) দিবঃ ককুৎ পৃথিব্যাঃ পতিঃ অয়ং অগ্নিঃ অপাং রেতাংসি জিন্বতি।

৫ ৫ ১ — ১
গেয়গানম্। অগ্নির্মূর্দ্ধাদী৬বঃককূৎ। পাতীঃ২পার্থী২।
১ ১ — ১ — ১ ২ ১
বিয়া অয়াম্। আপাং২রাইতা২। সিজিন্বা২৩তা ৩৪ ই ও
২৩৪৫ই। ডা॥ ৪৫। ৭॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ সপ্তমী। মূর্দ্ধা দেবানাং শ্রেষ্ঠঃ দিবঃ দ্যুলোকস্য ককুৎ উচ্ছ্রিতঃ পৃথিব্যাঃ চ পতিঃ অয়ম্ অগ্নিঃ অপাং রেতাংসি স্থাবরজঙ্গমাত্মকানি ভূতানি জিন্বতি প্রীণয়তি।

স্বর্গলোকের ককুদের ন্যায় সমুদ্রচ্ছ্রিত দেবগণের প্রধান পৃথিবীর অধিপতি এই অগ্নি চরাচর সর্ব্বভূতকে প্রীতিযুক্ত করেন।

টীপ্পনী। অঙ্গিরোবংশোৎপন্ন বিরূপ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের ৫টি গেয়গান আছে, তন্মধ্যে একটি মাত্র এইস্থলে প্রকাশিত হইল, অপর চারিটি উহগান ও আরণ্য গান গ্রন্থে প্রকাশিত হইবে। ২৭॥ ৭॥

৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ইমমূষু ত্বমস্মাকং সনিং গায়ত্রং নব্যাংসম্।
১ ২ ৩ ২৩ ১ ২
অগ্নে দেবেষু প্রবোচঃ॥ ২৮॥ ৮॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! ত্বং অস্মাকং ইমমূষু (পুরোবর্ত্তি) সনিং (হবিঃ প্রদানং) নব্যাংসং গায়ত্রং (স্তুতিবাক্যং) দেবেষু প্রবোচঃ ইত্যন্বয়ঃ।

৫ ২ ১ ৫ ১ —
গেয়গানম্। ইমমূষু। ত্বমাস্মা২৩৪কাম্। সানী২
১ — ১ ২ ১ ২ ১ — ১ —
হোই। গায়া২হো ত্রন্নব্যা২৩ংসাম্। আগ্নে২হোই। দাইবা২
২ ১ ২ ১
হো। ষুপ্রাবো২৩চা৩৪২ঃ। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৪৬॥ ৮॥

সায়ণভাষ্যম্। অথাষ্টমী। হে অগ্নে ত্বম্ অস্মাকম্ অস্মৎসম্বন্ধিনম্। অস্মভ্যম ইতি তৈত্তিরীয়াঃ। ইমমূষু পুরোদেশেঽনুষ্ঠীয়মানমপি সনিং হবির্দানং নব্যাংস

বরতরং। নবীয়াংসম্ ইতি তৈত্তিরীয়াঃ। গায়ত্রং স্তুতিরূপং বচোঽপি দেবেষু দেবানাম্ অগ্রে প্রবোচঃ প্রব্রূহি।

হে অগ্নি! তুমি আমাদিগের এই অনুষ্ঠীয়মান হব্যপ্রদান এবং নূতনতর স্তুতিবাক্য দেবগণের সমীপে প্রকৃষ্টরূপে বল।

এই মন্ত্রটি অজীগর্ত্ত সংগৃহীত সূক্তের চতুর্থ ঋক্। অতএব অজীগর্ত্ত ইহার ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের দুইটি গেয়গান আছে, তাহার একটি এই স্থলে, অপরটি আরণ্যগানে দৃষ্ট হইবে। ২৮॥ ৮॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তং ত্বা গোপবনো গিরা জনিষ্ঠদগ্নে অঙ্গিরঃ।
৩ ২ ৩ ১ ২
স পাবক শ্রুধী হবম্॥ ২৯॥ ৯॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে তং ত্বা গোপবনঃ (ঋষি) গিরা জনিষ্ঠৎ। হে অঙ্গিরঃ (সর্ব্বতোগামিন) অঙ্গিরসন্তনয় ইতি বা হে পাবক! সঃ (ত্বং) হবং (আহ্বানং) গোপবনস্যেত্যর্থাৎ শ্রুধি (শৃণ্বিত্যর্থঃ)।

৫ ১ ৩ ৫ ২ ১
গেয়গানম্। তং ত্বাগোপা। বানো২গা২৩৪ইরা। জনা
২ ১ ৭ ৩ ৫ ২ ৩ ৫ ২ ২ ৩
ইষ্ঠদা। গ্নয়া২ঙ্গা২৩৪ইরাঃ। সপৌবাও২৩৪বা। কৌবাও
৫ ৪ ৪
২৩৪বা। শ্রুধী৫হবাম্। হো৫ই। ডা॥ ৪৯॥ ৯॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ নবমী। হে অগ্নে! তং ত্বা ত্বাং গোপবনঃ ঋষিঃ গিরা স্তুত্যা জনিষ্ঠৎ জনয়তি বর্দ্ধয়তি। স্তূয়মানা হি দেবতা বর্দ্ধন্তে। তাদৃশাগ্নে! অঙ্গিরঃ সর্ব্বত্র গন্তঃ। অঙ্গিরসাং পুত্র! বা। হে পাবক শোধক! গোপবনস্য হবম্ আহ্বানং। শ্রুধি শৃণু। তং ত্বা ইতি জনিষ্ঠম্-ইতি চ ছন্দোগাঃ। যং ত্বা ইতি জনিষ্ঠৎ ইতি চ বহ্বৃচঃ।

হে অগ্নি! গোপবননামক ঋষি স্তুতিবাক্যদ্বারা তোমাকে বর্দ্ধিত করিয়া থাকেন। তুমি সর্ব্বত্র গমন করিতে পার, অথবা অঙ্গিরার তনয়, গোপবন যে তোমাকে আহ্বান করেন, তাহা তুমি শ্রবণ কর।

টীপ্পনী। অত্রিকুলোৎপন্ন গোপবন এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রমূলক একটি মাত্র গেয়গান দৃষ্ট হয়। ২৯॥ ৯॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ৩
পরি ৱাজপতিঃ কৱিরগ্নির্হৱ্যা২ ন্যক্রমীৎ।
২ ৩ ১ ২ ১ ২
দধদ্রত্নানি দাশুষে॥ ৩০ ॥ ১০ ॥

বিবৃতিঃ। বাজপতিঃ কবিঃ অগ্নিঃ দাশুষে (হবির্দত্তবতে যজমানায়) রত্নানি দধৎ হব্যানি পর্য্যক্রমীৎ প্রথমপঠিতেন পরিশব্দেন সহ সম্বন্ধঃ।

৪ ৪ ৫ ২ ১ ২ —
গেয়গানম্। পর্যো৲। হোইৱাজা। পতাইঃ কা২ৱীঃ।
১ ২ ১ ৭ — ১ ১ ৩ ৫
আগ্নির্হৱ্যা। নায়ক্রমী২ৎ। দধা২৩ৎ। রা২ত্না২৩৪ঔহোবা।
২ ১ ৩ ১ ১ ১ ১
নিদাশুষে২৩৪৫॥ ৪০ ॥ ১০ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ দশমী। ৱাজপতিঃ ৱাজানামন্নানাং পতিঃ পালকঃ পরি ৱাজপতিঃ কৱিরিত্যেষ হি ৱাজানাং পতিঃ ইতি ব্রাহ্মণম্ কৱিঃ ক্রান্ত-দর্শী মেধাৱী ৱা। দাশুষে হৱির্দত্তৱতে যজমানায় রত্নানি রমণীয়ানি ধনানি দধৎ প্রয়চ্ছন অগ্নিঃ হৱ্যানি হৱীংষি পর্য্যক্রমীৎ পরিক্রামতি ব্যাপ্নোতী-ত্যর্থঃ।

অন্নসকলের অধিপতি মেধাবী অগ্নি হব্যপ্রদানকারী যজমানকে উৎ-কৃষ্ট রত্ন প্রদানকরত হোমীয় দ্রব্য সকল গ্রহণ করেন।

টীপ্পনী। গৌতমকুলোৎপন্ন বামদেব এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রমূলক একটি মাত্র গান দৃষ্ট হয়। ৩০ ॥ ১০ ॥

২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ৩ ১ ২
উদুত্যং জাতৱেদসং দেৱং ৱহন্তি কেতৱঃ।
৫ ১ ২ ৩ ১ ২
দৃশে ৱিশ্বায় সূর্য্যম্॥ ৩১ ॥ ১১ ॥

বিবৃতিঃ। কেতবঃ ত্যং জাতবেদসং দেবং সূর্য্যং বিশ্বায় দৃশে (বিশ্ব দর্শনার্থং) উদ্বহন্তি। প্রথমপঠিতেন উদুপসর্গেণ সম্বন্ধঃ। উ ইতি পাদ পূরণে।

৪ ৫ ৪ ১ ৭
গেয়গানম্। উদুত্যম্। ওহাই। জা। তৱে২দা২৩৪

২ ২ ১ ২ ৩ ৫ ২ ৫
সাম্। দেৱংৱহা। তীকেতা২৩৪ৱাঃ। দা২৩৪শেঁহাই। ৱা-
২ ১ ৪ ৫ ৪
ইশ্বায়সূ। র্যাম্। ঔ২৩হোৱা। হো৫ই। ডা॥ ৪১॥ ১১॥

সায়ণভাষ্যম্। অথৈকাদশী। ইয়ং সৌরী। আগ্নেয়-সমাখ্যানং ছত্রিণো গচ্ছন্তীতিৱৎ প্রাণভৃতউপদধাতীতিৱচ্চ দ্রষ্টৱ্যম্। কেতৱঃ প্রজ্ঞাপকাঃ সূর্য্যাশ্বাঃ যদ্বা সূর্য্যরশ্ময়ঃ সূর্য্যম্ সৱ´স্য প্রেরকমাদিত্যম্ উদ্বহন্তি। উর্দ্ধং বহন্তি। উ ইতি পাদপূণঃ। উক্তঞ্চ—মিতাক্ষরেষ্বনর্থকাঃ কমিমিদ্বিতি (নিরু॰ ১,১৪) কিমর্থম্? ৱিশ্বায় ৱিশ্বস্মৈ ভুৱনায় দৃশে দ্রষ্টুম্। যথা সৱে´ জনাঃ সূর্য্যং পশ্যন্তিতথোর্দ্ধং ৱহন্তীত্যর্থঃ। কীদৃশং সূর্য্যম্? ত্যং তং প্রসিদ্ধম্ জাতৱেদসং জাতানাং প্রাণিনাং ৱেদিতারং জাতপ্রজ্ঞং জাতধনং ৱা দেৱং দ্যোতমানম্। অত্র নিরুক্তম্—উদ্বহন্তি জাতৱেদসং দেৱমশ্বাঃ কেতৱোরশ্ময়ো ৱা সৱে´ষাং ভূতানাং সন্দর্শনায় সূর্য্যম্ (১২, ২, ৪)-ইতি॥

রশ্মিসকল চরাচর বিশ্ব দর্শনার্থ প্রাণিবর্গের নিখিলবৃত্তান্তাভিজ্ঞ জ্যোতিষ্মান্ প্রসিদ্ধ সূর্য্যদেবকে নিরন্তর উর্দ্ধে বহন করিতেছে।

টীপ্পনী। কণ্বংশোৎপন্ন প্রস্কণ্ব এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা সূর্য্য। বসুরোচি ঋষি এই মন্ত্রমূলক তিনটি গান করিয়াছেন, তাহার একটি মাত্র এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর দুইটি আরণ্যগানে এবং আগ্নেয় গানে প্রকাশ হইবে। ৩১॥ ১॥

৩ ২৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
কৱিমগ্নিমুপস্তুহি সত্যধর্ম্মাণমধ্বরে।
৩ ১২ ৩ ১ ২
দেৱমমীৱচাতনম্॥ ৩২॥ ১২॥

বিবৃতিঃ। হে স্তোতৃবর্গ! ইত্যূহং। অধ্বরে কবিং সত্যধর্ম্মাণং অমীবচাতনং (শত্রুঘাতকং) দেবং অগ্নিং উপস্তুহি।

৫ ৩ ১ ১ ৩ ৫
গেয়গানম্। কৱিমগ্নীম্। উপা২৩। স্তূ২হা২৩৪ঔহো
২ ১ ১ ২ ২ ১ ২
ৱা। সত্যধর্ম্মাণমধ্বরে। দেৱাম্। অমীবচাতা২৩না৩৪৩ম্।
১
ও৪৫ই। ডা॥ ৪২॥ ১২॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ দ্বাদশী। হে স্তোতৃসঙ্ঘ! অধ্বরে ক্রতৌ অগ্নিম্ উপ স্তুহি উপেত্য স্তুতিং কুরু। কীদৃশম্? কবিং মেধাবিনং সত্যধর্ম্মাণম্ সত্যবচন-রূপেণ ধর্ম্মেণোপেতং দেবং দ্যোতমানম্ অমীবচাতনম্ অমীবানাং হিংসকানাং শত্রূণাং বা ঘাতকম্।

হে স্তোতৃবর্গ! এই যজ্ঞেতে মেধাবী সত্যধর্ম্মা শত্রুবিঘাতক দীপ্যমান অগ্নিকে স্তব কর।

টীপ্পনী। কণ্বংশীয় মেধাতিথি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা অগ্নি। বসুরোচি ঋষি এই মন্ত্রের একটিমাত্র গান প্রকাশকরিয়াছেন।৩ঃ॥২

১ ২ ৩২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
শন্নোদেবীরভিষ্টয়ে শন্নোভবন্তু পীতয়ে।
২ ৩ ১ ২
শংযোরভিস্রবন্তুনঃ॥ ৩৩॥ ১৩॥

বিবৃতিঃ। দেবীঃ (দেব্যঃ আপঃ) নঃ শং ভবন্তু, অভীষ্টয়ে পীতয়ে শং (সুখকরং) ভবন্তু। তথা শম্ (উৎপন্নানাং রোগাণাং ভবন্তু) যোঃ (যাপনং) অপিচ নঃ অভি (উপরি) স্রবন্তু।

৫ ২ ১ ২ ৫
গেয়গানম্। শন্নোদেবীঃ। অভিষ্টা২৩য়া৩৪ই। শন্নো-
২ ১ ৩ ৫ ৫ ১
ভবা। তুপীতা২৩য়া৩৪ই। শংয়োরভী। স্রবা। তূ২।
৩ ৫ ৩ ৫
না২৩৪। ঔহোবা। উ২৩৪পা॥ ৫৩॥
৩২ ১ ৫ ৪ ৫ ৩ ২
হুবা৩:হা২৩৪ই। শন্নোদেবীঃ। অভিষ্টয়াই। হুবা৩
১ ৫ ৪ ৫ ৩২ ১
হো২৩৪ই। শন্নোভব। তুপীতয়াই। হুবা৩হো২৩৪ই।
৫ ৪ ৫ ২ ২ ১ ৩ ৫
শংয়োরভি। স্রবন্তুনাঃ। হুবা৩হো২। বা২৩৪ঔহোবা।
৩ ৪
উ২৩৪পা॥ ৫৩॥ ১৩॥

সায়ণভাষ্যম্। 'নঃ' অস্মাকং পাপাপনোদ-দ্বারেণ 'শং'সুখং ভবন্তু। 'দেবী' দেব্য আপঃ অভিষ্টয়ে অস্মদ্যজ্ঞায় ভবন্তু যজ্ঞাঙ্গভাবায় চ ভবন্তি ত্যর্থঃ। অপিচ 'নঃ' অস্মৎসম্বন্ধিনে 'পীতয়ে' পানায় চ 'শং' সুখং ভব

তথা 'শম্' উৎপন্নানাং রোগাণাং শমনম্ যোঃ যাপনম্ অনুৎপন্নানাং পৃথক্করণং চ কুর্ব্বন্তু। অপিচ 'নঃ' অস্মাকম্ অভি উপরি স্রবন্তু অত্যর্থং সিঞ্চন্তু। শন্নোভবন্তু ইতি ছন্দোগাঃ আপোভবন্তু ইতি বহ্বৃচঃ তৈত্তিরীয়াশ্চ।

জলসকল আমাদিগের পাপাপনোদনদ্বারা মঙ্গল সাধনকরুক, স্নানাদি অভীষ্ট সিদ্ধি ও পানাদি কার্য্য সিদ্ধির নিমিত্ত মঙ্গলদায়ক হউক, আর প্রথমোৎপত্তি স্থান হইতেই আমাদিগের কল্যাণকর স্বরূপে প্রবাহিত হইয়া স্বাস্থ্য বিধান করুক এবং আমাদিগের মস্তকোপরি অভিষিঞ্চন করুক।

টীপ্পনী। অম্বরীষতনয় সিন্ধুদ্বীপ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা জল। এই মন্ত্রমূলক তিনটি গান দৃষ্ট হয়, তাহার দুইটি এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর একটি আরণ্যগানে প্রকাশিত হইবে। ৩৩ ॥ ৩ ॥

১ ২ ৩১ ২ ৩ ১ ২
কস্য নূনং পরীণসি ধীয়ো জিন্বসি সৎপতে।
১ ২ ৩ ১২ ৩ ১২
গোষাতা যস্য তে গিরঃ ॥ ৩৪ ॥ ১৪ ॥

বিবৃতিঃ। হে সৎপতে অর্থাদগ্নে! নূনং কস্য পরীণসি (ব্রহ্মণি) ধিয়ঃ জিন্বসি। যস্য তে (তব সম্বন্ধিন্যঃ) গিরঃ গোষাতা ভবন্তিঽর্থঃ।

১ ২ ৩ ২ ৩ ৫ ১
গেয়গানম্। কস্যানূ১না২ম্। পরীণা২৩৪সী। ধিয়ো-
৩ ২ ৩ ৫ ১ ২ ১ ১ ৩
জিন্বা২। সিসৎপা২৩৪তাই। গোষাতায়া২৩। স্যা২তা২৩৪
৫ ২ ৩ ৫
ঔহোবা। উপ্। গী২৩৪রাঃ ॥ ৫৪ ॥

২ ১ ২ ১ ২ ৪ ২ ৩ ৫
ঔহোইহু৩বা৩২ই। হুবএ। কস্যনুনা৩ম্ পা৩রীণসি।
২ ১ ২ ৩ ২ ৫ ২ ৩ ৫
ঔহোইহু৩বা৩২ই। হুবএ। ধিয়োজিন্বা৩সী ৩সৎপতাই।
২ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৪
ঔহোইহু৩বা৩২ই। হুবএ। গোষাতায়। স্যতা৩ইগা৫
ইরা৬৫৬ঃ ॥ ৫৫ ॥ ১৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ চতুর্দ্দশী। ঋষিঃ উশনাঃ। হে সৎপতে সতাং পতে অগ্নে! নূনম্ ইদানীং কস্য কীদৃশস্য জনস্য পরীণসি ব্রহ্মণি ধিয়ঃ কর্ম্মাণি জিন্বসি

প্রীণয়সি। যস্য তে তব সম্বন্ধিন্যঃ গিরঃ স্তুতয়ঃ গোষাতা গোসাতৌ গবাং লাভে ভবন্তু খলু। তস্মাৎ ত্বং কুত্র তিষ্ঠসি? অস্মাকমিদানীং গবেচ্ছা প্রবর্ত্ততে।. যদ্বা। হে অগ্নে ত্বমিদানীং কস্য কর্ম্মাণি প্রীণয়সি? ন কস্যাপীত্যর্থঃ। অস্মাকমেব কর্ম্মাণি প্রীণয়েতি ভাবঃ। পরীণসি-ইতি সংপতে ইতি চ ছন্দোগাঃ; পরিণসঃ ইতি দম্পতে ইতি চ বহ্বৃচঃ॥

হে সজ্জনপালক অগ্নি! তুমি এই ক্ষণ কিরূপ লোকের কর্ম্মানুষ্ঠানে প্রীতিলাভ করিতেছ, আমরা যে তোমার স্তব করিতেছি, এই স্তব তোমার তুষ্টি সাধন করুক। যেন আমরা গোলাভে কৃতকার্য্য হইতে পারি, অর্থাৎ আমাদিগের গোলাভে ইচ্ছা হইয়াছে, তোমার প্রসাদে সেই ইচ্ছা ফলবতী হউক।

টীপ্পনী। কবিতনয় উশনা এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি। এইমন্ত্র মূলক দুইটি গান দৃষ্ট হয়। ৩৪ ॥ ১৪ ॥

ইতি তৃতীয়-দশতী ॥ ৩ ॥

অথ চতুর্থ দশতী।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ২ ৩
যজ্ঞা যজ্ঞা বো অগ্নয়ে গিরা গিরা চ দক্ষসে। প্র প্র বয়ম'
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
মৃতং জাতবেদসং প্রিয়ং মিত্রং ন শংসিষম্ ॥ ৩৫ ॥ ১ ॥

বিবৃতিঃ। হে স্তোতারঃ ইত্যধ্যাহার্য্যং। বঃ (যূয়ং বিভক্তিব্যত্যয়ঃ) যজ্ঞা-যজ্ঞা দক্ষসে অগ্নয়ে গিরা গিরা স্তোত্রং কুরুত ইতি শেষঃ। বয়ং মিত্রংন (মিত্রমিব) প্রিয়ং অমৃতং জাতবেদসং (তমগ্নিং) প্রপ্রশংসিষং ইত্যন্বয়ঃ।

৫ ১ ১ ৩ ২
গেয়গানম্। যজ্ঞায়জ্ঞা। বো অগ্নয়া৩ই। গিরা২গিরা-
২ ২ ১ ২ ৩ ৫ ১ ২ ১ ২
৩৪। হা হো৩ই। চাদক্ষা২৩৪সাই। প্রপ্রা২বয়মমৃতঞ্জা।
১ ২ — ১ ২ ১ ৩ ২
তা বে১ দাসা২ম্। প্রিয়ম্মিত্রাম্। নশংসিষাম্। এহিয়া।
৩
ঔহোহো২৩৪৫ই। তা ॥ ৫৬ ॥

৪ ৩ ৪ ৫ ২ ২৩২ ৫ ৩ ১ ১
যজ্ঞায়জ্ঞা। হোই। ৰোতগ্নয়এ৩৪। হিয়া। গিরাগিরা।
৩২ ১ ২ ৩ ২১ ২১ ২ ১ ৩ ৫
চা২দক্ষসাই। প্রপ্রাৰয়াম্। অমৃতঞ্জা৩। তবে২দা ২৩৪সাম্।
২ ১ ২১ ৩ ২ ৩
প্রিয়ম্মিত্রাম্। নশংসিষাম্। এহিয়া। ঔহো২৩৪৫ই। ডা॥৫৭॥

১ — ১ — ১ — ১ ৭
য়াজ্ঞায়াজ্ঞা২। ৰো অগ্নায়া২ই। গাইরাগাইরা২। চাদ-
— ১ — ১ ২ ১ ৩ ৫
ক্ষাসা২ই। প্রপ্রাৰায়া২ম্। অমৃতঞ্জা৩। তৰে২দা২৩৪সাম্।
১ — ১ ৭ ২ ১
প্রায়ম্মাইত্রা২ম্। নাশংসা২৩ই ষা৩৪৩ম্। ও২৩৪৫ই।
ডা॥ ৫৮ ॥

৪ ৩ ৪ ২ ৪ ৫ ১ ২ ২ ১ ২
যজ্ঞাহ৫য়। জ্ঞা৩ৰো৩গ্নায়াই। গাইরাগিরা। চা ৩দাক্ষা
২ ১ ১ ১ ২ ১ ২
৩সাই। প্রপ্রা২ৰয়মমৃতম্। জাতা২৩ৰা। হুম্মাই। দা৩-
২ ১ ৩২ ১১১
সাম্। প্রায়ম্মিত্রম্নশা২ংসিষাউ। ৰা৩৪৫॥ ৫৯॥ ১॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ চতুর্থখণ্ডে—সেয়ং প্রথমা। শংযুঋষিঃ। হে স্তোতারঃ ৰঃ যূয়ং যজ্ঞা যজ্ঞা যজ্ঞে যজ্ঞে সর্ব্বেষু যাগেষু দক্ষসে প্রবৃদ্ধায় অগ্নয়ে গিরা গিরা স্তুতিরূপয়া ৰাচা স্তোত্রং কুরুতেতি শেষঃ। চ-শব্দোভিন্নক্রমোৰইত্যস্মাৎ পরোদ্রষ্টব্যঃ। যূয়ং চ স্তোত্রং কুরুত। ৰয়মপি তমগ্নিং প্র প্রশংসিষম্। প্রস-মুপোদঃ পাদপূরণে ইতি প্রশব্দস্য দ্বিরুক্তিঃ পাদপূরণার্থা। ৰ্যত্যয়েনৈক-ৰচনম্। ছান্দসোলুট্ প্রশংসামঃ। কীদৃশম্? অমৃতং মরণরহিতম্। জাত-ৰেদসং জাতানাং ৰেদিতারং জাত-প্রজ্ঞানং জাত-ধনং ৰা। মিত্রং ন সখিভূত-মিৱ প্রিয়মনুকূলম্। যদ্বা ৰ্যত্যয়েন ত্বমিত্যস্য ৰসাদেশঃ। অগ্নয়ইতি চ কর্ম্মণি চতুর্থী। ক্রিয়াগ্রহণমপি কর্ত্তব্যম্ ইতি কর্ম্মণঃ সম্প্রদানত্বাৎ। চ শব্দঃ চণিতি নিপাতশ্চেদর্থে ৰর্ত্ততে। দক্ষসইতি দক্ষের্বৃদ্ধি-কর্ম্মণঃ অন্তর্ভাৱিতণ্যর্থাল্লটি রূপম্। চণ্-যোগান্নিপাতৈর্যদ্যদিহন্ত ইতি নিঘাতপ্রতিষেধঃ। তত্রায়মর্থঃ—হে স্তোতস্ত্বং যজ্ঞে ইমমগ্নিং গিরা স্তুত্যা দক্ষসে চ ৰর্দ্ধয়সি চেৎ ৰয়মপি অমৃতত্বাদি-গুণকং ত্বং প্রশংসামঃ।

হে স্তোতৃবর্গ! তোমরা সকল যজ্ঞেই অগ্নিকে অনুকূল করিবার নিমিত্ত স্তুতিবাক্যে স্তবকর এবং আমরাও মিত্রের ন্যায় প্রিয় প্রজ্ঞাবান অগ্নিকে প্রশংসা করিতেছি।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রের ঋষি বৃহস্পতিতনয় তৃণপাণি শংযু, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। ভরদ্বাজ ঋষি এই মন্ত্রমূলক ১২টি গান প্রকাশ করিয়াছেন, তাহাদের মধ্যে ৪টি গান এই স্থানে প্রকাশ করা গেল এবং অপর ৬টি উহ গানে এবং দুইটি উহ্যগানে প্রকাশিত হইবে। ৩৫। ১।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩
পাহি নো অগ্নএকয়া পাহ্যুত দ্বিতীয়য়া। পাহি গীর্ভিস্তি-
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সৃভিরূর্জাম্পতে পাহি চতসৃভির্বসো॥ ৩৬॥ ২॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে একয়া ঋচেতি শেষঃ। নঃ (অস্মান্) পাহি, উত দ্বিতীয়য়া পাহি। হে উর্জাংপতে! তিসৃভিঃ গীর্ভিঃ পাহি। বসো! চতসৃভিঃ (গীর্ভিঃ) পাহি সর্ব্বত্র নঃ ইতি সম্বন্ধঃ ত্বমিতিশেষঃ।

৫ ২ ৪ ৫ ৪ ৫ ১ ২ ১ ২
গেয়গানম্। পাহিনোঽঅগ্নএকয়া। পাহিযুত। দ্বিতায়া
১ ২ ১ ২ ১ ২
১য়া২। পাহিগীর্ভিস্তিসৃভিঃ। উর্জাম্পা১তা২ই। পাহিচতৌ
২ ২ ১ ২ ১
৩। হো৩বা। সৃভির্বা২৩সা৩৪৩উ। ও২৩৪৫ই। ডা॥৬০॥
৫ ৫ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২
পাহিনোঅগ্নএকয়া৬এ। পা। হোই। উ। তা। দ্বিতায়া
২ ১ ৩ ৫ ১ ২ ১ ২
৩য়া। পাহো২ইগা২৩৪ইর্ভিঃ। তাইসৃভিঃ। উর্জাম্পাতা।
৩ ৫ ১ ৫ ২ ১ ২ ৩
ঔহোহো২৩৪বা। পা২২৪হিহাই। চতাসৃভা। ঔহোহো-
৫ ১ ৫ ৫ ৪
২৩৪বা। বা২৩৪সাউ। এহিয়া৬হা। হো৫ই। ডা॥৬১॥
৪ ৩ ৪ ৫ ৩ ২ ১ ৫
পাহিনো অগ্নএ। কয়া৩। পা২৩৪। হিয়ুতদ্বিতী।

৪ ৫ ৪ ৩ ৪ ৩ ৪ ৩ ৪ ৫ ২ ২ ২ ২
য়ায়া। পাহিগীর্ভিস্তিসৃভিরূর্জাম্। পা৩তাই। পাহোইচা৩-
২ ৫ ৪ ৫ ১ ২ ১ ৩ ১ ১ ১ ১
তা৩৪। হাওবা। স্বভির্বসো। উপা২৩৪৫ ॥ ৬২ ॥ ২ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ দ্বিতীয়া। ভর্গঋষিঃ। হে অগ্নে ‘নঃ’ অস্মান্ একয়া ঋচা গিরা পাহি রক্ষ। উত অপিচ দ্বিতীয়য়া ঋচা পাহি পালয়। তিসৃভি গীর্ভিঃ স্তুতিভিঃ। উর্জাম্ অন্নানাং বলানাং বা হে পতে স্বামিন্ তথা পাহি। হে বসো বাসক অগ্নে চতসৃভিঃ গীর্ভিঃ পাহি ॥

হে অগ্নি! তুমি এক প্রকার বাক্যে আমাদিগকে রক্ষাকর, এবং দ্বিতীয় বাক্যেও আমাদিগকে পালন কর। হে অন্নপতি অগ্নি! তুমি ত্রিবিধ বাক্যে আমাদিগকে রক্ষা কর। হে নিবাসহেতু অগ্নি! তুমি আমাদিগকে চতুর্ব্বিধ বাক্যে পালন কর।

টীপ্পনী। প্রগাধতনয় ভর্গ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। ভরদ্বাজ ঋষি এই মন্ত্রের ৬টি গান প্রকাশ করিয়াছেন, তাহাদিগের মধ্যে ৩টি এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর তিনটি উহগানে প্রকাশিত হইবে ॥ ৩৬ ॥ ২ ॥

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
বৃহদ্ভিরগ্নে অর্চ্চিভিঃ শুক্রেণ দেব শোচিষা। ভরদ্বাজে
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সমিধানো যবিষ্ঠ রেবৎ পাবক দীদিহি ॥ ৩৭ ॥ ৩ ॥

বিবৃতিঃ। হে দেব যবিষ্ঠ পাবক অগ্নে! শুক্রেণ শোচিষা ভরদ্বাজে সমিধানঃ স্বমিতিশেষঃ। বৃহদ্ভিঃ অর্চ্চির্ভিঃ রেবৎ (যথা স্যাৎ তথা) দীদিহি।

২ ১ ৪ ৫ ২ ১ ২
গেয়গানম্। বৃহাদ্ভী২৩রগ্নে অর্চ্চিভির্হাউ। শুক্রাইণদেব-
১ ২ ১ ২ ১ ২ ২ ১ ২ ১ ৭
শোচিষা। ভারদ্বা১জে২৩। হোবা৩হাই। সমিধানঃ। য়াবি
১ ২ ২ ১ ২ ১ ২ ৩
ষ্ঠিয়া২৩। হোবা৩হাই। রেবাৎপা১বা২৩। হোবা৩হাই।
১ ২ ১ ২ ১
কাদীদিহি। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা ॥ ৬৩ ॥

৫ ৫ ২১ ২ ১২ ১ ২
বৃহদ্ভিরগ্নে অর্চ্চিভীঙরে। শুক্রাইণদেবশোচিষা। ভরাদ্বা১
২ ২ ১ ২ ১ ৭ ২ ২
জে২৩। ও ৩বা। সমিধানঃ। য়াবিষ্টিয়া২৩। ও৩বা।
২ ২ ২ ৭২ ২ ২ ১ ২
রেবাৎপা১বা২৩। ও৩বা। কাদীদিহি। ইডা২৩ভা৩৪৩।
১ ৫৫
ও২৩৪ ই। ডা॥ ৬৪॥ ৩॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ তৃতীয়া। শংযু ঋষিঃ। হে দেব দানাদিগুণযুক্ত যবিষ্ঠ যুবতম পাবক শোধক অগ্নে শুক্রেণ নির্ম্মলেন শোচিষা তেজসা ভরদ্বাজে অস্মভ্রাতরি সমিধানঃ সমিধ্যমানঃ ত্বং বৃহদ্ভিঃ মহদ্ভিঃ অর্চ্চির্ভিঃ তেজোভিঃ নঃ অস্ম-দর্থং রেবৎ ধনযুক্তং যথা ভবতি তথা দীদিহি দীপ্যস্ব। রেবৎ পাবক-ইতি ছন্দোগাঃ। রেবন্নঃ শুক্র-দীদিহি দ্যুমৎ পাবক ইতি বহ্বচঃ।

হে অগ্নি দেব! তুমি সকলকে পবিত্র কর এবং তুমিই যুবতম। এইক্ষণ নির্ম্মল জ্যোতিঃপ্রভায় শোভমান হইয়া যে ভরদ্বাজ তোমাকে সমিধ প্রদান করিয়াছেন, তাহার নিমিত্ত ধনবান্ হও অর্থাৎ যজমান ভরদ্বাজকে ধন প্রদান কর।

টীপ্পনী। বৃহস্পতিতনয় তৃণপাণি শংযু এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। ভরদ্বাজ ঋষি এই মন্ত্রের দুইটি গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥ ৩৭ ॥ ৩ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১
ত্বে অগ্নে স্বাহুত প্রিয়াসঃ সন্তু সূরয়ঃ। যন্তারো যে মঘ-
২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
বানো জনানামূর্বং দয়ন্ত গোনাম্ ॥ ৩৮ ॥ ৪ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! স্বাহুত! ত্বে (তব) সবকারশ্ছান্দসঃ। সূরয়ঃ প্রিয়াসঃ সন্তু। যে মঘবানঃ যন্তারঃ জনানাং উর্ব্বং গোনাং (গবাং) উর্ব্বং দয়ন্ত তেপি তব প্রিয়াসঃ সন্তু ইতি পূর্ব্বেণান্বয়ঃ।

১ ৪ ৫ ২ ১ ২ ১ ২
গেয়গানম্। ত্বেআ২৩গ্নেস্বাহুতহাউ। প্রিয়াসঃসন্তুসূরয়ঃ।
১ ২ ৩৪ ৫ ৪ ৫ ২ ১ ৭
যন্তা রো ১য়া২৩৪ই। মঘবানোজনা। না৩ম্। উর্বং দয়া

২ ১ ১ ২ ১
২৩ হা। তগোনা২ম্। ইডা২ওভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই।
ডা॥ ৬৫॥ ৪॥ ৫৬

সায়ণভাষ্যম্। অথ চতুর্থী। বশিষ্ঠঋষিঃ। হে অগ্নে স্বাহুত যজমানৈঃ সুষ্ঠু ভিঃ হুত ত্বে তব স্থরয়ঃ প্রেরকাঃ স্তোতারঃ প্রিয়াসঃ প্রিয়াঃ সন্তু ভবন্তু। কিঞ্চ যে মঘবানঃ ধনবন্তঃ যন্তারঃ প্রদাতারঃ জনানাম্ অস্মদীয়ানাম্ উর্ব্বম্ সমূহম্ গোনাং গবাং চ উর্ব্বং সমূহং দয়ন্ত প্রয়চ্ছন্তি তে চ তব প্রিয়াঃ সন্ত্বিতি পূর্ব্বেণান্বয়ঃ। উর্ব্বম্-ইতি ছন্দোগাঃ। উর্ব্বনং ইতি বহ্বৃচঃ॥ ৪॥

হে অগ্নি! তুমি যজমানকর্তৃক সম্যক আহুত হইয়াছ, যাহারা তোমার স্তব করে, তাহারা তোমার প্রিয়পাত্র হউক এবং যে সকল ধনীরা দানশীল ও গোসকল দান করে, তাহারাও তোমার প্রিয় হউক।

টীপ্পনী। বশিষ্ঠ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। অঙ্গিরস ঋষি এই মন্ত্রের একটি গান প্রকাশ করিয়াছেন॥ ৩৮॥ ৪॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ২ ৩ ১ ২ ১ ২
অগ্নে জরিতর্বি শ্পতি স্তপানো দেব রক্ষসঃ। অপ্রোষিবান্
৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
গৃহপতে মহাংঅসি দিবস্পায়ুর্দুরোণয়ুঃ॥ ৩৯॥ ৫॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে দেব জরিতঃ! বিশ্পতিঃ রক্ষসঃ তপানঃ (সন্তাপকঃ) অসি। হে গৃহপতে! অপ্রোষিবান্ মহান্ অসি। দিবঃ পায়ুঃ দুরোণয়ুঃ অসি। সর্ব্বত্র ত্বমিতি শেষঃ।

৪ ৫ ৪ ৪ ৪ ৪ ৫
গেয়গানম্। অগ্নেজরিতর্বি শ্পতিঃ। ঔহোবা। এহিয়া।
২ ১ ১ ২ ১ ২ — ১ ২
হাউ। তপানোদে২বরক্ষসঃ। অপ্রোষা১ইবা২ন্। গার্হপতা
১ ২ ১ ৫ ১ ২ ৩ ৫ ২
৩ই। মহাংআ২৩৪সী। দিবাঃ। পায়ৌবাও২৩৪বা। হা
২ ৪ ৪
৩হাই। দুরো৫ণয়ূঃ। হো৫ই। ডা॥ ৬৬॥ ৫৭
৩ ৪ ৩ ৪ ৫ ৩ ২ ১ ৫
অগ্নেজরিতর্বি শ্পতী৩ঃ। তা২৩৪। পানোদেবর।

৪ ৫ ১ ২ ২ ১২ ১
ক্ষসাঃ। তাপানোদেব্বরক্ষসো। অপ্রোষীতব্বান্। গৃহপতাই।
২ ৩ ৫ ৩ ৫ ৩২ ১ ২ ১১১১১
মাহাংআ২৩৪সী। ও৪হা। হহাই। দিব্বস্পায়ূ২৩৪৫ঃ।
৩ ৫ ৩ ২ ৩১, ২১১১১ ৩ ৫ ৩২
ও৪হা। হহাই। দুরোণয়ূ২৩৪৫ঃ। ও৪হা। হহা৩৪৩ই।
১
ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৬৭ ॥ ৫ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ পঞ্চমী। ভরদ্বাজঋষিঃ। হে অগ্নে দেব্র জরিতঃ স্তোতঃ স্বত্যেত্যর্থঃ। ব্বিশ্‌পতিঃ প্রজানাং পালকঃ রক্ষসঃ রাক্ষসানাং তপানঃ সন্তাপকঃ অসি। হে গৃহপতে যজমানগৃহস্য পালক অগ্নে ত্বম্ অপ্রোষিব্বান্ যজমানস্য গৃহমত্যজন্ মহান্ অতিশয়েন পূজ্যোঽসি। দিব্বঃ দ্যুলোকস্য পায়ুঃ পাতা। দুরোণয়ুঃ যজমানগৃহস্য মিশ্রয়িতা সর্ব্বদা ব্বর্ত্তমানঃ ইত্যর্থঃ। তাদৃশস্ত্বং মহানসীত্যন্বয়ঃ। তপান তপানঃ-ইতি পাঠৌ। গৃহপতে গৃহপতিঃ-ইতিচ।

হে স্তবনীয় অগ্নি দেব! তুমি প্রজাবর্গের পালন কর ও রাক্ষসগণের সন্তাপদায়ক হইয়াছ। হে গৃহপতি! তুমি যজমানগণের গৃহ পরিত্যাগ না করিয়া অতিশয় পূজ্য হইতেছ। তুমি স্বর্গলোকেও পালন করিয়া থাক এবং সর্ব্বদা যজমানগৃহে বর্ত্তমান আছ, অতএব তুমিই সকলের শ্রেষ্ঠ।

টীপ্পনী। বৃহস্পতিবংশীয় ভরদ্বাজ এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। গৌতমাদি ঋষিরা এই মন্ত্রের দুইটি গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥ ৩৯ ॥ ৫ ॥

১ ৩ ১২ ৩১ ২৩ ১ ১ ২৩ ১২
অগ্নে ব্বিবস্বদুষসশ্চিত্রং রাধো অমর্ত্ত্য। আদাশুষে জাতব্বেদো-
৩ ২৩২ ৩১ ২৩১২
ব্বহা ত্বমদ্যা দেব্বাং উষর্ব্বুধঃ ॥ ৪০ ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ। হে অমর্ত্ত্য অগ্নে! ত্বং দাশুষে বিবস্বৎ চিত্রং রাধঃ উষসঃ আবহ। হে জাতবেদঃ! অদ্য উষর্ব্বুধঃ দেবান্ আবহ ইত্যন্বয়ঃ।

৫ ২ ১২ ২ ১ ২
গেয়গানম্। অগ্নেব্বিব্বাহাউ। স্বাতদূষাতসাঃ। চাইত্ত্রাতং

১ ১ ২ ১ ১ ৩ ১ ২
হাই। রাধো৩হা৩ই। অমা২র্ত্তা২৩৪য়া। আদা১শুষে২।
১ ২ ২ ১ ২ ১ ১ ১
জাতৱেদঃ। ৱহাতূ১ৱা২ন্। অদ্যাহোই। দা২৩ইৱাং। উষঃ।
৩ ২ ১ ৩ ১ ১ ১ ১
বূ২ধা২৩৪ ঔহোৱা। হুৱেৱসূ২৩৪৫ ॥ ৬৮ ॥ ৫৮

৪ ৫ ২ ১ ২ ১ ১ ২
অগ্নেৱিৱস্বদুষাসাঃ। চিত্রংরাধোঅমা২র্ত্তিয়। আদা১
৩ ২ ১ ২ ১ ২
শুষে২। জাতৱেদঃ। ৱহাতূ১ৱা২ম্। অদ্যাদা২৩ৱাং।
১ ৩ ২ ১ ৩ ১ ১ ১ ১
উষঃ। বূ২ধা২৩৪ঔহোৱা। ৱিদাৱসূ২৩৪৫ ॥ ৬৯ ॥ ৬ ॥ ৬০

সায়ণভাষ্যম্। অথ ষষ্ঠী। প্রস্কণ্বঋষিঃ। হে অগ্নে ত্বম্ উষসঃ উষোদেৱতায়াঃ সকাশাৎ রাধঃ ধনং দাশুষে হৱির্দত্তৱতে যজমানায় আৱহ আনীয় প্রাপয়। সোঽগ্নিৰ্বিশিষ্যতে। অমর্ত্য মৱণরহিত! হে জাতৱেদঃ জাতানাং ৱেদিতঃ। কীদৃশং ৱাধঃ। ৱিৱস্বৎ ৱিশিষ্টনিৱাসোপেতম্। চিত্রং নানাৱিধম্। কিঞ্চ অদ্য অস্মিন্ দিনে উষর্বুধঃ উষঃকালে প্রবুদ্ধান্ দেৱানাৱহ ॥

হে অমর্ত্ত্য অগ্নি! তুমি তমোনাশক বিচিত্র তেজোরূপ ধন উষা কালের নিকট হইতে আনয়ন করিয়া হবিঃপ্রদ যজমানকে প্রদান করিতেছ, হে জাতবেদঃ! তুমিই চিরকাল প্রাতঃকালে প্রাণিবর্গকে প্রবুদ্ধ করিয়া থাক। অগ্নির আকর্ষণে সূর্য্যকিরণ আকৃষ্ট হইয়া পৃথিবীতে বিক্ষিপ্ত হয়, তাহাতেই পৃথিবীস্থ প্রাণিগণ আলোক পায়।

টীপ্পনী। কণ্বতনয় প্রস্কণ্ব এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের ৭টি গান আছে, তাহার দুইটি এইস্থলে প্রকাশ করাগেল, অবশিষ্ট ৫টির ৩টি উহগানে এবং ২টি উহ্যগানে প্রকাশিত হইবে ॥ ৪০ ॥ ৬ ॥

১ ১ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ত্বন্নশ্চিত্র ঊত্যা ৱসো রাধাংসি চোদয়। অস্য রায়স্ত্বমগ্নে-
৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
রথীরসি ৱিদা গাধস্তুচে তু নঃ ॥ ৪১ ॥ ৭ ॥

বিবৃতিঃ। হে বসো! চিত্রঃ ত্বং উত্যা (রক্ষয়া সহ) নঃ রাধাংসি চোদয়।

হে অগ্নে! অস্য রায়ঃ (ধনস্য) রথীঃ অসি। (অপিচ) নঃ তুচে (অপত্যায়) গাধং তু (সত্বরং) বিদাঃ (লম্ভয়)।

১ ৫ ২ ১ ২ ১ ২
গেয়গানম্। ত্বমা২৩শ্চিত্র ঊত্যা। ৱসোরাধা। সিচোদা১
১ ২ ৩ ৫ ১ ২ ১ ১ ১ ২ ৩
য়া২৩। আস্যারা২৩৪য়াঃ। ত্বমগ্নে। রথাইরাসা৩ই। ৱীদাগা
৫ ২ ১ ২ ১ ২ ৪ ৫ ৪
২৩৪ধাম্। তূচা২৩হাই। তুনা। ও৩হোৱা। হো৫ই।
ডা॥ ৭০॥ ৭॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ সপ্তমী। তৃণপাণিঋষিঃ। হে ৱসো ৱাসক অগ্নে চিত্রঃ দর্শনীয়স্ত্বং ঊত্যা রক্ষয়া সহ রাধাংসি ধনানি নঃ অস্মভ্যং চোদয় প্রেরয়। অস্য লোকে পরিদৃশ্যমানস্য রাধঃ ধনস্য ত্বং রথীঃ অসি রংহিতা নেতা ভবসি। অতঃ কারণাৎ অস্মভ্যং ধনানি প্রেরয়েত্যর্থঃ। অপিচ নঃ অস্মাকং তুচে অপত্যনামৈতৎ অপত্যায় অপতনহেতুভূতায় পুত্রায় গাধং প্রতিষ্ঠাং তু ক্ষিপ্রং ৱিদাঃ লম্ভয়।

হে অগ্নি! তুমি আমাদিগের বাসের কারণ এবং দর্শনীয়। আমাদিগকে ধন প্রদানকরিয়া রক্ষাকর। তুমিই জগতে ধনসকলের নেতা, অতএব আমাদিগকে প্রচুর ধনরক্ষণে সামর্থ্যবান্ কর। আর আমাদিগের পুত্রাদির প্রতিষ্ঠা কর। অর্থাৎ যাহাতে আমাদিগের বংশ পতন না হয়, তদ্বিষয়ে যত্নবান হও।

টীপ্পনী। তৃণপাণি নামে প্রসিদ্ধ বৃহস্পতিতনয় শংযু এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের দুইটি গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে একটি প্রকাশ করা গেল, অন্যটি উহগানে প্রকাশিত হইবে॥ ৪১॥ ৭॥

ইতি সামে গেয়ে প্রথমঃ প্রপাঠকঃ॥ ১॥

---

২ ৩ ১২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ৩ ২ ১ ২
ত্বমিৎ সপ্রথা অস্যগ্নে ত্রাতঋর্তঃ কবিঃ। ত্বাং বিপ্রাসঃ
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সমিধান দীদিব আবিবাসন্তি বেধসঃ॥ ৪২॥ ৮॥

বিবৃতিঃ। হে ত্রাতঃ অগ্নে! ঋতঃ কবিঃ ত্বমিৎ ত্বমেব সপ্রথা অসি। হে সমিধান! হে দীদিবঃ ত্বাং বিপ্রাসঃ বেধসঃ আবিবাসন্তি। পরিচরন্তীত্যন্বয়ঃ।

৫ ১ ২
গেয়গানম্। ঔ হাউত্বমিৎসপ্রথাঅসিহাউ। আগ্নেত্রাতঃ।
১ ৭ ৩ ২ ১ ২ ১ ২ ১
ঋতাঃকবা২৩৪ই। হাহোই। ত্বাং বিপ্রাসঃ সমিধা। নাদী
২ ৩ ২ ১ ২ ৩ ২ ২ ১
দিবা৩৪ঃ। হাহোই। আবিবাসা৩৪। হাহো৩। তিবো-
৫ ৪ ৫
২৩৪বা। ধা৫সো৬হাই॥ ৭১॥

৫ ৫ ২ ১ ২ ৩ ৫ ১
ত্বন্বা৬মে। ইৎসপ্রা৩থায়াসাই। আ২৩৪সী। আগ্নে
২ ১ ৭ ৩ ৫ ১ ২ ১ ২
ত্রাতঃ। ঋতাঃকবা২ইঃ। কা২৩৪বীঃ। ত্বাংবিপ্রাসঃ সমিধা।
১ ২ ৩ ৫ ১ ২ ১ ২ ১
নাদীদিবো। দা২৩৪ইবাঃ। আবিবাসা২৩হা। তিবেধা২৩
২ ১
সা৩৪৩ঃ। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৭২॥ ৮॥

সায়ণভাষ্যম্। অথাষ্টমী। হে অগ্নে! ত্রাতঃ রক্ষক ঋতঃ সত্যভূতঃ কবিঃ ক্রান্তপ্রজ্ঞঃ ত্বমিৎ ত্বমেব সপ্রথাঃ সর্বতঃ পৃথুঃ অসি ভবসি। হে সমিধান সমিধ্যমান হে দীদিবঃ দীপ্তাগ্নে ত্বাং বিপ্রাসঃ বিপ্রাঃ মেধাবিনঃ বিধাতারঃ স্তোতারঃ আবিবাসন্তি পরিচরন্তি।

হে অগ্নি! তুমিই ত্রাণকর্ত্তা ও সত্যস্বরূপ। তুমিই সর্ব্বদর্শী এবং তুমিই সর্ব্বত্র বিস্তৃত আছ। হে সর্ব্বপ্রকাশক প্রদীপ্ত অগ্নি! স্তবকারী মেধাবী, বিপ্রগণ তোমার পরিচর্য্যা করে।

টীপ্পনী। প্রগাথতনয় ভর্গ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। গৌতম ঋষি এই মন্ত্রের দুইটি গান প্রকাশ করিয়াছেন॥ ৪২॥ ৮॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ১ ২
আ নো অগ্নে ৰয়োৰৃধং রয়িম্পাৰক শংস্যম্। রাস্বাচন
৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
উপমাতে পুরুস্পৃহং সুনীতী সুযশস্তরম্॥ ৪৩॥ ৯॥

বিবৃতিঃ। হে পাবক অগ্নে! বয়োবৃধম্ শংস্যং রয়িং নঃ ত্বং আভরেতি শেষঃ। হে উপমাতে! নঃ সুনীতী পুরুস্পৃহং সুযশস্তরং রাস্ব (দেহি)।

৩ ৪ ৫ ৪ ৫ ২ ৩ ২ ১ ১ ১
গেয়গানম্। আনোঅগ্নেব্রয়োবৃধম্। এ৩৪। রয়া৩৪৫
২ ১ ৭ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ৭
ইম্। পাৰা৩কাশাংসা২৩য়াম্। রাস্বাচনউপমাতে। পুরুস্পৃ-
— ১ ২ ২ ৩ ২ ১ ৪ ৫ ৪
হা২ম্। সুনাইতাইসূ৩হাই। য়সস্তরাম্। ঔ২৩হোৰা। হো-
৫ই। ডা॥ ৭৩॥ ৯॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ নৱমী। হে অগ্নে! পাৱক শোধক! ৱয়োৱৃধম্ অন্নস্য ৱর্দ্ধকং শংস্যং স্তৱন্তং রয়িং ধনং নঃ অস্মভ্যম্ আভরেতি শেষঃ। আহৃত্য চ হে উপমাতে উপাস্মাৎ সমীপে মাতির্ম্মিতমিত্যুপমাতিঃ হে তাদৃশ অগ্নে নঃ অস্মভ্যং সুনীত্যা শোভন-নয়নেন পুরুস্পৃহং ৱহুভিঃ স্পৃহণীয়ং সুযশস্তরম্ অত্যন্তস্বভূতং কীর্ত্তিধনং রাস্ব দেহি। সুযস্তরম্ স্বযশস্তরম্ ইতি পাঠৌ।

হে পবিত্রতাসম্পাদক অগ্নি! আমাদিগের নিমিত্ত অন্নবর্দ্ধন কর, উত্তম ধন আহরণ কর। হে হবিঃপ্রিয়! তুমি সুনীতিদ্বারা উপার্জ্জনীয় সর্ব্বপ্রার্থনীয় প্রচুরপরিমাণ সুযশঃস্বরূপ ধন আমাদিগকে প্রদানকর।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ ও দেবতা পূর্ব্ববৎ জানিবে। অগ্নি ঋষি এই মন্ত্রমূলক একটিমাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন॥ ৪৩॥ ৯॥

১ ৩ ১২ ৩ ২৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩
যো ৱিশ্বা দয়তে ৱসু হোতা মন্দ্রো জনানাম্। মধোর্ন্ন-
২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
পাত্রা প্রথমান্যস্মৈ প্রস্তোমা যন্ত্যগ্নয়ে॥ ৪৪॥ ১০॥

ইতি চতুর্থ দশতী॥

বিবৃতিঃ। যঃ (অগ্নিঃ) হোতা (দেবানামাহ্বাতা) মন্দ্রঃ বিশ্বা বসু জনানাং (জনেভ্যঃ চতুর্থ্যর্থে ষষ্ঠী ছান্দসী) দয়তে অস্মৈ অগ্নয়ে মধোর্ন প্রথমানি পাত্রা স্তোমাঃ প্রয়ন্তি। প্রস্তোমায়েতি প্রশব্দেন সম্বন্ধঃ।

গেয়গানম্। য়োৰিশ্বা৩দায়তেবসূ। হোতা২মান্দ্রো২। জনানাম্। মাধো২র্নাপা২। ত্রাপ্রথমান্যস্মৈ। প্রাস্তো২মায়া২৩। তুৰো২৩৪ৰা। গ্না৫য়ো৬হাই ॥ ৭৪ ॥

য়োৰিশ্বাদয়তেৰস্বহাউ। হোতা২। মান্দ্রো২। জনানাম্। ওৰা। ওৰা। মাধো২র্নাপা২। ত্রাপ্রথমান্যস্মৈ। ওৰা। ওৰা। প্রাস্তো২মায়া২৩। তুৰো২৩৪ৰা। গ্না৫য়ো৬হাই ॥ ৭৫ ॥

য়োৰিশ্বাদয়েতৰস্বোহাওহা৬এ। হোতা২মন্দ্রোজনা২-নাম্। ও৩হা। ও৩হা৩এ৩৪মধো৩৪র্নপা। ত্রাপ্রথ। মানায়-স্মাই। ও৩হা। ও৩হা৩এ৩৪। প্রস্তো৩৪মায়া৩। তুৰো২৩৪ৰা। গ্না৫ য়ো৬হাই ॥ ৭৬ ॥

য়োৰিশ্বাদয়তেৰসূ৬এ। হোতামন্দ্রোজনানাম্। মাধো১র্নাপৌ। ৰা৩২। ত্রাপ্রথমান্যস্মৈ। প্রাস্তো১মায়ৌ। বা৩২। ত্বগ্নয়ে। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা ॥ ৭৭ ॥ ১০ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ দশমী। সৌভরিশ্বর্ষিঃ। হোতা দেবানামাহ্বাতা মন্দ্রঃ মোদনঃ। য়ঃ অগ্নিঃ ৰিশ্বা সর্বাণি ৰসু ৰসূনি ধনানি জনানাং জনেভ্যঃ দয়তে প্রয়চ্ছতি। তস্মৈ অস্মৈ অগ্নয়ে মধোর্ন মদকরস্ত সোমস্তের প্রথমানি মুখ্যানি পাত্রাণি স্তোমাঃ স্তোত্রাণি প্রয়ন্তি গচ্ছন্তি।

যিনি দেবতাসকলকে যজ্ঞে আহ্বান করিয়া থাকেন, যিনি প্রাণিবর্গের সম্মোদনকারী এবং জনসকলকে সর্ব্ব ধন প্রদানকরেন, সেই অগ্নিদেবের তুষ্টিসাধনের নিমিত্ত সম্মোদনকর সোমরসের ন্যায় ঘৃতপূর্ণ পাত্র সকল স্তুতি-পাঠের সহিত প্রেরিত হইতেছে।

টীপ্পনী। কণ্ববংশীয় সৌভরি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। অগ্নি ঋষি এই মন্ত্র অবলম্বনে ৫টি গান প্রকাশ করিয়াছেন, তাহাদিগের চারিটি প্রকাশ করাগেল, অবশিষ্ট একটি উহগানে প্রকাশ হইবে॥ ৪৪॥ ১০.

ইতি চতুর্থ দশতী।

অথ পঞ্চম দশতী।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
এনা ৰো অগ্নিন্নমসোর্জ্জো নপাতমাহুৰে। প্রিয়ঞ্চেতিষ্ঠ-
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
মরতিং স্বধ্বরং ৰিশ্বস্য দূতমমৃতম্ ॥ ৪৫ ॥ ১ ॥

বিবৃতিঃ। ঊর্জ্জঃ (বলস্য) নপাতং প্রিয়ং চেতিষ্ঠং অরতিং স্বধ্বরং বিশ্বস্য দূতং অমৃতং অগ্নিং এনা নমসা বঃ (যুষ্মদর্থং) আহুবে ইত্যন্বয়ঃ। হে স্তোতার ইতি শেষঃ।

৫ ৪ ২ ১ ১ ২
গেয়গানম্। এনাৰোঅগ্নিন্নামসা। উর্জ্জোনপা। তামা১
১ ২ ২ ১ ২ ২ ১ ৫ ২
হুৰে২। প্রায়ঞ্চেতিষ্ঠমরতিম্। স্বৰাধ্বা১রা২ম্। বিশ্বাস্যা১
১ ২ ২ ২ ২
দু২। তামামৃতম্। ইডা২৩ভা৩৪৩। ওঔ৩৪৫ই। ডা ॥৭৮॥
৫ ১ ২ ১ ২
এনাৰোঅগ্নিন্নমসাহাউ। ঊর্জ্জোনপা। তামা১হুৰে২৩।
২ ১ ২ ২ ১ ২ ২
হাউ। প্রায়ঞ্চেতিষ্ঠমরতিম্। স্বৰাধ্বা১রা২৩ম্। হাউ।
১ ২ ২ ১ ২ ১ ২ ১
ৰিশ্বাস্যা১দূ২৩। হাউ। তামমৃতম্। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২
৫
৩৪৫ই। ডা॥ ৭৯ ॥
৫ ৪ ৫ ৪ ৪ ৫ ৪ ২ ১ ২ ১ ২ ১
এনাৰোঅগ্নিমে৫নমসা। ঊর্জ্জোনপাতমাহুৰে। প্রা২৩

২ ১ ২ ১ ২ ১ ২ — ১ ২
য়াম্। চাইতিষ্ঠম্। আরতিম্। স্বাধ্বা১রা২ম্। বিশ্বাস্যা১
— ২ ১ ২ ১ ৫
দূ২। তামমৃতম্। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৮০ ॥

৫ ৪ ৫ ৪ ১ ৫ ৪ ৫ ২ ২ ২
এনাবোঅগ্নিন্নমসো। জোনপোবা। তামাহুবে। প্রা২৩
২ ১ ৭ ২ ১ ২
য়াম্। চাইতিষ্ঠম্। রা২৩তীম্। স্বধ্বরম্ বিশ্বাস্যা২৩দূ।
১ ২ ১ ২ ১
তামমৃতম্। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৮১ ॥ ১ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ পঞ্চমখণ্ডে—সেয়ং প্রথমা। বামদেবঋষিঃ। উর্জঃ বলস্য নপাতং পুত্রং প্রিয়ম্ অস্মাকং চেতিষ্ঠম্ অতিশয়জ্ঞাতারং প্রজ্ঞাতারং প্রজ্ঞাপকং বা। অরতিং গন্তারং স্বামিনং বা স্বধ্বরং সুযজ্ঞং বিশ্বস্য সর্বস্য যজমানস্য দূতম্ অমৃতং নিত্যম্ অগ্নিম্ এনা এনেন নমসা স্তোত্রেণ (যদ্যপ্যত্রান্বাদেশোনাস্তি তথাপি ছান্দসত্বাদিদং শব্দস্যৈনাদেশঃ)। হে স্তোতারঃ বঃ যুষ্মদর্থম্ আহুবে আহ্বামি॥ ১॥

হে স্তোতৃবর্গ! তোমাদিগের অভীষ্ট কার্য্যসিদ্ধির নিমিত্ত বলের পুত্র (বলপ্রয়োগে অগ্নি উৎপন্ন হয়, এই নিমিত্ত মুনিরা অগ্নিকে বলের পুত্র বলিয়াছেন)। সর্ব্বজ্ঞাতা বা সর্ব্বজ্ঞাপক সর্ব্বত্র গন্তা যজ্ঞের সৌষ্ঠবকারী বিশ্ব সংসারের দৌত্য কার্য্যে নিযুক্ত অমরণধর্ম্মী অগ্নিকে এই স্তুতিবাক্যে আহ্বান করিতেছি।

টীপ্পনী। মিত্রাবরুণ বশিষ্ঠ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রাবলম্বনে ৯টি গানদৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে ৪টি প্রকাশিত হইল, অবশিষ্ট ৫টির মধ্যে ৩টি উহগানে এবং ২টি উহ্যগান গ্রন্থে প্রকাশ হইবে। ৪৫।১।

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ১
শেষে বনেষু মাতৃষু সন্ত্বা মর্ত্তাস ইন্ধতে। অতন্দ্রো হব্যং
২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
বহসি হবিষ্কৃত আদিদ্ দেবেষু রাজসি॥ ৪৬ ॥ ২ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে ইত্যধ্যাহার্য্যং। বনেষু মাতৃষু শেষে ত্বমিতি শেষঃ। মর্ত্তাসঃ ত্বা ইন্ধতে। (পশ্চাৎ প্রবৃদ্ধস্ত্বং) অতন্দ্রঃ হবিষ্কৃতঃ হব্যং বহসি দেবান্ প্রতি ইতি ভাবঃ। আদিৎ দেবেষু রাজসি ইত্যন্বয়ঃ।

৪ ৪ ১ ২ ১ ২
গেয়গানম্। শেষেৱনা৫ইষু মাতৃষু। সান্ত্বামর্ত্তাসঃ।
১ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ৭ ৩ ৫
ইন্ধা২৩তাই। আতন্দ্রোহব্যংৱহ। সাই। হৱীঽস্কা২৩৪র্ত্তাঃ।
১ ২১ ২১ ২ ১
আদিদ্দেবাই। ষুরাজা২৩সা৩৪৩ই ও২৩৪৫ই। ডা॥৮২॥২॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ দ্বিতীয়া। ভর্গ ঋষিঃ। হে অগ্নে! ৱনেষু মাতৃষু চ শেষে স্বপিষি ৱর্ত্তসে। তথাভূতং ত্বা ত্বাং মর্ত্ত্যাসঃ মনুষ্যাঃ অধ্বর্য্বাদয়ঃ মন্থনেনোৎপাদ্য সমিন্ধতে। পশ্চাৎপ্রবুদ্ধস্ত্বং অতন্দ্রঃ অনলসঃ সন্ হৱিষ্কৃতঃ যজমানস্য হবং হবিঃ ৱৱসি দেৱান্ প্রতি। আদিদ্ অনন্তরমেৱ দেৱেষু মধ্যে রাজসি দীপ্যসে। মাতৃষু মাত্রোঃ—ইতি পাঠৌ। হব্যং হব্যঃ—ইতি চ॥ ২॥

হে অগ্নি! তুমি বনমধ্যে মাতৃদ্বয়ের গর্ভে (অর্থাৎ অরণীকাষ্ঠদ্বয়মধ্যে) শয়ান আছ। যাজ্ঞিক মানবগণ তোমাকে অরণীমন্থনদ্বারা উৎপাদন করিয়া সম্যক্ প্রদীপিত করে। পরে তুমি প্রবুদ্ধ হইয়া আলস্যপরিত্যাগপূর্ব্বক যজমানপ্রদত্ত হবিঃ বহনকরিয়া দেবগণকে প্রদানকর। অনন্তর তুমি দেবগণেরমধ্যে প্রাধান্যপদে দীপ্তিপাইয়াথাক।

টীপ্পনী। প্রগাথতনয় ভর্গ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের একটি মাত্র গেয়গান দৃষ্ট হয। দেবরাজ এই গানের প্রকাশক। ৪৬। ২।

১২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩২ ২ ৩ ২৩ ১
অদর্শি গাতুবিত্তমো যস্মিন্ ব্রতান্যাদধুঃ। উপোষুজা তমা-
২৩ ১২ ৩ ১২ ৩ ১২
র্যস্য ৱর্দ্ধনমগ্নিমক্ষন্তু নো গিরঃ॥ ৪৭ ॥ ৩॥

বিবৃতিঃ। যস্মিন্ অগ্নৌ ব্রতানি আদধুঃ যজমানা ইতি শেষঃ। গাতুবিত্তমঃ (সঃ অগ্নিঃ) অদর্শি। সুজাতং আর্য্যস্য বর্দ্ধনং অগ্নিং নঃ গিরঃ উপনক্ষন্তু। ব্যবহিতেনোপোপসর্গেণ সম্বন্ধঃ।

৫ ১ ২ ১
গেয়গানম্। অদর্শি গাতুৱিত্তমা৬এ। আস্মিন্ ব্রতানি
২ ১ ২ ২ ২ ১ ২ ১২
য়াদধুঃ। উপোষু জা৩। হা৩হাই। তমারি য়স্য ৱর্দ্ধনম্।

১ ২ ২ ২ ১ ২ ১ ২
অগ্নাইন্নক্ষা৩। হা৩হা। তুনোগিরঃ। ইডা২৩ভা৩৪৩।
১
ও২৩ ৪৫ই। ডা॥ ৮৩॥ ৩॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ তৃতিয়া। সৌভরি ঋষিঃ যস্মিন্ অগ্নৌ ব্রতানি কর্ম্মাণি আদধুঃ যজমানাঃ আহিতবন্তঃ। গাতুৰিত্তমঃ অতিশয়েন মার্গাণাং জ্ঞাতা সোঽগ্নিঃ অদর্শি প্রাদুরভূৎ। কিঞ্চ সুজাতং সম্যক্ প্রাদুর্ভূতম্ অস্য আর্যস্য উত্তম-বর্ণস্য ৰর্দ্ধনং ৰর্দ্ধয়িতারং অগ্নিং নঃ অস্মাকং গিরঃ স্তুতিরূপাঃ ৰাচঃ উপো নক্ষন্তু উপগচ্ছন্তু। নক্ষ গতাৰিতি ধাতুঃ। নক্ষন্ত নোগিরঃ-ইতি বহ্বৃচঃ॥ ৩॥

যে অগ্নিতে গৃহস্থগণের সমস্ত কার্য্য নির্ব্বাহিত হয়, সেই সর্ব্বমার্গ-জ্ঞাতা অগ্নিদেব দৃষ্ট হইতেছেন। আর সম্যক্ প্রাদুর্ভূত উত্তমবর্ণের বর্দ্ধনকারী অগ্নির প্রতি আমাদিগের স্তুতি বাক্য উপযুক্ত হউক, অর্থাৎ স্তুতি-বাক্যে আমরা উক্তরূপ অগ্নিকে স্তবকরি।

টীপ্পনী। কণ্বংশীয় সৌভরি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রমূলক চারিটি গান আছে, তাহাদিগের একটি প্রকাশ করা গেল, অপর তিনটি উহগানে প্রকাশিত হইবে। ৪৭। ৩।

৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
অগ্নিরুক্থে পুরোহিতো গ্রাৰাণো ৰর্হিরধ্বরে। ঋচা য়ামি-
৩ ২৩ ২ ৩ ১ ২
মরুতো ব্রহ্মণস্পতে দেৰা অৰোৰরেণ্যম্॥ ৪৮॥ ৪॥

বিবৃতিঃ। উকৃথে অধ্বরে অগ্নিঃ পুরোহিতঃ গ্রাবাণঃ বর্হিঃ (এতৌ আসাদিতৌ ইতিভাবঃ) হে মরুতঃ হে ব্রহ্মণস্পতে হে দেবাঃ! ঋচা (সূক্তরূপয়া স্তুত্যা) বরেণ্যং অবঃ। (যুষ্মান্) যামি যাচামি ইতি যাবৎ।

৫ ৩ ২ ৪ ৫ ২ ১
গেয়গানম্। অগ্নিরুকৃথাই। পুরো৩হাইতাঃ। গ্রাৰা-
২ ১ ৩২ ৪ ৫ ২ ১ ৭
ণোব। হিরা৩ধ্বারাই। ঋচায়ামিমরুতোব্রাহ্মণস্পাতা২ই।
১ ১ ২ ১ ৫ ৪ ৫
দাইৰা২ আৰা২৩ঃ। ৰরো২৩৪ৰা। ণা৫য়োং৬হাই॥ ৮৪॥

৫ ৪ ৫ ৩ ২ ৩ ৫ ১
অগ্নিরুক্থাঔহোহোহাই। পুরোৰাঔ২৩৪ৰা। হিতাঃ।
২ ১ ২ ১ ৩ ২ ৩ ৫ ৪ ২ ২ ১
গ্রাৰাণোব। হিরোৰাঔ২৩৪ৰা। ধ্বরাই। ঋচৌ৩হো য়ামি
১ ১ ১ ২ ১ ৫
মরুতোব্রহ্মাণস্পাতা২ই। দাইৰা২আৰা২৩। ৰরো২৩৪ৰা।
৪ ৫
ণা৫য়ো৬হাই॥ ৮৫॥ ৪॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ চতুর্থী। মনুঃ প্রার্থয়তে উক্‌থে স্তোত্রশস্ত্রাত্মকে অধ্বরে হিংসারহিতে অস্মিন্ যজ্ঞে অগ্নিঃ পুরোহিতঃ যজ্ঞাৎ পুরতঃ উত্তরৰেদ্যাম্ ঋত্বিগ্‌ভির্নিহিতোঽভুৎ। যথা গ্রাৰাণঃ সোমাভিষৰার্থং পুরতোনিহিতাঃ। বর্হিঃ চ পুরতোনিহিতম্ আসাদিতম্। এবং সামগ্র্যাং সত্যাং হে মরুতঃ একোনপঞ্চাশন্মরুদ্গণাঃ। হে ব্রহ্মণস্পতে স্তোত্রস্য পালক এতন্নামক দেৰ! হে দেৰাঃ দ্যোতনাদিগুণযুক্তা ইন্দ্রাদয়ঃ। ৰরেণ্যং ৰরণীয়ং ভজনীয়ম্ অৰঃ রক্ষণম্ ঋচা সূক্তরূপয়া স্তুত্যা ৰঃ যুষ্মান্ যামি মনুরহং যাচামি। যাচতেল্‌টি রূপম্। ৰর্ণলোপশ্ছান্দসঃ। মরুতঃ ব্রহ্মণস্পতে দেৰাঃ—ইতি ত্রীণ্যামন্ত্রিতত্বেন ছন্দোগাঃ পঠন্তি। মরুতঃ ব্রহ্মণস্পতিং দেৰান্ ইতি দ্বিতীয়ান্তত্বেন বহ্বৃচঃ।

স্তোত্রাত্মক হিংসারহিত এই যজ্ঞের পুরোভাগে উত্তর বেদিতে অগ্নি নিহিত আছে এবং সোমপেষণার্থ পাষাণ ও বর্হি (আসন) আসাদিত হইয়াছে, সুতরাং যজ্ঞসম্পাদনের উপকরণসামগ্রী সমস্তই যজ্ঞস্থলে স্থাপিত হইয়াছে। হে মরুদ্‌গণ! হে স্তোত্রপালক দেব! হে ইন্দ্রাদি দেবগণ! আমি এই স্তোত্ররূপমন্ত্রাত্মক বাক্যে তোমাদিগের নিকট বিশেষ রক্ষা প্রার্থনাকরিতেছি।

টীপ্পনী। বিবস্বৎপুত্র মনু এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা বিশ্বেদেব। বৃহদুক্‌থ ঋষি এই মন্ত্রাবলম্বনে দুইটি গান প্রকাশকরিয়াছেন। ৪৮। ৪।

৩ ১২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১
অগ্নিমীড়িষ্বাৰসে গাথাভিঃ শীরশোচিষম্। অগ্নিং রায়ে
২ ৩ ২ ৩ ১ ২৩ ১ ২ ৩ ১
পুরুমীঢ়ঃ শ্রুতম্নরোঽগ্নিঃ সুদীতয়ে ছর্দ্দিঃ॥ ৪৯॥ ৫॥

বিবৃতিঃ। হে পুরুমীঢ়! অবসে গাথাভিঃ শীরশোচিষং অগ্নিং ঈড়িষ্ব।

রায় ধনায় অগ্নিং (ইড়িষ্ব) নরঃ শ্রুতং (এনং) স্তৌতীতি শেষঃ। অগ্নিঃ স্বদীতয়ে (মহ্যং) ছর্দ্দিঃ গৃহং প্রায়চ্ছদিত্যন্বয়ঃ।

৫ ৭ ৫ ৩২ ৩ ৪ ৫ ২ ২ ১ ২
গেয়গানম্। অগ্নি মীড়িষ্বা৩৪ঔহোবা। আৱসে। গাথা-
১ ২ ১ ১
ভিঃশী। রশোচা২৩ইষাম্। অগ্নিংরায়াই। পুরুমা২৩ইদা।
১ ২ ১ ১ ১ ২
শ্রুতম্নরো। অগ্নিঃসূ২৩দী। তয়াইচ্ছা২৩৪৫দ্দী৬৫৬ঃ। দক্ষা
১ ১ ১ ১ ১
ওয়া২৩৪৫ ॥ ৮৬ ॥ ৫ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ পঞ্চমী। স্বদীতির্ঋষিঃ পুরুমিঢ়ো বাস্কস্তোবা। হে পুরুমিঢ় ত্বম্ অগ্নিম্ অৱসে রক্ষণায় ঈড়িষ্ব স্তুহি গাথাভিঃ গাথেতি ৱাঙনাম মন্ত্ররূপাভিঃ ৱাগ্‌ভিঃ। কীদৃশম্? শীবশোচিষং শয়ন-স্বভাৱ-রোচিষম্। তথা রায়ে ধনায় ঈড়িষ্ব। শ্রুতম্ এনং নরঃ অন্যেহপি য়জমানাঃ স্তুৱন্তি স্বার্থম্। তস্মাৎ স্বদীতয়ে মহ্যম্ অগ্নিঃ ত্বয়াভিষ্টুতঃ সন্ ছর্দ্দিঃ গৃহং প্রায়চ্ছত্বিত্যেৱং স্বদীতিঃ পুরুমীঢ়ং ব্রূতে। অগ্নিঃ স্বদীতয়ে ছর্দ্দিঃ—ইতি ছন্দোগাঃ। অগ্নিং স্বদীতয়ে ছর্দ্দিঃ—ইতি বহ্বৃচঃ ॥ ৫ ॥

স্বদীতি ঋষি পুরুমীঢ়নামক ঋষিকে বলিতেছেন, হে পুরুমীঢ়! তুমি ধনলাভার্থ ও রক্ষণার্থ শীরশোচিষ (যে সময় অগ্নির শিখা বক্রভাবে ঘূর্ণিত হইতে থাকে, সেই সময় সেই বক্রশিখ অগ্নিকে শীরশোচিষ বলাযায়) অগ্নিকে মন্ত্রাত্মক বাক্যে স্তবকর। বিখ্যাত অগ্নিকে মনুষ্য মাত্রই স্তবকরিয়া থাকে। আমার নাম স্বদীতি, অগ্নি আমাকে গৃহ প্রদানকরুন।

টীপ্পনী। অঙ্গিরোবংশীয় স্বদীতি ও পুরুমীঢ় ইহারাই এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। পুরুমীঢ় ঋষি এই মন্ত্রাবলম্বনে একটি গান প্রকাশ করিয়াছেন। ৪৯। ৫।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ১ ২
শ্রুধি শ্রুৎং কর্ণ ৱহ্নিভির্দ্দেবৈৱরগ্নে সয়াৱভিঃ। আসীদতু বর্হিষি
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ২
মিত্রোঅর্যমা প্রাতর্যাৱভিরধ্বরে ॥ ৫০ ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ। হে শ্রুৎকর্ণ অগ্নে! শ্রুধি (শৃণু) অস্মদীয়ং বচনমিতি শেষঃ। মিত্রঃ অর্য্যমা প্রাতর্যাবভিঃ সযাবভিঃ দেবৈঃ বহ্নিভিঃ অধ্বরে বর্হিষি আসীদতু।

৩ ১ ১ ১ ৪ ৫
গেয়গানম্। শ্রুধিও। শ্রু২৩৪। ধিশ্রুৎকর্ণৰ। হ্নিভাইঃ।
১ ১ ২ ১ ২ ১ ২
দেবৈৰগ্নেসয়াৰা২৩ভীঃ। আসীদতুবর্হিষিমিত্রোঅর্যা২৩মা।
১ ১ ১ ৩ ৫ ২ ২ ৩ ২
প্রাতর্যা২৩ৰাও। ভা২ইরা২৩৪ঔহোৰা। এ৩। ধ্বরআ ॥৮৭॥৬॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ ষষ্ঠী। প্রস্কণ্বঋষিঃ। হে শ্রুৎকর্ণ শ্রবণ-সমর্থাভ্যাং কর্ণাভ্যাং যুত অগ্নে অস্মদীয়ং ৰচনং শ্রুধি শৃণু। যঃ মিত্রঃ দেৱঃ অর্য্যমা দেবশ্চ অন্যৈঃ প্রাতর্যাবভিঃ প্রাতঃকালে দেৱযজনং গচ্ছদ্ভিঃ দেবৈঃ সর্বৈঃ সয়াৰভিঃ আহৱনীয়াগ্নিনা ত্বয়া সমানগতিভিঃ অন্যৈঃ ৱহ্নিভিঃ দেবৈঃসহ অধ্বরে ক্রতু-নিমিত্তে বর্হিষি দর্ভে আসীদতু উপ ৱিশতু। আসিদতু বর্হিষি মিত্রোঅর্যমা প্রাতর্যাৱভিরধ্বরে—ইতি ছন্দোগাঃ আসীদন্তুবর্হিষি মিত্রোঅর্য্যপ্রাতর্যাবেণো-অধ্বরম্—ইতি বহ্বৃচঃ।

হে অগ্নি! তোমার কর্ণদ্বয় প্রার্থনাবাক্য শ্রবণকরিবার নিমিত্ত সতত সতৃষ্ণ আছে। তুমি আমাদিগের প্রার্থনাবচন শ্রবণকর। অর্য্যমা ও মিত্রদেব প্রাতঃকালীন দেবযজনগামী ও আহবনীয়াগ্নির সহিত সমান গতি অপবাপর দেবগণেব সহিত যজ্ঞীয় দর্ভাসনে উপবেশন করুন, ইহাই প্রার্থনা।

টীপ্পনী। কণ্বতনয় প্রস্কণ্ব এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। কর্ণশ্রবা ঋষি এই মন্ত্রের একটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥৫০॥৬॥

১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ১ ২
প্র দৈবোদাসো অগ্নির্দেৰ ইন্দ্রো নমজ্মনা। অনুমাতরস্পৃ-
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ১ ১ ২
থিৱীং ৱিৱাবৃতে তস্থৌ নাকস্য শর্মণি ॥ ৫১ ॥ ৭ ॥

বিবৃতিঃ। ইন্দ্রোন দেবঃ দৈবোদাসঃ অগ্নিঃ মাতরং পৃথিবীং অনুপ্রবিবা-বৃতে। অনুমাতরমিত্যনুশব্দেন প্রথমোপাত্তেন প্রশব্দেনচ সম্বন্ধঃ। মজ্মনা নাকস্য শর্ম্মণি তস্থৌ।

৫ ৪ ৫ ১ ১ ২ ১
গেয়গানম্। প্রদৈবোদাসোগ্নীঃ। দেবইন্দ্রোনমজ্মনা।
১ ১ ২ ১ ২
অনুমা২৩তা। রম্পৃথিবীংৱিৱাবৃতাই। তস্থৌনা২৩কা।
১ ২ ১ ২ ১ ৫
স্যাশর্ম্মণি। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৮৮॥ ৭॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ সপ্তমী। সৌভরিঋষিঃ। দেবঃ দ্যোতমানঃ ইন্দ্রঃ পরমৈশ্বর্য্যযুক্তঃ দৈবোদাসঃ দিবদাসেনাহ্বয়মানঃ অগ্নিঃ মাতরং সর্বস্য লোকস্য ধারণাৎ পৃথিবী মাতা, তাম্. পৃথিবীম্ অনুপ্রবি ৱাবৃতে দেবান্ প্রতি হবির্বোঢ়ুং বিশেষেণ প্রবর্ত্তয়তি। যস্মাদেনমগ্নিং দিবোদাসঃ মজ্মনা বলেন আজুহাব তস্মাদয়ম্ অগ্নিঃ নাকস্য স্বর্গস্য শর্ম্মণি গৃহে স্বায়তনে এব তস্থৌ অতিষ্ঠৎ। অগ্নির্দ্দেবইন্দ্রঃ ইতি নাকস্য শর্ম্মণঃ ইতি ছন্দোগাঃ। অগ্নির্দ্দেবাংঅচ্ছ ইতি নাকস্য সানবি ইতি চ বহ্বৃচঃ।

দীপ্তিমান্ ইন্দ্রের ন্যায় পরমৈশ্বর্য্যযুক্ত দিবোদাস কর্তৃক আহূয়মান অগ্নি লোকধাত্রী পৃথিবীকে দেবগণের হব্যবাহনার্থ প্রবর্ত্তিত করিতেছেন, যে হেতু এই অগ্নিকে দিবোদাস বলপ্রয়োগপূর্ব্বক আহ্বানকরিয়াছিলেন, অতএব এই অগ্নি স্বর্গীয় গৃহে অবস্থান করিতে লাগিলেন।

টীপ্পনী। কণ্ববংশীয় সৌভরি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। দিবোদাস এই মন্ত্রের চারিটি গান প্রকাশকরিয়াছেন, তন্মধ্যে একটি প্রকাশ করা গেল, অপর তিনটি উহগানে প্রকাশিত হইবে॥ ৫১॥ ৭॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অধজ্মা অধবা দিবো বৃহতো রোচনাদধি। অয়া বর্দ্ধস্ব
৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
তন্বা গিরা মমাজাতা সুক্রতোপৃণ॥ ৫২॥ ৮॥

বিবৃতিঃ। হে সুক্রতো! (ইন্দ্র) অধজ্মঃ (পৃথিব্যাঃ সকাশাৎ) অধবা দিবঃ বৃহতো রোচনাং অধি (আগত্য) অয়া তন্বা মম গিরা বর্দ্ধস্ব। জাতান্ (জনান্) পৃণ।

৫ ৪ ৫ ১ ২ — ১
গেয়গানম্। অধজ্মা ওবা। ধবাদা১ইবা২। বৃহতোরো-

২ — ১ ২ ২ ১ ২
চানা১ দাধীং২। আ। যৌ। হোহো৩। বা। বার্দ্ধস্বতন্বা।
১ ২ — ১ ২ ২ ৫
গাইরা১ মমা২। আজাতাসৌ। হোহো৩ব্বা৩৪। হা।
২ ২ ৩ ১ ১ ১ ১
হাউবা৩। ক্রতোপৃণা২৩৪৫ ॥ ৮৯ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথাষ্টমী। মেধাতিথি র্মেধ্যাতিথিশ্চোভাবৃষী। হে ইন্দ্র। অধ অধুনা। জ্মঃ জমন্তি গচ্ছন্ত্যস্থামিতি জ্মা পৃথিবী তস্যাঃ সকাশাৎ। অধ ৱা অপি ৱা দিৱঃ অন্তরিক্ষাৎ বৃহতঃ মহতঃ রোচানাৎ নক্ষত্রৈর্দীপ্যমানাৎ স্বর্গাদ্বা আগত্য। অধি পঞ্চম্যর্থমুৱাদী। অয়া অনয়া তন্বা, তথা ৱিস্তৃতয়া মম মদীয়য়া গিরা স্তুত্যা ৱর্দ্ধস্ব বৃদ্ধোভৱ। হে সুক্রতো শোভনকর্ম্মৱন্নিন্দ্র জাতা জাতান্ অস্মদীয়ান্ জনান্ পৃণ অভিলষিতৈঃ ফলৈরাপূরয়।

হে ইন্দ্র! তুমি পৃথিবী হইতেই হউক কিম্বা নক্ষত্রগণে দীপ্যমান্ অন্তরীক্ষ হইতেই হউক আবির্ভূত হইয়া মদীয় স্তুতিসমূহে বৃদ্ধিপ্রাপ্ত হও। হে শোভনযজ্ঞকারিন্! তুমি আদিগের জনসকলকে অভিলষিত ফলদ্বারা পরিতৃপ্ত কর

টীপ্পনী। মেধাতিথি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা ইন্দ্র। এই মন্ত্রের সুক্রতু ঋষির প্রকাশিত একটি মাত্র গেয় গান দৃষ্ট হয় ॥ ৫২ ॥ ৮ ॥

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ১ ১ ৩ ১ ২
কায়মানো ৱনা ত্বং যন্মাতৃরজগন্নপঃ। ন তত্তে অগ্নে প্রমৃষে
৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
নিৱর্ত্তনং যদ্দূরে সন্নিহাভুবঃ ॥ ৫৩॥ ৯ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! বনা কায়মানঃ ত্বং যৎ (যস্মাৎ) অপঃ অজগন্ তৎ (তস্মাৎ) তে নিবর্ত্তনং নপ্রমৃষে। যৎ (যস্মাৎ) দূরে সন্ ইহ আভুবঃ।

৪ ৪ ২ ১ ২ ১ ২ ৩
গেয়গানম্। কায়মানো৫ৱনাভুবাম্। য়ন্মাতৃরা। জাগন্না
৫ ২ ১ ২ ২ ১ ৩
২৩৪পাঃ! নতত্তেঅগ্নে৩। প্রমৃষে৩হা৩ই। নিবা২র্ত্তা২৩৪-
৫ ২ ১ ২ ৩ ২ ১ ২ ৪ ৫ ৪
নাম্। য়দ্দূরা২৩ইসান্। ইহাভুবা। ঔ৩হোবা। হো৫ই
ভা ॥ ৯০ ॥

৪ ২ ১ ৩২৩ ৫ ২ ৩
এ কায়া। মানো। বনাতূ২৩৪৫বাম্। ওই। তূ২৩৪
৫ ৪ ৫ ২ ২ ২১২ ১২৩ ৫
বাম্। উহুবাহাই। ঔ৩হো৩১ই য়ন্মাতৃরা। জাগন্না২৩৪পাঃ।
৩ ৫ ৪ ৫ ২ ২ ২১২১ ২ ১
আ২৩৪পাঃ। উহুবাহাই। ঔ৩হো৩১ই। নতত্তআ। গ্না৩ইপ্র-
১ ১ ৩ ৫ ৩ ৫ ৪ ৫ ২
মৃষা৩ই। নিবা২র্ত্তা২৩৪নাম্। তা২৩৪নাম্। উহুবাহাই। ঔ৩
২ ২১২১ ১২৩ ৫ ৩ ৫ ৪
হো৩১ই। য়দ্দূরেসাম্। ইহাভূ২৩৪বাঃ। ভূ২৩৪বাঃ। উহু-
৫ ২ ২ ৩ ৫ ৩ ৫
বাহাই। ঔ৩হো৩১২। য়া২৩৪ঔহোবা। উ২৩৪পা ॥৯১॥৯॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ নবমী। বিশ্বামিত্রঋষিঃ। হে অগ্নে বনা বনানি কাননানি ভক্ষিতুং কায়মানঃ কাময়মানঃ ত্বং যৎ যস্মাৎ কারণাৎ তানি বিহায় মাতৃঃ মাতৃভূতাঃ অপঃ অজগন্ অগমঃ গতবানসি। অপ্সু প্রবিষ্টত্বাচ্ছান্তোবর্ত্তসে। তৎ তস্মাৎ তে তব নিবর্ত্তনং নিতরাং ততৈব বর্ত্তনং তেন চ বিনাশোলক্ষ্যতে। সঃ ন প্রমৃষে (কৃতার্থে কেন্ প্রত্যয়ঃ) ন প্রমৃষ্যতে ন সহ্যতে। কুতঃ ? ইত্যতআহ—যৎ যস্মাৎ কারণাৎ দূরে সন্ দূরে অদৃশ্যতয়া বর্ত্তমানস্ত্বং ইহ অস্মৎসম্বন্ধিষরণীরূপেষু কাষ্ঠেষু আ ভুবঃ সমন্তাৎ ভবেঃ মন্থনাৎ ক্ষণমাত্রেণাস্মাকং সমীপে ভবসি তস্মাৎ তব দূরতোবর্ত্তনম্ অস্মভ্যং ন রোচতে। ইহাভুবঃ—ইতি ইহাভবঃ—ইতি চ পাঠৌ ॥ ৯ ॥

হে অগ্নি ! যেহেতু তুমি বনসকল ভক্ষণকরিতে কামনা কর, এবং মাতৃস্বরূপ জলদেবীর ক্রোড়ে অবস্থিতি কর। অতএব তুমি দূরে অবস্থিত হইয়াও নিকটে থাকিতে সমর্থ, কিন্তু তোমার দূরে অবস্থান আমরা ইচ্ছা করিনা, তুমি আমাদের অরণীকাষ্ঠে বর্ত্তমান থাক।

টীপ্পনী। কুশিকতনয় বিশ্বামিত্র এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের ৫টি গান আছে, তন্মধ্যে ২টি গান এই স্থানে প্রকাশ হইল, আর তিনটি আরণ্য গানে প্রকাশ হইবে। ৫৩। ৯।

১ ২৩ ১২ ৩ ২ ৩১২৩ ১২ ৩ ২৩
নিত্বামগ্নে মনুর্দধে জ্যোতির্জনায় শশ্বতে। দীদেথ
১২ ৩১২ ৩ ১ ২৩১ ২ ৩১২
কণ্ব ঋতজাত উক্ষিতোযন্নমস্যন্তি কৃষ্টয়ঃ ॥ ৫৪ ॥ ১০ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে মনুঃ জ্যোতিঃ ত্বা শশ্বতে জনায় নিদধে। ব্যবহিতেন নিশব্দেন সম্বন্ধঃ। (ত্বং) ঋতজাতঃ উক্ষিতঃ কণ্বে (ময়ি) দীদেথ। যং কৃষ্টয়ঃ নমস্যন্তীত্যন্বয়ঃ।

গেয়গানম্। নিত্বামগ্নাই। মনুর্দ্ধা২৩৪ধাই। জ্যোতির্জিনা। য়াশশ্বা তা২ই। দী। দাই। থক। ণ্বাঋতজা৩। তউ২ক্ষা২৩৪ইতাঃ। য়ন্নমস্যা২৩। তা২ইকৃ২৩৪ঔ হোবা। ষ্টা২৩৪য়াঃ ॥ ৯২ ॥

হোবাই। নিত্বামগ্নেমনুর্দ্দধে। হোবাই। জ্যোতির্জনায় শশ্বতে। দাইদে১থক। ণ্বাঋতজাব৩১। তউ২ক্ষা২৩৪ইতাঃ। য়ন্নামা২৩স্যা৩। তা২ইকৃ২৩৪ঔহো বা। ষ্টা২৩৪য়াঃ ॥৯৩॥১০

সায়ণভাষ্যম্। অথ দশমী কণ্বঋষিঃ। হে অগ্নে জ্যোতিঃ প্রকাশরূপং শশ্বতে বহুবিধায় যজমানায় মনুঃ প্রজাপতিঃ নিদধে দেবযজন-দেশে স্থাপিতবান্। হে অগ্নে ত্বম্ ঋতজাতঃ ঋতেন যজ্ঞেন নিমিত্তভূতেনোৎপন্নঃ উক্ষিতঃ হবির্ভিস্তর্পিতঃ সন্ কণ্বে এতন্নামকে মহর্ষৌ ময়ি দীদেথ দীপ্তবানসি। যম্ অগ্নিং কৃষ্টয়ঃ মনুষ্যাঃ নমস্যন্তি নমস্কুর্ব্বন্তি ত্বমিতি পূর্ব্বত্রান্বয়ঃ॥

হে অগ্নি! তুমি জ্যোতিঃস্বরূপ, প্রজাপতি মনু তোমাকে বহুবিধ যজমানের নিমিত্ত দেবযজন স্থানে স্থাপিত করিয়াছেন। তুমি যজ্ঞনিমিত্ত উৎপন্ন হইয়াছ, এইক্ষণ হবিঃদ্বারা পরিতৃপ্ত হইয়া এই কণ্বনামক ঋষিতে প্রদীপ্ত হও। মনুষ্যগণ তোমাকেই নমস্কার করিয়া থাকে।

টীপ্পনী। কণ্ব এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। মনু এই মন্ত্রের দুইটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন। ৫৪। ১০।

ইতি শ্রীসায়ণাচার্য্যবিরচিতে মাধবীয়ে সামবেদার্থপ্রকাশে ছন্দোব্যাখ্যানে প্রথমাধ্যায়স্য পঞ্চমঃ খণ্ডঃ॥ ৫॥

দ্বিতীয়ার্দ্ধঃ।

প্রথম দশতী।

৩ ১ ৩ ৩ ২ ৩১ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দেৱো ৱো দ্রৱিণোদাঃ পূর্ণাং ৱিৱষ্ট্বাসিচম্। উদ্বা সিঞ্চধ্বমুপ
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ৱা পৃণুধ্বমাদিদ্বো দেৱ ওহতে॥ ৫৫ ॥ ১ ॥

বিবৃতিঃ। দ্রবিণোদাঃ দেবঃ (অগ্নিঃ) বঃ পূর্ণাং আসিচং বিবষ্টু উৎসিঞ্চধ্বং উৎপৃণুধ্বং বা। আদিৎ (অনন্তরং) দেবঃ (অগ্নিঃ) বঃ ওহতে বহতীত্যন্বয়ঃ।

৫ ৪ ২ ৪ ১ ৫ ২ ২ ১
গেয়গানম্। দেৱো৩ৱো৩দ্রৱিণোদাঃ। পূর্ণাংৱিৱষ্ট্বাসি-
২ ১ ২ — ১ ২ ১ ৭ — ১
চম্। উদ্বা১সিঞ্চা২। ধ্বমুপৱাপৃণধম্। আদিদ্বোদে২। ৱও-
১ ৫ ১
হতে। ইডা২৩ভা৩৪। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৯৪ ॥ ১ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ ষষ্ঠে খণ্ডে;—সেয়ং প্রথমা ৱশিষ্ঠঋষিঃ। দ্রৱিণোদাঃ ধনানাং দাতা দেৱঃ অগ্নিঃ বঃ যুষ্মদীয়াং পূর্ণাং হৱিষা আসিচম্ আসিক্তাং চ স্রুচং ৱিৱষ্টু কাময়তাম্। অত উৎসিঞ্চধ্বং ৱা সোমেন পাত্রং। উপ পৃণুধ্বং ৱা সোমং ৱাশব্দো সমুচ্চয়ার্থে। ধ্রুৱ-গ্রহেণ হোতৃ-চমসং পূরয়ত চ। অগ্নয়ে সোমং প্রয়চ্ছত চেত্যর্থঃ। আদিদ্ অনন্তরমেৱ দেৱঃ অগ্নিঃ ৱঃ যুষ্মান্ ওহতে ৱহতি। ৱিৱষ্টু ৱিৱষ্টো—ইতি পাঠৌ॥ ১ ॥

ধনপ্রদ অগ্নি দেব তোমাদিগের সোমরসপূর্ণ স্রুচ্ গ্রহণে অভিলাষ করুন, তোমরাও সেই স্রুক্‌পাত্র সোমরসদ্বারা পরিপূর্ণ কর এবং সেই সোম রসদ্বারা দেবগণকে অভিষেককর, তাহাতে পরিতুষ্ট হইয়া দেবগণ তোমাদিগের বর্দ্ধন সাধন করুন।

টীপ্পনী। মৈত্রাবরুণ বশিষ্ঠ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের তিনটি গেয়গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে একটী গান এই স্থানে প্রকাশ করা গেল, অপর দুইটি উহগানে প্রকাশ হইবে।৫৫। ১।

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ২ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ১ ২
প্রৈতু ব্রহ্মণস্পতিঃ প্রদেব্যেতু সূনৃতা। অচ্ছা বীরন্নর্য্যং
৩ ১ ২ ৩ ২ ১ ২
পঙ্‌ক্তিরাধসন্দেবা যজ্ঞন্নয়ন্তু নঃ ॥ ৫৬ ॥ ২ ॥

বিবৃতিঃ। ব্রহ্মণস্পতিঃ দেবঃ প্রৈতু। সূনৃতা দেবী প্রৈতু। ব্যবহিতেন প্রশব্দেন সম্বন্ধঃ। দেবাঃ বীরং শত্রুং দূরে প্রেরয়ন্তু ইতি শেষঃ। নর্য্যং পঙ্‌ক্তিরাধসং যজ্ঞং নঃ অচ্ছ নয়ন্তু।

৫ ২ ৪ ৫ ৪ ৫ ২ ১ ২ ১
গেয়গানম্। প্রৈতূ৩ব্রহ্মণস্পতিঃ। প্রদাইবিয়ে। তুসূ
২ ১ ৩ ৫ ১ ১ ২
নৃতা৩। আচ্ছা২বা২৩৪ইরাম্। নর্য্যং পঙ্‌ক্তিরাধা১সা২৩ম্।
১ ৩ ৫ ১ ৩ ৫ ৩
দেবা২য়া২৩৪জ্ঞাম্। না২য়া২৩৪ঔহোবা। তূ২৩৪
৫
নাঃ ॥ ৯৫ ॥ ২ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ দ্বিতীয়া। অস্যা উত্তরস্যাশ্চ কণ্ব ঋষিঃ। ব্রহ্মণস্পতিঃ দেবঃ প্রৈতু অস্মান্ প্রাপ্নোতু। সূনৃতা দেবী প্রিয়-সত্য-ভূতা বাগ্‌দেবতা প্রৈতু অস্মান্ প্রাপ্নোতু। দেবাঃ ব্রহ্মণস্পত্যাদয়ো দেবতাঃ বীরং শত্রুং নিঃশেষেণ দূরে প্রেরয়ন্তু। তং নর্য্যং মনুষ্যেভ্যোহিতং। পঙ্‌ক্তিরাধসং ব্রাহ্মণোক্ত-হবিঃপঙ্‌ক্ত্যাদিভিঃ সমৃদ্ধং যজ্ঞং প্রতি নঃ অস্মান্ অচ্ছ আভিমুখ্যেন নয়ন্তু প্রাপয়ন্তু।

অন্নাধিপতি দেব সমাগত হউন, অর্থাৎ দেশমধ্যে সুভিক্ষ হউক, আমাদিগের বাণী সত্য ও প্রিয় হউক, দেবগণ আমাদিগের শত্রুকে দূরে প্রেরণ করুন। ব্রাহ্মণগণকে যজ্ঞীয় হবিঃপ্রদান ও মন্ত্রবিশেষদ্বারা সম্বর্দ্ধিত করুন এবং সেই মনুষ্যহিতকর যজ্ঞানুষ্ঠানে আমাদিগকে প্রবর্ত্তিত করুন।

টিপ্পনী। কণ্ব এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। বৃহস্পতি এই মন্ত্রের একটি গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥ ৫৬ ॥ ২ ॥

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ২ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ২ ৩
ঊর্দ্ধ্ব ঊষুণ ঊতয়ে তিষ্ঠা দেবোন সবিতা। ঊর্দ্ধো বাজস্য
১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সনিতা যদঞ্জিভির্বাঘদ্ভির্বিহ্বয়ামহে ॥ ৫৭ ॥ ৩ ॥

বিবৃতিঃ। হে উষ্ণ! (যূপ) নঃ উতয়ে উর্দ্ধঃ তিষ্ঠা (তিষ্ঠ) দীর্ঘশ্ছান্দসঃ। সবিতা দেবোন (সবিতা দেব ইব (সন) বাজস্য সনিতা ভবিষ্যসীতি শেষঃ। যৎ (যস্মাৎ) অঞ্জিভিঃ বাঘদ্ভিঃ (সহ) বিহ্বয়ামহে। বয়মিতি শেষঃ।

গেয়গানম্। ঊর্ধ্ব উষুণা৩উতা২৩৪য়াই। তিষ্ঠাদেবোন-সবিতা। উর্দ্ধোবা২৩জা। স্যাসনিতা। য়াদঞ্জিভী২ঃ। বাঘা-দ্ভী২ঃ। বীবী২। হ্বয়ামা২৩হা৩৪৩ই। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ২৬॥ ৩॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ তৃতীয়া। হে যূপ। যদ্বা যূপাত্মক দারুনিষ্ঠাগ্নে। নঃ অস্মাকম্ উতয়ে রক্ষণায় উর্দ্ধঃ উন্নতঃ তিষ্ঠা তিষ্ঠ। সবিতা দেবো ন যথা সূর্যো দিব উন্নতস্তিষ্ঠতি, তদ্বৎ উর্ধ্বঃ উন্নতঃ সন্ বাজস্য অন্নস্য সনিতা দাতা ভবিষ্যসি। যদ্ যস্মাৎ কারণাৎ অঞ্জিভিঃ ষজ্ঞেন যূপমঞ্জদ্ভিঃ বাঘদ্ভিঃ যজ্ঞং বহদ্ভিঃ ঋত্বিগ্‌ভিঃ সহ বিহ্বয়ামহে। অন্নস্য দানায় ত্বাং বিশেষণাহ্বয়ামঃ তস্মাদন্নস্য দাতা ভবেতি পূর্ব্বত্রান্বয়ঃ॥ ৩॥

হে যূপ! তুমি আমাদিগের রক্ষার্থ উন্নত হইয়া অবস্থিত আছ এবং সূর্য্য দেবের ন্যায় তুমি আমাদিগের অন্নদাতা হইয়া উর্দ্ধে অবস্থিতি করিতেছ। আমরা যজ্ঞকারী ঋত্বিগ্‌গণের সহিত অন্নদানের নিমিত্ত তোমাকে বিশেষ রূপ আহ্বান করিতেছি। অতএব তুমি অন্নদাতা হও॥

টিপ্পনী। এই মন্ত্রের ঋষি কণ্ব ছন্দঃ বৃহতী ও দেবতা যূপ। এই মন্ত্র অবলম্বন করিয়া ঋষিগণ একটি মাত্র গান করিয়াছেন। ৫৭। ৩।

প্রয়োরায়ে নিনীষতি মর্ত্ত্যোযস্তে বসোদাশৎ। সবীরন্ধত্তে অগ্ন। উকৃথশংসিনত্মনা সহস্রপোষিণম্॥ ৫৮॥ ৪॥

বিবৃতিঃ। হে বসো অগ্নে! (ত্বাং) যঃ রায়ে প্রর্নিনীষতি প্রথমোপাত্তেন প্রশব্দেন সম্বন্ধঃ। যশ্চ মর্ত্ত্যঃ তে (তুভ্যং) দাশৎ সঃ ত্মনা (আত্মনা) আকার লোপশ্ছান্দসঃ। উকৃথশংসিনং সহস্রপোষিণং বীরং (পুত্রং ধত্তে।

৪ ৪ ১ ১
গেয়গানম্। প্রয়োরায়া৫ইনিনীষতাই। মর্ত্তোয়স্তেৰসো-
২ ১ ২ ১
দাশৎ। সৱীরা২৩ন্ধা। তাঅগ্নউ। কৃথশংসিনম্। ত্মনাসা
২ ১ ২ ১
২৩হা। স্রপোষা২৩ইণা৩৪৩ম্। ও২৪৩৫ইডা॥ ৯৭ ॥ ৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ চতুর্থী! সৌভরিঋর্ষিঃ। হে ৱসো বাসক অগ্নে। ত্বাং যে তৱ স্তোতারঃ রায়ে ধনার্থং প্রনিনীষতি প্রণেতুমিচ্ছতি। যশ্চমর্ত্ত্য মনুষ্যঃ তে তুভ্যং দাশৎ হবীংষি প্রয়চ্ছতি। সঃ মনুষ্যঃ উকৃথশংসিনম্ উক্থানাং শস্ত্রাণাং শংসিতারম্ ত্মনা আত্মনৈৱ সহস্রপোষিণং ৱহুধনম্ ৱীরং পুত্রং ধত্তে ধারয়তি। প্রয়োরায়েনিনীষতি প্রয়ং রায়ে নিনীষতি ইতি পাঠৌ॥ ৪॥

হে অগ্নি! তুমি লোকের বাসের হেতু। যে মানব ধনলাভের নিমিত্ত তোমাকে প্রণয়নকরিতে ইচ্ছা করে এবং যে কোন মনুষ্য তোমাকে হব্য প্রদান করে, সেই ব্যক্তি তোমার অনুগ্রহে সহস্র লোকের ভরণপোষণকারী এবং দেবভক্ত বীরপুত্র লাভ করে।

টিপ্পনী। এই মন্ত্রের ঋষি সৌভরি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্র অবলম্বন করিয়া বশিষ্ঠ ঋষি একটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন। ৫৮। ৪।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩
প্রৱো যহ্বম্পুরূণাং ৱিশান্দেৱয়তীনাম্। অগ্নিং সূক্তেভি-
১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
র্ৱ্চোভির্ৱৃণীমহে যং সমিদন্য ইন্ধতে॥ ৫৯ ॥ ৫ ॥

বিবৃতিঃ। হে দেব! যতীনাং পুরূণাং বিশাং বঃ (যুষ্মাকমনুগ্রহায়) যহ্বং অগ্নিং সূক্তেভিঃ (ছান্দসঃ ঐসভাবঃ) বচোভিঃ প্রবৃণীমহে। প্রথমপঠিতেন প্রশব্দেন সম্বন্ধঃ। অন্য ইৎ (অন্যেপ্যযয়ঃ) যং (অগ্নিং) সমিন্ধতে। সমিদন্য ইতি সংশব্দেন সম্বধ্যতে। তমগ্নিং বচোভিঃ প্রবৃণীমহে ইতি পূর্ব্বেণান্বয়ঃ।

৫ ৪ ৩ ২ ১ ২ ১
গেয়গানম্। প্রৱাঃ। য়হ্বৎপুরূ২৩ণাম্। ৱিশাংদেৱয়তা
২ ১ ২ ১ ২ ১
২৩য়িনাম্। অগ্নিংসূক্তেভির্ব্বচোভির্ৱৃণীমা২৩হাই। য়াংসা

২মাইদা২ম্। য়ইন্ধতে। ইড়া২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই ডা ॥ ৯৮ ॥ ৫ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ পঞ্চমী। কণ্বঋষিঃ। হে ঋত্বিগ্ যজমানাঃ দেবযতীনাং দেবান্ কাময়মানানাং পুরূণাং বহ্বীনাং বিশাং প্রজারূপাণাং বঃ যুষ্মাকমনুগ্রহায় যদ্বৃহন্তং মহান্তম্ অগ্নিং সূক্তেভিঃ সূক্তরূপৈঃ বচোভিঃ বাক্যৈঃ প্রবৃণীমহে। অন্যে ইৎ অন্যেঽপ্যৃষয়ঃ। যম্ এনমগ্নিং সমিন্ধতে সম্যগ্দীপয়ন্তি। তমগ্নিমিতি পূর্ব্বত্রান্বয়ঃ। বচোভি বৃণীমহে ইতি অন্যইন্ধতম্ ইতি চ ছন্দোগঃ। বচোভিরীমহে ইতি অন্যইচ্ছতে ইতি চ বহ্বৃচঃ ॥ ৫ ॥

হে দেবগণ! দেবযাজী বহুপ্রজার প্রতি তোমাদিগের প্রসন্নতা স্থাপনার্থ আমরা অগ্নি দেবকে সূক্তিময় স্তুতিবাক্যে স্তব করি। আর অন্যান্যে যে অগ্নিকে সম্যক্ প্রকারে প্রদীপ্ত করে, আমরা সেই অগ্নির গুণ বর্ণনকরি।

টীপ্পনী। কণ্ব এই মন্ত্রের ঋষিঃ, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। বিস্পর্দ্ধা ঋষি এই মন্ত্রের একটি গান প্রকাশ করিয়াছেন। ৫৯। ১।

অয়মগ্নিঃ সুবীর্য্যস্যেশেহি সৌভগস্য। রায় ঈশে
স্বপত্যস্য গোমত ঈশে বৃত্রহথানাম্ ॥ ৬০ ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ। অয়ং অগ্নিঃ সুবীর্য্যস্য সৌভগস্য ঈশেহি। তথা গোমতঃ স্বপত্যস্য ঈশে। রায়ঃ ঈশে বৃত্রহথানাং (শত্রুভূতপাপবিনাশানাং) ঈশে।

গেয়গানম্। অয়মগ্নিঃ সুবীর্যস্যহাউ। আইশেহিসৌভগস্য। হোবা৩হাই। রায়ঈশেস্বপত্য। স্যাগো১মাতা২৩ঃ। হোবা৩হাই। ঈশেহা২৩ইবৃ৩। হেবা৩হা। ত্রাহথানাম্। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা ॥ ৯৯ ॥ ৬ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ ষষ্ঠী। অনেনোৎকীলঃ স্তৌতি। অয়ম্ যজনীয়ত্বেনাঙ্গুল্যা

নির্দ্দিশ্যমানোঽগ্নিঃ সুবীর্য্যস্য শোভনসামর্থ্যোপেতস্য সৌভগস্য ত্বম্ ঈশে হি ঈষ্টে খলু। ঈশ্বরোভবসি। সর্ব্বস্য বলারোগ্যহেতুতয়া সৌভাগ্যকারিত্বাৎ। তথা গোমতঃ গবাদিপশুযুক্তস্য স্বপত্যস্য শোভনাপত্যস্য রায়ঃ ধনস্য ঈশে ঈষ্টে পুত্র পশ্বাদ্যুদ্দেশেন ক্রিয়মাণকর্ম্মফলসম্পাদকত্বেন তৎস্বামিত্বাৎ। তথা এবম্ভূতোঽগ্নিঃ বৃত্রহথানাং হননং হথঃ শত্রুভূতপাপবিনাশানামপি ঈশে। ত্বয়ি সমর্পিতকর্ম্মণামস্মাকং ত্বৎপ্রসাদাৎ পাপক্ষয়োভবতীতি তস্যাপি স্বামী। ঈশেমহি ইতি ঈশেমহে ইতি চ পাঠৌ ॥ ৬ ॥

এই অগ্নি উপাসক দিগের সুশোভন বীর্য্য প্রদানে সমর্থ, সৌভাগ্য প্রদানে সক্ষম, ধনসমৃদ্ধিপ্রদানে শক্ত, সাধু অপত্য প্রদানে সমর্থ, গবাদি পশু প্রদানে এবং শত্রু হনন করিতেও পারগ। অর্থাৎ অগ্নি আপন উপাসনাকারী যজমান বর্গের সর্ব্ব কামনা পূর্ণ করিয়া থাকেন।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রের কণ্ ঋষি, বৃহতী ছন্দঃ এবং অগ্নি দেবতা। এই মন্ত্রাবলম্বনে একটি মাত্র গান দৃষ্ট হয়। ৬০। ৬।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ১ ২
ত্বমগ্নে গৃহপতিস্ত্বং হোতা নোঅধ্বরে। ত্বম্পোতা
৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
বিশ্ববার প্রচেতা য়ক্ষিয়াসিচ বার্য্যম্ ॥ ৬১ ॥ ৭ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! ত্বং নঃ অধ্বরে গৃহপতিঃ (যজমানো ঽসি) ত্বং হোতা। হে বিশ্ববার! (বরণীযাগ্নে!) ত্বং পোতা (ঋত্বিগসি) ত্বং প্রচেতাঃ। ত্বং যক্ষি যাসিচ।

৪ ২ ৪ ৫ ৪ ১ ২ ১
গেয়গানম্। ত্বমগ্নে গৃহপতাইঃ। ত্বংহোতা নোঅধ্বরাই।
২ ১ ২ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২
ত্বম্পো২৩তা। বাইশ্বা। রপ্রচাইতাঃ ঔহো৩৪বাহাই।
১ ২ ১ ২ ৩ ১ ২
য়। ক্ষাইয়া২৩সী৩। হোবা৩হাই। চাবরা২৩য়া৩৪তম্।
১
ও২৩৪৫ই ডা ॥ ১০০ ॥
৪ ৫ ৪ ৪ ২ ৩ ৫ ২ ৩ ৫
ত্বমগ্নেগৃ। হা৫পতীঃ। ত্বংহো২৩৪তা। নোঅধ্বা রাই।

১ ৩ ৫ ২ ৩ ৫ ২ ১ ২
ত্বা২ম্পো২৩৪তা। ৱিশ্বাৱা২৩৪রা। প্রচেতাওঃ। যক্ষায়েও।
১ ৩ ৫ ২ ১ ৩ ১ ১ ১ ১
যা২সা২৩৪ ঔহোৱা। চৱারিয়ং২৩৪৫ম্‌ ॥ ১০১ ॥

৫ ২ ৪ ৫ ৪ ৫ ১ ২ ১ ২ ১
ত্বমা৩গ্নেগৃহাপতীঃ। ত্বংহোতানোঅধ্বরে। ত্বা২৩
২ ৩ ২ ৪ ৫ ৩ ২ ১ ২ ১
ম্পোতা। ঔহো৩৪ই। ঔহো। ৱাহাই। ৱাইশ্বৱা। রপ্রচা-
২ ৩ ২ ৪ ৫ ৩ ২ ১ ২ ৩ ২
ইতাঃ ঔহো৩৪ই। ঔহো। ৱাহাই। য়ক্ষাইয়াসা। ঔহো
৪ ৫ ৩ ২ ১ ২ ১
৩৪ই। ঔহো। ৱাহাই। চৱারা২৩য়া৩৪৩ম্‌। ও২৩৪৫ই।
ডা ॥ ১০২ ॥ ৭ ॥

সায়ণভাষ্যম্‌। অথ সপ্তমী। ৱশিষ্ঠ ঋষিঃ। হে অগ্নে! নঃ অস্মাকম্‌। অধ্বরে যজ্ঞে। ত্বং গৃহপতিঃ যজমানোঽসি। ত্বং হোতা দেৱানামাহ্বাতাসি হে দিশ্বৱার! সর্ব্বৈর্ব্বরণীয়াগ্নে! ত্বং পোতা এতন্নামক ঋত্বিগসি। অতঃ প্রচেতাঃ প্রকৃষ্টমতিস্ত্বম্‌। ৱার্য্যং ৱরণীয়ং হৱিঃ। যক্ষি যজ। যাসি চ অস্মাকং ধনং প্রাপয়। যক্ষি যাসি চ ইতি ছন্দোগাঃ যক্ষি ৱেষি চ ইতি বহ্বৃচঃ ॥ ৭ ॥

হে অগ্নি! তুমিই আমাদিগের যজ্ঞে যজমান, তুমিই যজ্ঞীয় দেবতাদিগকে আহ্বানকর, তুমিই ঋত্বিক, অতএব তুমিই প্রকৃষ্ট মতিমান, তুমি যজ্ঞীয় হবিঃ ভক্ষণকর এবং তুমিই আমাদিগকে ধন প্রদান কর।

টীপ্পনী। বশিষ্ঠ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। বশিষ্ঠ ঋষি এই মন্ত্র অবলম্বন করিয়া ৩টি গান প্রকাশ করিয়াছেন। ৬১। ৭।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ৩
সখায়স্ত্বা ৱৱৃমহে দেৱম্মর্ত্ত্যাস ঊতয়ে। অপান্নপাতং
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সুভগং সুদংসসং সুপ্রতূর্ত্তিমনেহসম্‌ ॥ ৬২ ॥ ৮ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে ইত্যূহ্যং। সখায়ঃ মর্ত্ত্যাসঃ (মানবাঃ) অপাং নপাতং সুভগং সুদংসসং সুপ্রতুর্ত্তিং অনেহসং ত্বাং ঊতয়ে (রক্ষায়ৈ) বৱৃমহে।

৫ ৪ ৫ ২ ৩ ৫
গেয়গানম্। সখায়স্ত্বাঔহোহোহাই। বৃ। মা২৩৪হাই।
২ ১ ২ ২ ২ ১ ৩ ৫ ১ ২ ৪ ৫
দেবম্মর্ত্তা৩হা৩। সউ২তা২৩৪য়াই। অপান্নপা৩। তংসূ।
৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ৫ ২ ২ ২
ভগৌ। বা৩হা৩ই। সূদংসা২৩৪সাম্। স্বপ্রতূব৩র্ত্তীম্।
২ ১ ২ ১
অনেহা২৩সা৩৪৩ম্। ও ২৩৪৫ই। ডা॥ ৩৩ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথাষ্টমী। বিশ্বামিত্রঃ স্তৌতি। হে অগ্নে! সখায়ঃ সোমাজ্যাদিহবিঃপ্রদানেনোপকারকত্বাৎ মিত্রাণি। মর্ত্তাসঃ মনুষ্যাঃ ঋত্বিজোবয়ম্। অপাং নপাতং অপাং নপ্তারম। সুভগং শোভনধনযুক্তম্। সুদংসসং সুকর্ম্মাণম্। সুপ্রতুর্ত্তিং শোভনপ্রতরং কর্ম্মানুষ্ঠাতৃভিঃ সুখেন গন্তব্যম্। অনেহসং উপদ্রবরহিতম্। এতাদৃশস্ত্বাম্। উতয়ে রক্ষণায়। ববৃমহে বৃণীমহে। ৮

ইতি শ্রীমৎ-সায়ণাচার্য্যবিরচিতে মাধবীয়ে সামবেদার্থপ্রকাশে ছন্দোব্যাখ্যানে প্রথমাধ্যায়স্য ষষ্ঠঃ খণ্ডঃ প্রথমার্দ্ধাধ্যায়শ্চ।

হে অগ্নি! আমরা এই মর্ত্ত্যবাসী ঋত্বিক্ সকলই তোমার (সোমযাগাদিতে হবিঃপ্রদানরূপ উপকার হেতু) মিত্র। তুমি জলের পৌত্র, সৌভাগ্যশালী, শোভনকর্ম্মা এবং কর্ম্মানুষ্ঠান করিয়া তোমাকে সুখে লাভকরিতে পারে এবং তুমি সর্ব্বপ্রকার উপদ্রব রহিত, এইক্ষণ আমরা তোমাকে রক্ষা করিবার নিমিত্ত বরণকরিয়া আনিতেছি।

টীপ্পনী। কুশিকতনয় বিশ্বামিত্র এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের একটি মাত্র গান প্রকাশিত আছে। ৬২। ৮।

ইতি দ্বিতীয়ার্দ্ধস্য প্রথম দশতী।

অথ দ্বিতীয় দশতী।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
আজুহোতা হৱিষা মর্জয়ধ্বন্নিহোতারঙ্গৃহপতিন্দধিধ্বম্।
৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২
ইড়স্পদে নমসা রাতহব্যং সপর্য্যতা যজতম্পস্ত্যানাম্॥ ৬৩॥১॥

বিবৃতিঃ। হে ঋত্বিজঃ! ইত্যাহ্যং। আজুহোতা (অগ্নিমাহ্বয়ত) হবিষা মর্জয়ধ্বং। (অপিচ) ইড়ঃ (ইড়ায়াঃ) পদে (উত্তরবেদ্যাং) হোতারং গৃহপতিং অগ্নিং নিদধিধ্বং। ব্যবহিতেন নিশব্দেন সম্বন্ধঃ। নমসা যুক্তমিতি যাবৎ। রাতহব্যং পস্ত্যানাং (যজ্ঞগৃহাণাং) যজতং (পূজনীয়মগ্নিং) সপর্য্যত। সর্ব্বত্র যূয়মিতি শেষঃ।

৪ ৫ ৪ ২ ১ — ১ —
গেয়গানম্। আ জুহোতা। হৱিষামর্জ্জয়া২ধ্বাউৱা২।
১ ১ — ১ ৩ ২ ৩ ২
নিহোতারঙ্গৃহপতিন্দধা২ইধ্বাউৱা২৩৪। ইডা৩৪স্পদাই
১ ২ ১ — ১ ২ ১ ২ ১ ৪ ৫
নমসারাতহাব্যা২ম্। সাপর্য্তা। য়াজতম্পা২৩ স্তিয়োৱা।
৪ ৫
আ৫নো৬হাই॥ ১॥ ১॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ সপ্তমখণ্ডে। সেয়ং প্রথমা। শ্যাবাশ্বঋষি র্ব্বামদেবো ৱা। হে ঋত্বিজঃ! আ জুহোতা অগ্নিমাহ্বয়ত। কিঞ্চ হৱিষা মর্জয়ধ্বং মৃড়য়ধ্বং সুখয়ধ্বম্। ডকারস্থ জকারশ্ছান্দসঃ। অপিচ ইডঃ ইলায়াঃ পদে উত্তরৱেদ্যামিত্যর্থঃ। হোতারং দেৱানামাহ্বাতারম্। গৃহপতিং গৃহপালকং অগ্নিম্। নিদধিধ্বং নিঃশেষেণ ধারয়ধ্বম্। কিঞ্চ নমসা নমস্কারেণ হৱিষা ৱা যুক্তম্। অতএৱ রাতহৱ্যং দত্তহৱিষ্কম্। পস্ত্যানাং (যজ্ঞগৃহাণাং মধ্যে) আযজতং যজনীয়ং পূজনীয়মগ্নিম্। সপর্য্যত পরিচরত। ১

হে ঋত্বিগ্গণ! তোমরা অগ্নিকে আহ্বান কর এবং আহ্বান করিয়া হবিঃপ্রদানপূর্ব্বক অগ্নিকে সুখী কর, আর দেবগণের আহ্বানকর্ত্তা যজ্ঞ গৃহের পালক অগ্নিকে উত্তর বেদীতে স্থাপন কর। তৎপরে যজ্ঞগৃহের মধ্যে হবিঃপ্রদানদ্বারা নমস্কৃত ও পূজনীয় অগ্নিকে সেবা কর।

টীপ্পনী। শ্যাবাশ্ব অথবা বামদেব এই মন্ত্রের ঋষি, ত্রিষ্টুপ্ ছন্দঃ এবং

অগ্নি দেবতা। ঐ শ্যাবাশ্ব ঋষি এই মন্ত্র অবলম্বন করিয়া একটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন॥ ৬৩ ॥ ১॥

৩ ১   ৩ ১ ২   ৩২ ৩ ৩   ৩ ১২ ৩ ২ ৩
চিত্র ইচ্ছিশোস্তরুণস্য ৱক্ষথো ন যো মাতরাৱন্বেতি
১ ২   ৩ ১   ২ ৩১২ ৩২৩১২   ৩ ১
ধাতৱে। অনূধা যদজীজনদধাচিদাৱৱক্ষৎ সদ্যো
২ ৩ ২ ১ ২
মহি দূত্যঞ্চরন্॥ ৬৪ ॥ ২ ॥

বিবৃতিঃ। শিশোঃ তরুণস্য অগ্নেরিতি যাবৎ। বক্ষথঃ (হবির্বহনং) চিত্র ইৎ (আশ্চর্য্যভূতং) যঃ (অগ্নিঃ) মাতরৌ ধাতবে (স্তনপানায়) ন অন্বেতি। অনূধাঃ (স্তনবহিতঃ) যৎ (যদি) অজীজনৎ এনমগ্নিমিতি শেষঃ। অধাচিৎ (উৎপত্ত্যনন্তরমেব) সদ্যঃ মহি (মহত্বং) দূত্যং চরন্ আববক্ষৎ।

১   ২   ৪
গেয়গানম্। ওই। চিত্রইচ্ছাইশো১স্তরুণা২৩। স্যা৩
২ ৩ ৫   ১   ২   ৪ ২   ৩ ৫
ৱক্ষথঃ। ওই। নয়োমাতারা১ৱনুৱা২৩ই। তী৩ধাতৱে।
১   ৭   ৪ ২   ৩ ৫   ১
ওই। অনূধায়াদজীজনা২৩ৎ। আ৩ধাচিদা। ওই। ৱৱক্ষৎ-
২   ২   ৪   ২ ১   ৩
সদ্যো১মহিদূ২৩। তিয়া৩ঞ্চা৫রা৬৫৬ন্। দূত্যঞ্চরন্মহে
১ ১ ১ ১
২৩৪৫ ॥ ২ ॥

৫   ৬   ২   ৫   ৪ ৫   ৪ ৫   ৪ ৫
চিত্রা৬এ। এ৩১২৩৪। শিশোস্তরুণস্যৱক্ষথঃ। ক্ষথঃ।
৫   ৫   ২   ৫ ৪ ৫   ৪   ৫ ৪ ৫
হিহিহিয়া৬হাউ। এ৩১২৩৪। নয়োমাতরাৱন্বেতিধাতৱে।
৪ ৫   ৫   ৫   ২   ৫   ৪   ৫   ৪
তৱে। হিহিহিয়া৬হাউ। এ৩১২৩৪। অনূধায়দজীজনাদধা-
৫ ৪   ৪   ৫   ৫   ২   ৫   ৪
চিদা। চিদা। হিহিহিয়া৬হাউ। এ৩১২৩৪। ৱৱক্ষৎসদ্যো-
৫   ৪   ৫ ৪ ৫   ৪ ৫   ৫   ২
মহিদূতিয়ঞ্চরন্। চরন্। হিহিহিয়া৬হাউ। ৱা। এ৩।
২ ১
ঋতূন্॥ ৩ ॥ ২ ॥

॥ अथ गृह्यासंग्रहः ॥

(गोभिलीयगृह्यपरिशिष्टविशेषः)

॥ भगवता गोभिलाचार्य्यपुत्रेण प्रणीतः ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्म्मणा प्रकाशितः ॥

CALCUTTA.

Printed by Mohendra Nath Sircar.

16—1, GHOSHE'S LANE, SATYA PRESS.

1891.

॥ संक्षिप्तविज्ञापनम् ॥

—०—

अथ वाक्यार्थज्ञानं सुगमयितुम्, छन्दोदोषं निवारयितुम्, ग्रन्थान्तरविरोध मपगमयितुं वा पाठाः संशोधनीया इति धिया क्वापि कृतमोऽप्यंशः परिवर्त्तितः ; प्रकृतपाठानां प्रकटनायैव मन्मित्रवरसम्पादितस्याप्यस्य पुनरापादनारम्भात् । "संवत् १५९७ वर्षीयचैत्रपौर्णमास्यां भृगुदिने लिखितं" गुरुपरम्परयालब्धं स्वपठित मेव पुस्तक मस्य प्रधानादर्शीकृतञ्चेति शम् ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्म्मा ॥

॥ कलिकाता । सं । १९४८ ॥

॥ अथ गृह्यासंग्रहः ॥

॥ अथ प्रथमप्रपाठकः ॥

॥ ॐ नमः सामवेदाय ॥

ॐ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं ब्रह्मयोनिना ।
ब्राह्मणानाꣳहितार्थाय संस्कारार्थे तु भाषितम् । १
लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकीर्तितः ।
अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते । २
पुंसवने चान्द्रमसः शुङ्गाकर्मणि शोभनः ।
सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि । ३
नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने च शुचिस्तथा ।
सभ्यनामाथ चूडे तु व्रतादेशे समुद्भवः । ४
गोदाने सूर्यनामा तु केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ।
वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । ५
चतुर्थ्यान्तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरे ।
आवसथ्ये भवो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु पावकः । ६
ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्यादीश्वरो दक्षिणे तथा ।
विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः । ७

लक्षहोमे वह्निर्नाम कोटिहोमे हुताशनः ।
प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । ८
देवानां हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ।
पूर्णाहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । ९
पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारके ।
वश्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु दूतकः । १०
कोष्ठे तु जठरो नाम क्रव्यादो मृतभक्षणे ।
समुद्रे वाडवो ज्ञेयः क्षये संवर्त्तको भवेत् । ११
एतेऽग्नयः समाख्याताः श्रावयेद् ब्राह्मणः सदा ।
सप्तत्रिंशतिर्विख्याता ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु । १२
सप्त जिह्वाः स्फुरन्त्येता हुताशनमुखे स्थिताः ।
याभिर्हव्यंसमश्नन्ति हुतंसम्यग् द्विजोत्तमैः । १३
काली कराली च मनोजवा च
सुलोहिता चैव सुधूम्रवर्णा ।
स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्मिता च
लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः । १४
द्वे शान्तिके द्विगुणा पौष्टिके च ।
तिस्रोऽभिचारिण्यस्ते विश्वकर्माः । १५
एतास्त्वेता विशेषेण ज्ञातव्यास्तु द्विजेन वै ।
ज्ञात्वैव तु होतव्यं यो यत्र विहितो विधिः । १६

अविदित्वा तु यो ह्यग्निं होमयेदविचक्षणः ।
न हुतं न च संस्कारो न च कर्म्मफलं भवेत् । १७
ज्ञात्वा स्वरूप माग्नेयं योऽग्नेराराधनं चरेत् ।
ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारथिस्तस्य पावकः । १८
निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रशिष्यहितैषिणा ।
गोभिलाचार्यपुत्रेण कृतं शास्त्रं सुनिश्चितम् । १९
पावकस्य मुखं वक्ष्ये यदुक्तं पद्मयोनिना ।
सप्तजिह्वाप्रमाणान्तु प्रादेशं परिकीर्त्तितम् । २०
प्रमाणं चतुरस्रञ्च वर्तुलं मुखमण्डलम् ।
यदर्थं हूयते वह्नौ तां जिह्वां परिकल्पयेत् । २१
कराली धूमिनी श्वेता लोहिता चाधिलोहिता ।
सुपर्णी पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्त्तिताः । २२
करालीं राक्षसाश्नन्ति धूमिनी मसुरास्तथा ।
श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचा लोहितां तथा ।
महालोहितां गन्धर्वाः सुपर्णीञ्च यमस्तथा । २३
पद्मरागी च विख्याता दिव्या जिह्वा हुताशने ।
तस्मात्तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । २४
विधूमे लेलिहाने च होतव्यं तन्त्रसिद्धये ।
न धूमो न तथा ज्वाला विशुद्धोऽणाविचक्षुषा । २५
प्रभया भाति यत्रैव भगवांस्तत्र तिष्ठति ।

तत्र पूर्णाहुतिं दद्यात्सर्वकामप्रसिद्धये । २६
मारणी राक्षसी रौद्री क्रव्यादी ब्रह्मराक्षसी ।
स्थूलजङ्घा कराली च वज्रहस्ता तथैव च ।
यमदूती च विज्ञेया इत्येताः समिधो नव । २७
विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्रा स्थूला कृशा द्विधा ।
कृमिदष्टा च दीर्घा च वर्जनीयाः प्रयत्नतः । २८
विशीर्णाऽयुःक्षयं कुर्याद् विदला व्याधिसम्भवा ।
ह्रस्वा मृत्युकरी रौद्री दुर्भगत्वन्तु वक्रया । २९
विघ्नानि कुरुते स्थूला कृशा च रिपुवर्द्धिनी ।
द्विधा नाशयते ह्यर्थं भार्यां च प्रियबान्धवान् । ३०
कृमिदष्टाहिभयदा दीर्घा चैव सुतान् हरेत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्जनीयाश्च वर्जयेत् । ३१
अकृशा चैव न स्थूला अशाखा चापलाशिनी ।
सक्षीरा नाधिका न्यूनाः समिधः सर्वकामदाः । ३२
गृह्याकर्मसु सर्वेषु होत्रे प्रतिविधिं ध्रुवम् ।
क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि यो यत्र विहितो विधिः । ३३
अनुक्तान्नपदार्थानि गृह्यावाक्यानि यानि तु ।
तेषां वक्ष्यामि सिद्ध्यर्थं श्लोकैः संग्रहसंज्ञकैः । ३४
पत्नाः पुत्राश्च कन्याश्च जनिष्याश्चापरे सुताः ।
गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः । ३५

तेषाꣳ संस्कारयोगेन शान्तिकर्म्म क्रियासु च ।
आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद् ग्राह्या इति स्थितिः ।३६
भूमेः समूहनं कृत्वा गोमयेनोपलिप्य च ।
द्रव्याण्युत्तरतः स्थाप्य वर्षौ कुर्यादुदङ्मुखीम् । ३७
गोचर्ममात्रं कुर्वीत चतुरस्र मनूपरे ।
सर्वतोऽरत्निमात्रꣳ स्यात् सायं प्रातस्तु होमयोः । ३८
ऋषभैकशतं यत्र गवां तिष्ठति संततम् ।
बालवत्सप्रसूतानां गोचर्म इति तं विदुः । ३९
षट् पञ्च चतुरो वापि त्रयो द्वौ वा शफौ स्मृतौ ।
गोचर्म इति शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ४०
प्रागग्रीवं ब्रह्मवर्चस्य मुदग्ग्रीवं यशोत्तमम् ।
पित्र्यं दक्षिणतो नीचं प्रतिष्ठालम्भकꣳ समम् । ४१
वरं गान्तु विजानीयाच्चतुर्वर्षा मिति स्थितिः ।
दक्षिणानां विशिष्टं वै वरं त मपरं विदुः । ४२
चतुर्मुष्टिर्भवेत् किञ्चित् पुष्कलं च चतुर्गुणम् ।
पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं विधीयते । ४३
यज्ञद्रव्यसमाहारे भोजनाचमने तथा ।
जपे वा होमकाले वा दक्षिणं बाहु मुद्धरेत् । ४४
होमः प्रतिग्रहो दानं भोजनाचमनानि च ।
अवहिर्जानु कर्माणि साङ्गुष्ठान्येव माचरेत् । ४५

आरम्भः सर्वहोमाना माहुर्यज्ञविदो जनाः ।
लक्षणं तत्प्रवक्ष्यामि प्रमाणं दैवतं च यत् । ४६
न नखेन न काष्ठेन नाश्मना मृण्मयेन वा ।
प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु यो भवेत् । ४७
नखेन कुनखी चैव काष्ठेन व्याधि मिच्छति ।
अश्मना धननाशः स्यान् मृन्मयेन कलिर्ध्रुवम् । ४८
फलेन फलिनी चैव पुष्पेण श्रिय मिच्छति ।
पर्णेन धनलाभः स्याद्दीर्घ मायुः कुशेन तु । ४९
तस्मात् फलेन पुष्पेण पर्णेनाथ कुशेन वा ।
[illegible] ल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु कर्मसु । ५०
सव्यं भर्मां प्रतिष्ठाप्य प्रोल्लिखेद्दक्षिणेन तु ।
तावन्नोत्थापयेत्पाणिं यावदग्निं निधापयेत् । ५१
प्राक्कृता पार्थिवी लेखा आग्नेयी चाप्युदक् स्मृता ।
प्राजापत्या च ऐन्द्री च सौमी च प्राक्कृता स्मृता ।५२
उत्करं गृह्य रेखाभ्योऽरत्निमात्रे निधापयेत् ।
द्वार मेवन्तु द्रव्याणां प्रागुदीच्यां दिशि स्मृतम् । ५३
पार्थिवी चैव सौमी च लेखे द्वे द्वादशाङ्गुले ।
एकविंशतिराग्नेयी प्रादेशिन्ये उभे स्मृते । ५४
षडङ्गुलान्तराः कार्या आग्नेयी संहितास्तु याः ।
पार्थिवायास्तु लेखायास्तिस्रस्ता उत्तरोत्तराः । ५५

शुक्लवर्णा पार्थिवी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत् ।
प्राजापत्या भवेत् कृष्णा नीला मैन्द्रीं विनिर्दिशेत् ।
पीतवर्णा च सौमी स्याल्लेखानां वर्णलक्षणम् । ५६
एष लेखविधिः प्रोक्तो गृह्याकर्मसु सर्वसु ।
सूक्ष्मास्ता ऋजवः कार्या लेखास्ताः सुसमाहिताः ।५७
एतानि तत्त्वतो ज्ञात्वा गृह्याकर्मणि कारयेत् । ५८
विष्णुपादपरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ।
शुचिर्मेध्या च पूता च किमर्थमुपलिख्यते । ५९
इन्द्रेण वज्राभिहतः पुरा वृत्रो महासुरः ।
मेदसा तस्य संक्लिन्ना तदर्थमुपलिख्यते । ६०
मेद मुह्यमाणस्य शेषं यत्किञ्च तिष्ठति ।
अन्तर्धानं मृदा चैव दीयते वेदनिश्चयः । ६
द्यूते च व्यवहारे च प्रवृत्ते यज्ञकर्मणि ।
यानि पश्यत्युदासीनः कर्ता तानि न पश्यति । ६२
एकः कर्मनियुक्तः स्याद् द्वितीयस्तन्त्रधारकः ।
तृतीयः प्रश्नं प्रब्रूयात्ततः कर्म समाचरेत् । ६३
कपालैर्भिन्नपात्रैर्वा न लामैर्गोमयेन च ।
अग्निप्रणयनं कार्यं यजमानभयावहम् । ६४
अल्पः प्रणीतो विच्छिन्नोऽसमिद्धश्चापरिश्रुतः ।
त्वरया पुनरानीतो यजमानभयावहः । ६५

तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नाकृशं बहु ।
अग्निप्रणयनं कुर्याद् यजमानसुखावहम् । ६६
शुभं पात्रं तु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहम् । ६७
शुभं पात्रं तु कांस्यं स्यात्तेनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।
तस्याभावे शरावेण नवेनाभिमुखञ्च तम् । ६८
सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ।
विश्वरूपो महानग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसु ॥ ६९
(प्रोक्षणाभ्युक्षणाभ्याञ्च लक्षणोल्लिखननेन वा ।
प्रणीताग्निः प्रकर्त्तव्यो विधिवद्याज्ञिको भवेत् ।)
न वस्त्रेण धमेदग्निं न शूर्पेण न पाणिना ।
मुखेनोपधमेदग्निं मुखाद्ध्येषोऽध्यजाय । ७०
वस्त्रेण तु भवेद् व्याधिः शूर्पेण धननाशनम् ।
पाणिना मृत्युमाप्नोति मुखेन सिद्धिभाग्भवेत् । ७१
उदितेऽनुदिते चैव समयाध्युषिते तथा ।
सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः । ७२
रात्रेः षोडशमे भागे ग्रहनक्षत्रभूषिते ।
अनुदयं विजानीयाद्धोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३
ततः प्रभातसमये नष्टे नक्षत्रमण्डले ।
रविबिम्बं न दृश्येत समयाध्युषितं स्मृतम् । ७४
रेखामात्रन्तु दृश्येत रश्मिभिश्च समन्वितम् ।

अन्त्या समिद्विवाहस्य विभागः परमेष्ठिनः । ७६
परमेष्ठी विभक्तश्च जुहुयादच्युतान् सकृत् ।
प्रातस्तूष्णीं घृतं वापि प्रातराहुत्युपक्रमः । ७७
आश्वत्थीन्तु शमीगर्भां मरणिं कुर्वीत सोत्तराम् ।
उरोदीर्घां रत्निदीर्घां चतुर्विंशाङ्गुलां तथा ।
चतुरङ्गुलोच्छ्रितां कुर्य्यात् पृथुत्वे न षड़ङ्गुलाम् ।७८
अष्टाङ्गुलः प्रमन्थः स्याच्चात्रं स्यात् द्वादशाङ्गुलम् ।
ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्थनयन्त्रकम् । ७९
मूलादष्टाङ्गुल मुत्सृज्य त्रीणि त्रीणि च पार्श्वयोः ।
देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८०
मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्रात्तु द्वादशाङ्गुलम् ।
देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः ।
खादिरोऽरत्निदीर्घः स्यात् स्रुवोऽङ्गुष्ठपर्ववृत्तः ।
पाणौ स्रुचं बाहुमात्रीं पाणितलाकारपुष्कराम् ।८२
त्वग्बिलां त्वग्रे कुर्वीत मेक्षणं स्रुक्स्रुवादिवत् ।
शङ्कुस्तैवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुल उच्यते । ८३
नवैः शोभनैरगर्भं पवित्रन्तु कुशाग्रजम् ।
ललाटाच्चिबुकं प्राहुर्बाहुमात्राः परिधयः । ८४
दीप्ताग्नो विस्फुलिङ्गे वने दग्धेषु दारुषु ।
न च संस्कारदोषोऽस्ति तथा चरुकपालयोः । ८५

लेखनाभ्युक्षणे कृत्वा निहितेऽग्नौ समिद्धयेत् ।
ततो भूमिग्रहं कृत्वा कुर्य्यात् परिसमूहनम् । ८६
ब्रह्माण मुपसङ्कल्प्य चरुश्रपण मारभेत् ।
ब्रह्माण स्तरणं कुर्याच्चरुर्यत्र न कल्पितः । ८७
ब्रह्मविष्टरयोश्चापि सन्देहे समुपस्थिते ।
ऊर्ध्वकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टरः । ८८
कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा कतिभिर्विष्टरः स्मृतः ।
पञ्चाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तदर्द्धेन तु विष्टरः । ८९
उदग्धारा मविच्छिन्ना मग्नि मारभ्य दक्षिणम् ।
दद्याद्ब्रह्मासनस्थाने सर्वकर्म्मसु नित्यशः । ९०
एकाग्नौ पितृयज्ञे च ब्रह्माणं नोपकल्पयेत् ।
सायं प्रातश्च होमेषु तथैव बलिकर्म्मसु । ९१
यवव्रीह्यकृतं ज्ञेयं तण्डुलादि कृताकृतम् ।
ओदनन्तु कृतं विद्यात् न तस्य करणं पुनः । ९२
सीमन्तं दर्भपिञ्जल्यास्तिसृभिस्त्रिरुन्नयेत् ।
त्रिभिः श्वेतैश्च शललैः प्रोक्तो वीरतरः शरः । ९३
दिशाश्च विदिशाश्चैव यत्र नोक्ता विचारणा ।
"सर्वतः" तत्र शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ९४
विहितप्रतिषिद्धाच्च प्रणीतां नोपकल्पयेत् ।
वैरूपाक्षं जपेन्मन्त्रं प्रपदञ्चैव यज्ञवित् । ९५

परिधीᳪस्तु न कुर्वीत गृह्याकर्मसु याज्ञिकः ।
उदकाञ्जलयस्तिस्रस्ते वै परिधयः स्मृताः । ९६
सर्वेषा मेव होमानाᳪ समिदादौ विधीयते ।
कर्म्मान्ते चैव मेव स्यात् स्वाहां तत न कारयेत् ।९७
इध्म मष्टादश दारु प्रवदन्ति विचक्षणाः ।
दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः । ९८
प्रादेशमात्रं कुर्वीत मेक्षणᳪ समिधस्तथा ।
इध्मः समानवृक्षाणां द्विप्रादेशप्रमाणतः । ९९
प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्ये त्वपाटिताः ।
शान्त्यर्थेषु सशक्ताऽऽर्द्रा विपरीता जिघांसति । ०
इध्मः सन्नहनादानं चरुश्रपण मेव च ।
तूष्णी मेतानि कुर्वीत समस्तञ्चेध्म माददेत् । १०१
आचार्य्यानुमतं वाक्य मेकीयं गृह्यते क्वचित् ।
शेषाण्येकीयवाक्यानि आचार्य्यो न प्रशंसति । १०२
द्रव्याणा मपक्वानाᳪ होमीयानां यथाविधि ।
प्रसिञ्चेत्प्रोक्षणं कुर्य्यादद्भिरभ्युक्षण मेव च । १०३
पवित्र मन्तरे कृत्वा स्थाल्या माज्यᳪ समावपेत् ।
एतत् सम्प्लवनं नाम पश्चादुत्पवनं स्मृतम् । १०४
अग्निना चैव मन्त्रेण पवित्रेण च चक्षुषा ।
चतुर्भिरेव यत् पूतं तदाज्य मितरद्धृतम् । १०५

घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम्।
आज्यस्थाने नियुक्तानां माज्यशब्दो विधीयते। १०६
आज्यानाꣳ सर्पिरादीनाꣳ संस्कारे विधिचोदिते।
अनधिश्रयणं दध्नः शेषाणाꣳ श्रयणं स्मृतम्। १०७
यथा सीमन्तिका नारी पूर्वगर्भेण संस्कृता।
एव माज्यस्य संस्कारः संस्कारे विधिनोदिते। १०८
आज्यस्य हविषं चैव आज्ये पूर्वक्रियाविधिः।
तस्य सम्प्लवनं पूर्वं चरोः पर्य्युक्षणं परम्। १०९
पाणिना मेक्षणेनाथ स्रुवेणैव तु यज्ञविः।
हूयते चानुपस्तीर्य्य उपघातः स उच्यते। ११०
यदुपघातं जुहुयाच्चरावाज्यꣳ समावपेत।
मेक्षणेन तु होतव्यं नाज्यभागौ न स्विष्टकृत्। १११
हुत्वाज्यं परिशेषेण यद् द्रव्य मुपकल्पितम्।
स्रुवेणैव तु तत् स्पृष्टं सम्पातं चैव तं विदुः। ११२
स्थालीपाकाव्रतान्यत्तु यत्र संज्ञा निपात्यते।
तत्राज्यभागौ हुत्वैव स्रुच मास्तीर्य्यावद्यति। ११३।

इति गोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यासङ्ग्रहे
प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अथ द्वितीयप्रपाठकः ॥

स्रुतेभ्यो न प्रचिन्वीयात् यातयामं स्रुतं स्मृतम् ।
स्रुतशेषात्ततो गृह्य यज्ञवास्तुक्रिया तथा । १
यज्ञवास्तुक्रियां कृत्वा विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
आज्यधारामविच्छिन्नां जुहुयात् सार्वकामिकीम् । २
सायंप्रातर्वैश्वदेवे पितृयज्ञे तथैव च ।
कम्बुके गोमये नित्यं व्रतादौ समिधासु च । ३
चैत्ये यूपे व्रीहियवे भूमावप्सु च याज्ञिकैः ।
व्याहृतिभिर्न प्रयोक्तव्या यज्ञवास्तुक्रिया वृथा ।
चरवे यो विधिः प्रोक्तः स यज्ञ इति निश्चयः ।
बलिं तेभ्यो न कुर्वीतापसिद्धार्थबलीन् हरेत् । ५
यत्र मन्त्रा न विद्यन्ते व्याहृतीस्तत्र योजयेत् ।
मन्त्राणामेव चादेशे मन्त्रात् कर्म समाचरेत् । ६
भूराद्या व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृताः पुरा ।
महत्त्वं व्याहृतित्वञ्च प्राप्ताः स्वेनैव कर्मणा । ७
ॐकारजननात्तासां महत्वं परिभाष्यते ।
व्याहृत्या व्याहृतित्वञ्च तेन त्रैविद्यतां ययुः । ८
ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।

कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तेनैतौ मङ्गलावुभौ । ९
अथैताः स्वध्याहृतयोऽव्ययीयस्यः पराः स्मृताः ।
ऐरावतः प्रतिच्चेत् वेदान्तेष्वाश्रिताश्च याः । १०
मध्ये स्थण्डिल मन्त्रे च वारिणा परिसंवृतम् ।
अविद्यासिनए ऊर्द्ध विद्यात्ताद्दशं कर्मणा विदुः । ११
यत् विद्या च वित्तञ्च सत्यं धर्मः शमो दमः ।
अभिरूपः स विज्ञेयः स्वाश्रमे यो व्यवस्थितः । १२
लौकिके लोकसामान्ये क्रव्यादाग्नौ वृथा हुतम् ।
याज्ञिकं पुण्य मायुष्यो कर्मणा नोपपद्यते । १३
वैदिके लौकिके वाऽपि यज्ञ होति प्रयत्नतः ।
वैदिके ब्रह्मलोकः स्यात् लौकिके पापनाशनम् । १४
स्ववर्णाभिरनिन्द्याभिरङ्गिरक्षतमिश्रितैः ।
स्नानं चतुर्भिः कलशैः स्त्रीभिः स्त्रीं यत्र प्लावनम् । १५
गौड़ी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुरा ।
पाणिकर्मणि गौड़ी स्यात्तथा माध्वधमा सुरा । १६
नग्निकान्तु वदेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत् ।
ऋतुमती त्वनग्निका तां प्रयच्छेत्वनग्निकाम् । १७
अप्राप्ता रजसो गौरी प्राप्ते रजसि रोहिणी ।
अव्यञ्जिता भवेत् कन्या कुचहीना तु नग्निका । १८
व्यञ्जनैस्तु समुत्पन्नैः सोमो भुञ्जीत कन्यकाम् ।

पयोधरैस्तु गन्धर्व्वा रजसाग्निः प्रकीर्त्तितः । १९
तस्माद्व्यञ्जनोपेता मरजा मपयोधराम् ।
अभुक्ताञ्चैव सोमाद्यैः कन्यकान्नु प्रशस्यते । २०
वेदिपिण्डात् क्रियावती सीतायाः फलते कृषिः ।
अक्ताभ्या च ह्रदे ज्ञेया गोष्ठे भवति गोमती । २१
चतुष्पथे प्रकीर्णा स्यात् द्यूतस्थाने कलिप्रिया ।
श्मशाने म्रियते भर्त्ता वन्ध्या भवति चोषरे । २२
नवमे सर्व एवैते कन्यायाः परिगृह्यन्ते ।
पाणिग्रहणमन्त्रास्तु नियतं दारलक्षणम् । २३
विवाहे गो विधिः प्रोक्तो मन्त्रा दाम्पत्यवाचकाः
वरस्तु तान् जपेत् सर्वान् ऋत्विग्राजन्यवैश्ययोः ।२४
महानदीषु या आपः कौप्यान्याश्च ह्रदेषु च ।
गन्धवर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः । २५
गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य सकुम्भो वाग्यतः शुचिः ।
धारयेत् त्रिषु वर्णेषु प्रावृतांसो द्विजोत्तमः । २६
यदा निष्क्रामयेत्कन्यां वरः पाणिं जिघृक्षयन् ।
अग्निप्रदक्षिणं कृत्वा कटस्तीर्णं पदं व्रजेत् । २७
पदा प्रवृद्य पन्थानं पतियानं सञ्जपेद्वधूः ।
वरो वाऽत्र जपेन्मन्त्र माकटान्तादिति स्थितिः । २८
लाजामाज्यं स्रुवं कुम्भं प्राजनाश्मान मेव च ।

प्रदक्षिणानि कुर्वीत दम्पती तु विना गृही । २९
प्राजग्राह मुद्ग्राहं ब्रह्माणा मृत्विजं तथा ।
एतानि वाह्यतः कृत्वा शेषाणान्तु प्रदक्षिणम् । ३०
दक्षिणां दिश मास्थाय यमो मृतुश्च तिष्ठतः ।
तयोस्तु रक्षणार्थाय तस्माद् ब्रह्मा वहिर्भवेत । ३१
सोमः प्रकृतिरेखा हि लाजानाश्रित्य तिष्ठति ।
विरुद्ध माज्यं सोमेन नाभिघारण मर्हति । ३२
शमीपलाशमिश्राणां लाजाना मभिघारणम् ।
पूर्वाणां घृतमिश्राणा माचार्यैः कल्पितं यथा । ३३
तुषं लाजाञ्जलिर्बध्वा हूयतेऽङ्गुलिपर्वभिः ।
एवं लाजहविःशेषं होतव्यं शूर्पजिह्वया । ३४
अवसितान्तु विधिना पाणिग्राहन्तु प्राजनी ।
रक्षार्थ मनुगच्छेत समाहं त्र्याह मेव वा । ३५
ब्राह्मस्यार्षस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य याज्ञिकैः ।
पूर्वं होमविधिः प्रोक्तः पश्चात् परिणयः स्मृतः । ३६
गान्धर्वासुरपैशाचा विवाहा राक्षसाश्च ये ।
तेषां परिणयः पूर्वं पश्चाद्धोमो विधीयते । ३७
उद्वर्त्तनं नखच्छेदो रोमच्छेदन मेव च ।
स्रंसनं मेखलायाश्च क्रासनानि विदुर्बुधाः । ३८
चूडाकर्मणि सीमन्ते यश्च प्राक्ः सदा गृहे ।

विवाहे चैव लाजानां नोक्तो निर्वपणे विधिः ।३९
दक्षिणाकपर्दा वासिष्ठा आत्रेयास्त्रिकपर्द्दिनः ।
आङ्गिरसः पञ्चचूडा मुण्डा भृगवः शिखिनोऽन्ये । ४०
सर्वयज्ञेषु विप्राणा मग्निः पूर्वं प्रवर्त्तते ।
तस्मात् सुरोत्तमा ह्यापोऽग्निरेवाभिषेचयेत् । ४१
ब्रह्मचारी व्रतादेशे व्रतनाम प्रवाचयेत् ।
चा॰र्य्य यावदन्ताय सावित्रे चाप्यकीर्त्तनम् । ४२
समा मासा महोरात्रास्तुल्या ब्राह्मणचोदिताः ।
सावित्र मष्टभिर्वर्षैः कार्य्यं मासैर्दिनैश्च वा । ४३
सावित्रं यावदन्ताय धार्य्यं सर्वाश्रमस्थितैः ।
चूडाको॰धर्मेण गोदाने चास्य वापनम् । ४४
विप्राणा मग्निराचार्य्य इन्द्रस्त्राता व्रते व्र॰ ।
तस्मात् सर्वव्रतान्तेषु चरुरैन्द्रो विधीयते । ४५
अजिनं सर्वदैवत्य मैन्द्रो दण्ड इति स्मृतः ।
सावित्रीं मेखला माहुस्तस्मात् सर्व्वाणि धारयेत् ।४६
मेखला मजिनं दण्ड मुपवीतं कमण्डलुम् ।
अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रतः ।४७
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतान्तवम् ।
देवतास्तत्र वक्ष्यामि आनुपूर्व्येण याः स्मृताः । ४८
ॐकारः प्रथमस्तन्तुर्द्वितीयस्त्वग्निदैवतः ।

तृतीयो नागदैवत्यश्चतुर्थः सोमदैवतः । ४९
पञ्चमः पितृदैवत्यः षष्ठश्चैव प्रजापतिः ।
सप्तमो वासुदैवत्योऽष्टमो यमदैवतः । ५०
नवमः सर्वदैवत्य इत्येते नव तन्तवः ।
द्विगुणं त्रिगुणं वापि एकग्रन्थिकृतं विदुः । ५१
केनैवोत्पादितं सूत्रम् केन वा त्रिगुणीकृतम् ।
केन वास्य कृतो ग्रन्थिः केन मन्त्रेण मन्त्रितम् । ५२
ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतम् ।
रुद्रेण तु कृतो ग्रन्थिः सावित्र्या चाभिमन्त्रितम् । ५३
स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न कर्त्तव्यं कथञ्चन ।
स्तनादूर्ध्वं श्रियं हन्ति नाभ्यधस्तात्तपःक्षयः । ५४
गोभिर्वालपवित्रेण धार्य्यमाणेन नित्यशः ।
न स्पृशन्तीह पापानि श्रियं गात्रेषु तिष्ठति । ५५
गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु सन्ध्या मुपासते ।
गोधर्मेष्वेव वर्त्तन्ते न स पापेन लिप्यते । ५६
गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु ह्यग्नि मुपासते ।
पञ्चाग्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः । ५७
आचार्य्येणाभ्यनुज्ञात आचार्य्याग्नौ विधिर्यथा ।
प्रणीतेऽग्नौ समिद्द्याद्भक्त्या सा ब्रह्मचारिणाम् । ५८
दधि सर्पिश्च संयुक्तः प्रोक्तो ह्येष पृषातकः ।

होमकाले तु तस्याग्नेः स्थान मुत्तरपूर्वतः । ५९
कामग्रा प्रिया च हव्या च इड़ा रम्भा सरस्वती ।
मही विश्रुता चाघ्न्या च गोनामानि विदुर्बुधाः । ६०
मधुपर्कं पिबेन्मन्त्र मन्त्रतो हृदयं स्पृशेत् ।
अपूपानां चरोश्चापि सर्वस्थानां न्यनक्ति च । ६१
द्‌ा ग्नतसुमनस आपश्चेति चतुष्टयम् ।
अर्घ्य एष प्रदातव्यो गृह्ये ये अर्घ्यार्हाः स्मृताः । ६२
दध्यक्षतसुमनसो घृतं सिद्धार्थका यवाः ।
पानीयञ्चैव दर्भाश्च अष्टाङ्गो ह्यर्घ्य उच्यते । ६३
सर्पिषा मधुना दध्ना अर्च्चयेदर्हयन् सदा ।
ऋषिप्रोक्तेन विधिना मधुपर्केण याज्ञिकाः । ६४
कांसे नितय मासिच्य कंसेन परिसंवृतम् ।
परिश्रितेषु देयः स्यान्मधुपर्क इति ध्रुवम् । ६५
मधुपर्के तथा सोमे अप्सु प्राणाहुतीषु च ।
अनुच्छिष्टो भवेद्विप्रो यथा वेदविदो विदुः । ६६
प्राणाहुतिषु सोमेषु मधुपर्के तथैव च ।
आस्यहोमेषु सर्वेषु नोच्छिष्टो भवति द्विजः । ६७

दधनि पयसि वा कृतान्नं
मधु दद्यान्मधुपर्क मेव माहुः ।
दधिमधूदके वापि सक्ता-
वितोते विहिताश्रयस्तु मन्थाः । ६८

पविचान्तर्हितं कृत्वा चरुं प्राज्ञोभिघारयेत् ।
उद्वास्य चैवं विधिना एवं तन्त्रं न लुप्यते । ६९
चतुर्मुष्टिश्चरुः कार्य्यश्चतुर्णा मुत्तरोऽपि वा ।
कपालस्य प्रमाणेन अपूपानष्टकाविधौ । ७०
चतुर्भागं पाणितलात् कपालं याज्ञिका विदुः ।
पृथक्कपालान् कुर्वीत अपूपानष्टकाविधौ । ७१
वपाहोमे मुखे चैव होमे स्विष्टकृते तथा ।
व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या मुखे नाप्सु च लक्षणाम् । ७२
सन्ततः प्रणवः कार्य्यः पितृयज्ञेषु ब्राह्मणैः ।
उपांशुकरणञ्चापि सह कर्त्रा समस्वरैः । ७३
कालातीतेषु होमेषु उत्तरेष्वागतेषु च ।
कालातीतानि हुत्वैव उत्तराणि समारभेत् । ७४
यान्यतीतान्यतिक्रमा उत्तराणि समारभेत् ।
न देवाः पितरस्तस्य प्रतिगृह्णन्ति तद्धविः । ७५
प्रक्रमणे तथोद्वाहे होमे स्विष्टकृते तथा ।
यस्यां दिशि विधिं प्राहुस्तां माहुरपराजिताम् । ७६
अयुक्तं मन्त्रलवणैरपर्य्युषित मेव च ।
हविष्य मेतदन्नाद्य ममुरैश्चाप्यसंयुतम् । ७७
ह्रस्वः सर्वखल्वाश्च कोद्रवा वरटैः सह ।
अकृतायथवे भक्ष्या येषां प्रोक्ता हविर्गुणाः । ७८

नवयज्ञेऽधिकारस्थाः श्यामाका व्रीहयो यवाः ।
नाश्नीयान्न च हुत्वैव मन्येष्वनियमः स्मृतः । ७९
श्राद्धे ब्राह्मण एकश्चेत् स्वल्पञ्च प्रकृतं यदि ।
वैश्वदेवं कथं तत्र इति मे संशयो महान् । ८०
प्रणीतान्नाय मुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
ब्रा णाय प्रदातव्य मेवं भवति सम्पदे । ८१
यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे छन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
ऋचो यजूंषि सामानि त्रैविद्यं तत्र तिष्ठति । ८२
ऋग्भिस्तु पितरः प्रीता यजुर्भिस्तु पितामहाः ।
सामभिः पपितामहास्तस्मात्तं तत्र भोजयेत् । ८३
अटेत पृथिवीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ।
लभेत यदि पित्रर्थे साम्ना मन्त्रचिन्तकम् । ८४
दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोज्यास्तु पुनः पुनः । ८५
दर्भाः पिण्डेषु निर्माल्या विप्राः प्रेतान्नभोजने ।
मन्त्राः शूद्रेषु निर्माल्यानिर्म्माल्याश्चितिपावकाः । ८६
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणान्तु कृतन्तु यैः ।
धृतैः कृते च विण्मुत्रे त्यागस्तेषां विधीयते । ८७
उरसि पितरो भुङ्क्ते वामपार्श्वे पितामहाः ।
प्रपितामहा दक्षिणतः पृष्ठतः पिण्डतर्षुकाः । ८८

क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् । ८९
मरुतः सोम इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ तथैव च ।
एते सर्वे च विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे । ९०
आत्मतन्त्रेषु यन्नोक्तं तत् कुर्य्यात् पारतन्त्रिकम् ।
विशेषाः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः । ९१
ऊनो वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखोक्त माचरेत् ।
तेन सन्तनुयाद् यज्ञं न कुर्य्यात् पारतन्त्रिकम् । ९२
यः स्वशाखोक्त मुत्सृज्य परशाखोक्त माचरेत् ।
अप्रमाण मृषिं कृत्वा सोऽन्धे तमसि मज्जति । ९३
पुनरुक्त मतिक्रान्तं यच्च सिंहावलोकितम् ।
गोभिलं ये न गृह्णन्ति न ते ज्ञास्यन्ति गोभिलम् । ९४
गोभिलाचार्य्यपुत्रस्य योऽधीते संग्रहं पुमान् ।
सर्वकर्म्मस्वसंमूढः परां सिद्धि मवाप्नुयात् । ९५ ।

इति श्रीगोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यासङ्ग्रहे
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तश्चायं गृह्यासंग्रहः ॥

॥ अथ गृह्यासंग्रहः ॥

(गोभिलीयगृह्यपरिशिष्टविशेषः)

॥ भगवता गोभिलाचार्यपुत्रेण प्रणीतः ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्म्मणा प्रकाशितः ॥

CALCUTTA.

Printed by Mohendra Nath Sircar.

16—1, GHOSHE'S LANE, SATYA PRESS.

1891.

॥ संक्षिप्तविज्ञापनम् ॥

—०—

अथ वाक्यार्थज्ञानं सुगमयितुम्, छन्दोदोषं निवारयितुम्, ग्रन्थान्तरविरोध मपगमयितुं वा पाठाः संशोधनीया इति धिया नात्रापि कतमोऽप्यंशः परिवर्त्तितः; प्रकृतपाठानां प्रकटनायैव मल्मित्रवरसम्पादितस्याप्यस्य पुनरापादनारम्भात्। "संवत् १५९७ वर्षीयचैत्रपौर्णमास्यां भृगुदिने लिखितं" गुरुपरम्परयालब्धं स्वपठित मेव पुस्तक मस्य प्रधानादर्शीकृतञ्चेति शम् ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्म्मा ॥

॥ कलिकाता । संवत् १९४८ ॥

॥ अथ गृह्यासंग्रहः ॥

॥ अथ प्रथमप्रपाठकः ॥

॥ ॐ नमः सामवेदाय ॥

ॐ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं पद्मयोनिना ।
ब्राह्मणानाᳫहितार्थाय संस्कारार्थे तु भाषितम् । १
लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकीर्तितः ।
अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते । २
पुंसवने चान्द्रमसः शुङ्गाकर्मणि शोभनः ।
सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि । ३
नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने च शुचिस्तथा ।
सभ्यनामाथ चूडे तु व्रतादेशे समुद्भवः । ४
गोदाने सूर्यनामा तु केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ।
वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । ५
चतुर्थ्यान्तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरे ।
आवसथ्ये भवो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु पावकः । ६
ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्यादीश्वरो दक्षिणे तथा ।
विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः । ७

लक्षहोमे वह्निर्नाम कोटिहोमे हुताशनः ।
प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । ८
देवानाꣳ हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ।
पूर्णाहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । ९
पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारके ।
वश्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु दूतकः । १०
कोष्ठे तु जठरो नाम क्रव्यादो मृतभक्षणे ।
समुद्रे वाड़वो ज्ञेयः क्षये संवर्त्तको भवेत् । ११
एतेऽग्नयः समाख्याताः श्रावयेद् ब्राह्मणः सदा ।
सप्तत्रिꣳशतिर्विख्याता ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु । १२
सप्त जिह्वाः स्फुरन्त्येता हुताशनमुखे स्थिताः ।
याभिर्हव्यꣳसमश्नन्ति हुतꣳसम्यग् द्विजोत्तमैः । १३

काली कराली च मनोजवा च
सुलोहिता चैव सुधूम्रवर्णा ।
स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्मिता च
लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः । १४
द्वे शान्तिके द्विगुणा पौष्टिके च ।
तिस्रोऽभिचारिण्यस्ते विश्वघ्नाः । १५

एतास्त्वोक्ता विशेषेण ज्ञातव्यास्तु द्विजेन वै ।
पाज्ञयैव तु होतव्यं यो यत्र विहितो विधिः । १६

अविदित्वा तु यो ह्यग्निं होमयेदविचक्षणः ।
न हुतं न च संस्कारो न च कर्म्मफलं भवेत् । १७
ज्ञात्वा स्वरूप माग्नेयं योऽग्नेराराधनं चरेत् ।
ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारथिस्तस्य पावकः । १८
निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रशिष्यहितैषिणा ।
गोभिलाचार्यपुत्रेण कृतं शास्त्रं सुनिश्चितम् । १९
पावकस्य मुखं वक्ष्ये यदुक्तं पद्मयोनिना ।
सप्तजिह्वाप्रमाणन्तु प्रादेशं परिकीर्त्तितम् । २०
प्रमाणं चतुरस्रस्य वर्त्तुलं मुखमण्डलम् ।
यदर्थं हूयते वह्नौ तां जिह्वां परिकल्पयेत् । २१
कराली धूमिनी श्वेता लोहिता चातिलोहिता ।
सुपर्णी पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्त्तिताः । २२
करालीं राक्षसाश्नन्ति धूमिनी मसुरास्तथा ।
श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचा लोहितां तथा ।
महालोहितां गन्धर्वाः सुपर्णीश्च यमस्तथा । २३
पद्मरागी च विख्याता दिव्या जिह्वा हुताशने ।
तस्यान्तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । २४
विधूमे लेलिहाने च होतव्यं तन्त्रसिद्धये ।
न धूमो न तथा ज्वाला विशुद्धोष्णाविचक्षुषा । २५
प्रभया भाति यत्रैव भगवांस्तत्र तिष्ठति ।

तत्र पूर्णाहुतिं दद्यात्सर्वकामप्रसिद्धये । २६
मारणी राक्षसी रौद्री क्रव्यादी ब्रह्मराक्षसी ।
स्थूलजङ्घा कराली च वज्रहस्ता तथैव च ।
यमदूती च विज्ञेया इत्येताः समिधो नव । २७
विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्रा स्थूला कृशा द्विधा ।
कृमिदष्टा च दीर्घा च वर्जनीयाः प्रयत्नतः । २८
विशीर्णाऽऽयुःक्षयं कुर्याद् विदला व्याधिसम्भवा ।
ह्रस्वा मृत्युकरी रौद्री दुर्भगत्वन्तु वक्रया । २९
विघ्नानि कुरुते स्थूला कृशा च रिपुवर्द्धिनी ।
द्विधा नाशयते ह्यर्थं भार्यां च प्रियबान्धवान् । ३०
कीटदष्टातिभयदा दीर्घा चैव सुतान् हरेत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्जनीयाश्च वर्जयेत् । ३१
अकृशा चैव न स्थूला अशाखा चापलाशिनी ।
सक्षीरा नाधिका ऽन्यूनाः समिधः सर्वकामदाः । ३२
गृह्याकर्मसु सर्वेषु होत्रे प्रतिविधिं ध्रुवम् ।
क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि यो यत्र विहितो विधिः । ३३
अनुच्छिन्नपदार्थानि गृह्यावाक्यानि यानि तु ।
तेषां वक्ष्यामि सिध्यर्थं श्लोकैः संग्रहसंज्ञकैः । ३४
पत्नाः पुत्राश्च कन्याश्च जनिष्याश्चापरे सुताः ।
गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः । ३५

तेषां संस्कारयोगेन शान्तिकर्म्मक्रियासु च ।
आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद् गृह्या इति स्थितिः ।३६
भूमेः समूहनं कृत्वा गोमयेनोपलिप्य च ।
द्रव्याण्युत्तरतः स्थाप्य हर्षौ कुर्यादुदङ्मुखीम् । ३७
गोचर्ममात्रं कुर्वीत चतुरस्र मनूषरे ।
सर्वतोऽरत्निमात्रं स्यात् सायं प्रातस्तु होमयोः । ३८
ऋषभैकशतं यत्र गवां तिष्ठति संवृतम् ।
बालवत्सप्रसूतानां गोचर्म इति तं विदुः । ३९
षट् पञ्च चतुरो वापि त्रयो द्वौ वा शफौ स्मृतौ ।
गोचर्म इति शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ४०
प्राग्ग्रीवं ब्रह्मवर्चस्य मुदग्ग्रीवं यशोत्तमम् ।
पित्र्यं दक्षिणतो नीचं प्रतिष्ठालम्भकं समम् । ४१
वरं गान्तु विजानीयाच्चतुर्वर्षा मिति स्थितिः ।
दक्षिणानां विशिष्टं वै वरं त मपरं विदुः । ४२
चतुर्मुष्टिर्भवेत् किञ्चित् पुष्कलं च चतुर्गुणम् ।
पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं विधीयते । ४३
यज्ञद्रव्यसमाहारे भोजनाचमने तथा ।
जपे वा होमकाले वा दक्षिणं बाहु मुद्धरेत् । ४४
होमः प्रतिग्रहो दानं भोजनाचमनानि च ।
अवहिर्जानु कर्माणि साङ्गुष्ठान्येव माचरेत् । ४५

आरम्भः सर्वहोमानां माहुर्यज्ञविदो जनाः ।
लक्षणं तत्प्रवक्ष्यामि प्रमाणं दैवतं च यत् । ४६
न नखेन न काष्ठेन नाश्मना मृण्मयेन वा ।
प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु यो भवेत् । ४७
नखेन कुनखी चैव काष्ठेन व्याधि मिच्छति ।
अश्मना धननाशः स्यान् मृन्मयेन कलिर्ध्रुवम् । ४८
फलेन फलिनी चैव पुष्पेण श्रिय मिच्छति ।
पर्णेन धनलाभः स्याद्दीर्घ मायुः कुशेन तु । ४९
तस्मात् फलेन पुष्पेण पर्णेनाथ कुशेन वा ।
प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु कर्मसु । ५०
सव्यं भूमौ प्रतिष्ठाप्य प्रोल्लिखेद्दक्षिणेन तु ।
तावन्नोत्थापयेत्पाणिं यावदग्निं निधापयेत् । ५१
प्रागग्रा पार्थिवी लेखा आग्नेयी चाप्युदक् स्मृता ।
प्राजापत्या च ऐन्द्री च सौमी च प्रागग्रा स्मृता । ५२
उत्करं गृह्य रेखाभ्योऽरत्निमात्रे निधापयेत् ।
द्वार मेवन्तु द्रव्याणां प्रागुदीच्यां दिशि स्मृतम् । ५३
पार्थिवी चैव सौमी च लेखे द्वे द्वादशाङ्गुले ।
एकविंशतिराग्नेयी प्रादेशिन्ये उभे स्मृते । ५४
षडङ्गुलान्तराः कार्या आग्नेयी संहितास्तु याः ।
पार्थिवायास्तु लेखायास्तिस्रस्ता उत्तरोत्तराः । ५५

शुक्लवर्णा पार्थिवी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत् ।
प्राजापत्या भवेत् कृष्णा नीला मैन्द्रीं विनिर्दिशेत् ।
पीतवर्णा च सौम्यो स्याल्लेखानां वर्णलक्षणम् । ५६
एष लेखविधिः प्रोक्तो गृह्याकर्मसु सर्वसु ।
सूक्ष्मास्ता ऋजवः कार्या लेखास्ताः सुसमाहिताः ।५७
एतानि तत्त्वतो ज्ञात्वा गृह्याकर्मणि कारयेत् । ५८
विष्णुपादपरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ।
शुचिर्मेध्या च पूता च किमर्थ मुपलिख्यते । ५९
इन्द्रेण वज्राभिहतः पुरा वृत्रो महासुरः ।
मेदसा तस्य संक्लिन्ना तदर्थ मुपलिख्यते । ६०
मेद गुह्रियमाणस्य शेषं यत्किञ्च तिष्ठति ।
अन्तर्धानं मृदा चैव दीयते वेदनिश्चयः । ६१
द्यूते च व्यवहारे च प्रवृत्ते यज्ञकर्मणि ।
यानि पश्यत्युदासीनः कर्ता तानि न पश्यति । ६२
एकः कर्मनियुक्तः स्याद् द्वितीयस्तन्त्रधारकः ।
तृतीयः प्रश्नं प्रब्रूयात्ततः कर्म समाचरेत् । ६३
कपालैर्भिन्नपात्रैर्वा न त्वामैर्गोमयेन च ।
अग्निप्रणायनं कार्यं यजमानभयावहम् । ६४
अल्पः प्रणीतो विच्छिन्नोऽसमिद्धश्चापरिश्रुतः ।
त्वरया पुनरानीतो यजमानभयावहः । ६५

तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नाक्रमं बहु ।
अग्निप्रणयनं कुर्याद् यजमानसुखावहम् । ६६
शुभं पात्रं तु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहम् । ६७
शुभं पात्रं तु कांस्यं स्यात्तेनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।
तस्याभावे शरावेण नवेनाभिमुखञ्च तम् । ६८
सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।
विश्वरूपो महानग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसु ॥ ६९
(प्रोक्षणाभ्युक्षणाभ्याञ्च लक्षणोल्लिखननेन वा ।
प्रणीताग्निः प्रकर्त्तव्यो विधिवद्याज्ञिको भवेत् ।)
न वस्त्रेण धमेदग्निं न शूर्पेण न पाणिना ।
मुखेनोपधमेदग्निं मुखाध्येषोऽध्यजायत । ७०
वस्त्रेण तु भवेद् व्याधिः शूर्पेण धननाशनम् ।
पाणिना मृत्युमाप्नोति मुखेन सिद्धिभाग्भवेत् । ७१
उदितेऽनुदिते चैव समयाध्युषिते तथा ।
सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः । ७२
रात्रेः षोड़शमे भागे ग्रहनक्षत्रभूषिते ।
अनुदयं विजानीयाद्धोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३
ततः प्रभातसमये नष्टे नक्षत्रमण्डले ।
रविबिम्बं न दृश्येत समयाध्युषितं स्मृतम् । ७४
रेखामात्रन्तु दृश्येत रश्मिभिश्च समन्वितम् ।

अन्त्या समिद्द्विबाहुश्च विभागः परमेष्ठिनः । ७६
परमेष्ठी विभक्तश्च जुहुयादक्षतान् सकृत् ।
प्रातस्तूष्णीं घृतं वापि प्रातराहुत्युपक्रमः । ७७
आश्वत्थीन्तु शमीगर्भां मरणिं कुर्व्वीत सोत्तराम् ।
उरोदीर्घां रत्निदीर्घां चतुर्विंशाङ्गुलां तथा ।
चतुरङ्गुलोच्छ्रितां कुर्य्यात् पृथुत्वे न षडङ्गुलाम् । ७८
अष्टाङ्गुलः प्रमन्थः स्याच्चात्रं स्यात् द्वादशाङ्गुलम् ।
ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्थनयन्त्रकम् । ७९
मूलादष्टाङ्गुल मुत्सृज्य त्रीणि त्रीणि च पार्श्वयोः ।
देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८०
मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्रात्तु द्वादशाङ्गुलम् ।
देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८१
खादिरोऽरत्निदीर्घः स्यात् स्रुवोऽङ्गुष्ठपर्वद्वृत्तः ।
पाणौ स्रुचं बाहुमात्रीं पाणितलाकारपुष्कराम् । ८२
त्वग्बिलां त्वग्रे कुर्वीत मेचणं स्रुक्स्रुवादिवत् ।
शङ्कुस्त्वेवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते । ८३
नवैः शोभनैरगर्भं पवित्रन्तु कुशाग्रजम् ।
ललाटाच्चिबुकं प्राहुर्बाहुमात्राः परिधयः । ८४
दीप्ताग्नौ विस्फुलिङ्गे वने दग्धेषु दारुषु ।
न च संस्कारदोषोऽस्ति तथा चरुकपालयोः । ८५

लेखनाभ्युक्षणे कृत्वा निहितेऽग्नौ समिद्दधेत् ।
ततो भूमिग्रहं कृत्वा कुर्य्यात् परिसमूहनम् । ८६
ब्रह्माण मुपसङ्कल्प्य चरुश्रपण मारभेत् ।
ब्रह्माणं स्तरणं कुर्याच्चरुर्यत्र न कल्पितः । ८७
ब्रह्मविष्टरयोश्चापि सन्देहे समुपस्थिते ।
ऊर्ध्वकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टरः । ८८
कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा कतिभिर्विष्टरः स्मृतः ।
पञ्चाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तदर्द्धेन तु विष्टरः । ८९
उदगधारा मविच्छिन्ना मग्नि मारभ्य दक्षिणम् ।
दद्याद्ब्रह्मासनस्थाने सर्वकर्म्मसु नित्यशः । ९०
एकाग्नौ पितृयज्ञे च ब्रह्माणं नोपकल्पयेत् ।
सायं प्रातश्च होमेषु तथैव बलिकर्म्मसु । ९१
यवव्रीह्यकृतं ज्ञेयं तण्डुलादि कृताकृतम् ।
ओदनन्तु कृतं विद्यात् न तस्य करणं पुनः । ९२
सीमन्तं दर्भपिञ्जूल्यास्तिस्रस्ताभिस्त्रिरुन्नयेत् ।
त्रिभिः श्वेतैश्च शललैः प्रोक्तो वीरतरः शरः । ९३
दिशाश्च विदिशाश्चैव यत्र नोक्ता विचारणा ।
"सर्वतः" तत्र शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ९४
विहितप्रतिषिद्धाश्च प्रणीतां नोपकल्पयेत् ।
वैरूपाक्षं अपेम्यक्षं प्रपद्यञ्चैव यज्ञवित् । ९५

परिधीꣳस्तु न कुर्वीत गृह्याकर्मसु याज्ञिकः ।
उदकाञ्जलयस्तिस्रस्ते वै परिधयः स्मृताः । ९६
सर्वेषा मेव होमानाꣳ समिदादौ विधीयते ।
कर्म्मान्ते चैव मेव स्यात् स्वाहां तत् न कारयेत् ।९७
इध्म मष्टादश दारु प्रवदन्ति विचक्षणाः ।
दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विꣳशति । ९८
प्रादेशमात्रं कुर्वीत मेक्षणꣳ समिधस्तथा ।
इध्मः समानवृक्षाणां द्विप्रादेशप्रमाणतः । ९९
प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्ये ष्वपाटिताः ।
शान्त्यर्थेषु सशुक्ला ऽऽर्द्रा विपरीता जिघांसति । १००
इध्मः सन्नहनादानं चरुश्रपण मेव च ।
तूष्णी मेतानि कुर्वीत समस्तश्चेध्म माददेद् । १०१
आचार्य्यानुमतं वाक्य मेकीयं गृह्यते क्वचित् ।
शेषाण्येकीयवाक्यानि आचार्य्यो न प्रशंसति । १०२
द्रव्याणा मुपक्लृप्तानाꣳ होमीयानां यथाविधि ।
प्रसिञ्चेन्मेक्षणं कुर्य्यादद्भिरभ्युक्षण मेव च । १०३
पवित्र मन्तरे कृत्वा स्थाल्या माज्यꣳ समावपेत् ।
एतत् सम्पूयनं नाम पश्चादुत्पवनं स्मृतम् । १०४
अग्निना चैव मन्त्रेण पवित्रेण च चक्षुषा ।
चतुर्भिरेव यत् पूतं तदाज्य मितरद्हृतम् । १०५

घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम्।
आज्यस्थाने नियुक्तानामाज्यशब्दो विधीयते। १०६
आज्यानाᳵ सर्पिरादीनाᳵ संस्कारे विधिचोदिते।
अनधिश्रयणं दध्नः शेषाणाᳵ श्रयणं स्मृतम्। १०७
यथा सीमन्तिका नारी पूर्वगर्भेण संस्कृता।
एवमाज्यस्य संस्कारः संस्कारे विधिनोदिते। १०८
आज्यस्य हविषां चैव आज्ये पूर्वक्रियाविधिः।
तस्य सम्प्लवनं पूर्वं चरोः पर्य्युक्षणं परम्। १०९
पाणिना मेक्षणेनाथ स्रुवेणैव तु यज्ञवित्।
हूयते चानुपस्तीर्य्य उपघातः स उच्यते। ११०
यदुपघातं जुहुयाच्चरावाज्यᳵ समावपेत्।
मेक्षणेन तु होतव्यं नाज्यभागौ न स्विष्टकृत्। १११
हुत्वाज्यं परिशेषेण यद् द्रव्य मुपकल्पितम्।
स्रुवेणैव तु तत् स्पृष्टं सम्पातं चैव तं विदुः। ११२
स्थालीपाकाव्रतान्यत्तु यत्र संज्ञा निपात्यते।
तत्राज्यभागौ हुत्वैव स्रुच मास्तीर्य्यावद्यति। ११३।

इति गोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यासङ्ग्रहे
प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ अथ द्वितीयप्रपाठकः ॥

स्मृतेभ्यो न प्रचिन्वीयात् यातयामं स्मृतं स्मृतम् ।
स्मृतशेषात्ततो गृह्य यज्ञवास्तुक्रिया तथा । १
यज्ञवास्तुक्रियां कृत्वा विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
आज्यधारामविच्छिन्नां जुहुयात् सार्वकामिकीं । २
सायंप्रातर्वैश्वदेवे पितृयज्ञे तथैव च ।
कम्बूके गोमये नित्यं व्रतानां समिधासु च । ३
चैत्ये यूपे व्रीहियवे भूमावप्सु च याज्ञिकैः ।
व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या यज्ञवास्तुक्रिया तथा । ४
चरवे यो विधिः प्रोक्तः स यज्ञ इति निश्चयः ।
बलिं तेभ्यो न कुर्वीतापसिद्धार्थबलीन् हरेत् । ५
यत्र मन्त्रा न विद्यन्ते व्याहृतीस्तत्र योजयेत् ।
मन्त्राणामेव चादेशे मन्त्रात् कर्म समाचरेत् । ६
भूराद्या व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृताः पुरा ।
महत्त्वं व्याहृतित्वञ्च प्राप्ताः स्वेनैव कर्मणा । ७
ॐकारजननात्तासां महत्वं परिभाष्यते ।
व्याहृत्या व्याहृतित्वञ्च तेन चैविद्यतां ययुः । ८
ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।

कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तेनैतौ मङ्गलावुभौ । ९
अथैताः स्वयाहृतगोग्यवोयस्यः पराः स्मृताः ।
ऐरावतः प्रतिच्छेत् वेदान्तेष्वाश्रिताश्च याः । १०
मध्ये स्थण्डिल मन्ते च वारिणा परिसंवृतम् ।
अविदासिनए कृदं विद्यात्तादृशं कर्मणा विदुः । ११
यत श्रया च वित्तश्च सत्यं धर्मः शमो दमः ।
अभरूपः स विज्ञेयः स्वाश्रमे यो व्यवस्थितः । १२
लौकिके लोकसामान्ये क्रव्यादाग्नौ वृथा हुतम् ।
याज्ञिकं पुण्य मायुष्यं कर्मणा नोपपद्यते । १३
वैदिके लौकिके वाऽपि यञ्जुहोति प्रयत्नतः ।
दैदिके ब्रह्मलोकः स्यात् लौकिके पापनाशनम् । १४
स्ववर्णाभिरनिन्द्याभिरद्भिरक्षतमिश्रितैः ।
स्नानं चतुर्भिः कलशैः स्त्रीभिः स्त्रीं यत्र प्लावनम् ।१५
गौड़ी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुरा ।
पाणिकर्मणि गौड़ी स्यात्तत्या माध्व्यधमा सुरा । १६
नग्निकान्तु वदेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत् ।
ऋतुमती त्वनग्निका तां प्रयच्छेत्त्वनग्निकाम् । १७
अप्राप्ता रजसो गौरी प्राप्ते रजसि रोहिणी ।
अव्यञ्जिता भवेत् कन्या कुचहीना तु नग्निका ।१८
व्यञ्जनैस्तु समुत्पन्नैः सोमो भुञ्जीत कन्यकाम् ।

पयोधरैस्तु गन्धर्व्वा रजसाग्निः प्रकीर्त्तितः । १९
तस्माद्व्यञ्जनोपेता मरजा मपयोधराम्।
अभुक्ताञ्चैव सोमाद्यैः कन्यकान्न प्रशस्यते । २०
वेदिपिण्डात् क्रियावती सीतायाः फलते कृषिः ।
अक्षोभ्या च ह्रदे ज्ञेया गोष्ठे भवति गोमती । २१
चतुष्पथे प्रकीर्णा स्यात् द्यूतस्थाने कलिप्रिया ।
श्मशाने म्रियते भर्त्ता वन्ध्या भवति चोषरे । २२
नवमे सर्व एवैते कन्यायाः परिगृह्यन्ते ।
पाणिग्रहणमन्त्रास्तु नियतं दारलक्षणम् । २३
विवाहे यो विधिः प्रोक्तो मन्त्रा दाम्पत्यवाचकाः ।
वरस्तु तान् जपेत् सर्वान् ऋत्विग्राजन्यवैश्ययोः ।२४
महानदीषु या आपः कौप्यान्याश्च ह्रदेषु च ।
गन्धवर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः । २५
गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य सकुम्भो वाग्यतः शुचिः ।
धारयेत् त्रिषु वर्णेषु प्रावृतांसो द्विजोत्तमः । २६
यदा निष्क्रामयेत्कन्यां वरः पाणिं जिघृक्षयन् ।
अग्निप्रदक्षिणं कृत्वा कटस्तीर्णं पदं व्रजेत् । २७
पदा प्रपद्य पन्थानं पतियानं सञ्जपेद्वधूः ।
वरो वाऽत्र जपेन्मन्त्र माकटान्तादिति स्थितिः । २८
लाजामाज्यं स्रुवं कुम्भं प्राजनाश्मान मेव च ।

प्रदक्षिणानि कुर्वीत दम्पती तु विला ग्रही । २९
प्राजापाह मुद्ग्राहं ब्रह्माण मृत्विजं तथा ।
एतानि वाह्यतः कृत्वा शेषाणान्तु प्रदक्षिणम् । ३०
दक्षिणां दिश मास्थाय यमो मृतुश्च तिष्ठतः ।
तयोस्तु रक्षणार्थाय तस्माद् ब्रह्मा वहिर्भवेत । ३१
सोमः प्रकृतिरेखा हि लाजानाश्रित्य तिष्ठति ।
विरुद्ध माज्यं सोमेन नाभिघारण मर्हति । ३२
शमीपलाशमिश्राणां लाजाना मभिघारणम् ।
पूर्वाणां घृतमिश्राणा माचार्यैः कल्पितं यथा । ३३
तथा लाजाञ्जलिर्बध्वा हूयतेऽञ्जलिपर्वभिः ।
एवं लाजहविःशेषं होतव्यं शूर्पजिह्वया । ३४
अवसिक्तान्तु विधिना पाणिग्राहन्तु प्राजनी ।
रक्षार्थ मनुगच्छेत समाहं चाह मेव वा । ३५
ब्राह्मस्यार्षस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य याज्ञिकैः ।
पूर्वं होमविधिः प्रोक्तः पश्चात् परिणयः स्मृतः । ३६
गान्धर्वासुरपैशाचा विवाहा राक्षसाश्च ये ।
तेषां परिणयः पूर्वं पश्चाद्धोमो विधीयते । ३७
उद्वर्त्तनं नखच्छेदो रोमच्छेदन मेव च ।
स्रंसनं मेखलायाश्च स्नासनानि विदुर्बुधाः । ३८
चूडाकर्मणि सीमन्ते यश्च पाकः सदा गृहे ।

विवाहे चैव लाजानां नोक्तो निर्वपणो विधिः ।३९
दक्षिणाकपर्दा वासिष्ठा आत्रेयास्त्रिकपर्दिनः ।
आङ्गिरसः पञ्चचूडा मुण्डा भृगवः शिखिनोऽन्ये । ४०
सर्वयज्ञेषु विप्राणा मग्निः पूर्वं प्रवर्त्तते ।
तस्मात् सुरोत्तमा ह्यापोऽग्निरेवाभिषिचयेत् । ४१
ब्रह्मचारी व्रतादेशे व्रतनाम प्रवाचयेत् ।
चरिष्ये यावदन्ताय सावित्रे चान्तकीर्त्तनम् । ४२
समा मासा महोरात्रास्तुल्या ब्राह्मणचोदिताः ।
सावित्र मृष्टभिर्वर्षैः कार्य्यं मासैर्दिनैश्च वा । ४३
सावित्रं यावदन्ताय धार्य्यं सर्वाश्रमस्थितैः ।
चूडाकरणधर्मेण गोदाने चास्य वापनम् । ४४
विप्राणा मग्निराचार्य्य इन्द्रस्त्राता व्रते व्रते ।
तस्मात् सर्वव्रतान्तेषु चरुरैन्द्रो विधीयते । ४५
अजिनं सर्वदैवत्य मैन्द्रो दण्ड इति स्मृतः ।
सावित्रीं मेखला माहुस्तस्मात् सर्व्वाणि धारयेत् ।४६
मेखला मजिनं दण्ड मुपवीतं कमण्डलुम् ।
अप्सु प्राश्य विनष्टानि गृहीतान्यानि मन्त्रतः । ४७
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतान्तवम् ।
देवतास्तत्र वक्ष्यामि आनुपूर्वेण याः स्मृताः । ४८
ॐकारः प्रथमस्तन्तुर्द्वितीयस्त्वाग्निदैवतः ।

तृतीयो नागदैवत्यश्चतुर्थः सोमदैवतः । ४९
पञ्चमः पितृदैवत्यः षष्ठश्चैव प्रजापतिः ।
सप्तमो वासुदैवत्योऽष्टमो यमदैवतः । ५०
नवमः सर्वदैवत्य इत्येते नव तन्तवः ।
द्विगुणं त्रिगुणं वापि एकग्रन्थिकृतं विदुः । ५१
केनोत्पादितं सूत्रम् केन वा त्रिगुणीकृतम् ।
केन वास्य कृतो ग्रन्थिः केन मन्त्रेण मन्त्रितम् । ५२
ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतम् ।
रुद्रेण तु कृतो ग्रन्थिः सावित्र्या चाभिमन्त्रितम् । ५३
स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न कर्त्तव्यं कथञ्चन ।
स्तनादूर्ध्वं श्रियं हन्ति नाभ्यधस्तात्तपःक्षयः । ५४
गोभिर्वालपवित्रेण धार्य्यमाणेन नित्यशः ।
न स्पृशन्तीह पापानि श्रियं गात्रेषु तिष्ठति । ५५
गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु सन्ध्यामुपासते ।
गोधर्मेष्वेव वर्त्तन्ते न स पापेन लिप्यते । ५६
गोभिर्वालपवित्रेण यस्त्वग्निमुपासते ।
पञ्चाग्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः । ५७
आचार्य्येणाभ्यनुज्ञात आचार्य्याग्नौ विधिर्यथा ।
प्रणीतेऽग्नौ समिद्धत्याहन्यहन्यगा सा ब्रह्मचारिणाम् । ५८
दधि सर्पिश्च संयुक्तः प्रोक्तो होम पृषातकः ।

ोमकाले तु तस्याग्नेः स्थान मुत्तरपूर्वतः । ५९
ध्. मग्रा प्रिया च हव्या च इड़ा रन्ता सरस्वती ।
मही विश्रुता चाघ्न्या च गोनामानि विदुर्बुधाः । ६०
मधुपर्कं पिबेन्मन्त्र मन्त्रतो हृदयं स्पृशेत् ।
अपूपानां चरोश्चापि सर्वस्थानां न्यनक्ति च । ६१
दध्यक्षतसुमनस आपश्चेति चतुष्टयम् ।
अर्घ्य एष प्रदातव्यो गृह्ये ये अर्घ्यार्हाः स्मृताः । ६२
दध्यक्षतसुमनसो घृतं सिद्धार्थका यवाः ।
पानीयश्चैव दर्भाश्च अष्टाङ्गो ह्यर्घ्य उच्यते । ६३
सर्पिषा मधुना दध्ना अर्च्चयेदर्हयन् सदा ।
ऋत्वि...क्तेन विधिना मधुपर्केण याज्ञिकः । ६४
कंसे नितय मासिच्य कंसेन परिसंवृतम् ।
परिश्रितेषु देयः स्यान्मधुपर्क इति ध्रुवम् । ६५
मधुपर्के तथा सोमे अप्सु प्राणाहुतीषु च ।
अनुच्छिष्टो भवेद्विप्रो यथा वेदविदो विदुः । ६६
प्राणाहुतिषु सोमेषु मधुपर्के तथैव च ।
आस्यहोमेषु सर्वेषु नोच्छिष्टो भवति द्विजः । ६७

दधनि पयसि वा कृतान्न
मधु दद्यान्मधुपर्क मेव माहुः ।
दधिमधूदके वापि सक्ता-
वितीरते विहितास्त्रयस्तु मन्याः । ६८

पवित्रान्तर्हितं कृत्वा चरुं प्राज्ञोभिघारयेत् ।
उद्वास्य चैवं विधिना एवं तन्त्रं न लुप्यते । ६९
चतुर्मुष्टिश्चरुः कार्य्यश्चतुर्णा मुत्तरोऽपि वा ।
कपालस्य प्रमाणेन अपूपानष्टकाविधौ । ७०
चतुर्भागं पाणितलात् कपालं याज्ञिका विदुः ।
पृथक्कपालान् कुर्वीत अपूपानष्टकाविधौ । ७१
वपाहोमे मुखे चैव होमे स्विष्टकृते तथा ।
व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या मुखे नाप्सु च लक्षणम् । ७२
सन्ततः प्रणवः कार्य्यः पितृयज्ञेषु ब्राह्मणैः ।
उपांशुकरणञ्चापि सह कर्त्रा समस्वरैः । ७३
कालातीतेषु होमेषु उत्तरेष्वागतेषु च ।
कालातीतानि हुत्वैव उत्तराणि समारभेत् । ७४
यान्यतीतान्यतिक्रम्य उत्तराणि समारभेत् ।
न देवाः पितरस्तस्य प्रतिगृह्णन्ति तद्धविः । ७५
प्रक्रमणे तथोद्वाहे होमे स्विष्टकृते तथा ।
यस्यां दिशि विधिं प्राहुस्तां माहुरपराजिताम् । ७६
अयुक्तं मस्तुलवणैरपर्य्युषित मेव च ।
हविष्य मेतदन्नाद्य मसुरैश्चाप्यसंयुतम् । ७७
कृषवः सर्वखल्वास्य कोद्रवा वरटैः सह ।
अकृताग्रयणे भक्ष्या येषां नोक्ता हविर्गुणाः । ७८

नवयज्ञेऽधिकारस्थाः श्यामाका व्रीहयो यवाः ।
नाश्नीयान्न च हुत्वैव मन्येष्वनियमः स्मृतः । ७९
श्राद्धे ब्राह्मण एकश्चेत् स्वल्पञ्च प्रकृतं यदि ।
वैश्वदेवं कथं तत्र इति मे संशयो महान् । ८०
प्रणीतान्नाद्य मुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
ब्राह्मणाय प्रदातव्य मेवं भवति सम्पदे । ८१
यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे छन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
ऋचो यजूंषि सामानि त्रैविद्यं तत्र तिष्ठति । ८२
ऋग्भिस्तु पितरः प्रीता यजुर्भिस्तु पितामहाः ।
सामभिः प्रपितामहास्तस्मात्तं तत्र भोजयेत् । ८३
अटेत पृथिवीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ।
लभेत यदि पित्रर्थे साम्ना मन्त्ररचिन्तकम् । ८४
दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोज्यास्तु पुनः पुनः । ८५
दर्भाः पिण्डेषु निर्माल्या विप्राः प्रेतान्नभोजने ।
मन्त्राः शूद्रेषु निर्माल्यानिर्माल्याश्चितिपावकाः । ८६
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणन्तु कृतन्तु यैः ।
धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते । ८७
उरसि पितरो भुङ्क्ते वामपार्श्वे पितामहाः ।
प्रपितामहा दक्षिणतः पृष्ठतः पिण्डतर्षुकाः । ८८

क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् । ८९

अग्निरापश्च वेदाश्च सोम सूर्य्योऽनिलस्तथा ।
एते सर्व्वे च विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे । ९०

आत्मतन्त्रेषु यन्नोक्तं तत् कुर्य्यात् पारतन्त्रिकम् ।
विप्रा: खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः । ९१

अग्निना वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखोक्त माचरेत् ।
तेन सन्तनुयाद् यज्ञं न कुर्य्यात् पारतन्त्रिकम् । ९२

यः स्वशाखोक्त मुत्सृज्य परशाखोक्त माचरेत् ।
अप्रमाण मृषिं कृत्वा सोऽन्धे तमसि मज्जति । ९३

पुनरुक्त मतिक्रान्तं यच्च सिंहावलोकितम् ।
गोभिले ये न पश्यन्ति न ते ज्ञास्यन्ति गोभिलम् । ९४

गोभिलाचार्य्यपुत्रस्य योऽधीते संग्रहं पुमान् ।
सर्व्वकर्म्मस्वसंमूढ़ः परां सिद्धि मवाप्नुयात् । ९५ ।

इति श्रीगोभिलाचार्य्यपुत्रप्रणीते कर्म्मप्रदीपे
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तश्चायं कर्म्मप्रदीपः ॥

